SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI JUDETEAN

https://biblioteca-digitala.ro

SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN
VOL XV

https://biblioteca-digitala.ro

STUDII ȘI MATERIALE — Istorie, vol. I, 1969 ; vol. II, [illegible] ; SUCEAVA — ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN, vol. IV, 19[illegible] ; vol. VI-VII, 1979-1980 ; vol. VIII, 1981 ; vol. IX, 1982, vol. X, 1983 ; [illegible], 1984-1985 ; vol. XIII-XIV, 1986-1987.

Mircea D. Matei, Emil Ioan Emandi, Octav Monoranu — *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei — secolele XIV-XVII* (supliment I), 1982 ; *CIPRIAN PORUMBESCU (1853-1883): Studii privind viața și opera compozitorului* (supliment II), 1983 ; Nicolae Ursulescu — *Evoluția culturii. Starcevo — Criș pe teritoriul Moldovei* (supliment III), 1984 ; *Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII-XVII* (supliment IV), 1986.

COLEGIUL DE REDACȚIE : PAVEL BLAJ, NICOLAE CÂRLAN (secretar de redacție), MIRCEA IGNAT, BRÎNDUȘA STEICIUC, EMIL IOAN EMANDI

COPERTA : IRINA MARINIUC

FOTOGRAFII : MIHAI UNGUREANU

Orice carespondență se va adresa la MUZEUL BUCOVINEI SUCEAVA
Str. Ștefan cel Mare, 33
5800 Suceava, tel. 987/1 64 39

Toute correspondance sera envoyée à : MUZEUL BUCOVINEI SUCEAVA, 33 rue Ștefan cel Mare
5800 Suceava, Roumanie

https://biblioteca-digitala.ro

Muzeul din Suceava
BIBLIOTECA
INV. Nr. 24964

SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI JUDEŢEAN

XV

- 1988 -

https://biblioteca-digitala.ro

EMIL-IOAN EMANDI MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU

CONTRIBUȚII DE MORFOLOGIE URBANĂ LA CUNOAȘTEREA ISTORIEI ORAȘULUI SUCEAVA 1388—1988

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS

Cuvînt înainte (Ioan Caproșu) 7
Introducere(Emil I. Emandi) 11
Partea I Date geografico-istorice
Capitolul I Evoluția paleogeografică și relieful zonei orașului Suceava (Emil I. Emandi) 19
Capitolul II Originea și evoluția teritorială a orașului Suceava: fenomenul urban și concentrarea urbană (Emil I. Emandi) . . 30
Partea a II-a Morfologie urbană
Capitolul I Textura orașului (Emil I. Emandi) 52
1. Căile de tranzit 53
2. Rețeaua de străzi aferente centrelor de schimb 57
3. Rețeaua de străzi aferente centrelor de producție și cartierelor de locuințe:
a) zona meșteșugărească industrială 68
b) mahalaua armenească 70
c) mahalaua Sf. Nicolae 72
d) casele din zona numită Mahala sau Tătărași către Areni 74
e) colțul sau cutul de la Biserica Învierea lui Hristos . . 75
f) mahalaua blănarilor și cojocarilor (Șipot) 78
g) mahalaua dinaintea tîrgului 80
h) „Ograda domnească" 82
i) mahalaua Iței Vechi 85
j) mahalaua Areni 86
k) cartiere noi 87
4. Tipuri de profile de plan — generații de textură urbană . . 88
Capitolul II Profilul urban al orașului în evul mediu (Emil I. Emandi) 91
1. Imaginea orașului în viziunea călătorilor străini . . . 93
2. Valoarea istorică a vechii structuri medievale în profilul urban 100
3. Valori arhitecturale exterioare reprezentative pentru evul mediu
a) fizionomia orașului în reprezentări iconografice . 111
b) profilul arhitecturii civile — locuințele . . . 114
c) alte clădiri orășenești 148
d) complexul de arhitectură aulică — Curtea Domnească . . 157
e) dimensiunile urbanistice ale cîmpului topologic aferente centrului administrativ-comercial — monumentele de artă și arhitectură religioasă: I) tipul structural al edificiilor de plan

https://biblioteca-digitala.ro

triconc ; II) tipul structural al edificiilor de plan drept cu navă unică 179
4. Date istorice oferite de monumente și biserici dispărute cu privire la evoluția ansamblului urban și a siluetei sale . . 215
Capitolul III Profilul urban al orașului în epoca modernă și contemporană (Emil I. Emandi și Mihai-Ștefan Ceaușu) 232
1. Arhitectura de tîrg 235
2. Arhitectura locuinței 239
3. Edificii publice 241
4. Analiza transformărilor suferite de ansamblul urban între anii 1944 și 1988 247
5. Remodelarea microzonei Curtea domnească din fostul centru istoric al Sucevei 256
Să nu dărîmi dacă nu știi să zidești — În loc de concluzii (Emil I. Emandi) 259
Lista abrevierilor 297
Rezumat 298
Anexe 303
Indice 323
Bibliografie selectivă 333
Planșe . . . . . .

https://biblioteca-digitala.ro

CUVÎNT ÎNAINTE

Cu cîțiva ani în urmă, cei doi istorici suceveni care semnează această carte se îndîrjeau să creadă în posibilitatea publicării, în 1988, a unei monografii științifice prilejuite de sărbătorirea a 600 de ani de la prima mențiune documentară a orașului Suceava. Strădania lor, împărtășită repede de alți cîțiva cercetători ai trecutului Sucevei, avea să fie dezavuată în cele din urmă de o opacitate oficială ajunsă la limite ce anunțau iminenta disoluție a sistemului, așa încît monumentala istorie a Sucevei plănuită de colectivul de specialiști nu a mai ajuns să se întrupeze spre cuvenita cinstire a jubileului istoric al celei mai glorioase reședințe voievodale moldovenești. Dacă Suceava a fost privată astfel, într-un moment aniversar, de monografia istorică la care avea dreptul, inițiatorii acesteia din urmă, Emil-Ioan Emandi și Mihai-Ștefan Ceaușu, n-au renunțat la gîndul de a-și concretiza demersul științific, fie și parțial, într-o lucrare circumscrisă tematic uneia din problemele fundamentale ale istoriei Sucevei: morfologia urbană. Este vorba de cercetarea științifică a tuturor articulațiilor de interferență dintre istorie și urbanism pe parcursul a 600 de ani de evoluție istorică a Sucevei (1388—1988); la capătul acestei investigații, întreprinse potrivit metodologiei specifice domeniului, cititorul va avea o imagine completă atît asupra devenirii unei entități urbane de-a lungul a șase secole de istorie cît și asupra dimensiunilor reale ale unui dezastru urbanistic ce a dus la dispariția, în mai puțin de două decenii, a centrului istoric al unui oraș de prim rang al evului mediu românesc. Din acest ultim motiv, soarta lucrării de față, chiar fără nuanțările și completările făcute în acest an, nu s-ar fi deosebit, desigur, anul trecut, cînd era gata pentru tipar, de aceea a plănuitei monografii a Sucevei de care am amintit. Pînă la urmă, sorții au vrut altfel, încununînd efortul științific al autorilor în deplin acord cu obstinația cu care ei au urmărit să aducă în cîmpul istoriografic o carte necesară privitoare la vicisitudinile unui oraș care, deși n-a fost scutit de dureroase amputări urbane în pragul epocii moderne, a fost sistematic și definitiv mutilat în ultimele două decenii de comunism. „Rupt de tradiție..., după cum constată autorii, azi centrul civic, care a înlocuit vechiul centru istoric al Sucevei, se înfățișează mai artificial ca oricînd, mai cenușiu și mai nou ca niciodată, nimicind în fond orice posibilitate de supraviețuire a istoriei și a naturii" (p. 17).

https://biblioteca-digitala.ro

Martori permanenți la transformarea urbanistică fără discernămînt a orașului lor, cei doi istorici suceveni au înregistrat de visu, cu meticulozitate cronistică, fenomenul, confruntîndu-l mereu cu mărturiile arheologice și izvoarele istorice spre a recompune pentru cititor o fizionomie urbană încărcată deseori de adînci semnificații istorice, dezvăluindu-i, totodată, aceluiași cititor anvergura unui dezastru urbanistic atît de păgubitor pentru un neam ce și-a găsit totdeauna un reazem în memoria istorică. „Izvorită tocmai din aceste necesități atît de presante și încă proaspete în memoria noastră, lucrarea de față se vrea" a fi, după cum mărturisesc autorii, o contribuție la „elucidarea unor laturi mai puțin sau deloc cunoscute ale istoriei orașului Suceava, dar și un model (perfectibil în timp)" de cercetare, „prin prisma morfologiei urbane", „a unui centru istoric..., azi complet demolat. În cazul nostru, soluția reconstituirii promovată de morfologia urbană a fost nu numai necesară, dar chiar obligatorie; în sensul acesta lucrarea se dorește și o carte-document întrucît prin schițele, desenele, fotografiile, hărțile și documentele inedite folosite la reconstituirea fizionomiei orașului în diferite etape istorice (secolele XV—XIX) s-a putut da o mai mare veridicitate imaginii istorice a orașului" (p. 17). Într-adevăr, însoțirea cărții de o atît de bogată anexă documentară și iconografică, alcătuită și selectată cu competență, sporește interesul cititorului pentru lectura ei și face lucrarea pe de-a-ntregul convingătoare chiar atunci cînd aserțiunile autorilor privitoare la raportul dintre istorie și urbanismul modern par a fi categorice. Afirmațiile lor din text cîștigă astfel în soliditate, iar avertismentul lor privitor la violentarea echilibrului dintre trecut și contemporaneitate din urbanismul sucevean dobîndește noi temeiuri, lăsînd cititorului posibilitatea de a aprecia dimensiunile sacrificării inutile a trecutului în numele unor ambiții deșarte pe care istoria le-a condamnat întotdeauna. Aceleași anexe aduc în circuitul științific importante elemente inedite utile cadrului de istorie generală în care autorii plasează evoluția structurilor urbanistice sucevene; aceste elemente sînt de natură să stimuleze noi demersuri științifice pentru viitoare aprofundări interesînd deopotrivă istoria orașului medieval românesc și perspectiva alcătuirii unei monografii complete a Sucevei.

Avem în față așadar o carte de o netăgăduită rigoare științifică, ce se întemeiază pe cunoașterea întregii bibliografii și pe examinarea critică a tuturor categoriilor de izvoare, care, în cazul Sucevei, sînt de o mare bogăție și varietate. Analiza amănunțită a acestora, raportată mereu la topografia urbană, a dus nu o dată la corectarea unor aserțiuni mai vechi din lucrările de arheologie medievală consacrate Sucevei și la fundamentarea științifică a unor concluzii noi de evidentă importanță pentru cercetarea morfologiei urbane, în general, și o mai bună cunoaștere a celei sucevene, în special. Noutatea temei i-a obligat în bună măsură pe autori la abordarea pentru prima dată a unor probleme de istorie social-economică și culturală în context interdisciplinar și la o reexaminare mai amănunțită a unor chestiuni controversate de istorie suceveană, care, raportate la izvoarele noi din arhivele locale, atît de bine cunoscute autorilor, au dobîndit astfel limpezime și durabilitate știin-

https://biblioteca-digitala.ro

ţifică. Interpretările şi concluziile noi, subordonate adecvat unei structuri istoriografice la fel de noi, constituie caracteristica principală a acestei cărţi, conferindu-i deseori originalitate şi temeinicie ştiinţifică şi făcînd-o indispensabilă atît cercetătorului domeniului special al morfologiei urbane cît şi istoricului. Mai mult încă, ea depăşeşte nu o dată sfera de interes a acestora fiind utilă unor cercuri mai largi de specialişti.

Lucrarea extrem de densă şi de cuprinzătoare din punct de vedere istoriografic, cartea celor doi harnici cercetători suceveni reprezintă încununarea ştiinţifică firească a unor îndelungi şi neîntrerupte investigaţii istorice pe al căror parcurs ei au adîncit, la răstimpuri, prin contribuţii ştiinţifice şi documentare speciale, destule din temele devenite, într-o formă, elemente articulatorii ale acestei cărţi. De aici competenţa cu care ei au abordat problematica atît de largă şi de variată a acestei cărţi, reuşind să păstreze în bună măsură echilibrul necesar între cele două planuri de cercetare, diacronic şi sincronic, reclamat de metodologia specială a morfologiei urbane, la a cărei încetăţenire istoriografică, cu siguranţă, această carte va contribui în condiţiile în care lucrări similare, imperios necesare, nu vor întîrzia să apară pentru centre istorice ca acelea ale Bacăului, Botoşanilor, Iaşilor ş. a., care au avut aceeaşi soartă sau aproape la fel cu aceea a Sucevei.

Această carte oferă, totodată, destule sugestii pentru viitoarele cercetări privitoare la istoria oraşului Suceava punînd la îndemîna specialistului dobîndiri ştiinţifice sigure, deslușiri istorice pertinente şi precizări cronologice pe cît de numeroase pe atît de importante, mai ales pentru topografia urbană şi evoluţia arhitecturii sucevene nesocotite într-atît de urbaniştii celor două decenii de tristă amintire menţionate mai sus, care au făcut să dispară din perimetrul centrului istoric sucevean, odată cu vechea arhitectură, o adevărată cronică dăltuită în piatră ce făcea din fosta reşedinţă principală a domnilor Ţării Moldovei un muzeu în aer liber şi un simbol sacru şi nealterat al gloriei străbune. Scrisă cu pasiunea şi atenţia specifice cercetătorului consacrat şi în respectul deplin al adevărului istoric, lucrarea lui Emil-Ioan Emandi şi Mihai-Ştefan Ceauşu constituie o contribuţie ştiinţifică solidă la cunoaşterea amănunţită a evoluţiei urbanistice a celei mai importante reşedinţe domneşti din perioada de glorie voievodală a Moldovei, căreia vicisitudinile vremurilor aveau să-i cenzureze apoi dezvoltarea firească, hărăzită de istorie, şi s-o transforme pînă la urmă în oraşul moldav cu cea mai zbuciumată istorie. Acest fapt este îndeobşte cunoscut, dar autorii, analizîndu-i cauzele, îi oferă cititorului şi cuvenita explicitare a fenomenului, înlesnindu-i astfel acestuia şi o percepţie adecvată asupra evoluţiei istorice de ansamblu a Sucevei. Din acest punct de vedere, cartea de faţă, dincolo de finalitatea ei ştiinţifică, subliniată de noi mai sus, îl interesează şi pe iubitorul de istorie, în genere, pentru care poate constitui o lectură pe cît de incitantă pe atît de plină de învăţăminte.

Prof. univ. dr. IOAN CAPROŞU,
Decanul Facultăţii de istorie — Iaşi

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

„În acest oraș... printre edificiile cu care este populat unele sînt mute, altele vorbesc și altele, în sfîrșit, care sînt cele mai rare, cîntă".

PAUL VALERY

Tema pe care o prezentăm sub acest titlu nu este, evident, simplă. De la început trebuie să punem o serie de întrebări : morfologia urbană există cu adevărat ? Și dacă există are un cîmp de investigații bine conturat și delimitat ? În cazul nostru, de ce ne-ar interesa numai un fragment din viața urbană și arhitecturală a unui fost oraș capitală, care a suferit atîtea transformări, încît azi nu s-au mai păstrat decît extrem de fugare proiecții ale vechii arhitecturi ?

Nu știm dacă în acest sens lucrarea de față va răspunde mulțumitor acestor întrebări și nici dacă — așa cum am îndrăzni să sperăm totuși — va reuși să trezească interesul pentru ceea ce credem că pot însemna azi studiile de morfologie urbană.

De asemenea, credem că o justificare este cu atît mai necesară în cazul de față, deoarece cartea care analizează un *oraș* este scrisă de cineva care nu este arhitect sau urbanist, și nici nu pretinde că ar fi, iar tema *orașului* o abordează din punctul de vedere în care se pricepe : punctul de vedere al istoricului, arheologului și geografului.

Și întrucît cine spune oraș înțelege arhitectură, ar fi fost imposibil să nu se facă o referire implicită sau explicită la istoria arhitecturii, tratînd cel puțin anumite teme acolo unde s-a impus, din punctul de vedere al morfologiei urbane ; iar dintre acestea, cea dintîi, mai arzătoare astăzi decît oricînd, este cea a texturii urbane, a fizionomiei, funcției și reprezentării acesteia. Nici nu s-ar putea concepe un asemenea studiu despre oraș care să nu fie în esență o neîntreruptă meditație asupra umanizării, adică a timpului și spațiului orașului ca timp și spațiu al oamenilor în oraș.

În sensul acesta, cultura unei epoci poate fi exprimată mult mai plenar prin arhitectură, iar înțelegerea ei nu poate fi explicată decît prin evidențierea morfologică a structurilor urbane. În acest context încercarea noastră de a prezenta, într-o paginație redusă multiplele aspecte ale cercetărilor de morfologie urbană este temerară. Această precizare generală se impune pentru a atrage atenția și a-i scuti de eventualele dezamăgiri pe cei care, încumetîndu-se să citească lucrarea de față, s-ar aștepta să găsească o istorie completă a arhitecturii monumentelor sucevene, insistînd deci asupra confuziei monumental-dimensional așa cum s-a mai întîmplat.

https://biblioteca-digitala.ro

În vederea aprofundării aspectelor complexe pe care le implică elaborarea acestei teme, am considerat necesare unele precizări privind studiile de morfologie urbană și definiția acesteia fie ca știință, fie ca metodă. Studiile de morfologie urbană, ponderea acesteia și chiar recunoașterea ei diferă de la o școală istorică la alta, de la o țară la alta (vezi, lucrarea lui Philippe Wolff, *Structures sociales et morphologies urbaines dans le developpement historique des villes XII-e XVIII-e siècles*, prezentată la cel de-al XIV-lea Congres internațional de istorie a științei, cu bibliografia problemei și a direcțiilor de dezvoltare). Domeniile abordate apar foarte diferite. Mai frecvente sînt studiile de morfologie urbană regională retrospectivă, studiile și lucrările ce privesc structurile sociale, etnice și profesionale, evoluția orașului și a căilor de comunicație, modificările „orizontale" și pe plan „vertical" privind peisajul urbanistic și arhitectural, dinamica spațială a populației și problemele mediului înconjurător (unitatea dintre monument și cadru geografic precum și relația dintre localitate și mediul înconjurător).

Din enunțarea acestor probleme ar rezulta diversitatea extremă a unor preocupări, catalogate toate ca aparținînd morfologiei urbane, dar care în realitate ar putea constitui în funcție de metodă și caracterul izvoarelor folosite obiectul unei discipline de convergență interdisciplinară.

În sensul acesta semnificația acestei discipline de interferență constă în folosirea suprapusă, prin reconstituire, a planurilor de oraș, pe cele trei niveluri cronologice — evul mediu, epoca modernă și cea contemporană — continuu desfășurate, dar mereu relevante prin discontinuitatea lor istorică. Desigur, pentru adaptarea acestei metode în raport cu spațiul geografic, se impune mai ales o colaborare interdisciplinară între toate științele care studiază sub o formă sau alta „amenajarea spațiului" în general și a tipului de compoziție urbană în special.

Deși, ca disciplină, morfologia urbană s-a constituit relativ recent, totuși ea își regăsește în mod firesc unele rădăcini „teoretice" în veacul trecut. Ea s-a impus ca disciplină de tip sistematic din a doua jumătate a secolului al XX-lea, mai întîi în Franța (Pierre Lovedan, *Histoire de l'urbanisme*, vol. I, II, Paris, 1926, 1952) și apoi în Anglia (E. A. Gutkind, *International History of City Developement*, vol. I, II, Londra, 1973) și Germania (Frank-Dietrich Jacob, *Die Görlitzer bürgerliche Hausanlage der Spätgotik und Frührenaissance*, Görlitz, 1972).

Aceste două zone de polarizare a preocupărilor de morfologie urbană, dezvoltă, în fapt, două direcții de investigare relativ diferențiate. În Anglia, o direcție urmărește cu deosebire reconstituirea fizionomiei orașelor și a modului de distribuire a cartierelor, dar și de multiplicare istorică a compoziției urbane (fie pe orizontală, fie pe verticală).

În restul Europei occidentale, mai ales în Franța, studiile s-au axat cu prioritate pe reconstituirea structurilor sociale în concordanță cu textura și modul de repartiție a populației pe cartiere, străzi și clădiri

https://biblioteca-digitala.ro

(starea materială a populației reprezintă un criteriu esențial). În același timp nu sînt neglijate ci din contra sînt amplificate ca importanță studiul planurilor cadastrale, pentru a se defini forma exterioară a orașului, atît de strîns legată de poziția sa geografică. Ambele direcții de investigație cuprind analize pertinente asupra documentelor cartografice (mai ales a celor din secolul al XVIII-lea) care de fapt alcătuiesc primul lot de cunoștințe autentice asupra texturii și compoziției urbane a orașelor, de pînă la sistematizarea excesivă și planificată din epoca modernă și contemporană (se conturează un nou program „raționalist" cu nuanțe negativiste în dezvoltarea urbană). Acest prim lot de informații este comparat cu cel al documentelor de arhivă sau a celor arheologice, care de fapt dublează și confirmă, sau infirmă parțial ori total autenticitatea tipurilor de plan și contur exterior ale orașelor, în diferite etape de dezvoltare istorică.

În final această analiză trebuie și ea confruntată în mod permanent și sistematic cu izvoarele documentare de natură arhitecturală și urbană, pentru a se reconstitui fizionomia proprie a orașului, căruia opera constructivă de-a lungul secolelor i-a dat o anumită personalitate.

În această perspectivă nu se poate afirma că morfologia urbană se înfățișează ca o știință auxiliară, cînd a istoriei, cînd a arhitecturii și urbanisticii. Nici nu se poate susține că morfologia urbană este o știință anexă. În sensul acesta se dovedește că morfologia urbană este o știință de interferență rezultată din suprapunerea organică, naturală, însă parțială a conținutului celor două discipline științifice fundamentale : istoria și urbanistica.

În varianta ei franceză, morfologia urbană pare să-și definească, după opinia noastră mult mai clar, atît structura ei complexă și complementară, cît și funcțiunea ei investigatoare, altfel spus propria ei valoare interdisciplinară.

Deși ea se alimentează doar din două surse diferențiate ideativ, dar înseriate tangent în sistemul științelor istorice, totuși problematica ei este evident inedită în raport cu a disciplinelor clasice neintrate în interferență.

Scăpînd de compromisuri, morfologia urbană și-a dobîndit dreptul de cetățenie în cetatea științelor. Stabilindu-și o tematică și o metodologie proprie ea a elaborat noi sinteze de interpretare asupra unui material vechi, de cele mai multe ori vag consemnat sau eronat interpretat (vezi J. P. Bardet, P. Chaunu, G. Désert, P. Gouhier, H. Neveux, *Le bâtiment enquête d'histoire économique 14-e—19-e siècles (I). Maisons rurales et urbaines dans la France traditionnelle*, Paris — La Haye, 1971 și Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, 1981).

Analiza raportului interdisciplinar vizat, potrivit surselor documentare mai sus menționate reține în atenție, în general, patru posibile soluții ale problemei, atunci cînd se impune o analiză de genul reconstituirii structurilor urbane : 1) punctul de vedere sau perspectiva relației prin subordonare și reconstituire a fondului de construcții din epoci

https://biblioteca-digitala.ro

diferite, cu fizionomii deosebite ; 2) punctul de vedere sau perspectiva înțelegerii de tip pozitivist (referirea *stricto senso* la obiect, document sau izvor cartografic, singurele determinante în astfel de constatări) ; 3) punctul de vedere sau perspectiva orientării structuraliste (atunci cînd se analizează planul orașului sau fizionomia sa) ; 4) specificitatea izvoarelor cartografice în intercondiționarea acestora cu cadrul tematic propriu compoziției urbanistice. Toate aceste raporturi trebuiesc înțelese în cadrul raportului de interdisciplinaritate (nu de știință auxiliară) propus acestei noi discipline. În sensul acesta se cuvine să amintim și cuvintele savantului francez Fernand Braudel : „Fără îndoială, termenul de știință auxiliară este cel ce supără sau irită cel mai mult tinerele științe sociale. Dar în cugetul meu toate științele despre om, fără excepție, sînt auxiliare, rînd pe rînd, unele față de altele și în beneficiul fiecăreia dintre ele... Esențial este că toate explicitările de ansamblu să se armonizeze sfîrșind spre a se întîlni". Desigur, atari transformări de documente — sau de semnificații ale unor documente — presupun un fond bogat de cunoștințe și „abilitate" în mînuirea lor, posibile primejdii pîndind la tot pasul. Și în cazul analizei noastre nu excludem asemenea erori.

Încheiată treptat într-un sistem de forme unitare, interdisciplinare, morfologia urbană și-a definit obiectul său nu prin ceea ce este identic sau asemănător, ci prin ceea ce este diferit în preocupările celor două științe : istoria și urbanistica. Dacă istoria este în totalitatea ei o știință socială, în schimb urbanistica cu suportul ei, mediul geografic (studiul societății prin spațiu) nu este decît parțial o știință socială.

În ceea ce ne privește, considerăm că *morfologia urbană* studiază configurația exterioară a unui „organism urban" și schimbările pe care le suferă această configurație (Frederic Gilberd, *Composition urbaine*, Paris, 1972). Această configurație are un anumit specific în funcție de evoluția sa în timp, de arealul civilizației din care face parte și dintre raporturile ce se stabilesc între mediul natural și cel material, inclusiv dintre om și construcții.

Dacă acceptăm acest punct de plecare, lucrurile se simplifică. Morfologia urbană preia „spațiul" de la geografie, profilul arhitectural de la urbanistică și cadrul social de la istorie. Pornind de la această definiție simplă, se vor putea reține în mod particular cîteva elemente indispensabile atunci cînd se elaborează asemenea studii : planurile orașului în diverse etape de evoluție și de organizare a lor ; natura, numărul și aspectul clădirilor în general și al monumentelor publice, laice și religioase în special ; existența unor anumite cartiere (mahalale) sau străzi fie cu specific etnic, fie cu o fizionomie particulară ; repartiția spațială a activităților profesionale și redarea în mod concret a spațiilor ocupate de cîmpuri, grădini și parcuri.

În altă ordine de idei trebuie să acceptăm și faptul că morfologia urbană și structurile sociale suportă consecințele evoluției lor economice, politice și ale mentalităților. Este aceasta o perspectivă unică în felul ei, dar singura capabilă, după părerea noastră, să ofere o problematică

https://biblioteca-digitala.ro

unitară, coerentă, între evoluția social-demografică și consecințele urbanizării ce se pot constitui permanent într-o nouă imagine, mereu revelatoare a exteriorului orașului cu efect direct în crearea unei anumite fizionomii proprii timpului care i-a dat naștere. Faptul că s-a locuit pe o anumită stradă sau cartier mai mult timp de către un anumit grup etnic sau profesional s-a deconspirat treptat într-o anumită coeziune care se poate traduce și printr-o anumită formă exterioară pe care o capătă acel spațiu construit.

Singura șansă a morfologiei urbane rămîne selectarea unor zone privilegiate, de contact între om și mediu — chiar și în cazul vetrei orașului — acolo unde interdependența celor două elemente (mediul geografic și cel construit), în evoluția lor istorică, este mai puternică, mai concretă și mai nemijlocită. Într-o oarecare măsură acest mod de a gîndi urbanismul și arhitectura în raport cu izvoarele cartografice, demografice, arheologice și istorice reprezintă într-adevăr o tentativă nouă de a face să renască în profil urban epoci complet necunoscute sau chiar dispărute. În cazul acesta studiile de morfologie urbană atrag permanent atenția asupra următoarelor metode și principii pe care cercetătorul trebuie să le aibă mereu în vedere: mediul construit ca realitate obiectivă ce ne înconjoară este fie omogen în decursul unei etape istorice, fie eterogen în cuprinsul mai multor etape istorice; urbanismul ca organizare a funcțiilor vieții colective are ca obiective esențiale ocuparea solului și organizarea texturii urbane. Raporturile dintre suprafețele locuite, cele nelocuite și suprafețele de circulație sînt dictate de mediul economic și social; structurile urbane interne reprezintă în același timp și o moștenire socială a mentalităților colective percepute la nivelul „locului" (geotop, geofacies, geosistem, microregiune, subregiune, domeniu, zonă, planetă) în diverse etape de timp, inserate în spațiul geografic sub forma urmelor de cultură materială. Acest spațiu construit cu o anumită fizionomie și textură poartă marca unui trecut mai mult sau mai puțin îndepărtat, inegal distrus sau modificat, dar mereu prezent; centrele istorice cu monumente și ansambluri arhitectonice bine conturate și constituite istoricește în timp sînt strîns legate de structurile urbanistice interne, fie de tipul celor deschise, fie închise cu fortificații (esența formei se concentrează în două direcții esențiale: orizontal și vertical). În sensul acesta morfologia urbană urmărește și continuitatea spațialității arhitecturale, marcate în toate cazurile de clădiri simbol, expresii ale colectivității umane, a căror valoare istorică este dublată de una estetico-artistică și utilitară. Necesitatea de a păstra construcțiile vechi ca „mărturii documentare" ale unor civilizații trecute se datorește importanței care a fost acordată metodei științifice în veacul trecut la întocmirea studiilor istorice. Începînd de a mai face o simplă înșiruire cronologică a faptelor și evenimentelor istorice, istoricii și oamenii de cultură, îmbrățișînd în studiile lor cultura și toate „mărunțișurile" vieții cotidiene, precum și „accidentele politice" specifice unui oraș, au văzut în monumentele vechi materializarea însăși a istoriei. Privite sub acest aspect, dar și ca opere de artă, ansamblurile urbanis-

https://biblioteca-digitala.ro

tico-istorice în general, reprezintă nu numai documente valoroase ilustrînd trecutul unei localități, ci și podoaba cea mai de preț cu care omul, de-a lungul veacurilor, și-a înfrumusețat locul unde a trăit. Rezultatul și coexistența tuturor acestor arhitecturi create de-a lungul secolelor trecute (Adevărul este, în arhitectură, principiul suprem.) este însăși temelia modernă a orașelor noastre și echivalează cu o victorie a spațiului construit, organizat, asupra mediului geografic predominant. În sensul acesta ansamblul urban ne apare astăzi drept formă superioară de civilizație a unor țări, cu un însemnat aport la cultura europeană, dată fiind circulația influențelor pe arii foarte întinse, prilejuit în special de schimburile comerciale (vezi Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, 1981, și Idem, *Ansamblul urban medieval Pitești*, București, 1982). Continuitatea firească în spațiul urban nu înseamnă nici distrugerea și nici păstrarea fără discernămînt a tot ceea ce este vechi ci, dimpotrivă, o integrare între ceea ce se realizează din nou și ceea ce este valabil util ca valoare materială sau spirituală din existent (vezi Gh. Curinschi-Vorona, *Centrele istorice ale orașelor*, București, 1967).

Ruptura cu trecutul ce va fi proclamată cu vehemență, în planurile de sistematizare a orașelor din țara noastră, mai ales după anul 1975, în spirit nihilist și exclusivist, de pe poziții absolutizante, de către avangarda nomenclaturii comuniste, va duce în multe cazuri, la înlăturarea istoriei, pentru a se construi o nouă istorie, bazată pe „tabula rasa autonomă față de orice contact cu trecutul". Cartea profesorului Dinu C. Giurescu, *The Razing of Romania's Past*, apărută în anul 1988, în Statele Unite a reprezentat un avertisment pentru întreaga lume. O dată cu „moartea istoriei" în aceste orașe (în special cele din Țara Românească și Moldova) s-a declanșat o criză acută, atît în domeniul urbanistic, cît mai ales în planul studierii ansamblurilor arhitecturale aproape complet demolate. Demolările, nivelările și reconstrucțiile incoerente, agresive, din ultimii 45 de ani, au însemnat de fapt și o implacabilă și abia camuflată invazie de pretutindeni a noului, a cimentului și inesteticului. Un întreg neam a fost zidit de viu în mod „științific și sistematic" în mii de celule de beton. Politica așa-zisă de „modernizare" a fostului regim prevedea distrugerea a cel puțin jumătate din cele peste 13000 de sate și 39 de orașe cu cartierele lor istorice. În 36 de orașe buldozerul ceaușist și-a făcut pe deplin datoria „istorică" distrugînd total (Suceava, Bacău, Vaslui) sau parțial (Botoșani, Iași) vechile centre istorice. Toată această politică de sistematizare, făcută fără discernămînt, a atras atenția nu numai a opiniei publice, dar mai ales a istoricilor și arhitecților, care au înaintat guvernului diferite memorii de protest împotriva aceea ce se întîmpla în România (vezi „Magazin istoric", nr. 1—3, 1990).

Această politică barbară de sistematizare aplicată în ultimul timp și *orașului Suceava* (mai ales după anii '80) a dus la ștergerea de pe fața pămîntului odată pentru totdeauna a unor clădiri (secolul XIX) și pivnițe (secolul XVI) care au constituit în permanență fala orașului.

https://biblioteca-digitala.ro

Casa de ciment, sticlă și fier, formidabil de „urîtă" în simplitatea sa mecanică, a invadat vechiul centru istoric al Sucevei, repudiind orice continuitate istorică. În locul vechii arhitecturi ce îngloba vechea structură subterană a orașului (secolele XVI—XVII) a apărut o nouă arhitectură care de fapt nu este supusă nici unei legi a continuității istorice ; o arhitectură nouă, după cum nouă este și starea sufletească. Rupt de tradiție, pentru mulți, azi, centrul civic, care a înlocuit vechiul centru istoric al Sucevei, se înfățișează mai artificial ca oricînd, mai cenușiu și mai nou ca niciodată, nimicind în fond orice posibilitate de supraviețuire a istoriei și a naturii. Spațiul a fost sărăcit într-o asemenea măsură de orice calitate sentimentală, încît imaginea finită a infinitului a devenit extensiune nelimitată.

Izvorîtă tocmai din aceste necesități atît de presante și încă proaspete în memoria noastră, lucrarea de față se vrea o întreprindere ambițioasă, nu numai în elucidarea unor laturi mai puțin sau deloc cunoscute ale istoriei orașului Suceava, dar și un model (perfectibil în timp) de tratare a unui centru istoric, prin prisma morfologiei urbane, azi complet demolat. În cazul nostru soluția reconstituirii promovată de morfologia urbană a fost nu numai necesară, dar chiar obligatorie ; în sensul acesta lucrarea se dorește și o „carte document" întrucît prin schițele, desenele, fotografiile, hărțile și documentele inedite folosite la reconstituirea fizionomiei orașului în diferite etape istorice (secolele XV—XIX) s-a putut da o mai mare veridicitate imaginii istorice a orașului, acestea fiind de fapt singurele izvoare care s-au mai păstrat, în raport cu ceea ce a existat ca martori-document (clădiri) și care azi au dispărut din „arhiva arhitecturii".

Fiecare din cele trei etape (epoca medievală, cea modernă și cea contemporană) au fost complex ilustrate, ele urmînd linia sinuoasă a unei adevărate aventuri de occidentalizare începută mai ales în secolul al XVI-lea și încheiată în secolul XX. Încadrarea în cultura europeană nu se putea imagina în arhitectură și urbanistică decît prin imitarea artei construcției europene, împrumutînd aparența ei, dar adaptînd-o necesităților noastre autohtone ; toate aceste influențe atît de evidente și la Suceava (atît occidentale cît și orientale) au participat la metamorfozarea spațiului urban, slujind ideea renașterii naționale, sub forma specifică a încadrării aspectului citadin românesc în circuitul unei civilizații superioare, prin imitarea formelor proprii acesteia. Deși în stadiul actual al cercetărilor, principalele repere ale evoluției teritoriale a orașului Suceava (atît occidentale cît și orientale) au participat la metamorfozarea spațiului urban, slujind ideea renașterii naționale, sub forma specifică a încadrării aspectului citadin românesc în circuitul unei civilizații superioare, prin imitarea formelor proprii acesteia. Deși în stadiul actual al cercetărilor, principalele repere ale evoluției teritoriale a orașului Suceava sînt oferite de edificiile de cult, totuși nu a fost neglijată, în același timp, nici cunoașterea unor valoroase monumente cu caracter civil și aulic care aduc elemente noi în conturarea unei imagini ample și edificatoare asupra științei de a construi din țara noastră. În sensul

https://biblioteca-digitala.ro

acesta am căutat să analizăm mai ales acele aspecte care în studiile de sinteză sau în monografiile publicate anterior au fost omise sau au fost sumar prezentate (textura orașului ; structura subterană medievală ; imaginea orașului în viziunea călătorilor străini ; fizionomia orașului în reprezentări iconografice etc.). Pentru a stabili importanța pe care urbanistica suceveană a avut-o în ansamblul creației artistice și constructive din Moldova a fost necesară o prezentare detaliată, dar și globală (o primă sinteză realizată în acest sens) a arhitecturii religioase, aulice și laice, în strînsă corelare cu factorul demografic, pentru că, așa cum arăta Henri Focillon, vorbind despre mediul francez „ar rămîne pe jumătate în umbră dacă n-ar fi încă prezenți și vii printre noi, în pietrele monumentelor". La aceasta ar trebui să mai adăugăm și glasul obiectelor pe care aceiași oameni le-au creat, bucurîndu-se de utilitatea și funcția lor.

Gîndindu-ne în primul rînd la cei care de peste 600 de ani (în anul 1988 orașul Suceava împlinea 600 de ani de la prima sa atestare documentară — 10 februarie 1388. Acest eveniment atît de important pentru istoria noastră națională nu a putut fi omagiat la adevărata sa dimensiune, sărbătorirea fiind interzisă de autoritățile politice centrale) au contribuit prin strădaniile lor la construirea și împodobirea vechilor case, biserici și palate, trebuie să ne îndreptăm totodată recunoștința noastră vie către toți aceia care ne-au sprijinit la realizarea acestui studiu, oferindu-ne toate condițiile pentru cercetarea, documentarea și tipărirea lucrării de față.

Socotim că prin modul cum a fost realizată această lucrare de sinteză a unor probleme de mare actualitate, în rezolvarea cărora se demonstrează că morfologia urbană are de jucat un rol important, autorii cred că aduc un real serviciu nu numai istoricilor, geografilor, arhitecților ci și studenților, precum și tuturor celor preocupați de istoria orașului Suceava.

https://biblioteca-digitala.ro

PARTEA I
DATE GEOGRAFICO-ISTORICE

CAPITOLUL I

EVOLUȚIA PALEOGEOGRAFIFCĂ ȘI RELIEFUL ZONEI ORAȘULUI SUCEAVA

Podișul Sucevei în care este situat orașul Suceava prezintă condiții fizico-geografice și resurse naturale variate susceptibile, în trecut și prezent, de a exercita influență asupra dezvoltării sale. Situat pe platoul unui deal (Zamca), delimitat de pante abrupte către răsărit, nord și apus (ele diferind, atît ca morfologie, cît și ca morfometrie), respectivul „sit", de înfățișarea unui amfiteatru răsturnat, care crește sub forma unor gradene dinspre răsărit către apus, a însemnat întotdeauna poziția unui „loc central" de coordonare și polarizare a unui întins ținut.

Ocuparea treptată, în decursul timpului, a acestui teren de către fondul construit al așezării, reprezentat în speță de locuințe și de monumente, raporturile de factură plastică născute din valorificarea reciprocă între caracteristicile reliefului și construcțiile pe care acesta le poartă, au conferit contactului implant-mediu un caracter determinant pentru conturarea specificului urban în diverse etape istorice, decisivă fiind, în acest sens, acumularea unor trăsături specifice arhitecturale, ce au conturat un profil urban specific care îl situează între tradițiile urbanismului oriental și cel occidental.

Înainte de a analiza factorii edilitar-urbanistici de care a depins evoluția orașului Suceava de-a lungul celor șase secole de existență (1388—1988) se impune definirea în mod diacronic a *cadrului geografic* și pe cît posibil reconstituirea sa (fig. 1, 2).

Din punct de vedere *geologic*, teritoriul aferent municipiului Suceava este situat în partea de nord-vest a Platformei Moldovenești și reflectă întru totul ansamblul structural în care se integrează. Studiile și cercetările de specialitate [1] au ajuns la concluzia că, în fundamentul orașului, la o adîncime de circa 1 200—1 500 m, se găsește scufundată marea unitate geostructurală a Platformei Ruse acoperită de sedimente precutate, de vîrstă paleologică, mezozoică și terțiară. Cele mai noi strate geologice, care intră în alcătuirea reliefului actual, sînt de vîrstă sarmatică și cuaternară. Sondajele geologice confirmă ipoteza că, ultima mare, care a acoperit teritoriul orașului a fost marea wolhyniană (sarmațian inferior). Atît în gresiile și calcarele oolitice, din zona pintenului nordic al dealului Zamca, cît și în gresiile și marnele de pe versanții văii Tîrgului (Areni sau Cacaina), din sectorul Cetății, sau în carierele din partea de nord a Burdujenilor, se întîlnește o formă caracteristică

https://biblioteca-digitala.ro

pentru sarmaţianul inferior, alcătuită din *Ervilia podolica Eichw, Certhium mitrale Eichw, Mactra eichwaldi Lask, Cardium gracile Pusch* etc.

Structura depozitelor sarmatice reflectă regimul de platformă: succesiuni de strate argilo-nisipoase, marne, gresii şi calcare oolitice. Stratele sînt necutate şi au o uşoară înclinare, sub 1°—2° de la NV—SE. Din sarmaţianul mijlociu, zona Sucevei a devenit uscat, ea fiind supusă modelării factorilor externi. Relieful actual este însă mult mai nou, el fiind datat la sfîrşitul pliocenului şi începutul cuaternarului. El s-a format pe seama unei cîmpii fluvio-maritime sarmatice, care a fost fragmentată de văi, în condiţiile unui climat predominant umed-temperat. În zona vetrei oraşului, relieful este şi mai nou, de vîrstă cuaternară. Acest lucru este confirmat de prezenţa teraselor pleistocene ale Sucevei care se etajează pînă la altitudinea absolută de 457 m, ca în dealul Căprăriei (NE Burdujeni), în timp ce în zona oraşului înălţimile cele mai mari ale interfluviilor sculpturale nu depăşesc 425 m. Astfel, sub raport structural, unitatea geologică pe care s-a format oraşul Suceava este alcătuită din două etaje: un etaj inferior cutat, la peste 2 000 m adîncime şi un etaj superior, necutat. Primul formează soclul cristalin al Platformei Moldoveneşti, cutat în orogenezele precambriene. Cel de-al doilea etaj structural, care reprezintă cuvertura monoclinală a platformei, este alcătuit din sedimente paleologice, mezozoice şi kainozoice, necutate, cu o înclinare generală a stratelor sub 1—2°.

Formele de relief structurale şi aspecte morfometrice. Conceptul de organizare a spaţiului geografic în care a evoluat vatra oraşului Suceava implică numeroase aspecte de ordin istoric, geografic şi aplicativ. Prin urmare organizarea spaţiului geografic, impune un anumit punct de vedere şi de acţiune asupra naturii, dinamicii şi structurării relaţiilor dintre toate componentele spaţiului. Din cercetările actuale întreprinse în acest domeniu se pot distinge două laturi evidente ale organizării spaţiului geografic, în funcţie de intervenţia factorului conştient, de capacitatea acestuia de a influenţa relaţiile naturale dintre componentele geografice. În acest context noi am distins o *organizare naturală a spaţiului,* în care dominanta de bază este relieful şi o *organizare antropică* a acestuia, în care elementul dinamizator este colectivitatea umană.

Organizarea urbanistico-geografică a spaţiului de-a lungul celor şase secole a evoluat lent, cu excepţia ultimilor patru decenii ale secolului XX: analiza reliefului în diferite perioade de timp a dus la evidenţierea unor anumite tipuri de peisaje. Astfel trecerea de la organizarea naturală la organizarea antropică nu s-a făcut brusc, ea continuă şi astăzi, progresul fiind etapizat şi rezultînd din adaptarea permanentă a omului la limitele impuse de unele legi naturale, de resursele finite ale regiuni în care a evoluat oraşul Suceava. În jurul anului 1800 putem să ne imaginăm Suceava cu o fizionomie apropiată cu cea din evul mediu avînd un centru dens construit, alcătuit din *Tîrgul Vechi* şi *Tîrgul de vite,* cu o extindere spre Zamca a *Tîrgului Nou,* cu două pieţe de schimb permanent marcate prin turlele bisericilor domneşti şi boiereşti; toată această „inimă a tîrgului" era înconjurată de insule înecate în verdeaţă cu o parcelare evidentă a zonelor de locuinţe, individualizate şi aceste

https://biblioteca-digitala.ro

prin siluetele bisericilor de breaslă sau a mahalalelor cu caracter semirural. O primă modificare a acestui peisaj închegat lent pe parcursul mai multor secole (XIV—XVIII), are loc cu începere din 1965 ca urmare a punerii în aplicare a schiței de sistematizare a orașului, ceea ce într-un timp scurt a creat un nou peisaj complet urbanizat, în care predomină numai spațiul clădit cu diverse microcentre specializate. Un rol important în conturarea fizionomiei actualului peisaj îl joacă și relieful orașului Suceava și a împrejurimilor sale, ca rezultat al unor acțiuni complexe de factori externi și interni ce s-au intercondiționat într-o perioadă relativ îndelungată de timp, respectiv din postsarmațian pînă în prezent. Aspectele de relief, sînt, de asemenea în strînsă legătură cu factorii structural-litologici, care au impus apariția unor forme specifice. Astfel pe seama caracterului ușor monoclinal al formațiunilor sarmațiene, a luat naștere un relief structural bine dezvoltat, în timp ce variațiile faciesului litologic — atît pe orizontală cît și pe verticală, facilitează o evoluție prin mecanismul eroziunii selective. În formarea actualului relief al orașului Suceava rolul principal l-a avut și rețeaua hidrografică în special coborîrea continuă a nivelului de bază al rîului Suceava. Se știe că valea rîului Suceava a făcut parte din prima generație de văi cu caracter consecvent, datorită dezvoltării ei în sensul înclinării stratelor ; pe măsura adîncirii sale și a afluenților săi din preajma orașului (Șcheia și Areni) s-au conturat zone *morfosculpturale* (culoarele de văi și microdepresiuni) și *morfostructurale* (platouri structurale și cueste). Orientarea generală a interfluviilor principale cît și a văii Sucevei, este NV—SE, conform structurii geologice cu caracter monoclinal. În același sens descresc și altitudinele fiecărui interfluviu. Văzut de pe dealul Cetății, întreg ansamblul de înălțimi cobora sub formă de trepte către axul văii principale a rîului Suceava. Înălțimea maximă, în vatra orașului este de 385 m în dealul Zamca, iar în albia Sucevei, întîlnim altitudinile cele mai coborîte care oscilează între 277 m, în dreptul Iței anilor și 268 m, către Lisaura. Energia maximă de relief atinge 157 m, iar cea medie oscilează între 50 și 100 m. Altitudinea relativă a Dealului Zamca, față de șesul Sucevei, este de 110 m, iar raportată la valea Șcheii, are cca. 90 m. Dealul Cetății apare, față de șesul Sucevei, cu o altitudine în jur de 70—80 m, înălțime sesizată deseori de călătorii străini ce-au trecut prin Suceava (1641), aceștia remarcînd că „cetatea foartea frumoasă și puternică este așezată pe un deal, la poalele căruia curge un rîu numit Suceava" și că numele orașului ar însemna loc „rîpos", deoarece cetatea „este așezată pe o stîncă mare" [2].

Utilizarea reliefului prin amplasarea clădirilor monumentale din motive estetice sau ideologice (Curtea domnească, bisericile, turnul lui Alexandru Lăpușneanu), pe înălțimi, contrastul de scară dintre monumente și marea masă a clădirilor orășenești, condițiile specifice ale dezvoltării aglomerațiilor omenești, au fost factorii care au condus către cristalizarea unei siluete complexe a orașului Scueava, unde martori de epocă medievală și modernă se îmbină nu întotdeauna armonios cu dominantele contemporane (blocuri turn). Pantele reliefului sînt și ele variate. Majoritatea lor, aproximativ 60%, din suprafața teritoriului sînt

https://biblioteca-digitala.ro

sub 3°, ca de exemplu în zona șesului Sucevei (unde s-a depistat cel mai vechi nucleau de locuire urbană), a teraselor și a unor platouri interfluviale ca Dealul Zamca și Dealul Cetății ; sesizarea acestor platouri au făcut-o și cronicarii turci, care în 1538, l-au însoțit pe Suleiman Magnificul [3] la Suceava, cînd se descrie în fața Cetății acea „cîmpie (platou) plăcută și întinsă... plină de desfătare". Restul teritoriului orașului este ocupat de pante între 3 și 10° (25%) și altele cu înclinare de peste 10° (15%). Sectoarele cu pante mari ale căror valori depășesc uneori 20°, le întîlnim numai pe versanții de V și NE ai Dealului Zamca, zonă cunoscută ulterior sub numele de „Coasta Șeptilici", unde armenii aveau fîntîni (Fîntîna Frigurilor — 1775) și dubălării [4].

Condițiile geomorfologice ale zonei și cele tipologice ale localităților ce-au fost înglobate în vatra orașului (Tătărași, Areni și Sf. Ilie) au avut un rol important în determinarea configurației spațiale a centrului orașului și a formei sale perimetrale. Astfel în funcție de formele de relief ,care au constituit suportul fondului clădit al orașului Suceava se poate face încadrarea localității în tipul de așezare *complexă* în care, formele mai vechi de tip *rectangular* și *areolar* (sec. XV—XVII) se îmbină cu cele mai noi *tentaculare* (sec. XIX—XX), ce se înscriu în mod optim în topografia zonei. Centralitatea spațiului colectiv rezultat din condițiile de amplasare în marginea platoului structural Zamca s-au caracterizat pînă în anul 1970, prin monocentricitate, aceasta caracterizîndu-se prin distanțe aproape egale de parcurs între centru și periferie (Zamca, Areni și Iței Vechi). Această situație topografică a fost bine intuită în documentul de la 1761, în care se preciza că tîrgul (piața) a fost „la mijlocul orașului, după cum au fost atunci ; adică de la Curțile domnești în sus, alăturea cu biserica Domnească, Sf. Dumitru, și mai în sus, asupra bisăricii armenești" [5].

Platourile structurale și custele sînt considerate în toate lucrările [6] care se referă la orașul Suceava și împrejurimile sale ca forme deosebit de reprezentative pentru podișul Sucevei. Cu excepția părții de N—V, întreg fondul construit al orașului este implantat pe un platou structural cu o ușoară înclinare spre SE ; inițial așezarea a ocupat platoul Zamca și cel al Cetății (sec. XV—XIX) ulterior ea extinzîndu-se și în zona dealului Crucii din satul Sf. Ilie (sec. XX). Aceste platouri lito-structurale se termină prin cueste cînd sînt tăiate de văi subsecvente (pîrîul Șcheia și Areni — depresiune subsecventă) sau abrupturi litologice care marchează partea superioară a versanților văilor resecvente. Platoul Zamca este foarte clar delimitat de cueste atît la vest (versanții deluviali ai Șcheii), nord (versantul Șeptilici) cît și la vest (versanții deluviali ai dealului Cetății, Dealul Uzinei și a Dealului Tătărași). Caracterul de platou al interfluviilor amintite este condiționat de structura monoclinată slab înclinată, sub 2°, de o netezime aproape perfectă cît și de prezența unor intercalații la o mică adîncime. Cercetări recente infirmă faptul că dealul Zamca ar fi o terasă a Sucevei, acesta fiind considerat un platou cu origine sculpturală a cărui vîrstă e atribuită pleistocenului mediu. Dintre aspectele de ordin practic legate de utilizarea platoului Zamca, de-a lungul timpului ca loc de construcții amintim : acesta se caracteri-

https://biblioteca-digitala.ro

zează prin terenuri stabile cu soluri zonale bine evoluate; procesele actuale constau în coroziune, eroziune difuză și șiroiri slabe; factorul antropic a exercitat mai ales în zona nucleului central o mare presiune asupra terenului. Călătorii străini care înainte de 1650 au trecut prin Suceava remarcau că față de alte orașe din Moldova ,acesta „este locul cel mai bun care se poate afla și mai ferit de năvăliri", orașul fiind amplasat „pe un *podiș înalt*", cu o „priveliște frumoasă" și cu o „climă temperată și cu ape dulci și curate. Împrejurimile sînt împădurite și acoperite cu verdeață. Pe scurt este un oraș frumos din toate punctele de vedere". Aceleași remarci despre poziția geografică a orașului le făceau și călătorii străini de la începutul secolului al XVIII-lea, care găseau cetatea „pe un deal foarte înalt" și sub ea „se află orașul vechi", acesta fiind încă o „așezare frumoasă și îmbietoare" [7].

Hotarnicele ce privesc delimitările din vatra orașului în secolul al XVIII-lea [8], fac mențiunea platoului Zamca sub denumirea de „deal"; astfel în hotarnica (1756) tîrgului de vite din Suceava este pomenit în „capul uliței din deal, lîngă biserica armenească și Sf. Dimitrie", iar la Iței (1767) exista „o livadă sub deal". Interesantă sub aspect topografic este și informația din 1768 cînd este menționată Ulița Fronti (Ulița Lungă 1907; azi str. Petru Rareș), „care vine în sus de la Bolniță și merge pînă asupra conacului armenilor lîngă dealul lui Bulai. De asemenea, și în hotarul orașului Suceava, documentele fac mențiunea a numeroase toponime cu același înțeles de platou structural: „o prisacă supt țarina Arenilor (1620)"; „țarina mare" între hotarul Arenilor și Mitocul armenesc (1625); „odae, Frumoasa, în țarina tîrgului" (1664); „Țarina Mare" alături de locul mînăstirii (1737). Un număr important de toponime din hotarul orașului se identifică prin poziția geografică față de diverse localități învecinate, unde sînt menționate platourile structurale; în hotarnica Arenilor din 1783 sînt pomenite „hotarele Arenilor, Sf. Ilie și coasta dealului"; de asemenea, și denumirea, de Tătărași s-a dat prin raportare la sat și apoi la moșia Tătărași, care este situată pe același deal (în 1813 sînt amintite „două biserici în deal la Tătărași").

Cuestele (versanții deluviali) ocupă cca. 30% din suprafața întregului teritoriu studiat (din hotarul tîrgului). Din hărțile întocmite se constată că sistemul de cueste este bine dezvoltat în bazinul Sucevei, avînd o orientare de la nord la sud în cadrul afluenților de pe dreapta. De asemenea, se mai constată că în timp ce în masivul Dragomirnei, cuestele se dezvoltă cel mai frecvent rectiliniu, în zona Sucevei și a împrejurimilor sale, ele au o formă mai complexă și anume o arcuire în zona de confluență, căpătînd un aspect convex. În cazul nostru acestea apar sub forma unor versanți cu înclinare de peste 10°, și au un aspect liniar (valea Frumoasa, riul Suceava) convex (pîrîul Șcheia, Vătavu, Areni) concav (în sectoarele meandrate ale văilor subsecvente; pîrîul Strîmbu) și festonat (cuesta din stînga văii Căldărușa). Prin declivitățile mari pe care le are relieful lor, cît și datorită dinamicii active a proceselor geomorfologice actuale, ce se manifestă sub formă de alunecări,

https://biblioteca-digitala.ro

eroziuni areolare și liniare, aceste terenuri au constituit un mare neajuns pentru construcțiile urbane mai ales în partea de nord-vest a orașului. Structura geologică monoclinală a sarmațianului, desele alternanțe de nisipuri, argile și marne, cu intercalații de pachete de gresii, la care trebuie să mai adăugăm și depozitele detrice cuaternare cu numeroase pînze de apă subterană deschise la zi pe pante, au contribuit de asemenea la evoluția permanentă a versanților [9]. Pe lîngă acestea trebuie amintit și omul, care prin activitatea sa de utilizare intensivă a terenurilor (defrișări, culturi agricole, construcții etc.) a fost și este un factor activ care influențează dezvoltarea acestor procese geomorfologice actuale. În funcție de aceste degradări ce s-au produs în timp, s-au putut stabili versanții cu degradări moderate (în zona pîrîului Areni — sau a Tîrgului — unde înclinările de pantă sînt cuprinse între 5—10°, predomină eroziunea areolară și liniară, iar alunecările sînt cu totul întîmplătoare) și versanții cu degradări accentuate. Din punct de vedere practic, cuestele cu degradări accentuate ridică probleme complexe, dintre care cele mai importante sînt următoarele :

a) instabilitatea terenului datorită echilibrului precar al depozitelor de versant și energiei mari de relief (între 10—20°). Astfel versanții de vest a văii „Cacaina" (pîrîul Tîrgului sau Cetății) de pe cursul inferior și versantul drept al Sucevei (zona Șeptilici), în aval de confluența cu pîrîul „Cacaina", au fost și sînt cei mai afectați de alunecări. Majoritatea suprafețelor acestor pante sînt acoperite cu depozite diluviale formate din luturi argilo-nisipoase, argile cu lentile de nisipuri, pietrișuri și lentile de gresii ;

b) cauzele principale, care au contribuit și contribuie la dezvoltarea alunecărilor. sînt : pînzele de apă din sarmațian, cu caracter etajat, la care se adaugă cele freatice de terasă și diluviale ; energia mare a pantelor (zona Șeptilici), inclusiv subminarea bazei lor prin adîncirea văilor ; activitatea omului mai ales prin defrișarea versanților ;

c) aceste cauze, dar în special alternanțele de roci permiabile și impermiabile cu pînzele de apă etajate fac ca, în zona de care ne ocupăm să predomice alunecările cu caracter plastic, în trepte, combinate cu tasări sufozionale. Cele mai multe dintre alunecările de teren sînt vechi, dar și actuale. Cele vechi s-au produs în trepte — numărul acestora ajungînd la 3—4. În cadrul treptelor au apărut valuri de alunecare și microdepresiuni, ocupate uneori temporar de apă (ex. „Coasta Șeptilici");

d) intensitatea proceselor de versant, din partea nordică a orașului, în așa numită zonă „Șeptilici" dinspre Iței au afectat negativ și grav căile de comunicație, (str. M. Sadoveanu, Șeptilici, Tăbăcarilor și intersecția străzilor Ilie Pintilie, Unirii și Ana Ipătescu) ceea ce a impus o permanentă întreținere și consolidare cu investiții foarte mari. Alunecările sînt de tip inconsecvent, cu elemente morfologice bine individualizate. Aproape peste tot întîlnim cornișe înalte de 5—10 m, uneori etajate, de la care se continuă un deluviu de pantă bine dezvoltat. De asemenea, clădirile situate pe versantul drept al Sucevei (zona Șeptilici) și cele din zona de confluență a pîrîului „Cacaina" cu Suceava au avut mult de suferit de

https://biblioteca-digitala.ro

pe urma proceselor morfogenetice actuale; astfel, în anii 1912, 1929 și 1977, după o perioadă de ploi abundente și de lungă durată, în orașul Suceava, în zonele sus menționate și împrejurimi s-au semnalat cele mai puternice alunecări de teren [10];

e) o altă problemă, care merită a fi subliniată este aceea că nu toate treptele de relief care se întîlnesc pe versanți se datoresc alunecărilor. Unele dintre ele reprezintă trepte de facies petrografic (terase de denundație de natură litologică). Acest lucru apare destul de clar, mai ales pe versantul nord-estic și vestic al Dealului Zamca, unde alunecările sînt combinate cu astfel de trepte litologice ce au afectat terenul pe care se găsește biserica Sf. Maria. Aceste trepte, constituie baza de denundație pentru procesele deluviale de pantă, de pe versantul NE al Dealului Zamca.

În documentele medievale termenul de cuestă sau versant nu este folosit, foarte frecventă fiind denumirea de „zare" sau „creastă", prin care se înțelege partea superioară unde se termină platourile structurale, adică cuesta. Unul dintre cronicarii turci care l-a însoțit pe Suleiman Magnificul la Suceava în 1538 remarcă faptul că oastea turcească a produs mare „tulburare pe colinele din apropiere". În schimb, în sistemul de delimitare a hotarelor așezării și în mare măsură a loturilor și „locurilor de fînaț" din moșia orașului se avea în vedere criteriul vechiului drept românesc „din zare în zare" și „de la pîrîu pînă în zare" (aceasta fiind și muchia dealului, uneori chiar cumpăna de ape). Astfel, „zarea", partea înaltă și îngustă a unui deal a constituit o limită cu tradiții foarte vechi, ea fiind des utilizată, datorită faptului că include în ea un caracter larg răspîndit în zonă. Pentru a ilustra acest fapt interesantă ni se pare sub aspect geografic, hotarnica moșiei mănăstirii Ițcani (1785) [11], teritoriu ulterior înglobat în perimetrul orașului. Hotarul acestui teren începea de la „împreunarea pămîntului orășenesc cu poiana lui Șeptilici (zisă și Prisaca), sus pe *creasta dealului* (versantul drept al Sucevei)... și se lasă în jos de-a lungul dealului, pînă la un podeț de pe drumul ce duce de la Cernăuți la Suceava și șanțul de sub el, care șanț duce pînă la riul Suceava (e vorba de vechea fortificație a orașului din prima jumătate a secolului al XV-lea)... de aici merge în sus, la un deal, spre suburbia orașului... de aici înainte se îndreaptă hotarul, între două delurele, spre o *vălicică* de lîngă hotarul orașului ajunge pe *creasta* cea mai înaltă a dealului, numită *Costișa* (sau Dealul Bulai, azi Dealul Zamca) și iese la o fîntînă a lui Sarkis Găină. De la această movilă, hotarul merge tot pe *creasta* dealului Costișa atingînd pămînturile orașului pe unde au armenii tăbăcăriile" (aici în zona Șeptilici se găseau dubălăriile armenilor și Fîntîna Frigurilor).

Privite pe spații mai largi, limitate totuși la hotarul orașului Suceava, cuestele au pus la dispoziția omului pădurea, versanți pe care s-au plantat livezi, colinele secundare prelungi pentru țărini, surse de apă potabilă pentru vetre, „gropi" bune pentru fînațe și parțial pentru iazuri, și versanți favorabili pentru pășuni. Toate aceste condiții sînt consemnate de altfel în documentele hotarnice ce privesc hotarul ora-

https://biblioteca-digitala.ro

șului Suceava. Evoluția unor așezări rurale din cadrul hotarului (Areni, Tătărași, Sf. Ilie, Frumoasa) pun în evidență importanța reliefului și în special a cuestelor în delimitarea de locuri din cadrul moșiei tîrgului. Astfel, în toponimia de detaliu apar frecvent următoarele topice : „pe unde merg movilele în rînd pe zarea dealului, cu zăpodica Vlădicăi" (1749) ; „moșia Gropile" (1764) ; „Groapa Postolăchioaiei" (1765) ; „pînă în zarea dealului și de acolo în sus pe o dălmușoară, la vale pînă la un cap de pisc, se trece o vîlcea și peste un piscușor... în vale ce se chiamă Prăpastia, cu iaz spre Stroiești" (1765) [12].

Organizarea naturală a spațiului geografic cu peisajele tipice de cuestă și platouri structurale este bine surprinsă în hotarnicile moșiei „Gropile" (1765) și a terenurilor destinate pășunii orașului (1793) [13]. Nu întîmplător în toponimia acestora hotarnice apar adesea denumiri ce se referă la dealuri, coaste, gropi și pisc ; astfel, hotarul moșiei „Gropile" începe „din fîntîna *Arenilor* în sus drumul cel mare al Cîmpulungului și merge prin Frumoasa fiind drumul acolo pînă în *zarea dealului* și de acolo... la acea *groapă* ce era pricină cu banul Dinul pe o dălmușoară la vale pînă la un *cap de pisc* și trece o vălcea și peste un piscușor și peste o vălicică ce s-au chemat al lui Nestor Armanul... și să sue *în pisc și din pisc* drept la valea *Prăpastiei*". În delimitarea pășunii orașului din 1793 sînt pomenite în hotar următoarele topice : Dealul Lisaura, Stînca Biholului, Piscul Dealului, Rupturi, Dealul Lămășanului, colina pîrîului Mitocul Armenesc, Valea Tătărescu, Gura Bahnei (numită și Ruptură), dealul Gura Bursucului, Scursura Zottii, mlaștina Tinoasa și Bula. Aceste precizări geografice au o legătură strînsă nu numai cu toponimia reliefului, dar și cu hotarele sătești actuale care și-au păstrat nealterată și azi toponimia zonei (fig. 5,85).

Relieful de acumulare. Pe fondul general sculptural al reliefului vetrei municipiului Suceava s-au dezvoltat, în timp, procese și forme de acumulare fluvio-deluvială strîns legate de cele de eroziune. Rolul morfogenetic hotărîtor l-au avut aici, rîul Suceava cu afluenții săi în procesele de versant care ,în raport de modificările climatice și de particularitățile temporar spațiale ale celorlalte componente ale mediului, au determinat formarea teraselor, luncilor, glacisurilor și a altor microforme subordonate acestora.

Șesurile aluvionare. Albia majoră a Sucevei, modelată sub forma unor trepte, ca și șesurile văilor afluente, reprezintă cel mai tînăr relief de acumulare ,de vîrstă holocenă. Șesul Sucevei este orientat NV—SE, cu lățimi între 1—2 km și este alcătuit în principal din prundișuri și nisipuri cu lentile de argile, cu o grosime totală 5—11 m. Forajele executate au arătat că la baza șesului se întîlnește un microrelief de albii vechi, sculptate cu aluviuni de vîrstă holocenă. Diferența de nivel dintre punctele de intrare și ieșire ale Sucevei din oraș este egală cu diferența de nivel a șesului dintre aceleași puncte, 8—10 m, ceea ce corespunde cu o pantă de cca. 1,8‰. Astfel că, după valoarea pantei șesului și după caracterul cursului reiese că ne găsim într-un sector de vale cu regim de trecere de la cursurile despletite, de tip piemontan, spre zonele cu

https://biblioteca-digitala.ro

înclinări favorabile dezvoltării meandrelor. Această situație concordă și cu cea geomorfologică, Suceava fiind așezată la contactul dintre zona piemontului Ciungilor, la vest și cea a platourilor structurale de la est și sud, podișurile Dragomirnei și Fălticenilor.

Versanții albiei minore au înălțimi între 1 și 3 m, iar pe fundul talvegului apar și marmite adînci de 1—2 m, separate prin vaduri cu adîncimi mici.

Albia minoră actuală a Sucevei are un curs meandrat al cărui coeficient este de 1,5. De-a lungul timpului albia rîului a suferit unele schimbări. Comparînd cursul rîului de pe hărțile ridicate în anii 1772 (Büschel), 1856 și 1900, cu planul aerofotogrametric din 1959, se constată o asemănare doar în ceea ce privește direcția generală a albiei, însă meandrele, ostroavele, reniile sînt complet schimbate. În zona șesului se pot recunoaște și unele cursuri mai vechi, ca de exemplu în amonte de confluența pîrîului Cacaina, Șcheia și gîrla Morii. Pe malurile convexe apar plaje nisipoase terasate, cunoscute sub numele de „renii". Ele constituie importante zone balastiere folosite ca materiale de construcții și plaje pentru ștrandurile orașului. Ca urmare a adîncirii albiei în cadrul șesului aluvionar al Sucevei putem distinge trei trepte de relief cu caracter îmbucat: a) o treaptă între 0 și 2 m, inundabilă permanent, cu prundișuri și nisipuri la suprafață; b) o altă treaptă mai înaltă între 2—4 m, inundabilă periodic, ale cărei prundișuri și nisipuri sînt fixate parțial prin vegetațiile din luncă. În acest sector se recunosc vechile albii părăsite ale Sucevei; c) cea de-a treia treaptă cu altitudini relative cuprinse între 4—7 m, reprezintă partea cea mai înaltă a șesului, individualizată sub forma unei terase de luncă cu caracter de trecere la terasele de versant. Această terasă de luncă a constituit în evul mediu locul de „păscătoare" a vitelor tîrgoveților, apoi în epoca modernă pe același loc s-au construit o moară, o velniță și o berărie, iar în epoca contemporană aici a fost amplasată cea mai mare și puternică platformă industrială a orașului (6 întreprinderi de grad republican) cunoscută sub numele de „Zona industrială, Valea Sucevei".

Dintre *terasele fluviale* de pe dreapta Sucevei [14] s-a individualizat numai terasa de 60—70 m. Aceasta este paralelă cu versantul abrupt al văii ,începînd din Dealul Cetății pînă la Lisaura, ea fiind reprezentată printr-un pod îngust de 100—150 m care, morfologic nu se deosebește de restul interfluviului. Baza prundișurilor este tot la 330 m altitudine absolută, însă peste ele se găsește o cuvertură groasă de 5—10 m, de luturi nisipoase cu caracter loessoid, de origine aluvio-coluvială. Pe versantul sting al văii „Cacaina", în sectorul vetrei orașului, se individualizează o altă treaptă de terasă mai înaltă, care se racordează cu terasa descrisă mai sus. Podul ei este parazitat de un glacis coluvial ce îmbracă toată partea inferioară a Dealului Zamca, iar fruntea sa apare abruptă, ca urmare a adîncimii recente a văii Cacaina. În deschiderile existente se poate vedea că terasa este formată dintr-un orizont de fragmente de gresii foarte slab rulate și nisipuri acoperite de luturi nisipoase, groase de 4—5 m. Pe afluenții săi de pe dreapta (Șcheia, Cacaina), în afara

https://biblioteca-digitala.ro

teraselor inferioare, nu întîlnim alte trepte de terasă. Lipsa lor se explică fie prin faptul că terasele ce au existat au avut dimensiuni foarte mici, și au fost distruse total prin eroziune, fie că, dat fiind vîrsta foarte tînără a acestor văi ,nu s-au format terase mai înalte. Terasele descrise mai sus au un caracter aluvionar monogenetic. De asemenea, trebuie făcută precizarea că fondul construit al orașului nu este implantat pe terase așa după cum unii urbaniști au descris silueta în trepte a orașului, amplasînd dominantele acesteia pe trei terase [15], ci pe un p'atou structural ușor înclinat în care altitudinile descresc din Dealul Zamca (380 m) spre confluența pîrîului „Cacaina" cu Suceava (320 m).

Glacisurile. După origine acumulările se pot separa două tipuri de glacisuri : proluvio-voluviale și coluvio-proluviale. Pe dreapta Sucevei glacisul proluvial are un caracter fragmentar întîlnindu-se, numai la ieșirea pîrîului Șcheia în șesul Sucevei, precum și la debușarea în șes a pîrîului „Cacaina". Alcătuirea geologică a glacisului de la abator (azi locul unde se depozitează resturile menajere), la debușarea pîrîului Cacaina in Suceava, a fost studiată prin foraje [16]. Sub solul actual există o succesiune de orizonturi de luturi nisipoase, nisipuri cu elemente rare de prundiș, nisipuri și prundișuri și nisipuri argiloase, cu o grosime de peste 6 m. Vîrsta acestui glacis este foarte nouă deoarece în mare parte, el parazitează terasa de luncă de 4—7 m, de vîrstă holocenă.

Glacisurile coluvio-preluviale sînt răspîndite mai ales pe dreapta văii și anume în partea centrală a orașului vechi și în partea de est a Dealului Cetății, către localitatea Listaura. Acestea sînt formate în principal prin acumulări provenite din spălările areolare și sînt alcătuite predominant din luturi nisipoase și nisipuri fine.

Valorificarea judicioasă a avantajelor pe care le oferă relieful vetrei orașului precum și celelalte condiții de mediu, ca și preîntîmpinarea unor neajunsuri negative (în speță alunecările de teren) se impun cu necesitate a fi luate în calcul de urbaniști ; iar, eficiența lor este condiționată, între altele, și de cunoașterea particularităților geomorfologice ale vetrei orașului de către toți specialiștii atunci cînd execută proiecte de sistematizare și remodelare urbană a centrului civic al Sucevei.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE

1. V. Tufescu, **Fundamentul podișului moldovenesc**, în „Rev. geogr. rom.", anul III, fasc. 1, 1940, p. 33 și urm.; Saulea Emilia, **Harta geologică a R.S.R. 1 : 200.000**, Institutul de Geologie, București, foaia Suceava (6) și text explicativ; C. Martiniuc și V. Băcăuanu, **Contribuții la studiul geomorfologic al teritoriului orașului Suceava și al împrejurimilor sale**, în „An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza", sect. II, t. VI, fasc. 4, 1960, p. 373 și urm.

2. **Călători străini despre țările române**, vol. V, București, 1973, p. 238; idem, vol. VI, București, 1976, p. 462.

3. M. Guboglu, Mustafa Mehmet, **Cronici turcești privind țările române**, București, 1966, p. 229.

4. R. Gassauer, **Contribuțiuni la istoria Sucevei și a împrejurimei**, în „Anuarul Liceului Ort. or. „Ștefan cel Mare", Suceava, 1927, p. 23-24, 60; Erast Hostiuc, **Istoricul fostei mănăstiri de maici Ițcani**, în „Candela", anul XXXIX, nr. 6-8, Cernăuți, 1928, p. 35-40.

5. Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, **Suceava. Documente privitoare la istoria orașului (1388—1918)**, vol. I, București, 1989, p. 408.

6. Ion Popescu Argeșel, **Unele aspecte geomorfologice în partea centrală a podișului Sucevei**, în „Comunicări și referate de geografie", Suceava, 1972, p. 101-111; Ion Bojoi, M. Parichi, Ion Seceleanu, **Relieful structural din Podișul Sucevei. Cîteva probleme de geomorfologie aplicată**, în „Studii și cercetări de geografie", Suceava, 1983, p. 9-16.

7. **Călători străini despre țările române**, vol. IV, București, 1972, p. 346; vol. V, București, 1973, p. 27; vol. VIII, București, 1983, p. 181, 184; M. Guboglu, Mustafa Mehmet, **op. cit.**, p. 269.

8. T. Balan, **Documente bucovinene**, vol. V, Cernăuți, 1939, p. 149-151; V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, G. Irimescu, Sevastița Irimescu, **Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente, 1393-1849**, București, 1983, p. 179, 251, 374; V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, **Suceava, Documente...**, vol. I, București, 1989, p. 431; **DIR, A, Moldova, sec. XVII**, vol. IV, p. 426; **DIR, A, Moldova, sec. XVII**, vol. V, p. 326; T. V. Ștefanelli, **Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc**, București, 1915, p. 440.

9. C. Martiniuc, V. Băcăuanu, **op. cit.**, p. 375-377.

10. Filiala ArAhivelor Statului Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 18/1929, f. 15; P. Olariu, **Procese și forme actuale de relief din cuprinsul șesului Sucevei extracarpatice**, în „Studii și cercetări de geografie", Suceava, 1983, p. 50-52.

11. Erast Hostiuc, **op. cit.**, p. 35-40.

12. V. Gh. Miron, M. St. Ceaușu, G. Irimescu, S. Irimescu, **Din tezaurul documentar sucevean...**, p. 276, 357, 361, 362.

13. T. Balan, **Documente bucovinene**, vol. VI, 1940, p. 142; V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, **Suceava, Documente...**, p. 522-523.

14. C. Martiniuc, V. Băcăuanu, **op. cit.**, p. 379-380.

15. Gh. Curinschi, **Centrele istorice ale orașelor**, București, 1967, p. 202.

16. C. Martiniuc, V. Băcăuanu, **op. cit.**, p. 381.

https://biblioteca-digitala.ro

CAPITOLUL II

ORIGINEA ŞI EVOLUŢIA TERITORIALĂ A ORAŞULUI SUCEAVA ; FENOMENUL URBAN ŞI CONCENTRAREA URBANĂ

Fenomenul urban, constituie, fără îndoială, una dintre trăsăturile cele mai caracteristice ale civilizaţiei contemporane. Pentru evul mediu s-a considerat că se poate vorbi de urban „din momentul în care începe să se circule cu uşurinţă". [1] Procesul de urbanizare în Moldova a avut un ritm diferit faţă de alte zone şi nu a atins aceeaşi amploare pe întreg spaţiul est-carpatic. Marea varietate a tipurilor de aşezări cît şi expresia particulară pe care o capătă aşezările în cadrul aceluiaşi tip, permit să se vorbească despre personalitatea şi specificul fiecărei localităţi care a devenit centru urban, în decursul evului mediu.

În sensul acesta, *Suceava* a constituit un implant spontan de factură *rurală*, care s-a născut într-o regiune de veche urbanizare (Baia, Siret). Transformarea Sucevei dintr-o aşezare rurală înt-o aşezare urbană a fost un proces treptat şi îndelungat, care poate fi situat la finele secolului al XIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIV-lea. [2] Un rol determinant l-a jucat existenţa unei pieţe de schimb, dezvoltarea meşteşugurilor şi a comerţului, care în final au condus la o concentrare a locuirii. Dar momentul în care se produce un salt în această evoluţie a fost constituirea unei Curţi domneşti. Zonificarea funcţională care s-a format în jurul Curţii domneşti, prin crearea unor incinte din ce în ce mai largi destinate comerţului (apariţia „pieţei", a tîrgului de vite şi a mai multor uliţe specializate numai în comercializarea anumitor produse) şi practicării meşteşugurilor (cartierul olarilor, a fierarilor), ilustrează procesul specific evului mediu de acumulare de noi trăsături urbane. Una dintre problemele dificile, mai mult de natură teoretică, a istoriei Sucevei, este aceea a precizării momentului cînd aşezarea rurală de aici a devenit o localitate urbană, adică de cînd se poate vorbi de un oraş.

Criteriile de apreciere în cazul Sucevei au fost atît de natură social-economică, cît şi strict urbanistică. Oraşul Suceava *a precedat întemeierea statului moldovean :* aceasta este concluzia la care au ajuns mai toţi cercetătorii. [3]

În cazul de faţă s-au luat în considerare o serie de intercondiţionări, între implant, mediul fizic şi poziţie geografică ; între aspectele economice şi cele politice ; între originea şi vechimea fenomenului urban ; între reţeaua tramei stradale şi fenomenul concentrării populaţiei ; între dominantele urbanistice (la sfîrşitul secolului al XIV-lea sînt men-

https://biblioteca-digitala.ro

ționate documentar, în orașul Suceava, Curtea domnească și bisericile Sf. Dumitru și Adormirea Maicii Domnului)"[4] și marea masă a fondului construit.

Așezată la un vechi vad și anume acolo unde marele drum transcontinental ce urca de-a lungul Siretului tăia apa Sucevei, această așezare, anterioară domniei, a avut, ca punct de sprijin militar, *o fortificație*, constînd dintr-o palisadă și un șanț de apărare aferent (sfîrșitul secolului al XIII-lea și prima jumătate a secolului al XIV-lea)[5]. Condițiile precare locale nu au permis urmărirea întregului traseu al fortificației amintite și nici datarea foarte precisă a acesteia, singura certitudine fiind aceea că atît palisada cît și șanțul de apărare au încetat să funcționeze în momentul în care Petru I Mușatinul a mutat „capitala" țării de la Siret la Suceava. Singură fortificație cunoscută în Moldova premușatină, ea avea rolul de a proteja așezarea care își concentrase locuirea pe o suprafață de circa 3—4 ha, în jurul bisericii Mirăuți, dovada făcînd-o stratul arheologic destul de compact și de continuu din această zonă.[6] Existența la Suceava a unei așezări întărite cu palisadă și șanț de apărare trebuie interpretată în sensul că respectiva așezare începea, de la finele secolului al XIII-lea,[7] să-și piardă caracterul de așezare rurală și să parcurgă etapele de început ale procesului de transformare în aglomerare de tip urban (faza preurbană)[8]. În lipsa datelor documentare, se poate avansa ipoteza, în baza descoperirilor arheologice mai sus menționate, că Suceava acelei vremi constituia centrul unei *formațiuni politice*,[9] care a premers statului feudal centralizat al Moldovei, jucînd, în același timp, rolul de centru economic, politic și administrativ al respectivei formațiuni. Cercetări recente[10], bazate pe analiza cronicii rimate a lui Ottokar de Stiria (1307—1308)[11], au localizat, ipotetic, acea „țară a românilor", aflată „dincolo de pădure" în nordul Moldovei, neexcluzînd ca eventual centru principal, orașul Suceava, singurul ce beneficia la acea vreme de o fortificație. Mutarea centrului politic de la Siret la Suceava, (în jurul anului 1377 sau 1381—1385)[12], a impus noului voievod, Petru I Mușatinul, restructurarea spațiului urban : acesta a renunțat la vechea fortificație a așezării, care închidea un teritoriu prea restrîns pentru noua reședință domnească și a ridicat pe un loc dominant o mare construcție de lemn (18,50/7 m)[13], care a servit o vreme drept sediu al domniei, pînă în momentul în care s-a terminat ridicarea Cetății de Scaun.[14] Fiind prima construcție în seria inițiată de Petru I Mușatinul, la Suceava, Casa domnească din lemn a constituit primul nucleu al Curții domnești[15], exercitînd o acțiune centripetă atît asupra orientării rețelei stradale, cît și asupra comerțului, prin închegarea și constituirea „pieței" în jurul său. În zona Curții domnești s-au grupat ulterior destul de strîns casele boierești constituind un adevărat cartier nobiliar[16]. Prezența Curții domnești la Suceava, menționată în izvoarele scrise ale vremii la sfîrșitul secolului al XIV-lea (1397, *„ad domum nostram")*[17], a stimulat ulterior dezvoltarea meșteșugurilor și concentrarea negustorilor în orașul-reședință, Suceava, depășind faza preurbană, ea îndreptîndu-se cu pași repezi spre un urbanism specific, de tip răsăritean, în care prezența domniei a jucat un rol important. Implantarea curții a însemnat

https://biblioteca-digitala.ro

de asemenea și un important centru de unde se administrau satele rămase pe seama domniei în regiune (ocolul curții)[18] și în același timp ea reprezenta nucleul militar cel mai important al domniei.

Existența unei dense *rețele de așezări rurale*, în jurul Sucevei (peste 30 de așezări menționate documentar, la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor)[19] pe o rază de 15—20 km a constituit o bază economică trainică pentru viitorul oraș și un rezervor demografic de primă importanță în vitalizarea vieții urbane. În acest context, Suceava, putea îndeplini, înainte de constituirea statului feudal, o funcție economică („tîrg de vale")[20] importantă pentru întreaga zonă, ea jucînd rolul unei așezări de prim rang pentru satele din hinterlandul său, regiunea caracterizîndu-se în toată perioada evului mediu printr-un avans demografic și economic ce l-a păstrat mereu pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

O altă contribuție importantă în problema genezei orașului Suceava a avut-o și rolul *coloniștilor străini* așezați aici. Dificultatea constă în precizarea cu exactitate a etapei din procesul urbanizării în cursul căreia s-au stabilit aceștia în localitate și rolul jucat în accelerarea sau încetinirea acestui proces. Devenind reședință domnească, Suceava dobîndește dintr-o dată nu numai rolul politic de frunte ce i-l conferea noua sa calitate, ci și posibilitățile sporite de dezvoltare economică și absorbție demografică.

Dintr-un centru meșteșugăresc și de schimburi comerciale limitate teritorial, orașul de reședință al lui Petru I Mușatinul se transformă într-un important centru moldovenesc al comerțului internațional, ceea ce atrage statornicirea aici a primilor coloniști străini în special germani, veniți din Polonia și Transilvania,[21] și armeni.[22] Pornind de la aceste considerente, istoricii români sau străini au pus la îndoială originea românească a orașului, acesta apărînd cînd fundație a elementelor de colonizare germane[23], cînd o creație a colonizării armenești, cînd, în sfîrșit, materializarea colonizării ruse (!)[24].

Argumente convingătoare privind rolul acestor coloniști în procesul de urbanizare l-au furnizat izvoarele arheologice : cercetările arheologice din vatra orașului au pus în evidență pentru secolele XIII și XIV, existența unei permanente locuiri românești[25] care corespunde pe deplin unei etape avansate a procesului de feudalizare și dezvoltarea incipient-urbană a orașului. Pentru ultima parte a secolului al XIV-lea, cercetările arheologice au scos la iveală numeroase urme de cultură materială specifice elementelor germane[26], ceea ce reliefează legătura acestora (după locul de descoperire, mai ales în jurul Curții domnești) cu autoritatea voievodală, precum și rosturile celor veniți aici mai ales ca meșteri specializați în construcții în piatră[27]. Deși stabilită încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, la Suceava, unde populația armenească avea o „mahala" aparte, totuși, pînă în prezent nu s-au identificat resturi de cultură materială, specifice acesteia (menționată în august 1388, cînd armenii din Suceava sînt puși sub jurisdicția arhiepiscopului armean de Liov, comunitarea lor avea organe de conducere proprie în frunte cu un „voit armenesc")[28].

https://biblioteca-digitala.ro

Un alt element ale cărui implicații se regăsesc în cele mai diverse aspecte ale realităților privind geneza orașului Suceava este fără îndoială de căutat și în *poziția sa geografică*, în raport cu rețeaua de căi comerciale și integrarea lor în *circuitul comerțului internațional*. Situat într-o zonă de contact geomorfologic, organizarea preferențială a vetrei viitorului oraș are, firește, o rațiune economică, dar și una geografică. În cadrul acestui complex zonal se interferează factori fizici și economici care îmbină posibilitățile complementare a trei unități geografice adiacente : munte, podiș, cîmpie. Pe aceste contacte s-au constituit ulterior, în secolul al XIV-lea, în mod justificat și de timpuriu, căile de legătură și negoț, care au multiplicat, prin funcțiile aducătoare de bunuri materiale, baza existenței viitorului oraș. Poziția geografică destul de favorabilă prin varietatea reliefului(cuestă, platformă), cît și prin securitatea și durabilitatea acestuia, au asigurat de timpuriu orașului Suceava, în comparație cu altele, un „optimum" de atracție a populației. Acest cadru a fost bine sesizat și în trecut ; astfel, călătorul armean Simeon Lehați, [29] remarca pe la 1608 că „acest oraș — Suceava — era pe un podiș înalt, privelișteа era frumoasă și clima potrivită și sănătoasă. O apă mare curge în jurul orașului". Un alt călător (P. Bonnicio) remarca, pe la 1632, că „după ce a cutreierat Țara Moldovei mi se pare că Suceava este locul cel mai bun care se poate afla și mai ferit de năvăliri" [30].

O primă și foarte importantă constatare, prilejuită de cercetările arheologice (secolele IX—XIII) [31] din vatra orașului, este extrema raritate a monedei pe de o parte, iar pe de altă parte bogăția obiectelor de podoabă și de cult. Descoperirile pe care le avem în vedere din cele 10 puncte arheologice sugerează că beneficiarii principali ai acestui comerț cu negustorii străini erau boierii locali ; tot descoperirilor arheologice li se datorește și o altă contribuție, cea a identificării unui *nivel* cert de locuire aparținînd secolului al XIII-lea și începutul secolului următor [32]. Și în cazul Sucevei, lupta pentru controlul drumului internațional de comerț a coincis cu etapa finală de încheiere a procesului de geneză a orașului și de întemeiere a statului. Acum, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, s-a produs deplasarea, sesizată încă de mult de istoricii români și polonі [33], de la drumul tătărăsc (via tartarica) — care lega Lwów-ul și o întinsă zonă din Europa centrală și Marea Baltică, al cărei comerț cu Orientul îl centraliza, cu Marea Neagră, prin Polonia și stepa nord-pontică — la drumul moldovenesc (via Valachia). Informația izvorului nu de mult descoperit în arhivele Genovei, cu privre la legătura stabilită între Caffa și Moldova în 1386 [34], dă consistența ipotezei acelora dintre istorici care au fixat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea deplasarea spre Moldova a marelui itinerar ce lega Lwów-ul cu Marea Neagră. Acest fapt s-a datorat și destrămării Hoardei de Aur, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, [35] ceea ce a periclitat circulația pe drumul tătărăsc și a grăbit deplasarea acestuia pe teritoriul Moldovei. Exploatarea comercială a acestui cadru politic prielnic nu a întîrziat, încît, din primii ani ai secolului al XV-lea, drumul moldovenesc apare în primele izvoare care îl atestă, ca foarte atrăgător, de vreme ce,

https://biblioteca-digitala.ro

aidoma celui tătărăsc, a iscat rivalitatea între negustorii din Cracovia şi Lemberg pentru dreptul de a-l folosi.[36]

Poziţia centrală a Sucevei, în raport cu căile rutiere ce veneau din Polonia (Lwów) şi Transilvania (Bistriţa), a constituit încă un argument pentru domnie de a prefera această reşedinţă în defavoarea Siretului. Astfel, *drumul moldovenesc*, de pe valea Siretului, care ne interesează mai mult, cobora dinspre nord din Polonia (Lwów), trecea prin „vadurile" de la Cernăuţi, unde era „pod umblător" peste Prut, la Storojineţ, Mihalcea, iar de aici la Vicov şi Rădăuţi şi, pe cursul Sucevei, se ajungea la Suceava[37]; un alt drum de la Cernăuţi mergea pe valea Derehlui pe la Cuciurul Mare, Stîrcea, Hliboca, se trecea pe apa Siretului pe o punte umblătoare „care era mai sus de oraşul Siret şi, prin Bahrineşti, Dorneşti se ajungea la Suceava (mai tîrziu acest drum de la Siret la Suceava s-a numit „drumul Cernăuţilor" sau „drumul Iancului-Vodă")[38].

Tot de la Cernăuţi se bifurca un alt drum ce trecea pe la Herţa, Ibăneşti, Dorohoi, Văculeşti pe la Verbia, Vorniceni şi Suceava („drumul Verbiei")[39]. De la Suceava drumul moldovenesc se bifurca în două: o ramură mergea pe deasupra terasei dintre văile Sucevei şi Siretului pînă la Roşcani, iar de aici la Joldeşti; iar, o altă ramură trecea pe dreapta Sucevei, pe la Bosanci, Udeşti, Liteni, unde, fie prin vad, fie pe podul de la Vericicani trecea tot spre Joldeşti (acest drum de la Suceava s-a numit mai tîrziu „drumul cel Mare")[40]. De la Joldeşti drumul moldovenesc se continua pe stînga Siretului, trecînd pe la Tudora, Lespezi, Lunca, Mircesti, Săbăoani, la Roman după care drumul urma malul drept al Siretului. Analizînd hărţile din secolul al XVIII-lea[41], se poate constata că. drumul moldovenesc avea numeroase ramificaţii care mai toate, în partea de nord a Moldovei, aveau legături cu Suceava. Spre Transilvania, din Suceava pornea „drumul cel mare"[42] ce trecea pe la Areni, Liteni, pe cursul Moldovei, Humor, Moldoviţa, Cîmpulung Moldovenesc, Iacobeni, în valea Bistriţei, unde drumul se bifurca în două: o ramură urmărea valea Bistriţei Aurii, pe la Cîrlibaba, se trecea pasul Rotunda la Şanţ, pe valea Someşului Mare şi se ajungea la Rodna; o altă ramură pornea de la Iacobeni pe cursul Bistriţei pînă la confluenţa cu Dorna, de unde se continua pe valea Dornişoarei, peste Birgău, în valea Străjii, şi se continua apoi pe cursul Bistriţei pînă la Cetatea Bistriţei. Tot pe acest traseu de la Suceava la Bistriţa, numit şi drumul Sucevei sau al Bistriţei (sau „drumul de sus")[43], se făcea legătura prin Liteni, Dămăşeni cu oraşul Baia. Un alt drum de la Suceava, care ajungea la Baia, cunoscut şi sub numele de „drumul cel mare al Sucevei sau cel vechi"[44], trecea prin Buneşti, Oprişeni pe valea Şomuzului Mare, la Fălticeni, Baia, de aici pe valea Moldovei acesta ajungea la Roman („drumul Băii")[45].

Ulterior, regimul drumurilor menţionate mai sus, în raport cu cele două state vecine, a fost înscris în privilegiile[46] acordate oraşelor care îndeplineau funcţie de etapă obligatorie a legăturii cu Marea Neagră: Lwów-ul, Braşovul şi Bistriţa. Această convergenţă de căi comerciale a făcut din Suceava punctul de trecere obligator pentru toate sau cele mai multe şi mai valoroase mărfuri comercializate în Mol-

https://biblioteca-digitala.ro

dova sau tranzitate pe teritoriul ei. În perioada imediat următoare, Suceava și-a asumat funcția de loc de întîlnire și de vamă principală, obligatorie pentru ansamblul relațiilor comerțului internațional în Moldova. În felul acesta orașul a devenit nu numai o piață locală dar și una internațională, ceea ce va juca ulterior (sec. XV—XVI) un rol de căpetenie în dezvoltarea lor. Alături de aspectul legat de rețeaua de drumuri care a definitivat și statuat piața, cercetările arheologice de la Șipot [47] și din zona bisericii Mirăuți au pus în evidență și un alt aspect, cel al „standardizării" produselor ceramice; cu această transformare, Suceava devenea în a doua jumătate a veacului al XIV-lea o așezare cu meșteșuguri dezvoltate, dovada făcînd-o diferența dintre produsele meșteșugarilor suceveni și acelea provenind din mediul rural, ultimele situîndu-se la un nivel inferior [48]. Un alt element legat de geneza așezării înainte de a deveni reședință domnească, și care poate constitui un factor important în aprecierea gradului de urbanizare, îl constituie fizionomia localității. În practică orice localitate trebuie văzută, înainte de toate ca un „peisaj" ale cărui trăsături exterioare (dominante) și interioare reflectă manifestarea tuturor elementelor activității umane acumulate într-un anumit teritoriu, de-a lungul timpului și care în strînsă corelare cu factorii geografici pot concura la devenirea sa. În cazul Sucevei, înainte de a deveni reședință domnească, trăsăturile exterioare ale orașului se caracterizau prin cele două dominante arhitecturale, monumente menționate la 1395 (Sf. Dumitru și Adormirea Maicii Domnului) [49], ca aparținînd boierului Iaskos (Iațco), mănăstiri ce au fost închinate patriarhiei din Constantinopol, ele fiind cele mai vechi ctitorii boierești cunoscute pînă acum din Moldova. Dacă acest boier Iațco poseda în acea vreme două mănăstiri la Suceava (sigur cu mult mai vechi ca data menționilor) este evident că el era una dintre figurile cele mai marcante ale societății moldovenești care rezida la Suceava. Noi considerăm că acest Iațco care avea puterea să se adreseze personal șefului suprem al ortodoxiei de la Constantinopol, poate fi identificat atît cu boierul „Etco" al „Mănăstirii Etcani" menționat de cronicarul Gr. Ureche [50], cît și cu logofătul anonim al Moldovei anilor 1395—1399.

Aspectul interior al localității, înainte de a doua jumătate a secolului al XIV-lea, raportat la spațiul ocupat de locuințe și cel liber a fost în favoarea celui din urmă: restrîngerea spațiului de locuit într-o anumită zonă a localității (biserica Mirăuți), unde densitatea a crescut în comparație cu alte spații din vatra viitorului oraș (zona Curții domnești și Șipot) [51], vine să precizeze etapa avansată a localității spre stadiul de oraș corespunzînd pe deplin unei anumite forme de civilizație, cea răsăriteană, a cărei expresie a materializat-o, în forma, structura și evoluția sa teritorială viitoare.

Suceava acumulase încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea toate atributele unui veritabil „oraș" cu producție meșteșugărească specializată, activitate permanentă de schimb, centru politic și administrativ. Rapida ascensiune a localității, aleasă drept reședință domnească, a putut

https://biblioteca-digitala.ro

determina și preluarea atribuțiilor administrative, religioase și judecătorești asupra întregii țări.

Prima menționare sigură a Sucevei, în strictă ordine cronologică și cea mai veche mențiune datată a numelui său, e cea din 10 februarie 1388 din actul dat de Petru I Mușatinul în Cetatea Sucevei („u gorodea Soceavea")[52], în legătură cu împrumutul pe care i-l ceruse regele Poloniei. Tot în 1388 este menționat și *orașul Suceava*, nu ca loc de emitere a unui document, ci efectiv ca așezare urbană. Este vorba de un act emis de catolicosul armenilor, Thedoros II, la 18 august 1388, în care armenii din mai multe orașe, între care și cei din Suceava, (Ciciov) sînt supuși jurisdicției scaunului episcopal din Liov.[53] În lista orașelor intitulată : „Așa se cunosc orașele rusești îndepărtate și apropiate" alcătuită între anii 1388 și 1391, este menționat de asemenea și orașul Suceava. Despre oraș avem indicații precise și în 1390, atunci cînd trimișii lui Mircea cel Bătrîn și ai regelui Poloniei s-au întîlnit la Suceava unde au semnat convenția în orașul-reședință : „in partibus Moldavie oppidi Soczczow"[54].

Această dublă primă menționare din 1388 a Cetății și a orașului Suceava, este deosebit de sugestivă pentru istoria localității. În adevăr, ulterior evoluția Sucevei stă sub semnul acestei dualități : *cetate* și *oraș*. Această situație este bine ilustrată și de documentul din 1403 prin care Alexandru cel Bun a „desprins din ocina noastră și am dat Episcopiei din țara noastră a Moldovei" satele Averești pe Suceava și Hreatca, din apropierea tîrgului Sucevei („Sucziawskoho torga"), actul fiind emis în Cetatea Sucevei (Cetatea de Scaun), („u Soczawi horodi")[55]. În documentele de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din secolele următoare, calitatea de oraș a așezării este dovedită prin adaosurile curente de „gorod", „torg", „statd", „oppidum", făcute la numele inițial ; unele izvoare ne fac cunoscut și noul statut politic al orașului — cel de capitală — a Moldovei : „nașa stolița u Suciavea" (1440), „castrum Zuchiave locus residentiae voievode" (1538), „Sochiava principalis regni civitas" (1561), „metropolis nostra Sozava" (1562), „arx solitae residentiae" (1563), „Soczavia oppidum sedes palatinorum" (1578), „Soczavie metropolis Moldaviae" (1587).[56]

În legătură cu originea numelui, C. C. Giurescu, acceptă, ca de altfel și alți istorici, că acesta vine de la cel al apei pe malurile căreia s-a întemeiat orașul ; de asemenea s-a precizat că numele apei de origine slavă (Sučava), înseamnă „sinuos, cu cotituri, încovoiat"[57]. De remarcat că și călătorul E. Celebi, în secolul al XVII-lea (1656) ajungea la concluzia că „în limba românească, Suceava înseamnă loc ripos ; a fost denumită astfel deoarece această cetate este așezată pe o stîncă mare"[58]. Etimologia dată în cronica lui Gr. Ureche, și anume, de la cuvîntul ungar „suci", care ar însemna „cojocărie", pare a fi lipsită de temei[59], deși cercetările arheologice au scos în evidență mai ales pentru secolele XV—XVI, intensitatea practicării acestui meșteșug și diversitatea sa[60]. Alte studii privind etimologia cuvîntului Suceava, inițiate de V. Bogrea și acceptate de Iorgu Iordan[61], pornesc în explicarea numelui de la rădăcina cuvîntului „soc" (cf. Soci) — arbust —

https://biblioteca-digitala.ro

care se dovedește nu numai prin arhaicul Sociav(a), ci și prin apelativul suceava — numele „țevii de cusut" cînd aceasta e din soc. Deși, mult mai tîrziu, într-un document de la 1741 este pomenit în hotarul tîrgului Suceava „un loc de fînaț numit, La Soci"[62] totuși această ipoteză este mai puțin plauzibilă decît cea dintîi.

Evoluția teritorială a orașului Suceava este rezultatul dezvoltării funcționale a așezării, în timp și spațiu, al apariției treptate a unor noi funcții și al dezvoltării celor existente, precum și intercondiționarea acestora cu factorul demografic. S-a observat, analizînd harta, că evoluția spațială are loc paralel cu accentuarea diferențierii funcționale interne a orașului. Extinderea în suprafață este și rezultatul schimbărilor în genul de viață și al modificării standardului de trai al populației, fie prin tradiția de a locui într-un spațiu mai larg (evul mediu, epoca modernă), în mijlocul vegetației, fie dimpotrivă prin tendința de a locui în clădiri moderne (epoca contemporană), cu mai multe etaje, dotate cu un confort mai sporit.

În încercarea de stabilire a trăsăturilor evoluției teritoriale a orașului Suceava am utilizat surse și materiale variate : izvoare scrise și arheologice ; planuri ale orașului din anii 1774 ; 1856 ; 1906 ; 1924 ; 1951 și 1985 ; date oferite de istoricul bisericilor și cimitirelor și a tramei stradale. În ceea ce privește dificila problemă a periodizării, s-a avut în vedere etapele constructive, de mare amploare, ce sînt marcate în teren sau consemnate în documente, fie prin fortificații, fie prin mahalalele și cartierele rezidențiale. Foarte adesea — pînă în epoca modernă — extinderea a fost uneori spontană și mai puțin controlată. Ea se realiza în cea mai mare parte după posibilitățile locuitorilor. Din acest punct de vedere putem considera că, extinderea orașului Suceava (fig. 6) pînă în jurul anului 1800 s-a făcut prin două modalități : aglutinare (sec. XIV—XVIII) și absorbția satelor (secolul al XIX-lea).

Perioada anilor 1300—1388[63]. Reconstituirea situației teritoriale a nucleului așezării în plină formare urbană s-a făcut numai pe baza izvoarelor arheologice. Acestea ne-au permis sesizarea trecerii așezării de la tipul rural la cel urban și de la forme arhaice de producție la forme mai evoluate și grupat-organizate. Perimetrul așezării era delimitat de o fortificație cu palisadă (construită cel mai tîrziu la începutul sec. a XIV-lea)[64], ce descria un arc de cerc, pornit din apropierea zonei pîrîului Șipot către vărsarea în Cacaina și se închidea la confluența acestuia cu rîul Suceava. Această zonă de la baza cuestei (altitudine 270 m), ce dă impresia în raport cu înălțimea acesteia (Zamca 385 m) că este o zonă depresionară, ocupa o suprafață de circa 10 ha, avînd dispusă marginal o mai mare aglomerare de locuințe (în jurul bisericii Mirăuți), pe o suprafață de circa 3—4 ha, unde stratul arheologic din prima jumătate și a doua jumătate a secolului al XIV-lea este de cea mai mare consistență[65].

De asemenea s-a observat spre periferia acestui nucleu, mai ales în zona „Șipot"[66], inconsistența grosimii stratului de cultură din veacul al XIV-lea. Pentru acest spațiu putem avansa cu titlu de ipoteză

https://biblioteca-digitala.ro

circa 100—120 de case[67]. Toate acestea ne conduc la concluzia că primul nucleu orășenesc s-a conturat sub forma unui „U" larg deschis, cu două brațe, care se sprijineau pe pîrîul „Cacaina" (azi pîrîul Cetății).

Perioada anilor 1388—1432. Ulterior, orașul s-a înscris și evoluat în peisajul regiunii în mod treptat: clădirile devin mai dense (cele din piatră erau rezervate mai ales autorităților voievodale), „ulițele" secundare se îngustează transformîndu-se în străzi mărginite de case și piețe comerciale, apar cîteva încrucișări de străzi, iar „mahalalele" cu bisericile de breaslă marchează limitele vetrei orașului; astfel, pătrundem pe nesimțite în universul urban. În perioadele următoare, evoluția teritorială a orașului Suceava se înscrie în tipul *rectangular cu tendințe radiar-concentrice* spre marginea sa. În jurul vechiului nucleu, avînd extinderi și grade de concentrare diferite se grupează mai întîi zonele *de aglomerare propriu-zisă* (piața, vama, sfatul orășenesc, Curtea domnească și Biserica domnească) aproape continuu, apoi prelungirile orașului mai îndepărtate și izolate unele față de altele, trecîndu-se de la concentrarea continuă la cea discontinuă: zona de *întrepătrundere* (tîrgul de vite, de pește și ulița armenească), caracterizată prin lipsa de continuitate a construcțiilor și a activităților urbane, ceea ce îi dă un caracter comun; în zona *marginală* a „mahalalelor" (a olarilor, fierarilor, cojocarilor și blănarilor, măcelarilor, zidarilor și zugravilor) cu biserici de breaslă, care prin activitatea lor au un mod de viață de tip urban, ce impulsionează și întreține zona centrală a orașului.

Mutarea centrului politic, în vremea lui Petru I Mușatinul, de la Siret la Suceava a fost însoțită nu numai de o creștere a numărului de locuitori (arheologic se constată două specii de ceramică: una locală și alta cenușie ornamentată prin ștampilarea cu crenguțe de brad, aparținînd primilor coloniști germani veniți din Polonia și Transilvania; deși descoperirile arheologice de pînă acum nu oferă posibilitatea stabilirii existenței și a altor coloniști la Suceava, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, istoricii admit că orașul găzduia și o colonie de armeni care era numeroasă, de vreme ce, în 1401, episcopul armea Ohanes a venit ca să „așeze toată rînduiala bisericească" a armenilor de aici)[68], ci și de o extindere teritorială a orașului. Printre primele măsuri edilitare luate de Petru I la Suceava sînt și cele legate de renunțarea la vechea fortificație și ridicarea Curții domnești din lemn, concomitent cu construirea din piatră în afara vetrei orașului a Cetății Șcheia și a Cetății de Scaun.

Pentru sfîrșitul secolului al XIV-lea sînt temeiuri să se presupună că orașul s-a extins mai ales spre nord-vest, limitele sale fiind clar conturate de urmele de cultură materială descoperite pe aliniamentul, „Șipot", la nord de biserica Sf. Dumitru și str. Dimitrie Dan. În acest perimetru delimitat, ce îngloba o suprafață de circa 35 ha, avem partea urbană cea mai veche a Sucevei (Curtea domnească, biserica Mirăuți și Sf. Dumitru), ce s-a închegat la intersecția unor căi de tranzit de importanță internațională în evul mediu. Această convergență de drumuri a făcut din orașul Suceava (poziția geografică avan-

https://biblioteca-digitala.ro

tajoasă ce a fost dublată de posibilitățile strategiei sporite în comparație cu Siretul) punctul de trecere obligatorie pentru toate sau pentru cele mai multe și valoroase mărfuri comercializate în Moldova sau tranzitate pe teritoriul ei. Închegarea unei piețe de schimb în jurul Curții domnești a condus și la formarea unor importante zone de concentrare a populației în vatra orașului: asemenea puncte de concentrare pentru sfîrșitul secolului al XIV-lea s-au format la „Șipot" (cartierul olarilor și meșteșugarilor fierari)[69] în jurul Curții domnești și în partea de răsărit a orașului, zonă cuprinsă între străzile Petru Rareș, Dimitrie Dan și Prunului (cartierul populației germane)[70].

Perioada anilor 1432—1564. Trăsătura cea mai evidentă a acestei perioade este creșterea mult mai puternică a orașului, care, o odată devenit „capitală" (scaun de judecată domnească), a centralizat într-o măsură mai mare decît Siretul, viața politică (sfatul domnesc s-a ținut preponderent la Suceava pe tot parcursul secolelor XV—XVI)[71], religioasă (Mitropolia Moldovei)[72] și economică (centrul vamal principal)[73] a Moldovei. Suceava a crescut de aproape trei ori în suprafață în acest răstimp (de la 35 la cca. 108 ha), depășind cu mult celelalte orașe din Moldova (între 13 și 41 ha)[74] ca o consecință a dezvoltării puternice a meșteșugurilor, mult diversificate și a comerțului. Pentru această nouă etapă de evoluție teritorială a orașului, limitele vetrei sale sînt marcate, de șanțul de apărare din prima jumătate a secolului al XV-lea, fortificație remarcată și de Angiolello la 1476 (orașul „era înconjurat cu șanțuri și palisade")[75], cînd l-a însoțit pe sultanul Mohamed al II-lea în Moldova. Cercetările arheologice[76] practicate în cele nouă secțiuni au pus în evidență următorul traseu topografic al fortificației ce delimita vatra orașului pe aliniamentul grădinii Mitropolei Sf. Ioan, teatrul de vară (azi Hotel Bucovina) prin spatele Liceului „Petru Rareș" și a băii orășenești, pe latura de vest a Liceului „Ștefan cel Mare" și se închidea spre valea rîului Suceava. Acest arc de cerc de forma unei potcoave, cuprindea o suprafață de 1 080 000 m.p., unde putem admite că existau cca. 1 000—1 500 de case[77].

Urmele vechiului „șanț al orașului" se mai cunoșteau și în anul 1782, cînd Comisia de delimitare a proprietăților din Suceava îl găsește amplasat „pe strada mare sau ulița Poni" lîngă niște vechi și dărîmate pivnițe ale orașului[78]. Pe această suprafață bine delimitată s-a dezvoltat un adevărat țesut urban. Astfel, din secolul al XV-lea și al XVI-lea cunoaștem în mod sigur numele mahalalelor și străzilor care se formează prin aglutinare în exteriorul vechiului nucleu de la sfîrșitul secolului al XIV-lea; în perimetrul vechiului nucleu urban, Mănăstirea Moldovița stăpînea, din 1448, case în „ulița ce duce drept la cetate"[79] (azi strada Cetății), în 1449 erau amintite și casele lui Gheorghe heregar, „pe care eu singur le-am dobîndit în *mahalaua Sucevei*[80]; interesante date despre topografia internă a vechiului centru urban ne oferă și documentul din 1461[81], care menționează două biserici ortodoxe și una rusească, „ce iaste în *mahalaua* tîrgului" ce „au arso dinaintea *tîrgului Suceavii*", „mai la vale de *Sf. Atanasie*'. Străinii din

https://biblioteca-digitala.ro

Suceava, potrivit documentelor scrise, erau grupați, fie pe „ulița rusească" (1481)[82], fie pe *Ulița Mare Armenească* (1597)[83]; aceeași semnificație o au în bună măsură și alte construcții dispuse în apropierea limitei orașului din secolul al XVI-lea, cînd, în 1582, este amintită lîngă biserica Învierii „casa popii Luca din Cetatea de Scaun", „pe Uliță Nouă lîngă biserica învierii lui Hristos unde a fost *Tătărașii*"[84]. La data de mai sus, orașul depășise valea „Șipotului" (din zona de azi a Pieței) înglobînd în expansiunea sa spre sud-vest, parțial, vechiul sat Tătărași, situat în spațiul de lîngă biserica reclădită mai tîrziu de Elena Rareș[85]. Tot în această perioadă, pe lîngă biserica Învierii, se deschidea spre sud-est o nouă uliță ce ducea spre biserica mitropolitană Sf. Gheorghe, construită între anii 1514 și 1522; cunoscută mai tîrziu (1629) sub numele de „Ulița Mitropoliei"[86], această arteră lega complexul mitropolitan, cu mahalaua ce se formase în spațiul de la sud-vest de Casa Polonă (azi clădirea teatrului), biserica Învierii și Mănăstirea Sf. Ioan cel Nou de o parte și de alta a Uliței Noi (această mahala noi o identificăm pe baza descoperirilor arheologice din sectorul „Parc" cu „Cutul" sau „Țigănia", zonă menționată documentar în hotărnica orașului din 1785)[87]. La periferia de atunci a orașului se aflau alte două *mahalale*, locuite de cojocari și blănari (în partea de sud-est unde s-a descoperit o biserică din a doua jumătate a secolului al XV-lea, identificată cu Sf. Vineri al cărei catastif de breaslă din 1673 s-a păstrat pînă azi)[88], precum și de olari (în partea de vest s-au descoperit 30 de cuptoare de ars ceramica, ce marcau limita vetrei orașului, grupare cu o concentrare mai mare în sectorul I.R.E. și str. V. Alecsandri — loc situat în jurul Hanului Domnesc — unde s-a presupus existența acestui cartier, căruia noi îi atribuim biserica de breaslă Sf. Theodor, menționată ca uliță în catastiful din 1673)[89]. În etapa următoare, expansiunea spațială a vetrii orașului s-a făcut în defavoarea așezărilor sătești situate în imediata sa apropiere. Astfel, în partea de nord, vatra orașului se învecina la 1632 cu satul și „mănăstirea lui Iațco, care se afla în limitele tîrgului Suceava"[90]; în partea de vest cu așezarea numită, la 1456 „Armeni, lîngă Suceava"[91]; iar, în partea de sud-vest cu satele „Areni (în 1563, în Cronica lui Gr. Ureche e menționat satul Areni „mai sus de Suceava"; iar, în 1633 este pomenit „ca sat cu helești și cu alte locuri")[92] și Tătărași (în 1613 e menționat lîngă Suceava, hotarul Tătărașilor")[93].

Perioada anilor 1564—1775. Dacă în secolul al XVI-lea creșterea teritorială a orașului a fost foarte lentă, în schimb în secolul al XVII-lea aceasta a stagnat complet, Suceava pierzîndu-și funcția de „capitală" și rămînînd laterală față de principalele drumuri comerciale ce veneau din nordul Europei și mergeau acum prin Botoșani spre Iași, noua capitală a Moldovei. La sfîrșitul secolului al XVI-lea Suceava ajunsese să cuprindă întregul spațiu din interiorul șanțului de incintă, care începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea își încetează funcționalitatea[94], nivelîndu-se treptat. Extinderea noilor construcții din partea de sud-est a orașului s-a făcut mai ales prin înglobarea în vatra sa a

https://biblioteca-digitala.ro

unei porțiuni mult mai mari din satele Tătărași și Areni, acum menționîndu-se la periferia sa și *biserica Vovidenia* (Intrarea în biserică a Maicii Domnului, 1637)[95], una din cele două biserici ce aparțineau satelor (ambele au dispărut) mai sus menționate[96].

Extensiunea vetrei orașului în partea de vest este marcată prin biserica armenească *Sf. Simeon* (Turnul Roșu) construită în 1513[97]. La sfîrșitul secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea, suprafața vetrei orașului atingea circa 130 ha, creșterea față de perioada anterioară fiind de numai 15%. Deși depășită de Iași (258 ha)[98], Suceava rămîne al doilea oraș ca suprafață din Moldova. Pentru această perioadă putem admite, potrivit informației călătorilor străini, că vatra orașului cuprindea între 300 și 400 de case armenești, 40 catolice și 700 de case ale moldovenilor[99], Suceava fiind considerată un „oraș mare"[100].

Cu privire la ulițele Sucevei medievale, dispunem de un izvor de o importanță cu totul deosebită care este catastiful breslei blănarilor și cojocarilor din Suceava, întocmit în 1673[101], de Ianc vornic de Suceava, document ce face referiri la date mai vechi, din secolul al XVI-lea. Astfel, în tîrgul vechi sînt menționate ulițele *Podgoria* („sub cetate"), *Fruntea* („prima" nu „mare"), *Ponea* și *Sf. Vineri*. În partea nouă a orașului, spre periferia sa sînt amintite în catastif și alte uliță: *Mane, Mitropoliei, Sf. Neculai, Sf. Theodor, Crimca*. Orașul s-a extins în egală măsură atît spre est cît și spre vest, unde documentele din secolul al XVIII-lea pomenesc și alte uliță: *Sf. Ioan* (1764)[102], *„Datornicilor"* (1761)[103], *Dinvoc* (1773)[104], *Boierească* (sau domnească, 1768)[105], *drumul ce vine de la săliștea Tătărași* (fosta uliță „Tătărască" menționată în 1561)[106]. Alături de nucleul inițial, de *Tîrgul Vechi* (la 1619 e menționat locul „unde se face tîrgul", iar la 1643 este din nou amintită piața „care este în fața" bisericii catolice Buna-Vestire)[107] și cel de vite (care se „făcea din gios de Sf. Dimitrie în capul uliței, unde a fost din veac", 1756 și 1759)[108], a apărut, în 1761, un adaos considerabil în partea vestică a orașului: „tîrgul din sus" pe *uliția Tîrgului*[109]. Cele două denumiri, („tîrgul de jos" cel vechi și „tîrgul de sus", cel nou), care s-au întrebuințat paralel după 1761, marcau atît partea veche și cea nouă a orașului, cît și, în egală măsură, piața nouă, alături de cea veche. Un alt element important l-a constituit apariția în secolul al XVII-lea, spre linia sud-vestică a orașului, a unei noi artere comerciale, de mare importanță pentru alimentația populației orașului *„tîrgul de pește"* (1656)[110].

Rezultatul evoluției teritoriale în secolele XVI—XVII este obținerea de către orașul propriu-zis a unui centru mult mai regulat, aproape fără tentacule și întrînduri, situație care va contrasta cu cea viitoare. O altă trăsătură caracteristică orașului, în această perioadă, a accentuării dependenței față de Poartă și a lipsei unor fortificații orășenești, constă în construirea de mănăstiri întărite (Teodoreni, lîngă Burdujeni, Zamca, Iteani și Sf. Ilie)[111], în imediată apropiere a vetrei orașului.

https://biblioteca-digitala.ro

Datele istorice se corelează bine și de această dată cu rezultatele săpăturilor arheologice, care evidențiază urme de locuire din secolele XVI și XVII pe același loc, dovadă a stagnării evoluției teritoriale a orașului în veacul al XVII-lea. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, orașul Suceava intră într-o perioadă de declin urbanistic, fapt sesizat și de călătorii străini care remarcau : „zidurile goale", „bisericile și casele părăsite și devastate" [112], ca o consecință a îndelungatelor războaie purtate în zonă.

În perioada anilor 1775—1918 se menține o evoluție teritorială cotradictorie, însă cu alte orientări, consecințe, printre altele, și a tendințelor de înviorare a economiei din ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea. Sînt bine cunoscute împrejurările în care Bucovina și orașul Suceava au intrat, în 1774, sub stăpînirea habsburgică [113]. Cu această ocazie armata austriacă face ridicările din zona ocupată, harta fiind cunoscută sub numele de harta Büschel [114]. Orașul Suceava este reprezentat destul de amănunțit, acest plan fiind primul de acest gen, făcut pentru localitate. Astfel, vatra orașului este bine determinată la nord de localitatea Iţcanii-Noi (zona Șeptilici era inclusă în vatră) și drumul ce venea de la Cernăuți, la vest de Zamca, și un *șanț* bine conturat pe hartă (în 1785 la delimitarea locului Zamca este menționată în hotarnică „Gura Șanțului" dinspre Suceava) [115], la sud și est de pîrîul Areni și Cacaina (denumire dată în 1820 de la confluența cu Șipotul). Se remarcă, din plan, faptul că, principalele direcții ale drumului de tranzit se concentrează spre centrul orașului, delimitat de Uliţa Fruntea și Uliţa Boierească (sau Domnească) avînd drept cap de perspectivă biserica domnească Sf. Dumitru, Turnul lui Al. Lăpușneanu și Fîntîna domnească.

În perioada anilor 1775—1786, localitatea este ridicată la rangul de oraș comercial liber, introducîndu-se, totodată, magistratul ca formă politico-administrativă [116]. Una dintre măsurile importante întreprinse de autoritățile austriece în oraș a fost și aceea de a se clarifica controversata chestiune a posesiunii locurilor din vatra și hotarul orașului. Prima comisie, condusă de Metzger și-a început activitatea la 4 decembrie 1781, prin delimitarea proprietăților mănăstirești și a mazililor [117]. Cu acest prilej, Costachi Borcilă, magistratul orașului, și Gh. Tupilat, starostele locuitorilor moldoveni din Suceava, din partea tîrgului, declarau la 1783 Comisiei imperiale „că orașul a fost întemeiat de daci și apoi a fost mărit de domnii de odinioară ai Moldovei... O consecință inevitabilă a războaielor a fost pustiirea. Către sfîrșitul secolului trecut pe timpul lui Ioan Sobieski, regele Poloniei, printr-o emigrare generală și prin mutarea scaunului domnesc și mitropolitan de la Suceava la Iași, orașul a primit ultimele lovituri. Multe și frumoase biserici grecești, armenești și evanghelice s-au transformat în cursul vremurilor într-un pustiu, iar frumoasele străzi în pășuni pentru vite, după cum arată vestigiile rămase și chiar denumirile de Mahala sau ale fostelor uliţe Tătărași, Tatarca, Areni și drumul de „care", „la Zamca" sau „Citadela"... Hotarele orașului Suceava erau : gura pîrîului Șcheia, riul Suceava, hotarul orașului către satul Șcheia, Groapa

https://biblioteca-digitala.ro

Șcheii, stăvilarul morii armenilor din Suceava, hotarul Sf. Ilie, Drumul mare din Cîmpulung la Suceava, fabrica de bere, cele două fîntîni din Areni, biserica veche de la obîrșia pîrîului Areni (probabil biserica Izvorul Maicii Domnului, menționată mai tîrziu, la 1805) [118], pămîntul Arenilor, pîrîul Arenilor pînă unde se varsă în rîul Suceava [119]. Limitele atinse de oraș spre vest și sud erau marcate de pîrîul Areni (azi strada „Universității") și *„ulița de centură"* sub forma unui șanț ce duce pînă la rîul Suceava (azi str. Mărășești) [120].

Cea de-a doua comisie condusă de căpitanul de cavalerie J. de Pitzeli, însărcinat cu delimitarea proprietăților și a caselor din vatra orașului și-a început activitatea la 13 decembrie 1784 [121]. Această comisie a mai avut însărcinarea să cerceteze dezvoltarea istorică a mănăstirilor și a orașului. Măsurarea terenurilor și a caselor din orașul Suceava a început de abia la 30 mai 1785, ca urmare a întîrzierii inginerului hotarnic, căpitanul Philipp Cranistre. S-au hotărnicit terenurile următoarelor case din vatra orașului, conturîndu-se astfel perimetrul vetrei [122]:

— 1—55 proprietăți de-a lungul *străzii care duce de la Cernăuți la Suceava;*
— 56—69 casele de pe locul de *tîrg;*
— 70—112 strada *Armenească;*
— 113—120 ulița *Armenească;*
— 121—143 casele de pe *piață;*
— 144—181 ulița *Plăcintarului;*
— 182—220 ulița *Nicolai;*
— 221—223 casele din ulița *Muste;*
— 224—247 casele din zona șanțului: *Ulița Capri, drumul spre Sf. Ilie* și *drumul din oraș la Areni;*
— 248—264 casele din zona numită mahala sau *Tătărași către Areni*
— 265—286 casele din strada numită *Ulița Poni;*
— 287—320 casele din strada principală numită și *Ulița Mare sau Boierească;*
— 321—329 casele din piață;
— 330—396 casele și dughenele din jurul bisericii Sf. Dumitru (aici este menționată Ulița *Fruntea);*
— 397—403 *Mahalaua Colțul* sau Cutul de la biserica Învierii;
— 404—460 casele de peste groapa numită *Rîpa de la Fîntîna Doamnei;*
— 461—468 casele de pe terenul bisericii Sf. Ioan;
— 469—485 hotarul orașului către Iței.

Pornind de la precizarea acestor măsurători (fig. 4,86) constatăm că vatra orașului Suceava avea, la 1785, o suprafață de 170 ha, înglobînd în perimetrul său numai o parte din satele Areni, Zamca, Șeptilici, Iței Vechi și Cutul [123]. Această situație este reflectată pe de o parte de harta reconstituită după măsurătorile lui Phlipp Cranistre,, iar pe de altă parte de hotarnicele de la 1782 și 1785, care arată că „mănăstirea Zamca" se afla în hotarul tîrgului, ca și satele Tătărași cu 16 case, Areni cu 15 case, Iței cu poiana lui Șeptilici [124]. Numai Cutul („ce se numește

https://biblioteca-digitala.ro

acum Cut, iar din veci își avea cel adevărat nume Areni și Țigănia mitropoliei, iar numele de Cut și-au luat de la o vreme încoace") [125] care era considerat „sat al Mitropoliei" se afla în interiorul vetrei orașului și a fost delimitat separat (hotarele la 1785 începeau din spatele Mitropoliei unde pîrîul Areni și Șipot se unesc și curg împreună în comun, *vechiul Ribnic* al mitropoliei, *pîrîul Șipot*, biserica Învierii lui Christos și strada cu același nume, *Strada principală* sau *Ulița Poni*, șanțul vechi al orașului, *Podul lui Macarie și pîrîul Areni)* [126].

Perioada secolului al XVIII-lea se caracterizează pe planul extinderii spațiale printr-o tendință de rarefiere a locurilor din vatra orașului cu o însemnată creștere atît spre NNV și SSE. Secolul al XIX-lea reprezintă o perioadă de creștere teritorială destul de lentă, creștere legată de sporul populației, de apariția unor noi funcții urbane (funcția industrială, funcția feroviară) și de desprinderea treptată a locuinței de locul de muncă, ceea ce a produs o dispresie în zona periferică, evidente fiind în acest sens numeroasele ulițe care au apărut. Această creștere capătă un caracter tentacular, mai ales spre NNV, unde pe planul din 1906 apar străzile : Șeptilici, Tăbăcăriei, Plăcintarilor, Hărbăriei, Morii, Maria, Copacilor Verzi, Tomi, Grigore și Zamca [127].

În perioada anilor 1786—1815, orașul dobîndește privilegiul de a ține tîrg anual și devine oraș comercial liber [128]. Orașul se dezvoltă acum mai mult prin îndesire. Apar acum atît în centrul său cît și la periferia sa străzi scurte paralele (Ulița Olarilor, Mică, Legumelor, Croitorilor, Sf. Ana, Botușan, Măcelarilor, Băncii). Tot pe același plan din 1906 sînt marcate în afara celor 42 de străzi și șase piețe : de cereale, de legume, cărăușilor (birjari), vitelor, fructelor, a lemnului [129]. Măsurătorile cadastrale din 1856 (fig. 86) înregistrau 1046 de case cu 987 de proprietari și cu un areal construibil de 77 iugăre și 842 de stînjeni (42 ha) [130]. Raportînd suprafața perimetrului construibil la aceea a vetrei, care era de 250 ha (acum erau înglobate în perimetrul orașului Ițcanii Vechi, Cutul, Șeptilici și Zamca) [131] observăm că aceasta era de peste 5 ori mai mare, ceea ce reflectă o rarefiere amplă a locuințelor și a parcelelor, pe întreaga suprafață a vetrei rămînînd numeroase spații neconstruite, în special la periferia sa. Această situație se reflectă foarte bine și în politica prețurilor terenului : [132] astfel, loturile din zona centrală ajunseseră să se vîndă la prețuri foarte ridicate, între 170 și 450 florini, pe cînd cele de la periferia orașului nu treceau de 20—25 de florini (și aceasta numai la o distanță de 800—1 000 m de centrul orașului).

În ansamblu, suprafața intravilanului crește în epoca modernă de la cca 130 ha la 250 ha, Suceava menținîndu-se ca întindere printre orașele cu suprafață medie din Moldova [133].

Perioada anilor 1918—1944. Primele patru decenii ale secolului nostru se caracterizează prin menținerea unui ritm modest de creștere teritorială a orașului. Apariția unor unități industriale mici în zona de luncă a Sucevei (cuprinsă între pîrîul Morii și Cacaina) ca : Abatorul, Moara Hoticeanu și două cărămidării, au contribuit puțin la creșterea

https://biblioteca-digitala.ro

teritorială a orașului [134]. Deși nu există un plan topografic al orașului ci numai planuri de situație limitate la scara 1 : 2 880, s-a putut totuși aprecia, potrivit statisticilor din anii 1921—1924 [135], că vatra orașului, în suprafață de 273 ha, cuprinde o suprafață clădită de 190 ha, cu 88 de străzi și 6 piețe (a vitelor, cerealelor, halelor, Cazărmii, Sf. Gheorghe și a birjarilor). În același timp, creșterea teritorială lentă nu a fost însoțită și de o creștere mai mare a densității interne (apar acum în zona centrală străzi scurte paralele : Pîrcălabului, Vornicului, Logofătului, Paharnicului, Olarilor, Armașului, Scurtă, Croitorilor, Cazărmii) [135], ba mai mult creșterea populației rămîne în urma extinderii teritoriale, aceasta din urmă bazîndu-se în primul rînd pe apariția în zona de vest a unui nou cartier (Hîrbăriei), cu aspect semirural, cu case distanțate și spații neconstruite destul de întinse. În marea majoritate a cazurilor, extinderea teritorială a cartierelor rezidențiale din această perioadă nu mai are loc în mod spontan, ci prin parcelări ale diferitelor proprietăți după planuri în general rectangulare, cele mai multe din timpul împroprietăririi (1921). Astfel, în 1924 s-au distribuit în zona Zamca 480 de parcele în suprafață de 500 mp, atît funcționarilor din oraș cît și altor locuitori [137]. Suceava a fost împărțită în șase departamente : Cut, Areni, Hărbăriei, Iței vechi, Mirăuți și centrul orașului [138]. Extinderea acestor parcele în partea de N—V a orașului, dispuse conjunctural, a accentuat caracterul haotic al orașului, a complicat în mod exagerat zonarea funcțională și a creat distanțe destul de mari între cartierele de locuințe și locurile de muncă.

Perioada contemporană. După 23 August 1944, în perioada comunistă, deși timpul scurs este relativ limitat în comparație cu toate perioadele anterioare, s-au produs cele mai profunde și dezechilibrate modificări legate în primul rînd de procesul rapid de industrializare a orașului și de creșterea puternică a populației (de la 20 946 locuitori în 1956 la 98 426 de locuitori în 1985). Procesul rapid de industrializare cu urmări dintre cele mai grave se reflectă în modul cel mai direct și în evoluția teritorială a Sucevei, prin crearea unei zone industriale noi, compacte, bazate pe dotări comune, fie pe terasa de luncă a Sucevei, între orașul propriu-zis și Burdujeni, fie în valea Șcheia, între cartierul nou al orașului, „Obcine", care a înglobat parțial satul Sf. Ilie în perimetrul său, și satul Șcheia. Nu întîmplător orașul Suceava se ridică acum printre cele mai dinamice orașe ale țării cu o creștere a suprafeței de la 442 ha în 1966 la 1 024 ha în 1989 (din calculele noastre privind dimensiunea vetrei orașului propriu-zis s-au exclus orașele satelit, Burdujeni și Iței, pe care le-am considerat periferice). Municipiul Suceava împreună cu extravilanul său totalizau în 1989, 5 210 ha, față de 1957, cînd acesta reprezenta doar 766 ha [139]. Parcelările pentru locuințe unifamiliale au jucat un rol mai mic în creșterea teritorială a orașului. Unii cercetători [140] au observat pentru orașul Suceava că ritmul de creștere a populației a fost mai rapid decît creșterea suprafeței, îndeosebi în ceea ce privește terenul destinat unităților anexe. O imagine mai fidelă asupra profunzimii transformărilor produse în oraș o putem avea din schițele de sistematizare din 1965 și

https://biblioteca-digitala.ro

1975 [41], cînd s-au creat cinci cartiere noi în partea de S-V a orașului (Areni cu 2 200 apartamente ; Zamca cu 1 200 apartamente, Ansamblul „Ștefan cel Mare" cu 1 600 apartamente ; Ansamblul „Mihai Viteazul" cu 2 300 apartamente ; George Enescu cu 8 000 apartamente ; Ansamblul „Ana Ipătescu" cu 2 200 apartamente ; Ansamblul Mărășești cu 7 600 de apartamente și Obcine cu 5 000 de apartamente), adevărate orășele satelit, ele înglobînd o suprafață de 500 ha. Potrivit schiței de sistematizare din 1975 și 1980 prin remodelarea și, ulterior, demolarea vechiului centru urban al orașului din secolul al XIX-lea, valoarea indicatorului de urbanizare prin construirea de noi blocuri a crescut pentru Suceava la peste 90% — situîndu-l printre orașele de frunte din Moldova [42]. Astfel, perioada anilor 1965—1985 s-a caracterizat printr-un ritm foarte accelerat al construcțiilor de locuințe față de perioada 1944—1965, creșterea suprafeței locuibile înregistrînd valori de peste 130%. Astfel, dacă în 1957 suprafața locuibilă era doar de 115 000 mp, în 1989 aceasta se situa la 1 604 102 mp.

În concluzie, sub aspect tipologic, evoluția teritorială a orașului Suceava se distinge printr-o foarte mare complexitate, în care s-a pornit de la o dezvoltare simplă, *aglutinată* (sec. XIV—XVIII), trecînd apoi spre o tendință predominant *tentaculară* prin absorbția satelor din împrejurimi (sec. XVIII—XIX), care în perioada contemporană este înlocuită de o creștere *polinucleară* (Ițcani, Burdujeni) și *planificată*, impulsionată prin importante investiții. Întreaga mișcare arhitecturală a avangardei sucevene a urmat două direcții suficient de clar conturate : pe de o parte raționalismul (numit uneori formalism), iar pe de alta, constructivismul cu orice preț. Această planificare a șters cu buldozerul memoria istorică a fostei reședințe voievodale. Orașul total nou reprezintă o lume în întregime artificială, negatoare, ca și epoca de tristă amintire care le-a construit, expresia unei arhitecturi de comandă și regulament care a nimicit orișice simț al TRECUTULUI, anulînd continuitatea de concepție urbanistică, distrugînd în fapt cu bună știință identitatea istorică a orașului.

Problema esențială a urbanizării era, în acest caz, modificarea radicală a trecutului prin activități constructive intense, prin industrializare și prin folosirea unor noi materiale. Epoca nouă creată, marcată printr-un stil nou, așa cum s-a intenționat și s-a realizat din păcate la Suceava, este un fapt care trebuie azi acceptat ca atare, ea fiind *indiferentă la valori, negativistă în estetic și formală* (închistarea într-o formulă de sistematizare) *în decizii.*

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE

1. Jacueline Beaujeu-Garnier, Georges Chabot, *Geografie urbană*, București, 1971, p. 33-38.
2. Mircea D. Matei, *Aspecte particulare ale procesului formării orașului medieval Suceava*, în R. I., t. 34, nr. 12, 1981, p. 2 247-2 260.
3. Idem, *Civilizația urbană medievală românească. Contribuții*, București, 1989, p. 13-34.
4. P. S. Năsturel, *D'un document byzantin de 1395 et de quelques monastères Roumains*, în „Travaux et Mémoires", 8, Paris, 1981, p. 345-351 ; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi : *Cetatea de Scaun și Curtea Domnească din Suceava*, București, 1988, p. 130-150.
5. M. D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Age*, N. S., XI 1967, p. 321-330, (fig. 2).
6. M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Succava*, București, 1963, p. 79.
7. Idem, *Premisele formării orașului medieval Suceava și rolul așezării până la mijlocul secolului al XIV-lea*, în SCIVA, t. 28, nr. 1, 1977, p. 71-86.
8. *Ibidem.*
9. Idem, *op. cit.*, în R. I., t. 34, nr. 12, p. 2 256-2 257.
10. Idem, *Nivelul premusatin de la Curtea Domnească din Suceava*, în SCIVA, t. 29, nr. 4, 1978, p. 552-553.
11. *Ibidem.*
12. M. D. Matei, *Contribuții...*, p. 67, 70 ; Ștefan S. Gorovei, *Statornicirea capitalei la Suceava*, luc. în mss, p. 3.
13. Lucian Chițescu, *Cercetări arheologice la Curtea Domnească din Suceava*, în „Cercetări arheologice", I, București, 1975, p. 245-261.
14. Emil I. Emandi, *Contribuții la cunoașterea evoluției urbanistice a orașului Suceava în secolele XIV—XX*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 26.
15. M. D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 132 (fig. 21).
16. *Ibidem.*
17. M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 616.
18. Emil I. Emandi, *Observații de geografie-istorică privind ocolul orașului Suceava*, în anuar „Suceava", vol. V, Suceava, 1977, p. 119-128.
19. Aristide Ștefănescu, Emil I. Emandi, Al. Artimon, *Orașul de reședință și zona sa înconjurătoare din Moldova și Țara Românească*, în RMM, nr. 1, 1986, p. 56-57.
20. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 282.
21. M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în SCIV, nr. 1, anul XI, 1960, p. 118-119.

https://biblioteca-digitala.ro

22. D. Dan, *Armenii orientali în Bucovina*, în „Candela", anul X, 1891, p. 399-400.

23. Hugo Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum in Fürstentum Moldau von seinen Anfängen bis zu seinen Untergang (13—18 Jahrhundert)*, München, 1960, p. 84-85; pentru alte opinii vezi și Renate Möhlenkamp, *Die Entstehung und Entwicklung der mittelalterlichen moldauischen Städte bis Ende des XVI. Jahrhundert*, în „Românii în istoria universală", vol. III/1, Iași, 1988, p. 916-920, 927-928, 930; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 218-225.

24. L. L. Polevoi, *Ocerki istoriceskoi-gheografii Moldavii XIII—XV v. v.*, Chișinău, 1979, p. 46-50; P. P. Bîrnea, *Moldovskii srednevekovi garod v Denestrovsko-Prutskom mejdurece*, Chișinău, 1984, p. 71-77.

25. M. D. Matei, *op. cit.*, în R. I. t. 34, nr. 12, 1981, p. 2258.

26. Idem, *Contribuții...*, p. 131-159.

27. Idem, în SCIV, 1, anul XI, 1960, p. 118; M. D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 106 (fig. 14).

28. Ștefan S. Gorovei, *Note de istorie medievală sucveană*, în anuar „Suceava", vol. X, Suceava, 1983, p. 193, 213 și urm.

29. *Călători străini despre țările române*, vol. IV, București, 1972, p. 345-346.

30. Idem, vol. V, București, 1973, p. 27.

31. M. D. Matei, *Civilizație urbană...*, p. 34-54.

32. Idem, *op. cit.*, în SCIVA, 4, tom. 29, 1978, p. 544-548 (fig. 2, 3).

33. Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 181-186.

34. Idem, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în SMIM, vol. VI, 1973, p. 45.

35. *Ibidem*, p. 185-187.

36. *Ibidem*.

37. Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești, Iași*, 1939, p. 24 și urm.; Al. I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII—XVII*, București, 1989, p. 28-30, 37-38.

38. T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. II, Cernăuți, 1937, p. 65.

39. Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 65.

40. *Ibidem*, p. 30.

41. Vasile S. Cucu, Emil I. Emandi, *Geografia istorică a nordului Moldovei în lumina izvoarelor cartografice (secolul al XVIII-lea)*, în RMM, nr. 10, 1981, p. 61-76.

42. Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 37, 50-51; Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 37-38, 40-42.

43. Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 37.

44. *Ibidem*, p. 38.

45. Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 44; Emil I. Emandi, *Unele aspecte ale relațiilor comerciale dintre Bistrița și ținutul Sucevei în evul mediu*, în anuar „Suceava", vol. V, 1978, p. 254-255 (fig. 1).

46. M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 630-637.

47. M. D. Matei, *Civilizația urbană...* p. 45-46.

48. Idem, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Somuzului Mare, (secolele XI—XVII)*, București, 1982, p. 87; M. D. Matei, *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile acestora*, în SCIVA, 3, t. 29, 1978, p. 374-381.

49. Vezi nota nr. 4.

50. Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 64.

51. M. D. Matei, *Contribuții...*, p. 82-83.

52. M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 604.

53. G Petrowicz, *I prini due Arcivescovi armeni di Leopoli*, în „Orientalia Christiana Periodica", XXXIII, 1967, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro

54. N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei până la Ștefan cel Mare (1359—1457)*, Iași, 1978, p. 50; E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I/2, București, 1890, p. 323.

55. M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 46-47.

56. D. Ciurea, *Date și sublinieri privind Suceava în secolele XV—XVIII*, în A.I.I.A., vol. III, Iași, 1966, p. 199.

57. C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 279.

58. *Călători străini...*, vol. VI, București, 1976, p. 462.

59. Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 65.

60. Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 79-85.

61. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 101.

62. Vasile Gh. Miron, Mihai Șt. Ceaușu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, *Suceava file de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388—1918*, vol. I, București, 1989, p. 372.

63. Emil I. Emandi, *op. cit.*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 25.

64. Vezi nota nr. 5.

65. M. D. Matei, *Contribuții...*, p. 79-83.

66. *Ibidem.*

67. Emil I. Emandi, *op. cit.*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 25.

68. Ștefan S. Gorovei, *op. cit.* în anuar „Suceava", vol. X, Suceava, 1983, p. 214.

69. M. D. Matei, *Civilizație urbană...*, p. 64-66.

70. Ioan Caproșu, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava*, Iași, 1980, p. 35.

71. Vasile Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza", secț. III, T. XIV, Iași, 1968, p. 111-126.

72. Ștefan S. Gorovei, *La începutul relațiilor moldo-bizantine: contextul întemeierii Mitropoliei Moldovei*, în „Românii în istoria universală", vol. III/1, Iași, 1988, p. 853-879.

73. Al. I. Gonța, *op. cit.* p. 65-75.

74. Al. Ungureanu, *Orașele din Moldova*, București, 1980, p. 38-40.

75. *Călători străini...*, vol. I, București, 1968, p. 137.

76. Elena Busuioc, *Șanțul de apărare al orașului Suceava din secolul al XV-lea*, în Materiale, IX, 1970, p. 402-406.

77. Emil I. Emandi, *op. cit.*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 27.

78. R. Gassauer, *Contribuțiuni la istoria Sucevii și a împrejurimei*, în „Anuarul Liceului Ort. Or. „Ștefan cel Mare", Suceava, 1927, p. 25.

79. *DRII, A, Moldova*, vol. I, București, 1975, p. 392.

80. *DRII, A, Moldova*, vol. II, București, 1976, p. 5.

81. *DRH, A, Moldova*, vol. II, București, 1976, p. 143.

82. G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 535.

83. T. Codrescu, *Uricarlul*, XIX, p. 1-6.

84. *DIR, A, Moldova*, XVI, vol. I, p. 278-279.

85. M. D. Matei, *Civilizație urbană...*, p. 158.

86. *DRII, A, Moldova*, vol. XXI, București, 1971, p. 370; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 197.

87. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 491.

88. Idem, p. 326-344.

89. *Ibidem.*

90. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, G. Irimescu, Sevastița Irimescu, *Din tezaurul documentar sucevean*, București, 1983, p. 135.

91. *DRH, A, Moldova*, vol. II, București, 1976, p. 82.

92. Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 175; V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 260.

93. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 231.

https://biblioteca-digitala.ro

94. Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 406.
95. Gh. Mihăilă, *Istoriografia română veche în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, în „Romanoslavica", XV, București, 1967, p. 162 ; *Catalogul documentelor moldovenești*, vol. V, București, 1977, p. 269.
96. I. Caproșu, *op. cit.*, p. 34.
97. N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 810.
98. Al. Ungureanu, *op. cit.*, p. 40.
99. *Călători străini...*, vol. IV, p. 346 ; vol. V, p. 181-182, 239.
100. *Călători străini...*, vol. VII, p. 414, 434.
101. Vezi nota 88.
102. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, 1902, p. 578.
103. *Ibidem*, p. 448.
104. Arthur Gorovei, *Documente tăutulești*, în „Junimea literară", nr. 3—4, Cernăuți, 1924, p. 135-136.
105. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 431.
106. T. Balan, *op. cit.*, vol. III, p. 184 ; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei, de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, Iași, 1976, p. 201.
107. *Călători străini...*, vol. V, p. 181.
108. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 398-402.
109. *Ibidem*, p. 409.
110. *Catalogul documentelor moldovenești*, supliment I, Buc., 1975, p. 242.
111. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 797, 810-811.
112. *Călători străini...*, vol. VII, p. 101, 389 ; vol. VIII, p. 165.
113. Mihai Șt. Ceaușu, Emil I. Emandi, *Aspecte din evoluția economico-socială și urbană a orașului Suceava în anii 1774—1786*, în AIIA, vol. XXV/1, 1988, p. 75-96.
114. Vasile S. Cucu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în RMM, nr. 10, 1981, p. 61.
115. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 483.
116. M. Șt. Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 76.
117. R. Gassauer, *op. cit.*, p. 2.
118. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 482-483, 491 ; R. Gassauer, *op. cit.*, p. 24-25 ; Erast Hostiuc, *Istoricul fostei mănăstiri de maici din Ițcani—Suceava*, în „Candela", anul XXXIX, nr. 6—8, Cernăuți, 1928, p. 35-40 ; Idem, *Mănăstirea Sf. Ilie*, Cernăuți, 1938, p. 163-168 ; Gabriel Strempel, *Catalogul manuscriselor românești din B.A.R.*, vol. I, București, 1978, p. 218-219.
119. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, G. Irimescu, Sevastița Irimescu, *Din tezaurul documentar...*, p. 469-470.
120. Vezi harta din 1906 (Colecția Emil I. Emandi).
121. R. Gassauer, *op. cit.*, p. 2-5.
122. *Ibidem*.
123. Vezi harta din 1785.
124. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, G. Irimescu, Sevastița Irimescu, *Din tezaurul documentar...*, p. 452 ; M. Șt. Ceaușu, *Un aspect din istoria orașului Suceava : cumpărarea moșiei Ițcanii Vechi la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Buletinul Științific", Suceava, 1983, p. 99-111.
125. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 487-492.
126. *Ibidem*.
127. Vezi harta din 1906 (colecția Emil I. Emandi).
128. Mihai-Ștefan Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 76.
129. Vezi harta din 1906 (Colecția Emil I. Emandi).
130. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria Suceava, dosar nr. 21/1856—1866.
131. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Judecătoria mixtă, dosar nr. 13/1891, f. 1.
132. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria Suceava, dosar nr. 1/1821, f. 1—5 ; nr. 20/1832 ; f. 1—11 ; nr. 2/1849—1850, f. 1 ; nr. 12/1857—1868.

https://biblioteca-digitala.ro

133. Al. Ungureanu, *op. cit.*, p. 42-43, 47 (vezi tabela nr. 1).

134. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria Suceava, dosar nr. 18/1921, f. 5 ; nr. 26/1927, f. 87 ; nr. 13/1932, f. 73 ; nr. 16/1922, f. 3, 4 ; nr. 20/1924, f. 7 ; *Enciclopedia României*, vol. II, București, 1936, p. 432-434, 676 ; vol. III, București 1939, p. 488-489.

135. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria Suceava, dosar nr. 14/1921, f. 1—2 ; I. Șandru, *Populația și evoluția orașului Suceava*, în „Rev. științifică „A. Adamachi", 1946, p. 15-24.

136. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria Suceava, dosar nr. 19/1926.

137. *Ibidem*, dosar nr. 16/1924, f. f.20 ; f. 16.

138. *Ibidem*, dosar nr. 11/1925, f. 9—11.

139. Vezi harta din 1957.

140. Al. Ungureanu, *op. cit.*, p. 47, 59.

141. Schița de sistematizare din 1965 a fost elaborată de arhitectul Eusebie Latiș ; cea din 1975, reactualizată în 1980, a fost elaborată de Eusebie Latiș, Teodor Buliga, Anatolie Petruc, Kușnir Artur, Florin Duda și Gh. Semian.

142. Al. Ungureanu. *op. cit.*, p. 35, 48.

Muzeul din Suceava
BIBLIOTECA
INV. Nr. 21661

https://biblioteca-digitala.ro

PARTEA A II-A

MORFOLOGIE URBANĂ

„...forma originară a unui oraș este mult mai ușor de înțeles într-un sat decît într-un mare oraș."

N. IORGA

Reconstituirea etapelor de evoluție a planului orașului (textura urbană), precum și a fizionomiei sale s-a bazat pe corelarea datelor istorice și arheologice cu cele cartografice (secolul al XVIII-lea), în scopul identificării elementelor de urbanism medieval și modern în textura orașului contemporan, precum și pentru înțelegerea logicii de alcătuire și de funcționare a vechii așezări. Avînd în vedere transformările radicale pe care le-a suferit zona centrală și nu numai ea, în ultimii 15 ani, cercetarea a pornit de la planul la scara 1 : 2 000, reflectînd situația din 1975, completat cu ridicările topografice la scara 1 : 1 000, efectuate între 1949 și 1951 și la scările 1 : 56 700 și 1 : 28 880, efectuate între anii 1772 și 1774 și respectiv 1856. Particularitățile fizionomice sau morfologice (acestea sînt reflectate de totalitatea trăsăturilor specifice exterioare, spre deosebire de trăsăturile de bază, care sînt de natură funcțională) sînt determinate de o serie întreagă de cauze : specificul mediului natural, ritmul de evoluție al cadrului antropic, caracteristicile dezvoltării teritoriale în timp, tradiția urbană, creșterea altitudinală a teritoriului Sucevei etc.

Valoarea istorică a unui oraș nu se reduce numai la materiale de arhivă și bibliotecă, ea implică susținerea prin elemente concrete, palpabile, a acestor materiale, cu alte cuvinte, ilustrarea pe viu a factorilor determinanți pentru evoluția localității, reflectarea vieții materiale și spirituale a comunității orășenești. În această concepție elementele cu valoare istorică a structurii urbane din Suceava sînt : textura urbană și profilul arhitectural al acestuia.

CAPITOLUL I

TEXTURA ORAȘULUI (PROFIL TOPOGRAFIC SAU PLANUL)

Construcțiile publice și casele de locuit sînt dispuse după un anumit plan care este propriu orașului și care de-a lungul timpului a îmbrăcat forme diverse, dînd fizionomiei orașului siluete specifice fiecărei epoci istorice, în funcție de ritmul de dezvoltare a acestora.

Suportul fizic al acestor funcții nu numai că a determinat poziția geografică a orașului, dar a impus uneori ca extinderea sa să se

https://biblioteca-digitala.ro

facă în condiții geografice mai puțin favorabile. În cazul Sucevei doi factori fizici au fost determinanți în alegerea locului și în dezvoltarea viitoare a planului orașului : relieful specific platoului structural în poziție ușor inclinată (est-vest), delimitat la unul din capete de o puternică cuestă și protecția vetrei din trei părți de surse de apă (rîul Suceava, pîriul Areni și Șcheia), au fost factorii decisivi în *localizarea vetrei orașului*. În asemenea situații, proeminențele reliefului devin deosebit de prețioase pentru gîndirea strategică a locului ; implantarea celor două cetăți (Cetatea de Scaun și Șcheia) și a mănăstirii Zamca, pe cele două dealuri (azi dealul Cetății și dealul Zamca) justifică acest proiect medieval în funcție de care s-a ordonat orașul în creștere succesivă pe nivele de pantă diferite de la est spre vest, din secolul al XIV-lea pînă în secolul al XVIII-lea. Această creștere altitudinală a orașului, implicit și a texturii urbane a constituit nu numai o protecție împotriva apelor, dar a și dat posibilitatea implantării noilor locuințe pe forme de teren cu expunere permanentă față de soare, dispunîndu-se casele și bisericile în trepte. Alternanța straturilor permiabile și impermiabile favorizează apariția unor linii de izvoare ; pe versantul Zamca s-a constatat că locuințele în general urmăresc acest contact, unde pînza freatică este mai ușor de depistat și la adîncimi convenabile. În extinderea texturii urbane nu au lipsit nici mijloacele pentru învingerea obstacolelor. Asanarea terenurilor mlăștinoase din zona Areni (azi zona Policlinicii) a fost rezolvată mai întîi prin captarea izvoarelor și folosirea lor în scopuri economice (aici s-au implantat,în secolul al XIX-lea, o velniță, o fabrică de bere și a fost mutat tîrgul de vite), ceea ce a permis ulterior ridicarea aici a unui nou cartier de blocuri — Areni. Începînd cu secolul al XX-lea putem afirma că „orașul se realizează din ce în ce mai mult în afara naturii și uneori împotriva ei" [1]. Dacă ritmul nu mai este atît de strîns legat de condițiile naturale, el rămîne totuși o reflectare a acestora, iar planul urban și problemele vieții cotidiene constituie o mărturie în acest sens.

1. CĂILE DE TRANZIT

Partea cea mai veche a orașului Suceava s-a format la intersecția unor căi de tranzit de primă importanță în evul mediu. Marile drumuri comerciale, a căror siguranță era garantată de domnie în schimbul plății vămilor, urmau în mod firesc traseele cele mai avantajoase din punct de vedere al reliefului. Drumul moldovenesc avea numeroase ramificații care, mai toate, în părțile de nord ale Moldovei, aveau legături cu capitala acesteia, la Suceava.

De un real folos în această analiză ne-au fost izvoarele cartografice din secolul al XVIII-lea. În sensul acesta s-a constatat că cea mai veche schemă de plan a Sucevei apare pe harta austriacă a Bucovinei, întocmită între anii 1772 și 1774, și cunoscută sub numele de harta Büschel [2]. În comparație cu ce'e din perioadele anterioare aceasta impresionează prin baza matematică și prin bogăția elementelor de conținut, deoarece sînt rezultate din măsurători directe pe teren. Astfel, în

https://biblioteca-digitala.ro

planul Büschel limitele orașului corespund azi principalelor artere de circulație ca : șoseaua Drumul Cernăuților * spre Rădăuți, Siret, Cernăuți și B-dul 1 Mai, Calea Obcinilor spre Fălticeni, Bacău sau spre Cîmpulung, Vatra Dornei, Bistrița. Pe plan se observă ușor și ieșirile din oraș sub forma unor linii puternic îngroșate, acestea reprezentînd drumurile principale.

Trei drumuri principale se întîlnesc într-o piață marcată de prezența bisericii domnești Sf. Dumitru : „drumul către Suceava", sau „drumul cel mare" [3] dinspre Siret și Rădăuți, „drumul cel mare ce merge dinspre Suceava spre Cîmpulung" [4], din care se desprindea „drumul cel mare" ce trecea pe la Ipotești, Ruși, Bosanci, Liteni și Joldești [5]. Caracterul informativ al schiței de plan din 1772—1774 (fig. 3,16), este corectat prin două hărți ulterioare : harta austriacă din 1790 [6] și harta cadastrală a orașului din 1856 [7]. Un fapt important este de remarcat și pe harta Otzelowicz (1790) ; traseul drumurilor vechi medievale s-a menținut de obicei pînă azi de-a lungul cursurilor de apă. Harta prezintă un deosebit interes pentru traseul „drumului moldovenesc", care ne interesează mai mult ; acesta venea dinspre Polonia, trecea prin vadurile de la Cernăuți, peste Prut și de aici se îndrepta spre valea Siretului, la tîrgul Siret și apoi la Suceava. Acest drum mai era cunoscut în documente și sub numele de „drumul Liovului" [8], „drumul mare al Cernăuțului" (1488 ; 1782) [9] iar de la Siret de „drumul lui Iancul Voievod (1673) [10] sau „drumul către Suceava" (1762) [11].

De la Suceava drumul se bifurca în două : „drumul cel mare" (1726) [12] ce trecea prin Suceava pe la Ipotești, Bosanci, Roșcani, Liteni (podul de la Vericicani) și Joldești, sau de la Liteni spre Hreasca și apoi la Baia. Acest drum este cunoscut în documente și sub numele de „drumul cel mare al Sucevei" (1456) [13] sau „drumul cel vechiu ce vine de la Suceava" (1663) [14]. Mai recent i se spunea „Drumul Harabagiilor" (1753) [15] sau „calea mare" [16]. Cea de a doua ramificație a „drumului moldovenesc" ce pornea din Suceava, trecea pe lîngă Areni, Sf. Ilie, Litenii Mici, Berchișești, Vama, Cîmpulung, Iacobeni, de unde drumul se bifurca în două : o ramură urmărea cursul Bistriței Aurii pe la Cîrlibaba, trecea pasul Rotunda, la satul Șanț și pe valea Someșului se ajungea la Rodna și Bistrița ; cea de-a doua ramură cobora spre Dorna, apoi pe Valea Dornișoarei, în valea Străjii la Bîrgău. Acest drum este cunoscut în documente sub diverse nume : „drumul cel mare ce merge spre Cîmpulung" (1726) [17], „drumul cel mare al Sucevei" (1563, 1586) [18], „drumul Bistriței" [19] sau „drumul de sus" [20].

De la Suceava mai pornea un alt drum important, spre răsărit pe la Iței, Mereni, Salcea, Dumbrăveni, Grigorești, Vlădeni și Botoșani (1683) [21] sau tot pe la Iței, Adîncata, Zvoriștea (?), Dorohoi și se ajungea la Botoșani și de aici la Hîrlău, Iași. Această ramificație este cunoscută în documente și sub numele de „drumul Verbii", drum pe care a venit de la Suceava Alexandru Lăpușneanu pentru a-l întîmpina pe Despot Vodă (1561) [22].

*) Din decembrie 1989, strada Ilie Pintilie și-a schimbat denumirea.

https://biblioteca-digitala.ro

Importanța vitală a traversării Sucevei este subliniată de legătura cu Bistrița, care se făcea fie prin Baia, fie prin Cîmpulung. Cît privește legătura Sucevei cu Cernăuțiul și Liovul, harta austriacă din 1790 arată ca drum principal doar legătura cu Siretul și Cernăuțiul prin Hotin, în timp ce vechea comunicație cu Botoșani și Dorohoi apare ca drum de mică importanță. Datele oferite de cele două hărți din 1772 —1774 și 1790, corelate cu harta din 1800 și cu primul plan păstrat al orașului, întocmit în 1856 [23], permit transpunerea în harta orașului contemporan a schemei drumurilor medievale de tranzit, determinantă pentru prima fază de evoluție urbană. Această schemă este alcătuită din următoarele străzi :

— actuala stradă Drumul Cernăuților care continuă cu bifurcația celor două străzi Petru Rareș și str. Curții Domnești *, ce dau în str. Ștefan cel Mare, reprezintă vechiul drum al Liovului sau Cernăuțiului. În planul de reconstituire a tramei stradale din evul mediu [24], drumul de tranzit al Liovului era preluat de Ulița Fruntea (azi Petru Rareș) și Ulița Mare domnească (azi str. Curții Domnești) ce trecea prin piața orașului și era apoi preluat de Ulița Poni (azi str. Ștefan cel Mare) care traversa mahalalele Cut și Areni ; de aici drumul Liovului se continua cu „drumul cel mare" ce merge spre Cîmpulung sau „drumul Bistriței" [25] ;

— actuala stradă a Mitropoliei ** ce intersectează B-dul Ana Ipătescu este cel de-al doilea drum de tranzit („drumul cel vechi ce vine de la Suceava) către Bosanci, Liteni, Joldești, de unde se ajungea la „drumul moldovenesc" și „drumul Băii". În planul de reconstituire a tramei stradale din evul mediu, Ulița Nouă (1528 — azi suprapune parțial traseul străzilor Mitropoliei și Ana Ipătescu) [26] și Ulița Tătărească (1563) [27] preiau traseul celor două străzi amintite mai sus și implicit al drumului de tranzit. În planul din 1856, aceste străzi poartă denumirea de Ulița Sf. Ioan și Ulița Bosancilor [28]. În actul din 1783, cu ocazia delimitării pășunii orașului este amintit și vechiul drum de tranzit ce urmărea traseul „Drumului mare de la Bosanci" și a „vechiului drum către răsărit" [29] ;

— actuala stradă Petru Rareș, fosta „Uliță Fruntea" (1673) [30], este cel mai vechi drum de traversare după racordarea cu drumul Liovului, a centrului Sucevei în direcția pieței și a Uliței armenești spre Zamca, fapt dovedit și de harta austriacă din 1790. Documentele de mai tîrziu îi precizează și funcționalitatea acestei uliți „drumul de care la Zamca" (1783) [31]. În intervalul secolelor XVI—XVIII, rolul pe care l-a avut Ulița Fruntea și Ulița Mare (domnească), în trecutul urbanistic al orașului continuă să fie vădit pînă astăzi în tipul de parcelare a zonei centrale, în programul mixt al clădirilor (ateliere, dughene, piețe, combinate cu locuințe), gruparea hanurilor și circiumilor, precum și în existența pivnițelor și bolților de tip depozit și comercial. În corelare cu planul din 1856, considerăm că, din vechiul drum de tranzit al Liovului, ce urmărea la început Ulița Mare, se ajunge în „capul ulițelor, unde

*) Din decembrie 1989, str. K. Marx și-a schimbat denumirea.
**) Din decembrie 1989, str. V. I. Lenin și-a schimbat denumirea.

https://biblioteca-digitala.ro

este fîntăna Domnii" (aici se intîlneau Ulița Mare Armenească, Ulița Fruntea, Ulița Pone și Ulița Mare Boierească)[32] și de unde porneau apoi drumurile spre Cîmpulung, Bistrița, Baia, Bacău și Brașov; precizările ulterioare din registrul de delimitare a proprietăților orașului (1785), fac mențiunea la numărul casei 382 (Toader Băcal)[33], că aceasta se afla la intersecția Ulițelor Poni, Mare și Fruntea, în spatele bisericii Sf. Dumitru, în piața orașului, unde se afla o fîntînă, ceea ce (noi identificăm această fîntînă cu fosta fîntînă a Domniei din zonă, aflată azi în spatele restaurantului „Central" și al magazinului „Adam și Eva") confirmă de fapt o situație deja existentă cu mult înainte de această dată[34];

— ultimul drum medieval de tranzit este actuala str. Gh. Doja (din Iței se făcea legătura cu Burdujenii), pe al cărui traseu s-a grefat vechea legătură cu Dorohoiul, Hotinul, Botoșaniul și Iașul, cunoscută și sub denumirea de „drumul Verbiei".

Datarea schemei de bază a drumurilor de tranzit poate fi stabilită cu exces de prudență la sfîrșitul secolului al XIV-lea și cel mai tîrziu la începutul secolului al XV-lea, cînd ruta comercială se schimbă de pe drumul tătărăsc pe cel moldovenesc[35]; deși trasarea ei putea fi determinată și de faptul că Suceava, încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul veacului al XIV-lea, juca rolul unui centru economic al unei formațiuni politice de tipul voievodatelor[36]. Garanția păstrării aceleeași scheme pînă în zilele noastre este dată și de condițiile de relief, care nu puteau fi ușor modificate pînă de curînd și care dictau traseele, obligate — în condițiile tracțiunii animale — să evite zonele mlăștinoase și pantele abrupte, căutînd concomitent cele mai lesnicioase puncte de traversare a apelor. În ceea ce privește organizarea locurilor de schimb, se poate presupune că în prima fază de mobilare urbană, respectiv după mutarea „capitalei" de la Siret la Suceava (1377 sau 1385)[37], cînd Suceava apare cu numele de „gorod" sau „Stadt Sodschoff Hauptstadt", principal loc de schimb permanent a fost „piața mare" (loc situat între biserica catolică Buna Vestire — azi dispărută —, bolniță și biserica domnească Sf. Dumitru)[38] sau „Tîrgul de Gios" („asupra Curților Domnești" și „poarta mănăstirii Sf. Dumitru")[39], unde duceau primele uliți (Mare și Fruntea) de la intrare în Suceava și unde era situată intersecția căilor comerciale de tranzit.

Dacă se admite că „piața mare" de pe drumul de tranzit al Liovului a fost unul dintre cele mai vechi locuri de schimb periodic, trebuie să admitem că și „tîrgul boilor" din apropierea tîrgului de jos („ca să fie din jos de Sf. Dumitru, în capul uliței unde a fost din veac")[40] este tot atît de vechi precum Ulița rusească (1481)[41] și „ulița ce duce drept la cetate" (1448)[42] din vecinătatea riului Suceava și a pîrîului Areni (ulterior Cacaina), unde se aflau și vechile „mesernițe unde se tăiau vitele"[43]; toate datele de mai sus definesc funcția acestui loc, precum și legătura între tîrgul de vite, drumul Liovului și drumul Bistriței, respectiv direcțiile principale ale exportului de vite către Transilvania și Polonia.

https://biblioteca-digitala.ro

În acest caz, nota particulară a orașului Suceava, rezultată din orientarea către trei direcții principale (Liov, Bistrița, Brașov) de tranzit și una de aprovizionare cu vite (Bosanci, Liteni, Hreatca, Baia) a rețelei de uliță, este dată de îmbinarea schemei rectangulare, cu liniile de confluență către ieșirile din oraș, fapt care a determinat apariția unor „insule" încadrate de vaduri comerciale, construite destul de dens cu dughene, pe tot perimetrul, parcelarea adoptînd chiar o schemă radiară.

2. REȚEAUA DE STRĂZI AFERENTE CENTRELOR DE SCHIMB

Strada a constituit elementul principal al planului, ea oferind de-a lungul celor șase secole de existență a localității desfășurarea întregii vieți a orașului. Trama stradală inițială a Sucevei, din secolul XV—XVIII, a înregistrat modificări cu începere din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dacă „comerțul de tranzit a definit la început schema de bază a planului orașului, în schimb evoluția economică și social-politică, ulterioară, a conturat pe deplin structurile teritorial-urbanistice ale Sucevei, pe funcții și pe categorii sociale, evidențiindu-se o organizare compozițională specifică evului mediu, deloc străină orașului în comparație cu celelalte, fie din Moldova și Transilvania, fie din răsăritul Europei. Structura urbană — prin care înțelegem centrul de producție și de schimb — definită prin parcele înguste, construite în front continuu sau discontinuu, cu vaduri de comerț, a constituit o caracteristică a tuturor orașelor medievale [44]; dispoziția strict funcțională a acestora la Suceava a putut fi sesizată în zona centrală prin amplasamentul și orientarea pivnițelor medievale (în 1779 erau cunoscute „100 de pivnițe cu bolți adînci) [45]. În funcție de această realitate urbanistică se poate crede că alăturarea primelor parcele în zona centrală s-a realizat de la început de-a lungul unui singur șir. Topografia locală își spune cuvîntul în special prin intermediul condițiilor de relief, acesta fiind destul de plat, cu o slabă înclinare de la vest spre est (1—2°). În zona Iței Vechi și Zamca, textura a fost puternic influențată de conturul formelor mai înalte de relief, arterele stradale evitînd pe cît posibil unii versanți, cu înclinare mare, afectați de alunecări de teren. În zona centrală, traseul străzilor este relativ drept, acestea fiind amplasate pe teren plan (fig. 81).

Referitor la apariția și dezvoltarea texturii orașului din zona centrală pînă către 1856, formulăm următoarea ipoteză de evoluție (etapa I-a, sec. XV — 1856). Evoluția zonei cu *funcție de tîrg* s-a dezvoltat pe diagrama căilor de tranzit, această „inimă a tîrgului", reflectînd rolul vital al centrului de producție și desfacere, în viața orașului. În structura urbană această „inimă a tîrgului" corespunde topografic cu modul de amplasare a pivnițelor medievale (150 000 mp) [46]. La Suceava, inițial — sec. XV—XVIII — „inima tîrgului" era alcătuită din patru nuclee principale: „piața mare" sau „tîrgul de gios"; „tîrgul boilor" „tîrgul de sus" și „tîrgul de pește". Străzile s-au conturat aici odată cu construirea mai densă a perimetrului comercial, dar corespunzător orientării primelor laturi care erau drepte, de lățime diferențiată și paralele, respectiv perpendiculare între ele („în capul ulițelor"). Pe măsura creș-

https://biblioteca-digitala.ro

terii tot mai însemnate a localității (sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea) se formează două străzi comerciale principale (Ulița Fruntea și Ulița Mare) aproximativ paralele (lungi de 200 m și la o distanță una de alta de 100 m), legate printr-o piață transversală — *„piața mare" sau „tîrgul de jos"* (tîrgul vechi). Cele două străzi principale au respectat în principiu tot traseul drumului de tranzit, cel al Liovului, care se înscria în textura stradală de aici. De asemenea observăm pe planul orașului din 1790 că, datorită specificului terenului, cele două fronturi ale ulițelor menționate mai sus, nu erau perfect paralele, pajiștea dintre ele primind o nouă formă aproximativ triunghiulară. Din același plan observăm că amplasarea Curții domnești explică traseul Uliței Fruntea și Uliței Mari Boierești, care unea curtea cu „piața mare" și „tîrgul boilor", realizînd în același timp prin ulițele secundare ce duceau la Mitropolie (Ulița Datornicilor) și la Cetatea de Scaun (Ulița ce duce drept la Cetate), legătura cu drumul de tranzit al Liovului. Aceste ulițe pot fi datate cel mai tîrziu la începutul secolului al XV-lea.

Prin parcelarea ulterioară a zonelor situate la sud-vest de această suprafață, respectiv în dreptul bisericii, Sf. Dumitru, spațiul neocupat a devenit aproximativ trapezoidal, rămînînd centrul liber în compoziția urbanistică a orașului. Această soluție se constată mai ales, în orașele mari din evul mediu, cu care orașul Suceava avea apropiate analogii (Iași, Botoșani, Bistrița și Brașov) [47].

Străzile perimetrale ale Sucevei din zona amintitei pieți și-au păstrat pînă tîrziu aceeași importanță în cadrul acestei compoziții urbanistice. Prima stradă situată inițial la nord de biserica Sf. Dumitru, „Ulița Frontu" (ulterior denumită Ulița Lungă, azi str. Petru Rareș) pomenită în catastiful din 1673, era „cea care vine în sus de Bolniță și merge pînă asupra conacului armenilor lîngă dealul lui Bulai", (1768) [48], ea făcînd legătura cu Ulița Datornicilor (1761 — azi str. Mirăuți) [49] ce ducea la vechea Mitropolie și în mahalaua armenilor; importanța ei pentru circulația publică și a mărfurilor este subliniată și de denumirea dată ulterior de „drumul de care la Zamca". Amplasarea corectă a traseului său topografic este confirmată ulterior și de acțiunea de regularizare a „Uliței Frontu", întreprinsă de primăria orașului în piața principală, la 1855 [50].

Spre sud-vest de piața principală, care reprezintă elementul central al compoziției urbanistice, unde drumul de tranzit al Liovului face o puternică curbă, s-a creat o dată cu construirea Curții domnești, traseul celui mai vechi drum principal, numit ulterior în documente „Ulița Boierească" (1768) [51], care începe de la poarta bisericii Sfintei Treimi (1641 — biserică catolică din apropierea Curții domnești, în „grădina domnului") [52] și duce în sus pe lîngă biserica armenească, care se află în mijlocul orașului (este vorba de biserica Sf. Maria, localizată azi pe locul halei de carne din piața orașului)[53], „pînă iarăși în cartierul armenesc, care uliță a fost pavată cu piatră" (cercetările arheologice au dovedit acest lucru) [54]. Ca un ax transversal, de la est spre vest, atît prin lățimea acesteia cît și prin desfășurarea traseului între două puncte

https://biblioteca-digitala.ro

marcante (piața principală și piața de pește), Ulița Boierească (azi suprapune parțial traseul str. Curtea domnească) făcea joncțiunea la est cu „ulița ce duce drept la cetate" (1448 — azi str. Cetății) [55], iar spre vest cu „Ulița cea Mare Armenească" (1591) [56]. Din apropierea bisericii armenești Sf. Cruce (în colț cu Ulița Magazinului — azi în zona PTTR) [57] ulița cobora spre sud (sub forma literei „U" răsturnat) făcînd joncțiunea cu Ulița Crimca (1673 — azi traseul străzilor Dragoș Vodă și N. Bălcescu) [58] și Pone (1673 — azi str. Ștefan cel Mare) [59] închizînd între laturile sale „piața de pește" și fîntîna „domnici". Acest traseu s-a putut stabili pe baza registrului de delimitare a proprietăților din 1785 unde Ulița Boierească este denumită „Ulița Mare", adică „strada principală" a orașului ce cuprindea casele de la numărul 287 la 320 [60]. Documente ulterioare menționează în zona bisericii Sf. Dumitru „dughene cu spatele la biserică și cu intrarea spre ulița cea mare Domnească" (1792) [61], de asemenea „Arenda Mitropoliei" se afla pe aceeași „Stradă Mare" — 1782 — (pe această uliță — 1660 — se afla una dintre casele mitropoliei unde se încasa „arenda vînzării rachiului, iar în pivnițe însă să fie vîndut vinul și miedul mitropoliei, pe pămînt deci să-și ridice dughene și pe acesta să poată sta căruțele cu pește)" [62], una și aceeași cu „Strada Mare a Sucevei" (1824) marcată și în planul cadastral al orașului din 1856. Documentele de epocă modernă de pînă la 1900, o menționează și sub numele de „Șoseaua Imperială sau Împărătească" (1857) [63].

Pentru rețeaua stradală principală din zona „pieței mari", la fel de importantă este și „Ulița Ponii" (1673) ce se „pogoară asupra fîntînii domnești, adică din dughiana lui Aron jidovul, de unde s-au pus stîlpul cel de piatră (azi în zona restaurantului „Central") în răspîntie" (1761) [64], și care a devenit axă de compoziție a zonei mai noi din partea de sud a orașului. În registrul de delimitare a proprietăților „Ulița Poni" cuprindea casele de la nr. 265—286, ea făcînd joncțiunea cu Ulița Crimca („în unghi"), „Ulița Mare" și „Ulița Capri" [65]. Ulița Ponii considerată „odinioară stradă principală" traversa „șanțul vechi al orașului" și continua spre grădinile Arenilor pînă la podul lui Macarie (1785) [66]. Documente ulterioare o menționează și sub numele de strada „principală a Transilvaniei" (1871) [67]; azi ea suprapune în bună parte str. Ștefan cel Mare (în perioada interbelică aceasta se numea str. Regele Ferdinand). Cu apariția acestei străzi principale — Ulița Poni — s-a definitivat structura de bază a rețelei stradale din „tîrgul de jos" (inima tîrgului) și implicit s-a conturat tipul de plan al orașului pentru perioada secolelor XV—XVIII. Acesta s-a constituit din două axe paralele transversale (Ulița Frontu și Ulița Mare — Boierească) și dintr-un ax longitudinal (Ulița Poni) ce le diviza în tronsoane, care converg la „Fîntîna Domnii", în „capul ulițelor" (1739) [68], din apropierea bisericii Sf. Dumitru și a turnului de intrare Al. Lăpușneanu (1560—1561), situate în zona cea mai înaltă a platoului structural — Zamca — ce domina întreaga vatră a orașului. Aceeași situație topografică este consemnată și în hotarnica delimitării proprietăților din zona centrală a pieții (1785), unde în dreptul casei nr. 382 a lui Toader Băcal se întretăiau cele trei

https://biblioteca-digitala.ro

uliţe : „Acest teren ce formează un unghi între două uliţe principale măsoară de-a lungul Uliţei Ponii, 8 stînjeni şi trei picioare. De la unirea numitei uliţi cu Uliţa Mare (şi) de aici pînă la terenul negustorului Leibel Seelig au fost măsuraţi 6 stînjeni şi 3 picioare. Mai departe merg în comun aceste două terenuri pe o lungime de 8 stînjeni şi 2 picioare. La sfîrşit însă, pînă la Uliţa Frontu s-au aflat 5 stînjeni şi 3 picioare, unde astfel s-a încheiat această hotărnicie" [69].

Astfel, putem concluziona că la intersecţiile axului longitudinal cu axele transversale s-a creat cea mai veche piaţă principală, „de unde plecau străzile" (1865) [70] ceea ce relevă importanţa punctelor respective în structura reţelei stradale şi pentru celelalte zone comerciale, tot atît de vechi ca „tîrgul boilor" şi „tîrgul de sus".

Amplasamentul relativ excentric al *„tîrgului de vite"* se explică în primul rînd prin apropierea sa de rîul Suceava şi de pîrîul Areni (Cacaina), unde se sacrificau şi animalele. Acest tîrg a evoluat pe diagrama a două drumuri principale, drumul Liovului şi Uliţa Fruntea, între grupările de locuinţe din jurul bisericii Coconilor şi Sf. Dumitru în jos „în capul uliţei... la locul vechiu" (1756) [71]. Din această zonă porneau spre tîrgul de vite şi cele mai vechi uliţe — secundare — cunoscute în documentele vremii şi care ni s-au păstrat în topografia vetrei ; „uliţa ce duce drept la cetate" (1448), uliţa rusească (1481 — probabil azi traseul străzilor Unirii şi Dimitrie Dan), Uliţa Podgoriei (1673 — adică sub cetate, azi str. Luca Arbore) [72] şi Uliţa Datornicilor (1761). Străzile secundare, atît longitudinale, cît şi transversale, enumerate mai sus, au lungimi reduse şi o poziţie defavorabilă faţă de direcţiile majore, de circulaţie, realitate la care contribuie şi traseul lor sinuos.

„Tîrgul din sus" e menţionat cu acest nume într-un document din secolul al XVIII-lea, ce stabilea locul şi modul de organizare a tîrgului săptămînal de la Suceava ; s-a prelungit rectiliniu, din Uliţa Boierească spre Uliţa Mare Armenească, şirul format din bolţi comerciale şi clădiri crescînd pînă la 575 m lungime ; „s-au pus piatră piste uliţă, în preajma altii petre... din gios de crăcima dumisale vornicului Balşu, denaintea unii pivniţi răsipită, ce se numeşte a Ticăi. Şi de acolo în gios, pe uliţa tîrgului... în dosul dughenilor din capul tîrgului, de unde s-au pus piatră, pînă în dughiana lui Aron jidovul, pe amîndoi părţile tîrgului, unde s-au pus şi acolo, în răspîntie stîlpu de piatră" [73]. „Tîrgul de sus", din zona bisericii armeneşti Sf. Cruce, s-a extins către tîrgul de jos, cel vechi, înglobînd şi tîrgul de peşte, de lîngă biserica Barbovschi [74], ceea ce crea o zonă comercială de peste 120 000 mp. Dezvoltarea tîrgului de sus, limitat prin documentul din 1761 la zona străzilor principale, Uliţa Mare şi Uliţa Mare Armenească (1597), avea ca străzi aferente, secundare mai ales, pe cele din mahalaua armenească : Uliţa Armenească (1623 — care nu este tot una cu Uliţa cea Mare Armenească ; mai tîrziu se va numi Sf. Simeon) [75] ; Uliţa Crimea (1673) ; Uliţa Dinvoe (1773 — „din sus de biserica Sf. Neculai — dinspre apus" ; azi suprapune străzile Veronica Micle şi M. Eminescu) [76]. În partea de vest a oraşului de sus, în mahalaua armenească, elementul compoziţional de bază l-a constituit Uliţa cea Mare Armenească,

https://biblioteca-digitala.ro

cu un traseu bine dezvoltat rectiliniu, la care trebuie adăugată Ulița Fruntea („drumul de care") ce venea din tîrgul de jos : în ceea ce privește ulițele secundare, acestea au o lățime redusă, cu traiecte rectilinii, fie transversale mai lungi (325 m), fie longitudinale mai scurte (85 m). De remarcat că elementul de bază dominant al compoziției urbanistice din acest cartier il juca Turnul Roșu (1513 — Sf. Simeon) [77] la capătul căruia converg mai sus menționatele străzi, el marcînd în același timp și limita vetrei orașului în secolul al XVII-lea. Caracteristicele rețelei stradale din orașul de jos și de sus diferă deci într-o anumită măsură. În partea inferioară a orașului, prin extinderile repetate, s-a format o textură relativ mai complicată cu mai multe străzi principale și secundare, ceea ce denotă pe de o parte vechimea respectivei rețele, iar pe de altă parte confirmă aceeași vechime și pentru cele două tîrguri, „de vite" și „de jos". Distingerea clară a unor elemente și trasee dominante în tîrgul de sus, deși imprimă structurii urbane a orașului un caracter pronunțat, totuși, în comparație cu cele din tîrgul de jos, acestea sînt mai recente și marchează de fapt limita maximei dezvoltări a țesutului urban din perioada evului mediu. La dezvoltarea laterală a țesutului urban și implicit a parcelării, s-a respectat în principiu tot traseul drumurilor de tranzit existente, care se încrucișau aici. Elementul dominant în compoziția urbanistică a orașului a format-o Ulița Mare Boierească și Ulița Poni, a căror lățime diferită în planul din 1856, față de celelalte străzi aferente centrului de schimb.

Amplasarea centrală a Curții domnești și a bisericii Sf. Dumitru cu turnul de intrare Alexandru Lăpușneanu au constituit de asemenea importante elemente ale compoziției urbanistice medievale, în funcție de care s-a făcut ordonarea locurilor de schimb și a locuințelor. În sensul acesta trebuie de remarcat că în toate cazurile analizate pe str. Curții domnești (fosta Uliță Boierească), locuințele în front continuu de epocă modernă suprapuneau locuințele medievale (sec. XV—XVI) prevăzute cu pivnițe, fie cu carcasă din lemn, fie de piatră.

Reliefui zonei a permis extinderea centrului orașului medieval mai mult spre vest, unde și parcelarea este mai intensă, ceea ce a determinat poziția laterală a majorității zonei parcelate și necesitatea realizării unor străzi lungi (450—650 m). În zona centrală rețeaua stradală prezintă, totuși, un caracter urban pronunțat și se deosebește de cea din suburbii. Planului rectangular din zona centrală i se adaugă treptat în partea de sud-vest a orașului o structură radiar-concentrică.

În lumina datelor istorice și arheologice prezentate aici și în cap. I, putem afirma că nucleul „pieței mari" păstrat în linii generale în aceeași zonă pînă astăzi, datează cel mai tîrziu de la începutul secolului al XV-lea, el grefîndu-se pe diagrama căilor de tranzit în perioada de maximă înflorire a comerțului, cînd Suceava era „capitală" și întreținea intense legături cu orașele poloneze și hanseatice și cu cele de la Marea Neagră. Tot atît de vechi poate fi considerat și „tîrgul de vite" (unii cercetători consideră că „piața urbană ca element al texturii, a avut în trecut o situație cu totul secundară" realitate infirmată de

https://biblioteca-digitala.ro

numeroase cercetări recente' [78]. Pentru cei care ar pune la îndoială nu atît vechimea istorică a celor două nuclee comerciale amintite mai sus, cît mai ales vechimea structurii urbane a tîrgului de jos și de sus, respectiv rețeaua de străzi, semnalăm că Suceava oferă două dintre cele mai clare exemple de persistență a elementelor de structură urbană, și anume orientarea străzilor către Transilvania, păstrată 250 de ani după dispariția interesului acestei orientări, precum și dimensionarea tîrgului de vite (delimitat în 1756 și 1761, cuprindea o suprafață de circa 15 ha), ceea ce conduce la ipoteza că încă din faza de închegare a orașului (fază de „tîrg") aici s-a aflat locul rezervat iarmarocului anual, unul dintre cele mai mari din Moldova, după numărul negustorilor ce se ocupau cu comerțul de vite cornute [79]; aceeași importanță a avut acest iarmaroc de vite și în epoca modernă. La aceste argumente trebuie să mai adăugăm alte trei elemente : primul element, documentar, este schița de plan a orașului din 1790 și lista de delimitare a proprietăților din centrul orașului (1785), care ne arată cît de dens construită era această parte a orașului chiar la un secol distanță de prăbușirea acestuia (după 1653). Al doilea element existent în structura orașului este dat de confluența ulițelor amintite mai sus (Uilța Rusească, Fruntea, Boierească și Armenească), păstrate în această formă intactă în izvoarele cartografice ale secolului al XVIII-lea, către o arteră majoră, Ulița Pone, astăzi părăsită. Cel de al treilea element se referă la rețeaua de beciuri boltite, dispuse pe mai multe nivele, care nu se găsește decît în zona tîrgului de jos și de sus, ceea ce ne permite să datăm — cu prudență — cel mai tîrziu în prima jumătate a secolului al XV-lea, textura urbană a centrului de schimb. În concluzie, putem afirma că rețeaua stradală din zona centrală a parcurs un drum evolutiv paralel cu dezvoltarea generală a localității : de la șiruri separate, la străzi înguste și de la pajiști intravilane discontinuu construite, la străzi largi destinate transportului cu „care".

Dar, o dată stabilite anumite elemente ale rețelei stradale în compoziția urbanistică a orașului, acestea au păstrat o anumită continuitate în ciuda dezvoltării ulterioare a acestuia pînă la începutul secolului al XX-lea, cînd, de fapt, s-a finalizat între tîrgul de jos și de sus întreaga rețea dreptunghiulară, cu parcelări foarte dense și continuu.

În etapa a doua (1856—1944) trama stradală a orașului Suceava a înregistrat modificări cu începere din secolul al XX-lea ; acestea de fapt s-au grefat pe vechea structură urbană, pe care au deranjat-o mai mult de jumătate față de perioada anterioară, fapt datorat și imigrației a circa 4 200 de evrei, care dispuneau de numeroase dughene în tîrgul de sus. Parcelele se deosebesc prin dimensiunile lor foarte restrînse, atît în lățime, cît și în adîncime, în comparație cu parcelele din fazele anterioare (vezi planul din 1856) [80].

Caracteristice pentru această fază sînt parcelările de pe Strada Mare, Ulița Sf. Cruce și Ulița Lungă. În această etapă, vechea extindere pe drumul cel vechi al Băii. degenerează complet ; vechiul drum al Liovului numit acum Șoseaua Imperială își menține aceeași importanță în legăturile comerciale cu nord-vestul Europei. Treptat s-au deschis

https://biblioteca-digitala.ro

străzi în lungul celor două drumuri de importanță comercială (Șoseaua Imperială și Strada Transilvaniei) care se concentrau spre nucleul central, dînd tramei stradale în această fază un pronunțat caracter radiar : Ulița Plăcintarilor, Ulița Tăbăcăriei, Ulița Hîrbăriei, Ulița Șeptilici (denumiri de străzi păstrate și azi), Ulița Capri (azi 6 Noiembrie), Ulița Zoteștilor (azi Vasile Bumbac), Ulița Țopa (azi str. Trandafirilor), Ulița Sturza (azi Samoil Isopescu și parțial Alexandru cel Bun), Ulița Gării (azi str. M. Viteazu), Ulița Fălticeni (azi M. Eminescu și Mărășești), Ulița Cutului (azi Cireșilor și Ioan Vodă Viteazu), Ulița Centura (azi Mărășești) [81].

Către a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un ultim eveniment declanșează unificarea fondului clădit al zonei centrale dinspre Sf. Dumitru spre „tîrgul de sus", zonă cuprinsă acum între piața legumelor și cea a cerealelor. Este vorba de marile incendii de la 1852, 1853 și 1854 (ultimul a distruc 1/3 din centru) [82] care au determinat o masivă refacere a zonei. Probabil că acest incediu (1854) a înlăturat ultimele „dughene din paiantă", care existau încă din 1792 [83] și a impus refaceri însemnate ale nivelurilor superioare, așa cum s-a întîmplat și la Botoșani, după marele incendiu din 1888 [84]. Cu această ocazie, fronturile clădirilor de pe Ulița Mare și din piețele de legume, a olarilor și din piața principală au fost unificate printr-o arhitectură de pronunțat caracter occidental (neoclasic cu variante eclectice) și de excelentă calitate care în bună măsură reprezintă aportul principal al comunităților alogene și autohtone din Suceava, la îmbogățirea valorilor arhitecturale ale orașului, întrucît, în 1878, porțiunea amintită a centrului comercial se afla în proprietatea marilor negustori și bancheri armeni și evrei. Trebuie însă precizat că arhitectura occidentală a fațadelor din vechiul centru comercial constituie un frumos decor al străzii, întrucît clădirile înglobează nuclee anterioare, iar curțile prezintă ordonanța clasică a caselor de tîrgoveți, cu galerii pe stîlpi de lemn sau piatră, balcoane din fier forjat susținute de console din piatră, profilate, elemente de altfel întîlnite în toată țara în zona centrului comercial al vechilor orașe [85]. Un plan cu caracter mai mult informativ al zonei centrale a fost întocmit în 1859 [86]. Cu toată schematizarea și lipsurile de cartare pe care le prezintă, planul oferă totuși date prețioase pentru regimul de proprietate și chiar pentru structura urbană : sînt delimitate două piețe care ulterior vor fi sistematizate. Deși documentele din perioada întocmirii planului (regulamentul pieței a fost elaborat în 1853) [87], fac precizări detaliate privind specializarea și funcționarea piețelor pe anumite categorii de produse, totuși ele nu sînt consemnate în plan. Din plan rezultă că pătrunderea Străzii Mari spre piață, nu mai avea același traseu spre biserica armenească așa cum este descrisă în documentul din 1768, ci funcția acestei porțiuni de stradă este preluată de Ulița Crucii ; în schimb, Ulița Mare preia o porțiune pînă în dreptul Uliței Apei, din fosta Uliță Pone, care acum va purta denumirea de Ulița Transilvaniei sau str. Franz Iosif. Rstructurările numai de pe partea dreaptă a Uliței Sf. Cruce marchează începutul unei intense parcelări (vezi planul din 1907) de ambele părți cu restructurarea locurilor de vînzare prin divizarea fostei piețe principale. Toate parcelările ulterioare din zona comercială

https://biblioteca-digitala.ro

mărgineau spre interiorul lor o serie de piețe (vezi planul din 1907). Foarte greu de descifrat din acest plan (1859), fără o cercetare arheologică de mai mare extindere (cercetările arheologice au fost limitate mai ales în zona Curții domnești și a bisericii Sf. Dumitru, ele furnizîndu-ne date prețioase cu privire la densitatea construcțiilor și mai puțin asupra „bolților din piatră" care ne-ar fi sugerat și vechea parcelare), ne apare identificarea nucleului celei mai vechi piețe a tîrgului (piața principală), legată de bisericile Sf. Dumitru și Sf. Cruce : doar spre sud, pe vechiul traseu al Uliței Mari indicat de planul din 1859, putem deduce existența în trecut a unei parcelări de tîrg (dovada făcînd-o cele vreo 12 pivnițe, care au suferit multiple modificări în trecut și în prezent, între care cea mai importantă fiind ridicarea Hanului Capri și a clădirii primăriei, iar mai recent a două tronsoane de blocuri P+5, ce închid o curte interioară betonată). Mutațiile pe care le-a suferit această zonă nu ne împiedică să presupunem în mod diacronic potrivit acestui plan că, în secolele XV—XVII, „piața tîrgului vechi" a fost mărginită de case cu dughene dispuse în regimul parcelării unui centru de schimb, întrucît preexistența unei piețe organizate explică amplasarea bisericii domnești Sf. Dumitru, destinată tîrgului, așa cum rezultă și din statistica dughenelor din anii 1785 și 1792 din preajma sa. Inedite în acest sens sînt informațiile oferite de inventarul bisericii din 1792 [88], „pentru rînduiala așezării tuturor breslelor care la ce loc a tîrgului să fie, și ca să nu se facă iarmaroacele pe afară ci în vatra tîrgului aproape de biserică... și pentru ca să dea tîrgoveții 30 ocă ciară la această biserică de fiește-care. Una dugheană pe partea bisericii despre apus cu fața spre ulița Chițeștilor, de lemn... ; una dugheană iarăși de lemn cu o căsuță împreună, iar a tîrgului întru părete cu cea mai de sus, care dugheană împreună cu locul ei cuprinde la fața despre Ulița Chițeștilor doi stînjeni și trei picioare, iară locul patru stînjeni și trei picioare ; între această dugheană mai sus numită și înspre partea ogrăzii locului bisericesc se află un loc deșert pentru o dugheană... ; una dugheană iarăși de lemn cu casa ei numărul 315, iar a tîrgului 332, care împreună cu locul ei cuprinde fronta despre Ulița cea Mare ce se numește Domnească și dosul despre biserică cîte 2 stînjeni și 3 picioare. Iară laturile în curmeziș despre Ulița Chițeștilor în corn și despre dugheana dumisale Constantin Pantezi cîte 5 stînjeni și 3 picioare ; una dugheană iarăși din lemn cu o căsuță... împreună cu locul ei cuprinde fronta dinspre Ulița cea mare Domnească și dosul spre țintirimul bisericii cîte trei stînjeni și trei picioare. Iar latúrile în curmeziș despre Dimitrie Brandavur, dreapta iar în stînga despre Dimitrie Popovici cîte 5 stînjeni și 3 picioare ; ...șase dughene și șase căsuțe a lor iarăși de lemn, care împreună cu locul lor cuprinde fronta despre Ulița cea mare Domnească și dosul despre locul țînterimului preste 10 stînjeni și 5 picioare (cam 23 m de dugheană, ceea ce reflectă o parcelare foarte densă, n. ns.). Iară laturile în curmeziș o parte despre dughiana Pentelei, iară alta despre Mihai Hotincean, 4 stînjeni și 5 picioare ; o dugheană iarăși de lemn cu căsuța ei... cu fronta despre ulița cea mare Domnească... ; două dughene una mare și una mică cu o căsuță iarăși de lemn, împreună cu locul ei cuprinde fronta

https://biblioteca-digitala.ro

despre locul ţinterimului cîte trei stinjeni, iar laturile despre dugheana dumisale Petru făclier şi altă parte despre a lui George Strat, 4 stînjeni şi 5 picioare ; una dugheană iarăşi de lemn cu căsuţa ei... Împreună locul cuprinde fronta despre Uliţa mare Domnească şi dosul despre Sfînta Biserică, 2 stinjeni şi 5 picioare. Iară laturile în curmeziş o parte despre dugheana jidovului Mendea Iacob iară alta despre George Tupilat cîte 5 stînjeni ; o dugheană de lemn cu temelia de piatră... cuprinde fronta despre Uliţa cea mare Domnească şi despre locul ţinterimului, 2 stinjeni şi 4 picioare. Iară laturile o parte despre dugheana lui Vasile Stanciul, iară alta despre locul lui Ioan Strat, de 5 stînjeni. Toate acestea mai sus arătate sînt făcute cu cheltuiala celor ce s-au arătat că le stăpînesc şi fiindcă sînt făcute pe locul bisericii plătesc pentru dînsele bezmenul după învoială şi contracturile ce-au făcut cu epitropii bisericii".

Prin corelarea acestui plan cu cele din 1906 şi 1907 obţinem următoarea imagine a zonei comerciale din epoca modernă, imagine care a supravieţuit pînă în jurul anilor 1925—1926, cînd unele pieţe au dispărut datorită ofensivei constructive, iar altele (piaţa Cazarmei, Cerealelor, Halelor şi Carol) au fost încadrate de noi străzi cu frontoane construite continuu.

Astfel din planurile din 1906 şi 1907[89] rezultă că în perioada 1850—1900 s-au sistematizat vechile artere funcţionale şi s-au dezvoltat altele secundare foarte scurte, fie orizontale, fie transversale, ce au parcelat în mod unitar întreaga zonă cuprinsă între bisericile Sf. Dumitru şi Sf. Cruce, în „pajişti constructive" dreptunghiulare. Parcelarea centrului de schimb este în ansamblu uniformă sub raportul dispoziţiei generale a unor parcele foarte înguste şi alungite, aşezate perpendicular pe axul vadurilor comerciale şi avînd, către vad, dughenele construite în front continuu. Pe una din laturile lungi ale curţii se înşiră locuinţa, atelierele şi depozitele de mărfuri.

Potrivit planului din 1907, Suceava avea o formă rectangulară, cu o serie de construcţii în front continuu, ce se grupau în jurul următoarelor pieţe : piaţa de fructe, piaţa de cereale (fostul tîrg de sus), piaţa olarilor, piaţa mică şi piaţa principală (fostul tîrg de jos), piaţa legumelor (fostul tîrg de peşte) şi piaţă birjelor. Fostul tîrg al vitelor, din apropierea zonei centrale, a fost mutat în zona Areni (azi în zona Policlinicii), iar mesernicele de lîngă biserica Mirăuţi au fost grupate în zona din apropierea Şipotului (azi Piaţa 22 Decembrie), pe *Uliţa Măcelarilor*. Străzile care conturau centrul oraşului se diferenţiau între ele, ca formă şi dimensiuni. Acum apar numeroase străzi scurte cu funcţii comerciale şi meşteşugăreşti : Uliţa Croitorilor (azi str. Dimitrie Onciul), Uliţa Cojocarilor (azi str. Meseriilor), Uliţa Cerealelor, Uliţa Legumelor, precum şi Uliţele Sf. Ana, Uliţa Focului, Uliţa Curţii Domneşti, Uliţa Apei, Uliţa Sinagogei (azi str. N. Bălcescu), Uliţa Prunca (azi str. N. Bălcescu), Uliţa Sf. Ioan, Uliţa Sofia[90].

Acestea reflectă etapele de aliniere a construcţiilor, sau ciclurile de modernizare a uliţelor (pavare cu prundiş) şi pieţelor („regularizarea"

https://biblioteca-digitala.ro

acestora). Dintre nodurile externe se puneau în evidență fascicolele de artere ce-și aveau punctul de pornire de la intersecția Uliței Ițcanilor cu a Burdujenilor și cel de la intersecția Mirăuților cu Ulița Berăriei (azi str. Th. Stefanelli) precum și altul în sectorul gării din piața fructelor (orașul Suceava era legat de gara Ițcani printr-o linie construită între anii 1893 și 1896)[91]; toate aveau deschideri spre nucleul central al celor șase piețe și nodul stradal dintre Ulița Crucii, Ulița Sf. Dumitru, Ulița Mare, Ulița Lungă și str. Franz Iosif.

În perioada interbelică, zona centrală a orașului a fost supusă pe de o parte definitivării acțiunii începute în secolul al XIX-lea, de crearea unei texturi rectangulare prin amenajarea în piața de jos și de sus a 20 de „pajiști constructive", în tablă de șah, iar pe de altă parte s-au restructurat și numărul piețelor, unele dintre ele fiind chiar acoperite (tip hală): piața cerealelor, piața cazărmii (fosta piață mică), piața Halelor (fosta piață a legumelor) și piața Carol (fosta piață principală). Întreaga zonă era deservită de străzi scurte, înguste, dar trasate drept, ceea ce crea impresia unui adevărat labirint urban. Astfel, între arterele principale de circulație Petru Rareș (fosta Uliță Lungă sau Fruntea), Regina Maria (fosta Uliță Mare sau Boierească), Regele Ferdinand (fosta Uliță Imperială sau Pone) și Pruncu — Vasile Lupu (fosta Uliță Mare) s-au trasat mai multe străzi scurte perpendiculare (Pîrcălabului Vornicului, Logofătului, Paharnicului, Armașului, Croitorilor, Cojocarilor, Olarilor, Cazarmei)[92] ce înlesneau legătura între zonele comercialemeșteșugărești și piețele de desfacere a mărfurilor, acestea din urmă cu rol de aprovizionare. Această compoziție urbanistică a zonei centrale a orașului a continuat să se mențină și după 23 August 1944. Schițele de sistematizare a zonei centrale din anii 1960 și 1975 (reactualizate în 1980)[93] au avut drept scop asigurarea funcționalității acestora pentru un număr sporit de locuitori, pe care să-i deservească zona comercială. În perioada 1960—1962, acțiunea de urbanizare a afectat numai partea de sud a centrului vechi, cuprinsă între străzile Ștefan cel Mare (fosta Uliță Pone) și N. Bălcescu (fosta Uliță Pruncu și a Măcelarilor), s-au expropiat spațiile verzi și s-a trasat o nouă tramă stradală care a preluat parțial vechiul traseu, străpungînd zona Șipot prin prelungirea străzii N. Bălcescu și a bulevardului Ana Ipătescu. În această zonă s-a creat „Piața 23 August" unde s-a implantat un bloc turn P+11. Cele două blocuri P+4 cu front continuu la str. N. Bălcescu pe o porțiune de 200 m au afectat sapte pivnițe, dintre care una a fost amenajată în cramă („Vînătorul", de azi); săpăturile pînă la circa 12 m. din zona O.J.T. au secționat și excavat o rețea de pivnițe boltite semicilindrice, cu ramificații întinse spre Casa de Cultură, pe travee perpendiculare pe str. Ștefan cel Mare dar și paralele cu axul străzii, toate executate din piatră. Este evident că asemenea structuri datează cel mai tîrziu din veacurile XVI și XVII și regretăm absența unor cercetări arheologice sistematice (in perioada 1959—1962), cuprinzînd și relevarea rețelei de pivnițe boltite, care ar fi adus date esențiale și concrete pentru cunoașterea structurii urbane medievale a fostei capitale a Moldovei.

https://biblioteca-digitala.ro

Aceeași situație s-a întîlnit și în zona bisericii Coconilor cînd s-a trasat bulevardul Ana Ipătescu, afectîndu-se, la joncțiunea cu str. Petru Rareș, o imensă pivniță boltită pe care am identificat-o potrivit documentului din 1761 cu pivnița „Burdujeni"; această pivniță împreună cu casa se află pe locul „tîrgului vitelor" foarte aproape de pivnița Burdujenilor [94].

Potrivit schiței de sistematizare din 1975, reactualizată în 1980 [95] s-a trecut la dezvoltarea intensivă, de implantare de noi blocuri în cadrul perimetrului construibil existent. Conform acestui plan s-a trecut la restaurarea vechiului centru din secolul al XIX-lea, care potrivit arhitectului șef, acesta reprezenta „o parte a orașului istoricește constituită și frumusețea lui constă tocmai în unitatea de ansamblu și în varietate elementelor lui componente" [96]. Astfel, dacă într-o primă frază s-au întocmit relevee și proiecte de restaurare (1974—1975) în cea de a doua fază, după 1980, s-a ajuns la concluzia că o parte din zonă are un „grad înaintat de uzură" [97], întreaga suprafață fiind demolată (800/200 m). Noua textură greoaie și masivă din zona centrală folosește îmbinarea mai multor elemente geometrice într-un mod mai puțin reușit, eliminînd vechea parcelare a planului rectangular din secolul al XIX-lea, prin crearea unui țesut urban modular format din patru mari „pajiști constructive" în suprafață de circa 170 000 mp (800/200 m), ambele fiind secționate de strada V. Alecsandri. Pe de altă parte, intenția de modificare a structurii urbane moștenite a determinat blocarea străzii Ștefan cel Mare (fosta Uliță Pone) prin amplasarea unui bloc P+5 în apropierea bisericii Sf. Dumitru. Rezultatele acestei sistematizări s-au concretizat, în desființarea a cel puțin șapte insule cu parcelare medievală și modernă, precum și a pivnițelor aferente acestora prin ridicarea în partea de sud a străzii Curtea Domnească (fosta Uliță Mare) a unui bloc de locuit (P+5) cu magazine („Stirex") la parter și etajul întîi; dărîmarea unui fronton de clădiri din secolul al XIX-lea de pe aceeași stradă, în partea de sud-vest (în fosta piață a legumelor sau a halelor) a dus la crearea unui ecran cu arhitectură modernă (magazinul „Adam și Eva") între „Piața agro-alimentară" și Casa de Cultură; a fost transformată de asemenea „piața principală" închisă pe trei laturi timp de mai multe secole, într-o piațetă cu fîntînă arteziană prevăzută pe latura de est, cu o hală pentru brînzeturi, iar pe latura de sud cu un magazin tip hală. Noua piață construită, din apropierea fostei cazarme (azi Centrul de recrutare) pe locul „pieței mici" este complet modernizată, fiind acoperită și închisă pe toate laturile, (partea dinspre str. Patru Rareș fiind prevăzută cu magazine ale cooperației meșteșugărești). În vatra veche comercială a orașului nu s-au păstrat decît ruinele Curții domnești, biserica Sf. Dumitru cu turnul de intrare al lui Alexandru Lăpușneanu și fosta clădire din piatră a primăriei (1784—1785) [98] azi Școala generală nr. 2; o serie de clădiri solide din piatră, din secolul al XIX-lea, trecute în lista monumentelor (la numerele 2 925, 2 926, 2 927, 2 929, 2 931, 2 932) [99] nu au fost conservate, ele fiind demolate, iar pe locul lor s-au construit blocuri P+5, care vin în contradicție atît cu volumetria zonei cît și cu bisericile restaurate.

https://biblioteca-digitala.ro

creînd o evidentă dezordine compoziţională. Noua compoziţie urbanistică din zona centrală a Sucevei, deşi suprapune o veche generaţie a unui „oraş subteran" (peste 100 de pivniţe), azi în întregime demolat, totuşi, ea rămîne un unicat „şi nu poate fi transferată altor oraşe în devenire"[100].

3. REŢEAUA DE STRĂZI AFERENTE CENTRELOR DE PRODUCŢIE ŞI CARTIERELOR DE LOCUINŢE

a) Dacă zona comercială centrală a Sucevei s-a remarcat în toate perioadele analizate printr-un regim de parcelare foarte strîns, în schimb, zona *meşteşugărească-industrială* s-a detaşat spre periferia vetrei oraşului, în apropierea unor surse de apă şi unde regimul de construcţie s-a adaptat programului de locuinţă. Astfel, centrul meşteşugăresc din secolele XV—XVI din partea de sud-vest a oraşului la periferia vetrei, în apropierea valului de apărare (azi zonă cuprinsă între Hanul Domnesc, biserica Sf. Nicolae şi restaurantul National), era deservit de Ulița Crimca (1673 — azi str. Dragoş Vodă şi Nicolae Bălcescu) [101], ce făcea joncţiunea cu ulițele principale, Mare şi Pone. O altă zonă meşteşugărească (secolele XIV—XVII) aflată tot la periferia oraşului, în aşa numitul „Cut sau Ţigănia", suprafaţa cuprinsă între Şipot, biserica Învierea şi Mînăstirea Sf. Ioan cel Nou, era deservită de două uliţi : Ulița Mitropoliei (1629 şi 1633 — azi str. Ioan Vodă Viteazul) [102] şi Ulița Nouă (1528 — azi B-dul Ana Ipătescu) [103], ambele făcînd racordul cu ulița principală, Pone (fig. 7).

Pentru epoca modernă, zona stabilimentelor industriale se mută în lunca Sucevei, de unde cele două artere, Ulița Morii (1871 — azi str. Morii) [104] şi Ulița Berăriei (1874, azi str. Solidarităţii şi a Sălciilor) [105] făceau joncţiunea cu Ulița principală, Imperială sau str. Iţcanilor. De asemenea şi în Iţcanii Vechi este menţionată o uliţă a morii, care în 1865 purta denumirea de „Ulița de la riul Sucevița pînă la moara lui Löffelman din Poiană şi pînă la Ulița Mirăuţilor" [106] (azi Calea Unirii). Tot aici armenii îşi aveau „dubălăriile" (1782) [107] pe locul vechilor dubălării din Poiana lui Şeptilici, unde s-a conturat Ulița Tăbăcarilor [108] ce se racorda cu Ulița Lungă (azi Petru Rareş) ; în zona Şipotului Mic din Iţcanii Vechi, datorită lutului de bună calitate s-a amplasat după 1920, un atelier de cărămizi, ce va funcţiona pe str. Cărămidarilor (1926) [109]. În zona Cutului, unde tradiţia s-a păstrat şi în perioada modernă, în ceea ce priveşte localizarea atelierelor de fierărie, este menţionată Ulița Ţiganilor (1859 — azi str. Grigore Vîndireu) [110], ce făcea joncţiunea cu Ulița Sf. Ioan (azi B-dul Ana Ipătescu) şi apoi cu strada principală Franz Iosif (azi Ştefan cel Mare). În perioada contemporană, o dată cu dezvoltarea şi consolidarea celor două mari platforme industriale din Valea Sucevei şi a Şcheii, au apărut aşa numitele străzi de extindere urbană. Axul principal care preia fluxul de transport al muncitorilor din cartierele rezidenţiale spre zonele industriale este compus din Bulevardul 1 Mai, str. Ştefan cel Mare şi B-dul Ana Ipătescu (acestea s-au grefat pe fostele

https://biblioteca-digitala.ro

uliți Pone, Nouă și drumul Bistriței sau, pentru epoca modernă, Calea Imperială și Regele Ferdinand). Acest ax, fie că se bifurcă în partea de nord în două artere principale (str. Cernăuți și Calea Unirii) ce deservesc platforma industrială din valea Sucevei, fie că face un cot spre sud-vestul cartierului George Enescu (str. Obcinilor), îndreptîndu-se spre platforma „Șcheia". Pentru a spori accesibilitatea spre zonele industriale și a evita fluxul de tranzit de pe axa mai sus menționată, s-a deschis pentru traficul greu o arteră care să facă legătura între străzile Ilie Pintilie și Cetății Șcheia, prin satul cu același nume. Această arteră a fost dublată tot pentru traficul greu de str. Mărășești, care leagă prin cartierele Șeptilici și Zamca, străzile Cernăuți și Mihail Sadoveanu. Acest ultim traseu de centură pe la vest de centru a introdus modificări în trama stradală în cartierele noi construite Zamca și G. Enescu.

Trama stradală caracteristică cartierelor de locuințe (mahalalele). Centrul de producție și comerț al orașului din *evul mediu*, în care — după cum am văzut — nu lipseau enclave cu caracter rezidențial, a fost înconjurat de cartiere de locuințe, grupate în jurul bisericilor parohiale cu cimitir propriu. Aceste noi cartiere de locuințe mărginașe se numeau suburbii, „mahalale" sau „posade", așa după cum le numesc documentele secolelor XIV—XVII. În cadrul acestor cartiere strada urbană a constituit elementul principal al texturii, făcînd posibilă desfășurarea întregii game de activități umane specifice orașului.

După cum cercetările au dovedit-o și pentru alte orașe [111], este sigur că, încă de la începuturile vieții orășenești, parte din meșteșugari își aveau locuința în tîrg, în continuarea dughenii de la stradă, în încăperi înșirate pe una din laturile lungi ale parcelei. Cercetările arheologice [112], din jurul Curții domnești și din zona cartierului meșteșugăresc au făcut minuțioase precizări în acest sens. În același timp, trebuie să fi existat, la fel ca și în secolul al XVII-lea, acei „meșteri fără dugheană", pomeniți în catastiful breslelor blănarilor și cojocarilor din 1673 [113], care lucrau la casele lor în anumite cartiere, și care, la ziua tîrgului, joia, obișnuiau să-și scoată marfa la vînzare pe anumite uliți comerciale stabilite de administrația orașului ; de exemplu blănarii, în evul mediu își expuneau marfa în tîrgul de sus [114], pe „ulița tîrgului", care în perioada modernă se va numi Ulița Cojocarilor (vezi planul din 1907). Fenomenul se repetă și la nivelul negustorilor : unii locuiau în tîrg, în aceeași clădire cu dugheana, ca : Trandafir, Stan, Aplăș, Lupul și Vicol toți negustori de pe Ulița Pone (1673) [115] ; alții, cei mai de frunte aveau locuințele în mahalale — denumire folosită la Suceava încă din 1449 — (Gheorghe heregarul și-a construit o casă „în mahalaua Sucevei" ; Drăgan Danovac care avea casă în mahalaua armenească, stăpînea „un loc de dugheană în tîrg — loc de circiumă în *Tirgoveciu* — între „dughiana lui Simion armanul și a Frîncașei celui Bătrîn și alte trei mișărniți, unul între ale lui Marco, iar altul la capătul mișărniței mănăstirii Armenești, ce le țin cioclii — 1597 [116]) respectînd gruparea pe colectivități etnice și social-economice.

https://biblioteca-digitala.ro

În situația de astăzi, cele mai vechi case de locuit care s-au conservat în Suceava, datează din veacul al XVIII-lea (potrivit listei de monumente din 1955, H.C.M. 1160) și ele se grupează numai în partea de vest a orașului în vechiul cartier armenesc; pentru celelalte zone nu avem date decît din cercetările arheologice care s-au desfășurat cu preponderență în cartierele Cut și Șipot, precum și parțial în zona centrală comercială a orașului. Totuși, statornicia regimului de proprietate și tradiționalismul criteriilor de grupare — trăsături caracteristice orașelor noastre pînă către mijlocul veacului al XIX-lea — ne permit să reconstituim, fără teama de a greși prea mult, tabloul evoluției zonelor de locuit legate organic de tîrg, dar grupate după naționalități, meșteșug sau clasă socială în jurul lăcașului de cult, cu cimitire proprii, insule diferențiate prin amplasarea parcelelor și prin caracterul arhitecturii, toate însă avînd un caracter comun: izolarea locuinței într-o curte cu livadă, plantații astăzi aproape dispărute, dar care în trecut au constituit farmecul și bogăția orașului. Numeroase documente fac asemenea precizări cu privire la casele din vatra tîrgului „cu loc de grădină și curte" (1626—1627, 1635, 1767, 1768) [117]; spre exemplificare redăm mai jos un pasaj dintr-un document de la 1768, care se referă la o situație anterioară, unde se precizează că „pivnița de piatră împreună cu casa, curtea și locul de grădină" au fost cumpărate de la Ștefan Șeptilici care le moștenise așa după cum „arată amănunțit zapisul acestuia" [118].

Pentru faza anterioară veacului al XVIII-lea, am procedat în mod diacronic, prin corelarea datelor istorice, arheologice, cartografice și cele privind regimul proprietăților din registrul de delimitare a caselor și cartierelor din Suceava anilor 1782—1787 [119], ceea ce ne-a permis în final să putem preciza următoarele zone de locuințe:

b) Armenii care trăiau în foarte „mare pompă și libertate" în Suceava erau grupați într-o *mahala* consemnată documentar de abia în 1785 [120]. La Suceava au existat și grupuri de sași, unguri, ruși și greci, dar locul cel mai însemnat l-a deținut pînă foarte tîrziu comunitatea armeană, numeroasă încă și la mijlocul veacului al XVII-lea (3 000 locuitori) și care, spre deosebire de celelalte comunități asimilate de către români, își va păstra individualitatea și după includerea Bucovinei la Imperiul habsburgic (1775). Această comunitate prin însăși natura profesiunilor pe care le exercitau membrii ei a fost vreme îndelungată în fruntea patriciatului sucevean, istoria sa fiind legată de cea a Sucevei, ea avînd un rol însemnat în viața economică și culturală a orașului, la a cărui conducere participau prin organele sale administrative (alături de „șoltuzul românesc", funcționa și „șoltuzul armenesc" cu pîrgarii săi).

Poziția celor două biserici armenești, (Sf. Cruce — 1521 și Sf. Simion — 1513) [121], ne arată că axul celui mai vechi nucleu de locuire a armenilor, conturat cel mai tîrziu la începutul secolului al XV-lea, legat direct cu amplasamentul tîrgului de jos este „Ulița cea Mare Armenească" (azi str. Armenească) denumire consemnată în izvoare la 1597 [122]. Această constatare ne este întărită și de faptul că ulița arme-

https://biblioteca-digitala.ro

nească se prelungea pînă în piața de jos, unde a existat o biserică armenească care din secolul al XVI-lea nu a mai funcționat, una dintre pietre cu inscripția datată în 1428, fiind mutată la actuala biserică Sf. Cruce [123]. Această biserică din *mijlocul orașului* a fost identificată cu Sf. Maria și se afla la circa 120 de metri nord-vest de Sf. Dumitru (în 1880, cu ocazia amplasării unor construcții pe locul de azi a halei de carne, în piața de lemne, s-au scos la iveală fundațiile unei biserici armenești) [124]. În sensul acesta putem presupune că ulița armenească poditā cu „calapod" încă din 1563, avea ca limită inferioară în secolul al XV-lea biserica Sf. Maria, din zona „pieței mari" (azi hala de carne), iar ca limită superioară prin extinderea teritorială a cartierului armenesc, biserica Sf. Simion, din secolul al XVI-lea (de remarcat că în 1693 biserica „era susținută de 150 familii"). Aceste limite conturează deja cartierul armenesc, a cărui țesătură de străzi pomenite în secolele următoare, definitivează laturile de nord și de sud ale mahalalei : în 1623 este menționată „Ulița Armenească" [125] paralelă cu cea „Mare Armenească" ulterior denumită Sf. Simion (azi Ion Creangă). Dacă această uliță făcea joncțiunea în partea superioară cu Ulița Fruntea, cealaltă, Ulița Mare Armenească, se lega în partea inferioară cu Ulița Mare și Pone. Ambele uliți travresau cartierul armenesc și coborau spre tîrgul de jos. În baza acestor date putem aprecia pentru secolele XV—XVI suprafața cartierului armenesc la circa 50 000 mp. Potrivit datelor oferite de registrul de delimitare a proprietăților din 1785, acest nucleu era mult mai extins în partea de nord a vetrei orașului, extindere pe care o bănuim că s-a făcut pînă cel mai tîrziu în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd foarte mulți armeni din Suceava, din cauza persecuțiilor religioase și a războiului din 1653, s-au mutat în Transilvania, în special la Gherla, unde au întemeiat o companie comercială și au primit însemnate privilegii de la Mihail Apafy [126]. În respectivul registru de la 1785, erau menționate următoarele străzi ce delimitau „mahalaua armenească" : strada armenească cu numerele de casă, de la 70 la 112 (fosta Uliță Mare Armenească) ; ulița armenească cu numerele de casă de la 121 la 143 (Ulița Sf. Simion) și Ulița Plăcintarului (azi Cărămidăriei și M. Kogălniceanu) cu numerele de casă 144—181 [127]. Dacă la aceste „uliți" mai adăugăm și cele menționate în planul din 1859 și 1906 (Ulița Crucii și Ulța Tăbăcăriei) [128] deducem că mahalaua armenească în epoca modernă ocupa o suprafață de circa 125 000 mp. În planul din 1907 sînt adăugate alte trei uliți scurte, longitudinale (Ulița Turnul Roșu, Ulița Botușan și Ulița Filip) [129], ce parcelau cartierul armenesc în șase „pajiști" urbane la capătul cărora, în jurul bisericii Sf. Cruce, se găseau piețele de fructe, de cereale și lemne, cu hanurile „La Para de Aur" și „La trei Coroane", precum și cafeneaua „Armenească". Tot în această zonă era amplasată și „școala armenească" care a fost reclădită mai tîrziu [130]. În afara acestor străzi cu funcții comerciale (Ulița Crucii și Ulița Plăcintarilor) în cartierul armenesc mai exista și o uliță a meșteșugarilor tăbăcari (Ulița Tăbăcarilor, azi str. Tăbăcarilor), unde își aveau amplasate armenii „dubălăriile", în partea de nord-est a orașului, în apropierea „Fîntînii Frigu-

https://biblioteca-digitala.ro

.rilor" (1785) [131], între Iţcanii Vechi şi Poiana lui Şeptilici. Acest cartier a cărui textură urbană a fost conservată pînă în zilele noastre sub aceeaşi denumire, este singurul din Suceava actuală care mai păstrează şi cele mai numeroase case cu arhitectură specifică secolelor XVII—XIX, şi care nu a fost supus sistematizării mai ample (s-au construit doar cîteva locuinţe particulare tip vilă).

c) *„Mahalaua Sf. Nicolae"*, consemnată ca denumire în 1773 [132] ocupă zona dintre cartierul armenesc şi mahalaua „Areni" (azi cartierul M. Viteazu). Dacă ţinem seama de faptul că limita oraşului în a doua jumătate a secolului al XV-lea, potrivit traseului valului de apărare, ocolea la circa 150 m vest biserica Sf. Nicolae (prima menţiune documentară despre existenţa acestei biserici datează din 1519; între anii 1610 şi 1611, biserica a fost renovată de Nicoară Prăjescu) [133], rezultă că cele mai vechi zone de locuinţe ale meşteşugarilor olari, descoperite aici, şi datate în secolele XIV—XVI [134], au fost cele care s-au grupat în jurul bisericilor de breaslă Sf. Nicolae şi Sf. Arhangheli „Mihail şi Gavril" (în 1542 biserica cu „hramul sfinţilor arhistrategi Mihail şi Gavril din tîrgul Sucevei" primea de la Toader Baloş logofăt, un Tetraevanghel, executat la comanda sa; cimitirul acestei biserici se găsea în 1785 lîngă casa armeanului Ioan Capri, azi teren aflat lîngă Hanul Domnesc) [135]. Dacă admitem, potrivit cercetărilor arheologice, că în această zonă exista un cartier meşteşugăresc (între parcul „S. Fl. Marian", Hanul Domnesc şi restaurantul Naţional — în fosta zonă IRC —, s-au descoperit prin cercetări arheologice 21 cuptoare de ars ceramică) [136], legat de mahalaua mai sus menţionată, putem presupune că şi cele două lăcaşuri de cult sus-menţionate ce grupau locuinţe din a doua jumătate a secolului al XV-lea datează cel mai tîrziu de la începutul secolului al XVI-lea.

În catastiful din 1673, sînt menţionate ulicele Crimca (azi str. Dragoş Vodă şi str. N. Bălcescu) şi Sf. Nicolae (azi M. Viteazu şi S. Fl. Marian) al căror traseu topografic identificat în mahalaua Sf. Nicolae [137] traversa cartierul de la vest spre est înspre „tîrgul de sus" şi piaţa de peşte (1656); ulterior, în 1773, „în mahalaua bisericii svăntului Neculai, din sus de biserică dinspre apus, din gios de căsăli Aniţii" este menţionată şi ulica „Dinvoc" (azi str. M. Eminescu) [138]. Rezultă ca atare că textura urbană a acestui cartier, constituită în linii generale în secolul al XVI-lea se compunea din trei artere secundare (ulica Crimca, Dinvoc şi Sf. Nicolae) ce coborau perpendicular pe zona comercială într-o piaţetă, aşa după cum ne este înfăţişată şi în harta Otzellowitz. Această parcelare foarte mare în pajişti triunghiulare (30 000 mp) cuprindea o suprafaţă de circa 150 000 mp. De remarcat că Ulica Crimca care pătrundea în zona centrală a oraşului, înspre fîntîna domniei, era pavată cu dale mari de piatră aşezate pe un pat de prundiş, aşa după cum au demonstrat săpăturile arheologice din zona IRC-ului [139].

Dezvoltarea generală a oraşului în secolele XVIII—XIX, a determinat apariţia în mahalaua Sf. Nicolae a două pajişti constructive noi, în partea de sud-est a sa (zonă cuprinsă azi între Casa de Cultură şi

https://biblioteca-digitala.ro

hotelul Arcașul), delimitate de Ulița Poștei, care mai conservă vechile ruine ale unei biserici armenești numită Sf. Treime (1906 ; azi str. Ciprian Porumbescu) [140], Ulița Pruncu (1907 ; preia o parte din traseul fostei uliți Crimca, azi str. N. Bălcescu) [141], Ulița Mare (1907) și Stieber (1906 ; azi str. Aleea Nucului). În partea de vest-sud-vest a cartierului, potrivit planurilor din 1906 și 1907, apar ulițe scurte transversale ce vor contura noi parcele constructive : Ulița Capri, Ulița Tomi, Ulița Grigore, Ulița Elena, Ulița Ilarion și Ulița Feldinger (sau drumul spre Fălticeni) [142]. Cea mai importantă arteră de circulație era „Drumul ce merge din oraș la Areni" (1785) [143] care prelua o parte din traseul fostei Ulițe Crimca și a străzii „Fălticeni" (1906) ; acest drum contura dinspre vest-sud-vest, exteriorul mahalalei și implicit al vetrei orașului în secolele XVIII—XIX (el poate fi identificat azi pe traseul străzilor : M. Eminescu și Mărășești). Tot în acest cartier, în 1865, este menționată „Ulița Grecească" [144], ce grupa o parte a acestei populații ; de remarcat că și în evul mediu în această mahala este pomenit „locul Grecului" (1768) după cum au „mărturisit înaintea noastră" bătrînii tîrgului, „că ei de cînd sînt și din părinții lor, așa au apucat și așa știu" acel loc „că se cheamă" [145]. Din păcate, pentru Suceava medievală nu dispunem de date documentare privitoare la existența unei mahalale care să grupeze populația grecească din oraș ; ceea ce se cunoaște potrivit documentului din 1639 este că domnitorul Vasile Lupu scutea pe 100 de supuși *„greci"* ai Mitropoliei, așezați în două cuturi lîngă tîrgul Suceava, numite „Greci", de toate dările domnești [146]. E posibil ca, acești supuși ai Mitropoliei să fi fost „așezați" cel puțin pe o uliță separată în cadrul vetrei și nu este exclus ca ea să fi fost în jurul bisericii Sf. Nicolae. De altfel, în catastiful din 1673, pe Ulița Crimca, este pomenit și „Gheuca grec" cu „Chira", fratele său, menționați documentar încă din 1638 ; în același context trebuie menționată și una din pietrele funerare cu inscripția în limba slavonă și greacă („pan Ianc, ce i s-a zis Calughere Koligheropolos, marele vistiernic, care s-a pristăvit... aici în anul 7104 — 1596) aflată la biserica Sf. Nicolae [147].

În perioada interbelică întreaga țesătură stradală a cartierului și-a schimbat denumirea (str. 6 Noiembrie, str. Mihai Viteazu, str. Vasile Cocîrlă, str. S. Fl. Marian, str. Nicoară Prăjescu, str. M. Eminescu, str. Lazăr Vicol, str. Gherasim Buliga și str. Vasile Alecsandri) [148] ; multe dintre aceste denumiri s-au păstrat pînă în zilele noastre. Zonele parcelate nu s-au modificat, dar în schimb s-au adăugat în partea de vest noi parcele care, potrivit reformei agrare din 1921 s-au distribuit astfel : 30 ha pentru locurile de casă ale funcționarilor ; 12 ha pentru două sesii ale cooperatorilor ; 15 ha pentru agronomi ; 3 ha pentru terenul de sport și 5 ha la dispoziția primăriei [149]. Noua zonă parcelată în „pajiști" mici dreptunghiulare era delimitată de o arteră principală (str. Mărășești) și de mai multe ulițe secundare notate cu litere.

Noul profil urban al zonei s-a schimbat total începînd cu anii 1960—1962, cînd s-au pus bazele cartierului de blocuri Mihai Viteazu, care a înlocuit vechea denumire. În perioada 1960—1985, în acest

https://biblioteca-digitala.ro

cartier s-au dat în folosință 2 300 apartamente, desființîndu-se valoroasa grupare de case cu arhitectură populară, de pronunțat caracter rezidențial orășenesc de pe străzile Mărășești, 6 Noiembie, Mihai Eminescu și Mihai Viteazu. Noile ansambluri de locuințe (P+2 și P+4, P+6, P+11) distribuite în jurul unor puncte nodale (Liceul Petru Rareș, hotelul Arcașul, Baia orășenească) se caracterizează printr-o rețea rectangulară de alei legate la străzile principale ale orașului prin străzile Mihai Viteazu și Mărășești. Din punct de vedere al ansamblului istoric, din fostul cartier nu se mai păstrează decît cîteva case răzlețe integrate în noua arhitectură a cartierului (casa Simion Florea Marian) [150] precum și vechile construcții de pe str. Dragoș Vodă (fost Ulița Crimca), unele declarate monumente de arhitectură (casele nr. 2, 10, 13, 23) [151] cu mare valoare istorică și documentară pentru veacul trecut.

d) Alături de mahalaua Sf. Nicolae, în registrul de delimitare a proprietăților sînt amintite și „*Casele din zona numită Mahala sau Tătărași către Areni (1785)* [152]. Sînt înregistrate 15 case și două biserici părăsite de la numerele 248 și 264, pe o suprafață de circa 180 000 mp. Zona era cuprinsă între strada Imperială (fosta Uliță Pone), Ulița Gării (azi str. Mihai Viteazu), Ulița Sturdza (azi Alexandru cel Bun) și valea pîriului Areni (azi str. Serelor). Acest cartier este menționat și mai tîrziu (1793), cînd Grigori Chinzerschi pune amanet pe „o casă ce am eu dreaptă a mea în mahalaua despre Areni“ [153]. Cel mai vechi indiciu despre gruparea caselor în această mahala îl avem de la 1673, cînd este pomenită Ulița Sf. Theodor (1907, Ulița Zoteștilor ; azi str. Vasile Bumbac) [154] ; pe lîngă existența meșteșugarilor (croitori, zugravi, olari, cizmari, ciubotari) sînt amintite și personalitățile Sucevei, cu funcții administrative („Chirilă șoltuzul“), bisericești („Toader țircovnic“) și militare („Costin pușcaș“). Curțile boierești au anunțat profilul unei străzi cu caracter rezidențial (în 1785 în această mahala își aveau casele Toader spătar, Georg Mexiner, maistru berar, și Ion Andronic, maistru dulgher), dar mai ales meșteșugăresc, fapt confirmat, ulterior, și de existența în această zonă a două biserici : Vovidenia sau Intrarea Maicii Domnului în biserică (1785 — „biserică de piatră părăsită“) [155] și Sf. Toader (1785 — „biserică moldovenească în ruine, dărimată“) [156]. Bisericile au fost marcate și în planul Otzellowitz (1790). Cele mai vechi mențiuni documentare le avem pentru biserica „Vovidenia“, din 1637 [157] și 1711, cînd este pomenit „un loc de case în Suceava, lîngă Vovidenie, biserica lui Ursachi, cu pivnițe cu hrube [158]. În schimb, putem deduce că biserica Sf. Theodor, menționată doar ca uliță în catastiful din 1673, era o biserică ce patrona această mahala și care grupa în jurul său nu mai puțin de trei croitori și doi cizmari (dintre care unul „ciubotar“). În mahala mai exista o cîrciumă („Ursul cîrciumar“), care ulterior se va transforma în „han cu cîrciumă și cafenea“ [159]. În comparație cu celelalte două cartiere zona a fost foarte slab parcelată, sugerînd prin planul din 1856 un caracter semiagrar destul de pronunțat, partea sa centrală (azi zona cuprinsă între Consiliul Municipal și Prefectură) fiind destinată livezilor și agriculturii. Chiar și din planul din 1907, zona este

https://biblioteca-digitala.ro

slab parcelată, casele aliniindu-se, de o parte și de alta a noilor uliţe trasate : Uliţa Zoteştilor (fosta Uliţă Sf. Theodor, azi str. Vasile Bumbac), Uliţa Ştefan Vodă, Uliţa Ţopa(azi str. Trandafirilor), Uliţa Sturdza (azi str. Samoil Isopescu și parţial Alexandru cel Bun) și Uliţa Îngustă. Străzile de acces la locuinţe preluînd în general, numele proprietarilor, sînt racordate la strada principală (str. Imperială — Franz Iosif, azi str. Ştefan cel Mare) ; excepţie face fosta Uliţă a Tîmplarilor (azi str. Ştefan Tomșa) ce indică profilul meșteșugăresc al acesteia și Uliţa Cîmpului (azi str. Doamna Maria Voichiţa) al căror traseu este orientat spre Dealul Tătărușî. Singurul drum ce lega mahalaua de celelalte, prin exteriorul vetrei, era „drumul din oraș la Areni" (1785) [160] care descria un mare arc de cerc, înlesnind un contact lesnicios între centrul comercial, mahalale, satul Areni și Mănăstirea Sf. Ioan cel Nou. Străzile care descriu acest arc de cerc spre exteriorul vetrei, fac trecerea de la planul rectangular central la cel radiar-concentric dinspre periferie. Dacă, în celelalte mahalale, dominantele erau reprezentate de biserici, în cartierul descris mai sus, dominantele erau două construcţii de epocă modernă ce străjuiau ieșirea din orașul Suceava (Judecătoria Districtuală — 1885) și intrarea în zona sa central-comercială — Primăria Comunală (1903—1904).

Aceeași structură urbană s-a menţinut pînă în zilele noastre, cu excepţia schimbării denumirilor străzilor, vechea mahala devenind unul din cele mai frumoase cartiere ale orașului, cu blocuri P+4 și case tip vilă. Schiţele de sistematizare din 1965 și 1975 au luat în studiu întregul complex de factori istorici, geografici, amplasînd proporţional în spaţiu blocuri cu regim mic de înălţime și punînd în evidenţă cele două construcţii de epocă modernă mai sus menţionate ; excepţie face complexul Moda întrutotul nepotrivit prin efectele pe care le generează ca profil.

e) Mahalaua *„Colţul sau Cutul de la biserica Învierea lui Cristos" (1785)*, este cel mai vechi cartier cunoscut din documente ; în 1449 este menţionat Gheorghe heregarul care „singur" și-a clădit case în „mahalaua Sucevei" [161] ; localizată în partea de sud a orașului unde acesta se extinsese în secolul al XVI-lea, mahalaua era străbătută de Uliţa Nouă (1528), de „lîngă biserica Învierii lui Hristos, unde au fost Tătărașii" [162]. Limitele mahalalei, potrivit hotarnicei din 1785, erau cuprinse între podul lui Macarie dinspre Areni, pîriul Areni și Șipot, iar dinspre vest cartierul era delimitat de Uliţa Pone (circa 40 ha) [163]. În lumina datelor de mai sus, mahalaua „Cut" (denumire probabilă dată după forma sa geografică), deși topografic a suprapus în linii generale aceeași zonă din jurul Mitropoliei, totuși denumirea sa a cunoscut unele fluctuaţii în funcţie de populaţia așezată aici și de caracterul proprietăţii : „Ţigănia Mitropoliei" (documentele din anii 1453, 1460, 1581, 1593, 1621, 1626, 1627, 1641, 1650, pomenesc mereu ţiganii Mitropoliei care nu trebuiau să fie „întrebuinţaţi decît pentru slujbele" acesteia, ei fiind în același timp scutiţi și de „dări") [164] ; cu ocazia delimitării Ţigăniei în 1785, s-a constatat pe baza spuselor „starostelui ţiganilor" și a altor orășeni că acest

https://biblioteca-digitala.ro

„Cut" era în interiorul orașului, Mitropolia „dobîndind acest loc de la voievozi" [165], pe care l-a extins treptat cuprinzînd părți din satul Areni. Această constatare este confirmată ulterior și de documentul din 1620, cînd Mitropolia, în înțelegere cu orășenii, cedează „Cutul" care din „veci își avea cel adevărat nume *Areni* și *Țigănia mitropoliei*, iar numele de Cut și-a luat de la o vreme încoace, fiindcă este ca un cot" [166]. De la această dată cartierul este trecut sub „jurisdicția orașului, locuitorii săi fiind liberi a-și paște vitele alături de vitele orășenilor, fără a avea de plătit ceva".

Așezarea mahalalei pe o fîșie de teren impropriu, cuprinsă între dealul Tătărași și lunca inundabilă a pîrîului Areni, ce era traversată de pîrîul Șipot cu regim torențial (aici Mitropolia își avea amenajat un „Rîmnic" — 1626), a impus de timpuriu o parcelare mai accentuată numai a zonei din jurul bisericilor Învierea și Înălțarea Domnului. Zona din jurul Mitropoliei (ctitorită între anii 1514—1522), pe o suprafață de circa 10 ha, nu a fost afectată de construcții, aceasta păstrîndu-și multă vreme farmecul unei adevărate „insule" de verdeață în mijlocul mahalalei, străjuită de turnul-clopotniță al lui Petru Șchiopul (1589) [167]. Ca atare, și pentru locuințele medievale s-a folosit tipul parcelelor alungite cu spațiu foarte mare rezervat grădinii dispuse cu spatele la cele două uliți menționate în documentele vremii : Ulița Mitropoliei (1629 și 1633, sînt consemnate casele lui „Ionașco Bolea, zlătariul din Suceava") [168] și Ulița Tătărască (după înfrîngerea lui Alexandru Lăpușneanu de la Verbie — 1561 —, Despot Vodă, relatează Nicolae Costin, „au mersu la Suceava și au pus de au zugrăvit pe pareți la ulița ce să chiamă Uliță Tătărască, războiul lui Dispot cu Alexandru-vodă...") [169]. Ulița Mitropoliei avea un traseu foarte sinuos (ea suprapune azi în linii mari străzile Ana Ipătescu și Aleea Ion Vodă Viteazul). Pornea din Ulița Pone (azi din dreptul Magazinului Bucovina), trecea prin fața bisericii Ispasul sau Înălțarea lui Isus Hristos (în 1563 Ștefan Tomșa dăruia un clopot „bisericii cu hramul Ispasul din Suceava" ; în memoriile făcute de tîrgoveții suceveni — din 1813 — este amintită și biserica Ispasul, din lemn, pe o fundație din piatră „aflată la 50 stinjeni de Mitropolie") [170], unde făcea un unghi (fundații de piatră au fost sesizate la intersecția străzii Mitropoliei cu B-dul Ana Ipătescu) [171], de la care se îndreaptă spre biserica Sf. Gheorghe, „Fîntîna Mitropoliei" (1634) și Rîmnicul (1626) acesteia de la Șipot. Pe această uliță sînt menționați în catastiful din 1673 atît meșteșugari (zlătar, pietrar, tălpălar, scăunar, plăstar), cît și familii ale patriciatului sucevean (Andrei pisar, Semion Grama, Căzacul, ginerele mitropolitului etc.) [172]. Ulița Tătărască ce pornea din preajma Mănăstirii (cu ocazia delimitării proprietăților — 1785 —, orășenii suceveni menționau două uliți vechi cu numele de „Tătărași" și „Tătarca") [173] spre Cetatea de Scaun suprapune parțial traseul de azi al străzilor Mitropoliei și Parcului.

Cea de a doua „pajiște constructivă" și cea mai veche din acest cartier s-a închegat începînd cu prima jumătate a secolului al XV-lea în jurul bisericii „Învierea" (circa 5 ha). Potrivit pisaniei bisericii din

https://biblioteca-digitala.ro

1551 ea a fost „făcută și isprăvită de Elena, doamna lui Petru Voievod" [174]. Cercetările arheologice efectuate în interiorul acesteia au dus la dezvelirea unei temelii de piatră ce aparținea unui lăcaș de cult, din lemn, care a fost incendiat la începutul secolului al XV-lea [175]. Refăcută tot din lemn, biserica a supraviețuit pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cînd în urma altui incendiu a fost refăcută din nou [176]. Menționarea în 1528 a „Uliței Noua" [177] din preajma bisericii Învierea ne sugerează procesul destul de devansat al parcelării zonei, la care trebuie să adăugăm și Ulița Învierii (1785) [178], ce definitivează acest proces prin crearea unei pajiști de forma unui patrulater. Vechimea acesteia a fost confirmată și de cercetările arheologice efectuate aici în anii 1959—1960 (sectorul „Parc—TBC") [179], care au stabilit că, pentru prima fază de dezvoltare a Sucevei, zona meșteșugărească (s-au descoperit 14 cuptoare de ars ceramica, locuințe, depozit de obiecte din fier, toate datate la sfîrșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea) [180] era concentrată între Șipot și zona „Parc", în marginea vetrei, după care s-a mutat, odată cu extinderea mahalalei în zona de vest unde s-a conturat un nou cartier meșteșugăresc (Mahalaua Sf. Nicolae). Funcția meșteșugărească a acestei mahalale nu a încetat să existe nici ulterior, aici avîndu-și sediul *frăția zugravilor*, organizată probabil pe lîngă Mitropolie (un indiciu fiind și donația unui tetraevanghel împodobit cu miniaturi, dăruit în 1570 Mitropoliei de către frăția mai sus menționată) [181]. Nu lipsite de sens sînt și funcțiile comerciale ale acesteia, aici localizîndu-se un „han polonez" (Casa polonă azi Teatrul Municipal) pomenit în documentul din 1408, cînd Alexandru cel Bun acorda negustorilor din Liov dreptul de a avea în Suceava o „casă" unde să „facă bere, mied și piine" precum și „măcelărie" de să plătească „cu birgul" [182].

Indisolubil legat de dispoziția și direcția celor cinci străzi medievale menționate mai sus, din planul orașului, de la 1856, putem deduce că parcelarea ne permite să identificăm traseele originale prin respectarea perpendicularității sau a paralelismului cu laturile străzii principale — Ulița Nouă — după cum parcelarea din zona bisericii Ispas ne permite recunoașterea modificărilor din traseu ale Uliței Mtropoliei, prin anomaliile de dispunere ale acesteia în raport cu Ulița Nouă. Constările ce se desprind din analiza acestui plan [183], cu privire la parcelarea zonei în epoca modernă, în raport cu structura urbană a celorlalte mahalale, sînt următoarele: absența străzilor secundare de aprovizionare; inversarea raportului între suprafața construită și cea liberă — rezervată grădinii și livezilor; fragmentarea ritmică a frontului străzii numai în dreptul poștei și a spitalului militar, în care casele se înscriu cu latura scurtă, păstrînd pentru curte accentul festiv al intrării principale, dă impresia unei dezordini în compoziția urbanistică. Trasarea după 1838 a unei noi ulițe (Sf. Ioan, azi suprapune B-dul Ana Ipătescu) [184] paralel cu str. Imperială și implantarea în zonă a două construcții dominante prin volum și înălțime (prefectura — 1903 — și biserica catolică Sf. Nepomuk, 1832-1836, a condus la o nouă organizare a pajiștilor

https://biblioteca-digitala.ro

constructive, al căror număr s-au ridicat la 12, accentuînd în acelaşi timp o fragmentare mai densă a acestora. Astfel, în planul din 1907, putem deduce că densitatea reţelei secundare urbane (Uliţa Cutului, Uliţa Mănăstirii, Uliţa Valeria, Uliţa Ţigănească, Uliţa Bisericii, Uliţa Ducele Rainer) [185] creaţie destul de recentă, a contribuit la delimitarea în forme diferite a „pajiştilor constructive" a căror compoziţie urbanistică încerca să îmbine într-un cadru nou sistematizat zona din jurul bisericii catolice, Sf. Nepomuk, cu unul vechi din jurul bisericii Învierii, creat sub formă triunghiulară. De remarcat că traseul străzilor principale Uliţa Sf. Gheorghe (fosta Uliţa Mitropoliei), Uliţa Bosancilor şi Sf. Ioan (fosta Uliţa Nouă) preia vechile drumuri medievale. Ceva mai jos de Mitropolie spre pîriul Areni se aflau „Ţigăniile", localizate la 1878 [186] pe Uliţa Ţigănească Mare şi Uliţa Ţigănească Mică, unde se aflau şi cele „două cîrciumi (1871) [187] cu renumita breaslă de muzicanţi" condusă de Grigore Vindireu. În perioada interbelică, spaţiul liber din jurul Mănăstirii a fost transformată în „Piaţa Sf. Gheorghe" [188].

Conform noii schiţe de sistematizare din anii 1960 şi 1965 [189], noile ansambluri de blocuri P+4, din cartierele Ana Ipătescu şi zona „Mînăstirii Sf. Ioan" suprapun vechea mahala („Cut") a Sucevei, desfiinţînd, prin regimul dens de construcţii, vechile case cu plantaţiile existente şi reţeaua de străzi secundare, cu excepţia vechilor artere principale (Uliţa Nouă, Uliţa Învierii, Uliţa Mitropoliei) care au fost preluate de străzile Mitropoliei, Tudor Vladimirescu, Ioan Vodă Viteazul şi B-dul Ana Ipătescu. În contrast cu dominantele istorice, noul bloc turn (Hotelul Bucovina) amplasat în curba B-dului Ana Ipătescu, distorsionează întreaga compoziţie urbanistică a cartierului, de altfel unitară, creind impresia unei dezordini în profil arhitectural a acestuia. Printre detaliile de sistematizare în care dispoziţia noilor clădiri s-a soluţionat cu intenţia evidentă privind raportarea lor la monumente istorice învecinate, este grupul de blocuri din preajma ansamblului Sf. Ioan, a căror amplasare marchează liniile de forţă ale reţelei stradale din zonă, ce conduceau către monument.

f) Prima *mahala sigură cu funcţie meşteşugărească* consemnată în documentele vremii este cea a *blănarilor şi cojocarilor*. Existenţa acestei frăţii, de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, în jurul unei biserici patronale cu hramul Sf. Paraschiva şi gruparea acestor meşteri pe Uliţa Sf. Vineri (1673) [190], reprezintă un indiciu cert al existenţei „Mahalalei cojocarilor" şi „blănarilor" suceveni încă din secolul al XV-lea, aşa cum au dovedit-o şi cercetările arheologice din zonă. Depistarea în sectorul „Şipot" a unei biserici de plan treflat (21/8 m) [191], ridicată de Ştefan cel Mare şi identificarea acesteia cu biserica Sf. Paraschiva vin să confirme nu numai vechimea mahalalei, dar şi existenţa unor vechi grupări de locuinţe în jurul bisericii şi în partea de sud-est a tîrgului. Întreaga zonă cuprinsă între pîrîul Şipot (unii istorici au denumit-o mahalaua Şipotului) [192] şi vechea mitropolie, deşi a trăit cea mai intensă istorie începînd cu secolele VI-VII, totuşi ea a cunoscut cea mai tristă geografie începînd cu secolul XIX, cînd zona a fost afectată succesiv de alunecări de teren, astăzi covorul verde acoperind un trecut plin de

https://biblioteca-digitala.ro

viață, pe care ochiul trecătorului nici nu-l poate bănui a fi pulsat cîndva în această zonă. Implantată în zona unui cimitir din prima jumătate a secolului al XV-lea, biserica Sf. Vineri, ctitoria lui Ștefan cel Mare și-a încetat existența probabil după 1695 cînd „s-au spart tărgul Sucevei" [193] și cînd o parte din obiectele sale bisericești au fost duse la alte biserici, fie din oraș (Sf. Ioan Botezătorul), fie la Cîmpulung Moldovenesc. Cu ocazia delimitării proprietăților, în 1785, la nr. 434 era consemnat locul părăsit al unei „biserici cu numele de Vinerea Mare" [194]. În conscripția cadastrală din 1829, proprietarul locului era trecut Ioan Teutul care a „moștenit imobilul de la Iuoan Neculce care a refăcut biserica Sf. Vineri pe o temelie care se află pe acel loc" [195]. Procesul transformării mahalalei în cartier de breaslă prin menționarea bisericii mai sus amintite ne este confirmată și de vechimea ulițelor din această zonă : „ulița ce duce drept la cetate" (1448 — azi str. Cetății) [196] ; Ulița Sf. Vineri (1673 — azi str. Ștefăniță Vodă) [197] și Ulița Podgoria (1673 — azi str. Luca Arbore) [198]. Paralele între ele (cu excepția Uliței Podgoria), ulițele conturau trei mari „pajiști constructive" de formă aproximativ dreptunghiulară, cuprinse între Șipot și Ulița Sf. Vineri (45 000 mp), între acestea și ulița ce duce drept la Cetate (24 000 mp); între Ulița Cetății și Ulița Dătornicilor (30 000 mp), perpendiculare pe pîrîul Areni, ele erau delimitate în partea de vest de Ulița Podgoria, traseu confirmat de însăși etimologia cuvîntului — pe „sub Cetate" [199]. Caracterul predominant meșteșugăresc al mahalalei este confirmat nu numai de cercetările arheologice din zonă (s-au dezvelit locuințe atelier, gropi de provizii, cuptoare de redus minereul și de ars ceramica, locuințe de prelucrat osul) [200], dar și de structura profesională a locuitorilor amintiți în catastiful din 1673 și de conscripția din 1785 ce surprinde de fapt perioada de sfîrșit a evului mediu. Pe Ulița Sf. Vineri întîlnim croitori, brăhar, bărbier, sluhar, cîrciumar dar și slujbași militari ai cetății : „Martin pușcar și Vicol pușcar" [201]. Ulița Podgoria (cu excepția Uliței Fruntea) o putem considera cea mai lungă uliță din perioada evului mediu (circa 800 m), fapt confirmat și de cei 45 de locuitori înregistrați în 1673 ; structura profesională a acestora a anunțat profilul unei străzi cu caracter rezidențial meșteșugăresc dar și comercial, asemănător Uliței Pone. Ca locuitori ai acestei uliți întîlnim un vătăman, țîrcovnic, aprod și un „vătaf de pușcari", cei mai numeroși fiind croitorii (6) și cîrciumarii (6) ; alături de aceștia mai întîlnim și alți meșteșugari (frăiar, suronar, olar), negustori de pește (măjar) precum și un brașovean („Lupul brașoveanul") stabilit la Suceava. În componența acestei mahalale, potrivit planului de delimitare a proprietăților („Casele de peste groapa numită Rîpa de la Fîntîna Doamnei") [202], mai făceau parte „baia domnească" (înregistrată la nr. 404) și o „biserică calvină" (la nr. 427). Această biserică catolică din apropierea celei ortodoxe Sf. Ioan Botezătorul, des menționată în izvoarele călătorilor străini, o identificăm cu biserica Sf. Treime (sau Sf. Sacrament), unde slujeau călugării franciscani (1643) [203] și de la care pornea Ulița Boierească, așa cum indicau tîrgoveții suceveni într-un document de la 1768 [204]. În legătură cu această biserică, Bandini relata că

https://biblioteca-digitala.ro

domnul Vasile Lupu ar fi dorit să o dezafecteze „fiind părăsită și ruinată", dar s-a opus mitropolitul Varlaam, pentru ca regele Poloniei, urmînd exemplul său, să nu procedeze la fel cu bisericile grecești din țara sa [205]. Georg Gross (1650) menționa că aici se afla mormîntul lui Despot Vodă [206]. În primii ani ai veacului nostru, un sucevean pare să fi găsit într-un mal surpat o placă de metal, cu această inscripție care ar confirma mențiunea lui Gross : „Iohannes Iacobus Heraclides Basilicus Despota, dominus regni Moldaviae ingratitudine nefenda proditus, miserrime, trucidatus, interiit nonis Novembris MDLXIII. Requiescat in pace" [207].

Rezultă, ca atare, din planurile orașului de la 1856 și 1907, că în structura urbană a mahalalei nu s-au produs modificări radicale menținîndu-se aceeași veche trămă stradală (Ulița Sf. Vineri, Luca Arbore, Ulița Ștefan Vodă și Ulița Sf. Ioan) [208] în care parcelarea s-a făcut în front discontinuu, caracterizată prin dorința de rezervare a terenului necesar unei producții agro-alimentare, chiar în imediata vecinătate a „tîrgului de jos", fără mari deosebiri de suprafață între curțile meșteșugarilor (zona în epoca modernă era locuită mai ales de croitori și măcelari) [209] sau ale oamenilor de afaceri (Ioan Capri, Anastasia Iamandi, Ion Tăutul, Calman Selig, Ion Vieru etc.) [210], fapt care conferea Sucevei vechi o notă de demnitate și respect reciproc pentru toți membrii comunității urbane. Transformări în epoca modernă a cunoscut și zona Șipot, unde s-a reamenajat vechea fîntînă a Mitropoliei prin folosirea vechilor conducte, de asemenea s-a construit o moară și un atelier de fabricarea săpunului.

În perioada contemporană, zona, suferind succesive alunecări de teren (azi orășelul copiilor și terenuri de sport) datorate mai ales distrugerii și astupării Șipotului, nu a fost afectată de planurile de sistematizare ale orașului. În situația planului de sistematizare din 1975, vastele curți ale caselor din străzile Luca Arbore, Ștefăniță Vodă și Cetății au fost intercalate între construcții tip vilă, parcuri de agrement și terenuri de sport, zona conservînd numeroase case cu arhitectură specifică secolului al XIX-lea, dispuse conform parcelărilor din 1907, ceea ce îi asigură o notă aparte de liniște și calm patriarhal într-o oază de verdeață, unde memoria istoriei este încă vie.

g) O ultimă grupare pe criteriu etnic, ce s-a format de asemenea într-o zonă cu o veche și frămîntată istorie este *„mahalaua... cea dinaintea tărgului Sucevei"* (1461) [211]. Mai tîrziu aceasta se va individualiza și sub numele de „Mahalaua Mirăuților" [212]. În acest cartier se află cea mai veche biserică a orașului (1380—1390), Mitropolia Țării Moldovei, cunoscută sub numele de biserica Mirăuților (Sf. Gheorghe) [213]. În jurul acestei biserici s-au descoperit cele mai vechi urme ale orașului de la începutul secolului al XIV-lea și a doua jumătate a aceluiași secol [214]. Ulterior, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, centrul de greutate al orașului se va muta în jurul Curții domnești și al bisericii Sf. Dumitru, din preajma „pieței mari". Rămasă în afara zonei centrale a orașului, biserica Mirăuți a fost multă vreme cea mai importantă ctitorie religioasă

https://biblioteca-digitala.ro

din Suceava, servind drept catedrală mitropolitană aproape un secol și jumătate și adăpostind până în 1589 moaștele Sf. Ioan cel Nou. Pe bună dreptate s-a apreciat că „evoluția acestui monument constituie în linii mari expresia zbuciumatei istorii a Sucevei, pe care o concentrează pe întreaga ei durată medievală“ [215]. Vechimea acestui cartier ca și importanța pe care a avut-o în secolul al XIV-lea în istoria Sucevei sînt dovedite indirect și de documentele din secolul al XV-lea care menționează în această zonă existența a încă a două biserici ortodoxe („au arsu și biserica cea dinaintea tîrgului Sucevii, ce s-au aprins de tunet, mai la vale de Sf. Atanasie“) [216] și a unei „uliți rusești“ (1481) [217]. Menționarea unui „preot rusăsc“ (1461) [218] și a unei uliți mai sus amintite presupunea existența și a unei biserici într-un anumit cartier. La aceste constatări trebuie să mai adăugăm și informația lui Bartolomeo Bassetti (1644) [219] călător străin, care relata, că la Suceava una din bisericile catolice aflate în fața pieței (Buna Vestire) avea un altar care aparținea frăției măcelarilor din oraș. Cercetările arheologice de la „Drumul Național“ (borna kilometrică nr. 434) [220], din anii 1954—1956, au dus la dezvelirea unei biserici catolice din piatră, din a doua jumătate a secolului al XV-lea biserică identificată cu Buna Vestire [221], ce aparținea „poporului“ sas și unde slujeau călugării dominicani“ [222]. Toate aceste informații ne îndreptățesc la două constatări, dintre cele mai importante pentru existența acestei mahalale : pe de o parte, atestarea sigură în această mahala, încă de pe vremea lui Petru Mușat, a două grupări etnice distincte sași și ruși, primii veniți mai ales ca meșteri lucrători în piatră [223], iar pe de altă parte se confirmă vechimea mahalalei și caracterul său comercial și meșteșugăresc prin patronajul acelei biserici catolice (Buna Vestire) ce slujea breasla măcelarilor din Suceava, cea mai veche organizare meșteșugărească cunoscută în orașele din Moldova [224]. Acest nucleu, care păstrează cele mai vechi monumente de arhitectură medievală, includea în componența sa și „tîrgul de vite“ [225], ceea ce îi conferea în raport cu celelalte mahalale o textură urbană aparte : o structură parcelară mult mai strînsă, organizată în front discontinuu de-o parte și de alta a celor două uliți (Ulița Rusească și Ulița Datornicilor azi str. Mirăuților) [226] venea în contradicție cu una dispersată din jurul bisericii catolice [227]. Suprafața cuprinsă între rîul Suceava și cele două uliți menționate mai sus era destinată „tîrgului de vite“ (circa 180 000 mp). O imagine asupra structurii parcelare din zonă ne redă documentul din 1761 care indică locurile unde să stea „carele cu făină sau cu alte legumi“ în tîrgul de jos : „adică la locul ce este slobod deschis, între dughenile lui Constantin băcalul și între dughenile lui Ioniță Foti, unde s-au pus și două petre hotarnici ; pe locul ce se numește a Blebii. Și de acolo către răsărit (înspre mahala) alăturea cu casa Aniței Trenchioaia pînă la tîrgul vitilor și iarăși din dugheana lui Ivan arman pînă la pivnița dumnealui vornicului Balșe, unde s-au pus piatra ce dintăiul, fiind loc slobod“ [228]. Treptat în secolele XVI și XVII, o parte din funcțiile mahalalei dispar : funcția religioasă este preluată de catedrala mitropolitană Sf. Ioan cel Nou, iar caracterul etnic al mahalalei dispare treptat prin asimilarea de către populația românească a elemen-

https://biblioteca-digitala.ro

telor germane și ruse, cel mai tîrziu la sfîrșitul secolului al XVII-lea [229]. În schimb, s-a păstrat și în secolul al XVIII-lea caracterul meșteșugăresc al mahalalei cu specificul său tradițional, cel legat de sacrificarea animalelor și vinderea cărnii. Amplasarea „meserniților" pe locul „unde se tăea vitile, înspre Suceava, cum și trunchiurile ce taie și vindu carne" lîngă pivnița lui Solomon „pe drumul ce mergi la vali asupra Mitropoliei Vechi în Ulița Datornicilor" (1761) [230], ne poate sugera și o altă față socială a mahalalei, cea unde „calicimea" Sucevei se concentra. Existența vechii Mitropolii în zonă poate explica această constatare mult mai tîrzie, pe care documentele medievale nu au făcut-o. În lumina datelor istorice prezentate mai sus, putem afirma că cele mai vechi și mai dense parcelări făcute în jurul bisericilor Mirăuți și Buna Vestire s-au păstrat și în epoca modernă, ele grefîndu-se, potrivit planului din 1907, pe diagrama străzilor Mirăuți și Iței. Prin mutarea tîrgului de vite în Areni, zona cuprinsă între străzile Morii și Berăriei [231] a fost larg parcelată, cele patru „pajiști constructive" de formă circulară accentuînd și mai mult caracterul radiar al planului orașului, în secolul al XIX-lea. Funcția meșteșugărească a mahalalei este accentuată și în epoca modernă, aici fiind amplasate o berărie, o moară și un abator.

Schița de sistematizare din 1965 și 1975, reprezentînd o nouă etapă în fixarea perimetrelor de dezvoltare a orașului, a inclus și sistematizarea parțială a acestui cartier. S-au păstrat vechile parcelări inclusiv trama stradală, admițîndu-se doar executarea de construcții-plombă — tip vilă ; puternicele alunecări de teren din anul 1977 au afectat în mod serios vechiul fond rezidențial al zonei, ceea ce a impus amenajarea unui „parc de joacă al copiilor", la est de biserica Sf. Gheorghe și sistarea oricăror acțiuni de sistematizare a vechiului cartier Mirăuți.

h) În afara acestor mahalale ce s-au conturat în perioada evului mediu și peste care s-a grefat ulterior textura urbană modernă și contemporană a orașului, trebuie amintită încă o altă zonă topografică, distinctă sub aspect social și etnic, ce gravita în jurul „vechiului centru comercial", numită ulterior *„ograda domnească"* [232].

Delimitarea în teren a acestei pajiști constructive, efectuată la 1785 („casele de pe terenul bisericii Sf. Ioan") [233] surprinde de fapt o situație topografică mult mai veche, cel puțin din secolele XVI—XVII : delimitată în partea de est, de Ulița Podgoria (1673), la sud de Ulița Sf. Vineri (1673), la nord de Ulița Sf. Ioan (1764 — azi suprapune parțial str. Cetății, ea fiind desființată odată cu trasarea în 1960 a B-dului Ana Ipătescu) [234] și Ulița Mare — Boierească (1768), iar la vest de ograda bisericii Sf. Dumitru, „locul domnesc" cuprindea o suprafață de circa 20 000 mp. Întreaga zonă gravita în jurul Curții domnești ca punct central, și era orientată cu una din laturi (nordică) spre „piața mare", biserica Sf. Dumitru, bolnița orașului și biserica catolică Buna Vestire. Din componența „ogrăzii domnești", potrivit informațiilor călătorilor străini făceau parte : „prea frumosul palat al domnului" [235], „o biserică în grădina domnului" (în 1632 călătorul Paolo Bonnicio pomenește în Suceava două biserici catolice din vremea lui Ștefan cel Mare, una pentru popor — Buna Vestire — și alta *înlăuntrul Curții domnești*, pen-

https://biblioteca-digitala.ro

tru doamna sa și pentru slujitorii săi")[236], „băi turcești" nu departe de palat"[237] și „fîntîni cu apă rece" (o asemenea fîntînă din vremea lui Ștefan cel Mare a fost surprinsă în cercetările arheologice inițiate în jurul bisericii Sf. Ioan Botezătorul)[238]. Dacă palatul domnesc din piatră era punctul central, remarcat prin volum (68/40 m)[239] și verticalitate (clădire cu cel puțin un etaj)[240] din ansamblul clădirilor din lemn și paiantă (sec. XV—XVI)[241],ce compunea „ograda domnească" totuși trebuie să amintim și controversata existență a unei biserici de curte din preajma sa. Existența sigură în secolul al XVII-lea a bisericii Sf. Ioan Botezătorul (sau biserica Fetelor)[242] ca paraclis al Curții domnești (potrivit pisaniei, biserica a fost „zidită" de Vasile Lupu, 1642/1643)[243] nu convinge ridicarea acesteia pentru necesitățile domnești într-o perioadă relativ scurtă de timp, cînd palatul din Suceava era în declin, el fiind apoi abandonat spre sfîrșitul aceluiași secol al XVII-lea[244].

În sensul acesta putem afirma că, pentru necesitățile Curții domnești din Suceava, la început ar fi putut sluji biserica ortodoxă „Sf. Dumitru" (ruine descoperite în preajma actualei biserici Sf. Dumitru și datate la sfîrșitul secolului al XIV-lea, pe care noi le considerăm a fi aparținut vechii biserici cu același hram menționată la 1395) biserica catolică „Sf. Treime" din „înlăuntrul curții", ridicată de Ștefan cel Mare, iar, mai apoi biserica ortodoxă cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, pe care Vasile Lupu a găsit-o în preajma curții și a refăcut-o. În sprijinul acestei ipoteze, concludente ne sînt informațiile din secolul al XVI-lea, care atribuie biserica Sf. Ioan Botezătorul lui Bogdan al III-lea (1515)[245]. O altă informație ne provine dintr-o însemnare făcută pe un minei de la Mănăstirea Probota[246]: „această cărticică... am răscumpărat-o eu Gligorcea și-am dat-o pentru rugăciunea mea și a soției mele și a copiilor unde este hramul sfîntului și slăvitului prooroc și înainte mergător Ioan din tîrgul Sucevei... În anul 7077 (1569) în vremea preotului numit Stiglea". Deși în secolul al XVIII-lea, biserica „Fetelor" se afla pe jumătate dărîmată (1777)[247], ea nu a putut fi demolată așa cum s-a susținut în unele lucrări de specialitate, datorită opoziției orășenilor suceveni care în secolul următor au refăcut-o (1884)[248].

Implantarea de timpuriu (primul nucleu al curții aparține lui Petru Mușat și consta dintr-o construcție de lemn ; Alexandru cel Bun este primul voievod ce ridică o curte din piatră în vecinătatea precedentei)[249] a unui program de curte domnească în structura specifică zonei de tîrg (prima mențiune scrisă a curții datează din 1397 cînd palatinul Poloniei vine la curtea lui Ștefan I de la Suceava — „ad domum nostram" ; ulterior — 1442 — Iliaș Voievod va întări două sate care trebuiau „să asculte de curtea domnească din Suceava")[250] se va caracteriza prin exploatarea la maximum a teritoriului, ceea ce contravine într-un fel logicii generale de funcționare a orașului medieval, prin sacrificarea pe care o implică, pentru scopuri de reprezentare feudală, a unor terenuri rentabile pentru domnie, tocmai prin folosirea lor de către tîrgoveți. Din acest motiv, Curtea domnească din Suceava s-a ridi-

https://biblioteca-digitala.ro

cat în apropierea zonei de tîrg („piața mare" sau „tîrgul de jos"), fără, însă a pătrunde în zona rezervată activităților meșteșugărești și comerciale (concludentă în acest sens este „parcela constructivă" din planul orașului de la 1856, unde era implantată curtea și care era amplasată lateral față de zona pieții); reprezentarea domnitorului în tîrg a fost încredințată bisericii domnești Sf. Dumitru (informațiile documentare menționează în aceeași zonă existența a trei biserici cu același hram: 1395, mănăstirea lui Iaskos — Iațco; după victoria de la Vaslui sau de la Codrul Cosminului, Ștefan cel Mare a „început a zidi o înfrumusețată mănăstire, sveti Dimitrie, ce iaste înaintea curții domnești"; Petru Rareș a ctitorit alături de cele două biserici ruinate actuala biserică, între anii 1534 și 1535)[251], care s-a ridicat în „piața mare". Funcția administrativă jucată de Curtea domnească a constituit un factor determinant în consolidarea și extinderea pieții interne a orașului, sporind în același timp prestigiul ei internațional, atîta timp cît Suceava a fost capitala Moldovei. Interesul constant al domniei, mai ales în sec. XV—XVI, manifestat pentru activitatea „tîrgului" de la Suceava s-a materializat și în desfășurarea cu preponderență aici, a sfatului domnesc[252], curtea îndeplinind în numeroase cazuri, mai ales comerciale, și funcția de „scaun de judecată domnească" (reprezentantul domnesc pe lîngă administrația orașului a purtat numele de namesnic, vornic sau ureadnic; la 23 august 1481, Ștefan cel Mare a indicat contravențiile, delictele și crimele care puteau fi judecate de vornici: „sfada în tîrg" și „furturile care se vor întîmpla de față în tîrg")[253]. Prezența și funcția Curții domnești ca instituție în intervalul secolelor XIV (sfîrșit) și XVII-rămîne însă o realitate istorică și social-administrativă și, dacă apariția ei la Suceava s-a datorat avantajelor geografice și economice ale tîrgului, nu este mai puțin adevărat că funcționarea acesteia a influențat în mod pozitiv dezvoltarea economică a orașului sub raportul producției meșteșugărești și al schimbului de mărfuri. Decăderea orașului în secolul al XVIII-lea și părăsirea Curții domnești („un palat domnesc de zid, pustiu, în care mai înainte, în vechime, aici locuiau domnii Moldovei")[254], a dus treptat la parcelarea zonei și construirea în front continuu a numeroase clădiri și dughene. Acest început este consemnat și în documentul din 1764 cînd se menționează un „loc domnesc ce este împotriva bisericei, ce s-a numit ogradă domnească lîngă curțile domnești, fiindcă și biserica a fost în ograda domnlască lîngă curțile domnești, ca să fie acel loc sub stăpînirea besericii, și fiind și (2) case jidovești și (12) case creștinești pe aceea bucată de loc, care este la fața Uliței tîrgului, ca să dee acei locuitori pe an cîte ceva pentru chiverniseala besericei"[255]. Planul din 1907 ne înfățișează o „pajiște constructivă" foarte dens parcelată, mărginită de Ulița Ștefan-Vodă, Sf. Ioan, Ulița Sinagogelor (fosta Uliță Sf. Vineri, azi str. N. Bălcescu; restaurantul „București" și blocul turn din colțul restaurantului suprapun cele două sinagoge, din 1830, și fosta „baie turcească")[256] și Ulița Sofia (fosta stradă a Curții domnești). Această zonă „înconjurată din trei părți de căsuțe mici și dese"[257] ce suprapune fosta „ogradă domnească" va purta numele, în epoca modernă de „cartierul

https://biblioteca-digitala.ro

evreiesc". În mai mare măsură decît armenii, evreii din Suceava s-au ocupat — pe lîngă negustorie — și cu meșteșugurile, avînd în veacul al XIX-lea bresle pe meșteșug : ciubotari, croitori și casapi evrei. Spre deosebire de celelalte naționalități stabilite la Suceava, care au rămas cu mult în urma românilor sub raport numeric, creșterea populației evreiești a cunoscut un salt spectaculos după 1850, fapt explicat prin emigrarea provocată de frămîntările sociale și economice din Galiția, atrași fiind și de avantajele excepționale comerciale ale orașului, mai ales în ceea ce privește comerțul internațional cu vite.

Caracterul occidental al ansamblului eclectic de locuințe și clădiri administrative de pe străzile Ștefăniță Vodă, Sinagogelor, Sofia și Curții domnești își găsește corespondentul în noua înfățișare pe care a căpătat-o centrul comercial la sfîrșitul veacului al XIX-lea, în special Ulița Sinagogelor, după incendiul din iunie 1854 [258]. Deosebirea de program nu împiedică manifestarea predilecției pentru arhitectura apuseană a sfîrșitului de veac, factorul de unificare fiind prelucrarea elementelor occidentale în proporții și structuri de străveche tradiție locală.

În perioada ce a urmat după 1944 s-a recurs la redistribuirea unei părți a fondului locativ din zonă și la schimbarea destinației unui număr însemnat de locuințe. În acest context, zona a fost restructurată în două etape succesive : prin schița de sistematizare din 1960 s-a străpuns str. Ștefăniță Vodă creîndu-se B-dul Ana Ipătescu, iar prin tronsonul de blocuri construite în partea de sud-vest a cartierului s-a prelungit str. N. Bălcescu ; în cea de-a doua fază de restructurare urbană (schița de sistematizare din 1980) [259] s-a dărîmat frontul de nord-vest al cartierului cu excepția Școlii generale nr. 2. Tronsonul de blocuri în formă de „L" închide o mică piațetă interioară, cu rol de parcare. Noile formule de organizare spațială acceptate în cadrul vechilor programe de „piață centrală" și „străzi comerciale", azi numai cu circulație pietonală, au lăsat posibilitatea proiectanților să creeze o largă „pajiște înierbată" în jurul celor două monumente medievale, biserica Sf. Dumitru cu turnul de intrare Alexandru Lăpușneanu și Curtea domnească, aceasta din urmă necesitînd grabnice acțiuni de consolidare și restaurare pentru a preîntîmpina o eventuală autodemolare [260] ; fostul centru istoric și comercial (sec. XIX) al Sucevei a fost complet demolat și escavat.

Stabilitatea în timp a texturii urbane a centrului de schimb, ca și raporturile sale cu cele șase *mahalale istorice*ște *constituite*, în care memoria străzilor este pusă în evidență de însăși vechimea acestora, vădesc logica implacabilă a procesului de creștere și degenerescență, condiționată cu precădere de factori economici interni și externi, ilustrînd concomitent importanța istorică pe care au avut-o aceste zone topo-urbane mai sus menționate, în economia Moldovei, timp de peste șase secole.

i) Acestor cartiere istorice li se pot adăuga alte două, înglobate în perimetrul urban în epoca modernă. *Mahalaua Iț*canii *Vechi*, fost nucleu mănăstiresc (1395) — Adormirea Maicii Domnului [261], apoi sat de colonizare (numit Iț*c*ani) [262], aflat în 1632 „în limitele tîrgului Suceava", din „care a fost scos" [263] și definitiv înglobat în perimetrul urban al Sucevei în 1796, cînd „orașul cumpără moșia Fondului bisericesc, Iț*c*anii

https://biblioteca-digitala.ro

Vechi, de lîngă oraș, cu toți supușii și obligațiile lor, apoi cu toate privilegiile de folosință aparținătoare, pentru suma de 3 787 florini, 35 Kreuzer, ce vor fi plătiți la casa administrației (Administrația imperială a moșiilor statului din Galiția) în cel mult șase săptămîni de la ratificare" [264]. Ulterior, acest cartier a fost arendat de către Magistratul orașului Suceava lui G. Meixner [265], care ridicase aici o berărie, după ce-i arsese cea din Areni.

Datorită alunecărilor de teren, zona nu a fost supusă nici unui proiect de sistematizare, ea conservînd vechea parcelare din epoca modernă, unde casele în stil popular, atît prin valoarea intrinsecă a fiecărui exemplar în parte, cît și prin gruparea lor în jurul fostei biserici de breaslă a cizmarilor, Adormirea Maicii Domnului, dovedește că acestea au fost locuințe obișnuite ale meșteșugarilor și agricultorilor români. Caracterul industrial al mahalalei (în epoca modernă aici funcționau o fabrică de bere și o moară) s-a păstrat pînă în zilele noastre, aici funcționînd platforma industrială cunoscută sub numele de „Traian Vuia".

j) Satul Areni (1586) [266] fost domnesc, ce făcea parte din ocolul Sucevei [267], ulterior intrat în posesiunea Mitropoliei (1747 ; 1767) [268], potrivit planului orașului din 1800, a fost înglobat parțial în perimetrul său urban cel mai tîrziu în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În sprijinul acestei constatări trebuie luată în considerație și afirmația Mitropoliei, din 1820, în care arăta orășenilor suceveni cu care se afla „în conflict" că satul „Cut" „din veci s-a numit Areni și Țigănia" [269]. Cunoscut în evul mediu ca loc unde se aflau „ariile domnești" [270] și unde a fost ucis Despot-Vodă, („unde era țara adunată" — 1563) [271], „mai sus de Suceava, la Areni" [272], suburbia de aici avea în secolul al XVIII-lea doar „15 case" [273]. În schimb, hotarnica din 1783, a satului Sf. Ilie face o precizare deosebit de importantă pentru mahalaua de la Areni : „De la această movilă, Sf. Ilie se întinde pe lîngă Areni, *mai în sus de un zid vechiu de biserică* și cele două izvoare ale berarului (Gh. Meixner), care a fost acoperită cu o movilă de hotar. La această movilă se întîlnesc *locul caselor de odinioară ale Sucevei, seliștea Areni* și Sf. Ilie" [274].

Conform planului orașului din 1800, această „movilă de hotar" se afla, raportată azi la topografia locului, în zona Institutului de Învățămînt Superior *. Tot aici, cu ocazia construcției Institutului, s-au dezvelit puternice temelii din piatră (datate în sec. al XVIII-lea) [275] pe care noi le-am considerat a fi de la fosta berărie a lui Meixner, care a luat foc la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Localizarea în planul din 1800, a bisericii din Areni, între Institut și fabrica „Zimbrul", unde se afla unul dintre izvoarele pîriului Areni (azi str. Universității), confirmă datele de mai sus că fosta vatră a satului Areni a devenit „mahala" a Sucevei în cursul secolului al XVIII-lea. În alt plan, din 1906, în această mahala nu sînt marcate decît 19 case, într-o zonă ce nu avea nici un contur parcelat, fiind mai mult o suprafață agricolă. Actualul ansamblu Areni (2 200 apartamente), ridicat între anii 1964 și 1966 [276] reprezintă primul

* Din 1990, Institutul a fost transformat în Universitate, cu denumirea de „Ștefan cel Mare".

https://biblioteca-digitala.ro

„cvartal" de locuințe amplasat în general pe un teren „curat", la marginea orașului, fără elemente aleatorii, greu de incorporat în compoziții geometrice noi. „Tinerețea" fondului construit s-a răsfrînt în difuzarea la scară mai mare, prin crearea unor structuri industriale (fabricile „Zimbrul" și „Confecția") și de învățămînt (Institutul de Învățămînt Superior), ceea ce a multiplicat funcționalitatea zonei și le-a extins la dimensiunea unui cartier cu un specific aparte.

k) *Cartiere noi.* În faza următoare de proiectare și sistematizare a orașului, cuprinsă între anii 1965 și 1975 [277], construcția ansamblurilor de locuit marginale, a condus la apariția unor adevărate „orașe noi", precum cartierele Zamca (1965—1980), George Enescu (1971—1982) și Obcine (s-a desființat jumătate din satul Sf. Ilie ; 1980—1988), cu o populație variind între 10 000 și 40 000 de locuitori. Realizarea în etape a acestor trei mari *cratiere geografice,* ce nu suprapun locuri cu încărcătură istorică, a permis verificarea programelor prevăzute pentru extinderea prin modul de funcționare a componentelor deja construite (Areni), experiență necesară în abordarea problemelor de reciclare. Concluzii utile au fost trase și de pe urma cercetării modului de alăturare spațial-funcțională a unor ansambluri rezidențiale cu cele ale industriei ușoare, trame stradale (B-dul George Enescu), rețele de dotări comerciale (piața „Mică"), sanitare (amplasarea noului spital) etc., din diverse etape de construcție. În schimb, dotările social-culturale din aceste cartiere sînt aproape inexistente, cu excepția doar a unei filiale a Bibliotecii Județene în „Obcine". Totodată, prin preluarea de către aceste „cartiere dormitor", destul de uniforme arhitectural și uneori strident colorate, a presiunilor în domeniul solicitărilor de locuințe, au putut fi ponderate, pînă în 1980, intervențiile restructuratoare asupra centrului istoric din cartierul Ștefan cel Mare.

Schița de sistematizare din 1975 reprezintă o nouă etapă în fixarea perimetrelor de dezvoltare a orașului, în plină ascensiune economico-socială, cu o populație de 2 ori mai mare decît în 1960. Schița tratează trama stradală, zonarea internă și marchează principalele artere de circulație. Trama stradală este proiectată în perspectiva deservirii unui oraș de peste 100 000 de locuitori. Schița propune rectificarea traseelor stradale din cartierele istorice și centru, prin reducerea sinuozităților și a fundacurilor și legarea funcțională a celor două platforme industriale (Valea Sucevei și Valea Șcheii) cu centrul civic modernizat. S-a păstrat configurația liniară a arterei principale nord—sud (pe traseul fostului drum de tranzit, drumul Liovului și drumul Bistriței) și s-a deschis posibilitatea unor legături laterale (șoseaua din Ițcani și Șcheia ce ocolește platoul Zamca) care să avanseze pînă la marginile orașului Suceava. Schița renunță la vechea trămă stradală rectangulară din zona centrală, dens parcelată și la rețeaua unitară de centură. Astfel, sistemul rutier cuprinde trei treceri principale : una ocolește perimetrul urban pe la vest — via Șcheia, iar celelalte două îl traversează în zonele sale marginale. În acest fel se urmărește reducerea traficului de tranzit din zona centrală. În ceea ce privește circulația majoră, în relația oraș—industrie, pentru a nu supraaglomera principala arteră, B-dul 1 Mai — Ana Ipătescu,

https://biblioteca-digitala.ro

zona dens populată a cartierului George Enescu—Zamca a fost legată direct cu zona industrială. Valea Sucevei, printr-un drum cu traseu in serpentină pe versantul nordic al orașului, peste fosta „Coastă Șeptilici". În perspectivă se prevede asigurarea unui nou acces rutier înspre platforma industrială „Valea Sucevei", care să facă legătura cu noile cartiere — Obcine și George Enescu și cu drumul național 29 Suceava — Botoșani în aval de cel existent, precum și lărgirea arterei existente care traversează zona industrială, la patru benzi de circulație.

În concluzie, valoarea istorică a vechii Suceve a constant in exprimarea — prin intermediul trame stradale, al parcelării și al organizării teritoriale — trecutului prin constituirea unui centru puternic de meșteșugari și negustători, dezvoltat la o răspîntie de mari drumuri comerciale și a căror vrednicie aducătoare de venituri pentru statul feudal a impus timp de peste două secole rămînerea aici a capitalei Moldovei. Relativa echilibrare a modului de viață din secolele XVIII și XIX s-a făcut și prin continua refacere, extindere și indesire a locuirii in vatra orașului (reflectată, pînă către 1900, în trăsăturile comune, tradiționale, ale tipului de locuință) ca și prin conservarea unor vaste cartiere medievale.

4. TIPURI DE PROFILE DE PLAN — GENERAȚII DE TEXTURĂ URBANE

Așezarea zonelor de locuit de tipul mahalalelor în jurul nucleului central-comercial propriu-zis, diferențiate pe bresle, pe etnii și după starea socială, avînd ca semn distinctiv propriul lăcaș de cult, ilustrează pentru fiecare comunitate importanța pe care aceasta a avut-o în viața orașului, nivelul de stare materială pe care l-a atins sau la care aspira, precum și cultura proprie, reflectată în relația elementelor arhitecturale. O trăsătură comună vechilor zone de locuit este rezervarea unui spațiu generos — dar nu excesiv — pentru amplasarea independentă a locuinței, cu o participare la viața uliței, care nu anihilează personalitatea individuală și care reflectă în final mîndria tîrgoveților ferit de aservirea feudală prin însăși capacitatea sa de producere a bunurilor necesare întregii societăți. În lumina acestei concepții de viață, „afinarea" curților nu poate fi privită ca o risipă de spațiu, evident în condițiile de viață ale unui oraș medieval, a cărui populație nu depășea 7 000—9 000 locuitori la începutul secolului al XVII-lea. În comparație cu mahalalele, parcelarea centrului de producție și de schimb este mai unitară sub raportul dispoziției generale a unor parcele foarte înguste și alungite, așezate perpendicular pe axul vadurilor comerciale și avînd, către vad, dughenele construite în front mai mult sau mai puțin continuu. Această situație este evidentă mai ales pentru perioada modernă, așa după cum reiese din planurile de la 1856 și 1907 (fig 86, 94).

Distribuția diferențiată a texturii Sucevei pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (vezi planul din 1856), după care s-a trecut la „regularizarea" străzilor și a pieței, demonstrează superficialitatea afirmațiilor privind dezvoltarea haotică și necontrolată a orașelor românești [278].

https://biblioteca-digitala.ro

Funcțiile străzii au fost tot atît de multiple ; în general, însă specializarea lor este destul de puțin avansată, deși aceasta este considerată ca indispensabilă într-un oraș puternic dezvoltat demografic.

Necesitățile funcțiilor urbane și organizarea vieții cotidiene s-au înscris, potrivit datelor de mai sus, într-un anumit cadru fixat de către planul orașului. Plecînd de la stratificarea istorică în profil topografic, pe generații de străzi reconstituite în mod diacronic, pentru evul mediu, planul orașului Suceava s-a dezvoltat pe trei niveluri distincte din punct de vedere cronologic (medieval, modern și contemporan) și spațial. Ceea ce este însă comun tuturor celor trei profile de plan, este faptul că el a fost ordonat în toate perioadele în jurul unui punct central : *o piață* unde se încrucișau străzile în „capul uliților" și de „unde porneau acestea", *o biserică domnească* și *un turn*, cu funcții administrative, precum și o *Curte domnească* cu fîntînă, baie și grădini (în perioada modernă primăria orașului, iar azi magazinul tip „Hală", cu trei etaje). În jurul acestui punct central, casele și străzile au fost dispuse, în linii generale, după următoarele scheme : potrivit planului din 1790, pînă la „regularizarea" străzilor de către autorități, putem presupune, potrivit informațiilor documentare din secolele XV—XVI, că planul orașului avea o *textură rectangulară* cu tendința radiar-concentrică a ulițelor din partea de vest și de est a orașului către piața sa centrală. Astfel, pentru această fază, Suceava a avut o evoluție concentrică, unui nucleu inițial (Piața și Curtea domnească) adăugîndu-i-se parcelări ulterioare, devenite necesare pe măsura creșterii orașului. Găsim totuși și în această situație elemente din conceptul urbanistic medieval [279] ; astfel, în orașul de jos, străzile Petru Rareș și Curtea Domnească (fostele uliți Fruntea și Mare Domnească), debutează în colțurile „Pieții Mari" (sau tîrgul de jos), în mod asemănător ca la orașele concepute după un plan ideal, unde piața este un careu dreptunghiular, rămas liber între două străzi paralele. În partea de vest, în zona „tîrgului de sus", dată fiind existența mai tîrzie a acestui nucleu comercial, acest principiu nu a mai fost realizat, cele două străzi armenești fiind orientate către acest spațiu comercial, nemaputînd continua în latura pieței. Dimpotrivă, la piațeta (în comparație cu existența „pieței mari" putem presupune existența unei piețe mici) dinspre latura sudică a Uliței Boierești, unde se delimita un spațiu distinct de reprezentare („ograda domnească"), format dintr-o biserică domnească, un turn de intrare, o fîntînă domnească, baie turcească, grădini și bineînțeles, Curtea domnească, se crea un plan „ideal" al orașului medieval. În cazul acesta este de netăgăduit și faptul că orașul Suceava, crescut în decursul timpului, are în general, prin traseele drepte și curbe ale străzilor, prin elementele surpriză (turn de intrare, bolți, fîntînă domnească etc.) și multitudinea formelor urbanistice, un plus de originalitate și de multe ori și de valoare estetică, față de cele concepute după un plan geometric rigid. Trebuie ținut cont la o astfel de apreciere și de caracteristicile terenului, care a contribuit în mod esențial la valoarea artistică a acestui ansamblu urban ce este capitala Moldovei — orașul

https://biblioteca-digitala.ro

Suceava. Treptat, prin extinderea orașului (secolele XVII—XIX), incinta exterioară nucleului central, parcelat dreptunghiular, capătă treptat fie o formă eliptică (zona Areni) fie una circulară (azi zona cinematografului „Modern"). Astfel, dacă pentru perioada secolelor XV—XVI, planul era dirijat în cele două direcții principale (drumul Liovului și drumul Bistriței), care se întretăiau perpendicular în zona „fîntînii domniei", acesta căpătînd în mod evident o formă rectangulară, ulterior, prin extinderea teritorială, pe această bază centrală s-a grefat, în partea de sud-est a orașului, o textură *radiar-concentrică*, ulițele („drumul din oraș la Areni, Ulița Mitropoliei și Ulița Podgoria") ce delimitau la exterior vatra orașului aveau un contur circular. Din orice punct se putea ajunge cu ușurință în centru, unde erau concentrate principalele funcții social-culturale, comerciale și administrative ale orașului. Planului rectangular inițial i se opunea în secolele următoare planul radiar-concentric. Cele două tipuri de planuri s-au adaptat la cadrul geografic existent: dacă în prima fază s-a urmărit extinderea est-vest, de la Mitropolia veche la mănăstirea Zamca, zona pretîndu-se la o textură rectangulară, în cea de a doua fază, condițiile geografice au impus dezvoltarea radiară a principalelor artere de circulație și ocolirea zonei mlăștinoase din Areni și Șipot. În acest sens putem aprecia că relieful peste care s-a implantat orașul Suceava a fost elementul cel mai prezent în conturarea siluetei sale.

În perioada modernă (vezi planul din 1907), folosirea planului rectangular a fost mult accentuată, creindu-se cea de-a doua zonă (între Sf. Dumitru și clădirea Prefecturii), parcelată dreptunghiular, care s-a grefat perpendicular pe prima. În cadrul acestui echer cu laturile egale s-au dezvoltat în exteriorul incintei sale o rețea de străzi radiare, cu nuclee circulare (în zona veche a poștei și în zona Șipot). Vechilor scheme li s-au opus în perioada contemporană un *„Plan raționalist-negativist"* [280], ca rezultat al dezvoltării concepțiilor urbanistice moderne, folosindu-se o mai mare varietate de elemente geometrice. În cursul anilor 1965—1985 s-a pus problema remodelării vechiului nucleu și adaptarea sa la noile condiții create prin activitatea unei populații de multe ori înzecită. Dacă, într-o primă fază s-a aplicat „tehnica retușurilor" și cea a „migrării" centrului urban prin construirea de noi cartiere pe terenuri „curate", ulterior s-a trecut la restructurarea totală a planului orașului, vechea textură a centrului istoric fiind înlocuită prin trasaraea de străzi lungi transversale, vechile străduțe longitudinale ce parcelau zona fiind desființate. Aceeași soartă au avut-o și străzile din zona cartierelor mărginașe. Astfel, prin acest plan raționalist-constructivist s-a creat un țesut format din veritabile celule urbane din ciment de formă rectangulară, delimitate marginal de artere de circulație majoră (pornind de la nord la sud putem contura în cadrul acestui plan patru celule urbane: vechea zonă centrală; zona Mărășești — Mihai Viteazu — Ana Ipătescu; zona Areni — George Enescu și zona Obcinelor), cu o viață intensă, asigurată în mod optim la nivelul cerințelor curente (dotări sociale, spații verzi, terenuri de

https://biblioteca-digitala.ro

joacă și sport, spații comerciale etc.). Această textură introduce o delimitare netă între arterele de circulație majoră și aleile secundare, avînd totuși deficiența în cazul primelor încercări (cartierul Areni, Mihai Viteazu etc.), de a nu fi fost gîndită în ipoteza unui important trafic auto. În general, s-a mers mai mult, inițial, pe ideea spargerii frontului continuu al străzii (în zona B-dul Ana Ipătescu) dar revenirile ulterioare tind să completeze numărul excesiv de spații goale lăsate în acest fel (de exemplu pe str. Mărășești). În situația actuală trama stradală evoluează spre o structură polinucleară în care se conturează cîteva nuclee auxiliare în cartierele noi.

Densitatea tramei stradale este o consecință a tipului dominant de plan și a elementelor funcționale care umplu rețeaua respectivă. Astfel, dacă în 1921, densitatea medie a tramei stradale era de 11 km la o suprafață de 273 ha (24 km), în schimb, în 1985, la o suprafață de 5 ori mai mare 1 024 ha (117 kg), densitatea a rămas tot aceeași de 11 km, ea fiind foarte aproape de media orașelor din Moldova. Raportată la populația actuală, densitatea tramei stradale, de 1 m/locuitor scoate în evidență un indicator optim (față de alte orașe)[281], cerut pentru asigurarea unei întrețineri normale a străzilor, ca și pentru optimizarea rețelelor de apă, electricitate, gaz, canalizare, telefon. Faptul că Suceava se află pe locul al treilea în Moldova la acest indicator, după Galați și Bacău[282], dovedește că la nivelul acestei regiuni a țării, municipiul Suceava se află printre orașele evoluate. Aceste probleme actuale ale remodelării privesc mai ales acum nucleul central în jurul căruia s-a dezvoltat orașul; fizionomia acestuia depinde acum și mai mult încă, de noile sale cartiere, ce-au conturat un profil arhitectural nou masiv și greoi, în comparație cu epoca modernă și cea medievală.

CAPITOLUL II

PROFILUL URBAN AL ORAȘULUI ÎN EVUL MEDIU

Valoarea urbanistică a unui oraș rezultă din folosirea unor date obligatorii (căi de comunicație, natura reliefului, sursele de apă etc.) pentru autoafirmarea comunității orășenilor prin intermediul unui ansamblu arhitectural capabil să exprime organizarea economico-socială din trecut și prezent în forme specifice locale și cu o certă calitate artistică. În sensul mai general al definiției, profilul urban reprezintă dimensiunea orașului în plan vertical, element fizionomic influențat și el la rîndul său de evoluția specifică a orașului în diferite etape istorice, de formarea zonelor funcționale și de anumite particularități ale structurii urbane subterane. În lumina acestei definiții, Suceava prezintă o valoare urbanistică de primă importanță, rezultată din :

— folosirea rațională a denivelărilor terenului în trasarea unei rețele de străzi ce urmăresc, fără rigiditate, curbele de nivel, fiecare stradă avînd în final o personalitate proprie (pînă în a doua jumătate a secolului al XX-lea), cu deschideri și capete de perspectivă mereu noi;

https://biblioteca-digitala.ro

— diferențierea funcțională și socială a cartierelor vechi, deosebite și în același timp înrudite prin integrarea într-un organism urban înfloritor ;

— ierarhia regimului de înălțime, în care domină — prin masă și prin așezarea pe un loc central vizibil din orice margine a orașului — „târgul de jos" cu cele două piețe, semnalate prin biserica Sf. Dumitru și turnul lui Al. Lăpușneanu, precum și Curtea domnească (în secolele XV—XVII), simbol al protecției comerțului medieval de către puterea centrală. În perioada modernă, pentru aceeași zonă s-a adăugat și altă verticală, clădirea primăriei cu turnul său. Regimul de înălțime caracteristic epocii contemporane este dominat în zona centrală de blocul turn P+11 și de blocuri P+4 și P+5 ce domină prin masivitate ;

— dacă pentru perioada secolelor XV—XIX toate celelalte zone (mahalalele) erau subordonate „inimii târgului", afirmîndu-și propria personalitate prin caracterul arhitecturii și prin silueta — expresiv diferențiată în forme și proporții — turlelor de biserică, în schimb, în perioada contemporană putem vorbi de o „desacralizare" a zonelor reprezentativ urbane, prin uniformizarea cartierelor, dispariția centrului unic și apariția unor noi dominante, blocurile turn. Aspectul istorico-natural al orașului și implicit individualitatea sa au dispărut o dată cu industrializarea, acesta devenind o „casă mare" a celor peste 100 000 de locuitori. Urbanismului reprezentativ-religios din trecut i se opune azi unul civil-funcțional ;

— în cursul unei asemenea dezvoltări, Suceava a acumulat o seamă de trăsături urbane, ceea ce o situează la interferența între tradițiile arhitecturii orientale și occidentale, faptul în sine constituind cel mai reprezentativ exemplu al urbanismului de factură răsăriteană din zona extracarpatică, acesta caracterizîndu-se dintotdeauna printr-un profil neuniform, cu o dinamică a dominantelor în trepte succesive, de la est spre vest și de la sud spre nord. Acesta este rezultatul unei îndelungate evoluții istorice, în care dialogul edificiu—oraș a fost dintotdeauna subordonat ultimului ;

— pînă în secolul al XIX-lea, fondul construit al orașului a avut un profil în general scund, cu o predominare absolută a caselor-parter din lemn, accentele acestuia fiind date doar de turlele bisericilor din piatră ;

— profilul înalt al orașului (majoritatea clădirilor, peste 80%, sînt blocuri P+4 și P+5) a început să se contureze abia tîrziu, începînd cu anii 1965, 1970, acesta generalizîndu-se pe întreg perimetrul orașului, cu excepția zonei de nord-vest (cartierul armenesc și zona Șeptilici), unde predomină clădirile-parter sau cu cel mult 1—2 nivele. Aceasta accentuează și mai mult asimetria profilului urban, cu cele mai masive grupări de clădiri înalte din partea de sud și sud-vest a orașului (cartierul Areni, Mărășești, George Enescu), necchivalate în egală măsură de construcții înalte în aria periferică nordică ;

— dacă în cele mai multe cazuri creșterea pe verticală a orașului a avut rezultate pozitive din punctul de vedere al unei ocupări efi-

https://biblioteca-digitala.ro

ciente a spațiului și chiar din punct de vedere estetic, ne exprimăm opinia că în centrul istoric ,exagerarea verticalității are efecte negative, estompînd silueta monumentelor de valoare arhitecturală. Ceea ce a schimbat nu numai profilul centrului istoric, dar și trecutul său.

1. IMAGINEA ORAȘULUI SUCEAVA ÎN VIZIUNEA CĂLĂTORILOR STRĂINI (SECOLELE XV—XVIII)

Dacă dovezile scrise și cele cartografice sînt încă destul de puține, mărturiile necesare pentru reconstituirea profilului urban al Sucevei pentru primele etape din viața orașului sînt și mai sărace. Documentele iconografice lipsesc cu desăvîrșire pînă în secolul al XVII-lea, de cînd datează prima gravură — destul de fantezistă — ce înfățișează orașul și pe care o datorăm publicării ei în „Descrierea Moldovei" [283].

Cele peste șase veacuri de existență istorică atestate documentar ar fi trebuit să ne lase mai multe dovezi asupra faptelor și întîmplărilor din Suceava. Dar, prea multe au fost răutățile în calea cărora a fost pus acest oraș, prea mari năpaste s-au abătut asupra lui, pe care urmele de viață să mai poată ajunge pînă la noi. Iată ce declarau orășenii suceveni în 1813, cînd se aflau în proces cu Mitropolia pentru „hotarul" orașului : „Din toate părțile țara aceasta au fost încungiurată de războaie", și din această „mulțime a războaielor sau pusteit acest oraș Suceava, împrăștеindu-să norodul unii în țara lișească, alții în Ardeal, și așa-u rămas tărgul mulți ani pustii și pe urmă după ce s-au înpăciuit au început a să aduna către puținei oameni din toate părțile, dar norodul era rari (!) și toate ducamenturile acestui oraș în vremile acele ce s-au împreștiiet, scrisorile s-au prăpădit sau din ardere focului s-au prefăcut în cenușe" „...că tărgul Sucevii au fost un oraș de căpetenie unde scaun a țării domnesc au fost și rezădenția așijdere episcopască... iar, acum dară după cum să vedi, nu are nimică, cât păn la atăta au rămas de și cetate ce veche a Sucevii cu măhălalile ei și cu 2 biserici sânt cuprinsă în hotarul Mitropoliei" [284].

În toată această penurie de surse s-a dovedit imperioasă necesitatea de a se recurge — pentru o firească completare a tabloului de ansamblu — și la izvoarele externe, în special la mărturiile provenind de la călătorii străini care, în peregrinările lor de-a lungul Europei s-au oprit și la Suceava, lăsînd dovezi revelatoare pentru cunoașterea fizionomiei orașului. Într-adevăr, așa cum am mai afirmat [285], „mărturiile călătorilor străini", alcătuite într-o viziune inevitabil subiectivă și fragmentară, dar beneficiind de spontaneitatea contactului direct și a detașării, atunci cînd n-au fost alterate printr-un caracter de circumstanță sau de convenționalismul unor prelucrări tardive, constituie surse prețioase de informare ; ele întregesc, alături de izvoarele scrise interne și de cele arheologice, aspectele atît de variate și complexe ale dinamicii în timp a fizionomiei orașului, ajungîndu-se azi, la o sinteză mai mult sau mai puțin reușită a valorilor arhitecturale ce s-au păstrat și perpetuat de-a lungul timpului.

https://biblioteca-digitala.ro

Datînd din secolul al XV-lea, primele informaţii se refereau mai ales la Cetatea de Scaun şi mai puţin la celelalte monumente, aceste date amplificîndu-se în cursul secolelor următoare.

Din punct de vedere al examinării globale, călătorii străini remarcă mereu că Suceava este „cel mai de seamă oraş" din „Valahia" [286], „capitală a ţării" [287], fiind „întărită de minune şi aproape de necucerit"; aceste însuşiri urbane au creat o imagine reală a oraşului secolelor XV—XVI, acesta fiind descris ca o „capitală" „foarte înfloritoare", adică *„un oraş frumos din toate punctele de vedere"* [288]. Dar, dacă aceşti călători privesc imaginea oraşului Suceava şi a locuitorilor săi într-un ansamblu, există şi alte mărturii, din secolele XV—XVI, care adîncesc, după preferinţe, un aspect sau altul despre fizionomia oraşului. În sensul acesta, cea mai veche descriere o datorăm lui Giovanni Maria Angiolello, care l-a însoţit pe sultanul Mehmet al II-lea la Suceava, în anul 1476, cînd a fost asediat oraşul. Angiolello vedea un oraş *„înconjurat cu şanţuri şi palisade. Casele şi bisericile erau de lemn* şi acoperite cu şindrilă. Numai castelul Sucevii era clădit din piatră şi tencuială pe o coastă în afara oraşului" [289]. Cele mai numeroase detalii privind arhitectura Cetăţii şi silueta sa ce domina prin masivitate şi înălţime oraşul ne sînt oferite de cronicarii turci, ce l-au însoţit pe Soliman Magnificul în expediţia sa din 1538, în Moldova. Ajunşi la Suceava, aceştia văd o „cetate minunată, cu ziduri numeroase şi puternice, asemenea celor ridicate de Alexandru cel Mare, şi avînd dintr-un capăt la altul, trei rînduri de turnuri care se înalţă la cer" [290]. *„Cetatea este înaltă, turnurile sînt solide,* porţile înguste, şanţurile largi, deci este cu neputinţă de pătruns chiar pentru zborul unei păsări. În turnurile sale se găsesc aşezate tunuri de toate mărimile, muniţii şi provizii din belşug. În şanţurile cetăţii sînt înfipte ţepuşe de fier şi de lemn, care alcătuiesc alte piedici. Cetatea este aşa de bine întărită, încît foarte greu poate fi cucerită. În turnurile clopotniţelor construite cu grijă, bat îndată la ochi chipuri lucrate cu meşteşug" [291]. Un alt cronicar turc (Mustafa Ali) [292] vedea un „oraş plăcut" şi o cetate cu „turnuri puternice, mici şi mari, de formă concavă, înălţîndu-se spre cer", cu „şanţ lat şi adînc...De asemenea, pentru apărarea cetăţii, pe lîngă că avea turnuri puternice, era şi plină de tunuri şaklos, darbzenuri şi havane, avînd totodată şi diverse locuri de trecere întărite cu copaci". Alţi călători străini fac remarci interesante şi asupra oraşului „de sub cetate". Astfel, din rapoartele lui Belsius către Maximilian, privind activitatea lui Despot-Vodă la Suceava, aflăm că aici exista o *„piaţă mare"* (1562) [293] iar în apropierea acesteia o „curte" unde domnul după ce a „încheiat" audienţele, „s-a dus la biserică, unde a zăbovit puţin timp" şi apoi „s-a întors". Aceeaşi curte este remarcată de un alt călător în trecere prin Suceava, la 1587, ca un *„preafrumos palat* (pulcherium) [294]. În secolul următor — XVI — descrierile sînt tot mai cuprinzătoare şi puse pe temeiuri din ce în ce mai ştiinţifice; călătorii încearcă acum să întemeieze istoria Moldovei şi a reşedinţei domneşti („Oraşul Suceava este a doua reşedinţă a domnului", şi este „un oraş foarte puternic" — 1636; 1644) [295]

https://biblioteca-digitala.ro

pe realitatea faptelor şi preciziunea amănuntelor, pe examenul datelor demografice şi analiza situaţiei claselor sociale, pe viaţa religioasă şi înfăptuirile edilitare. Chiar la începutul secolului (1603), călătorul Ioan Argento, în trecere prin Moldova, spre Polonia, remarcă existenţa în oraşul Suceava a „două biserici catolice („catolicii însă aproape că nu sînt în afară de negustori şi de ostaşii poloni")... şi mai multe biserici şi călugări şi preoţii" [296] schismatici (ortodocşi). Din punct de vedere al examinării de ansamblu a monumentelor religioase, cele mai cuprinzătoare date ne sînt furnizate de un călător anonim italian (1606) şi de către armeanul Simeon Lehati (1608). Primul observa că oraşul este „mare şi populat, *foarte vechi*, reşedinţă nu numai a principilor Moldovei, ci şi a mitropolitului, care-şi are astăzi scaunul acolo", şi unde se „află peste *24 biserici* şi mănăstiri de rit ortodox, *de zid*". Într-una din aceste biserici, care este foarte mare şi frumoasă pe dinăuntru şi pe dinafară, (catedrala mitropolitană Sf. Ioan cel Nou), se păstrează într-o raclă de argint moaştele aproape întregi ale unui oarecare Sf. Ioan, călugăr martir, foarte venerat de acei schismatici, care în fiecare an înainte de Rusalii îi sărbătoresc ziua cu mare solemnitate şi mulţime de oameni. În acelaşi oraş se găsesc *două biserici* romano-catolice (Sf. Treime sau Sf. Sacrament şi Buna Vestire sau Sf. Maria), clădite de asemeni *din zid* şi refăcute de actualul domn (Ieremia Movilă), împodobite de asemenea cu frumoase altare şi odăjdii. Într-una din ele, care, în temeiul picturilor vechi ce se mai văd într-însa, se crede că ar fi aparţinut călugărilor dominicani (este vorba de biserica Buna Vestire, „pentru poporul" sas din oraş). În cealaltă, un călugăr franciscan, polon (biserica Sf. Treime servea curtea şi slujitorii ei), acesta din urmă are grija duhovnicească a polonilor, iar cel dintîi, al saşilor ce locuiesc aici" [297]. Pentru a completa cadrul urbanistic al Sucevei secolului al XVII-lea, trebuie să adăugăm la acestea şi informaţiile călătorului armean Lehati, ce privesc în special monumentele armenilor din oraş. După ce remarcă *„privelişte frumoasă"* a oraşului şi a împrejurimilor, acesta fiind situat „pe un podiş înalt", Lehati descrie în continuare monumentele acestora: „Ei aveau trei biserici *de piatră* (Sf. Cruce, Sf. Simion şi Sf. Maria — azi dispărută) şi două mănăstiri tot de piatră, afară din oraş, foarte frumoase, una în apropierea oraşului (Zamca) şi cealaltă la o depărtare de două mile (Hagigadar, cu hramul Sf. Maria). Acolo era un episcop armean localnic, numit Horhannes... Populaţia era *foarte primitoare*, cu frica lui Dumnezeu şi *iubitoare de semeni*" [298]. Călătorind în prima jumătate a secolului al XVII (1632) [299] prin Moldova, Paolo Bonnicio constată că „Suceava este *locul cel mai bun* care se poate afla şi mai ferit de năvălitori" din toată ţara, oraşul fiind situat „sub munţii Transilvaniei şi unde se vor fi găsind vreo 1 500 de case"; acelaşi călător mai observă „o cetate întărită cu turnuri pentru apărarea domnului şi două biserici catolice" atribuite lui Ştefan cel Mare, „una pentru popor (Buna Vestire) şi alta înăuntrul curţii domneşti, pentru doamna sa şi pentru slujitorii ei". Detalii mai amănunţite despre aceste două biserici catolice ne oferă călugărul minorit Barto-

https://biblioteca-digitala.ro

Iomeo Bassetti, aflat în 1643 în trecere prin orașul Suceava : „În acest oraș sînt două biserici de zid. Cea care este în fața *pieței* este închinată Bunei-Vestiri și este lungă de 22 pași, largă de 7. Are 3 altare, cel mai mare a fost ridicat de prea luminatul domn Ieremia Movilă și este aurit... Acolo sînt trei clopote mari. Se mai află aici o casă cu grădina sa de zarzavat. Biserica cealaltă care se găsește în apropierea palatului domnesc este de zid și este închinată prea Sf. Sacrament. Este lungă de 20 de pași, largă de 10, are trei altare, ale căror chipuri sînt șterse cu totul ; sînt două clopote, unul mare, altul mijlociu. Are 9 vii și o casă cu grădina sa de zarzavat“ [300].

Dacă relatările de pînă acum privesc mai mult monumentele catolicilor din Suceava, în schimb, datele consemnate de Bogdan Bakšić, despre orașul Suceava, le putem considera cele mai complete privind imaginea acestuia în general și a centrului istoric în special. Aflat la 12 octombrie 1641, în Suceava [301], Bakšić constată că „*orașul este neîmprejmuit* (cu ziduri), dar alături de oraș se află *o cetate foarte frumoasă* și puternică așezată pe un deal, la poalele căruia curge un rîu numit Suceava... Acest oraș este aproape de granița Poloniei. În ținut se află din belșug grîu și poame... Vitele nu sînt în număr mai mic decît în alte părți ale Moldovei, ci sînt și mai de soi, fiind aproape de munte. *Oamenii sînt mai șlefuiți*, deoarece au mai dese legături cu polonii și ungurii și acest oraș este și *reședința de căpetenie a domnului*, care are aici *un palat* (Curtea domnească) și alte lucruri ce-i aparțin și vine adesea să stea cîtva timp. Este un *oraș mai de seamă și capitala întregii Moldove*, și totodată *reședința Mitropoliei*. Cetatea numită mai sus are trei-patru turnuri mari și altele mai mici și deasupra porții are săpat un cap de bour, care este stema țării ; dedesubt sînt inscripții slavone ale diferiților principi (două steme din vremea lui Ștefan cel Mare 1477, 1492, s-au descoperit în șanțul din fața porții de intrare în Cetate) [302]. E bine păzită, înzestrată cu arme și este ținută totdeauna ferecată. În *piață*, în fața palatului domnului se află un *spital pentru bolnavi și săraci* (bolniță ctitorită de Anastasie Crimca — 1619) [303], dar nu este prea mare. Mai sînt *băi turcești*, nu departe de palat. Se află acolo multe ape curgătoare (Șipot, Areni, Șcheia, Suceava) și fîntîni cu apă rece“ (fîntîna domniei și fîntîna Mitropoliei) [304]. În afara celor două biserici catolice, Bakšić mai remarcă o „biserică închinată unui oarecare *Sf. călugăr Ioan*“, adică mănăstirea, unde este și „reședința mitropolitului, deși el stă aproape tot timpul cu domnul, și în mănăstire stă vicarul său cu alți călugări. Mai este o biserică mare în piață, a *Sf. mucenic Dumitru*. Cam acestea sînt cele mai însemnate, de zid, apoi *mai sînt altele* de zid și de lemn... Armenii au *cinci biserici*, una este destinată episcopului, și trăiesc în foarte mare pompă și libertate“. Dar, dacă acești călători ne redau imaginea orașului Suceava și a locuitorilor săi într-un ansamblu, există și alte mărturii care adîncesc, după preferințe, un aspect sau altul din trecutul Capitalei. Așa de pildă, episcopul catolic M. Bandini, aflat la 10 decembrie 1646 în Suceava [305], unde „ciuma făcea ravagii“, consemna că „cetatea a fost zidită pe vremuri de germani și italieni“, iar orașul „era întărit și cu un val și cu un zid de apărare“. Biserica catolică din

https://biblioteca-digitala.ro

„grădina principelui" era părăsită, „schismaticii scoțind cu forța, pe furiș ușile cu două canaturi și balamalele de fier, distrugînd podelele pavate cu pietre cioplite". Cele trei case cu hambar și grădină ale bisericii erau „acuma în posesia românilor". Cea de-a doua biserică catolică (Buna Vestire) a fost „renovată în 1638, fiind acoperită cu șindrilă, o dată cu turnul". Casa parohială și biserica aceasta au fost „clădite în cea mai importantă parte a orașului. Cimitirul este împrejmuit cu bîrne, de mult timp nu a avut nimeni nici o grijă nici de grădină, nici de casă". În continuare, Bandini descrie cu lux de amănunte obiectele bisericești ce-au aparținut acestor două biserici catolice. Alături de biserica Buna Vestire din zona pieței se afla o „cramă sau pivniță de vin și de alimente pe promontoriul principelui, unde sînt trei iugăre... Acum sînt adînc întristate bisericile părăsite, care odinioară erau renumite prin administrarea sacramentelor și prin numărul mare de oameni, după a căror moarte unii din urmașii lor au trecut la schismatici". În sensul acesta, Bandini socotește că „două au fost relele care au cauzat aceste defecțiuni aici, primul fiind că preoții lor, de la care trebuiau să dobîndească doctrina creștină, nu le cunoșteau limba, iar al doilea, ca acești preoți, prin viața lor scîrboasă, erau conducători la vicii... Un pater religios din comunitatea Sf. Dominic, fiind prins în nelegiuire cu o fată și fiind pus împreună cu aceasta la *stîlpul public* al *infamiei*, a fugit în Țara Românească...". În schimb, același călător observă că *„românii și armenii din Suceava sînt în floare...* Românii au în oraș 17 biserici. Arhiepiscopul Moldovei se intitulează „de Suceava", unde își are sediul, situat în mănăstirea Înălțării la cer, în care se păstrează cu veneratie relicvele Sf. Ioan *. Există și o mînăstire de călugărițe sau maici (Iței — Adormirea Maicii Domnului). În afară de cetate se observă în apropiere trei mănăstiri... Armenii au în oraș patru biserici, episcopul lor locuiește în afară de oraș, într-o mănăstire renumită și artistic clădită. Primăvara și vara principele obișnuiește să petreacă adeseori în acest oraș. De aici este și o cărare spre Transilvania între Alpi și vîrful munților, unde se poate ajunge în trei zile și trei nopți".

O sinteză a acestor informații cu privire la profilul urban și epoca de înflorire a orașului Suceava în secolele XV—XVI, ne este redată cu multă claritate și realism istoric, de către marele nostru istoric Nicolae Iorga[306]: „Suceava avea pe vremea aceea o frumoasă înfățișare. Cetatea cea veche, care fusese începută în împrejurări modeste de cei dintîi domni, fusese întărită foarte mult... Pe vremea lui Ștefan trebuia să fi fost mai mică decît acum. S-au găsit ceva dintr-un paraclis..., și pe lîngă dînsul, odăile de strajă, subteranele unde se puneau proviziile care serveau pentru apărătorii Cetății, și, fără îndoială, acolo erau și odăile de ședere ale domnului. Căci nu credem să se fi aflat lîngă vechea biserică din Mirăuți, unde Alexandru cel Bun adusese moaștele Sf. Ioan, strămutate apoi în biserica Sf. Gheorghe din aceeași Suceavă, unde se găsesc și acum. Cît privește stilul în care vor fi fost făcute aceste biserici, se poate ști din atîtea alte zidiri ale epocii... Ornamentele gotice

* Relicvele Sf. Ioan erau de fapt depuse la mănăstirea Sf. Gheorghe.

https://biblioteca-digitala.ro

erau modeste, dar liniile care se taie între dînsele sînt foarte elegante, căci liniile gotice, chiar foarte elegante, simple, produc totuşi o puternică impresie... Clădirile care se zic a fi „în stil românesc" astăzi nu dau nici cea mai depărtată idee despre zidirile acestea cu caracter laic; în cele de acum s-au îngrămădit o mulţime de elemente de împodobire, mai ales coloane scurte, care au o înfăţişare grea, pe care clădirile de odinioară n-aveau. Erau puţine încăperile cu ziduri foarte groase. Se păstra sprinteneala caracteristică întregii noastre arte. Cît priveşte împodobirea dinăuntru se pare că se acopereau pereţii cu pătrate de smalţ înfăţişînd deosebite figuri. S-au găsit astfel în ruinile Sucevei elemente de acestea care s-ar putea să aparţie şi unei epoci mai vechi. Ieşind din cetate, după ce făcuse cunoştinţă cu biserica şi cu casa de locuinţă a domnului, călătorul întîlnea prăvălii foarte asemănătoare cu cîte una din cele ce se mai văd şi acum în vechiul Iaşi. În pivniţe enorme erau instalate cîrciumile: clientul se cobora cîteva trepte supt pămînt ca să guste vinurile aclimatizate în Moldova, cu vieri nemţi de la Tokaj, aduşi de Ştefan cel Mare la Cotnari — căci alt loc de vii nu se afla în Moldova. Prăvăliile exterioare aveau un pridvor sprijinit pe coloane, cel puţin într-o vreme mai tîrzie. Dugheni de lemn, ca acelea care se văd încă la Hotin, nu lipseau, firește. Ele aveau acoperişul mare ale vechilor case româneşti. Obloanele, scara, se prindeau în cîrlig. Unde lucra meşterul, el se aşeza, ca în Orient pe acelaşi oblon, prefăcut în masă de lucru. Casele particulare se înfăţişau, cum se înfăţişează şi acum, pierdute în mijlocul grădinilor înconjurate cu un gard de răchită sau de scînduri, făcute după un obicei care n-a fost părăsit nici pînă acum. *Era mai mult satul pătruns în oraş decît oraşul întinzîndu-se în dauna satului...* Tîrgul era împărţit cum e şi astăzi în mai multe părţi, după vînzarea ce se făcea în fiecare piaţă: Tîrgul Vitelor, Tîrgul Grînelor. În afară de aceasta, voiţii-şoltuzi şi pîrgarii ţineau condica oraşului. Ea se numea „catastiful oraşului sau a tîrgului"... Suceava însăşi se înfăţişează mai bogată în epoca lui Petru, decît înaintea lui. Dacă de la Alexandru cel Bun rămăsese biserica Mirăuţilor (ulterior s-a dovedit prin cercetări arheologice, că acest monument aparţine domniei lui Petru Muşat)[307], pe care Ştefan cel Mare a prefăcut-o, dacă, lîngă această biserică, existau curţi domneşti, datînd din secolele al XV-lea (anterior curţi din zid, Petru Muşat a construit o curte din lemn)[308]. Cele mai frumoase biserici vin din epoca lui Petru Muşat. Astfel e biserica Sf. Dumitru, care în liniile ei generale se păstrează pînă astăzi, înfăţişînd, într-o formă deosebit de frumoasă, stema Moldovei deplin înflorită. Tot aşa bisericuţa pe care a întemeiat-o doamna lui Petru Rareş."

În contrast cu această imagine înfloritoare a oraşului, începînd cu sfîrşitul secolului al XVII-lea, numeroşii călători străini ce-au trecut prin Suceava, ne prezintă o altă înfăţişare a acestuia în plină decădere, „ruinat" de războaie şi părăsit de populaţie. Perioada de prosperitate relativă atinsă de Suceava în decurs de un secol şi jumătate a fost urmată mai ales după războiul din 1653, de alta, caracterizată prin declin economic, instabilitate, anarhie politică şi dese intervenţii ale oştilor

https://biblioteca-digitala.ro

turco-tătare, polone sau ruso-austriece, în cursul cărora se remarcă molime pustiitoare, incendii și masive distrugeri de bunuri [309]. Consecința a fost sărăcirea generală a țării Moldovei, și implicit ruinarea orașelor, Suceava suferind cel mai mult în acest sens datorită deselor ocupații ale trupelor polone. Concludente în acest sens sînt mărturiile tîrgoveților suceveni, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care la diverse hotarnice de locuri „părăsite" din vatra orașului, arătau cui aparțin acestea „cînd orașul era întreg înainte de tulburările războiului și de distrugerea orașului" [310]. Încă din anul 1673, oștile polone ocupaseră Cetatea Neamțului și a Sucevei „socotind că după ce vor lua cetățile prea lesne vor lua și țara" [311]. Timp de un an au stat în Cetatea Sucevei, jefuind în jurul ei, prădînd locuitorii orașului, ceea ce a determinat „bejenia" multor orășeni. Dacă la toate acestea mai adăugăm și evenimentele anterioare legate de persecuțiile religioase declanșate de voievodul Ștefan Rareș asupra armenilor [312], și pustiitorul război dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan, din 1653, pentru ocuparea tronului Moldovei, război care s-a soldat nu numai cu cel mai lung asediu asupra Cetății de Scaun (două luni) [313], dar și cu cel mai mare dezastru asupra economiei orașului, cu evidente consecințe asupra evoluției sale ulterioare, avem o imagine comprimată a declinului orașului.

Această nouă imagine a orașului în plin declin i-a impresionat pe mulți dintre călătorii care au trecut prin Suceava secolului al XVIII-lea. Într-o însemnare a lui Vito Piluzzi, din 1674 se arată că „toate bisericile din Suceava au fost devastate de către turci... în Suceava puține case au mai rămas" [314], oamenii „au fugit în Polonia și Transilvania" din cauza războaielor. Aceeași situație o constată și Giovanni Battista (1687), care arată că în urma luptelor dintre poloni și turci, în orașele din Moldova — Baia, Suceava și Neamț — „nu au rămas decît doar zidurile goale, nu zic de case, dara încă și de la biserici" [315]. Framcesco Antonio, consemna că, polonii care se aflau în Suceava „au luat o mănăstire — episcopie a armenilor — și și-au făcut acolo cetate" (Zamca, 1691) [316]. Aceeași descriere a cetății, dar cu mai multe date privind imaginea Sucevei ne este redată și de solul polon Francisc Radzewski (1700) [317], în trecere prin Suceava, spre Poartă. El observa că, „conacul (Zamca) este așezat în niște locuri rele lîngă mănăstirea armenească, întărită de ai noștri, pe un deal ceva mai jos, spre răsărit era așezarea orașului vechi (zona Sf. Dumitru — Mirăuți), unde se aflau zidurile pustii ale mănăstirilor încărcate cu podoabe și ale caselor mari de piatră precum și ruinele unui oraș odinioară populat".

La întoarcerea tot prin Suceava, alt sol polon, Rafael Leszczynski (1700) observa în zona centrală a orașului „zece biserici de zid, dintre care una este soborul (Sf. Dumitru) [318], zugrăvită pe dinăuntru și pe dinafară, zugrăveală care se păstrează pînă acum... Lîngă biserica soborului este un palat de zid (Curtea Domnească), pustiu, căci mai înainte în vechime, aici locuiau domnii Moldovei". Din relatările lui Daniel Krmann (1709) [319] se poate desprinde aceeași imagine a unei Suceve cîndva înfloritoare, dar acum toată în ruină, cu o „cetate care odinioară

https://biblioteca-digitala.ro

a fost bine întărită", dar acum e dărîmată ; cele 15 biserici erau pustiite și ruinate, precum și o cetățuie mică (Castello) clădită din piatră (Curtea domnească). Casele rămase sînt cam toate din lemn, iar cele care au fost odinioară din piatră zac în ruină. Căci „turcii nu vor să aibă cetăți în această țară, de teama unei rebeliuni".

În prag de epocă modernă, unul dintre ultimii călători în trecere prin Suceava (1713, Erasmus Heinrich Schneider)[32], mai remarca încă „orașul minunat" de „odinioară", așezat într-un loc „frumos și vesel pe un deal mănos pe sub care curge apa Suceava". Bisericile le găsește „mărețe și minunate", din care unele s-au ruinat iar altele s-au mai păstrat încă într-o stare destul de bună. „Cele două cetăți care s-au menținut, una „este în ruină, în afara orașului", cealaltă „au făcut-o polonii în războiul trecut pentru a stabili legătura cu Neamțul și au întărit-o cu o mănăstire în apropierea orașului (Zamca) și pe aceasta au predat-o turcilor după încheierea păcii". Părăsind Suceava, călătorul consemnează în jurnalul său aceeași imagine a unui oraș „destul de ruinat" ca și a celorlalte din Moldova pe care le-a vizitat.

În concluzie, din cele expuse anterior în linii foarte generale se poate constata interesul pe care îl prezintă relatările călătorilor străini pentru reconstituirea în continuare a profilului urban al Sucevei în perioada evului mediu și unicitatea unor date ce pot fi detectate numai într-un asemenea gen de izvoare narative, în epoci cînd sursele interne sînt fie mai puțin substanțiale, fie prea laconice sau fragmentare.

2. VALOAREA ISTORICĂ A VECHII STRUCTURI MEDIEVALE ÎN PROFIL URBAN

Interesul istoric al vechii structuri urbane constă în evidențierea modului de organizare social-economică din trecut și punerea în valoare a gradului reprezentativ al arhitecturii, din ceea ce s-a mai păstrat în condiții politice date. Această relație între „locus politicus" (Curtea domnească) și „locus sanctus" (Mitropolie) a fost bine precizată și detaliată de unii istorici de artă[33], în cadrul dialogului stilistic purtat peste decenii de monumentele unor orașe-reședințe domnești. Într-o atare civilizație a vizualului, dialogul politic dublat de cel religios, demonstrează cu claritate concepția puterii voievodale în asemenea orașe reședințe. Suceava nu a făcut excepție de la această regulă.

Valoarea istorică a vechiului oraș, Suceava, deslușită din texte, cercetări arheologice și prin monumente constă în :

— Reflectarea înaltului nivel al vieții economice din trecut prin intensa parcelare a vadurilor comerciale și prin deosebita lor dezvoltare în raport cu suprafața redusă a vetrei. Insula de dughene cuprinsă între fostele Uliți Fruntea și Boierească este un exemplu în acest sens, tot atît de concludent, dovedit pentru această zonă, ca și rețeaua de pivnițe boltite, unele suprapuse, din piatră (secolele XVI—XVII) a căror arhitectură exprimă un anumit program comercial specific evului mediu românesc ;

https://biblioteca-digitala.ro

— Afirmarea importanței sociale a breselelor și a patriciatului medieval românesc prin salba de ctitorii bisericești care înconjoară „inima tîrgului", dominată de biserica domnească (ulterior a „sobarului") Sf. Dumitru. Acest grup de lăcașuri de cult, unde mitropolia Moldovei deținea acel „locus sanctus", din intervalul secolelor XV—XVII, impresionează prin continuitatea de gîndire reprezentativă și simbolică, vădită sub haina schimbătoare a curentelor artistice ;

— Un număr apreciabil de case medievale, descoperite arheologic și derivate de arhitectura populară, reflectă prin modul de construcție și tipologie, relații cu toate țările românești. Dar, principala grijă a domniei, într-un oraș reședință domnească, ca Suceava, în materie de construcții, a constituit-o Curtea domnească, mereu distrusă de incendii, dar mereu refăcută și extinsă în decursul secolelor XV—XVII. Din categoria construcțiilor laice sau „domestice" medievale, azi, nu s-a mai păstrat nimic, cu excepția Curții domnești și a pivnițelor subterane.

Dacă din orașul de *paiantă și lemn* nu ne-a mai rămas ca mărturii decît nivelele de arsură (1—3 m), în schimb a supraviețuit pînă azi, *orașul de piatră*, subteran, în toată măreția arhitecturală și funcțională. Această realitate urbană căreia cercetarea istorică i-a acordat mai puțină atenție [322], exprimă ideia unității în ansamblu urban al localității și contribuie într-o măsură mult mai sporită la înțelegerea fenomenelor economice și urbanistice ale evului mediu românesc. Prezența trecutului medieval, în orașul istoric, ne este relevată de două imagini, ale unuia și același timp istoric ; una vizibilă — Curtea domnească și bisericile și o alta ascunsă privirilor noastre — pivnițele subterane.

a) *Structura subterană a orașului.* Acumularea mărturiilor istorice, în subsolul vetrei medievale, păstrează elemente de primă importanță pentru cultura orășenească medievală, fapt certificat de structura subterană a unui oraș „depozit" în continuă expansiune, timp de peste șase secole, în limitele aceluiași perimetru. Importanța istorică a rețelei subterane de pivnițe boltite, capabile să contureze precis limitele — variabile în timp — tîrgului vechi și să contribuie la datarea celei mai înfloritoare faze de evoluție urbană, reiese și din depistarea, cartarea și datarea celor „aproape 100 de pivnițe cu bolți adîncite", menționate în documentele secolului al XVIII-lea (1779) [323] și în registrul de delimitare a proprietăților din oraș (1785) [324]. Chiar la începutul administrației militare, Enzenberg, guvernator al Bucovinei, într-un memoriu al său către Curtea din Viena [325], remarcă faptul că, în „orașul Suceava, se mai pot număra încă șaptesprezece biserici mari, dărîmate, poate *vreo sută din cele mai prețioase pivnițe boltite*, unele avînd pînă la 80 de trepte, o reședință foarte întinsă, dar dărîmată." Aceleași precizări privind numărul acestor pivnițe le fac și documentele mai vechi tot din secolul al XVIII-lea (1786), dar în alt context mult mai favorabil cu privire la vechimea și starea lor : „...noi am răscumpărat această casă văzînd că aceasta se află pustie de 100 de ani încoace, la fel cum stau — *pustii — 100 de pivnițe de acest fel de colo...*" [326]. Potrivit datelor arheologice și celor documentare putem deo-

https://biblioteca-digitala.ro

sebi sub aspectul amenajării două categorii de pivnițe, atît ca timp de execuție, cît și ca mod de construcție, materiale folosite și mod de dispunere în teren. Astfel că, cercetările arheologice din vatra medievală a orașului au dus la dezvelirea, fie în zona centrală (zona Curții domnești și Șipot)[327], fie la periferia vetrei (în zona de vest a orașului în apropierea autogării și a fostei Case a pionierilor)[328] a unor locuințe de suprafață ce suprapuneau pivnițe executate din material lemnos, căptușite cu tencuială de lut amestecat cu paie și datate, în general, în secolul al XV-lea. Asemenea locuințe cu beci din structură lemnoasă au fost descoperite și pe platoul din fața cetății[329]. În cadrul acestor cercetări s-a constatat aceeași tehnică de execuție a pivnițelor din lemn ceea ce dovedește că ele au fost ridicate într-o anumită perioadă de timp, realitate de altfel caracteristică și altor orașe din Moldova[330]. Toate pivnițele au fost săpate de la humusul medieval pînă la adîncimea care variază între 1,60; 1,80; 2 și 2,50 m.

Fiecare podea lutuită din cuprinsul pivnițelor cercetate erau încadrate de bîrne cu tălpi pătrate cu diametrul de 0,40 m, fasonate de dulgheri. Pe aceste tălpi constructorii au ridicat bîrne verticale care sprijineau pereții pivniței, cu diametrul de 0,30 m. Resturile arse ale stîlpilor s-au găsit fie înfipte în lăcașuri săpate în tălpi, fie atîrnînd deasupra lor, lipite de pereți, din distanță în distanță. Între bîrnele verticale și pereții gropii (pivniței) au fost introduse scînduri avînd dimensiunile de 2/0,40/0,80 m, cu rol de a căptuși în interior pivnițele. În spatele stîlpilor, pereții pivniței sînt arși (la Suceava s-au constatat mai multe niveluri de arsură, toate datate în secolul al XV-lea). Amprentele clare împietrite de foc, cîteva blăni carbonizate și mai ales resturi din ele îi acopăr ca niște benzi orizontale întrerupte la distanțe diferite în dosul a cîte unui stîlp. Aceste amprente sînt de la scîndurile de stejar care căptușeau pivnița. Lutul a fost îndesat bătut pe măsură ce s-au așezat blănile în golul dintre ele și limita gropii săpată pentru pivniță, așa încît s-a format o dată cu cadrul de lemn un perete de lut gros de circa 0,25 m, de jur împrejurul pivniței. Pereții de la suprafață au fost lucrați din lut (chirpici) care în întregime s-au prăbușit în interiorul pivniței. Unele fragmente de chirpici purtau pe ele urme de var. Ca și pivnița, la fel au fost căptușite și gîrlicele, mărginite de două tălpi paralele, acoperite de lut pînă la suprafața de călcare. Ele urmează în general panta intrării, coborînd cu ea sub un unghi de 35°. Și aici elementul de susținere al lor îl formau stîlpii prinși în tălpi. Nici umplutura de lut compact din spatele cadrului de lemn nu lipsește. Astfel, pretutindeni meșterul constructor a izolat pivnița de infiltrarea apelor pluviale și subterane într-un mod simplu, dar care pune în evidență priceperea lui în domeniul hidroizolației, chiar dacă această pricepere a fost numai empirică. Treptele de coborîre în pivnița care mergea la adîncimi diferite erau lucrate din pămînt cruțat bine, bătătorite și podite cu scînduri în lungime de 60 pînă la 75 cm. În unele dintre aceste pivnițe s-au găsit sobele de cahle prăbușite de la parte-

https://biblioteca-digitala.ro

rul locuinței (de ex. în locuința de pe str. Petru Rareș și din zona Curții domnești).

În funcție de materialele depozitate au fost amenajate și interioarele acestora: astfel, pe podeaua unor pivnițe au fost amenajate lăcașuri unde s-au introdus bîrne paralele cu intervale între ele variind de la 0,40 m la 1 m, cu scopul depozitării butoaielor cu vin. De formă dreptunghiulară, depozitele au dimensiuni destul de mari (de 15/6,50 m), cuprinzînd de fapt două compartimentări, despărțite de un perete plin, dispus transversal [331]; alt tip de pivniță era special amenajată pentru depozitarea mărfii ce trebuia vîndută. O asemenea pivniță-depozit s-a descoperit pe str. Dragoș Vodă [332], unde o parte din vasele ceramice erau dispuse pe o banchetă lipită de unul dintre pereții pivniței, iar restul materialului feros (lacăte, tigăi și cazane de aramă, cuie etc.), era depozitat pe jos în grămezi distincte și pe categorii de obiecte. Dimensiunea acesteia era de 5/5 m, iar dispunerea ei laterală față de a locuinței prăvăliei indică un alt mod de amplasare topografică în raport cu casa. Cel de-al treilea tip de pivniță și cel mai numeros, de formă rectangulară (5/2 m) suprapunea parțial locuința și era folosit pentru depozitarea mărfurilor curente sau a alimentelor. În zona Curții domnești s-a constatat că ele erau dispuse la circa 2—3 m una de alta [333]. Studiul tehnicii de construcții și cantitățile de materiale folosite [334] pentru ridicarea acestor construcții ne permit să le atribuim populației înstărite a Sucevei medievale, adică patriciatului acesteia. În cazul nostru calculele — medii — pe materiale de construcție ne dau următoarele date: pămînt săpat pentru lăcașul unei pivnițe — 20 m^3; lut galben adus pentru amenajarea pereților pivniței — 2 m^3; bile fasonate de dulgheri pentru tălpi și pentru susținerea pereților pivniței — 4,22 m^3; scînduri sau loazbe pentru pereții unei pivnițe — 1,40 m^3. Dacă admitem că din cele 1 250 de case existente în secolul al XV-lea, circa jumătate erau prevăzute cu beci, avem un volum de muncă materializat în săparea gropilor (pămînt săpat 12 000 m^3) pivniței și a materialului lemnos folosit (3 600 m^3) destul de ridicat, acesta dublîndu-se sau triplîndu-se dacă luăm în considerare și construcția pentru prelucrarea căreia au fost folosite grupuri de meșteri lemnari, dulgheri și stoleri, ceea ce demonstrează că proprietarii locuințelor prevăzute cu pivnițe dispunea de importante mijloace financiare pentru amenajarea construcțiilor și plătirea mîinii de lucru necesară execuției lor. La aceasta, dacă mai adăugăm și faptul că unele dintre ele au fost refăcute pe același loc, după incendiile din anii 1476, 1485 și 1497 care au pustiit orașul, amploarea lucrărilor reprezintă un indiciu prețios care dovedește că locuitorii din zona centrală a orașului (din jurul Curții domnești) reprezentau pătura cea mai înstărită a orașului, dispunînd de sume importante de bani. Concludente sînt cele șase tezaure monetare din secolul al XV-lea descoperite în orașul Suceava (bloc Hotel Central, str. Mihai Viteazu; internatul Liceului Ștefan cel Mare; cartier Mihai Viteazu; biserica Sf. Dumitru) [335].

https://biblioteca-digitala.ro

Începînd cu secolul al XVI-lea, Suceava cunoaște nu numai o lungă perioadă de liniște aducătoare de prosperitate economică, dar și una dominată de patima construcțiilor. Se construiește durabil din piatră. Acum se ridică și se refac cele mai multe și mai mărețe edificii religioase, care s-au păstrat pînă astăzi (Catedrala Mitropolitană Sf. Ioan, Sf. Dumitru, Sf. Nicolae, Sf. Cruce, Sf. Simion, Învierea). Acestui secol îi datorăm și primele construcții ale patriciatului sucevean, executate din piatră. Tot acum se construiește și cea mai întinsă rețea de pivnițe din piatră cunoscută în Moldova, atît ca extindere cît și ca vechime. Necesitatea construirii acestora s-a datorat în special lărgirii schimbului comercial, ceea ce impunea (într-un oraș-capitală, cu dreptul de depozit, unde toate mărfurile ce se vehiculau în Moldova trebuiau să treacă în mod obligatoriu și prin Suceava) ca o necesitate existența unor hanuri prevăzute cu „bolți" pentru vînzarea mărfurilor și a unor pivnițe durabile în timp, atît pentru depozitarea mărfii, cît și pentru comercializarea acestora. Rezultă de aici, în secolele XVI—XVII, o intensă activitate comercială în domeniul desfacerii produselor meșteșugărești locale și a celor provenite din alte zone. Așa se explică de ce prăvăliile (casele) și pivnițele au constituit pentru această perioadă obiectul central al tuturor actelor orășenești de vînzare-cumpărare. Între interesații în deținerea unor astfel de proprietăți, la Suceava, a fost biserica, urmărind prin aceasta, mai ales desfacerea produselor moșiilor sale pe piața orășenească. Primul act cunoscut de noi care se referă la o asemenea tranzacție, este cel din 1564, cînd Ștefan Tomșa „întărește mănăstirii Sf. Ilie stăpînirea asupra unei pivnițe"[336], în orașul Suceava. În 1623, fiii lui Nicoară Prăjescul, fost vistier și ctitor de biserică în Suceava, „dăruiau" mînăstirii din Solca „casele lor ce au avut ei în tîrgul Suceava pe Uliția Armenească și cu pivniță de piatră"[337]. Începînd cu secolul al XVII-lea chiar și unii membri ai familiilor domnești manifestau interes pentru activitatea comercială desfășurată la Suceava. Astfel, Miron Barnoschi, dăruia în 1627 Mitropoliei din Suceava propria sa casă din oraș „cu pivniță de zid unde să se „vîndă vin, rachiu și altele fără dobîndă și vămuire"[338]. Această casă cu pivniță a fost cumpărată de la Iurcă Mărițeanul „cu 80 taleri de argint". Mai tîrziu aceleași Mitropolii, prin actele de întărire emise (1630, 1632, 1651, 1659)[339] de diferiții domnitori, i se acorda venitul a nu mai puțin de la „șapte circiumi zidite din piatră" și a „caselor sale" („împreună cu beciurile") și „dreptul de a produce și vinde băuturi alcoolice" în aceste pivnițe. Trebuie să presupunem că o însemnată parte din marele număr de pivnițe construite la Suceava, aflate în stăpînirea mănăstirilor, negustorilor și boierilor au ținut loc de cîrciumi, mai ales începînd cu secolul al XVII-lea, cînd Suceava își încetează funcția de reședință domnească și de oraș cu dreptul de depozit, („cei mai mulți din tîrgoveți se hrănesc cu vînzarea băuturii, avînd crîșme la uliția tîrgului, de unde le curgi agonisita lor" — 1761)[340]. Concludente în acest sens, ni se par documentele din anii 1651 și 1653—1657, care privesc vechiul loc cumpărat de Miron Barnovschi în centrul Sucevei și care ulterior se va numi

https://biblioteca-digitala.ro

„Arenda Mitropoliei din Strada Mare“ (locul măsura 10 stînjeni)[341] unde se specifică faptul că, în „casă“ trebuia să se încaseze numai „arenda vînzării rachiului“ iar „în pivniţe să fie vîndut vinul Mitropoliei“, în schimb pe „pămînt“ Mitropolia avea voie să-şi ridice dughene şi pe acestea să stea căruţele cu peşte“[342]. Ulterior acest loc se va numi „tîrgul de peşte“[343]. Pentru toate produsele aduse şi vîndute aici, Mitropolia era scutită de orişice fel de vamă, iar „căminarii mari şi mici“ şi „mortasipii“ şi alţi slujitori „portarul, şoltuzul şi nici un pîrgar“ nu aveau voie să se „amestece“ în veniturile dobîndite de Mitropolie. Singurul stăpîn era mitropolitul Sucevei care trebuia să dirijeze „toate veniturile pentru nevoile lămpilor Sf. Ioan cel Nou şi pentru Mitropolie“[344]. Cei care luau în arendă pivniţele Mitropoliei erau scutiţi de o serie de dări („se iartă de camănă, bezmen, cepărit şi de boar şi alte beleale ce sănt pre cărşme şi de cei 5 lei de pivniţă, să aibă pace pentru arce ar vinde vin sau mied“)[345] în schimbul obligativităţii acestora de a furniza Mitropoliei „unt de lemn, tămîie şi ceară după obicei“. De scutiri de dări pentru cîrciume amenajate în pivniţe au beneficiat şi alte mănăstiri. În 1727, Grigore Ghica poruncea lui Constantin Zbiera, fost şetrar şi, vornicilor de Suceava să aleagă „locurile de dugheni şi cu pivniţe“ ale mănăstirii Dragomirna[346] şi să pună chirie tîrgoveţilor care le vor stăpîni. Mai stăpîneau pivniţe în oraşul Suceava, biserica Sf. Ioan Botezătorul („pivniţă de piatră ce este în tîrgul Sucevei de-naainte unii biserici de piatră ce-au fost hramul ei Sfeti Ioan“ — 1761)[347], Episcopia din Rădăuţi (aceasta a cumpărat-o de la Solomon starostele evreilor din Suceava, care o răscumpărase de la Costin Şeptilici — 1761)[348] şi mănăstirea din Burdujeni („şi această pivniţă împreună cu casa — a lui Solomon starostele evreilor — se află pe locul tîrgului vitelor foarte aproape de pivniţa Burdujenilor către răsărit“)[349]. Trebuie să mai amintim şi faptul că, în diferitele hotarnice din secolul al XVIII-lea ce privesc locurile din vatra oraşului sînt des amintite „pivniţele risipite“ ce au aparţinut vechilor familii de patricieni suceveni, care ulterior le-au înstrăinat fie prin vînzare, fie prin donaţie, mănăstirilor. În 1668, Andrei Armeanul, vinde lui Ianachie spătarul „casele din tîrgu Suceava cu pivniţă şi cu loc cu tot, direpţ o sută lei bătuţi“[350]; Dima Jolăş din Suceava dăruia în 1738 o pivniţă mănăstirii Sf. Ilie[351]; Solomon starostele evreilor, care răscumpărase pivniţa de la Costin Şeptilici a trebuit să „cheltuiască mulţi bani pentru a repara această pivniţă foarte ruinată... pe care pivniţă eu am clădit chiar o casă“ — 1761[352]; „din gios de crăcima dumisale vornicul Balşu, dinaintea unii pivniţi răsîpită, ce se numeşte a Ţicăi“ — 1761[353]; „pivniţa lui Barbălată“ — 1761[354]; „pivniţa dumnealui vornicului Balşe“ — 1761[355]; Malcef Argintariu vindea în 1761, armeanului Simeon „două odăi supt un acoperiş şi o sală, cu pivniţă şi loc“, pentru 650 lei[356]; în 1763, monahul Dosoftei Goea dăruia mănăstirii Sf. Ioan o pivniţă „răsăpită“ pe care eu am „tocmit-o... şi am făcut şi casă şi cerdac şi şură“, pivniţă pe care o cumpărase de la Ştefan Şeptilici[357]; într-o hotărnicie din 1765 ce privea o „casă cu pivniţă şi livadă“ de pe „Uliţa Fruntea“ se

https://biblioteca-digitala.ro

aduc documente din anii 1655 și 1671 prin care Grigore Caraman vinde locul lui Boul Vornicul iar acesta lui Iani care „ridică bolți pe acea temelie“ [358]; „Axenia dăruia în 1767, mănăstirii Sf. Ilie „o boltă în orașul Suceava“ [359]; tot în 1767, Nastasia Șătrăreasă împreună cu fiul ei, vinde negustorului Constantin Pantazi „un loc de casă cu pivniță în Ulița Crimca [360]; în hotarnica din 1768, orășenii suceveni arătau că „în timpurile de odinioară, atunci cînd *orașul Suceava era încă în floare, boierii aveau casele și pivnițele lor de piatră*, între care chiar și postelnicul Țica își avea casa și pivnița sa“ [361]. In rezolvarea diferendurilor ivite între orășeni de un real folos le-a fost „vechiul cadastru, aflat în mîinile cojocarilor și întocmit în timpul domniei răposatului domn Vasilie“. În acest cadastru erau menționate „terenurile de casă, pivnițele de piatră și dughenile“ din Ulița Fronti și Ulița Boierească ce-au aparținut lui Ștefan Șeptilici, și cele ale postelnicului Țica „unde se vinde vin“.

Interesante date privind starea lor de conservare, răspîndirea topografică și statutul juridic ni-l oferă registrul funciar din 1785 [362], care consemnează numai pentru zona comercială a orașului circa 40 de pivnițe (autoritățile administrative informau Curtea din Viena în raportul din 1776... de existența a „vreo sută din cele mai prețioase pivnițe boltite“ aflate la Suceava) [363]. Potrivit acestui registru de delimitare a proprietăților (vol. II) [364] în Suceava anilor 1782—1785, pivnițele se grupau pe următoarele uliți: *Ulița Poni* (Ștefan Zota moștenea o casă cu două beciuri părăsite aflate sub stradă; Constantin Balș cumpărase de la Nicolae Pădure, cu 650 de florini o pivniță veche zidită din piatră; Ioniță Bașotă cumpărase de la Toader Călian, o dugheană cu o veche pivniță zidită); *Ulița Mare* (Iordachi Cantacuzino poseda o veche casă cu beci, cu boltă; Ion Capri moștenise o casă cu pivniță; Cîrstea Tăbăcar, moștenea o boltă cu pivniță; Petru Chescu, moștenise casă cu pivniță; Ioniță Foti cumpărase o casă cu pivniță risipită; Safta Pădure moștenea o pivniță veche); *Ulița cu casele de la Sf. Dumitru și din piață* (Gh. Tupilat poseda o casă moștenită, cu o pivniță risipită și una căzută; Maria Voitoaia moștenea o veche pivniță; Ioniță Foti moștenea de asemenea o veche pivniță; Maria Bușăloaia poseda o pivniță risipită); *Ulița Armenească* (sînt enumerați locuitorii: Toma Bogdan, Grigore Găină, Axenti Moise, Ariton Pruncul, Ioan Saul, Ioan Capri, ca proprietari de „case și pivnițe“ ce le „moșteneau ereditar din neamul lor“) [365]. În același perimetru mai sînt consemnate pivnițele aparținînd Mitropoliei, Episcopiei din Rădăuți și Mănăstirilor Burdujeni, Dragomirna, Ilișești și Solca. Toate aceste constatări de ordin documentar (secolele XVII și XVIII) cu privire la existența pivnițelor de piatră din Suceava exclud afirmațiile potrivit cărora acestea ar data din epoca modernă [366]. Datele documentare mai sus menționate ca și observațiile făcute cu ocazia demolării unora din zona centrală a orașului (sistemul de construcție și compoziție a mortarului folosit) [367] ne furnizează suficiente date pentru a le încadra cronologic, între începutul secolului al XVI-lea și ultima parte a secolului al

https://biblioteca-digitala.ro

XVII-lea. Din observațiile făcute cu ocazia cartării unor pivnițe din zona centrală, nu s-au constatat întretăieri între pivnițe, ceea ce presupune că ele au fost amenajate într-o perioadă relativ scurtă de timp (mai ales în secolul al XVI-lea) fiind mereu refolosite pînă în epoca modernă. Ele au adăpostit timp de sute de ani mărfurile tîrgului, constituind concomitent și locul de refugiu al populației în timpul repetatelor năvăliri ce s-au abătut peste fosta capitală a Moldovei. La Suceava, această dublă funcție este relevată atît de existența legăturilor transversale între pivnițele parcelelor dispuse perpendicular pe stradă, cît și de rețeaua ce se dezvoltă sub piețe și străzi (asemenea date ne sînt azi oferite de spațiile din jurul Curții Domnești, a bisericii Sf. Dumitru și din zona Casei de Cultură — O.J.T.).

Dimensiunile mari ale unor pivnițe (fig. 11—15), precum și faptul că la mai multe din ele accesele sînt tratate cu atenție deosebită prin ancadramente decorate (intrarea de la pivnița Langer, fig. 14, era decorată cu bolțari și sculpturi geometrice), nișe și inele pentru susținerea corpurilor de iluminat, conduc la concluzia că acest spațiu nu a fost folosit exclusiv pentru depozitare ci și pentru schimbul de mărfuri și circiume, fapt cunoscut de altfel și pentru orașele Sibiu și Regensburg [368].

Din cîte cunoaștem pînă în prezent, rețeaua de pivnițe boltite, dispuse pe un singur nivel sau pe două (cunoaștem doar două cazuri) nu se găsește decît în „tîrgul de jos" și „de sus" și urmărirea atentă a acestei rețele, cu ocazia lucrărilor edilitare și de construcție din centrul orașului (1980—1988) ne-a permis delimitarea vechiului centru comercial, administrativ și politic din evul mediu. Perimetrul acestui centru medieval, menținut pînă în secolul al XVIII-lea în aceleași limite, cuprindea o suprafață de 150 000 mp [369] și era delimitat spre exterior de bisericile Mirăuți (azi str. Luca Arbore), Buna Vestire (azi str. Petru Rareș), Adormirea Maicii Domnului (azi str. N. Bălcescu) și Sf. Cruce (azi str. Vasile Alecsandri); datele oferite de aceste monumente în context istoric, ca și caracteristicile constructive ale clădirilor din secolele XVIII și XIX, care au înglobat vechile pivnițe din zona centrului medieval istoric, ne-au permis să identificăm și să cartăm următoarele pivnițe;

— pivnițele caselor 41 și 43 din str. Curții Domnești, formate dintr-o singură sală (8/4,50 m) sau din două trasee (10/4,50 m), ambele cu bolți semicilindrice (inițial cele două case au constituit „Otelul Moldavia". „La zidirea acestui Otelu s'aru fi aflatu pivnițe imense, unele cu duoa răsduri")[370]. Tot pe str. Curții Domnești au mai fost înregistrate pivnițe la casele cu nr. 56 (pivniță formată din două travee boltite semicilindric), 54 (pivniță împărțită în trei travee boltite semicilindric și despărțite între ele prin arcade susținute printr-un șir de trei stîlpi puternici), 52 (o pivniță formată dintr-o sală dreptunghiulară boltită semicilindric; cea de a doua pivniță este formată din trei travee boltite semicilindric și despărțite prin pereți cu arcade), 48 (trei pivnițe formate dintr-o singură sală mică boltită semicilindic, o pivniță formată

https://biblioteca-digitala.ro

dintr-o sală mică de aclimatizare și una lungă — 9,50/2,10 m boltită semicilindric), 20 (pivniță formată din două travee despărțite de un perete boltit semicilindric), 22 (pivniță cu o încăpere dreptunghiulară boltită semicilindric ce suprapune o altă pivniță), 16 (pivniță formată din două travee despărțite de un perete boltit semicilindric); 14 (pivnița formată dintr-o încăpere boltită semicilindric);

— „La trei Coroane", numit ulterior „Casa Bucovineană" îngloba două pivnițe cu cîte două travee boltite semicilindric și despărțite printr-un perete cu arcadă (str. Meseriașilor nr. 5, 7, 9) precum și trei pivnițe cu cîte o încăpere dreptunghiulară boltite semicilindric (str. Plăieșilor nr. 18, 20);

— casa din str. Ștefan cel Mare nr. 5, suprapune trei pivnițe din care două cu cîte un compartiment boltit „a vela", iar cea de a treia era formată din trei travee boltite în leagăn. Vechiul han (Capri sau Langer) — depozit de mărfuri — dărîmat în anul 1982, suprapune două mari pivnițe feudale boltite semicilindric (fig. 8, 14, 73).. Prima pivniță era formată din două compartimente inegale ca mărime (8/9 m și 4,50/8,50 m), iar cea de-a doua cu cameră de aclimatizare, formată din alte două travee (5/7,50 m) suprapunea o altă pivniță. Mărturii interesante despre aceste pivnițe ne-au lăsat martorii oculari din secolul trecut: „Și erau pivnițe de acele cu două rînduri, cum ar fi bună oară cele de sub hotelul de astăzi „Langer" și cum se mai află încă acum pe locurile unde odinioară a fost palatul domnesc. Tot așa pe locul unde odată a fost „Hotel Moldavie", cîteva zeci de pași mai la vale de hotelul Langer. Apoi, sub o casă de lîngă liceul de băieți. Peste drum de biserica Sf. Dumitru, cam pe sub liceul de fete și hotelul Bogen. Această pivniță, după tradiția românească locală, cică ar fi stătut în legătură cu pivnița de sub dispărutul „Hotel Moldavie", cît și cu cea de sub hotelul Langer; ducînd pe sub biserica Sf. Dumitru, spre rîul Suceava. Dar asemenea guri de pivniță, Suceava mai are și în apropierea bisericii armenești a Sf. Cruci, apoi lîngă Cazarma regimentului de infanterie, precum și aiurea" [1];

— pe fosta stradă I. C. Frimu au putut fi identificate mai multe pivnițe vechi la casele cu nr. 10 (pivniță formată din două compartimente boltite semicilindric; pivniță „în balanță" cu trei camere boltite „a vela"); 12 (pivniță cu trei travee dispuse în „lung", boltite în leagăn); 8 (pivniță în formă de litera „T", compusă din șase travee boltite în leagăn); 6 (pivniță în forma literei „L", cu patru travee inegale ca dimensiune, boltite în leagăn și cu ieșire în două ulițe); 4 (pivniță formată din două travee boltite în leagăn); 2 (clădirea de epocă modernă ce suprapune 5 pivnițe în suprafață de 26/9 m: două pivnițe formate dintr-un singur compartiment au dispus central un stilp legat cu două arcade de pereți ce preiau greutatea bolților semicilindrice; o pivniță de forma literei „U" cu trei travee, boltită semicilindric; o pivniță cu trei camere boltite în leagăn și o pivniță cu o singură cameră boltită semicilindric);

— clădirea han din str. V. Alecsandri nr. 10, îngloba în perimetrul său trei pivnițe, unele refăcute cu bolți din cărămidă (pivniță în forma literei „L" cu ieșire pe sub strada V. Alecsandri înspre Liceul

https://biblioteca-digitala.ro

Ștefan cel Mare ; pivniță cu două tronsoane paralele dispuse transversal, cu bolți semicilindrice și cu legături în toate cele patru compartimente realizate din prima cameră).

Paralel cu aceste observații trebuie să remarcăm că unele pivnițe erau prevăzute și cu galerii de comunicare fie între ele, fie de refugiu, constatare pe care nu am putut-o verifica în întregime, datorită unor surpări ce s-au produs în timp. Din cercetarea sumară efectuată în pivnițele din zona centrului istoric rezultă că ele au putut funcționa datorită trăiniciei lor pînă în epoca noastră în condiții de perfectă uscare, datorită unui ingenios sistem de răsuflători amenajate în grosimea zidurilor, care asigurau ventilația fiecărui nivel, indiferent de adîncime. Abia în veacul nostru acoperirea străzilor și a curților cu îmbrăcăminte impermeabilă din asfalt, introducerea unor rețele de apă și canalizare care — în condiții de neîngrijire — au devenit surse de infiltrații nocive (în sensul acesta concludente sînt pivnițele de sub Casa de Cultură și O.J.T., pline cu apă) și mai ales, înzidirea nesocotită a gurilor de răsuflători ce se deschideau la nivelul soclurilor au provocat o creștere a umezelii la toate nivelurile, care le face cu greu practicabile și care s-au soldat în final cu prăbușirea bolților, așa cum s-a întîmplat în anul 1977 la încrucișarea străzilor din zona O.J.T. și din fața bisericii Sf. Dumitru. Rețeaua de pivnițe subterane, părăsite, sau cu funcție de depozitare (cu excepția a cîtorva pivnițe din zona fostului hotel Langer) din cauza proastei îngrijiri, a fost redescoperită doar cu ocazia construcțiilor noi introduse după 1980 în inima tîrgului și a fost excavată fără milă în proporție de circa 70—80%. Dacă asemenea rețele se mai păstrează astăzi doar în cele două piațete create din zona P.T.T.R. a Școlii generale nr. 2, faptul se datorește costului sporit al construcțiilor noi, obligate să-și coboare fundațiile uneori pînă la adîncimi de 10—15 m ; rețeaua de beciuri a continuat astfel să-și îndeplinească funcția de apărare, punînd pe gînduri pe edilii doritori de restructurări radicale. În sensul acesta soluția a fost de altfel dată la ședința de lucru de la sediul c.c. al p.c.r., din 24 februarie 1975 [372], în privința orașelor „în general și a orașului București în special". „Această realitate trebuia să conducă la o concepție unitară, care să aibă în vedere analizarea stradă cu stradă, casă cu casă, pentru folosirea a ceea ce există în prezent bun și valoros din punct de vedere constructiv și edilitar, evitîndu-se la maximum posibil demolările, risipa de spațiu și modificarea arhitecturii tradiționale". Acest principiu a fost în realitate încălcat în mod flagrant.

Din analiza datelor menționate mai sus se pot desprinde sub aspect arhitectural cîteva concluzii ce privesc în special viața fostului oraș subteran din piatră din zona centrului istoric al Sucevei.

Majoritatea pivnițelor din cadrul caselor construite în secolele al XVI—XVII-lea, sînt boltite semicilindrice n.r. ; în afară de acestea se întîlnesc și bolți în cruce n.r., mai ales pentru acoperirea unor spații cu deschideri mai mici și bolți „á vela" pentru acoperirea unor spații cu deschideri mult mai mari n.r. Pentru împiedicarea alunecărilor și a deformărilor în timpul construcției, dar și ulterior, cît și pentru preluarea unor împingeri laterale au fost întrebuințați tiranți de lemn prinși în

https://biblioteca-digitala.ro

masa de zidărie la nivelul planului de naștere a bolților (constatarea s-a făcut la pivnițele de pe fosta str. K. Marx — fig. 11, 13). Avînd în vedere intervențiile rare făcute în aceste pivnițe, ele pot fi folosite deseori pentru stabilirea planimetriei originare și la nivelurile superioare. În sensul acesta credem că tipologia lor sub aspectul formei poate conduce la asemenea concluzi : 1) pivnițe care se desfășoară „în lung" pe două trei tronsoane perpendiculare pe stradă și cu acces din aceasta ; 2) pivniță de formă rectangulară cu travеele dispuse în balanță, legătura dintre cele două compartimente fiind făcută de o cameră mult mai îngustă ca dimensiune ; 3) pivnițele în forma literei „L" cu cameră de aclimatizare sînt cele mai numeroase ; 4) pivniță în forma literei „T" ; 5) pivniță în formă de patrulater ce descrie litera „U" cu capetele de sus prelungite în unghi pînă în dreptul scărilor ; 6) pivnițe de formă rectangulară, masive, ce impresionează prin caracterul lor monumental și prin suprafața pe care o ocupă (16/10 m) ele fiind dispuse pe 2,3 și 4 rînduri paralele despărțite de ziduri cu arcade. Travеele pivnițelor cad perpendicular pe artera de circulație.

În toate cazurile pivnițele nu ocupă decît o parte din suprafața delimitată de soclu ; la toate s-a constatat că piatra este cioplită și făuită cu deosebită atenție. La marea majoritate, intrarea în pivniță se face din gangul de intrare sau din curte. Excepție fac cele care îndeplineau funcții comerciale — crîșme — unde intrarea se făcea din stradă. Tot la unele pivnițe (fig. 15), s-a constatat că din stradă pornea un tobogan pentru descărcarea butoaielor sau a altor mărfuri. În ceea ce privesc intrările din gangul acoperit, acestea pot coborî lateral în pivniță sau pot fi accesibile printr-un „chepeng", peste care, în mod normal, se circulă. Scările sînt executate în general din zidărie sau bîrne de lemn ce conduc fie direct în pivniță, fie într-o mică cameră de aclimatizare. Rolul acestui hol de distribuție n.r. a fost probabil să ajute la menținerea unui climat constant în interiorul pivnițelor. Varietatea dimensiunilor pivnițelor ne relevă deplina stăpînire a celor mai variate sisteme de boltire și înaltul grad de specializare la care au ajuns meșterii constructori ai Sucevei perioadei secolelor XVI—XVII. Sub acest aspect putem distinge următoarea tipologie : 1) pivniță cu un singur compartiment și cu calotă semicilindrică întărită de arcuri dublouri sau fără ; 2) pivniță cu o singură travee de dimensiuni mai mari (7/8 m) în care un stîlp unic central legat cu două arcade de pereți preia greutatea bolților semicilindrice întărită de cîte un arc dublou în dreptul stîlpului ; 3) pivniță împărțită în trei travee boltite la fel, despărțite între ele prin arcade susținute printr-un șir de trei stîlpi puternici. În aceeași manieră s-au construit și pivnițele de la Curtea domnească [373] ; 4) cele mai numeroase sînt pivnițele cu 2—3 încăperi despărțite însă prin pereți cu deschideri în arcade, iar sistemul de boltire fie că este semicilindric, fie că este în leagăn. În unele cazuri, încăperea boltită, dreptunghiulară în plan, este împărțită în două travee prin intermediul unui arc dublou transversal, care se prelungește pe zidurile laterale pînă la pardoseală.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru boltirea unor încăperi de lărgime convenabilă s-au folosit, începînd cu veacul al XVII-lea mai ales, boltirea „á vela" [374].

În acest fel arhitectura, modul de construcție și funcționalitatea acestor pivnițe dovedesc legături tipologice și stilistice cu exact aceleași zone — Transilvania, Țara Românească, Polonia, Silezia [375] — unde se găseau în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, exemplare cu care avea însemnate afinități arhitecturale, explicabile adesea prin prezența, aici și acolo, a unor meșteri și arhitecți itineranți — ca și în secolul al XVI-lea — veniți direct din Slovacia, Italia sau Polonia.

În paralel cu asemenea forme interioare ale unei plastice înnoitoare în raport cu perioada anterioară, unde viața orașului pulsa zi de zi — fapte mărunte, dar legate de viața cotidiană, ce înriurea ochiul contemporanului într-o măsură pe care nu e prea greu să ne-o imaginăm — Curtea de la Suceava a lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu, Ieremia Movilă, Miron Barnovschi sau chiar Vasile Lupu, mărturisea un gust și el înnoitor, al domnului și familiilor sale, care s-a materializat și în forme exterioare de arhitectură sacră și profană, o arhitectură instituțional-reprezentativă și numai reprezentativă.

3 VALORI ARHITECTURALE EXTERIOARE REPREZENTATIVE PENTRU EVUL MEDIU

Metamorfoza urbană de-a lungul celor șase veacuri de existență implică o viziune clară și realistă asupra aspectelor pe care le-a îmbrăcat fizionomia orașului în prefigurarea compoziției sale în diverse etape istorice și conturarea personalității și siluetei sale. Trăsăturile fizionomice, în afară de expresivitatea exterioară, vizuală, reflectă și o intuire aprofundată a caracteristicilor morfologice propriu zise, forme puternic influențate de activitatea umană și de varietatea funcțiilor orașului. Avînd în vedere dificultățile ce le întîmpinăm atît în înregistrarea și calcularea unor date cît și în datarea lor, am recurs la reconstituiri bazate pe informații diverse (arheologice, documentare și iconografice) ce ne-au conturat atît în plan geografic (în special topografic) cît și istoric, o anumită zonificare a vechiului centru istoric cu anumite grade de compactizare specifice fie arhitecturii profane (destinată funcțiilor și serviciilor) fie celei *sacre* (Suceava ca centru mitropolitan a fost o zonă de convergență și reprezentare a cultului ceremonial) și *politice* („locus politicus" — Curtea domnească). În orașul sacral (aducerea moaștelor Sfîntului Ioan cel Nou în timpul lui Alexandru cel Bun și adăpostirea acestora la prima mitropolie a Moldovei, biserica Mirăuți, pînă în 1589, i-a conferit capitalei Moldovei această funcție) [376] spațiul orizontal era subordonat de monumentalitatea verticală a turlelor de biserică, a Curții domnești și a turnului de intrare Al. Lăpușneanu.

a) *Fizionomia orașului în reprezentări iconografice.* Inconfundabilă din punct de vedere stilistic și a fizionomiei concepută ca o sinteză a întregului oraș ocrotit de Sf. Ioan cel Nou, piața cu turnul de intrare al lui Alexandru Lăpușneanu și Curtea domnească cu biserica dom-

https://biblioteca-digitala.ro

nească Sf. Dumitru din centrul orașului au reprezentat funcțiile simbolice cele mai vizuale și mai durabile din toată existența evului mediu. În comparație cu alte orașe care în evul mediu au avut mărimea Sucevei, s-au păstrat pînă în zilele noastre puține reprezentări ale acestui oraș, datînd din secolele XVI—XVII.

În legătură cu orașul medieval, alegorismul reprezentativ constituie o notă distinctivă. Gravura din Cazania lui Varlaam (1643)[377] reprezentînd în planul secund orașul Suceava, înfățișează în prim plan pe Sf. Ioan cel Nou sub veșmintele căruia orașul apare cu modestele sale case și cu mărețele turnuri adunate sub un înveliș elegant și sigur al sfîntului protector. Pe o cahlă din secolul al XV-lea[378], cu o scenă de curte observăm că întreg ansamblul este dominat de imaginea alegorică a cerbului cu crucea între coarne (Sf. Humbert). O altă imagine alegorică privește căderea lui Despot, ea reprezentînd în prim plan o scenă de luptă, iar în partea de jos a imaginii este redat orașul Suceava[379] (fig. 18-20).

Cea mai veche imagine despre orașul Suceava, cunoscută astăzi, este cea de pe cahla din secolul al XV-lea, descoperită într-o locuință din apropierea Curții domnești[380]. Cahla este nesmălțuită și redă cu destulă acuratețe un peisaj de curte. Realizată în mediul sucevean, bănuim că această imagine este reală și ea reprezintă Curtea domnească. Într-un peisaj specific medieval de grădină cu flori, pomi și fîntîni este bine redată intrarea în curte străjuită de două turnuri rotunde cu partea superioară sub formă tronconică. Turnurile erau legate printr-o arcadă monumentală cu trei turnulețe mai scunde. În spatele intrării este redată fragmentar un capăt al clădirii propriu-zise cu acoperiș înalt în două ape, acoperit cu „șiță" și cu chenarele dreptunghiulare a două ferestre. Clădirea era înconjurată de un zid de incintă care se termina cu creneluri libere. În partea de jos a cahlei este redată imaginea unei biserici catolice tip sală, cu o turlă conică dispusă în imediata apropiere a frontonului unde se găsea și intrarea în biserică. În imediata apropiere a bisericii în mijlocul grădinii este redat un personaj monahal. Modul de redare și varietatea elementelor înfățișate ne conduce la identificarea în această imagine a unor realități urbane des menționate în izvoarele vremii la Suceava: Curtea domnească, biserica catolică Sf. Treime din „înăuntrul curții, pentru doamna sa' și pentru slujitorii ei", precum și „grădina domnului" și „Fîntînile" pe care le vedea aici Bakșici în 1641, cînd s-a aflat la Suceava. Într-o ilustrație la cartea lui Sommer, Vita Iacobi Despotae, din 1587, Suceava este văzută din partea de nord, unde riul Suceava făcea o imensă buclă. Dacă datele privind topografia sînt de natură să ne permită o cunoaștere mai aprofundată a orașului în secolul al XVI-lea în privința arhitecturii civile remarcăm analogiile apropiate cu casele de locuit din secolul al XVIII-lea, care ne permit concluzii destul de realiste asupra formei acestora la acea vreme, prevăzute cu acoperiș în două ape și foișor central sau lateral, care se citește în întregime în fațada locuinței. În prim plan apar turnurile bisericilor (presupunem Adormirea Maicii Domnului; Mirăuți; Buna-Vestire și Sf. Dumitru) din zona centrală a orașului precum și

https://biblioteca-digitala.ro

turnurile Curții domnești. Fidelitatea cu care este redat turnul din mijlocul pieții, construit de Alex. Lăpușneanu, remarcat prin planimetria și monumentalitatea sa precum și prin deschiderea în arc de la parterul său (și azi se cunoaște această deschidere opturată acum în zid) pe unde se făcea intrarea, ne conduce la ideea că Sommer, care l-a însoțit la Suceava pe Despot Vodă, a putut și în același timp a reușit să ne transmită pînă azi o imagine apropiată de realitatea urbanistică a Sucevei secolului al XVI-lea. Redarea exactă a formei acoperișurilor ne face să credem că la baza acestei gravuri a stat o schiță desenată la fața locului, fapt sugerat mai ales de formele de teren pe care era amplasat orașul și Cetatea de Scaun, separate de pîrîul Areni, forme ce exprimă o realitate geografică, greu de bănuit că ar fi putut fi executată din imaginație, fără să le fi cunoscut direct. Importanța acestei imagini a Sucevei este cu atît mai mare cu cît ea transmite elevațiile și formele multor construcții care azi există, dar care au suferit numeroase modificări.

O altă stampă, realizată probabil de un călugăr, și folosită ca frontispiciu la Cazania lui Varlaam, tipărită la Iași în 1643, prezintă Suceava, de data aceasta văzută din partea de sud. În prim plan, în partea stîngă a Sf. Ioan cel Nou, apar turnurile din fosta Uliță Domnească, de asemenea se pot vedea zidurile de incintă ale Curții domnești, cu două intrări în arcadă, învelișul fragmentat, de inspirație gotică și un turn central ; alături de curte este reprezentat turnul lui Alexandru Lăpușneanu, care prin masivitate și înălțime domină întreg orașul. Redarea exactă a formei sale în partea superioară, înlătură orice supoziție făcută în legătură cu folosirea sa numai ca turn tip campanelă [381]. În comparație cu stampele Brașovului [382], putem stabili unele analogii atît în ceea ce privește forma și arhitectura sa precum și poziția centrală, din zona pieții alături de biserica domnească, ceea ce îi putea atribui și o altă funcționalitate, cea de *turn al primăriei*. Alături de acest turn este redată și biserica domnească Sf. Dumitru. În partea dreaptă a Sfîntului protector este înfățișată cu elemente romanțate, Mitropolia Moldovei cu biserica Sf. Gheorghe și turnul clopotniță ridicat de Petru Șchiopul (în 1589) ; reprezentarea aceasta conține multe informații valoroase cu privire la planimetria și volumetria caselor de locuit. În sensul acesta distingem două tipuri : locuințe cu un singur nucleu compozițional și cu o singură fereastră și cu acoperișul în două pante cu fronton ; locuințe cu două nuclee compoziționale (poate chiar și mai multe) mărimea lor fiind sugerată de numărul mare de ferestre și de lungimea acoperișului în două ape ; intrarea în locuință se făcea direct, nu prin foișor, acesta avînd o prispă înălțată.

Tot în rindul gravurilor din secolul al XVII-lea, poate fi inclusă și cea publicată în „Descrierea Moldovei" de Dimitrie Cantemir [383], unde în privința arhitecturii civile și eclesiastice remarcăm un grad mare de convențională, care permite concluzii foarte precaute asupra formei acestora la acea vreme și chiar a siluetei orașului. Dacă am da crezare reprezentării, orașul Suceava ar fi fost fortificat cu ziduri, toate casele din zidărie ar fi avut fronton către stradă și ar fi existat

https://biblioteca-digitala.ro

patru mari turnuri-locuință, ceea ce este inexact și în contradicție cu alte surse de informare. Înclinăm să credem că gravorul a reprezentat aici imaginar un tip specific de oraș medieval apusean care apare atît de curent în gravurile din secolul al XVII-lea [384], valoarea informativă pentru Suceava fiind astfel redusă doar la silueta celor 6 turele de biserică din care una este catolică.

Din datele documentare și cele arheologice de care dispunem constatăm că profilul arhitectural al centrului istoric a fost unitar pînă în jurul anului 1500, fiind aproape exclusivă din lemn, cu excepția Curții domnești și a bisericilor, din piatră. O dată cu apariția caselor zidite și a turnului de intrare, imaginea arhitecturală a orașului a devenit mai variată, așa cum de altfel ne este înfățișată în cele două gravuri din secolele XVI și XVII. În orice caz, toate detaliile converg în a întări importanța acordată zonei centrale unde era polarizată viața economică, religioasă și politică a orașului. Nucleul central era compus din „piața mare" (1562), din edificiile de cult și profane, precum și din turnul primăriei și palatul domnesc. „Piața vitelor" corespunde, ca orientare spațială laturii „pieții mari" unde se afla biserica Sf. Dumitru ; locul pentru reprezentații corespunde laturii de vest a palatului voievodal în apropierea fîntînii domnești, poate în așa numita piațetă (în comparație cu amintita „piață mare" trebuie să fi existat și o piațetă).

b) *Profilul arhitecturii civile — locuințele.* Tipologia și evoluția construcțiilor din zona centrului istoric se poate reconstitui în bună măsură pe baza datelor arheologice și documentare. Potrivit opiniei unor cercetări se crede că orașele noastre medievale din Moldova n-au avut o arhitectură originală, ea fiind de tip „balcanică". În sensul acesta prof. arh. Grigore Ionescu arată că : „înfățișarea orașelor, caracterul lor funcțional și estetic, din această perioadă (secolul XV—XVI) s-au dezvoltat mai mult la voia întîmplării și după alte forme decît cele caracteristice orașului medieval occidental. Plițele erau arareori drepte, iar casele, cu excepția celor cu prăvălii, construite strîns unele lîngă altele și aflate într-un foarte mic nucleu central, erau răsfirate avînd în jur curți și grădini... În afară de biserici, construite în număr mare și mai întotdeauna cu artă, vechile orașe românești n-au avut piețe publice încadrate de edificii impunătoare, palate comunale sau clădiri administrative" [385]. Aceste constatări sînt infirmate nu numai de cercetările de la Baia (aici s-a constatat că „locuințele erau orînduite după un plan impus de conducerea orașului și respectat de locuitori") [386], Orhei [387] și Suceava, dar și de alte studii de arhitectură care au demonstrat că „arhitectura civilă din secolele XVIII și XIX este în cea mai mare parte repetarea fidelă a arhitecturii civile românești, țărănești, urbane și boierești din chiar primele secole ale evului mediu" [388]. Același autor citat sublinia : „Cu voia sau fără voia specialiștilor, cu știința sau cu neștiința lor, arhitectura urbană românească există, definită perfect în caracterele ei, cu formele ei clasice, înțeleasă sau nu de arhitecți, istorici sau de marele public. A fost însă negată sistematic de specialiști nevinovați de fapt pentru că nu o cunoșteau, dar vinovați pentru

https://biblioteca-digitala.ro

că nu-și puneau problema existenței sau inexistenței unei arhitecturi urbane autohtone, pentru că au considerat arhitectura medievală a orașelor noastre balcanică, pentru că nu credeau de fapt în valorile plastice ale artei noastre, uluiți de caracterul zdrobitor prin dimensiuni al arhitecturii occidentale. ...Noi nu am fost nici un popor sărac, fără artă și arhitectură, nici strivit de năvălitori și de războaiele care au trecut, nici uluiți de fastul și arhitectura vecinilor. Ne-am urmat destinul culturii fără șovăieli pînă la 1800, cînd am început să cedăm tentației occidentului" [389].

Spre deosebire de arhitectura religioasă a orașului Suceava care a fost temeinic cercetată timp de 100 de ani, arhitectura civilă, „domestică", profană a scăpat atenției cercetătorilor. Cînd ne imaginăm profilul urban al orașului și în special al zonei sale centrale trebuie să admitem că sensul orizontalității — al caselor fără etaj — domina întreaga compoziție a pieței cu volumele unitare, fără prea multe accidente. Piața însă trebuie să fi avut un ax vertical care să fixeze spațiul orizontal profan ,să facă o corespondență la fiecare volum lungit la maximum. Biserica Sf. Dumitru și turnul de intrare ridicat de Alexandru Lăpușneanul și-au găsit locul exact în acest spațiu variat ca formă topografică și ca arhitectură. Orașul medieval, dominat de biserica domnească și turnul de intrare realiza un spațiu urban pe care urbanistica modernă a secolelor XIX—XX l-a desființat. Astfel că, nimeni nu a îndrăznit să-și imagineze orașul Suceava în secolele XV—XVIII, deși i se găsesc urmele în secolul al XIX, iar arheologia le-a dat la iveală, timp de aproape 40 de ani.

În abordarea problemelor arhitecturii laice nu dispunem, însă de o bază de informare tot atît de clară și cuprinzătoare ca în cazul arhitecturii religioase. Dacă acceptăm ideea unei legături genetice așa cum de altfel unele cercetări le-au acceptat, între construcțiile orășenești medievale și cele mai simple, țărănești, constatăm o anumită continuitate de planimetrie și volumetrie. S-a afirmat că, întocmai ca și în alte părți ea „este rezultatul trecerii în major a arhitecturii țărănești" adaptarea acesteia „la condițiile spirituale și de confort ale orașului" [390]. „Dacă ținem seama de această legătură genetică, va trebui să acordăm toată atenția martorilor „fosilizați" ai arhitecturii țărănești ; astfel s-a putut dovedi că de la întemeierea principatelor pînă în secolul al XVIII-lea, aceasta era singura arhitectură urbană în toată țara, cu pridvoare deschise sau închise" [391].

S-au exprimat și opinii opuse acestei păreri. Astfel, s-a considerat că modul de construcție a locuințelor tîrgoveților nu derivă în mod nemijlocit din arhitectura populară care nu poate fi luată în considerare, ci acestea își au corespondentul în „construcțiile cu caracter militar (sic !) și din complexele legate de domnie sau de virfurile societății moldovene, cu alte cuvinte din arhitectura feudală [392].

Dacă ținem seama de împrejurarea că așezarea de la Suceava a fost distrusă de mai multe ori de incendii de mari proporții (mai ales în secolul al XV-lea), atunci va fi necesar ca, în studierea diferitelor categorii de construcții, să se aibă în vedere nu numai plasarea lor în

https://biblioteca-digitala.ro

spațiu ci și în timp. Pentru a se urmări mai bine acumulările realizate în acest domeniu, în tratarea construcțiilor, trebuie să se țină seama și de funcțiile pe care le-au îndeplinit, în acest spațiu urban fiind descoperite nu numai *locuințe* (în zona *centrului* istoric — „inima orașului") ci și alte construcții cu caracter profan : Curtea domnească, Bolnița, turnul de intrare al lui Alexandru Lăpușneanu, turnul locuință al lui Petru Mușat, sediul Mitropoliei.

Săpăturile din zona centrală a orașului Suceava efectuate în mod sistematic începînd cu anul 1953, au surprins în cele 57 de secțiuni, 91 de locuințe. Dăm mai jos repertoriul acestor descoperiri făcute în decursul anilor, în zona vechiului centru istoric.

I. Locuință adîncită în sol la circa 1,50 m față de humusul medieval. În peretele de vest au fost surprinse bîrne carbonizate provenind de la partea lemnoasă a locuinței. De asemenea s-au observat urmele parilor de la pereții locuinței. O cantitate apreciabilă de chirpic ars zăcea prăbușită. Locuința a fost datată la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, ea fiind dezafectată de zidul de incintă al Curții domnești din vremea lui Alexandru cel Bun [393].

II. Locuință adîncită și datată cu monedă anepigrafă de la Alexandru cel Bun [394].

III. Locuință adîncită în sol, din vremea lui Alexandru cel Bun [395].

IV. Locuință adîncită în sol, din lemn, datată în vremea lui Alexandru cel Bun [396].

V. Locuință de suprafață cu temelie din piatră legată cu lut, situată la circa un metru față de nivelul solului de la care s-a săpat. Locuința se suprapunea peste o alta mai veche din prima jumătate a secolului al XV-lea. Formată dintr-o încăpere, locuința are laturile de 7 m lungime și 5 lățime. În interiorul locuinței s-au descoperit creuzete din lut pentru turnarea cuprului și argintului, fapt dovedit de analiza spectrală a reziduurilor din creuzete. Locuința a fost atribuită unui meșteșugar, ea fiind datată în a doua jumătate a secolului al XV-lea și începutul celui următor [397].

VI. Locuință adîncită, din lemn, cu podea lutuită și arsă, din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

VII. Locuință adîncită pînă la circa 0,60 m față de nivelul actual de călcare. Locuința cu podea lutuită dispunea de o vatră situată în colțul de SE. Pereții locuinței nu au fost căptușiți cu bîrne sau chirpici. Pe podeaua locuinței s-au descoperit cuie din fier cu urme de lemn pe ele, fapt care ne indică prezența unui acoperiș din draniță. Acesta era prăbușit și carbonizat în interiorul locuinței. Cu laturile de 3,5/5 m, locuința a fost datată în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cînd a fost distrusă prin incendiere [398].

VIII. Locuință de suprafață cu pivniță. Groapa care a servit ca lăcaș pivniței a fost săpată de la humusul medieval pe o adîncime de 1,80—2 m. Pivnița (5/2 m) a fost căptușită cu scînduri lungi de 2 m și late de 0,40 m. În nivelul de umplutură și arsură s-au descoperit pereții de scîndură și parii carbonizați ai locuinței. La 2,10 m adîncime în casetă, în partea de vest au apărut două bîrne talpă carbonizate, care

https://biblioteca-digitala.ro

încadrau o podea cu urme de pietriș, cenușă și o vatră amenajată în colțul de NV al casetei. Bîrnele formau un unghi de 90° în partea de sud a casetei. În spațiul rezervat locuinței propriu-zise, meșterul a fixat „în cheotori" tălpile nefasonate de stejar, ale construcției, realizînd un spațiu interior de 7/5 m. Constructorul acestei locuințe a spart urmele de chirpici și lemn carbonizat ale unei locuințe mai vechi. Deasupra podelei s-au găsit fragmente ceramice și cahle din a doua jumătate a secolului al XV-lea și foarte multe cuie arse cu urme de lemn de la acoperiș. În urma cercetării întregului complex s-a ajuns la concluzia că în cazul de față avem de a face cu o locuință a cărei pivniță a fost căptușită cu scînduri fixate între bîrne verticale. De la suprafață, constructorul a folosit bîrnele verticale ca schelet al unor pereți din chirpici care s-au prăbușit în pivniță din cauza focului care a distrus locuința. Perforarea podelei pivniței a scos la iveală o nouă podea încadrată de alte bîrne marginale. Pe această podea a fost descoperit un material ceramic din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Sub a doua podea a fost găsită o ultimă podea cu material ceramic din vremea lui Alexandru cel Bun [399]. Alături de ceramică s-au descoperit numeroase cuie de dimensiuni mari și mici, acestea din urmă fiind folosite pentru fixarea draniței de pe acoperiș.

IX. Locuință de suprafață cu pivniță (5/2 m). Cu suprastructura din lemn, locuința a fost incendiată în vremea lui Ștefan cel Mare [400]. În interiorul pivniței s-au descoperit un lacăt încuiat, un vîrf de lance și numeroase cuie de șiță. Față de locuința nr. VIII, aceasta se află la o distanță de 3 m.

X. Locuință de suprafață din secolul al XVII-lea care a spart pavajul din secolul al XV-lea [401]. Dimensiunile locuinței oscilează între 7 și 5,50 m.

XI. Locuință de suprafață cu pivniță (5/2 m), incendiată în vremea lui Ștefan cel Mare.

XII. Locuință de suprafață, probabil cu beci și suprastructură din lemn. Orientată N—S, locuința s-a adîncit față de nivelul de călcare actual pînă la 3,50 m și la circa 2,50 m față de nivelul de săpare. Una din laturi avea lungimea de 5 m. Pe baza materialului ceramic și a celor două monere descoperite, locuința a fost atribuită perioadei lui Alexandru cel Bun [402].

XIII. Locuință din lemn, construită în pămîntul de umplutură al locuinței nr. XII. Ea a fost adîncită pînă la circa 3 m față de nivelul solului actual și la 1,50 m față de nivelul contemporan de săpare. Orientată N—S, una din laturi atingea lungimea de 5,50 m și era căptușită cu blăni de scînduri carbonizate. Pămîntul de umplutură conține bucăți mari de chirpici, mult cărbune, pămînt ars, oase de animale și păsări, resturi de obiecte din fier, fragmente de cahle nesmălțuite traforate, toate fiind datate după a doua jumătate a secolului al XV-lea [403]. Această locuință a suferit o a doua refacere, tot în secolul al XV-lea dovada făcînd-o și prezența a trei gropi de pari circulari, cu un diametru de circa 0,45, dispuși în șir. Dispunerea planimetrică a stîlpilor în raport cu groapa pivniței mai retrasă ne conduce la ipoteza că res-

https://biblioteca-digitala.ro

pectiva locuință a fost construită în sistemul „bîrnelor verticale" și a „cununilor orizonale", același ca la „casa domniei" de pe platoul Cetății [404].

XIV. Construcție de piatră orientată NNE—SSV, de formă aproximativ dreptunghiulară, cu dimensiunile : 2,60 m lungime, 1,90 m lățime, grosimea pereților variind între 0,50 m și 0,26 m. S-a conservat doar latura de vest a construcției, pînă la înălțimea de 1,20 m. Restul a fost distrus de lucrările de construcție, păstrîndu-se doar pe o înălțime de 0,40 m. În interior exista o vatră de cărămizi nearse inițial care s-au păstrat numai în partea sudică, pe două șiruri. Cărămizile zăceau pe un pmînt de umplutură format din lut, pietre, cenușă, cioburi și moloz. Întreaga umplutură zăcea pe un strat de mortar asemănător celui folosit în construcție. Stratul de mortar acoperea întreaga suprafață a interiorului ; s-a observat că acesta prezenta urmele unei arderi puternice. Vatra încăperii era arsă și ea la roșu, iar pereții afumați. Accesul în încăpere se făcea pe latura de nord unde s-a observat un prag din piatră printre care se găsea multă cenușă. Latura de est se prelungea spre nord legîndu-se probabil de o altă încăpere, care, se pare, intra în peretele de vest al secțiunii. Intregul complex era săpat în pămînt și zăcea pe resturile locuințelor mai sus amintite (nr. XII și XIII). El era căpăcuit de un strat de nivelare care conținea mult chirpici, oase, cărbune, cenușă, arsură și fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XV-lea. La rîndul lui, acest strat este acoperit de un altul datat cu fragmente ceramice din secolul al XVI-lea [405]. Ca funcționalitate, acestei construcții i s-a atribuit rostul de cuptor, noi înclinăm să credem, avînd în vedere și existența unei alte camere, că avem de a face cu un sistem de încălzire medieval folosit probabil la „baia turcească" pomenit documentar în secolul al XVII-lea.

XV. Locuință de suprafață cu pivniță, care cobora în trepte pînă la circa 1,80 m adîncime. În pămîntul de umplutură al pivniței s-au găsit fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Toate aceste depuneri sînt căpăcuite de pavaj, din dale de piatră, (gros de 4—10 cm) atribuit domniei lui Alexandru cel Bun [406].

XVI. Acest pavaj (I) în partea sudică este întrerupt prin săparea unei alte pivnițe de locuință săpată tot în trepte, pînă la adîncimea de 2 m. Din peretele de nord al acestei locuințe s-au conservat blănile carbonizate care căptușeau pereții pivniței pe o lungime de 2 m și pe o înălțime de 0,80 m. Pămîntul de umplutură al acestei pivnițe este format din chirpici ars la roșu, cărbune, cenușă, oase, cuie de șiță, fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XV-lea [407]. Locuința incendiată era acoperită de pavajul II din vremea lui Ștefan cel Mare.

XVII. La rîndul său pavajul II este spart de trei pivnițe de locuință săpate în trepte. Și la aceste locuințe s-a surprins peretele de nord căptușit cu blăni carbonizate, pe aceeași porțiune ca și la locuințele XV și XVI. Pămîntul de umplutură al acestor pivnițe cuprinde mulți chirpici, pămînt ars și fragmente ceramice din secolul al XV-lea. Peste această umplutură se suprapune o placă de mortar groasă de circa 5 cm, datată în secolul al XVI-lea [408].

https://biblioteca-digitala.ro

XVIII. Locuință de suprafață, cu fundație de piatră (0,60 m grosime), din secolul al XVII-lea. Locuința are o lățime de 3 m, și o lungime de circa 5 m ; ea este orientată est-vest [409].

XIX. Locuință de suprafață cu pivniță, din a doua jumătate a secolului al XV-lea [410]. Groapa pivniței coboară față de nivelul actual de călcare pînă la adîncimea de 2,50 m. Blănile care căptușeau pereții pivniței s-au păstrat carbonizate pe o înălțime de circa 0,70 m. În interiorul pivniței s-a găsit o mare cantitate de chirpici masiv provenit de la pereții construcției, bucăți de bîrne arse, fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XV-lea, obiecte din fier, aramă, oase de animale. Întregul complex era căpăcuit de un nivel din secolul al XVI-lea.

XX. Locuință de suprafață cu pivniță (4,50/2 m), dezafectată prin incendiu în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Față de nivelul actual de călcare, pivnița s-a adîncit pînă la 2,50 m. Ulterior terenul a fost nivelat și folosit ca cimitir catolic [411].

XXI. Locuință adîncită în sol pînă la 0,70 m. De plan rectangular (3,75/1,55 m) locuința a fost datată în prima jumătate a secolului al XV-lea. Pe podeaua locuinței din lut bătătorit s-au găsit numeroase fragmente de cahle aparținînd unei sobe [412]. Distrusă prin incendiere se pare că tot ocupantul ei și-a clădit o altă casă pe același loc, dar a cărei dimensiuni sînt ceva mai mici (3,50/1,40 m). Podeaua acestei locuințe se afla la adîncimea de 0,34 m față de nivelul actual al solului și era bine bătătorită. Pe podeaua locuinței II, destul de bine marcată pe laturile lungi cu resturi de lemn ars aparținînd atît tălpilor pereților cît și unui „amnar" vertical, s-au descoperit în afara unui vas spart, un cuțit de plug și un brăzdar, ambele în stare nefinisată. Descoperirea unei monede de la Bogdan al II-lea plasează locuința la mijlocul secolului al XV-lea. Cele două locuințe mai sus menționate sînt suprapuse de o a treia locuință, de tip adîncit, a cărei suprafață este mult mai mare — 4,15/2,60 m. În raport cu nivelul de călcare al veacului al XV-lea, locuința a fost adîncită pînă la 1,15 m. Locuința a treia a fost datată între a doua jumătate a secolului al XV-lea și sfîrșitul secolului [413]. S-a putut totuși stabili că după săparea gropii locuinței de tip adîncit (III), de jur împrejurul ei, aproape lipiți de pereții gropii, au fost îngropați pari al căror diametru variază între 0,15—0,25 m. Rostul parilor era nu numai acela de a susține acoperișul, ci și de a permite căptușirea locuinței cu scînduri. Astfel, s-a constatat că la intersecția tălpilor pe colțuri, erau plasate în poziție verticală „amnare", astfel pe latura de sud-est s-au găsit gropile de la cinci pari, în unele aflîndu-se și resturi de lemn putrezit. Distanța dintre pari este în medie de 0,65 m, iar adîncimea gropilor nu depășește 0,30 m. Intrarea se făcea pe latura de sud. Ea apărea în profil sub forma unor trepte păstrate relativ bine. Podeaua locuinței este bine bătătorită, fără lutuială sau urme de refacere. În colțul de sud-vest al locuinței s-a amenajat ulterior o lentilă de pămînt galben care depășește ca înălțime restul peretelui și putea fi folosită la amenajarea unei laviță.

https://biblioteca-digitala.ro

XXII. Locuință atelier a unui meșteșugar care prelucra metalele prețioase. În bună parte locuința a fost distrusă de intervenții tîrzii. O mică porțiune din partea de est a locuinței, peretele de sud și cuptorașul atelierului, o suprafață restrînsă de podea și două gropi de pari verticali sînt singurele resturi ale locuinței, rămase după săparea unei gropi în chiar cuprinsul atelierului și după amenajarea unei străzi din secolul al XVII-lea. Resturile pereților constau din fragmente carbonizate de bîrne, găsite *in situ*, bîrne dispuse orizontal (talpa pereților) și vertical. Construcția puțin adîncită (0,60 m) a fost executată în sistemul „amnare". Cuptorul situat pe latura de est a atelierului are formă rectangulară (0,60/0,40 m) cu colțurile rotunjite. Pereții lui se păstrau numai pînă la înălțimea de maximum 10 cm, restul fiind distrus cu prilejul unei răzuiri. Dintre materialele descoperite în interiorul locuinței-atelier un loc important îl ocupau nasturii metalici. De asemenea s-au descoperit numeroase resturi de plăci de cupru folosite la confecționarea nasturilor globulari. Tot în acest complex s-au mai descoperit un inel, o piatră semiprețioasă, o cataramă, creuzete de lut folosite la turnarea metalelor, precum și cîteva fragmente de foițe de argint. Mai adăugăm descoperirea în cuprinsul atelierului a unui tezaur compus din 47 de monede de argint aparținînd domniei lui Ștefan voievod cel Tînăr, precum și două sigilii de plumb [414]. Construcția a fost datată la sfîrșitul secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului al XIV-lea.

XXIII. În apropierea locuinței atelier (XXII) s-a dezvelit parțial o altă locuință tot de tip adîncit, contemporană cu cea menționată mai sus. Și această locuință a fost distrusă cu ocazia amenajării unei străzi din secolul al XVII-lea [415].

XXIV. Locuință de tip adîncit, cu structura din lemn, din a doua jumătate a secolului al XV-lea. De dimensiuni modeste (5,50/3 m) locuința a fost incendiată, păstrîndu-se parțial o parte din talpa acesteia. Materialul ceramic descoperit constă din cahle și vase de uz casnic [416]. De remarcat că, pe același loc s-au mai dezvelit încă patru locuințe cu materiale ceramice din secolele XV—XVII, asupra cărora nu s-au făcut nici un fel de observații sub raportul tehnicii de construcție [417].

XXV. Locuință de suprafață cu temelie din piatră legată cu lut. De formă dreptunghiulară (3,50/8 m), locuința taie pavajul atribuit lui Petru I Mușat și este contemporană cu pavajul Alexandru cel Bun din jurul Curții domnești. Față de nivelul actual, locuința s-a adîncit pînă la 2,15 m. Ea a funcționat pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cînd pavajul III, Ștefan cel Mare o căpăcuiește [418].

XXVI. Locuință de suprafață cu beci lucrat din structură de lemn. Beciul locuinței a fost secționat de fundația bisericii Sf. Dumitru și de mormintele M 52 și M 53. Groapa pivniței se adîncește pînă la 2,40 m. La baza gropii s-au găsit urme de scîndură carbonizată, provenind de la locuință, case de animale, fragmente de țesătură și cîteva fragmente ceramice care datează complexul la sfîrșitul secolului al XIV-lea [419].

https://biblioteca-digitala.ro

XXVII. Locuință adîncită (0,90 m), puternic arsă și deranjată de mormintele M. 70, M. 72, și M. 73. În umplutura locuinței s-a găsit un tezaur de monede moldovenești din prima jumătate a secolului al XV-lea. Locuința și-a încetat existența în a doua jumătate a secolului al XV-lea cînd a fost incendiată [420].

XXVIII. Locuință adîncită față de nivelul actual pînă la — 1,80 m. În umplutura locuinței a apărut o aglomerare masivă de chirpic ars la roșu, cărbune, fragmente ceramice, cuie de șiță, pietre calcinate. Această umplutură se întindea pe o lungime de 9,20 m și pe o lățime de circa 4 m. O parte a umpluturii a fost deranjată de un zid de piatră ce aparține unei pivnițe. Laturile lungi ale locuinței (circa 9,50 m) erau orientate nord-sud. Descoperirea la circa 0,80 m față de nivelul medieval de călcare datat în secolul al XV-lea, a unor pietre așezate sub formă de temelie, ne sugerează că locuința era ușor adîncită prevăzută cu temelie din piatră și acoperiș de șiță. Existența unei sobe de cahle este indicată de prezența grupată în partea de nord a locuinței a unei mari cantități de asemenea piese. Descoperirea în colțul de sud a două bîrne carbonizate în poziție verticală ne sugerează că ea a fost lucrată în tehnica „amnarelor". Locuința a fost incendiată în timpul campaniei din vara anului 1476, întreprinsă de sultanul Mehmed II în Moldova [421]. După acest incendiu, resturile locuinței au fost nivelate și s-a ridicat o a doua construcție a suprapus parțial pe prima; construită din lemn și această locuință avea laturile lungi (7,40 m) orientate nord-sud. Pe latura de sud a fost amplasată soba, identificată după marea cantitate de cahle descoperite aici. Din inventarul locuinței s-au mai descoperit fragmente de oale cu toartă, strâchini, strâchini-farfurie. Locuința a fost incendiată în anul 1485, în urma campaniei întreprinse de sultanul Baiazid al II-lea în Moldova. Peste resturile acestei construcții s-a ridicat una din piatră datată în cursul secolului al XVII-lea cu o monedă de la Ioan II Cazimir (1648—1668) descoperită în mortarul zidului [422].

XXIX. Locuință de suprafață prevăzută cu pivniță de lemn. Groapa pivniței s-a adîncit pînă la 4 m față de nivelul actual de călcare. Stratul de arsură se întindea pe una din laturi pe o lungime de 2,20 m. La baza gropii s-au observat bîrnele talpă de formă dreptunghiulară. În colțul de sud s-a dezvelit și un amnar vertical pe o lungime de circa 20 cm. Pe baza fragmentelor ceramice complexul a fost datat în secolul al XV-lea [423].

XXX. La adîncimea de 1,70 m față de actualul nivel de călcare s-a dezvelit una din laturile unei construcții din lemn (2,50 m) incendiată probabil la mijlocul secolului al XV-lea. Din umplutura locuinței s-au recoltat fragmente ceramice, zgură și numeroase bucăți de bronz, ceea ce presupune existența unei locuințe atelier [424].

XXXI. Locuință de suprafață prevăzută cu pivniță. La adîncimea de 5 m față de nivelul actual de călcare s-a dezvelit o masă mare de chirpic ars și fragmente ceramice, suprafață de formă dreptunghiulară. După înlăturarea umpluturii s-a constatat pe fundul gropii dreptunghiulare (4,30/3,90 m) urmele unei bîrne talpă din stejar și a unui amnar

https://biblioteca-digitala.ro

în poziție verticală, întreaga structură din lemn suferind un puternic incendiu. Din arsura pivniței s-au recoltat mai multe fragmente ceramice de la vase de uz comun, cahle de sobă și piese de fier de la construcția locuinței. Pe baza acestui material, complexul a fost datat în a doua jumătate a secolului al XV-lea. La circa 20 m est de locuință s-au dezvelit două fîntîni alăturate, căptușite la interior cu loadbe groase din stejar așezate pe verticală. Din umplutura unei fîntîni s-au recoltat fragmente ceramice datînd din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, iar din cea de a doua fîntînă obiecte datate în prima jumătate a secolului al XV-lea, cînd a și fost abandonată [425].

XXXII. Locuință adîncită, cu structura din lemn, incendiată la sfîrșitul secolului al XV-lea. La 1,30 m față de nivelul actual de călcare s-a dezvelit peretele de nord al locuinței pe o lungime de 3,70 m. La nivelul podelei s-au descoperit mai multe fragmente ceramice și cahle cu un bogat repertoriu decorativ (cahle cu stema dezvoltată a Moldovei) [426].

XXXIII. La 4 m est de locuința menționată mai sus, la aceeași adîncime (1,00—1,30 m) s-a dezvelit o altă locuință de tip adîncit, din lemn, din a cărei umplutură s-a recoltat un bogat material ceramic și fragmente de cahle. Și această locuință a suferit un puternic incendiu la sfîrșitul secolului al XV-lea [427].

XXXIV. Locuință-atelier adîncită pînă la 0,75 m față de nivelul actual de călcare. S-a dezvelit latura de nord a locuinței pe o lungime de 4 m. În colțul de nord a apărut un cuptor de formă trapezoidală, cu baza mică la partea superioară (0,70 m) și baza mare de 0,75 m la cea inferioară. Pe baza materialului ceramic locuința a fost datată la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor [428].

XXXV. Locuință de tip adîncit, cu structură din lemn, incendiată la sfîrșitul secolului al XV-lea. Față de nivelul actual de călcare, la adîncimea de 1,40 m, de pe podeaua lutuită a locuinței s-au recoltat numeroase fragmente ceramice de la vase de uz comun și mai multe cahle ce proveneau de la o sobă [429].

XXXVI. Locuință de suprafață, adîncită pînă la 0,60 m față de nivelul actual de călcare. Latura scurtă a locuinței, cu direcția vest-est era de circa 3 m. Construită din lemn și chirpici, locuința a fost distrusă prin incendiere în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Din inventarul locuinței s-au putut recupera mai multe fragmente ceramice smălțuite și nesmălțuite, precum și o cămașă de zale fragmentară [430].

XXXVII. Locuință adîncită față de nivelul actual de călcare pînă la 0,70 m. Executată din lemn (una din laturi are lungimea de circa 3 m), locuința a fost incendiată în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Din cuprinsul arsurii s-au recoltat fragmente ceramice și cahle.

XXXVIII. Locuință adîncită față de nivelul actual de călcare pînă la 1,00 m. Resturile locuinței din lemn carbonizat au fost surprinse pe o lungime de 3 m. Din cuprinsul locuinței s-au recuperat fragmente ceramice și cahle din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

https://biblioteca-digitala.ro

XXXIX. Locuință adîncită față de nivelul actual de călcare pînă la 1,35 m. Urmele locuinței din lemn carbonizat au fost surprinse pe o lungime de circa 3,50 m. La nivelul podelei locuinței s-au recoltat fragmente ceramice și cahle din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

XL. Locuință adîncită față de nivelul actual de călcare pînă la 0,90 m. Construită din lemn, locuința a fost incendiată în a doua jumătate a secolului al XV-lea. S-au recuperat fragmente ceramice, cahle și cuie de șiță.

XLI. Locuință adîncită față de nivelul actual de călcare pînă la 1,00 m. Pe o lungime de circa 2,50 m s-a dezvelit bîrna talpă carbonizată și un amnar în poziție verticală. S-au recuperat fragmente ceramice și cahle ce au aparținut unei sobe. Întreg materialul arheologic poate fi datat în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

XLII. Locuință adîncită față de nivelul actual pînă la 0,80 m. Construcția este din lemn, cu una din laturi măsurînd circa 3 m. S-au recuperat fragmente ceramice și cahle, toate datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

XLIII. Locuință adîncită față de nivelul actual pînă la adîncimea de circa 0,90 m. Latura scurtă de pe axa est-vest măsura 3,70 m. Din umplutura locuinței s-a recoltat un bogat material ceramic și numeroase fragmente de cahle, toate încadrate cronologic în a doua jumătate a secolului al XV-lea [431].

XLIV. Locuință adîncită față de nivelul de călcare actual pînă la 0,75 m. Latura de est-vest a locuinței a fost puternic afectată de construcții moderne. Pe baza fragmentelor de cahle recuperate s-a putut data complexul de locuire la sfîrșitul secolului al XV-lea.

XLV. Locuință de suprafață cu pivniță [432]. O parte a resturilor incendiate ale construcției s-au prăbușit în beciul locuinței, singurul care a putut fi cercetat în proporție de 80%. Groapa beciului a fost săpată de la adîncimea de circa 0,40 m față de nivelul actual al solului și s-a adîncit circa 1,50 m. După săparea gropii beciului, aceasta a fost căptușită cu scînduri (cu o lățime de 0,25 m). Beciul de plan rectangular (4,50/2,50 m cercetat parțial) avea dispus pe toată lungimea pereților un prag lat de 0,10 m și înalt de 0,18 m, pe care se sprijinea căptușeala de bîrne a beciului. Pragul păstra urmele de arsură ale bîrnelor care se sprijineau pe el. O altă observație referitoare la tehnica de amenajare a beciului este aceea că între groapa săpată a beciului și pereții de scîndură ai acestuia existase inițial un spațiu gol, lat de 0,05—0,08 m, umplut cu pămînt la terminarea construcției. Pe latura de nord a construcției, la înălțimea de circa 0,70 m de la baza beciului, s-a constatat că în spatele peretelui de lemn al acestuia, groapa beciului fusese lărgită cu circa 0,50 m. Această amenajare era destinată să servească la îngroparea stîlpilor de lemn verticali, care slujeau la amenajarea parterului, stîlpi între care erau fixate bîrnele orizontale.

Gîrliciul beciului era prevăzut cu trepte lucrate din scînduri, a căror capete erau prinse în lodbele laterale din lungul acestuia. Tot în zona gîrliciului s-a păstrat și o parte a peretelui de est, ceea ce a

https://biblioteca-digitala.ro

permis să se observe că intrarea în beci era căptușită cu scînduri, ca și groapa beciului. Latura dinspre girlici a beciului era mărginită de o birnă în secțiunea pătrată (0,35 m), încastrată într-un prag de pămînt cruțat, care s-a păstrat pe o lățime de 0,20 m. Podeaua beciului a fost amenajată prin bătătorirea pămîntului. Podeaua beciului era acoperită cu un strat de cărbune mărunt și cenușă provenite de la structura de lemn a plafonului pivniței.

Pereții parterului construcției nu erau în continuarea perfectă a pereților beciului, ci depășeau în afară planul acestuia. În sensul acesta vine și observația că stîlpii verticali ai pereților parterului erau plasați în afara limitelor beciului, ceea ce obligă să admitem că pereții parterului erau în afara limitelor beciului. În suprafața cercetată a beciului s-au descoperit numeroase bucăți de chirpic provenind de la pereții parterului locuinței. Parterul locuinței avea podeaua lutuită. Pereții acesteia erau executați din birne lutuite, a căror suprafață plană mai păstrează încă urmele a trei straturi de lut fin de la „șufit" (nu s-au constatat urme de var).

Locuința care avea cel puțin două încăperi era dotată cu două sobe din cahle nesmălțuite. Majoritatea covîrșitoare a descoperirilor făcute la nivelul podelei beciului, cît și în dărîmăturile incendiate ale construcției este reprezentată de ceramică și obiecte din metal în care includem și balamalele, închizătorile de uși, lacăt, cercuri de fier, cuie etc. Varietatea inventarului ceramic (căni cu toartă, ulcioare cu tub de scurgere, oale cu toartă, pahare, strachini, farfurii, castroane, vase de provizii) ca și a cahlelor (Cavalerul și doamna sa, Sf. Gheorghe omorînd balaurul, Centaurul înaripat, Cerbul cu eșarfă, Vulturul bicefal, Leul „rampant", cahlă placă cu ornamente geometrice și florale, cahle traforate) ne conduce la concluzia că locuința aparținea unui meșter olar instalat din Suceava.

Construcția poate fi încadrată printre cele mai impunătoare din mediul urban românesc extracarpatic, de la mijlocul secolului al XV-lea. Locuința a fost incendiată și a fost în „grosso modo" atribuită primei jumătăți a secolului al XV-lea și mijlocului aceluiași secol (amintim că datarea acesteia s-a făcut și pe temeiul unei monede emise de voievozii Ștefan al II-lea sau Petru al II-lea, a cărei circulație nu a depășit mijlocul secolului arătat).

XLVI. Locuință de suprafață cu pivniță. Adîncită pînă la 3,50 m față de nivelul actual de călcare, sub forma unei aglomerări de arsură și chirpic cu o grosime de circa 1,50 m, s-a putut delimita latura de vest-est pe o lungime de circa 3 m. Pereții construcției erau lucrați din lemn și chirpici. Fragmentele ceramice recoltate datează locuința în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cînd a suferit un puternic incendiu [43].

XLVII. Locuință de suprafață cu pivniță. La o distanță de circa 3 m față de locuința menționată mai sus (XLVI) s-a delimitat latura (3,5 m) unei alte locuințe, marcată în profilul șanțului de fundație printr-o mare aglomerare de chirpic ars, fragmente ceramice și cahle. Gro-

https://biblioteca-digitala.ro

simea acestei arsuri era de circa 1,25 m și se afla la adîncimea de circa 2 m față de nivelul actual de călcare. Ca și precedenta, locuința a suferit un puternic incendiu în a doua jumătate a secolului al XV-lea [434].

XLVIII. Locuință de suprafață cu pivniță. Față de nivelul de călcare actual, arsura de pe latura nordică a șanțului de fundație a apărut la circa 2 m, pe o grosime de 1 m. Locuința a fost construită din lemn și chirpici, ea fiind incendiată în a doua jumătate a secolului al XV-lea [435].

XLL. Locuință de suprafață cu pivniță, adîncită pînă la circa 4 m față de nivelul actual de călcare. Atît pe latura de sud cît și pe latura de nord a șanțului de fundație s-a delimitat o puternică aglomerare de chirpic și lemn ars, cu o grosime de circa 2 m și o lungime de 3 m. Din umplutura locuinței incendiate s-au recoltat fragmente ceramice și cahle, toate datate în a doua jumătate a secolului al XV-lea [436].

L. Locuință de suprafață cu pivniță. Adîncită pînă la 3 m față de nivelul actual de călcare, locuința executată din lemn și chirpic a fost incendiată în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Nivelul de arsură gros de 1,50 m, se întinde pe o lungime de 4 m. Din umplutura locuinței s-au putut recolta fragmente ceramice și cahle. În apropierea acesteia, în marginea unei rupturi apărută în limita șanțului de fundație a blocului s-a recuperat un tezaur format din 73 de monede emise de Alexandru cel Bun și Iliaș [437]. De remarcat că toate cele cinci locuințe menționate mai sus se aflau la distanțe ce variau între 3 și 4 m.

LI. Locuință-atelier adîncită pînă la 1 m față de nivelul actual de călcare. De forma unui patrulater cu laturile de 3,50/3 m, locuința a fost atribuită unui meșteșugar-fierar și a fost datată în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Ea a fost părăsită la începutul veacului următor cînd s-a construit Curtea domnească, primul nucleu din piatră din vremea lui Alexandru cel Bun [438].

LII. Locuință-atelier, adîncită pînă la 1 m față de nivelul actual de călcare. Ca și precedenta locuință a aparținut unui meșter-fierar, ea fiind abandonată în prima jumătate a secolului al XV-lea cînd pe acest loc din apropierea bisericii Sfîntul Dumitru s-au întreprins ample construcții voievodale, legate de ridicarea Curții domnești [439].

LIII. Locuință de suprafață cu pivniță. Cercetările arheologice efectuate pe latura de nord a zidului de incintă al Curții domnești au dus la dezvelirea mai multor locuințe care au sfîrșit prin incendiere. În suprafața camerei 1, latura nordică a zidului de fundație, la adîncimea de 1,20 m, suprapunea un nivel foarte puternic de arsură. Zidul de fundație amplasat pe arsura locuinței a distrus-o parțial. Pînă la nivelul podelei, arsura s-a mai păstrat pe o adîncime de 1,80 m. La nivelul podelei nu s-au găsit straturi de lipitură de la vreo eventuală refacere ca la locuințele din exteriorul Curții, ceea ce dovedește că imediat după marele incendiu din 1476 care a cuprins orașul Suceava, domnul a luat hotărîrea de a extinde Curtea domnească din piatră, adăugînd construcției de la Alexandru cel Bun noul tronson de camere de pe latura nordică. Pe latura nordică a beciului locuinței s-a păstrat talpa acesteia carbonizată, de asemenea au fost surprinși și doi stîlpi în poziție verti-

https://biblioteca-digitala.ro

cală pe o înălțime de 30 cm. Din examinarea structurii lemnoase carbonizate ca și a negativelor imprimate pe lipitura de lut amestecate cu paie cu care au fost acoperiți pereții, rezultă că nu numai tălpile și amnarele, ci întregul material lemnos utilizat la ridicarea pereților acestei case era fasonat. Nu s-a putut stabili limita laturilor construcției, deoarece arsura nu se întindea pe întreaga fundație a camerei (7 m). Din umplutura arsurii s-au recoltat numeroase cahle cu o mare varietate ornamentală. Întreg complexul a fost datat în a doua jumătate a secolului al XV-lea [440].

LIV. Locuință de suprafață cu pivniță. Depistată în camera 4 a Curții domnești, locuința era suprapusă de zidul de fundație (1,30 m) al acesteia Grosimea arsurii se întindea pe o înălțime de 1,70 m. Nu s-au putut face alte observații privind dimensiunile și sistemul de construcții. În preajma peretelui de est s-au remarcat porțiuni discontinue dintr-o podea de lut. În umplutura locuinței s-au găsit numeroase cahle provenind de la o sobă prăbușită de la parterul construcției. Construită din lemn locuința a sfîrșit prin incendiere, evenimentul petrecindu-se în a doua jumătate a secolului al XV-lea [441].

LV. Locuință de suprafață cu pivniță. Depistată în camera 5, locuința era suprapusă de zidul de fundație al acesteia. Latura scurtă a locuinței, nord-sud, avea o lungime de 3 m. Grosimea arsurii de circa 2 m suprapunea o podea din lut bine bătătorit. Pe latura de nord-est s-a depistat o birnă și un amnar vertical înalt de 25 cm, ambii executați din lemn fasonat. De asemenea și chirpicul din interior poartă negativul birnelor fasonate, utilizate la ridicarea construcției. În umplutura locuinței incendiate s-au găsit numeroase fragmente ceramice și cahle, toate datate în a doua jumătate a secolului al XV-lea [442].

LVI. Locuință de suprafață cu pivniță, depistată în camera numărul 6, a fost adîncită față de nivelul de călcare actual pînă la adîncimea de 1 m. Locuința era prevăzută cu temelie din piatră legată cu lut. Suprastructura din lemn a construcției este dovedită de cantitatea mare de arsură (2,50 m) prăbușită în pivnița locuinței. Latura nordică a locuinței în lungime de 4,50 m, a fost distrusă parțial de zidul de fundație al camerei Curții domnești ce cădea perpendicular pe zidul de incintă. Alte observații nu s-au putut face din cauza infiltrării apei subterane. Din umplutura locuinței s-au recoltat fragmente ceramice și cahle, datate în a doua jumătate a secolului al XV-lea [443]. Împrejurarea că după incendiere locuința a fost căpăcuită de un strat de nivelare foarte subțire și că imediat peste acesta s-a ridicat zidul de incintă al Curții, permite să presupunem că a fost distrusă tot în a doua jumătate a secolului al XV-lea, foarte probabil așa cum am mai menționat, în 1476, cînd orașul a ars în întregime.

LVII. Locuință de suprafață cu temelie din piatră (zid sec). În camera 7 s-au surprins urmele unui zid de piatră legată cu lut, secționat de zidul de fundație (1,30 m) de pe latura nordică. Pentru cercetarea acesteia s-a impus deschiderea unei casete pe latura de nord; pe această direcție s-a surprins, la adîncirea de 0,70 față de nivelul actual de călcare latura de nord-sud a locuinței, în lungime de 8 m.

https://biblioteca-digitala.ro

Zidul de fundație al locuinței s-a păstrat pe o înălțime de 0,40—0,50 m. S-a constatat că, mai întîi meșterii au săpat de la nivelul pavajului din vremea lui Alexandru cel Bun, pavaj mereu remarcat în cercetările de la Curtea domnească, suprapus parțial de zidul de incintă al Curții ridicat în faza a doua (post 1485) Ștefan cel Mare, lăcașul pentru locuința LVII pînă la adîncimea de 0,60 m, pămîntul rezultat din această operațiune, împrăștiat în jur, marca astfel faza constructivă. Locuința a avut o structură din lemn care a suferit un puternic incendiu spre sfîrșitul secolului al XV-lea așa cum de fapt au dovedit-o și fragmentele ceramice recoltate din umplutura acesteia. Locuința a fost prevăzută cu o sobă din cahle. Una din cahle, smălțuită în verde, reprezintă stema dezvoltată a Moldovei [444]. Chirpicul din interior poartă negativul bîrnelor fațetate utilizate la ridicarea construcției. Resturile de lemn carbonizat ne îngăduie reconstituirea părții superioare a acesteia. Ținînd seama de adîncimea fundației (0,60 m) de la care a fost săpat șanțul în raport cu nivelul de călcare din secolul al XV-lea, putem aprecia că înălțimea interioară a locuinței se situa în jur de 2 m, cea a acoperișului fiind de peste 1,80 m. Nu s-au putut face observații asupra intrării, situată pe latura sudică, aceasta fiind distrusă de zidul de incintă al Curții. În interiorul locuinței sub un strat gros de chirpic, de fragmente ceramice și lemn carbonizat a apărut podeaua lutuită. Cercetarea arheologică ne-a oferit și unele elemente pentru datare. Dat fiind că lăcașul acesteia a fost tăiat de zidul de incintă al Curții ridicat după incendiul suferit la 1485, cît și existența pavajului din pietre de rîu din vremea lui Alexandru cel Bun amenajat în preajma locuinței, trebuie să admitem că aceasta a fost construită în vremea acestui voievod. Împrejurarea că după incendiere a fost căpăcuită de un strat de cultură din secolele XV—XVI, permite să presupunem că a fost distrusă la sfîrșitul veacului al XV-lea, foarte probabil în 1485.

LVIII. Locuință de suprafață cu temelie din piatră nelegată. Față de nivelul actual de călcare, temelia din piatră (nelegată) a locuinței era situată la 0,80 m. Latura de nord a locuinței a fost distrusă de latura nordică a zidului de incintă al Curții ridicat anterior anului 1485, atunci cînd a fost dezafectată și întreaga construcție. Din examinarea profilului vestic al laturii locuinței în lungime de 6 m, ca și a planului, a rezultat că meșterii au săpat, mai întîi de la baza stratului de cultură de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, o suprafață dreptunghiulară de aproximativ 6/4 m, care trebuia să constituie lăcașul locuinței pînă la adîncimea de 0,80 m. În acest spațiu, ei au fixat pe o temelie din piatră o structură din lemn obținînd o suprafață interioară de 5,50/3,50 m, orientată cu laturile lungi pe direcția nord-sud. Cu prilejul îndepărtării chirpicului purtînd amprentele bîrnelor s-au făcut și alte observații interesante în legătură cu intrarea în locuință; aceasta era amplasată pe latura scurtă a peretelui de sud, în formă de tobogan a cărui structură de lemn părea a fi executată în trepte. Considerăm că scîndurile carbonizate descoperite pe podea în preajma peretelui sudic, dispuse puțin oblic în raport cu acesta, ar putea proveni de la o eventuală ușă. Ținînd seama de adîncimea lăcașului și de lățimea construc-

https://biblioteca-digitala.ro

ţiei, se poate admite că înălţimea interioară s-a situat în jur de 2,25 m, iar cea a acoperişului la circa 2,60 m. Elementele stratigrafice şi materialele arheologice (fragmente ceramice şi cahle tip oală) îngăduie încadrarea cronologică a locuinţei la începutul secolului al XV-lea, ea sfîrşind prin incendiere la sfîrşitul aceluiaşi secol [445].

LIX. Locuinţă adîncită faţă de nivelul actual de călcare pînă la 0,75 m. Locuinţa executată din lemn a fost incendiată în a doua jumătate a secolului al XV-lea, aşa cum au dovedit-o fragmentele ceramice descoperite în arsura acesteia. În respectivul şanţ de canalizare s-a delimitat latura de nord a sa, lungă de 4 m ; grosimea stratului de arsură oscila între 0,30—0,40 m [446].

LX. Locuinţă adîncită faţă de nivelul actual de călcare pînă la 0,75 m. Situată la circa 15 m faţă de locuinţa menţionată mai sus şi aceasta a fost secţionată pe lungul ei de către şanţul de canalizare săpat în 1980. Latura de nord a locuinţei avea o lungime de 4,50 m. Executată din lemn, locuinţa a fost incendiată în a doua jumătate a secolului al XV-lea ; în colţul de sud-est s-a putut surprinde bîrna talpă carbonizată a locuinţei. Din stratul de arsură s-au recoltat numai fragmente ceramice specifice epocii lui Ştefan cel Mare [447].

LXI. Locuinţă de suprafaţă cu pivniţă [448]. Pentru cunoaşterea arhitecturii laice de la Suceava prezintă interes şi zona situată la 150 m nord de Curtea domnească, unde o dată cu dărîmarea construcţiilor din secolul al XIX-lea şi construirea a două blocuri de către C.F.C.H., s-au dezvelit mai multe complexe de locuire. Cu această ocazie s-a putut constata o dată cu săparea şanţurilor de fundaţie pentru amenajarea acestor construcţii din lemn cu beci, că meşterii au săpat de la limita superioară a actualului nivel de călcare pînă la adîncimea de 3,50 m, o suprafaţă dreptunghiulară de 3,50—5 m destinată pivniţei şi o alta care suprapune parţial pivniţa, de 7,50—5,50 m, destinată locuirii. Pe latura nordică a locuinţei, bîrna talpă puternic incendiată a fost aşezată faţă de nivelul actual de călcare la adîncimea de 1,50 m şi de 0,90 m faţă de nivelul de călcare din secolul al XV-lea. Întreaga construcţie a suferit un puternic incendiu în a doua jumătate a secolului al XV-lea, după care a fost refăcută pe acelaşi loc într-un timp foarte scurt, dovada făcînd-o şi cele două rînduri de podele din lut din pivniţă, separate printr-un puternic strat de cenuşă şi arsură.

Pe fundul pivniţei, pe laturile de nord şi de vest s-au găsit tălpi de stejar carbonizate, suficiente totuşi ca să se vadă că formau două rame de aceeaşi mărime. În colţul de nord-vest s-a dezvelit şi stîlpul vertical de formă pătrată cu diametrul de 0,30 m, de care se prindeau scîndurile aşezate orizontal, late de 0,25—0,30 m. Pe latura de nord s-au mai găsit urmele unui stîlp vertical ridicat la mijlocul bîrnei talpă ce sprijinea pereţii pivniţei formaţi din scînduri lungi de 2,50 m. În spatele stîlpilor, pereţii pivniţei, pe o înălţime de 2 m sînt arşi. Amprente clare împietrite de foc, cîteva blăni carbonizate (pe latura de nord) şi mai ales resturi din ele îi acoperă ca nişte benzi orizontale întrerupte la distanţa de 2,50 m. Ca şi pivniţa, la fel a fost căptuşit şi gîrliciul acesteia care se afla dispus în partea nordică, intrarea făcîndu-se în

https://biblioteca-digitala.ro

beci direct din cameră, așa cum ne sugerează panta sub un unghi de 35° și o lățime de 1 m. Spargerea de către constructorii actuali a fundului pivniței pentru a amplasa fundația pe solul viu a dus la dezvelirea unui *tunel din piatră*, înalt de 2 m și lat de 1,25 m. Aflat la adîncimea de 1,50 m față de nivelul podelei pivniței și la 5 m față de nivelul actual de călcare, acest tunel cu boltă semicilindrică și pereții laterali drepți, executați din piatră prinsă cu mortar, era orientat sud-nord ; podeaua era din lut bine bătătorit. Tunelul din piatră s-a păstrat pe o lungime de 7 m. După dimensiuni și mod de orientare înclinăm să-i atribuim funcționalitatea unui tunel de refugiu ce lega Curtea domnească cu valea Sucevei. Elementele de datare ne lipsesc ; luînd în considerare culoarea mortarului (alb) și cantitatea mare de var din compoziția sa înclinăm să-l datăm în secolele XV—XVI.

Cei trei stîlpi verticali de pe latura de vest și alți doi de pe latura de nord depășesc în ambele sensuri limitele pivniței. Amenajarea intrării s-a făcut pe latura de sud, unde s-a păstrat un gîrlici scurt, cu o lățime de 1,20 m, peste care s-au amenajat trepte de lemn. Ca și în cazul pivniței pe latura de nord s-au fixat direct pe solul viu tălpile de stejar, de circa 7,50 m pe laturile lungi și de circa 5,50 m pe laturile scurte ale construcției, îmbinate între ele „în cheotori" obținîndu-se astfel un spațiu interior de 6,90/4,90 m. Grosimea tălpilor oscila între 0,25—0,30 m. Atît pe colțuri cît și pe mijlocul laturilor lungi ale locuinței se ridicau de pe tălpile de stejar stîlpi verticali (amnare). Stîlpii verticali de la colțurile și de pe mijlocul laturilor lungi, întăriți prin „contrafișe" ce se observă mai ales pe latura nordică a casei, formau „osatura" acesteia și aveau menirea de a suporta greutatea acoperișului. Bîrnele de lemn ale pereților au fost acoperite cu un strat gros de lipitură de lut amestecat cu multe paie. Cele mai numeroase fragmente de lipitură, găsite incendiate în moloz aveau grosimi de 0,09 și 0,12 m. Este greu de precizat dacă prezența majoritară a acestor două grosimi de lipitură se datorează provenienței lor de la interiorul sau exteriorul pereților. Pereții au fost cu siguranță văruiți în interior, iar dacă exteriorul de lemn al clădirii a fost și el lipit cu lut, atunci văruiala se întindea și aici. Un număr destul de mare de cuie de șiță descoperite mai ales în zona pivniței arată că locuința a fost acoperită cu șindrilă. Verigi, încuietori și balamale de uși s-au găsit în dărîmăturile peretelui de vest. Existența la circa 1 m de stîlpii verticali, pe latura de vest a unei puternice arsuri pe aceeași lungime cu latura scurtă a locuinței și descoperirea a numeroase pietre calcinate de la ardere ne îndeamnă să presupunem că locuința a fost prevăzută cu un pridvor din lemn așezat pe o temelie din piatră.

Din mijlocul masei de dărîmături ce se întindeau spre nord și sud pe o fișie destul de mare s-au observat resturile unei sobe prăbușite. Din felul în care zăceau diferitele resturi de cahle fie în pivniță, fie pe podeaua locuinței din lut bătătorit, se poate deduce fără greutate că soba fusese centrală și s-a prăbușit în bloc spre sud-est. Cahlele sînt nesmălțuite și pot fi datate cel mai tîrziu spre sfîrșitul secolului al XV-lea, cînd probabil locuința a suferit cea de a doua incendiere.

https://biblioteca-digitala.ro

În timpul incendiului care a mistuit această locuință, au fost distruse piesele de mobilier, anumite obiecte din lemn de uz comun etc.

LXII. Construcție de suprafață cu fundație de zid [49]. Construcțiile de zid au ocupat un loc mai puțin important în ansamblul arhitectonic al Sucevei. Ele trebuiesc puse de obicei, în legătură cu lăcașul de cult, construcțiile domniei (Curtea domnească) și poate clădirile social-administrative menționate în documentele vremii (spitalul, clădirea sfatului orașului din „mijlocul orașului" și clădirea vămii). În apropierea locuinței menționate mai sus, la nivelul fundațiilor săpate (față de nivelul actual de călcare, zidăria veche de piatră a apărut la 0,50—0,60) pe o suprafață de circa 80 m², a apărut o masă mare de zidărie din piatră de carieră legată cu lut galben.

Față de nivelul actual de călcare, zidul din piatră legată cu lut a apărut la 0,50 m și se continua pe o adîncime de 1,70 m, el suprapunînd un strat de lut negru amestecat cu lut galben (0,70 m), din care s-au recoltat cîteva fragmente ceramice din secolul al XV-lea. Zidul de fundație nu se fundă pe solul viu, ci pe depuneri medievale. Pe laturile de nord și est zidul de fundație al construcției afectează două locuințe incendiate, din secolul al XV-lea. Lățimea zidului de 1,20 m, ca și fundația sa destul de puternică ne sugerează că întreaga construcție a fost ridicată din piatră. Laturile de est și vest ale construcției au fost dezvelite parțial, pe o porțiune de 1,50 m. Observațiile făcute cu ocazia amplasării canalizării în zona trotuarului unde se prelungea zidul estic al construcției ne-a determinat să precizăm că această latură a construcției nu depășea 12 m. Latura scurtă a edificiului măsura 9,50 m. Două ziduri despărțitoare împart interiorul construcției în trei încăperi cu dimensiuni variabile: 6,50 4,50 m; 6,50 3,00 m; 6/4 m. În colțul de nord-vest zidul construcției se adosa unei pivnițe din piatră legată cu mortar din var, reprezentînd o altă fază de construcție. Se poate bănui că respectiva construcție a integrat în spațiul său și această pivniță prevăzută cu trei încăperi boltite semicilindric (înălțimea acestora era de 2,50 m), dintre care una, care se prelungea spre Școala generală nr. 2 era, prăbușită. Materialele arheologice recoltate din stratul de umplutură (0,00—0,50 m) pot asigura datarea acestei construcții în secolele XVII—XVIII. Faptul că în șanțul de fundație al zidului s-au depistat cîteva fragmente ceramice specifice sfîrșitului de secol al XVI-lea, ne determină să înclinăm că respectiva construcție nu a fost ridicată mai tîrziu de începutul secolului al XVII-lea. În legătură cu rosturile acestei construcții aflată la 70 m nord de Curtea domnească, în fața acesteia, pe fosta „uliță Fruntea", noi propunem identificarea sa cu prima „bolniță" cunoscută în Moldova din documentele vremii ca, fiind ridicată de mitropolitul Anastasie Crimca la Suceava. Datele topografice indicate de izvoarele vremii au putut fi ușor reconstituite în planimetria zonei și identificarea acestei construcții cu spitalul mai sus amintit pare destul de plauzibilă; astfel, dacă documentul din 1619 menționa „locul în mijlocul tîrgului nostru al Sucevii din locul domnesc, din sus de unde se face tîrgul, în potriva caselor Felten, ca să

https://biblioteca-digitala.ro

fără acolo pe acel locu spital", în schimb, un alt izvor din 1641, remarca că „în piață, în fața palatului domnului... se afla un spital pentru bolnavi și săraci", care nu „este prea mare" [450]. În legătură cu această bolniță, în afară documentului din 1620 care îi acorda dreptul de a primi uiumul de la „o moară de pe rîul Sucevii" [451] alte mențiuni nu mai cunoaștem și nici alte informații tîrzii nu mai pomenesc rosturile acestei construcții.

LXIII. Locuință puțin adîncită, fără pivniță, distrusă parțial de o locuință din secolul al XV-lea și de construcția de zid mai sus menționată. Lăcașul necesar amplasării construcției a coborît față de nivelul actual de călcare pînă la 0,75 m. Tălpile masive de stejar, carbonizate, se îmbinau la colțuri „în cheotori". De formă dreptunghiulară (3/4 m) dintre pereții construcției cel mai bine s-a păstrat cel de pe latura vestică și pe porțiuni mult mai restrînse, cel de pe latura sudică. Merită să menționăm aici și faptul că deasupra podelei, lutuită, paralele cu latura vestică au apărut scînduri carbonizate. Bucățile masive de chirpic purtînd amprenta bîrnelor arată că pereții casei au fost lutuiți. Fragmentele ceramice descoperite în partea de nord-vest a locuinței la nivelul podelei pot fi datate în prima jumătate a secolului al XV-lea [452]. Dacă ținem seama și de faptul că stratul de cultură din a doua jumătate a secolului al XV-lea suprapune resturile carbonizate ale locuinței, putem admite că aceasta a căzut pradă incediului din 1476.

LXIV. Locuință de suprafață cu pivniță, distrusă prin incendiu. Constructorii au săpat, mai întîi, de la baza stratului de cultură din secolul al XV-lea pe un teren denivelat, pînă la dîncimea de 1,10 m (față de nivelul actual de călcare adîncimea se situează la 1,80 m) atinsă în colțul de sud-est al șanțului de fundație, în care au fixat „în cheotori" tălpile de stejar fasonate, realizînd un spațiu de 6,50/5 m. Pivnița se adîncește față de nivelul actual pînă la 3,80 m și ea suprapune parțial construcția (4/5 m). Sistemul de construcție al acesteia este cel cunoscut ; scîndurile suprapuse pe cînt și îmbinate cap în cap în spatele unui stîlp de colț se susțin liber între stîlpul vertical și peretele de lut al pivniței. Gîrliciul pivniței nu a fost depistat. Lemnăria, fațetată, s-a menținut deasupra tălpilor, între amnare, mai bine pe peretele sudic, pînă la înălțimea de 0,25 m. Toate aceste date duc la concluzia că locuința a fost construită în tehnica amnarelor, din bîrne fațetate, fapt confirmat și de urmele lăsate pe masivele bucăți de chirpic ars descoperit în incinta acesteia. Intrarea în formă de tobogan se făcea pe latura sudică, către uliță. Inventarul locuinței se compune din fragmente ceramice și cahle ce pot fi datate la sfîrșitul secolului al XV-lea [453].

LXV. Locuință de suprafață cu pivniță. Situată la 2,50 m de locuința menționată mai sus, cu care este contemporană, această locuință se remarcă prin două compartimentări și printr-o pivniță care suprapune parțial planul construcției. Față de nivelul actual de călcare, pivnița a fost adîncită pînă la 3,70 m, ea fiind căptușită cu scînduri suprapuse pe cant pe o înălțime de 1,90 m ; în colțurile de est și vest au fost surprinși doi stîlpi verticali, prinși în bîrna talpă. Intrarea în pivniță se făcea din interiorul camerei pe trepte din lemn, gîrliciul păstrînd în mod

https://biblioteca-digitala.ro

evident amprentele scîndurilor care-l căptușeau. Întocmai ca la alte locuințe deja analizate, meșterii au fixat „în cheotori" tălpile masive din stejar fasonat, cu diametrul de 0,35 m, la adîncimea de 0,90 m, față de nivelul de călcare din secolul al XV-lea, obținîndu-se un spațiu de 6,50/8 m, laturile scurte fiind amplasate la est și vest; pe una dintre acestea (pe latura estică) s-a surprins intrarea în locuință sub formă de tobogan. Astfel, s-a remarcat că deasupra unor tălpi de stejar s-au așezat în poziție verticală pe ambele laturi ale toboganului stîlpi care, probabil susțineau un acoperiș. Observații interesante s-au putut face asupra modului în care s-a construit peretele sudic al casei. Peste talpa masivă, la aproximativ 4 m între ele, s-au păstrat în poziție verticală trei amnare carbonizate, fațetate, cu diametrul cuprins între 0,25—0,30 m. Din examinarea chirpicului din umplutura locuinței rezultă că pereții au avut o „îmbrăcăminte" de lutuială amestecată cu paie, aceștia avînd pe partea fățuită un strat de var compus din două sau trei pelicule. Interiorul locuinței a fost compartimentat de un perete gros de 0,50 m. În funcție de înălțimea probabilă a cadrului intrării pe tobogan și de adîncimea lăcașului locuinței, se poate aprecia că înălțimea interioară a acesteia a putut atinge circa 2 m. Din umplutura locuinței s-au putut recolta fragmente ceramice, cahle, cuie de șindrilă și două balamale de ușă. Întreg materialul ceramic poate fi datat cel mai tîrziu la sfîrșitul secolului al XV-lea, cînd locuința și-a încetat existența în urma unui puternic incendiu, probabil cel din 1485, care a distrus pentru a doua oară orașul Suceava [454].

LXVI. Locuință adîncită față de actualul nivel de călcare pînă la 1,20 m. În urma degajării depunerilor mai recente, de pe o adîncime de 0,60 m s-a dat de o masă compactă de arsură, pe o înălțime de 0,60 m. De formă dreptunghiulară 4/5 m, locuința a fost construită din lemn și a suferit un puternic incendiu în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Podeaua locuinței era executată din lut bine bătătorit și avea o culoare roșietică din cauza arsurii. Pe latura de sud a fost surprinsă bîrna talpă carbonizată și intrarea sub formă de tobogan. Peretele nordic a fost distrus de o altă locuință mult mai tîrzie, cu fundație din zid. Din inventarul locuinței nu s-au putut recupera decît cîteva fragmente ceramice specifice celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea [455].

LXVII. Locuință de suprafață cu temelie din piatră. Față de nivelul actual de călcare zidul de fundație a apărut la 0,75 m și se continua pe o înălțime de 1,25 m. Observațiile făcute în cele 4 puncte, unde șanțul de fundație al blocului l-a interceptat, ne-au relevat că zidul era construit din piatră de carieră legată cu lut galben și avea o grosime de 0,75 m. Latura de sud a locuinței suprapune un nivel de arsură datat în secolul al XV-lea. S-a putut aprecia că dimensiunile locuinței oscilau între 3,50 și 5 m. Materialul ceramic recoltat din umplutura locuinței, inclusiv cahle smălțuite, pot data în „grosso modo" locuința în secolele XV—XVI [456].

LXVIII. Locuință adîncită față de nivelul actual pînă la 1,10 m. În preajma peretelui estic la o adîncime de 0,60 m față de nivelul de

https://biblioteca-digitala.ro

calcare din secolul al XV-lea s-au remarcat porțiuni discontinue dintr-o podea de lut. Latura aceasta nu a putut fi cercetată decît pe o lungime de 3 m ; în colțul de sud-est s-a interceptat birna talpă a locuinței și un stîlp în poziție verticală, carbonizat. Pe latura sudică s-a dezvelit integral birna talpă a locuinței pe o lungime de 5,50 m ; cantitatea mare de cîrpîe din zonă poartă negativul bîrnelor fațetate, utilizate la ridicarea construcției. Unele indicii par a sugera intrarea pe latura de est a locuinței sub formă de tobogan. Din umplutura locuinței s-au recoltat cuie de șindrilă, fragmente ceramice și cahle, materiale ce pot fi datate în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cînd locuința și-a încetat existența în urma incendiului din 1476, care a pustiit întreg orașul [457].

Importante observații arheologice privind modul de ocupare al vetrei orașului în evul mediu s-au făcut și în exteriorul centrului comercial-meșteșugăresc, administrativ și religios al orașului, în așa numitele zone, mahalale. Astfel, în zona „Șipot" ce corespunde amplasării topografice a *mahalalei cojocarilor și blănarilor*, unde s-a identificat și biserica de breaslă Sf. Vineri, s-au descoperit următoarele complexe de locuire :

LXIX. Locuință de suprafață cu pivniță. Locuința a fost construită în două etape aproximativ pe același loc, ea deranjînd un complex de locuire de la sfîrșitul secolului al XIV-lea [458] ; în prima fază beciul a avut intrarea situată pe latura de răsărit, fiind săpat pe toată suprafața lui în pămîntul viu. Intrarea era prevăzută cu trei trepte, fiecare din ele întărită la bază cu o scîndură și realizată prin cruțare în timpul săpării beciului. Atît treptele cît și podeaua beciului au fost lutuite. În prima fază beciul a avut dimensiunile de 5,60/5,20 m. Pe toate cele patru laturi ale beciului erau dispuse paralel, în poziție verticală cîte două bîrne groase, a căror lățime era de 0,30 m. Pereții beciului, păstrați în condiții relativ bune, erau căptușiți cu scîndură, pe toată înălțimea lor. Pe latura de est a beciului s-au păstrat, în afara birnelor-tălpi și gropile de la parii verticali sau de la intrarea beciului. Distrugerea prin incendiu în a doua jumătate a secolului al XV-lea a dus la părăsirea vremelnică a locului. La foarte scurtă vreme după incendiu, pe același loc a fost construit un al doilea beci, care se suprapune în parte celui abia distrus. De data aceasta intrarea beciului s-a construit pe latura lui de nord. Modul de construcție se repetă ca și la primul beci : birna-talpă, stîlpi verticali de prindere și pereții căptușiți cu scînduri. Întreaga structură a suferit și de data aceasta un puternic incendiu. La construirea celui de-al doilea beci s-a ivit probabil nevoia unei amenajări suplimentare lui. Astfel, pe latura de vest a beciului și parțial pe latura de sud a fost adîncit un al treilea beci, a cărui podea se afla cu circa 2,10 m mai jos decît aceea a beciului din care se intra în el. Acest beci a fost prevăzut cu nouă trepte, fiecare lată de circa 0,20 m și înaltă tot atît. Deși treptele nu au fost întărite cu lemn, ci numai lutuite, ele au și acum aspectul inițial. Materialele arheologice descoperite în cele trei pivnițe constau în majoritatea lor din fragmente ceramice provenind de la vase de uz casnic și din cahle oală, ca și din material feros (balamale de uși,

https://biblioteca-digitala.ro

cuie, lacăte, cuțite). Pe baza acestui material putem încadra cronologic acest complex de locuire în a doua jumătate a secolului al XV-lea și sfîrșitul aceluiași secol [459].

LXX. Bordei. Acest tip de locuință a fost descoperit în apropierea complexului de locuire amintit mai sus. Săpat într-un pămînt de umplutură, bordeiul are laturile de 3,50/3,50 m și adîncimea de 1,70 m față de nivelul actual de călcare. Pe baza materialelor ceramice descoperite pe podeaua sa, el a fost datat la începutul secolului al XVI-lea [460]. Podeaua ca și pereții lui au fost lutuiți cu un strat de lut galben-albicios, gros de circa 2 cm. Pe baza grosimii și succesiunii acestei lutuieli putem aprecia că bordeiul a avut o folosință îndelungată. În colțul de sud-vest al bordeiului este situat cuptorul de formă alungită, construit pe o platformă de lut, cruțată la săparea bordeiului, platformă care depășește marginile cuptorului cu circa 0,30 m. Atît platforma cît și cuptorul sînt lutuite destul de bine. Cuptorul are lungimea de circa 1,25 m, lățimea de 0,60 m și înălțimea de 0,70 m. Jumătate din latura de sud a bordeiului era ocupată de intrarea lui, care are forma unui plan înclinat. Semnalăm însă faptul că pe ambele părți ale intrării pereții ei sînt întăriți cu rînduri suprapuse de pietre legate între ele cu lut galben. Buna conservare a întregului bordei a permis să se descopere atît gropile parilor de la ușa bordeiului cît și acelea ale pereților de susținere a acoperișului în două pante. Pe latura de vest a bordeiului, în spațiul rămas liber între prispa cuptorului și peretele de nord s-au putut sesiza gropile picioarelor unei lavițe, a cărei lățime nu putea fi mai mare de 1 m, iar lungimea de circa 2 m. În afara ceramicii de uz casnic, în umplutura bordeiului s-au mai descoperit fragmente de cuțit, monede și un miner de sabie.

LXXI. Locuință de suprafață, cu beci, adîncită față de nivelul actual de călcare pînă la 2,30 m. Construită din lemn, locuința a fost incendiată în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În profilul șanțului săpat, una din laturile locuinței atinge circa 3,50 m. În umplutura locuinței s-au descoperit atît fragmente ceramice cît și cahle întregi [461].

LXXII. Locuință-atelier de prelucrare a osului, adîncită pînă la 1,00 m față de nivelul actual de călcare. Dezvelirea uneia din laturi (circa 3,50 m), indică o construcție din lemn de tip adîncit. Astfel, în stratul de cultură al acestei locuințe, datat în secolul al XV-lea, s-au descoperit o mare cantitate de coarne de cerb și de ovi-caprine aflate în curs de șlefuire, dintre care unele erau deja tăiate în segmente de formă cilindrică sau chiar tronconică de înălțimi ce variau între 4—6 cm; acest material semiprelucrat era apoi folosit la confecționarea de mînere de cuțit, nasturi și chiar podoabe [462].

LXXIII. Locuință atelier de tip adîncit. De formă dreptunghiulară (5/3,5 m), adîncită pînă la 1 m față de nivelul actual de călcare, locuința a fost construită din lemn la începutul secolului al XV-lea. Din interiorul ei s-au descoperit numeroase obiecte semifinite ce proveneau de la prelucrarea metalelor fieroase (locuința a aparținut unui meșter fierar). Locuința a fost surprinsă într-o zonă extrem de bogată în zgură

https://biblioteca-digitala.ro

provenind de la reducerea minereului (s-a descoperit și un cuptor de redus minereul)[463], întregul complex fiind datat la sfîrșitul secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea[464].

Caracterul meșteșugăresc al acestei mahalale amintită mai sus este dovedit și de descoperirea unor cuptoare de ars ceramica, datate în general la sfîrșitul secolului al XIV-lea[465]. De remarcat că odată cu extinderea Curții domnești și a zonei comerciale, profilul meșteșugăresc al acestei mahalale se schimbă, aici predominînd meșterii blănari și cojocari, așa cum o dovedește și biserica lor de breaslă Sf. Vineri, descoperită pe cale arheologică în zonă. Din observațiile făcute la cele cinci locuințe descoperite în mahalaua „Șipot" se constată că ele erau amplasate pe fosta uliță Sf. Vineri, cu latura scurtă spre stradă, iar cea lungă (4,50 m) dădea spre curte și grădină.

LXXIV. Locuință de suprafață de formă dreptunghiulară (5/4 m) construită din lemn și datată în secolele XVI—XVII[466].

LXXV. Locuință de suprafață cu pivniță. Adîncită pînă la circa 2 m față de nivelul actual, locuința cu structura de lemn a fost cercetată parțial, dezvelindu-se latura sa sudică de circa 3,50 m. Locuința a suferit un puternic incendiu în a doua jumătate a secolului al XV-lea[467].

Ample cercetări arheologice s-au desfășurat și în zona „Parc" din fosta *mahala Cut sau Țigănia*. S-au dezvelit mai multe case și locuințe atelier evidențiindu-se caracterul meșteșugăresc al mahalalei.

LXXVI. Locuință adîncită, cu structură din lemn, a fost săpată pînă la adîncimea de 0,90 m față de nivelul actual de călcare. Locuința a fost datată în epoca lui Ștefan cel Mare[468].

LXXVII. În imediata apropiere a sa s-a dezvelit o altă locuință de suprafață de dimensiuni medii (5/4 m), care a fost datată în secolele XVI—XVII[469].

LXXVIII. Locuință adîncită pînă la 0,70 m față de nivelul actual de călcare. În profilul șanțului de canalizare s-a delimitat latura lungă a sa de 5,50 m, orientată est-vest. Locuința a suferit un puternic incendiu în a doua jumătate a secolului al XV-lea, așa cum o indică și cele cîteva fragmente ceramice recoltate. Locuința se situa în preajma cuptoarelor de ars ceramică descoperite în acest cartier în anul 1960[470].

LXXIX. Locuință ușor adîncită, cu 0,40 m, față de humusul medieval. Una din laturi, care a fost cercetată, avea lungimea de 2,20 m. Construcția era executată din lemn și a fost incendiată în a doua jumătate a secolului al XV-lea așa după cum au dovedit-o cele cîteva fragmente ceramice descoperite pe podeaua sa din lut bătătorit[471].

LXXX. Locuința adîncită pînă la 0,90 m față de nivelul actual de călcare. Stratul de arsură pe latura de vest se întindea pe o lungime de 4,50 m și avea o grosime de circa 0,70 m. S-au recuperat fragmente ceramice și cahle datate în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cînd locuința a suferit un puternic incendiu[472].

LXXXI. În zona bibliotecii județene, cu ocazia unor lucrări de canalizare (1987) au fost intersectate două ziduri din piatră legată cu lut galben ce puteau proveni fie de la o locuință de suprafață, fie de

https://biblioteca-digitala.ro

la biserica Înălțarea lui Iisus Hristos, pomenită la 1563 lîngă Mitropolie (la circa 50 stînjeni de mitropolie) [473]. Atît cît ne-au permis lucrările de canalizare am putut constata că una din laturi se întindea pe o lungime de 12 m și era intersectată de un zid despărțitor (dezvelit pe o lungime de 0,40 m); pe baza ceramicii recoltate din zonă și din umplutura de deasupra zidului, putem data construcția în secolele XVI—XVII [474].

LXXXII. Cu ocazia unor lucrări de construcție din jurul bisericii armenești Sf. Cruce s-au dezvelit două din laturile unei locuințe de formă dreptunghiulară (5,50/4 m) care intersectau morminte din secolele XV—XVI. Asupra acestei construcții s-au făcut observații interesante în zona intrării unde, pe cele două laturi de est și vest s-au construit pereți din lodbe de lemn dispuse orizontal și sprijinite pe bîrne verticale. Avem de-a face cu o intrare în stilul caselor cu „foișor". Autorul acestor observații [475] crede că acest stil de construcții, ce privește în special locuințe de orășeni s-a închegat în decursul secolelor XV—XVI și s-a perpetuat pînă în zilele noastre; toate casele din secolul al XVIII-lea care s-au conservat din mahalaua armenească sînt construite în acest stil. Locuința menționată mai sus, cercetată arheologic, a fost datată la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor.

Cercetările arheologice din *mahalaua Sf. Nicolae* s-au axat numai în obținerea de date privind valul de apărare al orașului și vechimea bisericii cu același nume. Observații interesante privind construcțiile medievale din zonă s-au putut face cu ocazia implantării noilor construcții și a diverselor lucrări de aducțiune a apei.

LXXXIII. Locuință adîncită pînă la 1 m față de nivelul actual de călcare. De formă rectangulară (4,90/4 m). Intrarea în locuință era sub formă de plan înclinat cu lățimea de 1 m și cu pereții din lodbe de lemn. Locuința a fost construită din lemn acoperit cu lutuială. În arsura locuinței în afara unor fragmente ceramice s-a găsit și un vîrf de lance. Locuința a suferit un puternic incendiu în a doua jumătate a secolului al XV-lea [476].

LXXXIV. Locuință adîncită pînă la 1,20 m față de nivelul actual de călcare. Pe direcția est-vest a fost surprinsă una din laturile sale (3,60 m)de pe care s-a putut înlătura arsura pe o înălțime de 0,70 m. Din observațiile făcute s-a constatat că locuința a fost construită din lemn, pe bîrnele talpă sprijinindu-se în poziție verticală două amnare. Întreg complexul a fost incendiat. În partea de sud-vest s-a cercetat postamentul sobei, lucrat din lut și piatră. Fragmentele de cahle recoltate se încadrează cronologic în a doua jumătate a secolului al XV-lea [477].

LXXXV. La circa 7 m de locuința mai sus menționată, în peretele de nord al șanțului a apărut latura scurtă (4 m) a altei locuințe de tip adîncit. Față de nivelul actual de călcare s-a îndepărtat arsura pe o porțiune de 0,90 m. Locuința a fost construită din lemn acoperit cu lutuială. S-au recuperat fragmente ceramice, cahle, cuie de șită, toate datate în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cînd locuința a fost incendiată [478].

https://biblioteca-digitala.ro

LXXXVI. Locuință adîncită pînă la 0,70 m față de nivelul actual de călcare. Pe o porțiune de 4 m, și pe o adîncime de 0,50 m s-a surprins o mare aglomerare de chirpic ars și fragmente de cahle și ceramică de uz comun. Construcția din lemn a suferit un puternic incendiu la sfîrșitul secolului al XV-lea [479].

LXXXVII. Locuință-atelier adîncită față de humusul medieval pînă la 1 m. De formă dreptunghiulară (4,70/4 m) construcția a fost incendiată în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Interesante observații s-au făcut pe latura de sud unde a fost surprinsă intrarea în locuință ; pe cele două laturi ale gîrliciului, de est și de vest s-au construit pereți din lodbe de lemn, dispuse orizontal și sprijinite de bîrne verticale. Considerăm că intrarea (probabil de tip foișor) beneficia și ea de un acoperiș. Pe latura de nord a fost surprins postamentul sobei din cahle. Din arsura locuinței s-a recoltat o mare cantitate de oase cu urme de prelucrare, în mod asemănător cu cele descoperite în locuința de la Șipot. Întreg complexul a fost datat în a doua jumătate a secolului al XV-lea [480].

LXXXVIII. Locuință adîncită pînă la 0,80 m față de nivelul actual de călcare. Construcție din lemn, cu una din laturi dezvelită pe o porțiune de 3 m, a fost incendiată la sfîrșitul secolului al XV-lea. Din arsura locuinței, pe o grosime de 0,50 m s-au recuperat numeroase fragmente de cahle și ceramică de uz comun [481].

LXXXIX. Locuință atelier adîncită pînă la 0,60 m față de nivelul actual de călcare. Locuința a fost executată din lemn și s-a adîncit față de nivelul de călcare din evul mediu cu circa 0,40 m. De formă rectangulară (4,80/4 m) în zona de sud-est a sa a fost surprins un mic cuptor, un creuzet și cîteva fragmente de tablă de aramă. Locuința era dotată cu o sobă de cahle. Cantitatea mare de cenușă și arsură dovedesc că locuința a suferit un puternic incendiu, datat pe baza ceramicii în a doua jumătate a secolului al XV-lea [482].

LXL. Locuință de suprafață cu structură din lemn. Una din laturile locuinței care a fost cercetată parțial avea lungimea de 3,50 m și se adîncea pînă la 0,40 m față de nivelul actual. Podeaua locuinței era din lut bătătorit. Fragmentele ceramice recoltate se încadrează din punct de vedere cronologic în secolul al XV-lea [483].

LXLI. Locuință de suprafață cu pivniță depozit [484]. Locuința a fost distrusă la începutul secolului al XX-lea, cînd s-a construit casa Coclici, azi sediul „Copiilor liberi". Cu această ocazie au fost recuperate cîteva cahle de sobă, publicate de R. Gassauer [485](În 1985, cu ocazia săpării fundației unei noi clădiri, lîngă peretele de vest al fostei clădiri a Casei Pionierului, s-a dezvelit pivnița depozit care s-a adîncit în sol pînă la 2,20 m față de nivelul actual de călcare. Pivnița depozit a fost săpată în humusul medieval de la adîncimea de 1,20 m față de nivelul de călcare din secolul al XV-lea, iar față de actualul nivel de călcare s-a adîncit pînă la 2,20 m. În profilul șanțului de fundație al gropii, pereții apar cu o limită destul de verticală, deși în urma incendiului marginile gropii s-au surpat către interior. Podeaua pivniței-depozit era bine lutuită, orizontalizată, încadrată de bîrne cu tălpi pătrate, fasonate de dulgheri (D —

https://biblioteca-digitala.ro

0,40 m). Pe aceste tălpi constructorii au ridicat bîrnele verticale de formă pătrată (0,30 m). Între bîrnele verticale și pereții pivniței-depozit au fost introduse scînduri late de 20—25 cm și lungi de 5 și respectiv 4 m, cu rol de a căptuși pereții interiori ai pivniței. Pe toată suprafața cercetată podeaua era acoperită de un strat de cărbune mărunt și cenușă provenit de la căptușeala depozitului ; bucățile destul de mari de chirpici găsite în nivelul de umplutură (arsursă) proveneau de la plafonul depozitului care era lucrat din lemn și „uns" cu lut. Unele fragmente de chirpic purtau urme de var, ceea ce denotă că plafonul era văruit. Pivnița-depozit avea un plan rectangular de 5/5.

Gîrliciul de acces în depozit a fost cercetat în întregime. Acesta era mărginit de bîrne dispuse în lungul său și era prevăzut cu trepte de acces ce coborau din locuință (s-au surprins două trepte lucrate din scîndură de brad, late de 0,20 m, prinse în lodbele laterale din lungul gîrliciului). Tot în zona girliciului s-a păstrat și o parte a peretelui de sud, ceea ce a permis să se observe că și intrarea în depozit era căptușită cu scînduri, ca și groapa sa.

Puținele observații care s-au putut face în mod satisfăcător ne-au condus la opinia că pereții parterului construcției nu suprapuneau pe cei ai pivniței, aceasta din urmă fiind dispusă lateral față de planul construcției. Faptul că în arsura construcției cercetate nu s-au găsit cahle sau alte materiale ceramice de uz gospodăresc, dovedesc că pivnița-depozit nu era suprapusă de locuință. Intrarea în aceasta se făcea lateral dintr-o cameră a locuinței prin girliciul dezvelit de noi în săpătură.

Dotările de orice fel lipsesc. Toate observațiile făcute nu ne dau posibilitatea să putem afirma că pivnița-depozit ar fi fost amenajată pentru locuit sau pentru a se desface marfă în aceasta.

Depozitul de marfă aparținea unui negustor. Inventarul bogat și diversificat confirmă caracterul de depozit de marfă al acestei construcții. Acesta constă din 80 obiecte din fier și aramă precum și din 75 de vase de ceramică (vase de provizii, castroane, farfurii, străchini, ulcioare, vase cu toartă etc.). Dintre piese se remarcă în special cele din import, provenite din Asia Mică, precum și unele cu caracter de unicat în civilizația medievală românească : ulciorul antropomorf și cazanul de aramă de mari dimensiuni (diametrul gurii 0,55 m).

Interesante sînt observațiile în ceea ce privește modul de grupare a mărfii în cadrul depozitului : în zona peretelui de vest, lîngă bîrna-talpă erau grupate străchinile și farfuriile de import puse una în alta cu gura în jos, de asemenea vasele cu toartă ; pe centrul depozitului erau grupate obiectele din metal (cuie în grămezi, cazanul mare cu alte tigăi de metal depuse înăuntru, cuțitoaie) ; pe latura de est, într-un vas mare de provizii erau puse în interiorul său farfuriile și castroanele de mici dimensiuni ; tot aici erau grupate și o parte din obiectele de metal (lacăte, grătare, sfeșnic, lance, ferecături pentru căruțe și uși etc.) precum și unele piese de import (străchini-bol cu smalț de cobalt) prinse într-o plasă din ață (care s-a pulverizat) prevăzute cu două sigilii.

Depozitul de marfă incendiat a fost datat pe baza ceramicii descoperite, în ultima parte a secolului al XV-lea, aceasta legîndu-se de

https://biblioteca-digitala.ro

evenimentele din anii 1476 sau 1485, cînd întreaga Suceavă a suferit puternice incendii, în urma invaziilor otomane. Cele mai timpurii materiale ceramice găsite în nivelul doi de umplutură al gropii depozitului datează din vremea lui Alexandru cel Bun.

Datele oferite de cercetarea arheologică a celor 91 de locuințe descoperite în anii 1951—1988 îngăduie și impun unele observații cu caracter general atît privind topografia și tipologia acestora, cît și sistemul constructiv. Cunoscîndu-se deja unele rezultate publicate se poate afirma ca și în cazul orașului Baia [486], că la Suceava majoritatea locuințelor (în proporție de 90%) sînt de tip adîncit în sol și cu pivniță, cele de suprafață ocupînd un loc aproape neînsemnat. Cercetări recente [487] au făcut precizări de mare însemnătate pentru arhitectura civilă urbană, demonstrînd sub aspectul tehnicii de construcție că majoritatea locuințelor încadrate de arheologi în tipul bordee nu sînt altceva decît *locuințe puțin adîncite în pămînt* sau locuințe cu prispă naturală.

Pornind de la o analiză introspectivă a cadrului socio-istoric putem surprinde unele aspecte fundamentale ale arhitecturii medieval-urbane în ceea ce privește elementele structurale, cît și sistemul constructiv. Construite în marea lor majoritate din lemn, categoria cea mai răspîndită pe întreg parcursul secolelor XV—XVII o constituie casele cu o singură încăpere [488]; ușor adîncite în sol, specificul arhitectural al acestor construcții e orizontalitatea lor, adică „casa joasă" [489] și unitatea volumetrică a spațiilor închise în raport cu arhitectura religioasă și cea aulică, a cărei verticalitate marca principalele zone de interes religios și comercial-administrativ.

Săpăturile arheologice de la Suceava au permis să se facă observații pertinente asupra volumetriei, planimetriei, structurii constructive și expresiei de arhitectură. Pe baza cercetărilor arheologice de la Baia și Suceava putem vorbi de un anumit *specific regional*, care poate fi extins geografic, privind modul de construcție al locuințelor orășenilor — desigur, ca mod de uniformizare a unui anumit limbaj arhitectural, — faptul datorîndu-se mai ales cu începere din secolul al XV-lea existenței unui *program* la nivelul arhitecturii civile, mereu mai categoric, exercitat de către meșteri calificați anume. Datele arheologice oferite de cercetările de la Suceava pun în evidență două sisteme constructive de realizare a locuințelor : „în amnare" cu posibilități mult mai variate de construcție și în sistemul „cununilor" orizontale de bîrne (Blockverland). De asemenea, la unele locuințe se poate constata și un sistem mixt de alternare a bîrnelor verticale îngropate în sol cu cele așezate orizontal. Cu privire la ponderea de a construi într-un sistem sau altul, părerile sînt împărțite [490]. Constatările de la Suceava ne obligă să remarcăm numărul mare al locuințelor construite „în amnare". La aceste constatări putem adăuga și observațiile călătorilor străini care remarcau (pentru Iași) că, locuințele „în cea mai mare parte sînt făcute din bîrne îmbucate unele într-altele. Peste ele se așterne lut amestecat cu pleavă, cu băligar de cal și cu apă. După ce se usucă acest material, se ia var și se albesc aceste case ca și cum ar fi nu din pămînt ci de zid, datorită cărui fapt cine nu pricepe, ia ușor drept piatră ceea ce de fapt nu e decît lut. Aceste case ei le împodobesc cu pridvoare și balcoane ieșite în afară, pentru

https://biblioteca-digitala.ro

a putea sta în timpul verii la răcoare, și le acoperă de cele mai multe ori cu paie. Uneori casele boierilor și cea a domnului sînt acoperite cu șindrilă. Toate sînt izolate una de alta și fiecare din ele își are ograda sa cu grajduri pentru vite" [491].

Informațiile acestea se pot corobora cu cele datorate descoperirilor arheologice mai ales din zona centrală a orașului Suceava. Astfel, locuința orășenească din secolele XV—XVI era de plan dreptunghiular, formată dintr-o încăpere sau două (fig. 45, 46, 48), înălțată pe un subsol ai cărui pereți erau căptușiți cu blăni de stejar sau de brad, îmbucate în stîlpi puternici și fixați „în cheotori" pe tălpi de lemn de stejar, care se ridicau deasupra solului, constituind scheletul principal al casei. În interior, pereții erau lutuiți și văruiți. Soba, de mari proporții, formată din plăci de ceramică, decorate cu motive geometrice sau figurative, era în general nelipsită într-o astfel de casă. Intrarea în pivniță se făcea printr-un gîrlici săpat în pantă, cu o scară de lemn, care permitea accesul în casă. Tavanul era din grinzi de stejar, susținute de bîrne, iar acoperișul era din șindrilă (cuiele de șiță fiind o dovadă în acest sens). Ușile, din lemn de stejar, se prindeau cu balamale puternice de fier. Încuietorile erau tot din fier (în special lacăte). Este greu de făcut precizări în privința locului ocupat de ferestre și nu avem încă date clare cu privire la forma acoperișurilor. Ținînd seama de regimul de precipitații foarte abundent în zonă, putem presupune că acesta era înalt de peste 2 m, și este destul de probabil să fi fost realizat în patru ape [492], ori în două, așa după cum ne este înfățișat în gravura orașului Suceava de pe Cazania lui Varlaam, din 1643. Accesul în locuințe se făcea pe una din laturile scurte ale acestora, ușile de intrare ocupînd poziții variate. Atunci cînd este vorba de locuințe mai mult sau mai puțin adînc'te în sol se cobora în interiorul lor, de cele mai multe ori pe un tobogan neted, uneori însă pe trepte de lemn. De o parte și de alta a toboganelor erau așezate scînduri, de obicei dispuse orizontal. Prezența acestui „tobogan acoperit" explică apariția mai tîrzie (secolele XVII—XIX) a „foișoarelor de scară" [493], fie „plate", fie în „relief", dispuse în axul casei de multe ori cu streașina suprainălțată în raport cu acoperișul acesteia; relevantă în acest sens este reprezentarea unei case din Suceava, în gravura lui Sommer (1587) ce ne înfățișează căderea lui Despot Vodă. Element de apărare a intrării în casă, „topoganul acoperit" din care ulterior a derivat „foișorul", s-a născut și din nevoia de a proteja gîrliciul care dă acces la pivniță, adaptată îndeobște la un teren în pantă. Fără a putea explica fenomenul (majoritatea caselor conservate în Suceava și datate din secolul al XVIII-lea sînt prevăzute cu foișor) [494], decît prin puterea tradiției, precizăm că, foișorul [495], (sau „topoganul acoperit") care intră în compoziția casei sigur s-a legat de o prispă (ulterior aceasta va evalua spre pridvor) și era plasat totdeauna în dreapta fațadei. Mărind și completînd spațiul volumetric al casei, foișorul stabilește o legătură permanentă, firească, între casă și curte, între om și natură. Existența unor șiruri de gropi de pari, dispuși la circa 1,25 m de laturile locuinței (la locuința nr. LXI) sau a unor pietre clădite ce jucau rolul de susținere a unei suprastructuri ușoare de lemn, puteau consti-

https://biblioteca-digitala.ro

lui un decroș față de casă de tipul pridvorului deschis [496], acesta nefiind altceva decît fosta prispă ridicată și ea la noul nivel al pardoselii parterului. Ideea de pridvor e inseparabilă de imaginea arhitecturii urbane românești ; studii temeinice, recent publicate [497], au așezat arhitectura urbană civilă între cea orientală și cea occidentală, precizînd totuși că rămînem „legați de orient prin acel spațiu intermediar al pridvorului deschis în care noi ne-am găsit expresia noastră particulară, deosebit de personală" și diferitele tipuri și forme realizate, prin soluții și procedee constructive clare și logice, printr-o distribuție rațională și funcțională a planurilor, printr-o adaptare firească la natură și peisajul înconjurător. De aceea nu trebuie să privim locuințele adîncite de la Suceava drept realizări minore ale arhitecturii urbane moldovenești. Constructorii specializați în acest sens (să nu uităm că, în 1527 întîlnim în funcția de șoltuz al Sucevei pe Ianoș tîmplaru-Tischler [498] — primul meșter cunoscut cu funcție municipală ; aceasta dovedind prețuirea de care se bucurau meșterii respectivi din partea concetățenilor lor) vădesc o foarte bună cunoaștere a meșteșugului lor, fiind capabili să utilizeze procedee tehnice diferențiate atît în ansamblarea materialului lemnos cît și în executarea unor elemente constructive, cum sînt intrările acoperite (foișorul acoperit) și pridvoarele deschise. De remarcat că, existența pridvoarelor este atestată în secolul al XVI-lea și la Brașov, ca urmare a influenței populației autohtone asupra celei săsești [499]. În sensul acesta putem preciza că definitoriu pentru arhitectura profană a orașului medieval Suceava a fost structura pe stîlpi și grinzi de lemn, spre deosebire de arhitectura religioasă și aulică care e numai structură de zidărie masivă, arce și bolți.

Pornind de la examinarea atentă a locuințelor din zona centrală (aceasta a reprezentat în tot cursul evului mediu și epoca modernă, o parte a structurii orașului, de obicei rezervată locuințelor, instituțiilor comerciale, administrative, culturale etc., care datorită razei de servicii și importanței gradului de specializare — piața — influențează direct întreaga zonă urbană) construite aproximativ în același timp (ne referim în special numai la locuințele care au suferit de pe urma incendiilor din 1476, 1485 și 1497) [500], ajungem la concluzia că meșterii nu și-au ridicat construcțiile la întîmplare, ci după un plan bine chibzuit care probabil era cunoscut de autorități. Aliniate în preajma celor două axe principale ce străbăteau zona centrală, Ulița Fruntea și Ulița Mare Domnească, aceste locuințe erau dispuse în axul longitudinal, la distanțe ce variau între 2—3 m și 5—10 m. De asemenea este grăitoare împrejurarea că locuințele la care ne referim se înscriu cu intrările — plasate toate pe latura nordică — pe un ax longitudinal ce mărginea de o parte și de alta „piața mare" (1562), din zona bisericii domnești Sf. Dumitru și Curtea domnească, loc dominat de turnul lui Alexandru Lăpușneanu (1561) ce marca „inima orașului". Construcția turnului în „mijlocul tîrgului" marca piața, în contrast cu caracterul relativ afînat al vetrei, aceasta înconjurîndu-se cu clădiri ce tind să ocupe perimetrul ei în regim închis, asemenea altor piețe din orașele transilvănene [501], generînd treptat o siluetă adunată — în zona centrală — caracterizată printr-o dominantă categorică, în forma turnului de intrare recunoscut

https://biblioteca-digitala.ro

ca fortăreață a voievodului, a cărui rosturi puteau servi și ca sediu pentru consiliul comunal al administrației pieței.

Dispunerea locuințelor în acest spațiu central după un plan bine chibzuit, ar putea sugera ideea unei parcelări a terenului, care s-a realizat treptat în diferite etape istorice. Majoritatea caselor orășenilor din Suceava erau compuse dintr-o singură încăpere ; de asemenea s-a admis că o parte a locuințelor orășenilor avuți, prevăzute în general cu beci, erau „cel puțin cu două încăperi" [502]. Probleme dificile s-au constatat în legătură cu înălțimea interioară a locuințelor adîncite. Pornind de la aceleași date oferite de cercetările de la Baia [503], unde intrarea sub acoperișul toboganului nu trecea de 1,70 m, adăugînd la această cifră adîncimea de 0,40—1,20 m a lăcașului caselor, putem admite că locuințele au avut o înălțime interioară ce oscila între 2,25 și 2,50 m. Podeaua lutuită apare la peste 80% din totalul locuințelor investigate, în unele cazuri ca la locuințele nr. VIII, XXI, LXI, LXIX, lutuirea fiind dispusă în 2—3 straturi. Învelitoarea uzuală a casei era din șiță, dovadă făcînd-o și numeroasele cuie de draniță descoperite în arsura locuințelor. Desigur, casele mai sărace foloseau și paiele. Meșterii s-au străduit să realizeze construcții trainice și călduroase. Această preocupare rezultă din faptul că marea majoritate a caselor, erau adîncite în sol, că pereții au primit o groasă „căptușeală" de lut, iar încăperile relativ scunde erau acoperite cu tavanul din grinzi și scînduri sau bolți cît mai plate (elocvente în acest sens fiind datele documentare) [504]. În unele cazuri, de pildă, peste „căptușeala" de lut a pereților s-au observat straturi succesive de fățuială și var, ca urmare a unei folosiri mai îndelungate a locuințelor. S-a putut de asemenea constata că din totalul de 91 de locuințe, nu mai puțin de 60 au avut sobe de cahle care, probabil erau adaptate și pentru a putea servi la gătitul bucatelor. Apariția sobelor de cahle de la Suceava datează din ultimul sfert al veacului al XIV-lea [505] și le întîlnim pe tot parcursul secolelor XV—XVII. Marea majoritate a locuințelor cu sobe din cahle erau concentrate în zona comercială a orașului. În zona periferică a nucleului central al vetrei orașului s-au descoperit în locuințe și instalații de încălzire simple, de tipul cuptoarelor [506]. Alături de sobele zidite din cahle, fie smălțuite, fie nesmălțuite și cu un bogat repertoriu ornamental, partea construită a interioarelor era completată în unele locuințe cu lavițe executate din lemn sau amenajate din solul cruțat, în mod intenționat lăsat. Ferecăturile și închizătorile de ladă descoperite vin să completeze informațiile, destul de sărace, referitoare la mobilier. Iluminatul încăperilor se făcea cu luminări, pe candelabre de lemn sau metal, atîrnate de inele de fier prinse în grinzile tavanului sau în boltă, cu sfeșnice de perete, cu picior sau de mînă.

Ținînd seama de dimensiunile laturilor interioare, se poate afirma că locuințele înglobau spații inegale. În sensul acesta, cu rezervele impuse de datele arheologice, nu totdeauna suficient de sigure, am putea totuși împărți casele descoperite din vatra orașului, în funcție de suprafețele interioare locuibile, în trei grupe : mici, mijlocii și mari. În grupa caselor mari s-au inclus cele a căror suprafață era cuprinsă între 25 și

https://biblioteca-digitala.ro

30 mp [507]. Statistic, ele reprezintă circa 35% din totalul locuințelor intrate în calculul nostru. Toate aceste locuințe aparțin celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea și veacului al XVI-lea. Fără a intra în alte detalii, dacă admitem existența unei legături între dimensiunile locuințelor și bunăstarea orășenilor, va trebui să admitem o creștere a numărului locuitorilor bogați, a patriciatului în general [508]; în sensul acesta putem admite că începînd cu finele secolului al XV-lea și începutul celui următor, se naște și se cristalizează programul casei patricianului sucevean, se creează rezolvările tehnice și spațiale corespunzătoare acestuia, ele fiind preluate — în măsură mai mare sau mai mică, după posibilități — de celelalte pături ale populației urbane.

Locuințele mijlocii, a căror suprafață se situează între 16 și 25 m², reprezentau aproximativ 30% din totalul construcțiilor; ele au fost ridicate mai ales în vremea lui Ștefan cel Mare. Remarcăm că locuințele se încadrează în întregime, din punct de vedere cronologic, la sfîrșitul secolului al XIV-lea; celelalte locuințe au fost construite către începutul secolului al XV-lea și au fost nimicite în cursul puternicului incendiu din vremea lui Ștefan cel Mare — 1476. Locuințele refăcute după acest incendiu și-au putut prelungi existența pînă în 1485, cînd au fost mistuite din nou de flăcările care au distrus orașul în întregime — „iar dacă Suceava nu voi să se predea, arseră orașul" [509].

În categoria locuințelor mici, cu o suprafață de pînă la 16 m², s-au înregistrat 33 locuințe, acestea reprezentînd circa 25%. Deși, în perioada cronologică (secolele XV—XVI) ele coexistă cu cele mari și mijlocii, totuși prin dimensiuni și, parțial, inventar, ele nu se situează la același nivel ca precedentele. Sub aspect topografic, ele se găsesc amplasate mai ales la periferia zonei centrale, în așa-numitele mahalale — Șipot, Cut.

Așa cum au arătat cercetările anterioare [510], locuințele de lemn de la Suceava nu au sfîrșit „de bătrînețe", ci au căzut victima celor trei războaie din anii 1476, 1485 și 1497, care „au ars tîrgul"; din datele de care dispunem rezultă că nu mai puțin de 90% din totalul locuințelor ridicate în spațiul de care ne ocupăm au fost distruse de cele trei incendii din vremea lui Ștefan cel Mare.

Fără a considera atotcuprinzătoare rezultatele obținute pe baza cercetărilor arheologice de pînă acum, putem totuși admite că în Suceava secolului al XV-lea o însemnată parte a locuințelor erau adîncite în pămînt, iar altele erau prevăzute cu pivniță (acestea din urmă sînt foarte rare la Bala) [511], ele fiind orînduite după un plan impus de conducerea orașului și respectat de locuitori; secolul al XVI-lea și a doua jumătate a secolului al XVII-lea, caracterizat printr-o reală și prosperă înflorire a economiei orașului, a marcat și un amplu pogram de construcție, dintre care trebuie de amintit în mod special locuințele și pivnițele din piatră. Datele de care dispunem, în stadiul actual al cercetărilor, impun ideea unei restructurări urbane, a extinderii vetrei orașului mai ales după incendiul din 1485 și 1497. Potrivit datelor documentare, în domeniul construcțiilor, Suceava a ocupat, începînd din secolul al XV-lea și pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, un loc de frunte în Moldova;

https://biblioteca-digitala.ro

pe baza izvoarelor scrise care au ajuns pînă la noi, adeseori pot fi indicați proprietarii caselor și valoarea acestora. Nici unul dintre aceste ansambluri nu ni s-au păstrat ; aceasta se explică nu numai prin lipsa de stabilitate politică sau prin distrugerea lor periodică în urma invaziilor și războaielor, ci și prin faptul că sfîrșitul secolului al XVIII-lea este caracterizat printr-o transformare și o „modernizare" radicală a vechilor edificii civile, moștenite din perioada anterioară.

În vizita făcută la Suceava, călătorul Paolo Bonnicio, găsea în 1632, 1 500 de case [512], dintre care „3—400 de case" [513] aparțineau armenilor. Aceleași impresii a lăsat fosta capitală a Moldovei, numită acum și „secundaria principium sedes" (1646) și altor călători străini, care găseau aici 1 000 de case (1641) și respectiv 962 de case (1643) [514]. În lipsa oricărui document grafic realist asupra înfățișării construcțiilor civile sucevene amintite mai sus și care aparțineau, boierimii, patriciatului și tîrgoveților mai săraci, ridicate în secolele XIV—XVII, evoluția arhitecturii urbane nu poate fi studiată în afara izvoarelor arheologice și a documentelor scrise. Primele relatări scrise asupra arhitecturii civile a orașului datează din secolul al XV-lea, cînd Angiolello — 1476 — vedea aici la Suceava „case și biserici din lemn acoperite cu șindrilă" [515]. Într-un foarte interesant act domnesc din 1449 sînt menționate „casele" lui Gheorghe heregarul „pe care... singur le-am clădit" [516], și care vor fi fost foarte spațioase și luxoase, dacă avem în vedere faptul că proprietarul lor cumpărase de la Petru Voievod vama țării și dreptul de a bate monedă. Mănăstirea Moldovița stăpînea începînd din 1448, casa din „ulița ce duce drept la cetate" [517] pe care un Cămîrzan și soția sa Stanca o dăruise acestei mănăstiri ; peste cîțiva ani, la 6 octombrie 1454 aceeași mănăstire beneficia de scutirile acordate de Petru Voievod „casei din Suceava", pe care i-o dăruise Ion Armeanul [518]. Mai interesante sub raport social-economic sînt însă două acte domnești, prin care Bogdan Voievod și fiul său Ștefan cel Mare, dispun la 10 ianuarie 1451 și respectiv, 12 august 1457, ca oamenii de la două case din Suceava ale Mănăstirii Moldovița, case în care mai locuia donatoarea lor, armeanca Stana, să nu dea „nici un fel de dare domnească", „nici mare nici mică și nici ceară..., să nu lucreze la morile domnești, nici un fel de dări domnești să nu plătească, nici slujbe domnești să nu facă" [519]. Această obligație față de domnie ca și altele, consemnate în documentele vremii stau în directă legătură cu îndeletnicirile fie specific urbane, fie agrare, ale tîrgoveților, care conferau așezării o anumită fizionomie : grupate și ordonate la egală distanță de o parte și de alta a uliței, după regulile urbanismului medieval, în centrul negustoresc al orașului (de exemplu, casa armeanului Sahac „se afla aproape de casa lui Chaczig Popp" — 1476) [520], casele se răreau în mahalaua semiagrară a acestuia (în 1668, Andrei armeanul vindea „casele sale din tîrgu din Suceava, cu pivniță și cu loc cu tot", iar în 1620 Roman din același oraș vindea o prisacă „supt țarina Arenilor în hotarul tărgului cu pomii, cu casa, cu hălășteu și cu locul, 2 rânduri de pământuri") [521], unde locuiau și angajați temporari ai tîrgoveților din centru, precum și cărăușii [522], clericii, stăpînii funciari [523] etc. Aceeași semnificație o are în bună măsură chiar dispu-

https://biblioteca-digitala.ro

rerea în spațiu a unora din aceste construcții care indică limitele atinse de perimetrul urban în această vreme și direcțiile ulterioare de extindere a vetrei tîrgului. Raportînd situația topografică actuală a orașului la un document din 1528, aflăm că popa Luca din Cetatea Sucevei avea „casa lui... pe Uliță Nouă, lîngă biserica Învierii lui Hristos, unde au fost Tătarașii“ [524]; casa era de asemenea scutită de dare „mare“, „mică“ și de lucru domnesc precum și „nici piatră de ceară să nu dea“. Pe axa mai veche a orașului, reprezentată de Ulița cea Mare Armenească (1597) sînt acum amintite „casele“ negustorului Drăgan Danovac, „între“ cele ale lui „Avram cel Bătrîn și Ioniță Chirca“ [525]. Cele mai impunătoare și confortabile clădiri intrate în regimul juridic al vremii aparțineau păturii suprapuse, în special patriciatului și marilor boieri care, în calitatea lor de dregători, trebuiau să fie alături de domn în orașul de reședință al acestuia; în 1582 erau menționate documentar „casele“ lui Cîrstea Mihăilescul uricar; în 1603 casa popii Drăgan; în 1623 „casele“ cu pivniță din piatră ale lui Nicoară Prăjescu fost vistier, în „uliția armenească“, în 1633 „casele“ lui Bolea Zlătar din „uliția mitropoliei“ [526]. Doar într-un singur document (1547) cunoscut nouă ne apare prima mențiune a unei case din piatră: „au dărîmat *casa de zid* a unui tîrgoveț din Suceava, pe nume Colociu, și i-au luat multe odoare, argint, aur, bijuterii, perle“ [527]. Este cunoscut faptul că, locuitorii stabiliți în vatra orașului își puteau exercita dreptul de proprietate asupra locului numai dacă aveau pe el diferite construcții. Acestea puteau fi vîndute, dăruite sau lăsate moștenire. Astfel, în 1668, Andrei Armeanul vindea lui Ianache spătar „căsăle mele din tîrgu din Suceava cu pivniță și cu loc cu tot, direpto sută de lei bătuți“ [528]. Mai interesant, atît din punct de vedere juridic cît și urbanistic este documentul din 1669, prin care Maria Solomoneasa și cu fiul ei Ursu, vînd lui Ioniță Bulai, fost vornic, un loc de casă în orașul Suceava, ce se găsește între casa lui Ioniță Bulai, între casa Stăvăroaiei și între casa lui Dima portarul, pentru douăzeci lei, bani gata, cu adaosul că trebuie să-i fie lui și urmașilor săi ca veșnică și dreaptă proprietate“ [529]. Existau și locuri neocupate de construcții, care în documente poartă denumirea de „loc slobod“. Un asemenea loc era hotărnicit de „tîrgoveții bătrîni, moldoveni și armeni“ din Suceava în 1772: „să căutăm un loc de casă, loc domnesc făr de stăpîn... să-ș facă casă; deci după porunca dumisale strîngîndu-ne noi cu toții, am făcut cercetări și-am aflat un loc de casă fără de stăpîn, în mahalaua bisăricii svăntului Neculai, din sus de biserică, dinspre apus, din gios di căsile Anitii... pe uliță ca să numește Dinovac“ [530].

Interesante date conține documentul și în privința dispunerii noii construcții față de stradă: „Deci măsurînd noi locul acela dintr-un loc pustiu ce iasti pi din gios de acel loc cu temeli di casă ci să numești locul grecului, cari să împreună cu țînterimu bisăricii, s-au aflat lotul locului despre uliță lui sveti Neculai păr la locul Anitii fetii lui Voiți 13 stînjeni domnești cu loc di ogradă la uliță și cu loc di grădină dindos“ [531].

În privința felului, în genere, în care continuă să se trateze construirea caselor orășenilor suceveni, documentele primei jumătăți a secolului al XVIII, oferă date interesante ce elucidează unele probleme

https://biblioteca-digitala.ro

de arhitectură mai veche ce privea orașul secolelor XVI—XVII. Solomon starostele evreilor din Suceava cere trecerea în posesia sa a unei pivnițe ruinate, pentru care „a trebuit să cheltuiesc mulți bani cu repararea acesteia pe care pivniță eu am clădit chiar o casă". Noua construcție, împreună cu locul aparținător măsura în lungime 18 stînjeni și 12 stînjeni în lățime" [532] — ceea ce însuma o suprafață de 950 mp. Documentul din 1761 menționează o casă „cu două odăi supt un acoperiș și o sală" (probabil, tinda ce despărțea cele două camere) cu pivniță și loc [533]. Un alt document (1763) face mențiunea unei „case cu ceardac (pridvor) și șură" ce a fost construită tot pe o „pivniță risipită" [534]. Date interesante ce privesc arhitectura civilă a orașului sînt consemnate într-un manuscris din secolul al XVIII-lea [535], unde sînt descrise construcțiile din jurul bisericii Sf. Dumitru. Una dintre aceste construcții era „din lemn, tencuită cu lut și cu var în care se află 4 camere mari, una cămară și un gang supt un acoperemînt de draniță, cu ceardac de înainte". Casele cu ceardac (pridvor) din zona centrală a orașului erau dispuse cu intrarea „la fața uliței tîrgului" [536]. Astfel prezentat, mediul de locuit al orășeanului și în special al patriciatului nu este încă complet. Omul evului mediu prețuia natura, peisajul. În consecință, în completarea locuinței „intra muros" (excluzînd mahalalele), apare grădina din afara orașului. Interesante date ne oferă documentul din 1767 prin care Constantin Pantazi, mare negustor din Suceava cumpără o „casă cu pivniță în orașul Suceava aflată în strada numită Crimca, o livadă sub deal în Iței și o fîneață pe cîmp, la Bursuc, aflată printre alte pămînturi ale orășenilor pe pămîntul orașului" [537].

În cele de mai sus am încercat să prezentăm locuința urbană a Sucevei medievale pe baza izvoarelor arheologice și documentare. Dar, evident, ele (locuințele) nu sînt toate de același nivel, ci structurate în linii mari după posibilitățile materiale ale diferitelor pături care compun această populație orășenească. Diferențele sînt mari mai ales între zona centrală a pieții și cea periferică a mahalalelor. Astfel, valorile cunoscute ale unor case din Suceava variază în secolele XVII—XVIII, între „150 de guldeni" sau „80 de taleri de argint" și „20 lei" [538], în afara acestor limite fiind desigur casa cea mai bogată a orașului (casa Miron Barnovschi), dar și locuințele sărace de la periferia orașului.

Este cazul să amintim aici că nu materialul de construcție este primul și principalul element care diferențiază casele sărace de cele bogate, ci programul funcțional care satisface prin clădire nivelul de confort. În sensul acesta, mai ales pentru secolele al XIV—XVII, edificatoare este tipologia locuințelor în funcție de datele arheologice : locuință adîncită în sol (41) ; locuință de suprafață cu pivniță (30) ; locuință de suprafață cu temelie din piatră (9) ; locuință de suprafață (3). Din datele de mai sus se constată că arhitectura centrului istoric a fost unitară pînă în jurul anului 1500 fiind aproape exclusiv de lemn.

Existența unor locuințe din piatră la Suceava o datorăm informațiilor documentare (1547 și 1643) [539] și putem presupune că acest program de locuințe cîștigă adepți mai ales în secolele XVI—XVII dovada făcînd-o indirect și numărul celor doi pietrari menționați în catastiful

https://biblioteca-digitala.ro

breslei blănarilor și cojocarilor din Suceava (1673)[540]. Acești pietrari erau organizați într-o frăție în care conducerea o avea vătaful. Pe un astfel de vătav de pietrari din Suceava, Neculcea, Mihai Racoviță-voievod îl scutea la 14 ianuarie 1704, de toate dările[541]. La construcțiile civile piatra va fi rezervată pentru socluri, praguri și chenare de uși și ferestre, dar mai ales la pivnițe. Programul de construcție a pivnițelor, mai ales în secolele XVI—XVII, așa cum am arătat mai sus, va ocaziona împingerea în sus a casei, aceasta marcînd o despărțire netă a parterului de terenul înconjurător; pivnițele comportă în genere unul sau chiar două etaje, cel de deasupra ascunzîndu-se în soclul edificiului și formînd gîrlici sau cramă. Planurile unor pivnițe în formă de „L" sau „U" ne conduce la ideea că și casa lua aceeași formă: se poate urmări pe baza acestor planuri adoptarea pentru casele zidite a formei vechi, caracteristice clădirilor de lemn, precum și amplificarea planurilor prin prelungirea construcțiilor existente (deci cu camerele înșirate pe o latură a lotului, ajungînd la o formă de „L" a planului casei), realizarea altora pe partea opusă a terenului și legarea corpurilor dispuse față în față (în formă de „U") printr-o aripă intermediară. Există astfel o premisă comună ambelor variante amintite mai sus: existența unor loturi de teren pe care se ridică aceste clădiri numai în zona centrală a orașului. De regulă, putem admite că lotizarea a început în jurul pieței centrale („piața mare"), unde avea loc tîrgul. Avînd în vedere forma unor pivnițe din secolul al XVI-lea putem admite că lotul avea un front relativ îngust și era la început lung, întinzîndu-se pînă la o străduță din spate (vezi planul pivnițelor din Ulița mare domnească). Părăsirea construcțiilor de lemn în favoarea celor de zid este relativ mai rapidă în arhitectura militară, mănăstirească și aulică, locuințele orășenești continuînd să fie de lemn în marea lor majoritate, chiar pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (se consideră că într-o casă de lemn de mărime mijlocie „intră pînă la 70 de copaci, în tălpi, bîrne, grinzi și căpriori")[542]. Bineînțeles, descrierile schematice de mai sus se referă la esența unui fenomen, îl schematizează, îl simplifică. Realitatea este mai variată. Astfel, expresia plastică, autenticitatea și rafinamentul vechilor case sucevene nu erau obținute printr-o decorație excesivă a elementelor componente, ci au fost rezultatul unei reușite proporționări a formelor, precum și a unei îmbinări armonioase între registrul de umbră al prispei și cerdacului sau al pridvorului, ritmate de verticalele stîlpilor exteriori și registrul luminos al soclului înalt (scara de acces — foișorul), în care sînt subliniate prin accente întunecate, golurile de acces la beciuri și parter. Ca la orice prezentare simplificată a unei evoluții variate și complexe, se impun unele precizări. În ceea ce privește utilizarea spațiilor casei putem presupune amplasarea la parter, spre stradă sau piață, a atelierului (să nu uităm că aurarii și argintarii își practicau meseria în casă; vezi locuințele nr. XXII, XXXIV, LI, LXXXVII sau a „bolții"[543], (element ce apare odată cu meșteșugurile și comerțul, constituind primul pas în evoluția casei țărănești spre cea orășenească). Accesul la acestea se făcea din intrarea carosabilă sau, în lipsa acesteia din urmă, direct din stradă sau piață. Am văzut astfel cum (pe baza cercetărilor arheologice), începînd cu secolul al XV-lea și pînă

https://biblioteca-digitala.ro

spre sfîrșitul veacului următor, se naște și se cristalizează *programul casei patricianului, pe care noi o considerăm a fi casa de suprafață cu pivniță*, unde se creează rezolvări tehnice și spațiale corespunzătoare acestuia, ele fiind preluate — în măsură mai mare sau mai mică, după posibilități — de celelalte pături ale populației urbane. Considerînd că și originea acesteia își găsește corespondentul în arhitectura țărănească („Arhitectura urbană a fost întotdeauna și oriunde trecerea în major a arhitecturii țărănești, adaptare logică și estetică la nevoile orașului, atît în dimensiuni cît și ca expresie a unei voințe de formă și cultură urbană")[544], nu putem să nu respingem ideea total lipsită de temei cînd se afirmă că aceste locuințe „derivă din construcțiile cu caracter militar și din alte complexe legate de domnie sau de vîrfurile societății moldovene"[545]. În ansamblu, constatăm că alături de arhitectura monumentelor, arhitectura domestică a Sucevei medievale este mult mai modestă: materialele folosite în construcție sînt mai puțin luxoase, tehnica lucrului este mai puțin savantă, iar stilul care o caracterizează este mai realist, mai impregnat de tradiții populare, de unde își trage seva permanent.

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ritmul construcțiilor scade, aproape încetează, iar sfîrșitul veacului este marcat — odată cu ocupația temporară a polonilor — de un șir de războaie turco-polone, în cea mai mare parte pustiitoare pentru orașul Suceava, unde așa cum constată călătorii străini „nu au rămas decît doar zidurile goale, nu zic de la case, dar încă și de biserici"[546]. Aceeași stare de lucruri se constată și la începutul secolului al XVIII-lea, unde Francisc Radzewski, remarca „zidurile pustii ale mănăstirilor... și ale *caselor mari din piatră precum ruinele unui oraș odinioară populat*"; Daniel Krnann, în trecere prin Suceava, la 1709 observa și el „casele rămase, care sînt toate din lemn, iar cele care au fost odinioară din piatră, zac în ruine"[547].

Desigur, procesul de transformare (și de înlocuire) a vechilor case este firesc și continuu. Ceea ce ne-a mai rămas în „arhiva pămîntului" (fie case incendiate, fie pivnițe neexcavate) nu sînt palate venețiene, nici case ale patricienilor din Nürnberg, ci sînt casele mai mult sau mai puțin bogate din orașul capitală a Moldovei, care în lupta continuă pentru independență și-a refăcut mereu habitatul după incendii și distrugeri, de către cei care plăteau biruri și suportau povara războaielor, deci case relativ modeste, corespunzătoare unui mod de viață în parte mai rustic, dar totuși urban în esența lui.

c) *Alte clădiri orășenești.* Vom schița aici în linii mai diferite programe de arhitectură civilă din perioada secolelor XV—XVIII, care în marea lor majoritate azi au dispărut. Începînd analiza acestor clădiri cu *arhitectura locurilor de muncă*, trebuie să facem de la bun început o delimitare; nu ne vom ocupa de clădirile și construcțiile legate nemijlocit de agricultură (șure, hambare, grajduri etc.)[548]. Ne limităm deci, într-un fel, la arhitectura locurilor de muncă neagricole. Dacă producția vremurilor trecute a constituit un amplu domeniu de cercetare din punct de vedere al sortimentelor realizate și chiar a tehnologiei, tipologia și evoluția clădirilor în care se creau bunurile materiale a fost

https://biblioteca-digitala.ro

în general neglijată. Situația este similară și în domeniul *comerțului* unde preocupările cercetătorilor erau axate pe sortimente și cantitățile mărfurilor, pe prețuri, rute și centre comerciale. Principala manifestare comercială a orașului era tîrgul, care se ținea pe baza unor privilegii [549]. Tîrgul se desfășura în „piața mare" (1562) [550], unde se găsea o biserică mare a Sf. mucenic Dumitru" [551]. Expunerea mărfurilor se făcea în dughene și „bolți", a căror principală caracteristică arhitecturală era modestia, în dimensiuni („care ace dugheană a lui Aron nu era mai mare decît un stînjen și giumătate") [552]; simplitatea rezolvărilor tehnice și limitarea efectelor plastice în primul rînd la cele volumetrice, la culoarea materialului (pereții erau desigur cel puțin văruiți); doar șița era probabil vopsită pentru a-i asigura durabilitatea. Adesea construcția este un simplu șopron foarte ușor de transportat așa cum reiese din documentul din 1775: ...„au pornit și au ridicatu dughene di pe locul besăricii (Sf. Dumitru) ducînd dugheana întreagă lîngă casăle tatălui lui Aron... fiin-că aceli case și cu ace dugheană au fost prețăluite de noi, de tirgoveți... la 300 lei casăle, iar dugheana 15 lei... și au tras-o oamenii cu funele întreagă și au pus-o lîngă casăle tatălui lui Aron" [553]. Un alt document din secolul al XVIII-lea menționează și alte tipuri — fixe — de dugheană: „dugheană din lemn cu o căsuță împreună supt un perete"; „două dughene, una mare și una mică cu o căsuță iarăși de lemn"; „o dugheană de lemn cu temelia de piatră" [554].

Cea mai veche mențiune a dughenelor din Suceava datează din 1611, cînd Mitropolia avea dreptul să-și ridice în zona pieții „pe pămînt... dugheana și pe acesta să stea căruțele cu pește" [555]. De asemenea se cunosc cazuri cînd pe structura complexă a beciurilor erau ridicate dughene; o astfel de situație o întîlnim la dughenele mănăstirii Dragomirna, care avea „niște locuri de dugheni și cu pivnițî" (1727) [556], în centrul orașului Suceava și pe care le foloseau tîrgoveții fără ca să plătească chirie. Tipul general de plan este cel în formă de „L", cu latura scurtă a dughenelor așezate spre vad, fără rezervarea unui spațiu de acces în curte, care se făcea fie prin traversarea dughenei, fie prin ulița secundară, paralelă cu vadul. Cartografierea dughenelor din jurul bisericii Sf. Dumitru, potrivit datelor oferite de inventarul acestei biserici (1792), ne elucidează modul de dispunere a acestora în raport cu ulițele comerciale din zona centrală a orașului: „dugheană pe partea bisericii despre apus cu fața spre ulița Chițăștilor ce cuprinde 2 stînjeni, iar lărgimea cu tot locul 4 stînjeni"; „dugheană de lemn cu căruța ei împreună, cu locul ei cuprinde fronta despre ulița cea mare Domnească și dosul despre locul țînterimului, 2 stînjeni, iară laturile despre Constantin Pantazi o parte și alta despre Pintelei Sîrghie, cîte de 1 stînjeni" [557]. Distanța dintre dughene, în această zonă comercială — Sf. Dumitru — varia între 2—3 m, așa cum rezultă și din documentul de la 1746 cînd „Isop jidovul" primește „2 stînjeni și jumătate de loc, situat mai sus de dugheana lui Solomon, ca să-și facă dugheană și să stăpînească în veci, locul fiind domnesc" [558]. Modul de desfacere a mărfii ne este bine sugerat de documentul din 1761: [559] „Și avîndu, pe toată săptămîna, zi aleasă de tirgu și hotărîtă gioia... să face adunare de norod

https://biblioteca-digitala.ro

și toate gioile, și cine cu ce avea de vînzare de pe afară năzuia, cum cei de loc întinde marfa lor la fața uliții, pe denainte dughenilor, fieșticarele la dughiana sa și să chivirnisă, precum le da îndemîna cine cum putea"; dar se „făcea tîrgu" și în „afară de dugheni, alăturea cu ograda bisăricii lui Sf. Dumitru pînă la Curțile Domnești". În sensul acesta, tîrgoveții suceveni, se arată în același document pomenit mai sus că „au socotit că noi cu cale și mai cu dreptate este să fie tîrgul în mijlocul dughenelor, precum și pre a alte tîrguri". Dughenele erau concentrate în zona „tîrgului de jos" (în zona bisericii Sf. Dumitru) și a „tîrgului din sus" (în zona bisericii armenești Sf. Cruce și Sf. Maria); „carele cu făină sau alte legumi ...să stea... la locul ce este slobod deschis, între dughenile lui Constantin băcalul și între dughenile lui Ioniță Foti" [560].

Amplasarea dughenelor și a bolților, precum și a caselor breslelor se făcea în zona centrală, de preferință chiar în piață (de „jos" și de „sus") deseori adosate gardului ce înconjurau bisericile Sf. Dumitru, Sf. Maria, Sf. Treime și Buna Vestire. Revenind la soluția înconjurării bisericii cu dughene, deși documentul din 1792, consemnează o situație topografică tîrzie, totuși ea poate fi aplicată și secolelor XVI—XVII. Dar ce sînt „bolțile"? Ele sînt intrările carosabile ale clădirilor de locuit din zona pieții, cu încăperile adîncite și boltite deasupra nivelului de călcare cu circa 1,50 m. Nu este exclus să fi avut și arcade în față, așa cum se cunosc la cele de la Bistrița [561]. Deși numai în documentul de la 1767 se pomenește de „o boltă în orașul Suceava" [562] dăruită de Axenia mănăstirii Sf. Ilie, în schimb putem deduce din cartările făcute de austrieci la 1785 [563], că în zona comercială a orașului existau cel puțin încă alte zece clădiri prevăzute cu „bolți". O parte a dughenelor și „bolților" nu funcționează însă numai cu ocazia tîrgurilor, trebuind să asigure cerințe frecvente, zilnice, cum sînt de exemplu cele ale măcelarilor, care își aveau „mesernițile și trunchiurile ce taie și vîndu carne" amplasate pe Ulița Datornicilor [564], precum și cele ale brutarilor, localizate mai ales pe Ulița Poni.

În comerțul cu produse alimentare și băuturi, un loc aparte l-au avut hanurile. La ele este uneori dificil de stabilit azi, dacă destinația inițială a casei a fost cea de han sau de locuință. Singura diferență de program ar consta într-o sală de mese alăturată bucătăriei. Hanurile puteau fi de mărimi variate. Astfel putem deduce că primul han menționat la Suceava [565], cel polonez (cunoscut mai tîrziu sub numele de Dom Polski), în 1408, era destul de spațios, dacă avem în vedere faptul că aici se produceau băuturi (bere și mied), se făcea pîine și se efectuau tăieri de animale. Colonia italiană de la Suceava, avea și ea aici un stabiliment comercial (fondacco) [566].

Tot han poate fi considerată și casa „proprie" a lui Barnovschi din Suceava, „cu pivniță și zid" pe care a dăruit-o în 1627, Mitropoliei și unde „se îngăduie ca în astfel de casă se se vîndă vin, rachiu și altele" [567]. Ulterior, documentul din 1651 precizează că „răposatul Barnovschi" cumpărase de la Ionașcu cu „80 de taleri de argint" acea casă cu pivniță de piatră pe care a „dăruit-o bisericii mitropoliei" [568].

https://biblioteca-digitala.ro

Calitatea de han a acestei case este confirmată ulterior de documentul din 1653—1657 cînd se specifică că în această „casă împreună cu pivnița aflată sub ea unde" se vindea rachiu, iar pe pămîntul aparținător de aceasta, s-au ridicat „dughene, magazii și grajduri pentru călători" [569]. Toate veniturile realizate de acest han erau destinate mitropoliei pentru „nevoile lămpilor sfîntului Ioan cel Nou", iar „portarul orașului, șoltuzul și chiar pîrgarii" nu aveau voie să se „amestece" sub raport fiscal în nici un fel. Chervàsărăgiii care conduceau asemenea hanuri se îngrijeau nu numai de buna găzduire (sub acest raport documentul din 1600 ne oferă interesante date — „eu dau gazdă la mulți oameni de treabă, dar nu știu ce rost are fiecare din ei") [570] de bunurile călătorilor și siguranța persoanei („dacă s-a îmbătat, ca niște omini făr de ispravă, ei au eșit nopte de au înblat ca niște tălhari cu săbii, straja i-au întrebat ce oamini săntu de înblă așa cu arme goale pren târgu") [571], ci și de aprovizionarea lor cu alimente. Mîncare și mai ales băuturi, călătorii cît și localnicii puteau găsi și la cele „șapte cîrciumi zidite din piatră" (1630) [572] aflate în zona centrală a orașului.

Dintre aceste clădiri cu destinație de han s-a mai păstrat doar așa-zisul „Han Domnesc" (unde astăzi este adăpostit Muzeul etnografic), pe care noi încercăm să-l identificăm atît ca poziție, în vatra orașului medieval, cît mai ales prin vechime și monumentalitate cu fosta casă a lui Miron Barnovschi, mai sus menționată, casă dobîndită de domnitor prin cumpărare de la Ionașcu [573]. Mai mult decît în arhitectura religioasă, spiritul constructorilor locali și contribuția unor meșteri veniți din Transilvania i-au conferit „hanului" o linie proprie în care elementele de factură aulică și de arhitectură populară sînt topite într-o formulă nouă, originală, caracteristică caselor de tip domnesc și boieresc (fig. 52-53).

Noua construcție, anterioară anului 1627 [574] a fost aliniată pe latura de sud a vetrei orașului, în apropierea „Uliței Mari", în zona cuprinsă între bisericile Barbovschi și Sfinții Arhangheli [575]. Deși a suferit unele modificări destul de importante în veacul al XVIII-lea (la sfîrșitul secolului al XVIII-lea clădirea a fost cumpărată de baronul Kapri, ea fiind înregistrată pe harta cadastrală de la 1856 la numărul 226) [576], totuși putem presupune că edificiul se compunea din beciuri, parter și etaj. Realizată din zidărie de piatră („propria casă cu pivnițe de zid") [577] și cărămidă la etaj, casa transformată ulterior în han, avea în componența sa „dughene, magazii și grajduri pentru călători", ca și un loc pentru „tîrgul de pește" (1659) [578].

De formă aproape pătrată (16/14,50 m dimensiuni exterioare), planul „hanului" se deosebește de celelalte tipuri de plan specifice hanurilor, ceea ce întărește ipoteza noastră că a funcționat o perioadă fie ca locuință domnească, fie ca adăpost pentru dregătorii străini și oaspeții de seamă aflați în trecere prin Suceava.

Beciurile, păstrate sub forma inițială, ocupă numai spațiul de sub camera nr. 2 de pe latura sudică. Cele două pivnițe de formă dreptunghiulară (5,50/4 m ; 5/2,50 m) au bolțile semicilindrice, legătura dintre

https://biblioteca-digitala.ro

ele făcindu-se printr-o boltă de penetrație tot semicilindrică, lungă de 8 m. Beciurile sînt impresionante prin proporții și structura lor arhaizantă, care evocă vechea arhitectură din Transilvania. Accesul în beci se făcea din coridor, printr-un gîrlici boltit, cu planul înclinat lung de 3 m, perpendicular pe latura de sud. Peste primul nivel folosit ca pivniță se ridică parterul înălțat, de formă dreptunghiulară, al cărui plan este ordonat de un ax central, coridorul comunicînd cu foișorul (planuri asemănătoare întîlnim la Măgureni, Potlogi, Mărgineni și Coțofeni) [579]. Din acest coridor central (13,50/3 m), prevăzut cu trei bolți cu nervuri în cruce, se desfac la dreapta și la stînga cîte două încăperi (5/5 m), despărțite la rindul lor de cîte un hol transversal (5/2 m). Boltirea încăperilor este ridicată pe cîte două perechi de arce dispuse cîte unul de-a lungul celor patru pereți ai încăperii, aceștia sprijinindu-se în fiecare colț al camerei pe cîte un cilindru vertical. Logia, de formă hexagonală, marca fațada principală a casei, constituind o încăpere deschisă cu priveliștea spre „Tîrgul de pește" și „Ulița Mare Boierească" [580]. Etajul cu acces din interior, pe o scară din lemn (nu excludem și accesul exterior) prezintă un plan identic cu cel al parterului și probabil era destinat dormitoarelor și sălilor de audiență.

Masivitatea clădirii (ziduri groase de 0,80 m) i-a conferit rezistență în timp, ea fiind consemnată în registrul delimitării proprietăților din oraș, de la 1786, ca locuință de găzduire și vinătoare pentru membrii familiei imperiale [581].

Atît localizarea topografică din apropierea „tîrgului de pește" cît și planimetria sa caracteristică o înscriu cu siguranță în rindul caselor de tip domnesc, noi fiind înclinați să o identificăm cu construcția pe care o cumpărase domnul Miron Barnovschi de la Ionașcu și „soția acestuia nepoata logofătului Iurcu Marițanul". De asemenea, trebuie să mai remarcăm că săpăturile arheologice amănunțite întreprinse în zona imediat apropiată hanului nu au dus la descoperirea vreunei clădiri din piatră, deși documentele ne fac cunoscută existența unor asemenea construcții (1627, 1651, 1660) [582] ci, din contra, cercetările au pus în evidență numărul mare de locuințe din paiantă și lemn, cuptoare de ars ceramică, precum și o conductă pentru aducțiunea apei (secolul XVII), care servea cu siguranță fosta casă domnească. Conducta juca se pare, un rol important în aprovizionarea cu apă a „fîntînii domniei" din apropierea hanului.

Lucrările de restaurare (1962—1966) [583] efectuate de Direcția Monumentelor Istorice au dus la consolidarea pivnițelor, procedîndu-se în același timp la refacerea zidurilor interioare, precum și la demolarea adaosurilor ridicate ulterior pentru amenajarea spațiului de locuit. S-a urmărit redarea și reconstituirea tuturor elementelor de arhitectură interioară și exterioară, refăcîndu-se în același timp fosta bucătărie a hanului de la parter în stil tradițional, pe locul vechiului cuptor. La etaj au fost menținute grinzile de stejar ale plafoanelor, iar din scînduri groase din aceeași esență lemnoasă a fost făcută dușumeaua încăperilor de la ambele niveluri.

https://biblioteca-digitala.ro

Expresia plastică, autenticitatea și rafinamentul acestei clădiri de tip domnesc este rezultatul unei reușite proporționări a formelor, precum și a unei îmbinări armonioase între registrul de umbră al fațadei principale prevăzută cu logia, și registrul luminos al soclului înalt în care sînt subliniate prin accente întunecate golurile de acces la beci și parter.

Această reprezentare (arhitectura comercială a centrului), ca și descrierile amintite, ne îndreptățește să presupunem drept caracteristică generală a aspectului arhitecturii locurilor de muncă, o similitudine cu arhitectura populară[584]. O a doua concluzie, de altă natură, este constatarea dificultății frecvente de a separa clădirile de producție de cele comerciale, întrucît meșterul își vindea, de regulă, el însuși produsele. Numai cercetările arheologice din vechea vatră a Sucevei au pus în evidență diferite *locuințe-atelier*, amplasate de regulă la marginea periferică a pieței, în imediata apropiere a sa. Dintre aceste locuințe-atelier descoperite amintim : locuința-atelier de la începutul secolului al XV-lea, în care au fost găsite în stare nefinisată unelte agricole[585]; locuință-atelier (lîngă Curtea Domnească) a unui meșter specializat în prelucrarea metalelor prețioase, care data de la sfîrșitul secolului al XV-lea[586]. Locuința avea fundația din piatră (7/5 m) și probabil se compunea din două încăperi. În interiorul acesteia au fost găsite creuzete de lut pentru prelucrarea cuprului și argintului, fapt dovedit de analiza spectrală a rezidurilor din creuzete ; locuința-atelier (în zona tîrgului de sus) ce aparținea unui meșter ce confecționa obiecte mărunte din metal, în special nasturi și catarame de bronz (sfîrșitul secolului al XV-lea)[587]. Atelierul era amplasat în așa-numitul cartier meșteșugăresc al orașului, acolo unde au fost descoperite numeroase cuptoare de olărie (începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, se constată că, producția olarilor suceveni înregistrează o adîncă specializare, iar produsele dobîndesc caracterul de serie mare)[588]. Atelierul descoperit avea dimensiuni reduse (1,25/2 m) în raport cu restul locuinței care a fost distrusă. În interiorul atelierului și în împrejurimi s-au descoperit fragmente de creuzete de lut care serveau la topirea metalului, precum și numeroase obiecte din care predomină nasturii metalici globulari. Meșteșugarul mai lucra aplice, catarame și inele. Este de reținut faptul că au fost găsite în locuință și 47 de monede de argint, precum și opt sigilii de plumb, ceea ce dovedește că respectivul meșter întreținea legături și cu alți meșteșugari din afara Moldovei ; locuința-atelier (5,42/2,35 m) din prima jumătate a secolului al XV-lea specializată în producerea lamelor de cuțit și a minerelor de sabie[589] ; locuința-atelier (secolul al XV-lea specializată în prelucrarea coarnelor de cerb și de ovi-caprine în vederea confecționării minerelor de cuțite, nasturi și chiar podoabe (se crede că Suceava dispunea de o adevărată „industrie" de astfel de produse, constatarea fiind valabilă pentru întreaga perioadă a secolelor XV—XVII)[590]. Tot în săpăturile de la Suceava s-au descoperit, probabil, într-o locuință-atelier, niște instrumente de forma unor linguri, precum și clești cu dispozitive de turnare a gloanțelor din plumb datînd din secolul al XVII-lea[591]. O altă activitate nouă și însemnată semnalată în secolul al

https://biblioteca-digitala.ro

XV-lea a constituit-o turnarea tunurilor și a clopotelor, care probabil se făcea în diferite șoproane. În săpăturile efectuate de K. A. Romstorfer la Suceava s-au descoperit bucăți de aramă topită și argint topit provenite de la turnarea clopotelor [592]; indicații documentare despre turnarea tunurilor sînt cuprinse într-o știre din 1 ianuarie 1539 prin care noul domn de la Suceava, Ștefan Lăcustă ordonase luarea tuturor clopotelor mănăstirilor și bisericilor pentru a se face din ele tunuri și muniții [593].

Principalele clădiri și amenajări legate de arhitectura locurilor de muncă sînt dughenele, bolțile, hanurile și intrările carosabile ale caselor din jurul pieții și prăvăliile sau atelierele de la parterul locuințelor.

Dintre clădirile publice civile o importanță mare a avut-o casa sfatului orășenesc care, își aveau sediul *„în mijlocul orașului"*, după cum ne indică documentul din 1 ianuarie 1647 [594]. Pornind de la această informație documentară credem că sediul primăriei orașului se află în zona „pieții mari". Luînd în considerare analogiile de ordin topografic dar și tipologic legate de forma construcției, din orașele Brașov și Sighișoara [595] credem că rosturile unei asemenea funcții administrative putea să le îndeplinească și turnul lui Alexandru Lăpușneanu (fig. 25), ridicat între anii 1560-1561 și care marca prin monumentalitatea sa atît volumetrică (100 mp) cît și altimetrică (40 m) „inima" orașului, adică „piața mare". Potrivit inscripției (Binecinstitorului și de Hristos iubitul domn Io Alexandru voievod, prin mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei a binevoit și a zidit această clopotniță în anul 7168—9) de pe latura estică a turnului acesta a fost conceput ca turn de intrare și clopotniță; identificarea funcțiunii lui inițiale numai cu aceea de clopotniță nu poate fi convingătoare deoarece în planurile cu fazele de construcție nu ne apar acele deschideri largi necesare propagării sunetului și nici nu se cunosc azi, lăcașurile necesare amplasării schelei în vederea susținerii clopotelor. În cazul acesta am presupus că, el putea îndeplini și funcția de *turn al primăriei*, dispunînd de o intrare monumentală în bolt și de două camere la etajul I și II (6/6 m) despărțite de tavane din lemn cu grinzi (pereții erau tencuiți și văruiți). Nu sînt excluse și alte funcționalități să le fi îndeplinit acest turn și aceasta numai dacă avem în vedere relatările călătorilor străini din secolul al XVII-lea referitoare la turnul Chindiei din Tîrgoviște, unde se află orologiul orașului și de unde străjerii anunțau întreruperea circulației pe timpul nopții, cînd aprindeau „o lumină roșie".

Revenindu-i în secolele XVI—XVII o importanță arhitectonică deobită, ce marca central piața orașului, trebuie să remarcăm însă, că în alte orașe din Moldova medievală nu s-a mai dispus de o asemenea construcție, cu bază pătrată, avînd ziduri de doi metri grosime și o înălțime de circa 35-38 m. Jos un soclu puțin ieșit arată un profil simplu lucrat din piatră cioplită. Partea superioară a turnului a fost adăugată în 1845 (etajul III); din gravura de pe Cazania lui Varlaam (1463) putem presupune că partea superioară a turnului era prevăzută pe cele patru colțuri cu

https://biblioteca-digitala.ro

turnulețe unite prin zid crenelat, avînd dispus central un turn mult mai impozant. Stema cu inscripția de pe latura estică (spre piața mare) în comparație cu cea de la Putna, este cea mai frumoasă și impunătoare cunoscută pînă acum din Moldova. În privința aspectului exterior se poate observa o asemănare între turnul-locuință din Sibiu (Casa Lutsch)[596] ce domina piața orașului și cel de la Suceva, atît sub aspect arhitectural cît și topografic.

Ca anexe funcționale obligatorii, turnul trebuia să dispună în apropiere de închisoare (Negrilă fost hatman „închis pentru crimă în Suceava,... a fugit de acolo așa cum fiecare om fuge din închisoare)[597] și de un loc special destinat executării sentințelor în văzul mulțimii din piață ("osîndit de glasul poporului, a fost tras în țeapă după ce și-a mărturisit crima în piața mare" din Suceava - 1562).[598]

Sigur că tot aici se păstra și catastiful orașului așa cum reiese dintr-un document nedatat din secolul al XVII-lea, unde este menționat diacul Iacob, care a cumpărat o iapă „în tîrg în Suceava, la dzi de tîrg, dintre oameni buni și-i scris în *catastif* la popa cel domnesc" [599]. „Popa cel domnesc" slujea la biserica Sf. Dumitru, iar consemnarea în acest registru a vînzării nu se putea face decît în turnul primăriei. În plus trebuie să avem în vedere și faptul că la Mediaș și Orăștie primăriile funcționau în „interiorul bisericii-cetăți" [600].

În incinta Curții domnești a existat și o baie. Potrivit informației lui Bakšić (1641), aceasta era „o baie turcească" [601]; în secolul al XVII-lea ea avea caracterul unei băi publice a orașului așa cum o dovedește documentul din 1634 (Domnul Moise Moghilă dăruiește bisericii Mitropoliei „o baie lîngă reședința domnească din Suceava — împreună cu o fîntînă — ce se găsesc în vecinătate cu aceasta, care, în schimb să se întrețină ca *bunuri publice* din acele venituri ale băii, iar restul veniturilor să se folosească pentru cinstirea Sfîntului Ioan cel Nou) [602]. Construită anterior secolului al XVII-lea, putem deduce, potrivit datelor oferite de registrul de delimitare a proprietăților orașului din 1785 [603], că baia se compunea din două încăperi: vestiarul și baia propriu-zisă. Către nord-vest, fără legătură cu celelalte două, se afla camera care adăpostea cazanul pentru fierberea apei (o asemenea situație o întîlnim și la Tîrgoviște) [604]. Cea din urmă cameră a fost descoperită în săpăturile arheologice din 1954 [605], bănuindu-se a fi un „sistem de încălzire". Aflată la circa 20 m de baia propriu-zisă, construcția din piatră descoperită în săpăturile arheologice (2,60/1,90 m) avea pereții (0,50 m) afumați, iar în interior vatra încăperii amenajată din cărămizi (unde era instalat cazanul) era foarte puternic arsă. În partea sudică a încăperii se aflau dispuse două șiruri de cărămizi sub formă de canale. Probabil aburul din cazan circula prin tuburi de olane, de unde debușa în primele două încăperi prin orificii dispuse la diferite înălțimi. Accesul în incăpere se făcea pe latura de nord, unde s-a observat un prag din pietre pe care se găsea multă cenușă. Aprovizionarea cu apă a băii se făcea de la fîntîna din apropierea sa, care se alimenta de la Șipot (cu ocazia reamenajării fîntînii de la Șipot în 1899 s-a descoperit în cele

https://biblioteca-digitala.ro

„două bazinuri zidite" numeroase olane de pămînt bine arse ce îndeplineau funcția de conducte)[606].

În baza cercetărilor arheologice amintite mai sus, care au datat acel „sistem de încălzire" în a doua jumătate a secolului al XV-lea, înclinăm să credem că, întreaga construcție a „băii turcești" amintită documentar la începutul secolului al XVII-lea datează din vremea lui Ștefan cel Mare, cînd de fapt s-au desăvîrșit și lucrările de construcție ale Curții domnești. De multe ori aceste băi erau și locuri pentru distracții publice, ospățuri, jocuri de noroc și mici reprezentații teatrale[607].

În ceea ce privește clădirea *spitalului*, avem date sigure atît documentare privind înființarea sa, cît și arheologice, legate de planimetrie. Din inițiativa mitropolitului Sucevei, Anastasie Crimca, la 16 mai 1619, începe construcția unui spital (cel mai vechi atestat în documente pînă acum din Moldova)[608] pe un „loc domnesc", „din mijlocul tîrgului", situat „din sus unde se făcea tîrgul", pentru „cei săraci și neputincioși și șchiopi și orbi și alții carii vor să fi să se odihnească toți aceia acolo într-un spital"[609]. Probabil, în anul următor (1620) bolnița era deja construită, deoarece primea ajutor de la o moară întărită mănăstirii Dragomirna, moară ce trebuia „să dea bolnițăi, la săracii din tîrgul Suceava"[610]. Cercetările arheologice din preajma Curții domnești au scos la iveală o construcție cu temelie din piatră datată la începutul secolului al XVII-lea, pe care noi am identificat-o cu vechea bolniță a lui Crimca. De un real folos în identificarea acestei construcții ne-a fost și relatarea lui Bakšić care remarcă „în piață, în fața palatului domnesc" un spital pentru bolnavi și săraci, nu prea mare[611].

Construcția presupusă de noi a fi spitalul lui Crimca se afla în fața Curții domnești (pe str. Petru Rareș lîngă Școala generală nr. 2) la circa 175 m, pe Ulița Fruntea și se compunea din trei camere (6,50/2,50 ; 6,50/4 m ; 6/4 m) ce ocupau o suprafață de 108 mp. Temelia construcției era din piatră legată cu lut galben. De remarcat că pe latura vestică, una din camere suprapunea lateral ,o pivniță boltită semicilindrică, formată din trei încăperi. Ulterior bolnița a mai fost amintită într-un document din 1768 („Ulița Fronti ar fi cea care vine în sus de la Bolniță")[612] după care nu mai avem nici o informație documentară despre aceasta.

După ce am încercat să conturăm caracteristicile casei de locuit și cele ale spațiului urban, constatăm că arhitectura orașului s-a schimbat foarte puțin în decursul secolelor XV—XVII. Începînd cu secolul XVI-lea s-au înmulțit construcțiile și pivnițele zidite în zona centrală a orașului, în comparație cu locuințele de lemn din cartierele periferice, ceea ce schimba imaginea arhitectonică a orașului, ea devenind mai variată în comparație cu secolele anterioare. Putem deci constata că, mai toate clădirile enumerate drept cunoscute și amintite în acest capitol, sînt transformări, refaceri ale unor construcții mai vechi sau realizări noi, avînd la bază schema de plan și sistemele constructive ale clădirilor de locuit. Bineînțeles, această constatare nu se referă însă la o parte a clădirilor cu destinație productivă, care urmează programul arhitecturii populare, a șurelor, șoproanelor, morilor etc.

https://biblioteca-digitala.ro

d) Complexul de arhitectură aulică — Curtea domnească, ca program arhitectural funcțional diferit de cel al Cetății de Scaun, apare o dată cu mutarea capitalei de la Siret la Suceava, înaintea cristalizării arhitecturii de tip militar. Ea s-a realizat ca program aulic, drept o construcție nouă, ridicată și mărită în mai multe etape. Funcția ei principală este cea de locuire la nivelul cerințelor curții voievodului și a marii boierimi, ceea ce include însă atît ample spații gospodărești legate de administrarea ocolului curții, cît și anumite programe arhitecturale legate de viața religioasă de curte și de reprezentarea vizuală specifică unui anumit mod de viață caracteristic evului mediu (fig. 51, 83).

Curtea Domnească din Suceava — locul de reședință a familiei domnitoare începînd cu sfîrșitul secolului al XV-lea și apoi, fără întrerupere pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea — a constituit obiectul unor importante cercetări cu privire la începuturile evoluției sale. În stadiul actual al cercetărilor se pot constata două programe arhitecturale ce reprezentau într-o indistructibilă corelație modul de viață de tip aulic, reprezentativ pentru evul mediu: programul arhitectural intramuros („ograda domnească") [613] și extramuros (piața din fața curții).

Curtea Domnească din vremea lui Petru I Mușatinul [614], a fost concepută ca un complex de clădiri destinate a servi atît ca centru al administrației țării, cît și ca locuință pentru domn, familia sa și pentru numeroși curteni și slujitori, constituind totodată singura posibilitate imediată de apărare de care dispunea domnia în caz de primejdie. O primă mențiune documentară a Curții domnești ar putea fi considerată cea legată de vizita palatinului Poloniei, Spytek de Melsztyn, la 3 februarie 1397, cînd voievodul Ștefan I (1394—1399) l-a rugat să vină la curtea sa (ad domum nostram) [615] din Suceava, pentru a ajunge la o înțelegere asupra tuturor chestiunilor care duseseră la răcirea relațiilor cu Polonia. Funcția Curții domnești din Suceava este dovedită fără echivoc, de hrisovul voievodului Ilieș, din 1442, cînd acesta întărește unei slugi domnești, Staia, două sate, hotărînd ca acestea „să asculte de curtea domnească din Suceava" [616]. Numit ulterior „prefrumosul palat" (1587) [617], întreg ansamblul arhitectural de mari proporții, din vremea lui Ștefan cel Mare, a fost numit pe drept cuvînt *palat,* ținînd seama atît de dimensiunile sale, cît și de strălucirea decorației interioare.

Începuturile acestui *palat,* inițiat în vremea lui Petru I Mușatinul și conceput mai întîi într-o arhitectură din lemn, a cunoscut faze distinctive sub aspectul construcției în general, lărgindu-se continuu spațiul clădit și incinta sa, de fiecare dată executîndu-se lucrări de extindere și transformare, potrivit cu tendințele fiecărui domn care a locuit timp mai îndelungat la Suceava.

După cum se știe, construcția care constituia *cea mai veche componentă a Curții domnești* (descoperită prin săpăturile din anul 1974) [618] este reprezentată de o clădire din lemn, compusă din pivniță și, foarte probabil, un nivel al parterului, cu dimensiunile de circa 14,50x7,00 m. Accesul la pivniță se făcea pe latura de nord, printr-un gîrlici exterior, cu tobogan, avînd pantă destul de lină.

https://biblioteca-digitala.ro

Cercetările arheologice au furnizat date extrem de prețioase cu privire la tehnica de construcție a clădirilor din lemn de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și mai cu seamă la modul de realizare a planșeurilor din lemn, peste pivnița de mari dimensiuni. Astfel s-a putut constata, că pereții din lemn ai pivniței au fost realizați din bîrne orizontale din lemn, groase de circa 0,20—0,40 m, sprijinite la interior pe stîlpi verticali, fixați în lăcașe special scobite în binală-talpă, acest sistem de construcție fiind larg răspîndit la Suceava, el constatîndu-se și la alte construcții din secolul al XV-lea. Planșeul pivniței era realizat din bîrne orizontale fixate la capul stîlpilor verticali ai pereților peste care erau așezate scîndurile dușumelei. Dispunerea stîlpilor verticali este constant de 1,30—1,50 m depărtare unul de altul, iar grosimea păstrată a lor este în jur de 0,30 m. După realizarea carcasei din lemn a pivniței, fața exterioară a pereților a fost completată cu împletituri din nuiele lipite cu lut bine frămîntat. Pereții de la suprafață ai locuinței, în întregime distruși de incendiu, au fost realizați cu ajutorul stîlpilor verticali îngropați în pămînt, la mică distanță în exteriorul pivniței, gropile și chiar resturile încă păstrate ale stîlpilor probînd din plin această manieră de lucru a constructorilor mușatini. Adîncimea pivniței, calculată de la nivelul de călcare contemporan ei, în exterior, era de circa 4 m, în cazul în care socotim posibilă asigurarea ventilării naturale directe și, în același timp, înălțarea parterului ridicat cu cîteva trepte, deasupra terenului exterior. În felul acesta, lungimea încăperii gîrliciului este de circa 4 m, iar dacă considerăm că acesta a fost practicat în axul principal, lățimea lui putea să fie de circa 4,50 m. În interiorul casei domnești a funcționat o sobă din cărămidă și cahle nesmălțuite, arse oxidant, care, prin incendierea complexului, s-a prăbușit de la parter în interiorul pivniței. Soba a fost executată din cahle-oală, cahle-placă și din cahle obișnuite tronconice. Cahlele-placă erau ornamentate cu creneluri adîncite în pastă, cu cercuri concentrice cu briu alveolar sau cu crestături oblice, cu fața festonată, cu figuri geometrice, sau cu decor geometric și cruce festonată. Prezența unei sobe din cahle în interiorul casei de lemn de la Suceava îi conferă acesteia o dată în plus caracterul unui complex domnesc. Tipologic, soba cu cahle din casa domnească de lemn de la Suceava, este cea mai veche cunoscută pînă acum în Moldova, într-un complex voievodal, ea situîndu-se cronologic la cumpăna veacurilor XIV—XV, respectiv între soba din locuința voievodală, de la Cuhnea din Maramureș, din secolul al XIV-lea [619] și cea din locuința domnească de pe platoul Cetății de Scaun, de la sfîrșitul secolului al XV-lea [620].

Constatarea aceasta sugerează pe de o parte, permanența legăturilor ce au existat între Maramureș și nordul Moldovei, iar pe de altă parte rafinamentul societății feudale de la noi, care foloseau cele mai moderne mijloace de încălzit ale vremii, cum erau sobele din cahle-oală, nesmălțuite, apărute și folosite în occident la sfîrșitul secolului al XIII-lea și generalizate în secolele următoare ca element caracteristic locuințelor patriciatului orășenesc și a vîrfurilor feudale.

Din datele arheologice rezultă că ridicarea primei construcții domnești la Suceava a fost realizată în timpul domniei voievodului Pe-

https://biblioteca-digitala.ro

tru I Mușatinul, probabil înainte de anii 1387—1388, cînd se admite că a fost ridicată prima cetate de piatră de la Suceava (Cetatea Șcheia), iar distrugerea ei, datorată unui incendiu violent, s-a petrecut în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în urma atacului otoman din anul 1476 (s-a avansat și opinia că acesta s-ar fi întîmplat în anul 1485)[621]. Contemporană cu această construcție, tot mușatină, puțin mai la est (la circa 4 m) a fost descoperită urma altei clădiri care a servit tot ca spațiu de locuit, atît de necesar curtenilor din anturajul domnului. Dimensiunile clădirii nu au putut fi stabilite cu certitudine, din cauza repetatelor acțiuni de răzuire a terenului. Această a doua construcție, deși amenajată cu o grijă deosebită — dovadă în acest sens fiind podeaua bine orizontalizată, în care era încastrată o suprafață pătrată, cu latura de 1,30 m, lucrată din cărămidă și care constituia baza unei sobe de cahle — nu a prezentat la dezvelirea ei nici un element care să slujească la stabilirea unor particularități tehnice.

Situația se explică prin aceea că la începutul secolului al XV-lea construcția a fost abandonată și locul răzuit pînă la nivelul podelei. În jurul celor două construcții mușatine din lemn s-a amenajat un pavaj de prundiș. Și în cea de a doua locuință, pe lîngă ceramica de uz comun descoperită, s-a dat la iveală o cantitate însemnată de cahle fragmentare din prima jumătate a secolului al XV-lea și din cea de a doua jumătate, care se încadrează în numeroase tipuri și variante constructive. Dintre tipurile de cahle descoperite în această locuință amintim : cahle nesmălțuite cu picior de montare tronconic și față deschisă de formă cvasi-pătrată ; cahle cu fața traforată nesmălțuite, avînd un decor cu motive geometrice (rozete gotice), animale fantastice și decor antropomorf (acest tip de cahle sînt smălțuite în verde și brun, avînd reprezentate în nișe gotice un cavaler in costum de epocă) ; cahle cu fața plină și decor în relief cu un repertoriu destul de variat (decor gotic cu un cavaler îmbrăcat în armură, cu un coif „bacinet" ; personaj îmbrăcat într-o „surcată" strînsă pe corp, încheiată cu nasturi globulari ; cerb cu coarne rămuroase vînat de un personaj cu arc, îmbrăcat într-o „surcotă" ; Sf. Gheorghe omorînd balaurul ; cahle smălțuite cu decor floral (palmate și vrejuri) : cahle de colț ; cahle cu ornament în formă de zid. Varietatea acestor tipuri de cahle ne îndreptățește să presupunem că ele provin de la mai multe sobe[622] : astfel cahlele tronconice cu fața deschisă și cele traforate, din preajma primei jumătăți a secolului al XV-lea, aparțin unui anumit tip de sobă. Cahlele cu fața plină și cele cu fața traforată, decorate cu motive antropomorfe, pot să aparțină unei sobe ca cea din casa domniei de pe platoul Cetății (din a doua jumătate a sec. al XV-lea). De remarcat, că tot la Curtea domnească din Suceava s-au descoperit și cahle cu inscripții, acestea desemnînd numele Sfîntului Dumitru înfățișat militar călare. Cahla descoperită la Curte prezintă un nou tip inconografic, mai puțin cunoscut secolului al XVII-lea, căreia îi aparține.

La est de cele două clădiri din lemn, la cca. 24 m, au fost descoperite în anul 1954, ruinele unui *turn cu ziduri din piatră*[623], groase de 1,20 m, ce urmărește un contur aproape pătrat, avînd lungimea laturilor

https://biblioteca-digitala.ro

exterioare de circa 10 m. În interiorul turnului s-a surprins un pavaj de cărămidă. Constructorii au căutat să evite pericolul alunecării straturilor prin introducerea pe fundul șanțului de fundație a unor stîlpi de lemn, de circa 12—15 cm grosime, aceștia fiind dispuși de-a lungul șanțului, în șiruri. S-au dezvelit cinci șiruri de pari, distanțați la cca. 30 cm unul de altul, bătuți în pămînt pînă la 1,50—2,00 m. Materialele arheologice surprinse în acest turn au fost datate de către autorii de atunci ai cercetării, ca aparținînd celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea. Însă, trebuie de subliniat faptul, destul de important că, zidurile acestei construcții au fost fundate pe resturile unei locuințe datate în vremea lui Alexandru cel Bun [624]. Toate aceste precizări ne conduc la concluzia că turnul-locuință a funcționat, ca și clădirile din lemn amintite mai sus (C1 și C2), pînă în a doua jumătate a sec. al XV-lea, cînd a fost distrus sau s-a renunțat la el, datarea menționată reprezentînd limita *post quem non*.

Rejudecînd astăzi stratigrafia acestor construcții, în condițiile unei mai bune datări, pare posibil să se opinieze că zidurile construcției în discuție nu pot fi decît cele ale unui *turn-locuință*, aparținînd, cel mai tîrziu, epocii lui Alexandru cel Bun, dacă nu chiar fondatorului Curții domnești, voievodului Petru I Mușat. Atribuirea locuinței-turn [625], primului ctitor al complexului ni se pare cea mai logică ipoteză, mai ales dacă avem în vedere și faptul că tot el este și ctitorul celor două cetăți din piatră de la Suceava. Alte date de planimetrie vin să confirme această ipoteză.

Astfel, prin poziția sa în dreptul joncțiunii cu clădirile din piatră din vremea lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, turnul-locuință nu poate fi considerat că a fost proiectat în compoziție arhitecturală cu nici una dintre cele două clădiri (C2, C4), nici luate separat, nici în etape cînd ele funcționează împreună, atît datorită zidului lor transversal despărțitor, care este poziționat în dreptul mijlocului turnului, cît și orientării zidurilor acestui turn, ușor diferit de cele două construcții din piatră. Ținînd cont de existența, mult mai la vest, a celor două clădiri din lemn (C1 și C2), este foarte probabil că turnul-clopotniță fie că se lega organic de ele (distanță de cca 24 m), fie de o altă clădire din lemn sau chiar din piatră atribuită lui Alexandru cel Bun (distanța era de 2 m). Existența unui astfel de complex-casă cu turn-locuință ar fi pentru *prima dată* de semnalat în spațiul de la est de Carpați și în această epocă, singurele cazuri pe care le cunoșteam, apropiate în spațiu, dar cu un secol mai timpuriu, fiind în zona Sibiului și a Bistriței transilvănene [626].

Ipoteza ridicării unei case cu *turn-locuință de piatră* (10/10 m) încă din perioada domniei lui Petru Mușat I pare plauzibilă, atît datorită unor exemple destul de apropiate, în spațiu și provenite dintr-o zonă cu suficiente legături cu Suceava, cît și presupunerii, destul de întemeiate, că ar părea curios ca voievodul care inițiază construcția a două cetăți de piatră, să nu fi ridicat pentru uzul propriu și o casă mai solidă și mai sigură din zid. Turnul, poate rămînînd numai cu funcția de „apărare" și de „reprezentare" a puterii domnului în ansamblul orășenesc, a fost utilizat și mai tîrziu împreună cu construcția din piatră

https://biblioteca-digitala.ro

din timpul lui Alexandru cel Bun, renunțindu-se la el abia în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cînd distrugerile provocate de incendiul de la 1476, l-au făcut inutilizabil.

În sensul acesta nu trebuie încă îndepărtată nici ideea că turnul ar fi fost ridicat din vremea lui Alexandru cel Bun [627], o dată cu o clădire care a fost desființată mai tîrziu de construcția C3. În ceea ce privește funcționarea turnului (T) împreună cu clădirea C3 aceasta a fost posibilă, fără nici o îndoială, printr-o legătură ce se realiza la nivelul etajului. Un exemplu de astfel de rezolvare îl găsim, mai tîrziu, la mijlocul secolului al XVI-lea la „Casa Petru Rareș", de la mănăstirea Bistrița—Neamț, unde cercetările au demonstrat existența unui pod ce lega etajul casei de paraclisul adosat turnului-clopotniță, din mijlocul incintei. Privit în context european, turnul-clopotniță din Suceava prezintă o formă mai tîrzie a unui tip de construcție larg răspîndită în Europa central-medievală (secolul XII—XIII) [628].

Cea de-a *doua etapă* constructivă, legată de extinderea Curții domnești din Suceava, aparține voievodului Alexandru cel Bun (1400—1422). În secolul al XV-lea, așa cum atestă observațiile de natură arheologică pentru extinderea spațiului și a incintei au fost necesare răzuiri și nivelări substanțiale, mai intîi în partea de nord-vest, iar apoi și către sud-est, stratul de depuneri ajungînd uneori la grosimi apreciabile. Unele observații făcute recent vin să dovedească cu certitudine efectuarea unor astfel de lucrări de amploare la Curtea domnească din Suceava în timpul domniei voievodului Alexandru cel Bun.

Datele de care dispunem acum ne permit să afirmăm că pe lîngă refacerea unor construcții de lemn, lucrările pe care le avem în vedere au avut ca principal obiectiv ridicarea unor construcții de piatră. După cum am văzut, funcționarea celei de a doua construcții din lemn, din perioada Petru Mușat, cît și pavajul din jurul său a fost de scurtă durată, ele încetîndu-și existența la începutul secolului al XV-lea ; după răzuirea acesteia a fost ridicată pe același loc, tot *o construcție de lemn* de mari proporții, construcție aparținînd lui Alexandru cel Bun [629]. În sensul acesta se constată că, exact la nivelul podelei locuinței se așează birna-talpă a peretelui noii construcții, asupra dimensiunilor căruia nu putem face nici o apreciere, aceasta fiind la rîndu-i, distrusă de intervenții tîrzii. Concomitent, însă, cu ridicarea noii construcții, s-a renunțat la pavajul de prundiș care o deservise pe precedenta, pavajul fiind acoperit cu un strat de pămînt.

În acest fel, s-a ridicat cota nivelului de călcare în suprafața dintre această nouă construcție de lemn și marea construție cu beci tot din lemn, din vremea lui Petru Mușat, cu circa 25 cm. Încheierea lucrării a fost marcată de amenajarea unui nou pavaj de prundiș, asemănător cu cel precedent. Datele tehnice privitoare la această nouă construcție se referă doar la latura de vest a ei, restul fiind distrus de intervenții ulterioare. Ceea ce este sigur, este că peretele longitudinal al construcției era paralel cu cel similar al vechii construcții (Petru Mușat), cu beci. Șanțul bîrnei-talpă de pe latura de vest a construcției a fost surprins pe o adîncime medie de 0,60 m, avînd lățimea maximă de 0,28 m. Inte-

https://biblioteca-digitala.ro

resant de semnalat este faptul că în cuprinsul secțiunii ce a surprins această construcție s-a păstrat *in situ* o bucată carbonizată, din birnatalpă, pămîntul ajungînd să capete o culoare roșie-cărămizie, ceea ce ne dovedește că locuința a sfîrșit prin a fi incendiată. Cea de a doua construcție, aparținînd tot lui Alexandru cel Bun, corespunzătoare celei de-a doua etape, a fost ridicată din piatră și a funcționat concomitent cu vechea construcție din lemn, (Petru Mușat), turnul-locuință și construcția de lemn Alexandru cel Bun amintită mai sus.

La această nouă construcție din piatră a lui Alexandru cel Bun ne reține atenția, în mod special, zidul de incintă de pe latura de nord (acest zid taie două construcții din lemn și chirpic, în a căror umplutură se aflau materiale ceramice de la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor) și primul corp de clădiri prevăzute cu beciuri de pe latura de est [630]. Această construcție din piatră din vremea lui Alexandru cel Bun este reprezentată de ruinele tronsonului nordic al laturii de est a ansamblului. Concepută pe un plan rectangular de circa 15,90 12,40 m, pivnița este împărțită în trei nave longitudinale, cele de vest și centrală fiind despărțite prin pile de zidărie, iar cea de-a treia navă avînd patru compartimente ce se deschid spre cea centrală prin uși (cu excepția spațiului sudic, care, astăzi nu mai păstrează peretele despărțitor de est). Intrarea în pivniță se făcea printr-un plan înclinat, avînd gîrlici exterior zidit în piatră. Jos era o ușă de la care astăzi, nu a mai rămas decît un prag de piatră. Pînă relativ recent construcția a fost atribuită secolului al XVII-lea [631]. Abia în anii 1975—1977, după descoperirea întregii laturi de est a palatului precum și după efectuarea sondajelor din curtea interioară a Curții, ridicarea construcției amintite, realizată din piatră a fost atribuită domniei lui Alexandru cel Bun (circa 1410) [632], de asemenea, se presupune că, la acea dată, spațiul interior al pivniței era compus din aceleași trei nave, dar acestea erau despărțite între ele numai prin două șiruri de pile de zidărie și neavînd alte compartimente interioare.

Compartimentarea și refacerea pilelor s-au realizat, foarte probabil, spre sfîrșitul secolului al XV-lea, cînd se înregistrează intervențiile radicale din planimetria ansamblului Curții, legate de incendiul amintit mai sus (din 1476); atunci au fost distruse complet cele două clădiri din lemn, Petru Mușat și Alexandru cel Bun, turnul-locuință Petru Mușat și foarte probabil nu în mică măsură, însăși construcția din piatră Alexandru cel Bun. Celelalte intervenții remarcate la nivelul pivniței [633] constau din refacerea șpaleților și arcelor ușilor și au fost atribuite fazei de la mijlocul secolului al XVII-lea.

Tot epocii lui Alexandru cel Bun i se atribuie ridicarea *primei locuințe de piatră*, pe care credem că o putem identifica, pînă în prezent, pe latura de nord inclusă în zidul încăperilor 1 și 2 ale clădirii Ștefan cel Mare (faza a doua, post 1485) [634] unde, nucleului de zidărie al incintei de la începutul secolului al XV-lea i s-au adăugat modificări ulterioare, o dată cu ridicarea clădirii Ștefan cel Mare, la finele secolului al XV-lea. Cele două clădiri de lemn existente în cadrul complexului, ca și clădirea de piatră Alexandru cel Bun au fost distruse integral sau serios ava-

https://biblioteca-digitala.ro

riate de un incendiu puternic (1476)[635], tot atunci trebuind să fie abandonat și turnul-locuință. Imediat după acest incendiu deci, în *vremea lui Ștefan cel Mare* (1457—1504), are loc cea mai importantă remaniere a ansamblului Curții domnești *(cea de a treia fază)* prin adăugarea la sud, în continuarea construcției Alexandru cel Bun, a unei clădiri (C4), precum și prin adosarea la zidul de incintă nordic, o dată cu extinderea incintei spre vest, a unui corp de clădire (C5). Distrugerea în primul rînd a construcției de bîrne prevăzută cu beci, de la finele secolului al XIV-lea, a făcut să apară în interiorul curții o adîncitură de mari proporții, a cărei umplere se impunea. La această operație au servit nu numai resturile acestei construcții, ci și acelei construcții alăturate din vremea lui Alexandru cel Bun. În final după, nivelarea terenului, în cuprinsul întregii Curți a fost așezat un strat de prundiș, de grosimi variabile, prundiș care a servit ca „pat" pentru un pavaj cu lespezi mari de piatră, care ocupau întreaga curte interioară a reședinței domnești.

Data la care s-a petrecut amenajarea acestui pavaj trebuie să fi marcat încheierea altor lucrări de mare amploare, executate de Ștefan cel Mare, la Curtea domnească din Suceava, lucrări făcute în două faze distincte : construcția parterului (C5) de pe latura de nord a Curții domnești, care suprapune direct resturile incendiate și nivelate ale diferitelor locuințe din lemn, ce se găseau în jurul Curții (această extindere a laturii de nord s-a petrecut în două faze ante 1485 și post 1485)[636]; prelungirea spre sud a tronsonului de beciuri început de Alexandru cel Bun pe latura de est a Curții (C4).

Dacă amenajarea acestui pavaj de prundiș și lespezi de piatră poate fi considerată ca punct final al unor ample lucrări desfășurate aici în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, încadrarea cronologică foarte strictă a acestora întîmpină unele dificultăți, întrucît și în prundișul de sub lespezile pavajului s-au aflat monede care ajung pînă la anul 1485. Calitatea deosebită a acestui pavaj nu a impus o refacere a lui, ci, cel mult, efectuarea unor lucrări de întreținere sau de înlocuire a unor lespezi mai uzate. Abia după ce Curtea domnească a încetat să mai funcționeze, ceea ce înseamnă cel mai devreme sfîrșitul secolului al XVII-lea, pe pavaj au început să se depună diverse resturi de cultură materială, în aceasta constînd și explicația existenței pe pavajul din curtea interioară a unor resturi de cultură materială ulterioare secolului arătat.

Sub raportul planului, una dintre caracteristicile curții lui Ștefan cel Mare, moștenită de la planimetria casei bizantine[637] constă în dispunerea încăperilor în jurul unei *curți centrale,* care concentra întreaga viață și activitate a curții, izolată de exterior pe latura de sud de un zid*. Mai mult chiar decît arhitectura religioasă, spiritul constructorilor locali și contribuția unor meșteri veniți din Transilvania i-au conferit planimetriei arhitecturii Curții domnești din Suceava o linie proprie, unică,

* Cercetări efectuate de Emil I. Emandi, în cursul anului 1990 ; pe latura sudică a curții s-a pus în evidență un turn pătrat (6/6 m) ce se integra în incinta zidului.

https://biblioteca-digitala.ro

în care elementele bizantine și gotice sînt topite într-o formulă nouă originală, aceea a *palatului „ștefanian" cel mai elocvent și mai caracteristic tip de casă domnească creat în zona dintre Carpați și Nistru.* Clădirea ridicată de Ștefan pe latura de est (C4), în continuarea celei ce a aparținut lui Alexandru cel Bun, s-a păstrat doar la nivelul pivniței, ea fiind concepută simplu, pe un plan dreptunghiular și avînd axul lung pe două pile puternice, de zidărie, ce despart cele două spații acoperite cu bolți semicilindrice, așezate transversal și întărite cu arce dublouri. Această soluție a rezultat din analiza martorilor rămași, pila și respectiv colțul sud-vestic al pivniței care, pînă la înălțimea de 2 m nu se păstrează urme de nașteri de arc sau boltă. În ipoteza așezării longitudinale a bolților, secțiunea verticală a pivnițelor avea un profil cu totul neobișnuit pentru epocă. Între pilele centrale și cele adosate pereților de nord și de sud, bolțile erau ramforsate probabil, cu arce dublou, așa cum existau la pivnițele vestice ale fortului mușatin din Cetatea de Scaun, la Cetatea Neamțului — pivnițele de est — precum și la casa domnească de la Mănăstirea Putna. Modul de compunere a planului și de boltire a beciurilor de la curtea din Suceava anticipează însă, cu aproape un secol, structura pivnițelor din piatră din zona comercială a orașului, de asemenea împărțite în două și trei nave prin șiruri de arcade care susțineau bolți semicilindrice. Pe latura de vest a clădirii, se găsește o încăpere îngustă, de circa 1,20 m, presupusă a fi folosită drept casa unei scări interioare, de acces în pivniță dar pe care arh. Gh. Sion o presupune a fi fost mai curînd proiectată drept *tainiță* și folosită ca atare, pe toată durata existenței Curții domnești. Accesul în tainiță se realiza, probabil, printr-o deschizătură lăsată special în boltă (sau din tavanul de lemn), așa cum întîlnim în nenumărate cazuri ale arhitecturii medievale.

Pentru folosința în comun a pivnițelor clădirilor de pe latura de est (C3 și C4) zidul despărțitor, inițial, clădirii nordice, a fost străpuns, în dreptul traveelor boltite ale primei clădiri și întărit cu pile de zidărie adosate simburilor rămași. Pilele au fost executate din material recuperat inclusiv cu piese de arhitectură, aparținînd fazei Alexandru cel Bun. La baza pilelor a fost utilizată o rețea de grinzi din lemn, pentru orizontalizarea și pentru repartizarea eforturilor structurii de rezistență. Peretele de sud al pivniței Ștefan cel Mare are proiectată o ușă, care comunică cu o mică construcție, adosată aici în secolele XVI—XVII ; resturile zidurilor păstrate creează bănuiala că ușa ar fi fost construită mai mult pentru a adăposti o scară de acces la pivniță, decît pentru a realiza un punct fortificat în capătul clădirii.

Tot în secolele XVI și XVII pot fi situate și lucrările legate de consolidarea pereților de est ai clădirilor C3 și C4, cu cinci contraforturi și cu o a doua pînză de ziduri, măsură ce se impunea probabil, deoarece dimensionarea sălii (noi o socotim sala principală a palatului, adică sala Sfatului domnesc, cu o suprafață de 144 mp) impunea după trecerea unui număr de ani, consolidarea sa. Latura lungă dinspre est a acestei săli, probabil cu largi ferestre, avea priveliștea deschisă spre „grădina domnească" și biserica de curte. Judecînd după fragmentele de

https://biblioteca-digitala.ro

zid adosat și dispunerea contraforturilor de pe latura estică, sala aceasta era extrem de spațioasă și prin înălțime, fiind acoperită probabil cu bolți în cruce ca și celelalte patru săli învecinate.

Corpul de clădiri (C5) fără pivnițe de pe latura nordică a fost ridicat, ca și cel de pe latura estică (C4) prevăzut cu pivniță, la sfîrșitul secolului al XV-lea, fără a fi exclusă posibilitatea construirii în mai multe etape, așa cum pare să reiese din existența unor variații a grosimii fundațiilor (1,20 m fundație Alexandru cel Bun și 0,60 m fundație Ștefan cel Mare) și a traseului elevației încă păstrate. Clădirea de nord se compune dintr-o însușire de șapte încăperi, pe o lungime de 53 m (întreaga latură de nord a curții măsoară 66 m), din care încăperea 3 este posibil să fi fost subîmpărțită, iar încăperile 4, 5 și 6 modificate, așa cum rezultă, pentru cea dintîi, din amorsa de zid descoperită pe vest, iar pentru celelalte, din zidurile transversale ce se alipesc la zidul nordic. Lățimea corpului de clădire este de 9,50 m. În zona încăperii 4, de pe latura nordică se afla gangul de acces în curtea interioară. Încăperea poartă doi pinteni de zidărie pe mijlocul laturilor transversale pe care se sprijinea arcul dublou ce subîmpărțea bolta cilindrică a gangului, asemenea intrărilor bine cunoscute în epocă ; exemple mai apropiate găsim la Voroneț și Sfîntu Ioan cel Nou din Suceava. Fundațiile acestui întreg ansamblu de pe latura de nord suprapune direct urmele unor locuințe din lemn (nr. 53, 54, 55, 56) incendiate în cursul asediului din anul 1476. Elocvente, în acest sens sînt numeroase descoperiri de cahle, arse la roșu, nesmălțuite, de o varietate uimitoare (Cahle cu fața traforată și decorate cu motive geometrice de factură gotică ; cahle cu fața plină și decor în relief sînt foarte variate ca reprezentare : „Sf. Gheorghe" ; „Cerbul" ; „Călărețul cu arc" — tip nou de cahlă ; „Leul rampant" ; „Grifonul" ; „Cavalerul și doamna sa" ; „Vulpoiul predicînd" — tip nou de cahlă ; cahlă cu decor geometric ; cahlă smălțuită în verde reprezentînd schema dezvoltată a Moldovei), descoperite în aceste locuințe a căror existență încetează spre finele celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea ; după această dată se înscriu și etapele constructive Ștefan cel Mare, care au durat cel mai tîrziu pînă spre sfîrșitul secolului al XV-lea.

Noul palat Ștefan cel Mare, de la sfîrșitul secolului al XV-lea avea așadar 7 încăperi pe latura nordică și 5 încăperi pe latura estică, acestea din urmă fiind așezate pe un vast subsol, cu bolți puternice de piatră. Edificiul acesta, în care dispoziția încăperilor construite în plan regulat sub forma literei „L", iar latura sudică închisă de un zid de incintă, avea probabil o intrare pe fațada vestică în curtea interioară, iar de aici, în palat intrarea se făcea în mod sigur pe latura de nord între camerele 4 și 5, evidente fiind în acest sens pilonii de zidărie ce pornesc chiar din construcția zidului ; toate aceste elemente sugerează o intrare monumentală boltită.

Judecînd după structura clădirilor și după urmele arheologice păstrate la Suceava, zona de interes a fost conferită laturii estice, pe care a fost amplasat palatul propriu-zis. Pe laturile de nord și sud au fost amplasate clădirile-anexă și de serviciu, în special pe sud, spre rîpa

https://biblioteca-digitala.ro

pîriului Șipot ,unde au fost descoperite fragmente de conductă de apă și canalizare [638]. Clădirile aveau parter sau subsol și un al doilea nivel, așa cum s-a găsit la marea majoritate a clădirilor de epocă, accesul la nivelul superior realizîndu-se cel mai probabil prin scări și galerii exterioare din lemn. Este foarte probabil că la clădirea principală — palatul, accesul să fi fost realizat printr-o scară de piatră, nelegată organic de clădire, asemănătoare cu cea de la Cetatea de Scaun. În problema acoperișului se poate spune că, datorită volumelor diferite ce trebuiau reunite, era strict necesar folosirea unor acoperișuri distincte. Datorită numărului relativ mare de elemente gotice decorative și structurale, găsite în fragmente la Curte și Cetate [639], asemănătoare cu cele din castelele ungare, transilvane sau poloneze putem afirma că și acoperișurile Curții domnești erau și ele fragmentare ca și cele de inspirație gotică [640], așa cum rezultă și din știrile documentare [641], Curtea din Suceava era acoperită cu învelitoare de șiță. Reprezentarea palatului pe o cahlă din secolul al XV-lea, descoperită la Curtea domnească, confirmă nu numai forma acoperișului cu învelitoare de șiță, dar ne redă și intrarea monumentală în curtea sa prin cele două turnuri masive și înalte, legate printr-o arcadă.

În această formă, ansamblul de la Suceava este cel mai reprezentativ pentru arhitectura curților voievodale din Moldova pentru secolul al XV-lea și chiar cel următor. Deși in momentul de față nu cunoaștem decît trei din laturile complexului închis al curții, cea nordică fără pivnițe în întregime cercetată (circa 66,00 m), cea estică cu pivnițe, probabil, în cea mai mare parte (circa 35,00 m) dezvelită și cea sudică descoperită parțial (cca 10,00 m), constînd din zid de incintă și construcție de beciuri ce se prelungea sub nivelul curții interioare ce era pavată cu lespezi din piatră, ne îndreptățește să afirmăm că *sediul voievodal de la Suceava era cel mai mare pentru acea epocă din țară* (avînd suprafața de peste 0,25 ha) a cărui *planimetrie și arhitectură se individualizează ca unicat ;* și în cazul de față, aici, la Curtea domnească, se remarcă epocă de înflorire a Moldovei, marcată prin personalitatea marelui voievod Ștefan cel Mare, ultimele decenii ale veacului al XV-lea constituind perioada de avînt și împlinire a unui stil (atît în arhitectura laică, cît și cea religioasă) denumit, ulterior, „moldovenesc". Prin planimetria și structura sa (ceea ce s-a conservat pînă în zilele noastre) nu ne mai surprinde să constatăm aplicarea unei concepții clare în închegarea funcțiilor ce trebuiau să o îndeplinească.

Formată dintr-o incintă patrulateră ce închidea o curte interioară pavată cu lespezi, în suprafață de cca. 1 000 mp (începînd din ultimele decenii ale secolului al XV-lea), cu corpuri de clădiri amplasate perimetral, zidurile exterioare avînd și rolul de zid de incintă, Curtea domnească de la Suceava se deosebește esențial de cele cunoscute fie în Moldova [642], fie în Țara Românească [643].

Ce-a de-a patra fază, corespunzătoare secolelor XVI—XVII, poate fi considerată mai mult ca o refacere a curții. Datele documentare și arheologice confirmă aceste refaceri întreprinse la Suceava mai ales în timpul domniei lui Vasile Lupu (1643—1652), acestea fiind considerate

https://biblioteca-digitala.ro

ultimele amenajări din cadrul curții. Astfel, documentele scrise consemnează în 1638, corespondența dintre Hance vornicul de Suceava și Andrieș judele Bistriței, care atestă folosirea unor meșteri bistrițeni la unele lucrări de la Curtea domnească [644]. Dintre lucrări menționăm pe cele legate „la uși și la ferestre și la bolte" [645], iar dintre materialele necesare erau solicitate mai ales „cuc de șindrile și de leaturе" [646]. La rindul lor, cercetările arheologice [647] au descoperit pe latura de est a palatului lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, refacerile din timpul domniei lui Vasile Lupu, intrările boltite din cărămidă și cu ancadramente de piatră la uși. În săpături au fost surprinse resturile prăbușite ale bolților de cărămidă ale pivniței, ce se sprijinea pe pilonii centrali și pe pereții nișelor laterale de pe latura de vest. Alături de aceste refaceri, Vasile Lupu, tot acestei etape îi corespund, probabil adosarea unui zid cu contraforturi, pe latura de est, și prelungirea (cu 7 m) tronsonului de beciuri (clar adosate) în continuarea celor din etapa precedentă, Ștefan cel Mare. În suprafață de 50 mp, aceste pivnițe au fost dezvelite numai parțial.

Materialul arheologic descoperit [648] în tronsonul de pivnițe refăcute corespunde secolelor XVI—XVII și constă mai ales din cahle și plăci de decorație interioară (ceramică de Iznik) ce provin cu siguranță de la sala sfatului domnesc, ca și de la celelalte încăperi alăturate, ale familiei domnitoare. Cahlele de sobă datate în secolul al XVII-lea [649], fie smălțuite (verde și maro), fie nesmălțuite sînt de o varietate și bogăție rar intîlnite, ceea ce reflectă un fast deosebit al încăperilor și un gust rafinat al familiei voievodale. Aceste piese au cîmpul decorat cu motive vegetale, geometrice și antropomorfe. Cele mai numeroase cahle sînt cele decorate cu motive vegetale (frunze de stejar, de ciulin, vrejuri, struguri, frunze de mure, flori și fructe); de asemenea apar cahle cu motive îmbinate, cele geometrice cu cele florale.

Motivele geometrice ce ornamentau atît cahlele obișnuite, cît și cele de cornișă, sînt de asemenea foarte variate: baghete în relief, cruce latină încadrată de dreptunghiuri în care se găsesc înscrise linii frînte, curbe, triunghiuri, „dinți de fierăstrău" etc. Cahlele decorate cu motive antropomorfe sînt mai puțin folosite în raport cu celelalte. Dintre motive amintim: perechea de nobili (cavalerul poartă pantaloni bufanți, cizme, o beretă cu pană și sabie la șold, o mînă și-o ține în șold, iar pe cealaltă o sprijină pe o persoană feminină. Aceasta din urmă poartă o rochie cu guler „Maria Stuart" cu corsajul pe talie, cu mîneci bufante și o fustă amplă, brodată cu șiruri). Există de asemenea cahle cu un singur personaj sau numai cu îngeri tenanți. Întreg ansamblul de cahle provine de la o sobă monumentală, din sala mare, sobă la care alternau cahlele smălțuite cu cele nesmălțuite [650].

Piese de asemenea factură au fost descoperite și la Curtea domnească din Iași [651], care în timpul lui Vasile Lupu cunoaște un fast deosebit. Fragmentele ceramice de Iznik descoperite la Curtea domnească sînt identice cu cele descoperite, pentru prima dată în Moldova, la Cetatea de Scaun a Sucevei, de către K. A. Romstorfer [652]. Sub aspectul datării, noi le legăm în cea mai mare parte de domnia lui Vasile Lupu, cînd se poate constata o mare frecvență a produselor otomane în Mol-

https://biblioteca-digitala.ro

dova. De asemenea trebuie să facem precizarea că o serie de fragmente ceramice de tip Iznik de la Curte provin de la căni și se datează în a doua jumătate a secolului al XVI-lea[653]; pe un fond alb, motivele albastre prezintă vreji fini dispuși în „spirale" sau în așa numitul decor, în „solzi de pește" și „ochi de păun".

Prin introducerea plăcilor de faianță turcească în decorul curților domnești, la sfîrșitul secolului al XVI-lea și prima jumătate a celui următor, s-a continuat de fapt un procedeu tradițional, înlocuindu-se plăcile locale cu cele produse în centrul de la Iznik[654]. Plăcile decorative descoperite la Curtea domnească din Suceava (mai ales în tronsonul beciului ce este suprapus de sala mare) sînt puse în legătură cu lucrurile de restaurare întreprinse de Vasile Lupu. Ceea ce caracterizează în primul rînd, acest grup de plăci este strălucirea și puritatea coloritului. Decorul reia unele elemente geometrice și florale mai vechi de tipul rumi (frunze lungi de palmier cu marginile crestate, prinse de vreji)[655] care se îmbină cu motivele vegetale de stil chinezesc, denumite hatay (flori involute reprezentînd o anumită specie de lotus de origine chinezească). Florile mari de lotus și frunzele colorate în albastru de cobalt se detașează pe fond alb sau portocaliu, iar ramurile cu flori de răsură sînt de culoare albă sau verde de peruzea. O parte din aceste plăci, destul de rare, cunoscute numai la Curtea din Suceava și Iași, o formează cele care poartă inscripții în limba greacă. Starea prea fragmentară a acestor plăci nu permite reconstituirea vreunei inscripții. Raritatea acestor plăci cu inscripții în limba greacă se leagă de o comandă specială a voievodului Vasile Lupu pentru curtea sa[656], ele fiind realizate la atelierul de la Iznik care producea numai pentru clădirile imperiale. Cărămizile pavimentare (fie dreptunghiulare, fie hexagonale)[657] descoperite la curte (secolul XV—XVI și XVII), asemănătoare cu cele de la Cetate, erau folosite la pardosirea camerelor palatului; probabil că unele din ele erau smălțuite. Fastul deosebit al curții din timpul lui Vasile Lupu, documentat de materialele arheologice, este confirmat și de izvoarele scrise interne și externe ale vremii.

Nu știm cu certitudine cînd anume după domnia lui Vasile Lupu, dar tot în cursul secolului al XVII-lea, Curtea domnească din Suceava și-a încetat definitiv existența. Sigur se știe că nivelul general de distrugere a Curții este peste tot datat la sfîrșitul secolului al XVII-lea, tot de atunci datînd și cele dintîi demolări de ziduri. S-ar putea că abandonarea curții să se fi făcut concomitent cu Cetatea (după 1675), în timpul domniei lui Dumitrașcu Cantacuzino. Oricum, cert este că la sfîrșitul secolului al XVII-lea, Curtea din Suceava era abandonată, călătorii străini[658] găsind aici „un palat de zid pustiu, în care mai înainte, în vechime, aici locuiau domnii Moldovei".

Pentru a avea o imagine de ansamblu asupra Curții domnești, în încheiere se impun a fi făcute o serie de reconstituiri cu titlu ipotetic asupra funcționalității unor încăperi și relevării celorlalte elemente din cadrul acestui complex domnesc. Imaginea curții voievodale din Suceava este greu de reconstituit nu numai pentru etapa mai îndepărtată a secolelor XIV—XV, dar și pentru epoca aparent mai bine cunos-

https://biblioteca-digitala.ro

cută a domniei lui Ştefan cel Mare şi Vasile Lupu. Dintre clădirile componente ale curţii azi se mai păstrează camerele rezidenţiale destinate probabil locuinţei domnului, a familiei sale şi slujitorilor (asemenea locuinţe întîlnim la Suceava şi la Cetatea de Scaun), grupate în jurul unei săli mari (12/12 m), probabil *sala de adunare a sfatului domnesc şi de ceremonial*, care era amplasată pe latura de est (ca şi la curtea din Tîrgovişte)[659] deasupra tronsonului de beciuri, şi prea puţine alte edificii precum şi elemente legate de decorul şi zestrea interioară a camerelor. Materialul de bază folosit la ridicarea curţii l-a constituit piatra brută legată cu mortar constituit din var hidraulic gros de culoare albure (pentru secolul XV) sau de culoare cenuşie şi mai puţin consistent (secolul XVII).

Probabil, în primele etape (Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare) bolţile din pivniţe şi de pe coridoarele de trecere, chenarele ferestrelor şi uşilor, ca şi cornişa au fost realizate tot din piatră cioplită şi făţuită cu deosebită îngrijire. Dacă analizăm cîteva detalii de ordin decorativ, fie floral, fie geometric, constatăm o îmbinare surprinzătoare de elemente bizantine, orientale şi gotice. Tot de inspiraţie occidentală, purtînd amprenta barocului orientalizat — care în vremea lui Vasile Lupu a dobîndit forma de expresie proprie — este şi întreaga decoraţie bogat sculptată în piatră, precum şi plăcile de Iznik şi sobele de cahle în care frunza de acant şi floarea de crin se întîlnesc cu laleaua şi garoafa orientală. Din relatările celor mai mulţi călători, privit din exterior, palatul era mult mai simplu şi auster (faţadele exterioare erau caracterizate în primul rînd prin suprafaţa liniştită a zidului ; ornamentaţia principală a faţadelor o constituiau ancadramentele ferestrelor, a portalului de intrare, completate probabil cu steme şi pietre cu inscripţii) în raport cu strălucirea şi bogăţia interioarelor (pardoseli din cărămizi pătrate sau hexagonale, sobe de cahle ; plăci de faianţă ornamentale de perete — de Iznik).

Credem că cele două săli principale de pe latura de est, presupuse de noi a fi sala cea mare de recepţii a divanului (144 mp) şi spătăria (98 mp), erau acoperite cu bolţi în arcade frînte cu nervuri cioplite în piatră, profilate şi împodobite, probabil, cu elemente heraldice şi rozete. Celelalte încăperi puteau fi împodobite mai simplu cu bolţi semicilindrice sau cu lunete, ca la mănăstiri. Neîntîlnindu-se în cercetările arheologice urme de pictură murală, sîntem înclinaţi a crede că sistemul de împodobire a camerelor a constat fie din plăci de lut ars, fie mai tîrziu de plăci de ceramică de tip Iznik. Palatul era acoperit cu şiţă, avînd probabil un acoperiş fragmentat de inspiraţie gotică. În ultima etapă de construcţie din secolul al XVII-lea s-a folosit şi cărămida la construirea bolţilor semicilindrice întărite de arcuri dublouri şi a celor în leagăn care acopereau pivniţele şi încăperile. Din datele documentare prezentate mai sus s-a putut deduce că din vremea lui Vasile Lupu se introduc, sub înriurirea meşterilor transilvăneni (care au lucrat la uşi, ferestre şi bolţi) bolţile de penetraţie, folosite în special pentru boltirea încăperilor luxoase de la parter şi probabil de la etaj, mai ales de pe latura de est a curţii. E posibil ca

https://biblioteca-digitala.ro

și lemnul să fi fost folosit, mai ales pentru scările interioare acoperite. O caracteristică a ansamblului de la Suceava este existența unui spațiu central-închis, formînd o curte interioară pavată. Acest spațiu de formă rectangulară era închis pe latura de nord de zidul de incintă prevăzut cu camere, iar pe latura de sud de un zid simplu cu turn, flancat la bază de o pivniță.

Fațada principală a palatului era îndreptată spre nord, acolo unde s-a dezvelit și girliciul de acces la subsol, de unde e posibil să fi fost înălțat un foișor din care se pătrundea în apartamentele parterului. Din ferestrele de pe această latură nordică a locuințelor 1 și 2 (încă și azi conservate) pe care noi le socotim a fi apartamentele private ale domnului, ochiul cobora în Ulița mare boierească sau Domnească spre piață unde se desfășurau principalele ceremonii de reprezentare fie de natură sacră, fie profană. Cealaltă fațadă a curții, orientată spre est, avea o priveliște minunată asupra „grădinii domnului" [660].

Suprafața curții numită ulterior și „ogradă domnească" [661] se extinde, cuprinzînd grădini, livezi și fîntîni, dincolo de zidurile de incintă ale curții. Potrivit relatării lui Bakšič (1641) [662], palatul de la Suceava, avea una din fațade (cea estică) orientată înspre „grădina domnului" unde se găsește o „biserică catolică", „fîntîni cu apă rece" și „ape curgătoare" (e vorba de pîrîul Șipot, unde se amenajase și un „Rîmnic" — 1626) [663] toate organizate „în stilul Renașterii" [664]. Omul de cultură care a fost Petru Rareș și ulterior Alexandru Lăpușneanu, bunii cunoscători și admiratori ai Renașterii tîrzii, care se înconjuraseră de mulți occidentali, nu este exclus să fi cerut celor care au rezidat la Suceava să se inspire din principiile de compoziție ale palatelor văzute în lungile lor peregrinări prin țările Europei, știută fiind și dorința acestora de a face din Suceava „un oraș frumos din toate punctele de vedere" [665]. Tendința izolării palatului de restul ansamblului urban printr-o curte interioară și o grădină — care se desfășoară pe fațada principală în vecinătatea unui lac („Rîmnic") — era trăsătura caracteristică și altor curți feudale (de la Iași Tîrgoviște) [666]. În sensul acesta putem vorbi de o natură arhitecturalizată prin care armonia orașului se prelungește în sine prin natură și îi desăvîrșește acesteia imaginea servindu-se de forme care sînt luate din natură ; filozofii medievali consideră grădinile ca cele „mai pure dintre plăcerile umane... fără de care construcțiile și palatele nu ar fi altceva decît simple lucruri artizanale" [667].

Concepută ca un complex de clădiri, în cadrul „grădinii domnului" se găsea biserica-paraclis a curții. Potrivit datelor documentare și arheologice de care dispunem sîntem în măsură să afirmăm că, în cadrul Curții domnești din Suceava existau două biserici-paraclis : una ortodoxă și alta catolică. Această realitate istorică este reflectată mult mai tîrziu și în procesele verbale de delimitare a proprietăților orașului din 1785 [668], unde la numărul 466 este menționată biserica „Sfîntul Ioan", iar la numărul 427 o „biserică luterană" ambele construite pe „pămînt domnesc" de-a „lungul unei îngrădituri către piața de vite".

https://biblioteca-digitala.ro

Actuala biserică *ortodoxă Sf. Ioan Botezătorul* (cunoscută și sub denumirea de biserica beizadelelor, coconilor sau domnițelor)[669] aflată în grădina curții, la 55 m de palat, pe latura de răsărit este potrivit pisaniei (...io Vasile Voievod, Domn al Țării Moldovei a făcut această biserică *unde este hramul* Nașterii Sfîntului prooroc și înainte mergător și botezător Ioan : și s-a săvîrșit în anul 7151 — 1643)[670] ctitoria lui Vasile Lupu și „folosea de paraclis palatului domnesc"[671]. În anii imediat următori (1669) este menționat și „Ion tîrcovnicul de la *Bisericuța Doamnei den Curte,* den tîrg de Suceava"[672]. Biserica sală, cu navă mică de plan dreptunghiular, caracterizată prin lipsa absidelor laterale, clădirea are, ca și biserica mică a Dragomirnei, extremitățile rotunjite, pridvorul de formă poligonală fiind închis. Absida altarului, semicirculară atît în interior cît și în exterior, e sprijinită în ax de un contrafort. Între pronaos și naos se află două coloane octogonale care subliniază separația. Turla naosului, de o construcție aparte, e ridicată prin intermediul celor patru obișnuite arcuri moldovenești, după cum însă diametrul tamburului e redus cu ajutorul a patru rînduri circulare de cărămizi așezate sub formă de zimți, fiecare rînd ieșind progresiv spre interior. Plastica decorativă a bisericii aduce importante elemente noi caracteristice arhitecturii moldovenești în perioada de dezvoltare sub influența artei muntenești. Ca și la Aroneanu, de pildă, pe fațada bisericii apare, deasupra soclului, un rînd de creneluri formate din cărămizi așezate piezis. De asemenea, același briu de origine munteană înconjoară paramentul bisericii, separînd firidele de la partea inferioară a fațadei de rîndul de ocnițe din registrul superior. Turla se înalță pe o bază pătrată și una stelară, ambele fiind prevăzute cu cîte un rînd de ocnițe. Biserica este flancată în partea nordică de un turn clopotniță pe sub care o scară duce în subsolul naosului bisericii cu boltă semicilindrică, asemănător cu cel de la Pîngărați. Profilele ușii și ale ferestrelor sînt de factură gotică, însă deformate și combinate cu elemente străine (fig.39-40).

Referitor la vechimea acestei biserici-paraclis, date documentare sigure o atestă în secolul al XVI-lea. Astfel, după o însemnare, mai puțin plauzibilă din arhiva Decanatului catolic din Suceava, biserica Sf. Ioan Botezătorul este atribuită lui Bogdan al III-lea, în anul 1515[673]. O altă mențiune documentară mult mai sigură este cea consemnată pe un minei slav pe luna iunie, datat în secolul al XVI-lea, provenit de la mănăstirea Probota și care conține următoarea însemnare (la „fila 90") : „...Această cărticică, am răscumpărat-o Gligorcea și-au dat-o pentru rugăciunea mea și a soției mele și a copiilor, unde este hramul sfîntului și slăvitului prooroc și înainte mergător din tîrgul Suceava... În anul 7077 (1569) în vremea preotului numit Stiglea"[674] Recente cercetări arheologice[675] efectuate atît în exteriorul bisericii cît și în subsolul acesteia vin nu numai să confirme că, actuala biserică a suprapus o construcție mai veche, dar împinge datarea acesteia în raport cu documentele scrise în prima jumătate a secolului al XV-lea. În sensul acesta, cercetările arheologice din interiorul bisericii au scos în evidență cîteva constatări de reală însemnătate pentru evoluția ansamblului aulic de la Suceava : o dată cu ridicarea

https://biblioteca-digitala.ro

primului nucleu de piatră al curții din vremea lui Alexandru cel Bun, s-a construit și prima biserică-paraclis (din vechiul monument nu se mai păstrează în prezent decît zidurile altarului care au fost dezvelite în beciul suprapus de actualul naos și altar ; de asemenea în zona absidei altarului, zidul din fundație prezintă un decroș evident la baza sa ca urmare a amplasării pe aceleași trasee a fundației, bisericii Vasile Lupu ; tot în aceeași zonă, la adîncimea de 1,25 m, s-a depistat un pavaj de lespezi exterior, aparținînd primei biserici ce suprapunea resturile unei locuințe incendiate în secolul al XV-lea ; pavajul, de lespezi din piatră, din interiorul beciului — 5,90/4,10 m — aparține tot primei biserici, din secolul al XV-lea, care spre sfîrșitul secolului al XVI-lea își încetează existența) ; dezvelirea în interiorul beciului a numeroase oase arse de om deranjate în mod intenționat, denotă că biserica a suferit o serie de amenajări care potrivit datelor oferite de ceramica descoperită și a monedelor, aceasta s-a petrecut spre sfîrșitul secolului al XVI-lea ; marea cantitate de oase umane descoperite în această pivniță (șase cranii) suprapuse de o placă de mortar datată în secolul al XVII-lea, precum și a unui individ decapitat nederanjat și înhumat în mod creștinesc, ne îndreptățește să presupunem că această încăpere putea fi folosită și pentru înmormîntările slugilor de la curte ; pavimentul amenajat din lespezi de piatră din cadrul încăperii de tip pivniță, suprapus de oase umane deranjate și arsură, datate spre sfîrșitul secolului al XV-lea și al XVI-lea, corespunde din punct de vedere cronologic primelor trei decenii ale secolului a XV-lea și aparținea primei construcții * ; menționată pentru prima dată în secolul al XVI-lea (1569), biserica-paraclis aparținea de curte și a funcționat din momentul zidirii (sec. XV) în mod neîntreput pînă în secolul al XVII-lea cînd Vasile Lupu a refăcut-o din temelii. În secolul al XVIII-lea „rămînînd biserica pustie și la răsîpire" (1761) [676], unii istorici [677] au înclinat să creadă că ea a fost demolată de austrieci și a dispărut. Cu toate că, în martie 1777 generalul Spleny, guvernatorul militar al Bucovinei dăduse ordin să se cerceteze dacă se poate lua piatră de la „o biserică veche, pe jumătate ruinată, care se numea Biserica Fetelor" [678] pentru a se finaliza construcția unui „magazin militar" din apropierea sa, iar „tîrgoveții de frunte" ai Sucevei și-au dat consimțămîntul, totuși biserica nu a fost demolată, deoarece la sugestia acelorași tîrgoveți s-a luat piatră „de la ruinele castelului domnesc" și de la „fosta baie orășănească". Astfel a fost salvată de la demolare una din cele trei biserici [679] (Sf. Ioan Botezătorul, Mitropolia veche și Adormirea Precistei) care urmau a fi dărîmate pentru a se folosi piatra la alte construcții de interes public și particular. Ulterior biserica Sf .Ioan Botezătorul a preluat unele obiecte din inventarul bisericii Sf. Paraschiva, astăzi dispărută [680] „ca fiind refăcută prin grija epitropului Gh. Popovici și mai apoi restaurată (1884) și zugrăvită (1887) [681]. Biserica a dispus în tot cursul evului mediu „de o pivniță de piatră" ce era „dinaintea" sa [682] și de „un loc din vechime" unde în epoca modernă și-au construit case locuitorii suceveni („Gavril cojocariul", Vasile Abăr-

* Tot acestei construcții îi putem atribui și piatra cu inscripție din 1481, în limba slavă, găsită „in situ" în biserica de secol XVII.

https://biblioteca-digitala.ro

bieriței, Ștefan Poclitari — 1849)[683], pentru care plătesc bisericii „beazmăn de pe an pe an".

Tot în „grădina" palatului se găsea — cel puțin din prima jumătate a secolului al XVI-lea, dacă nu chiar de mai înainte — o mică biserică catolică, atribuită de Paolo Bonnicio (1632) lui Ștefan cel Mare, care ar fi fost ctitorul ambelor biserici catolice existente atunci la Suceava: „una pentru popor și alta *înăuntrul curții domnești*, pentru doamna sa și pentru slujitorii ei; una din biserici e închinată prea Sfintei Treimi, iar cealaltă Maicii Domnului".[684] În sensul acesta trebuie remarcat și faptul că, pe una din cahlele descoperite la Curtea domnească, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, reprezentînd o scenă catolică cu Sfîntul Hubertus ,este înfățișată și o biserică catolică în mijlocul unei grădini cu fîntîni și copaci a căror coroane rotunde și conice sînt puternic stilizate.

Quirini, un alt călător străin, remarca în 1559 la Suceava existența a „două biserici de piatră foarte încăpătoare"[685] ele fiind refăcute de actualul domn (Ieremia Movilă)... „una este a călugărilor dominicani (Buna vestire) și aparține sașilor, iar cealaltă a călugărilor franciscani (Sfînta Treime) are grija duhovnicească a polonilor".[686] În 1643, Bartolomeo Bassetti, în trecere prin Suceava observa „în apropierea palatului domnesc o biserică de zid închinată prea Sf. Sacrament (Sf. Treime ?)... lungă de 20 de pași, largă de 10, cu trei altare, ale căror chipuri sînt șterse cu totul; sînt două clopote, unul mare, altul mijlociu. Are 9 vii și o casă cu grădina sa de zarzavat"[687]. Bakšič (1641), Bandini (1646) și Georg Gross (1650) arătau că această bisericuță părăsită la vremea aceea și („În acest oraș se mai află o biserică în grădina domnului și aceasta este de zid avînd o lungime de 23 de pași și o lățime de 10 pași și e închinată trupului lui Isus. Acum are numai un altar, celelalte sînt ruinate. În clopotniță să află 2 clopote; biserica este încuiată, dar cheia o țin credincioși")[688] ulterior „arsă de tătari" (1650)[689], era în grădina domnului (in harto principis) avînd „ușile" și „podelele pavate cu piatră cioplită" distruse, iar cele „trei altare construite din piatră pavate" dărîmate; Gross adaugă că aici se afla mormîntul lui Despot Vodă[690]. În primii ani ai veacului nostru un sucevean se pare că a găsit, într-un mal surpat, o placă de metal, cu această inscripție care ar confirma mențiunea lui Gross: „Iohannes Iacobus Heraclides Basilicus Despota, dominus regni Moldaviae, in gratitudine nefenda proditus, miserrime, trucidatus, interiit nonis Novembris MDLXIII. Requiescat in pace".[691] Despre această bisericuță din grădina palatului, Bakšič și Bandini relatează că „Vasile Lupu ar fi dorit să o dezafecteze, Domnul a vrut să o ia cu el" fiind părăsită și ruinată, promițînd catolicilor din Suceava să le construiască o alta; pînă la urmă a renunțat, după efortul Mitropolitului Varlaam", care îi argumentă voievodului că, dacă va „lua aici această biserică în locul ei se vor lua zece de ale noastre în Polonia", (contrar acestei opinii este afirmația călătorului străin Bassetti din 1641, care afirmă că domnitorul ar fi „ocupat-o")[692]. În urma acestei tentative nereușite, Vasile Vodă a „făcut bisericuța unde este hramul Nașterii sfîntului prooroc și înainte mergător și botezător Ioan". Probabil voievodul dorea să refacă această veche biserică cu hramul Sf. Ioan Botezătorul cu piatra de la biserica

https://biblioteca-digitala.ro

catolică Sf. Treime aflată în ruină. Dovadă că vechea biserică catolică din cadrul Curții domnești nu a fost demolată de voievod sînt și știrile documentare ulterioare care pomenesc de biserică. Astfel, în documentul din 1768 [693] menționîndu-se „Ulița boierească" (sau Domnească) se arată că aceasta „începe de la *poarta bisericii Sfintei Treimi* și duce în sus pe lîngă biserica armenească (Sf. Maria) [694], care se află în mijlocul orașului pînă iarăși în cartierul armenesc, care uliță a fost pavată cu piatră și pe care uliță se află casa postelnicului Țica". Ulterior în registrul de delimitare a proprietăților (1785) din orașul Suceava la nr. 427 sînt înregistrate fundațiile unei „biserici luterane" pe teren domnesc (pe acest loc un oarecare „Constantin și-a ridicat casa pe curtea boierească, unde odată a fost înălțată o biserică calvină (?) și anume o mică bucată de teren a rămas cu fundația bisericii". Casa cu terenul au fost înstrăinate apoi lui Fidelis Wilhelm) [695] din apropierea altei biserici „părăsite", „Vinerea Mare" (sau Sf. Paraschiva) de la nr. 432, care a fost depistată și cercetată arheologic [696]. Din cele două biserici mai sus menționate (biserica „luterană" și biserica „Vinerea Mare") nu s-au mai păstrat decît o grămadă de pietre și zidărie" ce erau încă vizibile și în epoca modernă (1856) [697].

Tot în cadrul „grădinii domnului", potrivit cercetărilor arheologice (1988) [698] efectuate în apropierea bisericii Sf. Ioan Botezătorul, s-au depistat urmele unei construcții din piatră, impunătoare ca planimetrie (de formă dreptunghiulară 12/8 m) din care s-au conservat doar zidurile (grosimea 0,75 m) pivniței pe o lățime de circa 2 m. Ultimul dintre acestea era prevăzut cu chenar de fereastră. Durata de funcționare a construcției se înscrie între limitele secolelor XV (sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor) și sfîrșitul secolului al XVI-lea, cînd aceasta își încetează existența, ea fiind demolată în două etape succesive, dovada făcînd-o și cele două niveluri de umplutură (fragmente de piatră nerecuperate și lut galben, acesta din urmă provenind de la liantul ce lega sistemul de construcție). Dovadă că în secolul al XVII-lea clădirea nu mai funcționa, sînt fie, mormintele datate în aceeași perioadă ce suprapun construcția, fie conductele de aducțiunea apei ce o traversează. Materialele arheologice recuperate din nivelul de umplutură și datate în secolele XV—XVI, sînt foarte diverse ca factură: cahle smălțuite și nesmălțuite (predomină cahlele cu frunza de stejar în cruce și cu ghindă în centrul acesteia), plăci de faianță (produse de Iznik) pentru decorația interioară, ceramică de uz comun și de lux ornamentată în tehnica „sgraffito" și „chemplévé". Pornind de la dispunerea sa topografică (în apropierea bisericii paraclis și la circa 100 m de Curtea domnească) și luînd în considerare analogiile care se pot face cu casa doamnei Bălașa [699] de la Tîrgoviște, atît cu privire la forma sa planimetrică cît și la cea constructivă în raport cu palatul domnesc, înclinăm să credem că avem de-a face cu o construcție ce a servit drept sediu, fie al Mitropoliei Moldovei (distanța dintre această construcție și prima biserică a Mitropoliei — Mirăuți — este de 400 m), fie vreunui lăcaș școlar. De remarcat că în cercetările arheologice [700] inițiate în jurul primei Mitropolii a Moldovei — biserica Sf. Gheorghe — care a funcționat de la sfîrșitul secolului al XIV-

https://biblioteca-digitala.ro

lea [701] pînă la sfîrșitul primului deceniu al veacului al XVI-lea, nu s-a descoperit nici o clădire care să fi fost atribuită ca sediu al mitropolitului.

Prin amplasarea sa în „grădina domnului", clădirea de proporții mijlocii — putea corespunde funcției amintite, dacă avem în vedere și afirmația lui Bakšič, care relata că în orașul Suceava există și „o mănăstire cu biserica închinată unui oarecare Sf. călugăr Ioan și se spune că trupul său se află în acea mănăstire. Mănăstirea este a mitropolitului, este reședința sa, deși el stă aproape tot timpul cu domnul, și în mănăstire stă vicarul său cu călugării". [702]

Centrul civic medieval axat în jurul Curții domnești era marcat în spațiu fie prin masa de clădiri care reprezentau atribuțiile și semnificațiile funcționale ale spațiilor utilizate de colectivitate ca fapte de viață și cultură, fie de boieri care reprezentau autoritatea și puterea spirituală ce-au polarizat întreaga viață a orașului. Astfel, în extramuros, paralel cu zidul dinspre nord al incintei Curții domnești, se afla artera principală a așezării, Ulița Mare Domnească (sau boierească) [703] pietruită (cercetările arheologice au descoperit acest drum construit din „dale mici de piatră între care erau încastrate pietre mărunte și fragmente de cărămidă", el fiind datat în secolul al XVII-lea ; aceeași uliță — Boierească — e menționată și în secolul al XVIII-lea — 1768 — unde pavajul din piatră se mai păstra) [704], ce pornea de la biserica Sf. Dumitru, trecea pe lîngă Curtea domnească, biserica Sf. Ioan Botezătorul, și se sfîrșea în poarta bisericii Sfintei Treimi. Datorită acestui fapt, cele două componente principale ale curții ridicate în secolele XIV—XV — casa domnească și biserica — au fost amplasate foarte apropiat una de cealaltă. În secolul al XV-lea și în cel următor, așa cum atestă observațiile de natură arheologică, pentru extinderea spațiului construit și al incintei au fost necesare nivelări substanțiale mai ales în zona de nord (pavaj din piatră de rîu, Alexandru cel Bun ; două pavaje din lespezi de piatră, Ștefan cel Mare ; pavaj din piatră — lespezi — datat în secolul al XVII-lea) [705] a pieței, unde stratul de arsură și depuneri ajunge la grosimi de peste 1,50 m. Întreg ansamblul curții era aprovizionat cu apă prin conducte, (conducte de olane protejate de un zid de piatră, construit în formă de triunghi) [706], de același sistem beneficiind și „fîntîna domniei" (1634, 1738, 1761) [707], ce se afla în „piața mare" din fața Curții domnești unde era și „capul uliților". Recente cercetări arheologice [708] au pus în evidență existența unor rigole de scurgere a apei și murdăriei din zona centrală a pieței. Rigola descoperită era orientată N—S,adică dinspre curte spre pîrîul Șipot, principalul colector al rezidurilor din oraș ; rigola mai avea o ramificație care venea dinspre N—E, probabil din zona „tîrgului de jos". Era construită din lespezi de piatră (datată în secolul al XVII-lea), susținute de pereți clădiți din cărămidă legată cu mortar. În fața „pieței mari" (probabil exista și la Suceava o „piață mică" așa după cum o întîlnim în multe orașe medievale), pe partea opusă curții era biserica catolică „închinată Bunei-vestiri" [709], iar în mijlocul „pieței" se găsea „o biserică mare a Sf. mucenic Dumitru" [710]. Acest din urmă monument, împreună cu biserica unde se găseau moaștele Sf. Ioan cel Nou din apropierea curții ,lăcașuri simbolice al autorității politice și spirituale dom-

https://biblioteca-digitala.ro

nești, au purtat în planul lor trasat dintotdeauna după criterii ce nu erau doar cele ale funcționalității, în imaginile sale ce nu aparțineau doar ordinei decorative, înțelesuri mult mai profunde de *reprezentare vizuală* în forme de absolută originalitate, ceea ce se numește tot mai mult istoria *mentalului colectiv*. Crearea acestui complex de edificii monumentale (catedrala Mitropolitană ; Sf. Gheorghe ; biserica catolică Buna Vestire ; Curtea Domnească; biserica Sf. Dumitru și turnul lui Alexandru Lăpușneanu) pe un spațiu foarte restrins (120 000 mp) ce îngloba o piață, adică un loc al unei reprezentativități absolute și exclusive, s-a constituit într-un careu (fig. 82) conștient organizat, în care s-ar putea întîlni, din punct de vedere ideal, toate liniile orașului în toată funcționalitatea și reprezentativitatea lor, în mod variat amestecate și întreținute după destinația construcțiilor ca și după raportarea lor alternativă. Intenția a fost ca, venind dinspre nord, cel care merge spre „piață" să observe dintr-o privire Catedrala mitropolitană, Curtea domnească și turnul de intrare întrucît, arhitectul a fost interesat să obțină o perfectă vizibilitate a celor trei construcții în totalitatea lor, avînd ca punct de referință locul de intrare în oraș — Curtea domnească. Este o vedere simultană prin care se înfățișa într-un spațiu limitat, atît orașul *profan* (Curtea domnească) cît și cel *sacru*, reprezentat prin imaginea mitropoliei, a moaștelor Sf. Ioan cel Nou (aduse la Suceava în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, acestea au fost transportate în 1686 în Polonia de către Mitropolitul Dosoftei, care a trebuit să-l însoțească pe regele polon Ioan Sobieski ; au fost aduse din nou la Suceava în 1783) [711] și ale Sfîntului protector al orașului, Sf. Gheorghe (acesta apare și pe pecetea orașului) [712].

Dacă ne referim la arta vizuală și la viața medievală, a orașului potrivit informațiilor călătorilor străini, putem constata că între viața publică și manifestările religioase nu se face nici o distincție ; indiscutabil însă rămîne caracterul sacru al pieții, cu toate că oficial nu era decît piața primăriei. Alăturarea spațială a clădirilor cu funcții diferite care au fost și au rămas o unitate de imagine, dintre biserică și Curtea domnească, reprezenta din punct de vedere simbolic lipsa de deosebire dintre sacru și profan, întrucît realitatea era o caracteristică intrinsecă și a puterii civile. Semnificative în acest sens ni se par două momente de reprezentare vizuală ce se desfășurau în piața palatului cu mult fast, cel legat de sfințirea apelor în ziua de Bobotează și sărbătoarea „amintirii marelui martir Ioan cel Nou". Ceremonia sfințirii apelor în ziua de Bobotează la Suceava ,pe vremea lui Despot Vodă este descrisă atît de Martin Literatul cît și de Johann Sommer. Desfășurat cu mare pompă și fast, ritualul religios al sfințirii apelor capătă aspectul și semnificația unei simbolice încoronări „...a mers pe jos din cetate pînă la rîul Suceava, cam un stadiu ,cu cele mai mari ceremonii ale acestui neam, purtîndu-i-se înainte sceptrul, coroana, sabia și două buzdugane de aur. Ajuns acolo după ce i s-a pus pe cap coroana și preoții au benecuvîntat apa în amintirea botezului Domnului ,rostind rugăciunile cuvenite pentru păstrarea nevătămată a fericitei sale cîrmuiri, a încălecat și s-a întors acasă purtînd coroana pe cap"... [713]. Este revelator de comparat această descriere

https://biblioteca-digitala.ro

cu relatarea lui Vasile Gagara, pe timpul cîrmuirii lui Vasile Lupu, unul dintre domnitorii cei mai iubitori de fast și strălucire : „Și acolo, la Suceava, sînt moaștele sfîntului mucenic al lui Hristos, Ioan cel Nou. Am stat trei săptămîni în Moldova și în timpul cînd mă aflam acolo, acel mitropolit a venit în ziua Bobotezei și a făcut slujba la acea sărbătoare... și a aruncat crucea în apă... oștenii bătind din tobe. Iar pentru domnul Moldovei și pentru fiul său s-au făcut două scaune mari după chipul nemțesc și acoperite cu catifea roșie. Și cînd se duc spre apă, înaintea lor merg mulți oameni cu tobe ,iar alții cu arme de foc și lănci. Iar după ce s-a făcut slujba, pe cînd se întorc de la apă, se trage cu tunul și se slobozesc puștile". [714]

Fastul ceremonialului se constituie ca un spectacol de o acuzată teatralitate în care orice element al vizualului impresiona mulțimea. Un asemenea spectacol legat de sărbătorirea Rusaliilor la Suceava ne este descris de Niccolo Barsi : „În orașul Suceava se păstrează capul unui sfînt, numit Sf. Ioan cel Nou ; acesta este nevătămat și se găsește într-o biserică — Sf. Gheorghe. Ziua acestui sfînt se sărbătorește la Rusalii, cînd — pe lîngă deschiderea unui iarmaroc, foarte bogat, care ține opt zile în șir, la care vine lume din toată țara și la care tinerii, ca să cîștige bani ,fac fel de fel de lupte cu spada — mai merge domnul cu întreaga curte, de cel puțin 2 000 de oameni, toți călări și mulți alții în care te. După el vine doamna cu însoțitoarele ei și cu alte boieroaice care o întovărășesc în mare număr". [715] Un alt anonim catolic remarcă în „orașul mare și populat" al Sucevei „o biserică foarte mare și frumoasă pe dinăuntru ca și pe dinafară", unde se păstra „într-o raclă de argint moaștele, aproape întregi, ale unui oarecare Sf. Ioan ,călugăr martir foarte venerat de schismatici, care în fiecare an, înainte de Rusalii îi sărbătoresc ziua cu mare solemnitate și mulțime de oameni". [716]

Din punct de vedere estetic, așadar, Catedrala mitropolitană ce adăpostea moaștele Sf. Ioan cel Nou era arhetipul frumuseților răspîndite în oraș : prezența simultană din apropierea sa, a curții și a pieții (spațiu de reprezentare), reprezenta de fapt o sinteză a întregului oraș ocrotit de Sf. Gheorghe. Același sfînt militar, ca patron al orașului apare fie pedestru, fie ecvestru și pe sigiliile orașului din anii 1638 și 1782 (1487) [717], cu rol de simbol în apărarea țării împotriva dușmanilor și în primul rînd al păgînilor. De subliniat și faptul că, anul 1487 care apare în legenda sigiliului din 12 aprilie 1782, este pus în legătură cu refacerea bisericii mitropolitane Mirăuți și a orașului în general, refaceri care s-au impus după marele incendiu din 1485 suferit de fosta capitală a Moldovei. Prin urmare spațiul pieței orășenești era destinat nu numai funcțiilor comerciale și serviciilor, ci era conceput și ca loc proiectat al imaginii vizuale. O asemenea scenă este descrisă de I. Belsius (1562) [718], cînd sînt pedepsite în „piața mare" din Suceava iscoadele trimise de Alexandru Lăpușneanu. Spectacolul osîndei e regizat cu abilitate, pedeapsa fiind rostită prin „glasul poporului" (vox populi), „ca mulți să fie trimiși pe lumea cealaltă, printr-o moarte sîngeroasă" ; de subliniat că acest fapt de viață medievală, petrecut la Suceava a avut loc în momentul cînd sucevenii desfășurau o altă procesiune (4 mai 1562), în piață, legată de serbarea „bu-

https://biblioteca-digitala.ro

catelor cîmpului" (sub processione conservationis cereris). Organele de conducere ale tîrgului erau şi ele alese probabil ca şi la Liov în piaţa din faţa bisericii [719]. Problema raportului funcţie-reprezentare, ca şi aceea dintre sacru şi profan se configurează începînd (trebuie să admitem şi ipoteza că acel Baptista din Vesentino de la curtea lui Ştefan avea şi cunoştinţe de arhitectură şi urbanistică) cu secolul al XV-lea în momentul în care funcţia Curţii domneşti şi cea de reprezentare a Mitropoliei şi-au definitivat sub raport topografic, un spaţiu — „piaţa mare" — bine delimitat cu rosturi mult mai profunde în viaţa economică, politică şi religioasă a oraşului. Astfel piaţa, în compoziţia ei urbanistică iniţială a fost orientată către Curtea domnească, astfel ca dominantele palatului, turnul bisericii Mitropoliei (Sf. Gheorghe) şi turnul bisericii Buna vestire să fie în acelaşi timp şi dominantele pieţii, situaţie care s-a schimbat de abia prin construcţia bisericii Sf. Dumitru şi a turnului de intrare Alexandru Lăpuşneanu (Turnul sfatului ?) care a preluat elementele de verticalitate din oraş. Totuşi mai tîrziu apare o ordonare, prin faptul că străzile importante erau orientate în mod consecvent spre locul de întîlnire — piaţa. Suprafaţa pieţii a fost mobilată cu o „fîntînă" şi cu un „stîlp al infamiei" („stîlpul public al infamiei") [720]. În privinţa spaţiilor urbane din faţa curţii — piaţa — amintim două caracteristici care pot conduce la unele concluzii asupra etapelor de dezvoltare urbană : este vorba de lăţimea mare pe care a avut-o Uliţa Fruntea (azi str. Petru Rareş) şi Uliţa Mare (fost str. K. Marx, azi, str. Curţii Domneşti), pînă în secolul al XVIII-lea (1785) şi la forma pieţii. Prin analogie cu alte oraşe putem constata că strala largă era destinată comerţului, ea fiind marcată la capete de două turnuri : turnul lui Alexandru Lăpuşneanu şi turnul de la intrare în Curtea domnească. Casele care delimitau strada—tîrg (uliţa Mare Domnească) pentru secolele XVI şi XVII, aveau la subsol pivniţe din piatră, iar unele erau prevăzute cu bolţi pentru comerţ. Ca urmare, viaţa oraşului se desfăşoară de-a lungul celor două străzi ce poartă în spaţii largi deschise — loc prin excelenţă pentru popas şi afaceri comerciale — sau către portalurile celor trei biserici spre care se îndreptau mulţimile în timpul marilor ceremonii religioase. Polaritatea pieţei generată de activităţi comerciale, de cult, administrativ-reprezentative şi distractive devine motivul de bază al ordinii oraşului medieval care a creat ulterior şi centralitatea spaţiului colectiv.

Dacă admitem că suprafaţa pieţelor unui oraş era într-un raport oarecare cu importanţa lui comercială, nu este lipsită de interes compararea planurilor unor pieţe istorice, aşa cum am procedat şi în cazul suprafeţei oraşului. Şi în acest caz, suita celor două pieţe (de „jos" şi de „sus") sucevene prezintă o dimensiune europeană, apropiată de cea a unor oraşe cu comerţ renumit pe întregul continent.

Structura urbanistică a oraşului din zona Curţii, dat fiind complexitatea factorilor ce determină sau influenţează viaţa locuitorilor săi trebuie considerată în ansamblul său ca multifuncţională. Planimetria dreptunghiulară a „pieţei mari" cu laturile formate de Curtea domnească şi biserica catolică Buna vestire, avînd în centrul său biserica Sf. Dumitru, rezumă, de multe ori, în mod elocvent funcţiile acesteia. În

https://biblioteca-digitala.ro

turnul (1561) plasat din centrul pieței se recunoaște forța politică a voievodului. Piața animalelor corespunde, ca orientare spațială, laturii pieții centrale unde se afla biserica „Fetilor" („unde a fost din veac") [721]; locul pentru reprezentații corespunde laturii de nord a curții palatului voievodal înspre „piața mare". Tot în acest spațiu central se aflau și edificiile publice : sfatul („în mijlocul orașului"), închisoarea, baia („locul desfătărilor") și probabil vama orașului. Cadrul construit al pieței, format după cum se știe din locuințe și prăvălii, înconjura atît biserica (Sf. Dumitru), principalul element de emergență nu numai al pieței, dar și al orașului, cît și spațiul destinat adunărilor publice. Se forma astfel o ambianță care stimula relațiile reciproce spontane ale locuitorilor între ei, precum și între aceștia și activitățile cadrului construit. În felul acesta se definește o dată mai mult existența unei structuri urbane bine gîndite, concentrată pe un spațiu restrîns în jurul pieței, unde Curtea domnească, prin întreg ansamblul său (intramuros și extramuros) de monumente, poate fi considerată ca factor determinant politic („locus politicus) [722], dublată cu un „locus sanctus" (biserica mitropolitană Sf. Gheorghe), ce polariza viața social-politică spirituală a orașului. Și dacă prudența elementară a cercetătorului ne obligă să punem în continuare sub semnul întrebării unele localizări de monumente, ca și rolul funcțional al acestora în structura medieval urbană, vom mărturisi că, supriza istoricului înaintea unui șir prea mare de coincidențe și analogii, are uneori sentimentul de a se învîrti totuși în jurul unei certitudini topo-urbane în mod intenționat creată, care a existat și la Suceava.

e) *Dimensiunile urbanistice ale cîmpului topologic aferente centrului comercial-administrativ — monumentele de artă și arhitectură religioasă.* În configurația orașului medieval biserica a constituit un punct de referință și de relație în toate direcțiile polarizatoare. În sensul acesta cîmpul topologic, ca semnificație urbanistică a tuturor proiectelor de arhitectură religioasă (monumente care s-au conservat pînă în zilele noastre) constituie o totalitate de zone conexe (mahalale) configurate, care, datorită texturii urbane, sînt în relații reciproce cu centrul civic. Se poate afirma deci pe baza analizei topologice, că arhitectura medievală religioasă are și o importantă dimensiune urbanistică.

Astfel, activitatea ctitoricească pe teritoriul orașului Suceava, în decursul evului mediu s-a materializat printr-o remarcabilă serie de monumente de artă și arhitectură, dintre care, cele care au dăinuit pînă în zilele noastre (zece monumente) alcătuiesc un compartiment distinct al zestrei patrimoniului cultural național. Cumulînd calitatea de document istoric cu cea de operă de artă, deși aceste monumente au concentrat încă de multă vreme atenția specialiștilor din diverse domenii ale disciplinei istoriei, totuși, ele, nici o dată nu au constituit subiectul unei sinteze globale. Actul de ctitorie, ca mod de exprimare a ideologiei evului mediu, este reflectat — direct, indirect sau tangențial — în cuprinsul documentelor emise de cancelaria domnească. În sensul acesta au fost înregistrate în mod cert 24 de biserici (se vehiculează și ideea ctitoririi în orașul Suceava a unei biserici de către voievodul Miron Barnovschi) [722] din care azi 14 nu mai există (Sf. Theodor ; Sf.

https://biblioteca-digitala.ro

Atanasie ; două biserici catolice ; o biserică rusească ; două biserici în Tătărași ; Sf. Paraschiva ; Sfinții apostoli Petru și Pavel ; biserica Înălțarea lui Iisus Hristos ; biserica Izvorul Maicii Domnului ; biserica din Areni ; biserica Adormirea Maicii Domnului ; biserica Sfinții Arhangheli). Cel care a semnalat pentru prima dată numărul total al bisericilor existente în orașul Suceava este un anonim catolic italian care arăta că, în 1606, Suceava „oraș mare și populat, foarte vechi, care este reședință nu numai a principilor. Moldovei, ci și a mitropolitului, care își are astăzi scaunul acolo ,se află peste *24 de biserici și de mînăstiri de rit ortodox de zid*" („fabricate din muro") [724]. La același număr apropiat de biserici ajungem atunci cînd luăm în considerare și informațiile altor călători străini : astfel Bandinii număra „17 biserici ale românilor", două „biserici catolice din piatră" și „patru ale armenilor" [725] ; Vito Piluzzi, găsea în Suceava anului 1671, doar „13 biserici ale schismaticilor", „două ale armenilor" și „una catolică" din piatră" [726], care în 1674 „au fost devastate de turci". Revelatoare asupra stării monumentelor din Suceava, ca urmare a războaielor turco-polone, este și constatarea lui Giovanni Battista (1687), care vedea „doar zidurile goale nu zic de la case, dar încă și de la biserici" [727]. Începutul secolului al XVIII-lea găsea orașul Suceava „pustiu" și „depopulat". Într-o descriere anonimă a soliei lui Rafael Leszczynski (1700) [728] se arăta că „orașul cel vechi, are biserici pustii, dar foarte frumoase, zugrăvite cu fresce... se află mai bine de zece biserici din zid, dintre care una este a soborului (Sf. Dumitru) [729] zugrăvită pe dinăuntru și pe dinafară, zugrăveală care se păstrează pînă acum. Lîngă biserica soborului este un palat domnesc din zid, pustiu, căci mai înainte în vechime, aici locuiau domnii Moldovei". Numărul indicat de Dimitrie Cantemir, că Suceava ar „număra 40 de biserici de piatră" [730] este exagerat. Numărul lăcașurilor conservate pînă astăzi și construite în conformitate cu normele planului drept (Sf. Nicolae, Învierea, Sf. Simion, Sf. Cruce, Sf. Auxente și Sf. Ioan Botezătorul) este sensibil mai mare de cel al edificiilor de tip triconc (Sf. Gheorghe, Adormirea Maicii Domnului, Sf. Dumitru și biserica Mirăuți) și nu ne permite stabilirea unei anume preferințe din acest punct de vedere, mai ales dacă ținem seama și de numărul mare al edificiilor dispărute.

Marea majoritate a ctitorilor cunoscuți fac parte din clasa socială privilegiată, din care se impun voievozii : Petru Mușat, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Bogdan al III-lea, Ștefăniță, Doamna Elena Rareș, Vasile Lupu, pentru ca, în secolele următoare să se ridice din ce în ce mai ferm, fie ctitorii boierești (Iațco, Nicoară Prăjescu, Onofrei Barbovschi) fie chiar din rîndul patriciatului armenesc (Donig, Cristea Hancoian, Agopșa, Drăgan Donovac). Dintre edificiile cu funcție cunoscută amintim pe cele destinate să fiinteze ca așezăminte monahale (Adormirea Maicii Domnului, Înălțarea lui Iisus Hristos), mitropolii (biserica Mirăuți și ulterior Sf. Gheorghe) și biserici de mir (Sf. Vineri, Sf. Theodor, Vovidenia). Ctitoria domnească realizată de Petru Rareș „în mijlocul tîrgului", la fel cu caracter reprezentativ numită ulterior și „biserica

https://biblioteca-digitala.ro

domnească" sau a „soborului", afirmă — şi pe acest plan — omniprezenţa puterii politice a voievodului asupra administraţiei oraşului.

Ctitoriile domneşti — atît mînăstiri cît şi sedii mitropolitane — se adresau, deopotrivă, tuturor păturilor societăţii şi se înscriu — prin proporţiile şi modalităţile de realizare folosite — în categoria edificiilor reprezentative. Asemenea lăcaşuri au fost timp de secole adevărate locuri de pelerinaj, contribuind la întreţinerea unui climat de unitate, de neam ,a tuturor românilor (vezi sărbătorile de Rusalii).,

Stabilirea funcţiei edificiului determină şi forma sa materială de realizare. Pe lîngă aceste două elemente definitorii, trebuie adăugată şi alegerea hramului respectivului edificiu, toate acestea trei coordonate conducînd la concentrarea individualităţii arhitecturale şi topo-urbane din cadrul vetrei oraşului. În sensul acesta *arhitectura,* ca expresie a actului ctitoricesc, a fost una dintre modalităţile de afirmare concretă şi imediată a cerinţei sociale, îmbrăcînd forme specifice fiecărei etape istorice în parte. Este incontestabil faptul că la realizarea tipologiei edificiilor de cult din Suceava, factorul gotic a jucat un rol important. Nu credem însă că ele pot fi considerate chiar parţial gotice, după cum nu pot fi considerate nici preponderent bizantine. Neîndoios că unele monumente (Sf. Gheorghe, Sf. Dumitru, Sf. Nicolae, Zamca) constituie o sinteză extrem de originală, în principal între stilul bizantin, gotic, armeano-georgian [731] şi, nu în ultimul rînd, arhitectura populară, tradiţională [732]. Acum, o dată cu închegarea acestui stil, este destul de greu să extragem exact ce anume este direct influenţat de arta bizantină, de arta gotică ş.a.m.d. Cu toate acestea am putea afirma însă că goticul a influenţat arhitectura moldovenească (implicit şi pe cea suceveană) [733] în două direcţii principale : evoluţia planului şi apariţia unor elemente decorative şi subansamble specific gotice (ancadramente de uşi, ferestre, contraforturi care ritmează faţadele). În lucrarea sa devenită clasică, *Bisericile lui Ştefan cel Mare,* Gh. Balş afirma, pe bună dreptate, că biserica din această zonă are un plan bizantin executat de mîini gotice şi după principii parţial gotice [734]. Metodele folosite pentru rezolvarea problemelor puse de arhitectura unei anumite perioade, sînt în linii mari aceleaşi, dar, pe măsură ce au apărut noi cerinţe, determinate de legăturile economice şi culturale cu ţările vecine (mai ales Polonia, Lituania şi Transilvania), au pătruns în compoziţia unor monumente, prevalent religioase o serie de elemente de origini diverse : nordico-occidentale (Polonia, Lituania) [735], bizantino-balcanice [736] şi oriental-armene [737]. Astfel expresia arhitecturală a rezultat din acea sinteză caracteristică pentru artă de a construi din Moldova medievală : sinteza dintre programul spaţial de tradiţie bizantină şi tehnica zidăriei de stil gotic.

I) *Tipul structural al edificiilor de plan triconc* (Mirăuţi, Adormirea Maicii Domnului, Sf. Dumitru, Sf. Gheorghe) cu turlă pe naos şi acoperiş fragmentat. Cele mai vechi construcţii religioase păstrate în formele lor originale datează din prima jumătate a secolului al XVI-lea şi sînt din timpul domniilor lui Bogdan al III-lea, Ştefan cel Tînăr şi Petru Rareş. În schimb cea mai veche informaţie documentară ce

https://biblioteca-digitala.ro

privește două dintre cele patru monumente de plan triconic menționate mai sus datează din 1395 și se referă la bisericile Sf. Dumitru și cea a Maicii Domnului (din Iţcani) [738]. Aceste biserici prelucrează, amplifică și îmbogățesc forme de plan și elemente structurale și plastice mai vechi, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, care au aparținut bisericilor de la Siret (Sfînta Treime) [739], Tulova-Vorniceni [740] și Volovăț [741]. Recente cercetări [742] cu privire la rosturile acestui plan, ca și a ariei de pătrundere în Moldova de nord, conduc la unele concluzii de mare importanță pentru judecarea ulterioară a evoluției acestui tip de monument: existența în arhitectura de cult moldovenească a secolului al XIV-lea (în vremea lui Petru I Mușatinul) a unei etape „balcanice" (similitudini arhitectonice moldo-sîrbești); planul exprimă un program arhitectonic cu rosturi liturgice monahale, folosit și la bisericile unor palate și reședințe feudale; structura paramentelor, decorul ceramico-plastic al fațadelor, alcătuirea părților superioare ale bisericilor din Moldova de nord nu mai trimit spre Serbia, ele mărturisind toate, fie o tradiție a locului, mai veche cu cîteva decenii, fie legătura cu un repertoriu bizantino-balcanic, mai larg, fie relații (în cazul nostru înclinăm spre această componentă) cu spațiul artistic al goticului polono-baltic.

Bisericile de plan triconic zidite la Suceava între secolele XV și XVII preiau în forme prelucrate modelul de la Sf. Treime din Siret (1370—1390) [743]. Urmărirea transformărilor treptate pe care le-au suferit monumentele sucevene de plan triconic față de tipul Siret, coroborată cu datarea lor în funcție de elementele furnizate de cercetarea izvoarelor istorice sau de rezultatele săpăturilor arheologice ne vor permite încadrarea acestora într-o anumită evoluție logică, în cadrul căreia apariția bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe (complexul mănăstiresc Sf. Ioan cel Nou) reprezintă un moment culminant. Deși, în fizionomia orașului dau impresia că ele cuprind volume constructive relativ monumentale, aceste biserici sînt totuși de dimensiuni diferite. Măsurate în exterior lungimile variază între 36—35 m! (Sf. Gheorghe, Sf. Dumitru) și 14—10 m (Iţcani și Mirăuți), lărgimile între 8 și 10 m, iar înălțimile, socotite pînă în vîrful acoperișului turlelor între cca. 29—27 m (Sf. Gheorghe, Sf. Dumitru) și 22 și 15 m (Iţcani și Mirăuți) păstrînd de regulă între lungime și înălțime o proporție constantă, potrivit căreia silueta longitudinală a edificiului se înscrie într-un pătrat.

Dintre bisericile construite la Suceava (probabil) înainte de stabilirea aici a reședinței domnești principale, astăzi mai supraviețuiește, în forme modificate (sec. XVII) numai Adormirea Maicii Domnului — Iţcani. In schimb, domniei lui Petru I Mușatinul, cel care a stabilit reședința la Suceava, îi este atribuită biserica Mirăuți (reconstruită din temelii în veacul al XVII-lea), primul sediu al Mitropoliei Moldovei.

Este un fapt necontestat că cele două „mînăstiri" (cu hramul Adormirii Maicii Domnului și Sfîntul Dumitru) închinate de boierul Iaskos, la 1395, patriarhului Constantinopolului, Antonie al IV-lea [744], erau din Suceava și ele pot fi puse în legătură cu înscrierea „Mitropoliei Moldovei" (1386) [745] în „nomenclatura" patriarhală, și cu stingerea vechiului

https://biblioteca-digitala.ro

conflict moldavo-bizantin. Donația celor două mănăstiri sucevene de către Iaskos (identificat cu boierul Iațco, logofăt, una dintre figurile cele mai marcante ale societății moldovenești a vremii) [746] patriarhiei, avea loc exact în timpul tentativei voievodului Ștefan I, care în mai 1395 trimisese la Constantinopol o solie condusă de protopopul Petru [747], cu misiunea de a cere ridicarea cenzurilor de excomunicare, care loveau pe toți credincioșii din Moldova și să obțină „binecuvîntarea". Este evident că protopopul Petru va fi prezentat lui Antonie al IV-lea nu numai scrisorile voievodului Ștefan I, ci și daruri, printre acestea înscriindu-se și cele două mănăstiri sucevene. Una dintre aceste mănăstiri cu hramul *Adormirea Maicii Domnului* (Panaghia), menționată ulterior în documentul de la 1453 („mînăstirii lui Iațco, unde este hramul Adormirea Sfintei Născătoare de Dumnezeu, unde este stariță Fevronia") [748] ca mănăstire de maici, primea dreptul de a-și întemeia „un sat în hotarul său, cu oameni din țară și din țară străină", care „vor fi meșteri sau cojocari", dîndu-le dreptul de-a face comerț „pretutindeni în țara noastră vinzînd și cumpărînd... marfă vie sau moartă"; această mănăstire este tot una cu cea întemeiată de Iațco (legenda relatată de Miron Costin, în care voievodul Bogdan a întîlnit la Suceava un bătrîn prisăcar cu numele de Iațco, își găsește acum un suport documentatr) [749] din 1395 („micile mînăstiri care îi aparțin") [750] de numele căruia se leagă și cel al localității de azi Ițcani (fig. 41-42).

Acest privilegiu — din 1453 — acordat mănăstirii pentru satul său a fost întărit ulterior, în mai multe rînduri de Ștefan cel Mare [751]. Demn de menționat este și faptul că mănăstirea s-a aflat în limitele tîrgului Suceava pînă în 1632 cînd Anastasie Crimca o scoate în afara tîrgului [752]. În secolul al XVIII-lea Matei Ghica vv întărind mînăstirii de maici privilegiile primite de la domnii anteriori stabilea obligațiile vecinilor de pe moșia Ițcanilor care „vor fi șezînd... cu casă pe această moșie să aibă a da de toată casa cîte 2 lei pe an" [753]. Cine nu voia să dea bani, urma să lucreze cîte „12 zile pe an, însă 6 de vară și 6 de iarnă" [754]. Totodată se punea în vedere ispravnicului ținutului Suceava ca acei care nu vor da acest venit mănăstirii „să se rădice de pe moșia mănăstirii mutîndu-se pe hotarul tărgului Sucevei" [755]. La doi ani după ocuparea Bucovinei de austrieci, în 1776, din ordinul mitropolitului Gavril Calimachi, călugărițele, datorită „certurilor" și „purtărilor rele", au fost alungate de către dichiul Meftodie, mănăstirea fiind desființată [756]. În locul mănăstirii a fost înființată o parohie cu un preot [757]. În anul 1786 parohia Ițcani s-a unit cu parohia Sf. Dumitru din Suceava, iar un an mai tîrziu pe teritoriul Ițcanilor se fondează colonia germană Ițcanii-Noi [758].

Biserica actuală este din veacul al XVII-lea, foarte asemănătoare cu Sf. Ioan din Siret și cu Aroneanu, ca plan și secție longitudinală [759]. Înlocuind vechea biserică, probabil de același plan treflat, cu cea mai nouă, (maicile Nazaria și fiica sa Anghelina au „zidit pentru mînăstire o biserică nouă" în 1633) [760]. Alte opinii susțin că biserica lui Iațco a fost reclădită de grecul Manoil în jurul anului 1510 [761]; ipoteza se întemeiază pe observația că nișele pentru morminte și-ar găsi mai bine

https://biblioteca-digitala.ro

locul la un pronaos existînd deja în 1510, decît la altul mai nou decît mormintele, iar pridvorul poate fi un adaos la un lăcaș mai vechi. În sensul acesta o serie de elemente de structură arhitectonică și decorație indică sfîrșitul secolului al XVII-lea : pridvorul deschis, pe stîlpi cilindrici uniți prin arcade semicirculare, de tip muntenesc (în pridvor se mai văd resturi de frescă) ; peretele despărțitor dintre naos și pronaos a fost înlocuit prin doi stîlpi uniți prin arcade ; decorația exterioară prezintă un briu în „dinți de fierăstrău" deplasat la baza construcției și arcaturi semicirculare în două registre pe tot perimetrul bisericii, în afară de pridvor. Turla în opt laturi este susținută de o boltă de tip moldovenesc ; în interior la baza bolții instalate se găsesc ocnițe dispuse la inflexiuni *. Chenarul ferestrelor și a ușii este lucrat în stil gotic. În interiorul bisericii se găsesc mai multe nișe pentru morminte, închise printr-un arc ușor în acoladă. Cu excepția sondajului din 1954 [762], cel mai vechi monument de arhitectură religioasă din Suceava, nu va cunoaște o cercetare sistematică, atît în interior, cît și în exterior, decît în anul 1990 **. Cele șapte secțiuni plasate pe laturile de nord, est și sud ale bisericii ne-au permis să constatăm următoarele : decroșul atît de evident de pe cele două laturi ale bisericii, în raport cu fundația și parametrul actualei biserici, ne îndreptățește să afirmăm, fără nici un dubiu, că sîntem în fața unei *succesiuni de două monumente*, ce-au avut planuri și structuri diferite și a căror încadrare cronologică a putut fi stabilită, în general, la sfîrșitul secolului al XIV-lea și, respectiv, secolul al XVII-lea ; pe latura de sud, în zona absidei laterale, la nivelul fundației au fost surprinse morminte tăiate de aceasta, ea retrăgîndu-se (de asemenea s-a observat o mare cantitate de mortar ce îmbrăca zidul mai vechi al fundației) în raport cu zidul actualei biserici ; actuala biserică de plan treflat (sec. XVII) suprapune o mai veche biserică de același plan, evidente fiind în acest sens nu numai diferențele de culoare și compoziție a mortarului întrebuințat, dar și ale materialului folosit (pietre de dimensiuni mult mai mari), a cărui tehnică diferă în raport cu cea veche.

Cercetările din interiorul bisericii au scos în evidență următoarele date, ce vin să confirme observațiile făcute în exteriorul bisericii : în zona absidelor laterale, decroșul de la vechea biserică (de sec. XVI), de plan treflat, este foarte evident în raport cu elevația actualei biserici ; vechea fundație are prinse în numeroase cazuri — patru — case de om în structura zidăriei, precum și morminte dispuse neobișnuit în raport cu planimetria bisericii, ceea ce denotă că biserica de secol XVI s-a amplasat pe locul unei alte biserici, mai vechi ; în zona pronaosului s-au dezvelit patru morminte, fără inventar (doar unul avea dispus în jurul gîtului nasturi globulari de metal), morminte ce aparțineau primei biserici de secol XIV ; aceleiași biserici îi putem atribui și un fragment de zid, dezvelit tot în pronaos ; celelalte două morminte, aflate în nișele pronao-

* Observație făcută de arhitectul Sergiu Luchian.

** Cercetarea s-a efectuat de către Mircea D. Matei, Emil I. Emandi și Asăvoaie Costică.

https://biblioteca-digitala.ro

sului de pe latura de nord, ce au aparținut bisericii de secol XVI, au fost deranjate și jefuite la începutul secolului XX.

In concluzie, o primă observație, ce decurge din datele oferite de cercetarea arheologică din cursul anului 1990, este aceea că ne aflăm în prezența, aici la Iţcani, a trei monumente religioase, a căror succesiune cronologică este cuprinsă între sfîrșitul secolului al XIV-lea și secolul al XVII-lea. Cu titlul de ipoteză avansăm ideea că primul lăcaș era o biserică *tip sală* și aparține sfîrșitului secolului XIV, ea fiind suprapusă la nivelul fundației (prin adosare), parțial, pe latura de nord, de o altă construcție datată de noi în secolul al XVI-lea ; biserica de secol XVI era de plan treflat și integra în planimetria sa o parte din mormintele ce-au aparținut vechii biserici de secol XIV, cercetările arheologice punînd în evidență și pavajul din cărămidă ce a aparținut bisericii de secol XVI.

Actuala biserică de secol XVII suprapune planul bisericii de secol XVI în totalitate, ceea ce exclude și ipoteza mai veche, precum că pridvorul ar fi adăugat ; de remarcat că în exteriorul bisericii de secol XVII, la adîncimea de 0,45 m, s-a depistat un pavaj din lespezi de piatră ce-i aparține, pavaj ce suprapunea atît nivelul de construcție și demolare al bisericii de secol XVI, cît și mormintele acesteia, din jurul ei, datate cu monede din același secol. Cu prilejul acestei cercetări s-a mai adăugat încă o piatră de mormînt (în 1512, morarul Fătul împodobește mormîntul fiului său Nicoară cu o lespede de piatră) la cele alte șapte cunoscute (1510, cu inscripție în greacă ; 1511, cu inscripție în slavonă ; 1518—1519 cu inscripție în slavonă ; două pietre de mormînt nedatate cu inscripție în slavonește puse de Nastasia și călugărița Maria) din cercetările anterioare [763].

Cealaltă mănăstire, indicată în documentul de la 1395 cu *hramul Sf. Dumitru* (fig. 27, 30), noi o identificăm cu cea descoperită arheologic lîngă biserica lui Petru Rareș, cu același hram, din „mijlocul orașului", pe care cercetători o atribuie ritului catolic [764]. Aceeași identificare a presupus-o și prof. P. S. Năsturel [765] emițînd ipoteza că acest lăcaș de cult închinat Sfîntului Dumitru precede biserica pe care mult mai tîrziu domnul Petru Rareș avea s-o construiască la Suceava (1534—1535) cu același hram. De asemenea, același istoric presupune că boierul „Iaskos" (sau „Isakios"), căruia îi aparținea mînăstirea poate fi identificat cu „Iațco" (nume slavo-român), cel pomenit de cronicarul Grigore Ureche. Dacă acest Iațco poseda în acea epocă două mănăstiri, oricît de modeste vor fi fost ele, este evident că acest boier era una dintre figurile cele mai marcante ale societății moldovenești din acea vreme ; pentru perioada de timp asupra căreia ne-am oprit, Iațco este singurul moldovean cu acest nume atestat în documente (1399, 1400, 1403, 1409) [766] ca „slugă ce punea marele nostru sigiliu".

Cercetările arheologice inițiate în 1967 lîngă biserica Sf. Dumitru din zona centrală a orașului au dus la dezvelirea ruinelor a două biserici, datate de cei care au făcut descoperirea la sfîrșitul secolului al XIV-lea și, respectiv, la începutul secolului al XVI-lea [767].

Prima construcție (biserica nr. 1) la care ne referim acum era de dimensiuni modeste (7,40/8 m) avînd zidurile groase de circa 1 m, spri-

https://biblioteca-digitala.ro

jinite pe o fundație care se adîncea pînă la circa 1,30 m de la nivelul de săpare al șanțului. De remarcat că zidurile au fost realizate din piatră cu „față", iar miezul, deși realizat în obișnuita tehnică a emplectonului, apare ca foarte compact. Cercetătorii presupun că biserica a fost realizată în două etape. În prima fază construcția era formată dintr-o singură încăpere de plan aproape pătrat prevăzută cu două abside laterale, de asemenea, de formă pătrată (2/2,20 m), situate pe laturile de nord și, respectiv, de sud.

În faza a doua s-au adăugat în lungime încă două încăperi luîndu-se măsuri de consolidare a întregii biserici. Întrucît zidurile de nord și de sud ale noii încăperi nu se țeseau cu cele ale vechii construcții, ci erau doar *adosate* lor, la punctul de lipire a zidurilor, s-au construit contraforturi, țesute de zidul nou și adosate celui vechi. Fațada de vest a construcției era flancată de două turnuri de colț de dimensiuni exterioare impunătoare (3,50/5 m), prevăzute cu un subsol boltit care putea servi drept ascunzătoare secretă sau „gropniță". În sfîrșit, pentru a rezolva problemele legate de acoperirea noii construcții, în interiorul acesteia au fost plasați patru piloni cu secțiunea pătrată (1,50/1,50 m). Biserica a fost pavată cu cărămidă (18/28 cm) așezată pe un foarte subțire strat de mortar. Urmele de pictură descoperite în interiorul bisericii denotă că aceasta a fost tencuită cu frescă (predomină fondul albastru, cu linii cafenii și verzi).

Biserica a funcționat potrivit observațiilor făcute de către cei care au cercetat zona, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și pînă la începutul secolului al XV-lea (1410), cînd s-au demantelat zidurile cu intenția reutilizării pietrei. Deși se crede că biserica a fost dezafectată în vremea lui Alexandru cel Bun, totuși se admite că cimitirul din jurul ei continuă să funcționeze și după abandonarea acesteia, în secolul al XV-lea.

Această situație a dat naștere la noi interpretări privind existența celor două monumente din preajma bisericii Sfîntul Dumitru.

În sensul acesta ne vom rezuma la noua interpretare dată formei planimetrice a bisericii nr. 1 de la Sfîntul Dumitru. Deși descoperitorii presupun potrivit planului bisericii („în cruce liberă") că aceasta ar fi aparținut cultului catolic, totuși cercetări recente efectuate de arhitectul Cristian Moisescu [708] au condus la o nouă interpretare și a planimetriei bisericii nr. 1 de la Sfîntul Dumitru. În studiul său, arh. Cristian Moisescu aduce următoarele modificări de interpretare a primei biserici de la Sfîntul Dumitru: fragmentul de zid (din zona absidei altarului) identificat mult mai redus în secțiune decît zidurile perimetrale, poate fi considerat mai curînd ca fundație a unei catapetesme, la care se racordau absidele semicirculare la interior și exterior ale altarului, nefiind exclusă eventualitatea existenței și a unui contur exterior poligonal. În ceea ce privește apartenența celor patru piloni cu secțiune pătrată (1,50/1,50 m) aflați la vest de primul edificiu (faza I) prin faptul că cei dinspre est nu se țeseau de zidurile bisericii nu reprezintă un argument hotărîtor pentru a-i atribui construcției din faza a II-a. În sensul acesta arhitectul Cristian Moisescu presupune după forma și

https://biblioteca-digitala.ro

modul lor de dispunere că stîlpii respectivi susțineau un turn clopotniță, cu un volum apreciabil ca mărime. Se presupune că stîlpii nu-și găsesc o logică constructivă în cadrul compartimentului adosat, dacă ținem seama de dispunerea diferită a contraforturilor față de sensul împingerilor provocate de sarcinile sporite ale stîlpilor respectivi. Încercînd să reconstituie forma inițială a bisericii nr. 1 de la Sfîntul Dumitru, Cristian Moisescu consideră că aceasta avea o boltă semicilindrică sub ale cărei nașteri se dezvoltau bolțile, de asemenea, de formă cilindrică ale absidelor laterale, marcate probabil pe fațadele de sud și nord prin frontoane curbe.

În continuare ne propunem să analizăm particularitățile planimetrice și spațiale ale construcției care individualizează acest monument atît în contextul evoluției vechilor edificii românești de cult, cît și al celor construite în aria sud-est europeană. Bisericile de acest tip (alături de cele mai vechi planuri ale bisericilor de la Siret și Rădăuți, putem considera că cel de la Suceava se înscrie ca un nou „arhetip" pentru zona de nord a Moldovei) se diferențiază net prin acea caracteristică distinctă conferită de forma rectangulară a absidelor laterale acoperite cu bolți semicilindrice, marcate inițial în fațade prin frontoane curbe. Astfel, noi considerăm că acest plan „în cruce cu brațe libere" pe care îl are și biserica nr. 1 de la Sfîntul Dumitru, ale cărei apropiate analogii le întîlnim fie la Săraca, fie la Lipova[768] bis aparține comunității ortodoxe din orașul Suceava. Acest tip de plan este, de asemenea, bine cunoscut și în lumea bizantină a secolului al XIII-lea, principalele exemple fiindu-ne oferite de monumentele din insula Rhodos, poate ca o consecință a influențelor exercitate aici de prezența armatelor cruciaților. Astfel de monumente menționate în literatura de specialitate le întîlnim la Panaghia din Lindos, Afantu, Dolapli, Mestchiti, Pejal și Din, ultima avînd absida altarului semicirculară atît la interior cît și la exterior, iar naosul este marcat de o turlă centrală dispusă la intersecția brațelor crucii și ridicată prin intermediul pandantivelor direct pe colțurile bolților semicirculare, fără utilizarea altor elemente de susținere de felul pilaștrilor de zidărie (vezi : Adriano Alpaga Novella, *Grecia Bizantina*, Milano, 1969, p. 113-114).

Analogii mult mai evidente pot fi stabilite cu monumentele aparținînd grupului Rașca, situate la interferența curentelor romanic și bizantin, construite la începutul și mijlocul secolului al XIII-lea de la Jiča Mileševo, Moroča, Pridvarița și Sopočani, prin existența unei turle ridicate în zona centrală a naosului și a formei semicilindrice atît în interior cît și la exterior a absidei de est (vezi : A. Deroko, *Monumentalna i dekorativa arhitectura u srednevekovnoi Serbii*, Belgrad, 1962, p. 108-110).

Mai apropiate ca formă prin faptul că prezintă caracteristicile descrise mai sus, în cadrul aceleiași planimetrii în „cruce cu brațe libere se înscriu mănăstirile sîrbești ridicate în cursul secolelor XV—XVI la Kovila, Dobrilovina și Maistorovina (vezi : Vaislav Matic *Stara trkva*

https://biblioteca-digitala.ro

manestira Kovila, în Zbornik za likobne umetnasti, Novi Sad, 12, 1976, p. 155-177).

Actul de ctitorie, ca mod de exprimare a ideologiei evului mediu, este reflectat aici la Suceava (zona bisericii Sfîntul Dumitru) destul de controversat datorită discordanțelor evidente dintre documentele scrise și cele arheologice. Unul dintre aceste cazuri îl întîlnim și la *biserica nr. 2 de la Sfîntul Dumitru* (vezi : SCIV, 4, 1969, 20, p. 548-563). Biserica nu se păstrează decît la nivelul fundațiilor (acestea cu o lățime medie de 2,50 m se adîncesc pînă la 1,30 m de la nivelul de săpare al șanțului), ea însăși fiind suprapusă parțial de alte construcții mai noi sau puternic deteriorată de *gropile mormintelor din secolele XVI—XVII săpate chiar în fundațiile bisericii* (s. n.).

Biserica era de plan treflat (altar, naos, pronaos, pridvor), ea tăind sau suprapunînd în parte zidurile bisericii nr. 1 descrisă mai sus.

Una dintre cele mai interesante probleme pe care le ridică descoperirea bisericii nr. 2 de la Sfîntul Dumitru este, desigur, cea a datării ei. Dintre descoperirile arheologice care pot servi într-o măsură oarecare la datarea bisericii în discuție, două categorii de fapte pot fi invocate aici : descoperirea în zidul absidei laterale de nord a edificiului, a unui fragment dintr-o piatră tombală, spartă în mod evident pentru a fi utilizată ca material de construcție. Piatra avea următoarea inscripție : „pan Anton vameșul, săvîrșit din viață în anul 1480". (vezi : SCIV, 4, 1969, 20, p. 550). Acest izvor arheologic ne dovedește pe de o parte că cimitirul a continuat să funcționeze și în secolul al XV-lea, tot în jurul unei biserici (probabil biserica nr. 1), iar pe de altă parte inscripția funerară în cauză fixează un prim și *sigur termen post quem pentru construcția bisericii nr. 2, adică anul 1480* (s. n.). Interesantă ni se pare în sensul acesta corelarea acestei informații cu cea furnizată de Grigore Ureche, care afirmă că Ștefan cel Mare, după lupta de la Codrul Cosminului „s-a întorsu înapoi la scaunul său, la Suceava... și au ziditu biserica pe numele sfîntului mucenic Dimitrie, în tîrgu în Suceava, care trăiește și pînă astăzi" (Vezi : Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 106).

Acestei ipoteze legate de datarea bisericii nr. 2 de la Sfîntul Dumitru i se opune altă ipoteză, care, potrivit izvoarelor numismatice invocate de descoperitorii monumentului (vezi : SCIV, 4, 1969, 20, p. 551), acesta ar data ulterior anului 1526 (unul din mormintele dezafectate de noua construcție ar fi conținut această monedă de la Ludovic al II-lea, care a fost găsită într-o grămadă de oase depuse în subsolul turnului de nord-vest al bisericii nr. 1). În sensul acesta, cercetătorii mai sus menționați invocă și corespondența voievodului Petru Rareș purtată cu sfatul orașului Bistrița, prin care se cerea ca zidarul Ioan, locuitor al acestui oraș, să revină în Moldova pentru a-și continua activitatea în ciuda faptului că o biserică ridicată de acesta mai înainte se dărîmase (vezi : E. Hurmuzaki, XV/1, p. 447-521). Aceleași ipoteze i se aduce și un alt argument și anume cel legat de faptul că după „prăbușirea" construcției abia ridicate, se „sapă o altă temelie", cea a actualei biserici, care supra-

https://biblioteca-digitala.ro

pune parțial biserica nr. 2. (Nu înțelegem din punct de vedere constructiv cum s-a putut prăbuși atît de repede o biserică abia ridicată, deși avea ziduri cu o grosime de 2,50 m ?).

În acest fel, ni se pare că, cel puțin pînă la un punct, prima ipoteză, căreia înclinăm să-i dăm crezare, reflectă o realitate istorică, în sensul că Ștefan cel Mare este ctitorul bisericii nr. 2, închinată Sfîntului Dumitru, al cărui hram menționat în cronica lui Grigore Ureche nu-l întîlnim în corespondența purtată de Petru Rareș cu sfatul orașului Bistrița (vezi : N. Iorga, *Acte și scrisori*, XV/1, p. 440, 447). Astfel că biserica construită de Ioan zidarul, în timpul primei domnii a lui Petru Rareș la Suceava, care „s-a prăbușit" noi înclinăm să credem că încă nu a fost descoperită arheologic.

În imediata apropiere a Curții domnești, la circa 300 m, nord-est de aceasta, se află un alt edificiu, *biserica-mitropolitană Sf. Gheorghe*, cunoscută și sub numele de Mirăuți, despre a cărei zidire și perioadă de început documentele și izvoarele cunoscute nu consemnează nici o informație. Potrivit cronicii, de pildă, „Alexandru cel Bun a făcut multe lucruri bune... în țară... Așijderea și mitropolia de la Suceava" [769], unde a așezat „moaștele Sfîntului mucenic Ioan Novii... la mitropolie cu mare cinste și cu litie..." (1415) [770], Bogdan al III-lea a așezat aici, în 1509, clopotul cel mare adus din Rohatinul polonez [771]. Dacă aportul lui Alexandru cel Bun la desăvîrșirea centrului mitropolitan este înregistrat de izvoare [772], cel al lui Ștefan cel Mare trebuie presupus fie și numai pentru faptul că marele domn și-a înmormîntat aici prima soție, pe Evdochia din Kiev (în 1469 este dăruită „Mitropoliei Sucevei, închinată mucenicilor Gheorghe... psisaca numită Balica. Aceasta este anume pentru mîntuirea sufletului răposatei noastre soții Evdochia al cărei loc de odihnă este chiar acolo") [773] și a făcut numeroase danii acestei mitropolii [774] (fig. 28, 34).

Părerea lui C. A. Romstorfer, acceptată și de cercetătorii de astăzi, că biserica Mirăuților nu putea fi zidită decît în timpul lui Petru I Mușatinul, „cel mai tîrziu între anii 1380 și 1390" [775], este îndreptățită din punct de vedere istoric deoarece dintre toate domniile de pînă la 1400, cea a lui Petru I Mușat este, așa cum s-a dovedit, cea mai propice pentru o atare inițiativă. Dovada o constituie și semnalarea de către C. A. Romstorfer [776] a unor cărămizi smălțuite în albastru de peruzea „zidite în peretele bisericii Mirăuți", (aceste materiale se găsesc în colecția Muzeului de istorie). Cercetări recente [777] arată că aceste cărămizi proveneau de la un parament de fațadă a bisericii, decor caracteristic sfîrșitului de veac al XIV-lea, a cărui interferență culturală o găsim în lumea nordico-occidentală (Lituania și Polonia). Acest decor îl întîlnim și la Cetatea de Scaun din Suceava precum și la vechea biserică de la Humor, Tulova și Orhei. Se consideră că nuanța de smalț albastru de peruzea este caracteristică îndeosebi ceramicii din această primă etapă a artei moldovenești (sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor) [778].

Biserica Mirăuților a îndeplinit funcția de catedrală mitropolitană pînă în vremea domniei lui Ștefan cel Tînăr. În împrejurări greu de

https://biblioteca-digitala.ro

precizat, biserica a suferit stricăciuni atît de mari, încît în anul 1514 Bogdan al III-lea începe construirea unei noi catedrale cu același hram, actuala biserică Sf. Gheorghe din Suceava, terminată abia în 1522 de către fiul său Ștefan cel Tînăr. Biserica Mirăuților n-a fost totuși abandonată, ci probabil reparată sau refăcută, căci potrivit unei cronici anonime germane tîrzii și a unei inscripții pictate din biserica Sf. Gheorghe, moaștele Sf. Ioan cel Nou au stat totuși în această biserică pînă în anul 1589, cînd Petru Șchiopul le-a mutat în noua biserică mitropolitană [779].

După caracteristicile arhitectonice și decorative biserica de azi a Mirăuților este o construcție tipică a veacului al XVII-lea. Moneda poloneză de la Sigismund al III-lea (1587—1632), găsită în zidul dintre cele două ferestre ale turlei [780], constituie elementul cronologic sigur al acestei datări. În anul 1792 biserica Mirăuți era pe cale să fie demolată, dar la protestul orășenilor suceveni, autoritățile austriece au renunțat [781]. Salvată în urma unor licitații, biserica și locul acesteia au fost cumpărate de Ioan Florea de la Ioniță Arhip cu suma de 120 florini [782]. La 20 noiembrie 1799, Ioan Florea dăruiește locul și biserica Mirăuți bisericii Sf. Dumitru. În vederea procurării banilor necesari restaurării și acoperirii bisericii, aceasta a fost închiriată ca magazie de cereale (1825 și 1854—1859) [783]. Începînd din 1880, Eudoxiu Hurmuzachi împreună cu mitropolitul Silvestru Morariu depun mari eforturi pentru restaurarea bisericii. Aprobarea a fost dată la 18 februarie 1892, Fondul bisericesc al Bucovinei contribuind cu 25 000 coroane la restaurarea și repararea bisericii [784]; lucrările au fost încredințate arhitectului austriac C. A. Romstorfer care în perioada 1898—1903 efectuează ample lucrări de restaurare. Înfățișarea actuală a bisericii se datorește tocmai acestei reconstrucții, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

De plan triconic cu pilaștri în flancurile absidelor laterale, biserica Mirăuți are turnul clopotniță alipit de biserică, sistem cunoscut mai ales în veacul al XVII-lea. Zidul despărțitor dintre naos și pronaos cu cele trei arcade are apropiate analogii cu Galata. În exterior „brîul muntean" în formă de tor este încadrat între două rînduri de cărămizi în zimți introduse în ultimii ani ai veacului al XVI-lea [785]. La unghiurile turlei sînt colonete semicirculare angajate și unite prin arcuri, asemănătoare cu cele de la biserica Aroneanu. Toate aceste detalii duc la încadrarea bisericii (dinaintea restaurării lui Romstorfer, la 1900) în primele decenii ale veacului al XVII-lea.

Cu privire la aspectul inițial al acestui lăcaș s-a acreditat ideea că planul poate fi descifrat, cu excepția clopotniței, din analiza actualei biserici [786]. Cercetările arheologice efectuate aici în cursul anului 1976 [786] au permis constatarea a *două succesiuni de monumente* ce au cunoscut planuri și structuri diferite. Atît pe latura de nord, cît și pe cea de sud au putut fi surprinse traseele unor ziduri suprapuse doar parțial de cele ale bisericii actuale. Pe latura de vest s-a putut constata identitatea dintre traseul celor două edificii ce se succed. Zidăria păstrată este reprezentată doar de fundație. Astfel fundația veche este zidită cu o deosebită îngrijire din bolovani de piatră legați cu un mortar

https://biblioteca-digitala.ro

de bună calitate, deosebindu-se net de cea a edificiului existent ce este realizată prin tehnica turnării. Adîncimea fundației nu depășește 1,05 m, elevația păstrîndu-se pe o înălțime ce variază între 0,20 și 0,48 m. Lățimea fundației este de 1,54 m, iar cea a elevației cu 10—15 cm mai mică, fapt explicabil dacă se are în vedere împrejurarea că între cele două intervine un decroș. Dimensiunile vechiului lăcaș au fost precizate doar parțial. Astfel, lățimea a putut fi stabilită cu exactitate : 12,5 m. Lungimea acestuia s-a considerat că nu putea depăși 19 m. Date importante privind cronologia celor două succesiuni de monumente le-au furnizat și cele 47 de morminte descoperite în jurul bisericii [788]. O importanță deosebită prezintă prin poziția sa M 32 — tăiat de absida pe latura de sud a ultimei biserici — întrucît probează pe de o parte existența unui cimitir și implicit a unui lăcaș de cult anterior actualei biserici, iar pe de altă parte constituie o limită posibilă pentru extremitatea estică a laturii de sud și pentru decroșul de sud-est al primului lăcaș. O primă observație ce decurge din parcurgerea inventarului monetar este aceea că în intervalul cuprins între sfîrșitul secolului al XIV-lea și mijlocul secolului al XVII-lea, *prima biserică de la Mirăuți a funcționat neîntrerupt*, chiar dacă va fi cunoscut unele acțiuni de refacere. Pe baza emisiilor monetare de la Petru I, aflate în M 32 și M 40, s-a atribuit construcția ultimului sfert de veac al XIV-lea, plasînd-o în seria celor mai vechi exemplare de arhitectură ecleziastică cunoscute pe teritoriul Sucevei, alături de bisericile de la Sf. Dumitru, Învierea și Iţcani. Cît privește ctitorul, acesta nu poate fi decît Petru I Mușatinul — patron al unei creații militare și artistice ce se va afirma curînd în sud-estul Europei — în vremea căruia se va ridica primul lăcaș de cult de proporții impunătoare de la răsărit de Carpați menit să sporească în ochii contemporanilor prestigiul domnitorului și al instituției ecleziastice nou create. Deși nu s-a dispus de toate elementele necesare precizării structurii de plan, totuși s-a avansat ipoteza că acesta era de tip complex „în cruce greacă înscrisă" [789], monumentul fiind lipsit de abside laterale și de contraforturi. Spre o atare ipoteză ne conduce și raportul între dimensiunile construcției — excluzînd pe cele ale altarului — care, în afară de un pronaos îngust, trebuie să fi dispus de o încăpere centrală (naosul) de plan cvasi-pătrat, împărțit de patru stîlpi și acoperită de boltiri semicilindrice dispuse cruciform. Acest tip structural cunoscînd o largă răspîndire în secolele X—XIV în Imperiul Bizantin și în regiunile puternic influențate de civilizația bizantină [790] ; în explicarea opțiunilor clerului ortodox din Moldova pentru un atare model arhitectonic trebuie de avut în vedere, în afară de interesul și aspectul manifestat de acesta față de arta bizantină — cu toată neînțelegerea existentă la un moment dat între biserica Moldovei și patriarhia constantinopolitană — acele legături pe care ierarhia ecleziastică de la răsărit de Carpați le va fi întreținut cu teritoriile de cultură bizantină provincială. Ori, așa după cum s-a arătat mai sus, tocmai legăturile ortodoxiei locale cu lumea balcanică, sîrbească [791], al cărui rol cultural sporește începînd cu secolul al XIV-lea, par să explice, cel puțin într-o anumită măsură, apariția în Moldova a unor structuri arhitectonice de felul triconcului sau de tipul

https://biblioteca-digitala.ro

„în cruce greacă înscrisă", precum și a unor modalități de decorație exterioară a monumentelor.

Apariția la Suceava a unui lăcaș de cult de mari proporții pentru acea vreme, cu o structură arhitectonică ce pare a fi cea sugerată mai sus, în vremea lui Petru I Mușatinul și în vecinătatea Curții domnești a acestuia, nu constituie altceva decît reflectarea pe plan artistic a progreselor din domeniul organizării în forme ierarhice a diocezei de la răsărit de Carpați, a acțiunii de înzestrare a Moldovei cu o ierarhie bisericească autonomă. Astfel privind lucrurile, actul ctitoricesc de la Suceava are în primul rînd o semnificație politică, întrucît a dat naștere celui dintîi lăcaș episcopal și apoi mitropolitan, sediul instituției ce trebuia să contribuie la desăvîrșirea procesului întemeierii statului de sine stătător Moldova și totodată la afirmarea acestuia pe plan european. Chiar dacă, însă, consacrarea religioasă a independenței statului, din cauza conflictului destul de îndelungat și a negocierilor cu patriarhia constantinopolitană, a întîrziat pînă la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, cînd o stare de fapt, ce dăinuia de mai multă vreme, a fost sancționată prin recunoașterea lui Iosif ca mitropolit [702], momentul apariției unui lăcaș episcopal tocmai la Suceava, în vremea lui Petru I Mușatinul, are o importanță fundamentală, semnificînd ideea de neatîrnare politică și religioasă.

În ansamblul acestui grup de biserici, de plan treflat, atît de valoros sub raportul istoriei artei, al amplasării topo-urbane și al creației artistice, două construcții se detașează cu calitate de unicat: bisericile Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru. Întreaga zonă a „Cutului" și a părții de sud-est a orașului Suceava era și este dominată de impunătorul complex mănăstiresc *Sf. Ioan cel Nou* cu monumentala *biserica Sf. Gheorghe* care, prin proporții, întrece pe toate celelalte construcții religioase înălțate pînă la acea dată în Țara Moldovei (fig.33). Edificiu de răscruce în evoluția artei medievale moldovenești, fosta catedrală mitropolitană este unica biserică de plan treflat construită în intervalul dintre epoca lui Ștefan cel Mare și aceea a lui Petru Rareș cînd acest tip de biserică va cunoaște o nouă înflorire. În același timp ea este singura ctitorie domnească (potrivit pisaniei slavone de deasupra ușii de la intrare în vechiul pridvor, biserica Sf. Gheorghe a fost zidită de Bogdan al III-lea și de fiul său Ștefan cel Tînăr, între anii 1514 și 1522) [703] dintr-o perioadă de aproape două decenii, cînd toate construcțiile religioase din Moldova sînt ridicate de marii boieri. Deși în pisanie nu se menționează o întrerupere a lucrărilor de către Bogdan, este de presupus că înălțarea acesteia nu s-a putut prelungi opt ani. Faptul că zidirea bisericii a fost terminată către sfîrșitul primului an de domnie efectivă a lui Ștefăniță [704] și nu în perioada regenței boierești, lasă să se înțeleagă că reînceperea lucrărilor părăsite de Bogdan (nu a putut-o ridica decît pînă la ferestre așa după cum reiese din pisanie) aparține fiului său, ceea ce s-a putut întîmpla numai în prima parte a anului 1522. De altfel, preocuparea voievodului ca acoperirea bisericii să nu întîrzie este o dovadă în acest sens. Deși ridicat și sfințit, edificiul nu era acoperit în noiembrie 1522, din moment ce domnul moldovean cerea regelui Poloniei, o lună mai

https://biblioteca-digitala.ro

tîrziu [795], prin solul său Luca Cîrjă, „să dea voie unui negustor al său să meargă la iarmaroc la Lublin să cumpere cincizeci de centnari de plumb", cu banii domnului pentru acoperirea Mitropoliei din Suceava pe care a zidit-o și a sfințit-o în anul acesta, și „cere carte de la măria sa, regele, pentru vama acelui plumb", ceea ce suveranul polonez a aprobat [796]. Nu se cunosc împrejurările care au determinat începerea construirii noii catedrale mitropolitane într-o vreme în care acest rol îl îndeplinea vechea biserică a Mirăuților. Aceasta a continuat probabil să funcționeze pînă în 1589, cînd, potrivit unei inscripții pictate din biserica Sf. Gheorghe, Petru Șchiopul a mutat moaștele în marea catedrală [797]. Din aceeași inscripție aflăm că Petru Șchiopul „a făcut și clopotnița". Ample discuții s-au purtat dacă inscripția slavonă a mitropolitului Teofan datînd din timpul lui Petru Șchiopul [798], care aparținea unui pridvor, să fi fost făcută la biserica Mirăuți și nu la noua catedrală mitropolitană. Faptul că în 1579 Sfîntul Ioan, în cinstea căruia a fost construit acest unic pridvor, nu era încă depus în noua catedrală, a permis cercetătorilor [799] să afirme că este vorba de un pridvor adăugat bisericii Mirăuților, unde se aflau încă moaștele și de unde inscripția va fi fost adusă la noua biserică mai tîrziu, cînd vechea Mitropolie, ruinată, a fost părăsită. Fastul și monumentalitatea noii mitropolii este amplificată și de pictura exterioară făcută în vremea lui Petru Rareș. În sensul acesta Grigore Ureche afirma despre acest voievod că „și alte lucruri bune multe se află făcute de dînsul, cum-i... la Mitropolia de Suceava" [800]. În sfîrșit, complexului mitropolitan care s-a constituit treptat, mitropolitul Anastasie Crimca originar din Suceava, i-a adăugat la nord-est o biserică, o eclesiarniță (într-unul din anii intervaluiul cuprins între 1626 și 1629) [801], în timpul domniei lui Miron Barnovschi, de plan dreptunghiular (pridvorul este boltit în semicilindru, naosul în calotă sferică, iar boltirea altarului este compusă din două calote sferice, separate printr-un arc longitudinal).

Sporindu-și continuu resursele economice și înzestrată mereu de domnii Moldovei [802], biserica mitropolitană dispunea de un bogat tezaur care, în 1686, cînd învățatul mitropolit Dosoftei trebui să-l urmeze pe regele Ioan Sobieski, a fost dus în Polonia, la Zolkiew [803], împreună cu moaștele Sfîntului Ioan cel Nou și cu toate documentele ce-au aparținut pînă atunci Mitropoliei Moldovei.

Stabilirea definitivă, la mijlocul secolului al XVII-lea, a reședinței domnești la Iași, după o lungă epocă de „dualitate" cu Suceava, și mutarea apoi, spre sfîrșitul aceluiași veac, a scaunului mitropolitan în capitala țării, au făcut ca biserica Sf. Gheorghe să-și piardă treptat din importanța de odinioară și să devină cu timpul, cum se consemnează în pomelnicul cronică din 1805, „mai de tot pustiită, și au pierit acoperemîntul ei și s-au stricat podoaba ei", așa încît mitropolitul Iacov Putneanul (1750—1760), un înnoitor în atîtea privințe, „s-au apucat cu a sa cheltuială și au acoperit-o, tocmind și tencuind turnul ce s-au fost stricat deasupra și alte lucruri ce au fost înlăuntru stricate le-au înnoit" [804] repunînd astfel lăcașul în stare de funcționare normală. După readucerea moaștelor și reorganizarea ei în 1783 [805], această biserică se

https://biblioteca-digitala.ro

bucură din nou de o atentă îngrijire, iar daniile ce i se fac contribuie la înzestrarea și reîmpodobirea ei.

După ocuparea orașului de către austrieci (1775), Mitropolia din Iași a continuat să se preocupe, în baza dreptului de patronat recunoscut de imperiu, de întreținerea fostei catedrale, prin repararea ei periodică și reînnoirea acoperișului. Astfel, între anii 1826 și 1829, în vremea mitropolitului Veniamin Costachi și în cea mai mare parte cu cheltuiala sa, se acoperă clopotnița și biserica și se pardosește cu piatră aceasta din urmă, iar în 1837 același mitropolit „pe lîngă o donație făcută bisericii, adaugă cu cheltuială proprie vechiului pridvor un altul, mic, ce se vede și astăzi [806]. Aceluiași mitropolit i se datorește și înființarea, în 1828, la fosta catedrală mitropolitană a primei „școli de cîntare bisericească" din Bucovina [807]. După ce a funcționat lungă vreme, începînd din 1784, ca biserică parohială, fosta catedrală mitropolitană a devenit mănăstire, întîi dependentă de Dragomirna (1866—1904), apoi independentă. În această vreme a fost ridicată clădirea stăreției (1894—1896), au fost construite chiliile călugărilor și s-au restaurat clopotnița și zidul înconjurător [808]. În perioada 1898—1910, C. A. Romstorfer întreprinde o restaurare generală a bisericii Sf. Gheorghe. El a înlocuit ramele ferestrelor cu altele mai mari și portalul pridvorului, a retencuit fațadele bisericii (cu excepția frescelor de pe fațada sudică), a tăiat o nouă ușă în zidul nordic al naosului, a completat cu discuri noi de ceramică smălțuită pe cele ce lipseau de la turlă, a înălțat cu încă un registru turnul clopotniță, schimbîndu-i acoperișul (folosind țigle smălțuite, cum nu s-a întrebuințat niciodată în Moldova) și a înlocuit copertina tîrzie, în două ape, a bisericii cu cea de astăzi, ce reproduce forma specifică a acoperișurilor bisericilor moldovenești ale vremii [809]. În interiorul bisericii, Romstorfer a construit un nou și masiv baldachin, de piatră, pentru racla Sf. Ioan, acoperînd în acest fel aproape toate inscripțiile tabloului votiv și distrugînd o parte din acestea. Meritul arhitectului austriac constă, însă, în reconstituirea acoperișului bisericii în forma lui orignală, segmentată, după cum apare în tablourile votive ale altor biserici din aceeași epocă. În aceeași vreme, compatriotul lui Romstorfer, pictorul vienez Johann Viertelbeger, a curățat de fum pictura interioară, redînd acesteia strălucirea de altădată. Cu acest prilej, el a intervenit uneori cu penelul refăcînd unele din tablourile în care vechiul strat de pictură dispăruse [810].

Cu aspectul ei grandios, conferit de monumentalitatea și echilibrul formelor sale, cu valoarea sa artistică și cu bogata ei istorie atît de strîns legată pînă la o vreme, de cea a orașului, apoi integrată într-o tradiție de afirmare continuă a permanenței românești în timpul stăpînirii străine, biserica Sf. Gheorghe este cel mai important monument istoric și de artă religioasă din Suceava. Sub aspect *arhitectural*, biserica Sf. Gheorghe este în linii generale o replică a bisericii Înălțării de la mănăstirea Neamț [811], de care se deosebește mai ales prin aceea că în locul gropniței, suprimată, bolta apuseană a naosului a fost prelungită pînă în zidul pronaosului, iar cea răsăriteană, pînă în fața altarului, practicîndu-se totodată în grosimea pereților de o parte și de alta a absidelor

https://biblioteca-digitala.ro

laterale, cîte o pereche de nișe largi, boltite și semicilindrice. În întregul ei, soluția, care amintește particularitățile tipului structural al Coziei [812], răspunde nevoii de a se căpăta în încăperea principală a bisericii, concepută ca mitropolie, spațiul liber necesar desfășurării ceremoniilor la care luau parte toți membrii curții domnești și dregătorii. Pridvorul bisericii este identic cu cel de la Neamț, calota fiindu-i susținută de două perechi de arcuri etajate. Pronaosul, foarte spațios, este împărțit în două travee dreptunghiulare, peste care se înalță cîte o calotă boltită semicilindric. În schimb, față de Neamț, nervurile arcului transversal dintre travee nu mai coboară pînă jos, ci sînt susținute de pilaștri dreptunghiulari, prevăzuți cu capiteluri profilate simplu, în stilul Renașterii [813]. De-a lungul pereților, acești pilaștri sînt legați între ei prin arhivolte compuse din nervuri care formează arcade oarbe. Caracteristice acestui pronaos sînt cele patru nișe scobite în pereții laterali și terminate la partea superioară cu cîte un arc semicircular. Prin aceste nișe zidurile se subțiază, iar pilaștrii sînt scoși mai bine în evidență, întocmai ca în arhitectura gotică [814]. Această particularitate de la Sf. Gheorghe n-a mai fost repetată la nici una din bisericile din Moldova; aceasta poate fi interpretată fie ca o inovație a arhitecturii moldovenești, fie o sugestie a pietrarului gotic, care a colaborat la zidărie. Prezența acestui pietrar, remarca prof. V. Vătășianu [815], e atestată prin cîteva semne lapidare aparținînd unui șantier derivat din marea lojă din Strasburg (acesta venise probabil din Polonia). „Zidul din mijlocul bisericii" dintre pronaos și naos, a fost înlăturat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, „spre mai bună lumină și încăpere a norodului", după cum se menționează în pomelnicul din 1805 [816]. Extinderea bolții naosului atît spre est, cît și spre vest prin alungirea arcurilor respective care se transformă în semicilindri dă încăperii o deosebită măreție. Prevăzut cu cinci ferestre, naosul avea pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea doar trei. Turla de formă octogonală este prevăzută cu patru ferestre și patru contraforturi; este așezată pe un dublu soclu (decorat cu ocnițe) stelat cu opt colțuri [817]. Altarul avînd pe laturile de nord și de sud obișnuitele nișe ale diaconiconului și proscomidiei, prevăzute cu cîte o ferestruică, e luminat, ca de obicei, de o fereastră așezată în axul longitudinal.

Cu excepția pridvorului lui Veniamin Costachi, de la intrarea în biserică, a adaosului de la absida sudică și a intrării deschise de Romstorfer în peretele nordic al naosului, care constituie, toate, intervenții tîrzii, exteriorul bisericii Sf. Gheorghe are apropiate analogii cu cel de la mînăstirea Neamț. Cele două contraforturi ce marchează ușoare trepte repetă aici dispoziția de la biserica Înălțării Domnului de la Neamț. Sub cornișa de piatră profilată a bisericii se desfășoară două rînduri de ocnițe. Obișnuita friză de discuri smălțuite de sub cornișă lipsește. În schimb ea continuă să se vadă la turla octogonală a bisericii, decorată la partea superioară cu un rînd de ocnițe și de o friză de discuri cu buton central smălțuite în verde, galben și maro deschis. Între aceste discuri, cu diametrul ce variază între 15 și 18,5 cm, au fost așezați buteni triunghiulari și romboidali, așa încît se constituie o bandă policromă compactă de mare efect estetic. Acest sistem decorativ de stil oriental, frecvent

https://biblioteca-digitala.ro

utilizat la monumentele de artă bizantină (sec. X—XII)[818] a cărui înflorire o datorăm în Moldova lui Ştefan cel Mare, aici, la biserica mitropolitană Sf. Gheorghe din Suceava este folosit pentru ultima dată în arhitectura religioasă moldovenească. Vechile chenare ale ferestrelor înlocuite cu altele ceva mai mari, era ca şi cele noi, puse de Romstorfer în arc frînt. Un exemplar de chenar de fereastră cu muluri de autentică tradiţie gotică din această ornamentaţie, păstrat în expoziţia Muzeului de istorie[819], oferă dovada măiestriei cu care erau lucrate profilele vechilor chenare de la catedrala mitropolitană. Ferestrele absidelor şi cele ale diaconiconului şi proscomidiei sînt, toate, dreptunghiulare şi cu chenare cu baghete încrucişate.

Din vechile portaluri nu se mai păstrează decît cel de la uşa dintre pridvor şi pronaos; profilele sale în arc frînt, bine executate, se ridică pe baze canelate vertical, spiralic sau cu motive geometrice. Dacă în privinţa sculpturii gotice, biserica Sf. Gheorghe nu ne mai oferă decît puţine elemente sigure de apreciere, în schimb valoarea picturii exterioare din vremea lui Petru Rareş a reţinut demult atenţia specialiştilor români şi străini, care au examinat-o nu o dată din punct de vedere stilistic sau iconografic. Restrîngerea perioadei mai largi (1530—1536 sau 1530—1551), propuse de V. Grecu[820], la anul 1534 a dus la încadrarea definitivă a picturii de la Sf. Gheorghe în cronologia artei moldoveneşti din epoca lui Petru Rareş; la această încadrare s-a ajuns prin reexaminarea riguroasă de către Sorin Ulea[821] a tuturor opiniilor anterioare privind datarea acestei picturi şi prin cercetarea temeinică a tabloului votiv în raport cu datele izvoarelor şi cu întreaga istorie a monumentului. Înscriindu-se într-un cadru iconografic tradiţional, dar cu o viziune monumentală ce atinge apogeul, aici, la catedrala mitropolitană din Suceava, unde de Rusalii se venerau moaştele Sf. Ioan cel Nou ca ocrotitor al Moldovei (în secolul al XVI-lea s-a constituit cultul Sf. Ioan cel Nou în Moldova)[822], în prezenţa a numeroşi locuitorii veniţi „din toată ţara“[823] pictura interioară a acestei biserici conservă scene de o remarcabilă valoare artistică (Înălţarea Domnului; Liturghia divină; Buna vestire; Coborîrea Sfîntului Duh; Aducerea moaştelor Sf. Ioan cel Nou, în pandant cu Sfîntul Gheorghe, patronul bisericii mitropolitane; portretele lui Ştefan cel Mare, Bogdan al III-lea, Ştefăniţă, Petru Rareş cu fiii săi, Iliaş şi Ştefan, Elena Rareş, Petru Şchiopul)[824]. Ansamblul de pictură exterior, ce întregea strălucirea monumentalei catedrale sucevene conferindu-i înfăţişare unică, s-a deteriorat în cea mai mare parte încă din timpul stăpînirii austriece datorită proastei întreţineri a acoperişului. Ea a fost ulterior acoperită cu un strat de tencuială şi apoi văruită, rămînînd astfel pînă la restaurarea lui Romstorfer, cînd, prin înlăturarea acestei tencuieli de pe partea faţadei sudice, s-a dat la iveală o pictură ce poate fi urmărită în bună măsură (Imnul Acatist cu cele două scene: Rugul în flăcări şi Asediul Constantinopolului; Arborele lui Iesei)[825].

Chiar în condiţiile conservării ei parţiale, pictura exterioară a acestei biserici rămîne deosebit de interesantă, alcătuind împreună cu cea interioară un ansamblu unitar de o importanţă excepţională pentru cunoaş-

https://biblioteca-digitala.ro

terea evoluției artei medievale moldovenești. În ciuda tuturor vicisitudinilor vremii, biserica Sf. Gheorghe a rămas în permanență în ansamblul urbanistic al Sucevei ca o puternică mărturie a unei epoci de care și-a legat definitiv istoria și pe care înfățișarea ei impunătoare continuă să o reprezinte pînă astăzi.

Păstrînd trăsăturile fundamentale ale stilului închegat sub domnia lui Ștefan cel Mare, cel de-al doilea monument de plan triconic care se impune în silueta orașului și ale cărui trăsături fundamentale de stil îl individualizează în arhitectura moldovenească, este *biserica Sf. Dumitru.* (fig. 30). Aflată în mijlocul tîrgului, potrivit pisaniei, în apropierea Curții domnești (la 45 m), biserica domnească Sf. Dumitru prin silueta sa (27 m înălțime domina zona centrală a vetrei orașului unde se găsea și „piața mare". Această ctitorie a lui Petru Rareș, din anii 1543—1535 [826], a avut un început nenorocit, căci prima încercare a voievodului cu meșterul Ion Zidarul a dat greș; construcția defectuoasă a bisericii a dus imediat la abandonarea acesteia. Nu putem ști dacă vina acestui eșec o poartă integral meșterul bistrițean; afirmația sa că biserica s-ar fi prăbușit din vina domnitorului și că el nu datorează nimic voievodului, meritã a fi reținută. Construită în 1534—1535, actuala biserică Sf. Dumitru („am săpat alte șanțuri de fundație și am ridicat biserica în alt loc") a succedat cu siguranță, de puțin, încercării nereușite a zidarului bistrițean, încercare pe care contextul corespondenței mult mai tîrzii de emitere a documentelor, în care se vorbește despre această biserică (1545, 1546, 1549) [827] este în aparentă contradicție cu termenul *ante quem* al bisericii II descoperită în săpăturile arheologice și pe care am descris-o mai sus. Aceste constatări nu exclud însă posibilitatea identificării unei biserici cu hramul Sf. Dumitru din vremea lui Ștefan cel Mare (cronicarul Grigore Ureche pomenește de o biserică cu hramul Sf. Dumitru ridicată de Ștefan după bătălia de la Codrii Cosminului, pe care voievodul a „zidit-o... în tărgu în Suceava") [828] în această zonă, fie cu biserica nr. 2 descoperită în săpăturile arheologice (mai ales că în zidul absidei laterale de nord a bisericii 2 s-a găsit o piatră tombală a lui Anton vameșul, datată în anul 1480, un termen post quem pentru construcția acesteia, ceea ce ar concorda cu spusele lui Grigore Ureche) [829] fie cu o altă construcție de pe latura de nord-vest a bisericii actuale, unde nu s-au efectuat săpături arheologice. Căci altfel este greu de admis absența unei biserici ortodoxe din preajma curții voievodale, tocmai de la începutul secolului al XV-lea pînă în vremea lui Petru Rareș; în schimb, cercetările arheologice [830] de pe acest loc, pun în evidență un *cimitir ortodox* (77 de morminte) *a cărui dăinuire continuă din secolul al XV-lea pînă în secolul al XVIII-lea.* Cărei biserici îi aparținea acest cimitir? Fără îndoială că unei biserici ortodoxe cu hramul Sf. Dumitru, așa cum de altfel pisania actualei biserici menționează că zidirea acesteia s-a făcut în mijlocul tîrgului „unde este hramul Sfîntului, sălvitului marele mucenic și purtător de biruință Dimitrie, izvorîtorul de mir". La aceleași constatări ajunsese și cercetătorii care au efectuat săpăturile arheologice de la Sf. Dumitru.

Datele documentare referitoare la acest monument privesc mai ales latura economică, căci „în țintirimul bisericii Sf. Dumitru erau dughene"

https://biblioteca-digitala.ro

(1768) [831], ce constituiau componentele de bază ale topografiei „pieții mari" și „tîrgului de boi" (1757), care din „veac" se făceau în jurul bisericii; „dughenele jidovești, cîte erau pe locul bisericii lui Sfeții Dimitrie cum și pe locul domnescu, să de cîte doi lei de dughiană bezmăn la biserică și cu acei bani să se chiverniseasc㠄 la trebuințele sale" [832]. Încercările de a muta tîrgul de vite și „vechea piață", „mai sus" de biserica Sf. Dumitru, care lua „bezmen" de la cei care făceau comerț „pe locul" ei și pe cel „domnesc", a constituit în decursul secolului al XVIII-lea un permanent conflict între armeni și români (1757, 1759, 1761, 1768, 1768, 1774, 1775, 1791, 1801) [833]. În 1761 datorită „trecerii vremurilor rămînînd de tot părăsită și la risipă și stricare atît acoperemîntul ei cu cele den afară cît și înlăuntrul ei" [834], numeroși „creștini" suceveni cer voievodului Grigore Callimachi mutarea „dughenilor pe roate" ale evreilor din jurul bisericii și amplasarea altora, pentru ca din „chiria locului" să se poată „găti cele trebuincioase și nefăcute ale bisericii". Astfel dintr-un alt document, de la 1763, aflăm că mitropolitul Moldovei Iacob a „tocmit-o" și „acoperit-o", iar înăuntru „nefiind nici de unele care sînt trebuitoare și fiind și pardoseala stricată, acum, ...ni-am îndemnat 2—3 neguțători și am făcut... catapeteazma albă, nezugrăvită, și s-au pardosit și s-au îngrădit cu zăplaz făcînd și altele ce-au fost trebuitoare dinăuntru cu veșminte preoțești" [835]. În decursul timpului biserica a mai necesitat numeroase reparații fie ale acoperișului „stricat" (1792) [836], care în 1849 este refăcut din tablă [837], fie ale „zidăriei" (1812) „stricată" în urma incendiului din 1809 și 1854 [838]. În ultimul timp (1960 și 1988) s-au făcut la biserica Sf. Dumitru și la masivul turn clopotniță, importante lucrări de restaurare (zidărie, acoperiș) și curățirea picturii.

Cu aspectul ei grandios, conferit de monumentalitatea și echilibrul formelor sale, biserica Sfîntul Dumitru a fost concepută după un plan general (treflat, cu pilaștri laterali la cele două abside) asemănător bisericii Sf. Gheorghe din Hîrlău [839], la care s-a adăugat însă un element caracteristic perioadei rareșiene, pridvorul. Acest adaos, în comparație cu biserica I (20 m) și II (28m) a avut ca efect lungirea excesivă a monumentului (35,10 m), zădărnicind în felul acesta — cel puțin în parte — efectul avîntat al siluetelor construcțiilor similare anterioare. Biserica Sf. Dumitru, chiar dacă prin adaosul amintit pierde din elansare se impune totuși prin proporții armonioase, prin masivitatea construcției, dar mai ales prin iscusita trecere de la corpul dreptunghiular al clădirii, la absidele laterale și la absida mare a altarului, toate de formă poligonală, dispuse în semicerc.

După aspectul exterior, biserica Sf. Dumitru are apropiate analogii cu Probota [840]. Distingem și aici aceeași așezare a contraforturilor: două sînt dispuse la unghiurile pridvorului, alte două perechi încadrează absidele, doar de un singur contrafort, de proporții mult mai reduse. Spre deosebire, însă, de Probota, absida principală are nouă laturi (ca la Humor), nu șapte, în timp ce absidele laterale au cîte cinci. Fiecare din aceste laturi sînt decorate cu firide alungite. Partea superioară a fațadei este decorată cu două rînduri suprapuse de ocnițe oarbe, mari și mici, care nu se întrerup în dreptul pridvorului, ca la Probota, ci înconjoară

https://biblioteca-digitala.ro

biserica pe de-a întregul conferind varietate decorativă a monumentului. Cornișa actuală este refăcută în mare parte din tencuială. La baza construcției se află un soclu înalt, din piatră cioplită, cu un profil nu prea încărcat. Turla de deasupra naosului, construită în întregime din cărămidă este așezată pe două baze : prima pătrată și a doua stelată și se impune prin suplețe și eleganță. Pe cele opt laturi ale ei întîlnim firide alungite, ca și la absidе precum și patru ferestre în diagonale plasate în preajma celor patru contraforturi reduse ca dimensiuni, dar avînd aceeași formă cu cele mari. Două rînduri de ocnițe mici unul deasupra arcadelor și celălalt la baza stelată împodobesc turla. Pridvorul bisericii de tip închis este acoperit cu o boltă semicilindrică lungă. Intrarea în biserică se află situată în peretele dinspre miazăzi. Deasupra ușii, de factură gotică, și puțin în dreapta ei se găsește — prinsă într-o ramă de baghete încrucișate la colțuri — foarte interesanta pisanie a bisericii, care constituie un semn vădit al înrîuririi Renașterii asupra arhitecturii sucevene. Inscripția prezintă particularitatea de a avea la partea ei superioară ca ornament doi „amoretti" care țin o cunună de frunze în mijlocul căreia se găsește stema țării (fig.31). Motivul de factură italiană are analogii aproape perfecte cu cel din Vatican de pe o balustradă din capela sixtină, sculptat de Mino de Fiesole[841]. Acest motiv lucrat la Suceava de un meșter italian precede cu cinci ani unul similar de la Gherla[842], contrar părerii că aceste influențe ar fi venit mai întîi din Transilvania, (se susține că relieful moldovenesc este opera unui pictor originar din Transilvania, unde ideile artistice și formele Renașterii pătrunseseră cel puțin în prima jumătate a secolului al XVI-lea)[843]. Poate fi deci considerat, după părerea lui Gh. Balș[844], ca o influență unică venită direct din Italia.

Pronaosul de formă dreptunghiulară este boltit printr-un sistem de arcuri piezișe. Ferestrele pronaosului, deși sînt mai mici decît ale pridvorului, au aceeași construcție : sînt în arc frînt cu creneluri gotice avînd un menou de împărțire și o ornamentație în partea superioară. Peretele despărțitor dintre pronaos și naos (sfîrșitul veacului al XVIII-lea)[845] dezafectat în mare parte a fost parțial suprimat, creindu-se în locul ușii o largă arcadă joasă.

Naosul este boltit în stil moldlovenesc ; pătratul celor patru arcuri mari care stau la baza cupolei este îngustat printr-un sistem de tot atîtea arcuri mai mici, dispuse însă în diagonală. Prin intermediul a patru pandativi care se sprijină pe cele două sisteme suprapuse, de arcuri, se înalță eleganta turlă a bisericii avînd formă cilindrică în interior. Cele două absidе laterale ale bisericii sînt prevăzute fiecare cu cîte o singură fereastră de dimensiuni reduse. Absida altarului de aceeași formă cilindrică, larg evazată spre interior, este boltită printr-un sfert de sferă și luminată printr-o mică fereastră situată în axul bisericii. Atît în interior cît și în exterior, inițial, biserica Sf. Dumitru a fost împodobită cu fresce, executate îndată după zidirea bisericii (1536)[846]. Dar, avînd de înfruntat intemperiile naturii, cum și neîndemînarea restauratorilor, mare parte din fresce au fost distruse, iar cele care au mai rămas sînt foarte înnegrite. De altfel, în exterior urme de pictură sînt prea puține vizibile, doar pe fațada sudică a bisericii (fragmente din Asediul Constantinopolului, Imnul

https://biblioteca-digitala.ro

Acatist și Arborele lui Iesei) și la turlă, unde se mai găsesc cîțiva sfinți cu nimburi în relief aidoma celor de la biserica Arbore.

Pictura interioară a bisericii Sf. Dumitru, atît cît s-a mai păstrat a permis lui Wladislav Podlacha [847] să constate o identitate aproape perfectă cu cea de la catedrala mitropolitană Sf. Gheorghe, cu deosebirea că aceasta din urmă este mult mai bine conservată. Și aici ca și la celelalte biserici zidite în timpul lui Petru Rareș, trăsătura dominantă a picturii constă în tendința de umanizare a figurilor divine. Din punct de vedere al conținutului de idei și al programului iconografic, pictura interioară continuă, în linii mari, tradiția anterioară. În naos tabloul votiv a fost ciuntit prin lărgirea ușii din zidul median. Se mai pot deslușî încă figurile lui Petru Rareș, a doamnei Elena și a doi copii [848].

Evident, pictura de la Sf. Dumitru, inspirată după cea de la Sf. Gheorghe din Suceava, nu prezintă o mare originalitate, după cum nu poate fi socotită nici o simplă copie întrucît întîlnim aici unele elemente de proveniență străină („Așezarea pe cruce" specifică monumentului sîrb de la Protátan) [849], neîntîlnite în altă parte din Moldova. În afara acestor picturi, mai mult sau mai puțin conservate, pereții bisericii mai păstrează pe alocuri cîteva semne lapidare [850], pe care le întîlnim destul de des și la Cetate și la biserica Sf. Gheorghe din același oraș.

Predominant pentru arhitectura ecleziastică suceveană a fost planul triconic, fie în forma simplă cum apare la Adormirea Maicii Domnului și biserica Sf. Vineri (azi dispărută) [851], fie cu pilaștri în flancurile absidelor laterale (Sf. Dumitru, Sf. Gheorghe și Mirăuți). În afara simbolisticii formelor, biserica de plan treflat are trăsături care îl conduceau cu ușurință pe credincios la contemplarea spirituală și la rugăciune. În decursul secolului al XVI-lea triconcurile sucevene au fost prevăzute cu cîte un pridvor (Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru) la care s-a adăugat și unul deschis, la biserica Adormirea Maicii Domnului (secolul al XVII-lea). Tot în secolul al XVII-lea cu scopul de a tempera asprimea suprafețelor de zidărie, s-a procedat la articularea-plastică a fațadelor printr-un brîu median orizontal (Mirăuți și Adormirea Maicii Domnului) împărțind suprafețele în două registre decorate cu panouri arcuite. Aceluiași țel i-a servit, articularea fațadelor prin arcade oarbe și prin ocnițe de un relief relativ aplatizat. Cu atît mai frapantă apare de aceea folosirea frecventă a contraforturilor, cele din dreptul absidei (cu excepția Adormirii Maicii Domnului) altarului îndeplinind adeseori un rol constructiv, fiind destinate să anuleze împingerea bolților.

O particularitate nelipsită a triconcului o constituie sistemul de boltire a naosului. În loc de a ridica tamburul turlei respectiv calota, imediat deasupra pandativilor pe cele patru arce dispuse oblic, cu 45° care transformă din nou cercul în pătrat, pentru ca alt rînd de pandativi să refacă, cu o treaptă mai sus, o nouă bază circulară deasupra căreia se ridică turla. Acestui sistem denumit de Gh. Balș „moldovenesc" întîlnit atît la bisericile de plan triconc cît și la cele de tip „mixt", i se atribuie o proveniență fie armeană [852] sau bizantino-gotică [853], fie una locală din arhitectura de lemn [854].

https://biblioteca-digitala.ro

Deosebit de sensibilă s-a dovedit arhitectura suceveană cu privire la efectele policromiei. Folosirea ceramicii smălțuite la Mirăuți și la Sf. Gheorghe, pentru decorarea fațadelor este de veche tradiție bizantină, dar felul în care au fost folosite aici, indică o originală sinteză. Știind că discurile smălțuite care decorează catedrala mitropolitană Sf. Gheorghe sînt înzestrate cu motive ornamentale identice cu acelea de pe cahlele gotice, avem dovada că meșterii suceveni au preluat ideea bizantină a folosirii ceramicii monumentale și au îmmbogățit această idee cu repertoriile ornamentale oferite de ceramica decorativă gotică. A contribuit fără îndoială la această și confluența cu arhitectura din țările baltice, unde folosirea cărămizii smălțuite în plastica fațadelor se regăsește adesea [855]. Decisiv pentru evoluția decorului policrom s-a dovedit în secolul al XVI-lea, obiceiul de a acoperi fațadele bisericilor cu fresce. Biserica era destinată, așadar, pentru om, vizualul fiind conceput să-l înalțe deasupra pămîntului. Existența unui decor pictat remarcabil la bisericile Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru — din păcate azi mult deteriorat — este în legătură directă cu marele atelier de pictură pe care trebuie să ni-l imaginăm fondat la Suceava poate sub directa conducere a lui Toma „pictor din Suceava curtean al slăvitului și măritului domn moldovean Petru voievod" [856]. Implicat probabil în realizarea picturii de la catedrala mitropolitană Sf. Gheorghe [857] Toma de la Suceava nu este doar un mare artist al epocii lui Rareș, el însuși o creație a acestui mediu sucevean (de subliniat și faptul că încă din 1570 exista în Suceava o frăție a zugravilor) [858], ci și unul dintre iluștrii reprezentanți ai picturii în general și totodată un artist de seamă al secolului al XVI-lea european.

Important e în sfirșit că, din punct de vedere artistic, pictura fațadelor nu a fragmentat compoziția arhitectonică și că, a reușit chiar, cu ajutorul unui acord cromatic dominant, să sublinieze unitatea marei arhitecturi, conferind acesteia — mitropolia Sf. Gheorghe — aspectul unui giuvaer pitoresc.

Coexistența stilistică, gotic-renaștere, este foarte evidentă în cazul nostru la Sf. Dumitru, subliniind convietuirea de forme gotice tirzii („un gotic care în Moldova nu vrea să moară") [859] cu cele de Renaștere (bolțarii ornamentați cu rozete ; ancadramente de ușă și fereastră). Prezenta unor meșteri italieni la Suceava este atestată cu fermitate încă înainte de 1512, prin piatra de mormint, din acel an, a toscanului Baptista de Vesentino („magister in diversis artibus") [860]. În sensul acesta, trebuie să avem în vedere și legitima întrebare : de unde veneau meșterii care realizau pietrăria cu profilatură gotică, erau ei moldoveni sau dimpotrivă erau chemați din țările cu care în mod tradițional capitala Moldovei întreținea legături artistice ? Atît analiza semnelor lapidare de la bisericile Sf. Ghoorghe și Sf. Dumitru, cît și izvoarele documentare conduc la concluzia certă că alături de meșterii locali (de exemplu Ion Zidarul este considerat a fi un sas localnic din Suceava) [861], lucrau numeroși meșteri pietrari care proveneau din Transilvania, (dintre cei mai cunoscuți meșteri zidari ai lui Petru Rareș amintim pe Ion Zidarul, Hann Maurer, Johannes Murator, Gheorghe și Andrei. Aceștia trebuiau să învețe și să conducă pe alții, căci ei „nu știu să construiască după obiceiul nostru") [862] și din zona polonă. Din

https://biblioteca-digitala.ro

comparația semnelor de pietrari de la bisericile sucevene, cele mai apropiate analogii le avem cu cele din Transilvania și Galiția [863]. Analogii apropiate pot fi găsite în zona cehă și germană (Regensburg) [864]. Cu toate acestea, ponderea și aportul meșterilor străini rămîne relativ neinsemnat în raport cu numărul și intensa activitate a meșterilor autohtoni.

În sfîrșit, trebuie de subliniat faptul că biserica mitropolitană suceveană, este atribuită ca fiind „opera unei echipe de meșteri buni și credincioși unui stil local consacrat" [865].

Astfel în perioada goticului tîrziu, stîlpii și pilaștrii sînt prevăzuți cu profile, mulurile ferestrelor în formă de cerc, sînt compuse din curbe și contracurbe, iar la portaluri și uși chenarele în arc frînt se compun din combinații de baghete încrucișate. Ca material de învelitoare, metalul (plumb) se utiliza numai la ctitoriile domnești, unde se puteau investi sume bănești importante și în consecință se putea recurge la materiale costisitoare (ex. Sf. Gheorghe) [866]. Marea majoritate a bisericilor în schimb erau din „lemn și acoperite cu șindrilă" [867]. Din cercetarea documentelor vremii rezultă că începerea construirii unei clădiri nu se făcea înainte de a fi fost pregătite toate materialele necesare. De obicei construcția unei biserici dura o singură campanie de lucru [868], din primăvară pînă în toamnă, numai biserica suceveană, ctitorită de Bogdan al III-lea a fost concepută în 1514 pentru a fi terminată 8 ani mai tîrziu, în 1522, în vremea lui Ștefăniță.

Toate aceste edificii menționate mai sus, concepute în spiritul modelelor epocii ștefaniene, sînt înzestrate după cum am văzut cu o plastică monumentală, mai ales de sorginte gotică, pentru execuția lor meșterii pietrari veniți din Transilvania, dar și din Polonia vecină, fiind neîncetat puși să se inspire din modelele pe care localnicii le considerau cu sentimente de pioasă dragoste, ca foarte venerabile [869].

Cultivarea modelelor din respectiva epocă exprimă sensul continuității de efort, sensul unei culturi religioase cu evidente accente urbanistice care se recunoștea pe sine în ceea ce reușite să realizeze mai înalt. Deși ea se exprima deseori și în mici edificii din zona rurală, apropiată orașului (Sf. Gheorghe, Sf. Ilie și Pătrăuți) ea n-ar fi atins, desigur maturitatea completă, în afara fenomenului urban.

II. *Tipul structural al edificiilor de plan drept cu navă unică* cuprinde două variante : cu bolți semicilindrice unitare (biserica Învierii) și cu calote și arcuri în trepte (tipul mixt) [870] la fel ca triconcurile (boltirea moldovenească : Sf. Nicolae, Sf. Simion și Zamca). Elaborarea și închegarea acestui tip de biserică de zid, cu trăsături specifice moldovenești preluate de la bisericile de lemn [871], se încadrează cronologic începînd cu primele decenii ale secolului al XV-lea și pînă în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Firește că, aceste edificii de plan drept, orășenești, trebuiau să fie încăpătoare, fapt ce punea probleme serioase constructorilor. Planul de forma un dreptunghi se încheia spre răsărit cu o singură absidă fie circulară (Sf. Nicolae, Zamca), fie circulară în interior și poligonală spre exterior (Învierea, Sf. Simion, Sf. Cruce). În complexitatea formelor care îl caracterizează, tipul prezintă două variante : cu două cupole (Sf. Nicolae, Zamca, Sf. Simion) și cu trei cupole (Învierea

https://biblioteca-digitala.ro

și Sf. Cruce). În comparație cu tipul triconc, bisericile de plan drept cuprind volume constructive de dimensiuni mijlocii, ele fiind unitare în acest sens, atît în lungime (22—24 m) și lățime (8—9 m) cît și ca regim de înălțime (16—20 m ; 21—22 m). Realizate într-o arhitectură simplă și proporționată, cu ușoare influențe ale Renașterii de școală transilvăneană, dar numai în formele unor ancadramente de uși și de ferestre, monumentele de plan drept menționate mai sus au urmat o linie ascendentă unitară, legată exclusiv de tradițiile locale.

Biserica Învierea Domnului, ctitorie a doamnei Elena, văduva lui Petru Rareș — cunoscută și sub numele de Văscrisenia sau Elena Doamna — este un exemplu tipic de reproducere în epocă a unei construcții similare din vremea lui Ștefan cel Mare. Ridicată în anul 1551, potrivit pisanicei (...„a început acest hram în numele Învierii lui Hristos, a făcut și a isprăvit Elena Doamna") [872], biserica copiază aproape exact binecunoscutul lăcaș, Sfîntul Ioan din Piatra Neamț [873]. Dacă nu își păstrează pînă astăzi, în întregime, înfățișarea inițială, acest lucru se datorește în mare parte numeroaselor transformări prin care a trecut (fig.30, 36).

Menționată pentru prima dată în izvoarele documentare din 1528 pe Ulița Nouă (azi B-dul Ana Ipătescu), biserica Învierii lui Hristos (probabil din lemn și mult mai veche) [874] nu este exclus să fi aparținut întîi satului Tătărași [875], ulterior înglobat parțial în vatra orașului. Altă mențiune documentară privind biserica Elenei Rareș, ce datează din 1598, menționează că Ieremia Movilă a dat un sat pe Siret (Bălești) „mînăstirii nou zidită în Suceava, unde este hramul Învierii Domnului" [876]. Aceasta ne obligă să admitem că în perioada 1551—1598 biserica zidită de Elena Rareș fusese ori distrusă ori s-a prăbușit datorită unui viciu de construcție, ceea ce l-a determinat pe noul voievod Ieremia Movilă să ridice pe același loc o altă biserică cu același hram. Oricum ar fi, sînt acum suficiente dovezi arheologice [877] în sprijinul afirmației că în decursul secolelor XV—XVI, pe același loc s-au succedat nu mai puțin de patru construcții. După anexarea Bucovinei de către habsburgi, împăratul Iosif al II-lea, dind curs unei cereri repetate a comunității catolice din Suceava, a ordonat ca biserica Elena Doamna, „biserica orașului, veche, mare și pustie, dedicată Învierii lui Hristos" [878], să fie cedată acestei comunități, fiind în consecință, amenajată pentru trebuințele acestui cult (1782). Cu acest prilej monumentul a suferit o serie întreagă de modificări : i s-a adăugat o sacristie ; în pronaos s-a construit un cafas larg ; s-au lărgit și înălțat în mod considerabil ferestrele de la altar și cele de la naos, îndepărtîndu-se fostele cadre de piatră sculptată ; s-a redus numărul celor 4 ferestre din pronaos la cîte una de perete ; deasupra mesei din altar s-a construit un baldachin, pe patru coloane ; a fost îndepărtat zidul dintre naos și pronaos ; este demolată turla de lemn pentru a se construi un fronton în stil baroc pe latura de vest a bisericii. După ce romano-catolicii și-au clădit în anii 1832—1836 o biserică încăpătoare, proprie, biserica Înălțarea Domnului a fost folosită, vreme de un veac, de foștii credincioși greco-catolici din oraș [879]. Abia în 1936 ea a fost redată ortodocșilor ; recent biserica a fost restaurată (1985—1988) și pictată în interior. Ca la biserica Sf. Ioan din Piatra

https://biblioteca-digitala.ro

Neamț [680] absidele laterale ale naosului au fost înlocuite printr-o îngroșare a zidului pe toată lungimea acestei încăperi. De o parte și de alta a naosului sînt dispuse contraforturi ; acestea au copertinele cu profile obișnuite. Spre deosebire de modelul urmat, lipsesc arcadele oarbe din dreapta și stînga absidelor laterale. Absida altarului este decorată cu nouă firide alungite ale căror picioare au fost cioplite cu prilejul transformărilor amintite mai sus ; ulterior ele au fost reconstituite în cadrul recentelor lucrări de restaurare. Multă vreme fiind astupate sub tencuială, cele două rînduri de ocnițe obișnute, revenind cîte trei din cele mici, la două mari, înconjoară biserica pe de-a întregul sub acoperiș. Întrucît construcția bisericii nu trădează să fi avut o turlă propriu-zisă de zid, ridicată deasupra naosului, se pare totuși că ar fi existat aici un turn de lemn adaptat la forma acoperișului. Intrarea în biserică se face printr-o ușă situată în ax, pe partea de apus încadrată într-un chenar de factură gotică. Cupola naosului probabil refăcută, nu mai prezintă arcurile piezișe caracteristice stilului moldovenesc ceea ce ne-a determinat să încadrăm biserica în varianta cu bolți semicilindrice unitare. Pronaosul este împărțit în două, printr-un arc dublu prelungit prin pilaștri angajați, care se îngustează în jos prin console succesive. După atîtea prefaceri monumentul nu mai prezintă urme de pictură, nici în exterior, nici în interior. În curtea bisericii se află o interesantă clopotniță — numită zvoniță — formată dintr-un perete din patru stîlpi de zid, între care atîrnă 3 clopote mici, asemănătoare ca la Adormirea Maicii Domnului din Iței. In forma actuală, biserica Învierea Domnului reprezintă, prin interesanta ei construcție, un monument însemnat de artă feudală din veacul al XVI-lea.

Prilejuite de lucrări de restaurare, cercetările arheologice efectuate la acest monument, (vezi : Emil I. Emandi, Mandache Ciubotaru, în Candela, nr. 2—4, 1990, p. 36-40), au debutat în toamna anului 1982 prin patru secțiuni efectuate la exterior, pe laturile de nord și de est ale edificiului. Continuate în anul 1983 printr-o cercetare mai amplă, desfășurată de această dată numai în suprafața interioară, aceste investigații au prilejuit dezvelirea vestigiilor unor monumente de cult realizate inițial din lemn și apoi din zid, ce se succed nemijlocit în aceeași suprafață într-un interval de timp cuprins între sfîrșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a celui următor, precum și mijlocul secolului al XVI-lea. Vestigiile celui mai vechi edificiu de cult, consta dintr-un soclu de piatră de carieră legată cu un mortar friabil, ușor adîncit (20—25 cm), cu lățimea de 60 cm. Elevația soclului se pretează pentru apartenența lor la o construcție de lemn. Traseul parțial al primului lăcaș a putut fi identificat în suprafața naosului și pronaosului actualei biserici. El sugerează planul unui lăcaș de cult cu soclu din piatră și elevație de lemn, alcătuită dintr-o absidă poligonală cu 5 laturi, decroșată, un naos pătrat (cu dimensiunile de 6,50 x 6,50 m la interior) și un pronaos îngustat (cu lățimea de 5 m) în raport cu naosul. În altar se mai păstrează ultima asiză a fundației mesei sale.

Nivelul interior de călcare a fost amenajat la cote diferite în funcție de compartimente. Astfel s-a putut constata o situație mai puțin obișnuită

https://biblioteca-digitala.ro

în sensul că nivelul de calcare din suprafața altarului era cu 35 cm mai coborît în raport cu cel al naosului și pronaosului. Amenajările exterioare constau dintr-un strat de argilă galbenă, depusă în scopul orizontalizării suprafeței, peste care a fost construită o podea de scînduri. La exterior, cel puțin în jurul altarului unde a putut fi observat, a fost amenajat un trotuar din lespezi de șist verde, dar nu într-o primă fază de funcționare a edificiului întrucît suprapune cel puțin două morminte ce țin de această biserică.

Observațiile de ordin stratigrafic ne-au permis să constatăm existența a două faze de construcții în perioada de funcționare a primului lăcaș de cult precum și motivele ce au condus la refacerea și apoi la dezafectarea sa. O primă fază în existența lăcașului a fost întreruptă de un puternic incendiu ce arde prima podea și, în mod firesc, întreaga structură lemnoasă a construcției. Cele cîteva fragmente ceramice găsite în acest nivel de arsură sînt specifice celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea.

Refăcut pe același loc și din același material și respectînd întocmai vechiul plan, noul lăcaș cunoaște aceeași diferență de nivel între altar și restul încăperilor și totodată o nouă pardoseală din scînduri așezată pe un strat de argilă ce a nivelat interiorul său orizontalizîndu-l. Și această a două biserică de lemn a fost mistuită de un puternic incendiu ce-și lasă amprenta și asupra podelei și a soclului de piatră (probabil cel din 1485). Astfel prezentîndu-se lucrurile, fără îndoială că se poate vorbi de două monumente de lemn întrucît cea de a doua fază reprezintă o refacere totală de la nivelul soclului, în condițiile preluării integrale a vechiului plan.

Din necropola ce s-a constituit în interiorul și exteriorul celor două biserici de lemn s-au putut identifica și cerceta 9 morminte dintre care patru se află în interior, la nord de absidă și de pronaos, unul la limita de vest a naosului și alte patru pe latura de nord a pronaosului. Nici unul nu a conținut piese de inventar funerar. Ceea ce s-a putut constata, însă, se referă la faptul că toate cele patru morminte din interior au aparținut celei de a doua biserici.

Încadrarea cronologică a celor două monumente de lemn, avîndu-se în vedere cele cîteva fragmente ceramice prezente în nivelul anterior momentului de construcție, precum și cele din nivelul de funcționare, poate fi făcută în stadiul actual al cercetărilor între începutul secolului al XV-lea și sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor, ceea ce ar corespunde de fapt și cu prima mențiune documentară a bisericii din 1528 [881].

Stratigrafic cel de al treilea lăcaș de cult, este marcat printr-un strat de mortar bine conturat; de asemenea, s-a putut constata că între momentul dezafectării ultimului lăcaș din lemn și cel al ridicării unei noi biserici, de această dată din piatră, există o succesiune nemijlocită. Noii constructori au procedat la un amplasament astfel încît o bună parte din aria vechii biserici a fost integrată în suprafața naosului și pronaosului noului edificiu.

https://biblioteca-digitala.ro

Fundațiile, de bună calitate, realizate din piatră de carieră legată cu mortar, au lățimea unitară de 1,40 m și se adîncesc față de nivelul de dezafectare al bisericii de lemn cu 0,85 m. De la acest nivel, printr-un decroș de 10 cm se retrage și se ridică elevația care, însă, pe o lățime de 0,65 m este îngropată într-un strat de argilă bine compactizată și nivelată, astfel încît, în final, fundația ajunge să aibă o adîncime de 1,50 m. Urmărind traseul fundațiilor, rezultă că primul monument de zid era de plan dreptunghiular, cu o absidă poligonală decroșată, ce delimita un altar despărțit printr-un iconostas de un naos dreptunghiular, acesta urmat la rîndul lui de un pronaos de aceeași formă. Întrucît traseul exterior al acestui lăcaș este acoperit de fundațiile celui actual, nu putem ști precis dacă cei doi pinteni de zidărie descoperiți în secțiunile exterioare de pe latura nordică sînt urmele unor contraforturi sau nu. Ipotetic presupunem că sînt. Nivelul de călcare interior a fost amenajat printr-o pardoseală din lespezi de piatră din care nu s-a mai păstrat decît suportul său de mortar.

Din punct de vedere cronologic acest monument poate fi încadrat în prima jumătate a secolului al XVI-lea avînd în vedere fragmentele ceramice din stratul interior de nivelare, ce nu sînt mai noi de această perioadă. Această primă biserică de zid, noi o atribuim potrivit pisaniei Elenei Doamne Rareș care „a început acest hram în numele Învierii lui Hristos" în 1551, luna „Ianuarie 15 zile" [882].

În sprijinul acestei atribuiri de un real folos ne-au fost și observațiile de pe latura nordică, din secțiunile II și III, unde la baza celor doi pinteni de zidărie s-au găsit fragmente ceramice specifice secolului al XVI-laa și o monedă poloneză din același secol. Nu știm în ce împrejurări acest prim monument de zid a fost dezafectat, prin demantelare (în secțiunea a III-a din exterior s-a surprins acest strat de demantelare, în care fragmentele ceramice descoperite pot fi atribuite tot secolului al XVI-lea) cert este în schimb, că noii constructori ai bisericii actuale au suprapus-o la nivel de fundație, lărgind-o în același timp față de primul monument din zid. În sensul acesta înclinăm să atribuim biserica actuală de plan dreptunghiular, potrivit izvoarelor documentare, domniei lui Ieremia Movilă care, în 1598 a „zidit" o „nouă" biserică în Suceava unde este hramul Învierii Domnului [883]. Și în cazul acesta se dovedește concordanța dintre izvoarele documentare și cele arheologice pe de o parte, iar pe de alta se pune în evidență succesiunea mai multor monumente pe același loc, păstrîndu-se hramul inițial al primei biserici, ca în cazul bisericilor Sf. Dumitru, Adormirea Maicii Domnului, Mirăuți și Sf. Ioan Botezătorul, unde, de asemenea, s-au efectuat sistematice cercetări arheologice și s-au constatat situații similare.

O similară posteritate a avut-o și un alt monument sucevean care potrivit pisaniei din veacul al XVII-lea nu aparținea nici unui program domnesc, nici celui mitropolitan, ci unui boieresc. Am în vedere aici, biserica *Sf. Nicolae* care, după pisania încastrată în zid „s-a făcut acest hram în numele ierarhului Sf. Nicolae și l-a *înoit* Pan Nicoară Prăjescul Vel Visternic și Kneaghina lui Maria și copiii lor în anul 7[illegible]" (1651). În orice caz, deși după înfățișarea actuală, biserica a fost datată la

https://biblioteca-digitala.ro

începutul secolului al XVII-lea, totuși cercetările arheologice [885], dar mai ales mențiunile documentare dovedesc fără echivoc că monumentul datează de la începutul secolului al XVI-lea. În sensul acesta,i existența unei notițe pe un Tetraevanghelier face dovada că în 1519, cămărașul de visterie Mateiaș a cumpărat de la văduva unui preot transilvănean, respectiva carte, pe care a dăruit-o bisericii Sf. Nicolae din Suceava [886]. Existența unor pietre de mormînt din secolul al XVI-lea în interiorul bisericii (1510, 1540, 1596) [887], întăresc concluzia precum că, biserica datează de cel puțin cu un secol in urmă, în raport cu data înscrisă în pisanie (1611).

Sub aspect arhitectural și planimetric, biserica nu prezintă nici o caracteristică deosebită în ceea ce privește naosul și pronaosul. De formă dreptunghiulară, biserica are absidele laterale realizate în grosimea zidului. Pridvorul cu turnul-clopotniță (această parte îndeplinind și funcția de ascunzătoare)se pare că a fost adăugat ulterior primei construcții ; o anomalie o reprezintă boltirea altarului care are o formă unică în țară. Această formă se vădește și în exterioir ; colțurile însă, fiind foarte rotunjite, dau impresia unei abside semicirculare obișnuite, dar deformate. Între naos și pronaos, cercetările arheologice au confirmat existența unui perete despărțitor. La exterior ,biserica are la înălțimea ferestrelor un brîu de cărămizi în zimți, iar mai sus un mic budin ; sub streașină sînt dispuse un rînd de ocnițe cu arhivolte îngropate în raport cu planul zidului. În afara contraforturilor mari se mai văd și altele adăugate — sub ferestrele naosului (în total nouă). Ferestrele, cu chenare, unele dreptunghiulare și altele circulare sus, sînt de creație gotică ; forma de acoladă a fost „tăiată ulterior".

Deschiderea în 1763 a unei „făclierii" în tîrgul Suceava de către „epitropul" bisericii Sf. Nicolae, avea drept scop „agiutorarea Sfintei biserici", deoarece, „din întîmplările vremurilor s-au răsipit atît acoperămîntul cît și din zidul ei și dinlăuntru de toate au fost lipsă"... iar, cine va da „mai mult venit bisericii, acela să aibă voie a ține făclieria" [888]. Folosită ca depozit pentru provizilie armatei (1813), biserica a fost din nou restaurată complet în 1895 prin grija preoților Casian Tușinschi și Mihail Sîrbu, fiind „zugrăvită" de către pictorul Vasile Mironescu [889]; în perioada anilor 1978—1980, renovată din nou ,biserica a fost acoperită cu praf de piatră și învelită cu tablă de aramă.

În tot cursul evului mediu, Suceava a fost principalul centru al armenilor din Moldova. Situația monumentelor armene înfățișată de călătorul armean Simeon Dbir Lehati, la 1608, care găsea în Suceava trei biserici de piatră în oraș și două mînăstiri, una lîngă oraș (Zamca) și alta la două mile depărtare (Hagigadar) [890] a rămas neschimbată pînă în zilele noastre. Aici își avea reședința un episcop armean. Astfel se cunoaște că în tot cursul secolului al XV-lea episcopii armeni de Liov au purtat, în titlul lor și numele Moldovei, orașele Suceava și Siret fiind menționae în mod special. Episcopia armeană de la Suceava își va începe viața separată de cea din Liov din primii ani ai secolului XVI, cu episcopul Simeon (1506) [891], dar și după această separare titulatura veche a fost menținută, în virtutea tradiției. Despre bisericile armenești

https://biblioteca-digitala.ro

din Suceava avem date sigure istorice abia în secolul al XVI-lea deşi existenţa unora dintre ele coboară sigur în timp pînă în ultimul deceniu al veacului al XIV-lea, cînd domnul ţării ducea tratative cu Patriarhia din Constantinopol pentru recunoaşterea Mitropoliei moldovene şi cînd armenii obţinuseră de la Patriarhul ecumenic Antonie scrisori de recomandare pentru recunoaşterea de către domnul Ţării Moldovei a episcopului lor de aici [892]. La obţinerea acestei recunoaşteri de către aceştia, în acelaşi an şi aceeaşi lună cu cea solicitată de domn de la Patriarhie pentru propria biserică, armenii aveau deja biserici în Moldova şi evident în Suceava, din moment ce Alexandru cel Bun pune sub ascultare „episcopului armenesc Ohanes bisericile armeneşti şi pe popii lor" din „întreaga noastră ţară" şi îi dă „scaun în Suceava" [893]. Unde şi care era biserică armenească din Suceava nu se poate răspunde pînă în prezent, deşi tradiţia armenească locală îl aşează în mănăstirea Zamca, iar unii cercetători au acceptat această tradiţie [894] sau au adus argumente în sprijinul ei [895]. Cercetările arheologice întreprinse la mănăstirea Zamca (1954—1956) [896], au dovedit că biserica de aici nu datează nici din prima jumătate a secolului al XV-lea, nici de la mijlocul veacului al XVI-lea, cum s-a propus, şi nu a fost ridicată pe fundaţiile unei clădiri mai vechi, ci a fost construită la începutul secolului al XVII-lea, aşa cum indică anul 1606 de pe cheia de boltă a turnului clopotniţă şi cum rezultă din relatarea de la 1608, cînd mănăstirea era gata, a călătorului armean Simeon Lehati menţionat mai sus, sau cum probează unele elemente decorative ale paraclisului [897]. Înainte deci de a se statornici în mănăstirea Zamca, sediul episcopiei armeneşti a fiinţat într-un alt edificiu religios pe care încă nu-l cunoaştem. În schimb, recente cercetări istorice [898] stabilesc că acel episcop Ohanes menţionat în 1401 este tot unul şi acelaşi cu Ohanes Nasredinian, cunoscut episcop de Liov din 1380 [899]. Şederea sa în Moldova a fost întîmplătoare şi temporară ; de aceea, Alexandru cel Bun i-a dat „scaun" în cetate, pentru împrejurările acelea şi pentru eventualele vizite ulterioare.

După construirea mănăstirii Zamca, informaţii documentare despre viaţa călugărească de aici sau despre istoria monumentului în sine sînt extrem de puţine şi laconice. Ele se referă în special la privilegiile obţinute de Episcopie cu privire la scutirile de „zeciuială" din „roade" (1677) [900] şi de dări ale familiilor de „poşlušnici" ce locuiau pe teritoriul episcopiei (1671, 1673, 1677) [901], precum şi la interzicerea orăşenilor de a „strica braniştea" mînăstirii [902] („terenul era folosit pentru păşune şi o vale din faţa mînăstirii, pentru arătură, ambele de folosinţă comună a mănăstirii şi oraşului, iar cine s-a stabilit acolo avea să plătească mănăstirii zeciuială"). De asemenea Episcopia primea dreptul de a-şi coloniza teritoriul cu „încă mai mulţi armeni" care „să-i adune la un loc, din Turcia ori din Polonia... în această ţară" [903]. Episcopi armeni, de la Zamca erau şi stareţi ai mănăstirii. Dintre ei se remarcă episcopul Hazar, mort în 1629 la Caffa, copist şi autor al mai multor opere păstrate în manuscris la Gherla, Viena şi Rusciuc [904]. În anul 1672, probabil din cauza tulburărilor interne din Moldova, episcopul Minas Zilichtar-Oglu, împreună cu numeroşi armeni din Suceava, a părăsit reşedinţa episcopală

https://biblioteca-digitala.ro

de la Zamca, trecînd în Transilvania [905]. Acest eveniment a avut fără îndoială, urmări destul de serioase asupra vieții mănăstirești de la Zamca, ce nu a mai fost reluată niciodată cu aceeași amploare. Sfîrșitul veacului al XVII-lea marchează în istoria mănăstirii un alt eveniment, de astădată cu caracter militar. Trupele polone conduse de Ioan Sobiescki, care au pătruns în Moldova în timpul campaniei antiturcești din 1690—1691, au ocupat Suceava (25 octombrie 1691) [906] și au numit comandant al orașului pe colonelul polon Friedrich von Harstallen. (La Suceava sînt garnizoanele domnilor poloni. Au luat o mînăstire și și-au făcut acolo cetate. Comandantul care se numește Frederico von Harstallen este luteran, cîțiva căpitani ai regimentului sînt catolici și cei mai mulți dintre soldați sînt catolici) [907] care și-a stabilit comandamentul la Zamca. Cu acest prilej a fost ridicat valul de pămînt ce înconjoară mănăstirea, laturile de nord, est și sud, fiind însoțit de șanț în față și bastioane la colțuri. Tot atunci, mănăstirea a fost denumită, de către localnici, prin termenul polon corespunzător, cetățuie, adică Zamca. Oprindu-ne atenția numai asupra raporturilor dintre arhitectura românească și cea armeană și fără să mai zăbovim în analize amănunțite privind elementele care au făcut obiectul unor variate studii anterioare și care au clarificat treptat problemele fundamentale [908], ne propunem să prezentăm în cele ce urmează elemente arhitectonice constructive care pun în evidență principii și forme înrudite cu arta de a construi a armenilor suceveni și raporturile acesteia cu arhitectura moldovenească. Astfel, și la monumentele religioase ale armenilor din Suceava se constată că sînt construite după modelele moldovenești, lipsind orice urmă de influență armenească la monumentele armenești [909]. Singura diferență la unele dintre ele constă în faptul că în timp ce în bisericile moldovenești naosul este de formă dreptunghiulară și au latura mai lungă paralelă cu axa lonigtudinală a edificiului, în unele biserici armenești naosul tot dreptunghiular, e dispus invers (Sf. Cruce, Sf. Simion) cu latura mai lungă perpendiculară pe axa principală, aceasta pentru a obține spațiul larg din fața absidei centrale, necesar așezării în linie a celor trei altare cerute de ritualul armenesc.

De la ansamblul *mănăstirii Zamca* (fig. 37, 43) s-a păstrat biserica centrală, capela de iarnă amenajată pe latura de vest a incintei, la primul etaj, într-un turn fortificat, la baza căruia era practicată intrarea principală în curtea mănăstirii și clopotniță (1606). Întregul complex este înconjurat de un zid masiv de piatră, întărit din distanță în distanță cu puternice contraforturi.

Biserica mănăstirii Zamca, cu hramul *Sf. Auxentie (Oxen)* este o construcție de plan dreptunghiular și se compune din pronaos, naos și altar. Cele trei încăperi ale bisericii urmează, în genere, principiile arhitecturii religioase moldovenești din acea vreme. Boltirea este în stil moldovenesc, dar turtită, pe această cale obținîndu-se o lărgire a bisericii. Pronaosul este boltit în calotă sferică. Spre exterior există o ușă în peretele de nord al naosului și în cel de vest al pronaosului.

Modificările modelului moldovenesc privesc numai naosul și altarul, al căror spațiu este distribuit în mod diferit față de bisericile ortodoxe.

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel la Zamca apar trei altare. Primul dintre acestea ocupă întreaga suprafață a absidei centrale. Celelalte două avînd o importanță secundară, sînt plasate în colțurile de nord-est și sud-est ale naosului, între ele aflîndu-se un spațiu rezervat corului. În pronaos sînt de remarcat cele două ferestre ale zidului despărțitor, dispuse de o parte și de alta a ușii de trecere în naos. Prezența lor constituie, fără îndoială, o soluție originală a meșterilor care au lucrat la Zamca. Avînd în vedere că în arhitectura moldovenească se făcuse deja trecerea — o dată cu construirea Galatei (1584)[910] — de la peretele despărțitor masiv la arcade susținute pe coloane, soluția de la Zamca apare ca o formulă intermediară, oarecum tardivă. În naos se mai văd urmele unei vechi picturi ; ulterior, biserica a fost văruită. În exterior, biserica păstrează aceeași simplitate arhitectonică pe care o vădește și interiorul ei. Soclul de piatră este ușor profilat, iar fațada semicirculară a absidei, mai restrînsă în raport cu pereții longitudinali. Cîte o pereche de contraforți puternici, avînd retrageri mediane, sprijină de o parte și de alta zidurile naosului. Turla este construită din cărămidă și are o formă octogonală.

Arhitectura masivă a monumentului este înviorată pe alocuri, prin elemente decorative. Astfel, chenarul ușii prin care se pătrunde în naos este de formă dreptunghiulară, colțurile interioare, ușor rotunjite precum și cele două nervuri ce se sprijină pe un simplu plan înclinat, vădesc încă un profil gotic cu influențe renascentiste[911]. În schimb chenarul ușii interioare și chenarele ferestrelor, păstrate în întregime, dovedesc o îndemînare și acuratețe deosebită în execuțiile de la Zamca, care de fapt aduc și inovații interesante. Chenarul ușii dintre pronaos și naos are un motiv de baghete ce se încrucișează și se ramifică la partea superioară iar la capetele de jos se termină prin mici baze fațetate. Noutatea modelului constă în faptul că la colțurile superioare ale chenarului este sculptată o rozetă, iar în spațiul dintre ele a fost creat, din frînturi de baghete, un dreptunghi, mai înălțat decît restul chenarului, avînd cîmpul ornamentat cu motive vegetale. Ramele ferestrelor au fost lucrate după prototipuri deosebite. Cele de la absida altarului, avînd arhivolta în plin centru, reiau motivul baghetelor încrucișate și al rozetelor, iar celelalte, cu arcuirea într-o ușoară ogivă, au nervuri ce formează acolade, abia schițate la ferestrele încăperilor și mai pronunțate la cele ale turlei. Decorația, îmbinînd elemente de tradiție gotică cu cele clasice, este completată pe alocuri cu motive noi, de influență orientală (rozetele)[912]. Elementele de construcție ale bisericii ne conduc spre concluzia că, ea a fost ridicată la începutul veacului al XVII-lea, păstrînd și unele caracteristici comune cu bisericile moldovenești din secolul al XVI-lea.

Desigur că prima a fost construită biserica centrală descrisă mai sus, după care a urmat clopotnița, la care zidul de incintă este adosat. Urmează clădirea dinspre apus, care a îndeplinit funcția de sediu al *episcopiei armenești* din Suceava, construcție ce a fost ridicată în două etape. Prima parte a clădirii, cea care adăpostește la etaj paraclisul, a fost construită în același timp cu zidul de incintă, ținîndu-se cu acesta, iar cea de a doua, ridicată alături de peretele sudic al paraclisului de la

https://biblioteca-digitala.ro

nivelul superior al primului etaj, aparține unei perioade mai tîrzii, după ce întregul ansamblu mănăstiresc era folosit ca atare. Această a doua parte probabil ridicată în scopul utilizării unui spațiu în plus pentru diferite trebuințe, se presupune a fi fost construită în secolul al XVIII-lea[913]. Edificiul de plan dreptunghiular (15/8 m) se compune dintr-un parter străbătut de gangul intrării și un etaj, cu paraclisul Sf. Maria în partea de nord. Pe latura vestică se află, ca și la turnurile mînăstirii Cașin (1658), un ieșind destinat apărării părții de acces[914]. Intrarea de la parter, este asemănătoare celei de la turnul clopotniță, are forma unui gang, boltit transversal prevăzut la capete cu două arcade ornamentale sprijinite pe arcuri dublouri. În apropierea arcadei interioare, pe ambele laturi ale gangului se află deschideri spre cele două încăperi ale parterului care au planul dreptunghiular și sînt boltite în semicilindru. Primul etaj păstrează, în linii generale, dispoziția de plan a parterului, cu deosebire că încăperea de deasupra intrării a fost despărțită ulterior, printr-un zid mai subțire, în două camere. Cea mai interesantă încăpere a etajului este, fără îndoială, *paraclisul Sf. Maria*. O deschidere înaltă semicilindrică la partea superioară, încadrează ușa de intrare în paraclis cu arcada trilobată și cu chenarul sculptat în întregime. Interiorul paraclisului (4/6 m) se împarte în naos și altar. Naosul este boltit în stil moldovenesc, de remarcat însă, că arcurile inițiale nu se opresc, ca în alte cazuri, la jumătatea înălțimii pereților, ci se prelungesc pînă la nivelul pardoselii, pentru a da desigur un suport mai solid cupolei extrem de înălțată. De asemenea, atît în pandativii din primul rînd cît și cei din al doilea, se găsesc cîte trei oale de rezonanță, iar baza sistemului superior de îngustare a bolții este marcată de un rînd de cărămizi zimțate. Absida centrală a paraclisului acoperit de un segment de calotă este ușor turtită, din pricina tainiței construită deasupra. Întreaga clădire, dar în special paraclisul a fost ornamentat cu variate și interesante elemente decorative, cu apropiate analogii la Aroneanu (1594), Dragomirna (1602—1609) și Rîșca (1611—1617). Astfel, ușa de intrare în paraclis, cu arcadă trilobată are un chenar sculptat. Motivul central al decorației constă într-o canelură largă, întreruptă de incizii circulare, pe fondul cărora sînt plasate mici rozete în relief. Sculptura are mai mult un aspect rustic[915]. Din pictura care împodobise inițial interiorul paraclisului, pînă astăzi nu s-au păstrat decît benzile cu motive florale de pe arcurile ce mărginesc semicalota altarului. Ceea ce se poate constata este ponderea mai mare a culorilor și nuanțelor închise, în special la zugrăvirea fundalurilor și a spațiilor libere. În exterior arcadele intrării și chenarele de la primul etaj ale ferestrelor sînt decorate cu motive asemănătoare cu cele de la turnul clopotniță (rozete trapezoidale cu motive florare; brîu de piatră ce încadrează intrarea; brîie de cărămizi zimțate). De asemenea, de o parte și de alta a ferestrei de la absida altarului, exista un brîu de ocnițe ogivale, cu singura deosebire că pe alocuri apar cărămizi smălțuite. Corpul paraclisului, în schimb are un decor deosebit, ce se compune dintr-un brîu de piatră răsucit, încadrat din ambele părți de șiruri de cărămizi smălțuite în cafeniu și verde. Deasupra brîului, pe fațada dinspre curtea mînăstirii s-a adăugat un

https://biblioteca-digitala.ro

al doilea rînd de ocnițe, mărginit la partea superioară de arcade îmbinate. Partea de etaj, adăugată mai tîrziu, are la bază, pe laturile de est și sud, un brîu de cărămizi zimțate, care nu este exclus să fi fost însăși cornișa de sub streașina acoperișului inițial. Pe fațada dinspre incinta mănăstirii, în continuarea torsadei paraclisului este dispus un al doilea brîu de cărămizi zimțate deasupra căruia se află un șir de ocnițe arcuite în semicerc.

Ultimul ansamblu decorativ al exteriorului îl constituie turla de formă octogonală în plan, cu baza stelată în 12 colțuri și înnecată în acoperișul refăcut. Fiecare fațadă a turlei este prevăzută cu arcade duble, suprapuse de cîte două ocnițe. Sub streașină, în locul cornișei, se află un brîu de cărămizi zimțate.

Din punct de vedere al compoziției, cu excepția cîtorva elemente secundare, acest decor este comun bisericilor moldovenești din veacul al XV-lea. Unii cercetători presupun că aceste cărămizi ar fi refolosite de la o biserică mai veche, care s-a demolat [916]. De remarcat că, la circa 200 m spre vest de actualul complex mînăstiresc s-a găsit un număr mai mare de cărămizi hexagonale smălțuite în verde închis, specifice secolului al XV-lea, formînd o pardoseală pe un pat de mortar. Autorul descoperirii [917] presupune că acestea ar fi aparținut vechii biserici a episcopiei armenești, din secolul al XV-lea, care, fie că a fost dărîmată datorită pericolului ce-l prezenta poziția clădirii (pe marginea unei rîpe ce coboară spre pîrîul Scheia), deasupra unui mal nestabil, fie că a fost distrusă din ordinul lui Ștefan Rareș. De la această construcție se presupune că au fost recuperate acele cărămizi smălțuite folosite ulterior la împodobirea zidurilor exterioare a paraclisului.

Incinta mănăstirii Zamca este înconjurată de un zid de piatră ce formează în plan un trapez alungit. Laturile paralele ating lungimea de 59 și 66 m, iar cele oblice de 70 și 74 m. Grosimea zidului este de 1 m, iar înălțimea lui actuală atinge, pe latura de vest, aproximativ 4 m. Zidul de incintă de la Zamca prezintă urme ale unor reparații ulterioare. Pe latura sudică se mai păstrează încă resturi ale unei construcții mînăstirești ruinate, care avea parter, etaj și probabil și o pivniță [918]. Aceleași cercetări au permis și observația că în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea partea de sud a incintei a fost folosită ca cimitir.

O remarcă trebuie făcută și asupra materialului arheologic scos la iveală din săpături. Acesta a fost de cea mai mare importanță în stabilirea datării diferitelor construcții ale mănăstirii. Între acestea, teracotele cu motive geometrice și florale, o teracotă reprezentînd un bărbat și o femeie, în costume de epocă, din secolul al XVII-lea și falsuri monetare emise la Cetatea de Scaun din epoca lui Dabija Vodă au contribuit în mare măsură, pe lîngă caracterele constructive arătate anterior, la stabilirea datei de construcție a diferitelor clădiri ale actualului ansamblu mînăstiresc (sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea) [919]. Tot cercetările arheologice au scos la iveală și un pavaj de piatră, orientat nord-est, sud-vest, care deservea intrarea de vest a paraclisului.

https://biblioteca-digitala.ro

Prin trăsăturile lui esențiale, complexul arhitectural de la Zamca se înscrie ca o construcție tipic moldovenească de la începutul secolului al XVII-lea. Diversitatea elementelor de ornamentație conferă fiecărei clădiri de la Zamca o individualitate proprie. Elementele specifice armenești care apar aici, mai ales în ornamentație, nu reușesc totuși să imprime monumentului o înfățișare cu totul deosebită de cea a construcțiilor similare moldovenești din aceeași vreme. Monumentul nu s-a conservat integral în forma inițială. În secolul al XVIII-lea părțile superioare ale clădirilor au fost refăcute [920]. Recent (1985—1989) la turnul clopotniță au fost executate reparații de primă necesitate.

În evoluția formelor, care le-a îmbrăcat acest tip structural în cursul secolelor XVI—XVII în Moldova, o nouă etapă este marcată de alt monument sucevean: *biserica Sf. Cruce*, catedrala armenilor din Suceava. Construită din piatră la 1521, de Cristea Hancoian [921], pe locul altui lăcaș armenesc construit din lemn, această biserică va suferi apoi unele transpormări, iar din secolul al XVIII-lea i se va adăuga o capelă, cu hramul Sf. Ioan (10,5 m) [922]. Bolta naosului prăbușită a fost refăcută în 1955; prelungirea sa spre vest s-a făcut printr-un spațiu boltit de o factură deosebită [923]. Absida altarului este de formă poligonală. Pronaosul este despărțit în două, asemănător ca la Hagigadar. În afară de intrarea bisericii de pe latura de vest, mai există și o intrare pe latura de sud a naosului. Construcția este de la fundație pînă la 3—4 m înălțime din piatră, iar în continuare din cărămidă [924]. Turla de deasupra naosului s-a prăbușit în 1918, ca urmare a trepidațiilor produse de către trenul care circula prin oraș și care trecea la numai cîțiva metri depărtare de biserică Turla nu a mai putut fi reconstruită. Cu prilejul lucrărilor de restaurare din 1935, s-a putut constata la interior, sub un strat de tencuială mai nouă, resturi de pictură veche pe zidul de nord al bisericii [925]. Nu se cunoaște data construirii clopotniței și nu există nici alte informații în legătură cu aceasta. Fără îndoială că cercetările arheologice mai ample care se vor efectua în viitor, vor putea aduce precizări mai sigure asupra datării atît a bisericii cît și a turnului clopotniță.

Știrile documentare privitoare la acest monument sînt foarte sărace. O primă mențiune o avem din 1554, cînd preotul Nașeci de la „Sfînta Cruce aflată la Suceava" [926] comandă un vas de argint la un meșter liovean. În 1557, același preot armean se afla la Liov, tot în legătură cu executarea odoarelor bisericii Sf. Cruce [927]. Probabil că în timpul persecuțiilor armenilor suceveni din 1551, de către Ștefan Rareș [928] au fost luate la visterie și odoarele bisericii Sf. Cruce.

Este de remarcat existența în biserică a unei pietre de mormînt cea a lui Edilbei, fiul lui Soghomon, decedat în 1428 [929] care ne poate duce spre concluzia că biserica a fost într-adevăr anterioară secolului al XVI-lea, fie că aceasta va fi fost de lemn sau zidită din piatră. În interiorul bisericii se mai păstrează și alte pietre tombale, unele provenite de la o altă biserică armenească din apropiere (Sf. Maria) [930] care astăzi nu mai există: Isaiia Asvadur (1528), Hanko (1521, piatră zidită) [931]. În curtea bisericii, se mai găsesc și alte pietre de mormînt

https://biblioteca-digitala.ro

mutate în secolul trecut din fostul cimitir al bisericii armenești, Sf. Treime, monument astăzi dispărut: Hago (1606, „cel care a clădit biserica"), Mardiros (1612), Chascatuna (1616), Iacob (1618) [932].

Un alt monument armean de același tip — care deși nu impresionează prin proporții prezintă un interes particular prin unele elemente de arhitectură utilizate — este *biserica Sf. Simeon* sau *Turnul Roșu*. Atît forma planului — dreptunghi alungit care măsoară 22 x 9 m, încheiat spre răsărit cu o absidă poligonală — cît și boltirea naosului în stil moldovenesc, cu precizare că pandativii de la baza turlei se sprijină pe niște sfere, ce constituie particularități demne de toată atenția.

După o inscripție mai nouă, din 1513, biserica Sf. Simeon (fig. 38) este atribuită ctitorului armean Dónig [933]. Detaliile de construcție ca și analogiile cu Zamca scot în evidență o construcție de la începutul secolului al XVII-lea [934]. Gh. Balș presupune că vechea construcție din secolul al XVI-lea a dispărut [935]. Altarul poligonal spre exterior este sprijinit pînă la o anumită înălțime de un zid mai nou prevăzut cu mici contraforturi. La exterior turla naosului este octogonală (construcția sa a fost parțial modificată în 1925 cu ocazia executării unor reparații) [936]. Turla inițial se sprijinea pe un sistem de stîlpi de stejar. Restaurarea care s-a făcut în 1925 nu a ținut seama de vechiul sistem de construcție, golurile lăsate prin scoaterea stîlpilor de stejar au fost zidite. Ca și la Zamca, pronaosul boltit printr-o calotă sferică, prezintă aceeași tendință de lărgire. Zidul dintre naos și pronaos a fost dezafectat, construindu-se un arc de susținere [937]. Se admite că și arcul de susținere care se vede între altar și naos a fost ridicat într-o etapă mai tîrzie. Intrarea în pronaos dinspre apus, ca și la Zamca, este prevăzută cu chenar gotic simpul. Cea de-a doua intrare, cea din peretele de sud al naosului, are în față un pridvor de proveniență mai nouă. Ferestrele au deschideri în acoladă cu chenar de baghete încrucișate împodobite cu denticule și cu o bază încadrată de un pătrat cu o floare (decor caracteristic secolului al XVII-lea) [938]. La exterior contraforturile susțin arcul de vest al naosului și colțurile zidului de apus al bisericii. Nu sînt indici dacă actuala biserică a fost pictată. Interiorul bisericii, este pardosit cu pietre de mormînt [939]. Clopotele de la Turnul Roșu sînt vestite în Suceava prin sonoritatea lor deosebită („cînd trage clopotul Filipos de la Sf. Simeon să tot mori") [940], ele cuprinzînd un procent ridicat de argint în compoziția bronzului din care au fost turnate.

Cele trei monumente armenești, în forma lor actuală, ce delimitau urbanistic mahalaua armenească și extremele fostei „Uliță Mari Armenești" (1597) se impun în fizionomia orașului prin accente verticale originale ele continuînd înnoirea arhitecturii religioase sucevene din secolele XVI—XVII. Cu Sf. Nicolae, Învierea, Sf. Simeon, Sf. Cruce și Zamca, ilustrative pentru arhitectura moldovenească din secolele XVI—XVII, se încheie, aici, a doua epocă din istoria artei sucevene, caracterizată prin căutarea unor formule noi, originale (brîu cu aspect de funie răsucită; rozete cu motive florale, toate de influență armeano-georgiană), prin îmbinarea elementelor tradiționale (structura de plan) cu altele îndatorate modelelor gotice tîrzii (ancadramente de uși și

https://biblioteca-digitala.ro

ferestre) asociate cu cele ale Renașterii și prin crearea unei întregi serii de monumente, de mare valoare, în stil moldovenesc. Se poate spune, deci că în contextul arhitecturii din Moldova, zestrea transmisă de arta gotică a rezistat nu numai confruntărilor cu Renașterea, ci, dimpotrivă, confruntărilor cu noile influențe orientale care se manifestau din ce în ce mai puternic în arta moldovenească.

4 DATE ISTORICE OFERITE DE MONUMENTE ȘI BISERICI DISPĂRUTE CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA ANSAMBLULUI URBAN ȘI A SILUIETEI SALE.

Dacă în capitolul de mai sus am descris monumentele religioase care și astăzi într-o formă sau alta se mai păstrează, vom încerca în continuare să arătăm evoluția spațiului urban și a siluietei sale în funcție de totalitatea verticalelor istorice, dintre care azi, unele au dispărut. Distribuția diferențiată a extinderii teritoriale a Sucevei pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea demonstrează superficialitatea afirmațiilor cu privire la dezvoltarea haotică și necontrolată a orașelor românești în evul mediu [941]. Avînd la îndemînă documente cadastrale ce privesc unele biserici azi dispărute din zona centrală a orașului și cunoscuînd o mare parte din transformările intervenite în ultimele șase secole în planimetria zonei, se poate realiza o reconstituire chiar și teoretică a acesteia.

Ca și în cazul cartării elementelor de textură urbană medievală, s-a pornit de la zona centrală a orașului (din jurul Curții domnești) cuprinzînd principalele piețe ale ansamblului istoric și mai multe monumente caracteristice (turnuri-clopotniță, biserici dispărute) atît din „orașul de jos", cît și „cel de sus". S-a folosit planul orașului întocmit în anul 1785 și 1856, primul realizat conform principiilor moderne de ridicare topografică [942]. S-a ales acest plan, întrucît în ele nu sînt trecute o serie de transformări ulterioare, fiind astfel mai indicate decît planurile contemporane pentru reconstituirea siluietei zonei. În lumina acestor date de ordin documentar, arheologic și topografic, Suceava — așa cum s-a închegat de-a lungul secolelor XIV—XVII — prezintă o valoare urbanistică de primă importanță din :

— folosirea înțeleaptă a denivelărilor platformei structurale (și nu terasă așa cum s-a afirmat) [943], a cărui pantă urcă de la biserica Mirăuți și se termină la Zamca sub forma unei cueste, a determinat trasarea a două uliți principale (Ulița Fruntea și Ulița Mare Domnească continuată cu Ulița Mare Armenească) ce urmăresc fără rigiditate, curbele de nivel, fiecare stradă avînd în final o personalitate proprie cu deschideri și capete de perspectivă ,marcate în extreme de biserici ; astfel Ulița Fruntea continuată de cea a Datornicilor ,avea la capete ca perspectivă de interes local vechea biserică a Mitropoliei (Mirăuți), biserica catolică Buna Vestire (azi dispărută) [944] și biserica armenească Sf. Maria (azi dispărută) [945] ; Ulița Sf. Ioan continuată de Ulița Mare Domnească și Ulița Armenească era străjuită la cele două extreme de biserica Sf.

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan Botezătorul și biserica armenească Sf. Simeon cu Turnul Roșu. Traseul său era marcat și de alte biserici ca : Sf. Dumitru și Sf. Cruce ;

— diferențierea funcțională și socială a cartierelor vechi, lumi deosebite (sub aspect etnic și profesional) și în același timp înrudite prin integrarea într-un organism urban înfloritor ; mahalaua cojocarilor și blănarilor cu biserica Sf. Vineri (azi dispărută) [946] ; mahalaua din fața tîrgului cu biserica rusească și Sf. Atanasie (ambele dispărute) [947], mahalaua Cut cu biserica Învierii, Sf. Gheorghe (mitropolie) și Ispasul (azi dispărută) [948] ; mahalaua Sf. Nicolae cu bisericile Sf. Arhangheli (azi dispărută) [949] și Sf. Nicolae ; casele din zona Mahala sau Tătărășani către Areni cu biserica Sf. Theodor (azi dispărută) [950] și Vovidenia (azi dispărută) [951] ;

— ierarhia regimului de înălțime, în care domină — prin masă și prin așezare pe locul cel mai înalt — „tîrgul de jos" cu cele două piețe („piața mare" și „tîrgul boilor") semnalate prin turnul lui Alexandru Lăpușneanu și prin turla bisericii Sf. Dumitru simbol al protecției comerțului medieval de către puterea centrală. Toate celelalte zone enumerate mai sus se subordonează inimii tîrgului, afirmîndu-și propria personalitate prin caracterul arhitecturii și prin siluieta — expresiv diferențiată în forme și proporții — a turlelor de biserică.

Trebuie reținut că Suceava nu face parte din grupul orașelor care s-au dezvoltat pe baza unui plan ideal, un tip de oraș des intîlnit în vestul Europei și în zonele de colonizare germană [952]. Suceava a avut o evoluție concentrică (uneori cu tendințe spre forma unui patrulater) în jurul unui nucleu inițial (din jurul bisericii-mitropolitane Mirăuți), adăugîndu-i-se parcelări ulterioare (în două faze, în funcție de bisericile ctitorite în secolele XV—XVII), devenite necesare pe măsura creșterii orașului. Găsim totuși și în această situație elemente din conceptul urbanistic medieval caracteristic pentru celălalt tip de oraș ; astfel, în orașul de jos, străzile Petru Rareș (Fruntea) și Drumul Cernăuților continuată de Curtea Domnească (Ulița Mare Domnească) debușează în colțurile Curții Domnești, în mod asemănător ca la orașele concepute după un plan ideal, unde „piața mare" este un spațiu dreptunghiular, rămas liber între cele două străzi principale paralele. În partea de vest a bisericii Sf. Dumitru ce marca centrul orașului, acest principiu nu a mai fost realizat, străzile vechi Ulița Armenească și Ulița Pone fiind orientate către acest nucleu central, nemaiputînd continua în latura pieții. Este de netăgăduit și faptul că orașul crescut în decursul timpului are, în general, prin traseele curbe ale străzilor, prin elemente surpriză (sistemul de pivnițe boltite) și multitudinea formelor urbanistice, un plus de originalitate și de multe ori, și de valoare estetică, față de cele concepute după un plan geometric rigid. Trebuie ținut cont la o astfel de apreciere și de denivelările terenului, care au contribuit în mod esențial la valoarea estetică a ansamblului urban medieval Suceava. În procesul evoluției structurii sale teritoriale, Suceava s-a dezvoltat pe o suprafață înclinată (plan înclinat) aproximativ de la nord-vest spre sud-est ; evoluția sa a fost influențată de prezența și dinamica celor două artere hidrografice (rîul Suceava și pîrîul Areni) care îl delimitează pe două laturi și de existența unei gîrle (Șipot) care îl străbate central, precum și de biologia acestora. Altitu-

https://biblioteca-digitala.ro

dinea relativă între monumentul Sf. Simion, amplasat pe curba cea mai înaltă a vetrei, de 375 m și biserica Mirăuți (295 m) este de 80 m. Ocuparea treptată a acestui teren de către vatra sa în continuă expansiune s-a făcut în trei etape ce pot fi marcate, cronologic și topografic de către următoarele biserici :

— pe curba cea mai joasă (295—345 m) în raport cu celelalte sînt implantate 8 biserici de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și a doua jumătate a secolului al XV-lea (Mirăuți, Sf. Ioan Botezătorul, Buna-Vestire, Sf. Treime, Sf. Vineri, Sf. Dumitru, Învierea Domnului, Sf. Atanasie și biserica rusească), ce delimitează o suprafață de circa 50 ha ;

— între curba de 345 m și 375 m, sînt amplasate 8 monumente (Sf. Gheorghe, Sf. Nicolae, Sf. Simeon, Sf. Cruce, Ispasul, Adormirea Maicii Domnului, Sf. Arhangheli și Sf. Maria) din a doua jumătate a secolului al XV-lea și secolul al XVI-lea ce marchează o extindere a suprafeței orașului cu încă 60 ha ;

— pe curba de 370 m, ce marchează extinderea orașului spre zona de sud (cu circa 20 ha) sînt amplasate două biserici din secolul al XVII-lea (Sf. Theodor și Vovidenia).

În jurul anului 1600 silueta orașului a fost îmbogățită și cu alte noi verticale : Turnul Sf. Simeon (1513), turnul Alexandru Lăpușneanu (1560—1561), turnul de la biserica mitropolitană Sf. Gheorghe (1589) și turnul Zamca (1606). Privită dinspre nord și sud silueta orașului capătă valori diferite (fig. 21-25). Dinspre nord capătă o importanță deosebită turnul Alexandru Lăpușneanu și Sf. Simeon, iar profilul este marcat de biserica Mirăuților, Buna-Vestire, Sf. Maria, Sf. Ioan Botezătorul și biserica Sf. Dumitru. Dinspre sud orașul apare așezat ca într-o covată, avînd de o parte și de alta pe marginile acestuia, ansamblul mînăstirii Sf. Ioan cel Nou și al mînăstirii Zamca ; profilul era marcat de biserica din Areni, Vovidenia, Sf. Cruce și Sf. Arhangheli. Silueta orașului Suceava, care s-a format în cursul unei perioade îndelungate, începînd cu sfîrșitul secolului al XIV-lea pînă la începutul secolului al XVII-lea, a fost dominată de perspectivele pe care le ofereau cele trei *turnuri de intrare* ce marcau un traseu liniar străbătut de Ulița Domnească (turnul lui Al. Lăpușneanu, înălțimea actuală 40 m), continuat de Ulița Armenească (Turnul Roșu, înălțimea actuală 28 m) și care se încheia cu turnul de la mînăstirea Zamca (înălțimea actuală 26 m). În lumina acestor date urbanistice se impun cîteva precizări cronologice și funcționale privind dominantele verticale reprezentate prin aceste turnuri de intrare. Un prim element comun este perioada în care au fost construite ; toate trei au fost ridicate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și primul deceniu al secolului al XVII-lea. Această perioadă se caracterizează printr-o puternică înflorire a comerțului și meșteșugurilor, printr-o stabilitate politică și socială de lungă durată ce a caracterizat întreaga viață a orașului. Alte caracteristici ce se impun privesc aspectul și structura lor : ele au fost ridicate independent de biserici în imediata lor apropiere, turnurile au un plan dreptunghiular sau aproape pătrat, pe care se ridică două nivele (cel de-al treilea nivel de la turnul Alexandru Lăpușneanu este adăugat în secolul al XIX-lea) ; ele nu au pivnițe ; grosimea zidu-

https://biblioteca-digitala.ro

rilor este de 2 m ; camerele nu sînt boltite, cu excepţia turnului de la Zamca ; parterul este marcat printr-o deschidere în arc ce era destinată intrării spre biserică ; pereţii sînt din piatră, cu excepţia Turnului Roşu, unde sînt din cărămidă ; ancadramentele ferestrelor şi uşilor sînt în stil gotic cu influenţe renascentiste.

La prima vedere se poate urmări o dezvoltare a acestora şi în sensul trecerii lor de la funcţia de clopotniţă şi eventual de apărare, la aceea de reprezentare aşa cum este cazul la turnul de la Zamca unde se află capela Sf. Grigore, şi la turnul Alexandru Lăpuşneanu [953] (1560—1561) unde avansăm ipoteza, mai sus menţionată, că acesta putea îndeplini şi funcţii administrative legate de primăria oraşului (turnul Sfatului ?), fiind în acelaşi timp folosit ca punct de observaţie şi de pază asupra Curţii Domneşti şi a împrejurimilor. Probabil tot din acest turn erau anunţate orele şi prin diferite semnale (bătăi de tobă, aprinderea unei lumînări) se semnala întreruperea circulaţiei în timpul nopţii. Amplasat în „piaţa mare" comercială a oraşului, turnul avea şi o semnificaţie simbolică de reprezentare a domniei ca principal factor de protejare a comerţului. La fel de complex sub aspect funcţional era şi turnul de la Zamca [954] : parterul era destinat intrării în mănăstire, la primul etaj se afla capela cu hramul Sf. Grigore Luminătorul, iar la etajul al doilea — clopotniţa propriu-zisă. Gangul intrării de la parter, prevăzut cu arcade ornamentale, este împărţit printr-un arc transversal în două bolţi semicilindrice. Pe cheia de boltă a arcadei este săpată data zidirii turnului, 1606. Printr-un turnuleţ cu baza circulară alipit colţului de nord-vest al clopotniţei se ajungea pe latura de apus a primului etaj (aceeaşi scară de acces o avem şi la Turnul Roşu, numai că aceasta nu este acoperită), într-un mic balcon, din care nu s-au păstrat însă decît patru din cele cinci console de piatră ce-l susţineau. Interiorul paraclisului se compune din încăperea pătrată a naosului, cu cîte o fereastră spre sud şi nord şi absida semicirculară a altarului, cu fereastră în axă şi două nişe mici la extremităţi. Naosul este boltit ca şi pronaosul bisericii, printr-o calotă sferică. În concavitatea acesteia au fost dispuse trei rînduri suprapuse de cărămizi zimţate. Deasupra absidei altarului se află tainiţa. Camera clopotelor de formă drepunghiulară are plafonul boltit în semicilindru. În comparaţie cu celelalte două turnuri, faţadele exterioare ale celui de la Zamca, prezintă o mare varietate de elemente decorative : rozete trapezoidale (le întîlnim şi la Turnul Roşu), brîu de piatră, brîu de cărămizi zimţate, frize de ocniţe. În acelaşi sens o remarcă în plus este necesară pentru consola ce sprijinea, la mijloc, balconul de la primul etaj ,cu un complicat profil de nervuri şi incinzii pe partea inferioară şi cîte o spirală, însoţită de o frunză de acant şi o floare, pe cele două feţe laterale. În afara acestor turnuri ce jucau un anumit rol în compoziţia urbanistică a oraşului, ele marcînd sub aspect topografic fie centrul „pieţii mari" (turnul Alexandru Lăpuşneanu) fie limitele vetrei oraşului în secolul al XVI-lea (Turnul Roşu), precum şi sediul episcopiei armene (turnul de la Zamca), un rol important în silueta oraşului l-a jucat şi turnul ridicat de Petru Şchiopul (1589) [955] la noua mitropolie. Ridicat după un plan pătrat, turnul-clopotniţă a lui Petru

https://biblioteca-digitala.ro

Șchiopul (cu o înălțime azi de 34 m), ce păstrează din forma sa originală un singur nivel : etajul și turla decorate cu ocnițe și firide în spiritul vechii arhitecturi moldovenești, datează din vremea ultimei restaurări a bisericii, efectuată de Romstorfer [956]. Turnul se compune dintr-o solidă bază prismatică în secțiune pătrată (6/6 m), în care este cuprins pasajul boltit al intrării continuat în sus cu turnul propriu-zis, de secțiune pătrată și octogonală (turla), care cuprinde două încăperi : una probabil de veghe (etajul I) și o încăpere înaltă, cu largi goluri, tăiate în toate fețele unde erau instalate clopotele.

S-a emis părerea [957] că acest turn odată terminat ar fi trebuit să fi fost mai înalt decît cel al lui Lăpușneanu, a cărui bază este cu 2 metri mai mică decît cea a turnului de la Mitropolie (baza turnului este de 12 m). Pe latura de sud a primului etaj se găsea ușa de pătrundere în turn cu ajutorul unei scări portative de lemn. Descoperirea cea mai importantă făcută cu ocazia unei degajări la paramentul clopotniței în 1939 [958], este cea de la arcada intrării, unde s-a găsit șanțul de alunecare al porților. Dincolo de amănuntele privind funcționarea acestui sistem de culisare la clopotnița mitropolitană, ce presupune și existența unor porți ferecate, mai importantă rămînea constatarea privitoare la aria de răspîndire a acestuia, și mai ales la semnificația faptului că el se întîlnește pentru prima dată la poarta Cetății de Scaun ,de unde a fost preluat ca element de fortificație, și în arhitectura religioasă. Dacă, în privința datării turnului se mai poartă discuții (s-a emis părerea că turnul a fost ridicat parțial de Bogdan al III-lea, el fiind ulterior refăcut și reparat de Petru Șchiopul) [959], în schimb asupra funcționalității sale lucrurile sînt clare. Probabil că, aici, la Mitropolie se afla „clopotul cel mare" al orașului (în comparație cu celelalte turnuri-clopotniță din oraș avem aici în vedere lățimea bazei turnului — 12 m — dar mai ales grosimea zidurilor de 3 m) care se trăgeau numai pentru a vesti marile sărbători legate de hramul bisericii Sf. Gheorghe, de Rusalii și de Sf. Ioan cel Nou. Dacă, în orașele din Italia [960], funcția „clopotului cel mare", cu cele trei bătăi ale sale avea ca scop precis traversarea pe jos a orașului de la un capăt la altul ca, orișice cetățean să poată reveni la propria locuință, în schimb, în Moldova așa după cum ne informează călătorul Paul de Alep, acestea „se trag la fiecare sărbătoare cînd este dezlegare" [961]. În sensul acesta putem intui o legătură sacră între ritualele bătăii clopotului (puterea eclesiastică a Mitropoliei) și spațiul interior al orașului unde se desfășoară funcțiile vitale ale acestuia.

O amprentă hotărîtoare în etapa medievală asupra dezvoltării urbanistice a orașului și a compoziției de ansamblu au avut-o și bisericile care azi nu mai sînt. Dispariția unor ansambluri arhitecturale — biserici — a eliminat (în epoca modernă) acțiunea convergentă pe care acestea o jucau în evul mediu în compoziția urbanistică a orașului. Astfel, dispariția Curții domnești și a unor biserici din zona centrală a orașului (Sf. Maria, Buna Vestire, Sf. Treime, Adormirea Maicii Domnului sau biserica Barbovschi), precum și deplasarea centrului civic au conturat după secolul al XVII-lea schema orașului de tip radiar-dreptunghiulară, diferită de cea inițială (radiar-concentrică).

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel, compoziția urbană a Sucevei secolelor XV—XVII se baza pe două axe (reprezentînd și axe de circulație), un centru liniar dezvoltat de-a lungul lor, cu cîteva puncte de maximă convergență : Curtea domnească, biserica Sf. Dumitru, Buna Vestire, Sf. Cruce și biserica Adormirea Maicii Domnului. Silueta centrală a orașului era dominată de *verticalitatea* acestor turle de biserică, a Curții domnești precum și de turnul de intrare al lui Alexandru Lăpușneanu ; în contrast cu dominantele mai sus amintite, *liniaritatea* locuințelor și etajarea lor în pantă au conferit raportului implant-mediu un anumit specific urban. Prin dispariția unor biserici și a Curții domnești silueta orașului a fost translocată monumentelor.

De la bun început trebuie precizat că bisericile orașului Suceava (atît cele existente cît și cele dispărute) au suferit foarte multe transformări antrenate nu atît de calamități naturale, cît și mai ales de incendii și războaie ; în pragul secolului al XVIII-lea călătorii străini le găseau „ruinate" și cu „zidurile goale" ceea ce a determinat ca autoritățile locale să îngăduie „demolarea" unor biserici pentru a le folosi piatra la alte construcții [962]. Rezultatul acestor orientări mai sus menționate se reflectă într-un impresionant procent de dărîmări integrale, refaceri pe același amplasament și prefaceri ale înfățișării exterioare, datorită cărora a dispărut uneori din compoziția urbanistică, chiar amintirea locului unde s-au ridicat bisericile dărîmate sau care au „înfrumusețat" cîndva silueta orașului pînă la ascunderea totală a structurii medievale. Folosirea datelor istorice în analiza structurii urbane din care unele monumente au dispărut ne obligă să le cunoaștem sub aspect documentar, arheologic (acolo unde este cazul) și topografic, precum și la interpretări cronologice, acestea avînd de cele mai multe ori valoare de *terminus ante quem*. O altă precizare care se impune este și aceea că din cele nouă biserici ortodoxe dispărute numai șapte au putut fi localizate topografic în vechea vatră medievală a orașului.

Biserica Sf. Vineri (Sf. Paraschiva sau Petca), prima în ordinea importanței urbanistice, este în același timp și singura biserică atribuită lui Ștefan cel Mare în orașul Suceava [963]. Biserica era amplasată pe Ulița Sf. Vineri (azi str. Ștefăniță Vodă) în apropiere de vechiul templu evreiesc ; în registrul de delimitare a proprietăților din 1785 la nr. 434 se arată că locul este „gol îngrădit, cu cimitir dar nehotărnicit", biserica fiind ruinată [964]. Săpăturile arheologice din 1956, în punctul „Șipot" [965], depistează fundațiile bisericii de plan treflat cu dimensiunile de 21/8 m. Construită în pantă, cu fundația în trepte (de la 1,10 m pînă la 2,30 m adîncime) ca la Cetatea de Scaun [966], și cu ziduri groase de 1,20—1,40 m, pictate în interior, această biserică se aseamănă ca plan (pronaos, naos și altar) și dimensiuni cu cea de la Milișăuți, zidită în 1487. Podeaua bisericii consta din lespezi de piatră și cărămizi rombice acoperite cu smalț verde (fig. 29). În partea superioară a pereților au fost zidite și oale de rezistență. După toate observațiile stratigrafice efectuate, biserica a fost zidită în a doua jumătate a secolului al XV-lea, pe locul unui cimitir cu înmormîntări din prima jumătate a aceluiași secol și a dăinuit pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea [967]. În secolul al

https://biblioteca-digitala.ro

XVII-lea biserica Sf. Vineri este amintită adeseori în documente, ceea ce dovedește că din momentul zidirii pînă în acea vreme a funcționat neîntrerupt.

O primă mențione o avem din anul 1643, și ea se datorește unei însemnări făcute pe Cazania lui Varlaam, unde se menționează „locuitorul Fenoiu din ținutul Sucevei și fratele din Rădăuți" care au cumpărat respectiva Cazania și „au dat-o la biserica cu hramul Preacuvioasei Maicii Paraschiva, în zilele blagocestivului domn Ion Vasile" [968]. În anii următori sînt menționați preoții de la biserica Sf. Vineri ; în 1647 este menționat „popa Lupul de la Svînta Vineri", iar în 1672 „popa Gheorghe de la Preabedobna" [969]. Biserica Sf. Vineri este de asemeni singura cunoscută din orașul Suceava, care îndeplinea funcție de biserică de breaslă [970] a cojocarilor și blănarilor : „...sau alt egumen, țîrcovnic sau oricine din frați care nu vrea să slujească cu dreptate sfintei biserici și preacuvioasei noastre mînăstiri Paraschiva, ci vrea să slujească strîmb... să-l osîndească și să-l alunge din *frăție*" [971]. Acest catastif reînnoit în 1673 a fost alcătuit într-o formă incipientă încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea [972], ceea ce ne sugerează că, biserica Sf. Vineri îndeplinea această funcție de breaslă încă din secolul amintit. Interesantă este și însemnarea făcută în 1695 pe una din evangheliile [973] care au aparținut acestei biserici, căci, această dată ne indică anul cînd ea a fost dezafectată cultului. Însemnarea este făcută în limba română de preotul Vasile și are următorul text : „Această sfîntă Evanghelie este den tărgul Sucevii de la Sfânta prebedobnae Paraschiva și au fost pre mâna lui Gavril Pădure dată. *S-au spart tărgul Sucevii*, apoi fiind Pădure în Cîmpulungu bejenar, s-au socotitu... și i-au dat-o aciastă sfântă Evanghelie pre, mâna preutului Vasile de la biserica de-a sus... ; tij și o cruce ferecată cu argintu... Iar cînd va fi pace, să fie volnic Gavril Pădure să o ia, să le ducă la hramu de unde iaste dată, iar nime să nu oprească, să zică că-i dată de tot" [974]. Contrar acestei păreri (dezafectarea bisericii este pusă pe seama ocupării Sucevei de către trupele polone ale lui Ioan Sobieschi și a „pustiirii țării" în urma războaielor turco-polone) [975], arheologii au emis ipoteza dărîmării bisericii în urma marelui cutremur din vremea lui Gh. Duca Vodă [976]. O ultimă informație despre această biserică o avem din registrul cadastral de reambulare a terenurilor din Suceava, din 1829, unde la nr. 457 este trecut proprietar Ioan Teutul „care a moștenit imobilul de la Iuoan Neculce, care a zidit biserica Sf. Vineri pe o temelie care se află pe acel loc" [977]. Din întregul ansamblu ridicat în vremea lui Ștefan, în 1856 nu se mai păstra nimic, în registrul cadastral de atunci fiind menționat doar un loc (la nr. 215) viran, părăsit, cu „ziduri care se mai observă încă" [978].

De la începutul domniei lui Petru Rareș datează și prima mențione documentară cunoscută a celei dintîi ctitorii boierești din Suceava, *biserica Adormirea Maicii Domnului* sau Uspenia, aflată „cam la mijlocul tîrgului" [979]. Ruinile bisericii au putut fi identificate în epoca modernă pe str. Sf. Maria 29 [980], azi în apropierea hotelului „Suceava". Zidită de Onufrie Barbovschi [981], portarul Sucevei, cu puțin timp înainte de prima sa mențione documentară, 1529 („Cu ajutorul... iubitor de Hristos,

https://biblioteca-digitala.ro

Barbovschi pârcălab de Suceava... a dispus să se scrie acest Tetraevanghel, care s-a scris cu mîna iermonahului Macarie... care a fost dat *bisericii zidite de dînsul în Suceava, cu hramul Adormirii Maicii Domnului*")[982]; cînd ctitorul îi dăruiește un evangheliar scris, așa după cum am văzut, de Macarie de la Mînăstirea Putna, biserica Adormirea, unde s-a aflat, probabil și mormîntul ctitorului[983], dăinuia „întreagă"; ea a rămas astfel pînă în 1792, cînd autoritățile austriece au permis chirurgului cercual Gutter s-o demoleze („de au străcat biserica întreagă... spre a scoate materialul dintrînsa pentru zidirea casei sale")[984], — contrar opiniei generalului Spleny, aflat în vizită prin Suceava în 1777 (în acel an obștea suceveană „se învoiește" cu autoritățile austriece, ca „biserica Precistei Îndurătoarei să nu fie dărîmată, ea fiind întreagă și se va putea restaura")[985] — și să-și construiască un complex de case, transformate ulterior în hotel și bancă[986]. Locul și cimitirul bisericii Adormirea au fost vîndute în 1784, prin licitație publică, armeanului Nicolae Capri, care le-a adjudecat cu 52 florini[987], renunțîndu-se la transformarea acestuia în „piață publică". O ultimă precizare în legătură cu acest monument trebuie făcută în legătură cu ctitorul său. Astfel, confuzia de nume Barbovschi cu Barnovschi ce s-a făcut de către tîrgoveții suceveni care au răspuns la chestionarul autorităților austriece din decembrie 1782, referitor la ce biserici vechi sînt în oraș, aceștia au enumerat o serie de monumente printre care și biserica „Barnowscy"[988]; în virtutea acestui răspuns, ca și a pietrei funerare („domnul nostru Io Miron Barnovschi... și s-a pristăvit în anul...)[989] refolosită ca uscior la „pivnița de vară" din Suceava, s-a emis părerea că a „existat o ctitorie a lui Miron Barnovschi în Suceava situată probabil în vecinătatea caselor sale, în această biserică fiind înmormîntat și trupul nefericitului voievod"[990].

Dacă spre nord-vest, pe vechea axă de dezvoltare teritorială cea a Uliței Mari Boierești, se aflau bisericile Sf. Dumitru, Sf. Maria și Adormirea Maicii Domnului (ultimele două dispărute), în schimb pe Ulița Pone *potrivit datelor oferite de comisia Pitzelli (1782—1785)*[991] se găsea „lîngă casa lui Ioan Capri" *biserica Sf. Arhangheli*, aceasta fiind în ruină. Azi locul este situat între Hanul Domnesc (fosta locuință Colomenschi) și sediul I.R.E. În această zonă cu ocazia amplasării blocului de pe Aleea Nucului nr. 6 și 8 s-au dezvelit mai multe morminte ce aparțineau cimitirului acestei biserici[992].

Prima informație scrisă, legată de numele acestei biserici datează din 1542[993], cînd logofătul Toader Baloș comandă diaconului Mihail Rusaxi să-i copieze un teraevanghel pe care l-a „dăruit pentru sănătatea mea și pentru sufletul părinților mei, bisericii unde este hramul sfinților arhistrategi Mihail și Gavril în tîrgul Sucevei...". Și în secolele următoare biserica apare sporadic menționată în documentele vremii; astfel, anterior anului 1612, biserica primea potrivit daniei făcute de călugărița Gripina din viile sale o „giumătate de vin, la besereca, la Arhangheli în Suceava"[994]. Același document ce privește biserica Sf. Arhangheli este întărit (1632) și sub domnia lui Alexandru Iliaș[995]. Pe un minei, manuscris slavon, cu însemnare din 1653 este din nou menționată „bisereca lui Arhenghelii în tărg în Suceavă"[996]. În 1655 și 1659,

https://biblioteca-digitala.ro

biserica mai primea două cărți, o cazanie a lui Varlaam și o carte românească de învățătură [997]. Ultimile informații ce privesc acest monument despre a cărui formă nu se știe nimic sînt cele din 1673 („diaconul Ursul ot Arhangheli ot târg Suceavschii") [998] și 1767, cînd Grigore Opre „logofăt și mazil" primea un „loc domnesc liber, pentru a-și face casă, lîngă cimitirul Sfîntului Arhanghel" [999].

Dacă în zona centrală, vechea compoziție urbanistică a Sucevei din secolele XV—XVII era marcată prin cele 7 biserici ordonate într-un careu dreptunghiular ce nu depășea o suprafață de 90 000 m p, în schimb zona de sud a vetrei orașului nu prezenta aceeași compoziție unitară, cele cinci biserici marcînd în arc de cerc doar limita vetrei orașului din secolele XVI—XVII. Informațiile documentare și arheologice despre cele cinci biserici sînt sărace și chiar contradictorii. Astfel, despre biserica *Sf. Theodor,* avem o informație indirectă din catastiful breslei cojocarilor și blănarilor din Suceava (1673) [1000] unde este menționată „Ulița Sf. Theodor", denumire preluată de la biserica cu același hram (în registrul de delimitare a proprietăților din 1785, la nr. 264 sînt menționate „ruinele dărămate ale bisericii moldovenești Sf. Theodor, care biserică în afară de un cimitir neîmprejmuit nu posedă nimic". În hotarnică se face precizarea că N. Capri și-a extins grădina ocupînd cimitirul bisericii, fără hotărîre judecătorească) [1001]. În schimb, despre *biserica Vovidenia* din apropierea sa, avem două știri documentare, din secolele XVII—XVIII: este vorba de un manuscris slavo-român, din 1637 (Metafrast) [1002] început de arhiepiscopul Anastasie Crimcovici, terminat de Iorest, egumen, „și care a fost scrisă cu mîna preotului Manoil din Suceava, de la biserica Vovidenia Născătoare de Dumnezeu"; cea de-a doua informație, din 1771, se referă la „un loc de case în Suceava, lîngă Vovidenia lui Ursachi, cu pivnițe, cu hrube" [1003]. Aflată pe „Ulița ce duce din oraș la Areni", biserica Vovidenia, în 1785, era consemnată (la nr. 261) ca „o biserică părăsită, care în afară de un cimitir neîngrădit, nu posedă nimic"; după registrul din 1856, terenul aparține lui Dumitru Șandru — nr. 519 — și era cuprins între pîrîul Areni și locul numit Areni [1004]. Ambele biserici existau încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Printre bisericile dispărute din apropierea Mitropoliei Sf. Gheorghe în afara celor două menționate mai sus se află și *biserica Ispasul (Înălțarea Domnului)* [1005]. Biserica era din lemn numai cu „fundamentările de peatră", la circa „50 de stînjeni de Mitropolie" [1006]. În pomelnicul bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe întocmit în 1805, este menționată existența în clopotniță a unui „clopot de la Ștefan Tomșa" — donat în 1563 bisericii Înălțarea [1007]. Din anii 1598 și 1599 avem informații sigure despre două cărți (un Minei și un Apostol) care au aparținut „bisericii Înălțării din Suceava" [1008]. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, biserica nu mai exista, căci piatra din fundațiile ei a fost folosită la ridicarea „căsărmilor împărătești ce s-au început a să zidi" [1009].

Mai vechi decît acestea sînt însă alte două biserici dispărute, despre a căror existență aflăm din traducerea veche a unui act slavon din

https://biblioteca-digitala.ro

1461 [1010]; în traducere se spune că un uric de la Alexandru cel Bun, aflat în păstrarea unui preot „rusăsc" ce „ieste în mahalaoa târgului", au „arsu atuncea cînd au arsu şi biserica cea *dinaintea tîrgului Sucevei*, ce s-au aprins de tunet, mai la vale de Sf. Atanasie". În lipsa preciziei terminologice a originalului slavon este dificil să desprindem vreo încheiere temeinică cu privire la localizarea acestora, în afara constatării evidente pe care o impune natura actului, că cele două biserici erau ortodoxe şi se aflau în apropierea vechii Mitropolii — Mirăuţi — adică „dinaintea tîrgului Sucevei", unde este evidentă şi astăzi „valea" ce făcea legătura dintre biserica Mirăuţi şi Adormirea Maicii Domnului din Iţcani.

Au existat, desigur, în Suceava secolelor XV—XVII şi alte biserici ortodoxe, de lemn sau de piatră, fie în tîrgul medieval sau la marginile lui, fie în satele Areni şi Tătăraşi, care au fost înglobate în perimetrul oraşului, dar ele au dispărut datorită incendiilor şi prădării repetate a Sucevei, ne mai păstrîndu-se azi decît urme de fundaţii şi numele acestora în diverse documente: *biserica Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel* (Minei scris în 1566 de monahul Macarie, care a fost cumpărat de Matei şi soţia sa Maria şi dăruit în tîrgul Sucevei către „biserica Sfinţilor apostoli Petru şi Pavel") [1011]; biserica *Izvorul Maicii Domnului* (pe un manuscris din 1805, aflat la Biblioteca Academiei, este făcută următoarea însemnare: „Irei Vasile ot besereca de la Izvorul Maicii Domnului ot tîrgul Suşevii") [1012]; într-o hotarnică din 1783 este pomenit *„un zid vechiu de biserică" din Areni* [1013]; potrivit unei menţiuni mai tîrzii, din 1813, sînt invocate „două biserici ce au în deal în Tătăraş... ce au fost măhălalele din vatra tîrgului Sucevii" [1014]. Una dintre cele două biserici este menţionată şi de Miron Costin, cu ocazia asediului Cetăţii de Scaun de către Gheorghe Ştefan din 1653 [1015], (săpăturile arheologice de pe Platoul Cetăţii au dat la iveală o capelă — 14/6 m — cu două faze de construcţie: prima aparţine lui Ştefan cel Mare iar cea de-a doua sfîrşitul secolului al XVI-lea. După luptele din 1653 biserica îşi încetează existenţa) [1016].

În zona de nord-vest a oraşului, cele două biserici de rit armean marcau alături de bisericile ortodoxe zona „tîrgului de jos" şi a celui „de sus". Astfel, cele două biserici armene, azi dispărute, cu hramul Sf. Maria (fundaţiile acestei biserici au fost date la iveală în 1860 la circa 120 m vest de biserica Sf. Dumitru — pe locul halei de carne — de unde s-a recuperat o piatră cu inscripţia „Asvadur din anul 971/1522) [1017] şi Sf. Treime (datată în secolul al XVII-lea — din ruinele sale s-a construit capela şi pridvorul bisericii Sf. Cruce — biserica se afla amplasată pe locul vechii poşte, azi internatul-atelier al Liceului Ştefan cel Mare) [1018], întăresc opinia potrivit căreia construirea de locuinţe în zona centrală-comercială a oraşului îşi avea tradiţia în amplasarea lor pe „Uliţa Boierească" (sau Uliţa Mare Domnească), ce „se duce în sus pe lîngă biserica armeană — Sf. Maria — care se află în mijlocul oraşului" [1019], şi care individualiza un cartier armenesc; în cadrul acestui spaţiu, de 54 000 mp întîlnim nu mai puţin de trei biserici. E posibil ca dezafectarea unora dintre acestea să se fi datorat, potrivit informaţiilor lui Paul de Alep şi G. Kraus [1020], războiului din 1653, purtat

https://biblioteca-digitala.ro

pe teritoriul orașului, cînd Timuș Hmelniţki „a prădat bisericile și mînăstirile din Suceava", dărîmînd „mînăstirea armenească". Afectarea unor biserici armenești în timpul acestui război este neîndoielnică, căci ulterior după 1671 nu mai sînt consemnate decît două.

În partea de nord-est a orașului, cele două biserici catolice (azi ambele dispărute), contribuie într-o măsură evidentă la completarea datelor istorice cu privire la structura și compoziția urbanistică a zonei comerciale și a celei de curte descrisă mai sus. Potrivit relatării lui P. Bonnicio (1632), Ștefan cel Mare ar fi fost ctitorul ambelor biserici catolice din Suceava: „una pentru popor și alta înăuntrul Curții domnești pentru doamna sa și pentru slujitorii ei; una din biserici e închinată *Sfintei Treimi*, iar cealaltă *Maicii Domnului* [1021].

Atît asupra vechimii acestor două biserici cît și asupra indentificării lor în teren în raport cu hramul cui a fost închinată biserica, lucrurile nu sînt în totalitate limpezi. În sensul acesta am considerat util tabelul sinoptic de mai jos, cu hramul celor două biserici menționate de diverși misionari care au trecut prin Suceava, din care se poate vedea o mare fluctuație asupra atribuirii hramului pe care îl poartă biserica:

Data	Autorul	Cui îi este închinat		Alte observații
		Din cadrul curții	În fața pieții	
1599 [1022]	Quirini		Sf. Fecioară	2 biserici din piatră
1606 [1023]	Anonim	Sf. Treime	Buna Vestire	una a călugărilor dominicani și alta a celor franciscani
1623 [1024]	Bogoslavic	Sf. Treime a călugărilor dominicani	Maicii Domnului	
1632 [1025]	Bonnicio	Sf. Treime	Maicii Domnului	
1643 [1026]	Bassetti	Sf. Sacrament (20/10 pași)	Buna Vestire (22 pași/7 pași)	două biserici de zid
1641 [1027]	Bakšić	Trupul lui Iisus (23/10 pași)	Sf. Treime (27/6 pași)	două biserici de zid
1671 [1028]	Vignanello	—	„Corpus Domini"	o biserică din zid

Dacă în privința localizării bisericii catolice din cadrul Curții domnești („în grădina domnului") încă nu posedăm date sigure arheologice, în schimb despre biserica catolică „din fața pieții închinată Bunei Vestiri" [1029] cunoaștem nu numai planul acesteia dar și amplasamentul în raport cu delimitarea pieței comerciale a orașului (fig. 26). Descoperirea în 1954 a ruinelor unei biserici catolice, la circa 150 m nord-est de biserica Sf. Dumitru [1030] care în raport topografic cu „piața" se găsea chiar în fața acesteia ne-a determinat să o identificăm cu cea descrisă de Bassetti.

https://biblioteca-digitala.ro

în 1643. Aceeași precizare topografică o face și Bandinii (1646) [1031], care ne relatează că cea de-a doua biserică se „află în linie dreaptă de la palatul principelui spre miază-noapte". Relatările celor doi călători mai sus menționați concordă și în descrierea interiorului bisericii : „are trei altare [1032], cel mare a fost ridicat de Ieremia Movilă și era aurit (descrierea lui Bandinii : „cel mai mare este numit Înălțarea la cer a Fecioarei Maria, deasupra lui se citesc următoarele : „Ilustrismul principe Ieremia Movilă a dispus să se facă acest altar lui Dumnezeu cel foarte bun și foarte mare, spre gloria fecioarei Maria și pentru pomenirea sa și a întregului său neam") [1033]. În cel de al doilea altar, care este închinat zămislirii Sf. Fecioare, se află chipul acesteia („în mijlocul bisericii un altar dedicat sfintei Maria Magdalena") [1034]. În al treilea, care este închinat Sf. Nicolae și care aparține *frăției „dei Preccari" (măcelarilor)* este chipul Sfîntului Sebastian" („un al treilea situat în spate, la intrarea în turn este dedicat Sfîntului Sebastian") [1035]. Această biserică de breaslă, ce aparținea frăției măcelarilor din orașul Suceava, închidea latura de nord a pieții și ea era destinată pentru „grija duhovnicească a sașilor ce locuiau aici" [1036]. Ca plan, potrivit datelor arheologice [1037], biserica avea o navă centrală cu o singură absidă poligonală și o navă laterală pe latura de nord. Pe latura de sud se afla un osuar. Nava centrală era de formă dreptunghiulară cu lungimea de 17 m și lățimea de 9,40 m (Bassetti : „lungă de 22 pași, largă de 7") [1038]. Grosimea zidurilor de fundație era peste tot de 1,20 m. Absida de formă poligonală era sprijinită la exterior de un contrafort cu o lungime la bază de 1,80 m. Nava laterală de formă dreptunghiulară a fost construită o dată cu nava centrală (zidul de fundație comun celor două nave se lega organic cu zidul de fundație estic al navei laterale) [1039]. Pe latura de sud un zid de 0,50 m închidea o cavitate cu lungimea de 1,50 m folosită de osuar. Din zona cimitirului acestei biserici provin și două pietre de mormînt deosebit de interesante : a lui Battista din Vesentino (m. 1512) și a lui Petrus Arcufex (m. 1513) [1040]. Biserica a fost construită în a doua jumătate a secolului al XV-lea [1041] pe un teren care servise ca cimitir (probabil pe locul unei alte biserici catolice), anterior construcției date, fapt ce este confirmat și de relatarea lui P. Bonnicio [1042]. Dacă în această privință există o concordanță între izvoarele scrise și cele arheologice în schimb, pentru momentul dezafectării acesteia datele sînt total diferite. Dezafectarea bisericii în a doua jumătate a secolului al XVI-lea potrivit datelor arheologice [1043] este infirmată de relatările călătorilor străini care în perioada 1599—1646 [1044] relatează în repetate rînduri de existența a două biserici catolice în orașul Suceava cu excepția perioadei cuprinse între anii 1650 și 1671 [1045] cînd pomenesc doar de o singură biserică catolică „de piatră, cu cimitir și cu casă parohială". După 1690 informațiile călătorilor străini cu privire la existența vreunei biserici catolice la Suceava încetează.

Dacă, într-adevăr identificarea propusă de noi, că biserica catolică Buna Vestire este tot una cu cea descoperită arheologic, de la punctul „Drumul Național", descrisă mai sus, corespunde realităților istorice, înseamnă că aceasta și-a continuat existența și după dezafectarea bisericii

https://biblioteca-digitala.ro

catolice din *grădina domnului* care avea „altarele ruinate" (1641) [1046] și era „părăsită" (1646) [1047]. Relatarea lui P. Bonnicio, referitoare la distrugerea bisericilor catolice („și voia să dărîme cu tunurile toate bisericile noastre cum a și făcut, căci a dat jos toate bolțile bisericilor") [1048], în timpul lui Ștefan Rareș (1551—1552), ar corespunde observațiilor arheologice făcute la biserica catolică de la „Drumul Național", unde, în molozul provenit de la dărîmăturile zidurilor s-au găsit monede ungurești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea [1049]. Referitor la această biserică Bandini o găsea „renovată... fiind acoperită cu șindrilă odată cu turnul" [1050]. Evenimentele din 1650 și 1653, care afectează orașul [1051], duc și la ruinarea bisericii catolice („se află o biserică de zid destul de mare. Acum este atît de distrusă de acest război — 1653 — încît au rămas doar pereții fără acoperiș") [1052]. Refăcută, biserica este amintită și în anii următori (1641, 1670 — „biserica de zid a fost pîrjolită de tătari, acum este restaurată") [1053], ea încetîndu-și existența după raidurile turcești din 1674 („Toate bisericile din Suceava au fost devastate de turci ,ca și cele din Cotnari") [1054], după care nu mai avem nici o informație documentară, cu toate că orașul Suceava nu a fost ocolit de misionari catolici aflați în Moldova la acea vreme.

Localizarea topografică a datelor din *centrul civic medieval* ne arată că, pînă către mijlocul secolului al XVII-lea, viața de peste trei secole a orașului s-a desfășurat în cadrul unui perimetru relativ constant, fapt explicabil nu printr-o stagnare economică ci prin limitele volumului demografic și a celor impuse de condițiile geografice ale zonei (Șipotul Mare și Șipotul Mic). Interesul istoric al acestei structuri urbane (spațiile și edificiile publice ; activitatea administrativ-centrală de la Curtea domnească ; monumentele de arhitectură ; serviciile urbane publice și spațiul verde — zona Șipot) a constat în evidențierea modului de organizare spațială și a gradului de maturizare urbană și culturală atins de colectivitatea suceveană în condițiile politice date (fig. 82).

Pornind de la reconstruirea texturii și fizionomiei orașului Suceava în evul mediu, putem conchide acum în finalul acestui capitol că valoarea istorică a vechiului centru urban a constat în faptul că :

— cerințele vieții urbane a noii capitale au pretins *organizarea în centrul orașului*, în preajma Curții domnești și a bisericii Sf. Dumitru, a unor spații destinate satisfacerii comerțului (tîrgul de vite) și manifestării unor funcții reprezentative („piața mare" de adunare și festivități — vezi descrierile lui N. Barsi, referitoare la sărbătoarea Rusaliilor la Suceava), nerecurgîndu-se în sensul acesta la eliminarea cimitirelor (de ex. cimitirul de la Sf. Dumitru — sec. XV—XVIII) din această zonă centrală. În felul acesta s-au cristalizat treptat programe arhitecturale succesive, în epoci diferite construindu-se ansamblul central de piețe (piața mare, tîrgul de pește și tîrgul de vite) cu clădirile corespunzătoare. Astfel, fostul centru istoric al Sucevei era alcătuit dintr-un spațiu liber principal — piața — cu cele două uliți mari comerciale (Fruntea și Boierească), în care biserica Sf. Dumitru cu turnul de intrare Alexandru Lăpușneanu ocupă un loc central, și din cele patru biserici situate în colțurile unui patrulater (250/350 m) la egală distanță față de biserica Sf. Dumitru (la

https://biblioteca-digitala.ro

circa 200 m) : pe latura de nord biserica catolică Buna-vestire și biserica armenească Sf. Maria ; pe latura de sud bisericile ortodoxe, Adormirea Maicii Domnului și Sf. Ioan Botezătorul. În colțul de sud-est al patrulaterului lîngă biserica Sf. Ioan Botezătorul, se găsea Curtea domnească, grădina domnului, fîntîna domniei și baia turcească ; în colțul de nord-vest al patrulaterului era amplasată bolnița orașului. Această imagine a centrului civic al orașului corespunzătoare secolelor XVI—XVII, reprezentată volumetric de cele șase nuclee monumentale, are ca regulă și o semnificație colectivă, fie de convergență umană (piețe, biserici), fie de reprezentare a autorității domnești (Curtea domnească) și a puterii spirituale (Mitropolia). Însuși traseul celor patru ulițe (Pone, Fruntea, Boierească și Armenească) din cîmpul topologic al patrulaterului indică pe de o parte locul de convergență în punctul de interes major al orașului (piața și Curtea domnească), iar pe de altă parte joncțiunea cu cealaltă structură urbană prin ulițe secundare (Crimca, Sf. Vineri, Podgoria, Datornicilor, Mitropoliei etc.) cu care se racordează în mod concentric ;

— în ceea ce privește caracterul de *zonă administrativ-comercială*, zona pieții era înconjurată de regulă de prăvălii (bolți), ateliere meșteșugărești, hanuri etc., toate funcționînd ca o entitate a unui oraș de sine stătător. Insula de dughene, din secolele XVII—XVIII, ce înconjurau biserica Sf. Dumitru și talonau străzile comerciale (Ulița Mare Domnească, Ulița Pone și Ulița Fruntea) ale orașului din zona pieții reprezintă un exemplu tot atît de concludent pentru perioadele anterioare cu precizarea doar că, în secolele XV—XVI acesta avea un plan și o desfășurare axială, liniară în lungul traseului arterei comerciale de tranzit — Ulița Mare Boierească (sau Domnească) și Fruntea. Soluția aceasta este îngăduită, ba chiar determinată, de forma planului orașului (sec. XV—XVI) alcătuit strict liniar pe drumul comercial (drumul Liovului, drumul Bistriței și drumul Sucevei) ; un oraș liniar are și o piață ca și un centru liniar. Începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea și secolul al XVI-lea, Ștefan cel Mare, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu și-au amplasat ctitoria — Sf. Dumitru, cu turnul de intrare — într-o zonă familiară lor, unde își aveau reședința domnească și centrul de afaceri, zonă ce le facilita o asemenea acțiune. Proiectarea acestui ansamblu bisericesc, ca și extinderea Curții domnești din apropiere a însemnat un proces de ruptură al vechiului echilibru, cu implicații mai profunde în structurile urbanistice ale zonei și care în final au dus la crearea unei structuri superioare în planul acesteia : apariția celei de a doua axe (Ulița Fruntea) ce traversa vechiul centru comercial devenind paralelă cu Ulița Boierească, și urmărirea apoi a unui traseu de convergență cu Ulița Mare Armenească și cu Ulița Pone, „în capul uliților, unde este fîntîna domniei" a marcat definitiv pentru Suceava, maturizarea texturii urbane. De acum încolo Ulița Boierească (Domnească) va căpăta probabil mai mult un caracter rezidențial, rămînînd rezervată vîrfurilor societății legate de domnie și structurilor legate de desfășurarea vieții politice și religioase. Biserica Sf. Dumitru rezultată din dezvoltarea economico-socială a orașului va contribui, alături de alți factori, la insti-

https://biblioteca-digitala.ro

tuirea unui nou model urbanistic (secolele XVI—XVII, descris mai sus), cu structuri mai complexe, mai diferențiate, de forma unui patrulater cu dominante centrale (turnul lui Lăpușneanu) și marginile la cele patru colțuri (turle de biserică). În sensul acesta zona centrală a ansamblului Curții domnești și a bisericii Sf. Dumitru era multifuncțională : producție, schimb, reprezentare, cultură, rezidențială ;

— caracterul internațional pe care îl dădea orașului mișcarea continuă de persoane de diferite etnii cu diferite profesii : militari, slujitori, negustori, clerici, diplomați etc., genuri de oameni care nu erau atașați de un loc anume, atrași de interese diferite, făceau să se impropăteze continu un anumit mod de viață, din care decurgeau poziții noi, ce pătrundeau în conștiință și o modelau, creau relații noi cu oamenii, cu mediul organizațional și cu cel instituțional, relații de idei și de curente de informații. Din analiza documentelor rezultă că au existat patru zone din care au venit reprezentanți ai patriciatului în oraș. Prima zonă ,sudul continentului, este reprezentată de oameni de afaceri și de finanțe italieni (aici ei aveau un stabiliment comercial-fondacco), ajunși în Suceava din orașele-porturi Cetatea Albă și Chilia („și acolo a venit Ștefan voievod cu oastea lui, cu 400 de care și a luat averile împreună și cu tinerii și i-a adus pe toți la Suceava... În același timp au aflat caffezii și veneții că copiii erau la Ștefan voievod și au fost foarte bucuroși de aceasta... Mulți dintre dînșii au rămas în Suceava, care și astăzi sînt acolo") [1055]. O a doua zonă din care au venit numeroși reprezentanți ai patriciatului sucevean este Polonia de sud, unde contactele mai dese privesc în special orașul Liov [1056]. Liovenii aveau un han la Suceava, amintit în privilegiile ce le fuseseră acordate între 1408 și 1460. A treia zonă, din care se știe că au venit oamenii care ulterior au făcut parte din patricianul sucevean, este cea din estul continentului și privește mai mult pe armeni (locuiau pe „Ulița Mare Armenească") [1057] și ruși (locuiau pe „Ulița rusească"). Cea de-a patra zonă din care au venit reprezentanți ai patriciatului sucevean este Transilvania și cuprinde într-o proporție mai mare familii săsești și ungurești, cele mai multe dintre acestea fiind asimilate în mediul sucevean [1058]. O altă sursă care indică relații personale ale unor suceveni cu centre cultural-europene o constituia listele studenților de la Universitatea din Cracovia (1448 — Joannes Michaelis de Suczawi) [1059] ;

— aceste raporturi între Suceava și o serie de zone europene ne indică trei căi de pătrundere în oraș a influențelor *cultural-artistice* în evul mediu. Sîntem convinși că aceste căi corespund principalelor drumuri comerciale folosite la acea vreme, care treceau prin Suceava ; drumul Liovului, drumul Bistriței, drumul moldovenesc. Analiza structurii urbane a orașului Suceava pune în evidență caracterul specific românesc în care elementele de ordin occidental (Turnul plasat în centrul pieței mari unde se află biserica ; locul pentru reprezentații corespunde laturii curții palatului) și oriental (dispunerea liberă a tramei stradale și a construcțiilor de locuit în cadrul unor vaste grădini) se întrepătrund. Din analiza întreprinsă am constatat totodată că vechea arhitectură urbană a Sucevei, atît din lemn cît și din zidărie (pivnițele și bolțile

https://biblioteca-digitala.ro

acolo unde s-au păstrat) asemenea celei aparținînd altor orașe medievale moldovenești, se caracterizează în secolele XV—XVII, prin existența a două nivele : parter dispus pe beciuri fie înălțate, fie nu. Caracteristica de bază a casei sucevene aparținătoare negustorilor este spațiul de depozitare, specific orașelor medievale cu profil comercial. În orașele hanseatice s-au folosit felurite dispozitive pentru descărcarea mărfurilor în asemenea depozite, de tip pivnițe, unde planul înclinat din strada principală este evidednt o realizare arhitecturală și constructivă ; un asemenea sistem întîlnim și la pivnițele de la Curtea domnească și din fața acesteia — adică pe ulițele comerciale. Trecerea boltită către curte, care apare la Buda, Cracovia și Nürnberg, o intîlnim și la pivnițele în formă de „L" de la Suceava (fig. 14). Programul arhitectural de tip aulic, cel mai reprezentativ din oraș, a fost ansamblul Curții domnești, cel mai important complex ridicat în Moldova secolului al XV-lea. Menționăm că modul de compunere a planului și acoperirea beciurilor palatului domnesc, zidit din piatră în anii domniei lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, reprezintă primul exemplu de acest fel cunoscut deocamdată, care anticipează (împreună cu cele de la Cetatea de Scaun) aproape cu un secol și jumătate structura beciurilor palatului domnesc din Iași, în vremea lui Vasile Lupu (cea mai mare Curte domnească din Moldova) [1060].

Dintre clădirile obștești, interesează bisericile la care se pot observa anumite soluții tipice : boltirea de tip moldovenesc ; tipologia planului și a spațiului interior. Este incontestabil faptul că la realizarea tipologiei edificiilor de cult din Suceava un rol important l-a jucat și factorul gotic (ancadramente și decorația unor deschideri). Filiația dintre șantierele transilvănene și cele din Suceava poate fi demonstrată convingător în cazul bisericii Sf. Dumitru și a balustradei de la Cetatea de Scaun. Dată fiind varietatea de profile utilizate în goticul tîrziu, concordanța profilului din fig. 44, atit la Praga, Regensburg, Cracovia și Liov, cit și la Suceava poate fi interpretată ca o independență a șantierelor din aceste orașe. Decorația interioară și exterioară este atît de influență bizantino-armeană, cît și nordico-occidentală. Un important edificiu care marchează aportul orașului Suceava la evoluția arhitecturii moldovenești este înfățișat de monumentala biserică a Mitropoliei (ansamblu mînăstiresc Sf. Ioan cel Nou), una dintre cele mai impresionante construcții din Moldova de tipul treflat, a cărui caracteristici constructive specifice pronaosului nu mai sînt reluate de nici o altă biserică moldovenească. Biserica domnească Sf. Dumitru și cea boierească Sf. Nicolae după cum rezultă din studiul de față, au reprezentat un salt calitativ însemnat în evoluția creației arhitecturale moldovenești atît prin structura planimetrică (biserica Sf. Nicolae are deasupra exonartexului un turn clopotniță) și spațială, cît și prin plastica monumentală și decorativă, constituind un model și o sursă de inspirație pentru multe dintre monumentele ridicate ulterior. Subliniind rolul și locul orașului Suceava în evoluția fenomenului arhitectural din Moldova, nu putem omite însemnatul său aport în dezvoltarea vechii noastre picturi murale, aici aflîndu-se o adevărată școală de zugravi (în 1570 este atestată și cea

https://biblioteca-digitala.ro

mai veche asociație profesională a zugravilor de tipul frăției, din Moldova) în frunte cu Toma din Suceava, zugravul lui Petru Rareș ;

— temperarea și *echilibrul regîmului de înălțime* al locuințelor și dughenelor, în raport cu dominantele verticale ale lăcașurilor de cult. Cea mai sugestivă imagine a siluietei orașului medieval o putem considera cea din cartea lui Sommer, Vita Iacobi Despotae (Witenberge 1587). Orașul privit dinspre sud-est (platoul Tătărași) este dominat de turlele ansamblurilor de cult, în număr de șapte, în centru detașîndu-se cele trei verticale ale Curții domnești, a turnului de intrare și a bisericii Sf. Dumitru. Raportul între masa construcțiilor civile și lăcașurilor de cult ale orașului s-a menținut în linii mari pînă în preajma sfîrșitului secolului al XVIII-lea, acestea din urmă constituind capete de perspectivă ce individualizau fiecare stradă (de ex. Ulița Armenească era străjuită de biserica Sf. Cruce și Sf. Simeon ; Ulița Sf. Theodor, de biserica cu același hram ; Ulița Nouă, de biserica Învierea și Înălțarea lui Iisus ; Ulița Sf. Vineri de biserica Sf. Ioan Botezătorul și Sf. Vineri ; Ulița Boierească de biserica catolică, Sf. Treime și cea armenească, Sf. Maria) ;

— revenind la dimensiunea europeană a Sucevei, considerăm utilă și edificatoare compararea suprafeței orașului cu cea a altor orașe medievale [106]. Suprafața orașului în a doua jumătate a secolului al XV-lea de 102 ha, era delimitată în plan de un șanț de apărare cu palisadă. Comparînd planul Sucevei din secolele XV—XVI marcat la periferia sa de bisericile Sf. Gheorghe, Vovidenia, Sf. Theodor și Sf. Simeon, cu ale unor orașe medievale mai apropiate sau mai îndepărtate ajungem la o dimensiune relativ asemănătoare, cu cea pe care o avea și Suceava : Sibiu (73,4 ha), Strassburg (93,7 ha), Lübek (105 ha), Wroclaw (85 ha), Nürnberg (153 ha), Rostock (88 ha), Krakowia (70 ha).

Rezultă așadar că în evul mediu orașul Suceava a cunoscut o remarcabilă înflorire urbanistică și arhitecturală. Orașul, în calitatea sa de capitală și reședință domnească a avut în secolele XV—XVI rolul de promotor în evoluția artei și arhitecturii moldovenești. Acest rol s-a manifestat în realizarea unor sinteze valoroase ale picturii și arhitecturii premergătoare secolului al XVI-lea, iar din acest moment în tendința de adaptare și integrare a unor elemente dezvoltate în Transilvania și Țara Românească, arhitectura orașului păstrîndu-și însă caracterul său specific orientalo-occidental. Prin numărul mare de monumente — 25 de biserici — valoroase ridicate și decorate cu picturi murale, prin elementele constructive și decorative noi, care au însoțit aceste edificii și care au influențat numeroase creații artistice realizate ulterior la est de Carpați, Suceava a reprezentat o adevărată școală de arhitectură și pictură, a cărei personalitate definește locul său de frunte ocupat în evoluția artei de a construi și picta în Moldova. Pavat fie cu bîrne (Ulița Armenească), fie cu piatră (Ulița Boierească), cu mahalale pe care azi nu le mai vedem, unitar stilistic și de o autenticitate de nedesmințit pînă în secolul al XVIII-lea, orașul construit din lemn și cu pivnițe din piatră, acoperit cu șindrilă era un adevărat muzeu de arhitectură în aer liber.

https://biblioteca-digitala.ro

CAPITOLUL III

PROFILUL URBAN AL ORAȘULUI ÎN EPOCA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

Sînt bine cunoscute împrejurările în care Bucovina, inclusiv orașul Suceava au intrat ,în 1774, sub stăpînire habsburgică [1062]. Orașul intra în cadrul monarhiei habsburgice într-o perioadă cînd absolutismul luminat promovat de Maria Tereza, dar mai ales de Iosif II, ridicase mercantilismul la rangul de politică de stat. Orientările și direcțiile de dezvoltare stipulate de mercantilism și iozefinism au marcat profund evoluția economico-socială și edilitară a orașului, după 1774, acesta beneficiind și de activitatea de realizare a unor importante edificii necesare noilor instituții sau magnaților și nobililor atrași de noile condiții. De fapt, înfățișarea edilitară a orașului în perioada amintită am putea-o împărți în funcție de anumite momente mai importante ale dezvoltării sale social-economice, în patru etape și anume :

— într-o primă etapă, între anii 1774 și 1815, Suceava este ridicată la rangul de oraș comercial cu o magistratură proprie dobîndind în același timp și privilegiul de a ține tîrg anual [1063] ;

— în cea de-a doua etapă (1815—1918), „orașul comercial Suceava cu cele 3 sate aparținătoare" [1064], administra un district (cu 131 de sate) [1065], dispunea de un arhitect (supus austriac Kurek și inginerul Peitaven) [1066] și un „regulament de sistematizare" (1874—1878) [1067] ;

— cea de a treia etapă cuprinsă între anii 1918—1968, orașul este reședință de regiune, el dispunînd de un oficiu de locuință și un birou pentru construcția clădirilor [1068]. După 1944, orașul rămîne cu aceiași funcție [1069], el dispunînd în 1957 de un Institut regional de proiectare [1070];

— în etapa a patra orașul Suceava (după împărțirea administrativă din 1968) [1071] dobîndește titlul de municipiu, fiind unul dintre cele mai mari orașe din județ, cu Institut de proiectare (1970) [1072], avînd în subordine filiala Botoșani.

Spre deosebire de profilul uniform al orașelor mici, puțin diferențiate, Suceava epocii moderne a moștenit un profil neuniform, acesta fiind rezultatul unei îndelungate evoluții istorice.

Nu cunoaștem înfățișarea orașului înainte de 1800, dar avem suficiente documente fotografice pentru secolul al XIX-lea [1073]. Majoritatea caselor de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea, fie că au fost înregistrate în fotografiile lui Leip Kern și Colbert din anii 1848—1911, fie că au rămas în picioare pînă azi (str. Armenească, Dragoș Vodă, Mirăuți) și sînt înfățișate în reliefele incluse în prezentul volum. Pînă la marele incendiu din 1854, care a distrus aproape o treime din oraș [1074], Suceava a avut un profil în general scund cu o predominare absolută a caselor-parter, chiar în centru, teama de a construi în înălțime fiind și o consecință a folosirii unor materiale puțin rezistențe. Majoritatea caselor din anii 1785 (485 de case) [1075] ; 1808 (747 de case) [1076] și 1813 (865 de case) [1077], erau construite din lemn, tencuite cu lut fără sobe și fără ferestre cu sticlă, „formate în cea mai mare parte dintr-o

https://biblioteca-digitala.ro

singură încăpere (de ex. în 1808, cele 767 de case aveau 390 de camere). În privința felului, în genere, în care continuă să se trateze construirea caselor la Suceava, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, avem o interesantă descriere dintr-un document de la 1792 : „O casă mare de lemn tencuită cu lut și cu var în care se află 4 camere mari, 1 cămară și un gang (pridvor) supt un acoperămînt de draniță, cu cerdac de înainte (foișor)“ [1078].

Nici unul dintre aceste ansambluri nu ni s-a păstrat în forma originală, nerefăcută ; nu fiindcă aceste clădiri s-ar fi năruit toate, biruite de vremuri, ci pentru că începutul secolului al XIX-lea se caracterizează printr-o transformare, „modernizare“ și „occidentalizare“ a edificiilor prima victimă a acestor transformări fiind streașina proeminentă. Cele mai multe dintre aceste case transformate, situate pe fosta Uliță Mare (continuată de Uliță Imperială ce venea din Iței) din zona bisericii Sf. Dumitru, au căzut pradă flăcărilor incendiilor din anii 1807, 1840 (în cartierul evreiesc), 1848, 1852 și 1854 [1079].

Numai puține au rămas pînă astăzi (în cartierul armean) complet deghizate însă de pe urma paramentului de modă nouă cu care au fost dotate. Profilul urban trasat pe direcția sud-nord (văzut dinspre Dealul Tătărași) prezenta la începutul secolului al XIX-lea cîteva particularități morfo-fizionomice : de o parte și de alta a uliței ce duce spre Bosanci (continuată spre zona centrală de str. Transilvaniei) predominau construcțiile parter, cu o singură dominantă, biserica Sf. Ioan cel Nou cu turnul de intrare Petru Șchiopu. Zona centrală a orașului a cărei orizontalitate este evidentă era marcată pe direcția est-vest de două dominante externe (biserica Mirăuți și Zamca) și alte două centrale (biserica Sf. Dumitru și Sf. Simeon), ce se impuneau în silueta orașului prin înălțime și volum.

Abia contactul cu arhitectura occidentală în secolul al XIX-lea, a putut să modifice înțelegerea clasică a tradiției noastre arhitecturale. Încă din 1856, autoritățile locale cereau ca orașul „Suceava să fie și el în rîndul celorlalte orașe din monarhie sub aspect edilitar și nu un oraș înapoiat ca acum“ [1080].

Astfel, nu se mai admite în zona centrală a orașului, decît ridicarea de „construcții de piatră“ [1081] ; s-a instituit la Cernăuți un „oficiu de construcții“ cu un inginer ținutal (Ioanelli) ce aviza și elabora planuri de clădiri și devize de materiale [1082]. De asemenea, nu se aprobau lucrări de construcție sub 100 de florini [1083]. Proiectul construcțiilor de interes public erau verificate de o comisie provincială [1084], iar din 1857, s-a instituit și o comisie locală provincială ce verifica anual casele din oraș atît sub aspect constructiv, cît și al pericolului de a lua foc [1085]. După elaborarea regulamentului de sistematizare a orașelor din Bucovina (1874) [1086] această comisie locală și-a sporit mult atribuțiunile ; ea decidea în ce zonă trebuie să se construiască case cu două etaje ; de asemenea nu se admiteau construcții din materiale ușoare în zona central-comercială a orașului ; în această zonă casele trebuiau construite din cărămidă sau piatră, acoperite cu țiglă sau tablă, prevăzute cu balcoane și cu ferestre spre stradă (anexele clădirii trebuiau să fie amenajate în interiorul curții) ; fațada caselor, din zona centrală, „clădite în front“ trebuiau

https://biblioteca-digitala.ro

să exprime un „bun gust". De acum înainte profilul urban al orașului va fi dominat multă vreme (pînă în 1957) de două compoziții arhitectonice, în care plinul domină : arhitectura din zona centrală a orașului cu „fațadele închise" și arhitectura din zona periferică nucleului central, cu structură aparentă pe stîlpi și grinzi, cu „fațadele deschise". În schimb, profilele arhitecturilor istorice (bisericile) care s-au perpetuat sînt volume a căror materialitate evidentă domină toată expresia arhitecturală a profilului urban.

Avîntul economic al Sucevei în a doua jumătate a secolelor al XIX-lea l-a impus și pe cel urbanistic, concretizat într-o adevărată „febră a construcțiilor". În acest context, s-au edificat pe lîngă impunătoarele monumente de cult și alte clădiri cu programe social-administrative, de învățămînt și numeroase clădiri de locuit, expresii vii ale stării sociale a epocii, ale gustului și stilului de viață.

Dacă în cadastrul din 1856 sînt înregistrate 1 046 de case, din care 602 erau construite din piatră (65%) [1087], în schimb în 1921, existau 1 890 de case, din care 4 case cu două etaje, (o casă avea 40—50 încăperi) ; 66 de case cu un etaj (o casă avea 10—12 încăperi) și 1 820 de case cu parter (o casă avea 2—3 încăperi) [1088]. Din totalul acestora de 1 890, doar 1 020 erau din piatră și cărămidă (53,90%) [1089].

Judecînd profilul urban al orașului după fotografiile din anii 1906 și 1925 (fig. 55, 89), nu mai observăm coloritul verde arborescent, care dispare, iar profilul arhitectural înregistrează o vizibilă creștere volumetrică prin masa de zidiri atît de evidente în zona centrală a orașului. Trecerea de la cartierul parter din zona Mirăuți, spre cel înalt se face în lungul unei „zone mixte" de clădiri parter și etaj, pe traseul străzilor Sf. Dumitru (str. Elena Doamna, K. Marx azi Curtea domnească), Sf. Cruce, Ulița Lungă și Ulița Mare. În această zonă centrală, clădirile erau masive cu etaj (liceul de fete Elena Doamna, Liceul de băieți Ștefan cel Mare, Cazarma, hotelul Langer) și de stiluri diferite. Dominantele istorice (biserica Sf. Dumitru cu turnul de intrare Alexandru Lăpușneanu, biserica Sf. Cruce și Sf. Simeon) rămase (au dispărut turlele bisericilor Sf. Maria, Buna-Vestire și Turnul de la Curtea domnească) creeau aceeași siluetă armonioasă dispusă axial est-vest. În continuare spre sud-vest profilul orașului se păstrează la nivel parter cu o singură creștere în sectorul parc, unde cele două dominante ale turnului primăriei orașului (1903) și ale bisericii catolice Sf. Nepomuk (1832—1836) marcau „noul" introdus în vechea siluetă medievală a orașului. Această simetrie în dispunerea caselor se păstra și în sectorul de sud-est al orașului, între fosta mahala Cut și Areni cu deosebirea că, acum s-a adăugat două clădiri — Prefectura (1903) și Tribunalul (1885) — masive cu un etaj și respectiv două. Ceea ce caracterizează profilul urban al epocii moderne descris mai sus, este aceea că. pe lîngă vechile *dominante* istorice specifice evului mediu, acum apare plinul *„volumetric"* ce contribuie la închegarea siluetei orașului. Volumele introduse sînt în general impunătoare reprezentative pentru funcțiile ce le adăpostesc : școli, sedii administrative, ale unor societăți bancare, culturale sau comerciale, funcțiuni care au căpătat

https://biblioteca-digitala.ro

în acea epocă o pondere deosebită în oraș. S-a ajuns astfel, în linii mari la un ansamblu bine închegat (păstrat pînă în 1980) al cărui peisaj creat de jocul acoperișurilor avea un farmec deosebit, amprentă a unei personalități proprii, bine definite.

În pragul veacului al XIX-lea, arhitectura civilă a Sucevei avea conturate două programe majore, care în linii mari s-au păstrat pînă în 1957, diferențiate pe criteriu funcțional : *arhitectura de tîrg* (centrul de producție și desfacere) din piatră și cărămidă și arhitectura de *locuințe a cartierelor*, în general din piatră și lemn.

Edificiile publice, în general au fost amenajate inițial în clădiri cu programy de locuință (primăria instalată într-o clădire din fața bisericii Sf. Dumitru ; spitalul militar într-o locuință „acoperită cu lemn... cu bucătărie și 2 camere cu 16 paturi") [1090], sau în cele cu caracter mixt din zona de tîrg („spitalul orașului într-o casă de lemn fără etaj, cu trei paturi, și o cameră mai mică în care locuiește paznicul. Acesta primește 14 crăițari pe zi și are în folosință grădina) [1091] ; abia în primul deceniu al veacului XX, s-au ridicat edificii publice construite anume pentru funcția respectivă. Realizările celei de a doua perioadă (1815—1818) oglindesc spiritul eclectic al epocii, caracterizat prin inspirație liberă din stilurile Renașterii, și barocului, impregnate de ecourile romantismului.

1 ARHITECTURA DE TÎRG

Saltul demografic înregistrat către sfîrșitul veacului al XIX-lea (10 037 locuitori) [1092] a avut consecințe majore asupra structurii urbane. Perimetrul orașului, indentificabil cu ajutorul planului din 1785 s-a extins la o suprafață de 270 ha în 1907 [1093] ; zona sud-vestică de extindere, fiind supusă unui regim de parcelare tot atît de intensiv ca și cel medieval. Dificultatea achiziționării unui loc în vechiul centru este pusă în evidență de nivelul prețurilor. Astfel se constată că, în perioada 1785—1918, nu există limite pentru prețurile pe care le pot atinge aceste prețioase terenuri din zona comercial-meșteșugărească :

Anul	Prețul casei	Prețul terenului	Observații
1785 [1094]	560 florini	240 florini	în zona centrală
1856 [1095]	110 florini	50 florini	la periferie
1873 [1096]	115 florini	200 florini	centrală
1900 [1097]	200 coroane	400 coroane	centrală
1918 [1098]	270 coroane	500 coroane	centrală

https://biblioteca-digitala.ro

Prețurile scad în funcție de distanța zonei central-comerciale, de exemplu, la periferie o casă era evaluată între 10 și 15 florini ; în schimb, la marginea orașului aceasta ajungea la 2—4 florini [1099].

În sfîrșit, afluxul masiv de populație venită din afară, a determinat acea dorință de prefacere și înnoire a orașului vechi, care face atît de anevoioasă reconstruirea lui pe vechea structură medievală care nu putea fi anulată. Apariția noii orientări, care și-a intors deliberat fața de le trecut, se situează în intervalul 1854—1904. În anul 1854 a izbucnit incendiul cel mare din istoria orașului, care a distrus 1/3 din cartierul V de pe Ulița Mare (sau str. Imperială) [1100]. Deși, orașul dispunea încă din 1838 de un regulament de stingerea incendiilor, fiind organizată în același timp și remiza pompierilor (orașul era împărțit în 8 cartiere ; de fiecare zonă răspunde un șef de cartier) [1101], totuși nu s-a putut preveni incendiul din 1854, fiindcă așa cum au declarat autoritățile orașului, marea majoritate a caselor din zona Sf. Dumitru erau din „lemn" folosindu-se „hornuri colective" [1102]. Se pare că procentul de distrugere a fost exagerat din dorința înlăturării construcțiilor vechi și ridicarea altora din piatră ca și „Suceava să fie în rîndul celorlalte orașe din monarhie" [1103], acesta fiind considerat de edilii locali „al doilea oraș din Bucovina, după Cernăuți" [1104].

Sistematizarea inițiată, după 1854, nu a adus, în ansamblu, mari modificări în structura „tîrgului", apărat prin rețeaua subterană a pivnițelor boltite (azi majoritatea excavate pentru amplasarea noilor blocuri), adînc înfipte în pămînt (5—12 m), care impuneau păstrarea parcelării și respectarea schemei inițiale de plan, în limitele unui regim de înălțime temperat (clădiri cu un etaj și două). Fațadele spre stradă au fost împodobite cu decorații eclectice, specifice sfîrșitului de veac, în timp ce curțile interioare au păstrat arhitectura de tradiție populară cu ceardace și geamlîcuri ; cu această ocazie, fronturile clădirilor din zona amintită mai sus au fost unificate printr-o arhitectură de pronunțat caracter occidental, asemănătoare cu cea de la Botoșani, București, Pitești [1105], de foarte bună calitate, care reprezintă în principal aportul comunității germane, evreiești și armene la îmbogățirea valorilor arhitecturale ale orașului, întrucît în 1856 porțiunea respectivă a centrului comercial se afla în proprietatea marilor negustori și bancheri amintiți mai sus [1106]. Trebuie însă precizat că, arhitectura occidentală a fațadelor constituie doar un frumos decor al străzii, întrucît clădirile înglobează nucleele anterioare, iar curțile prezintă ordonanța clasică a caselor de tîrgoveți, cu galerii pe stîlpi de lemn, balcoane și geamlîcuri susținute pe console de lemn profilate, elemente întîlnite de altfel în toate zonele centrului comercial ale vechilor orașe din țara noastră [1107]. Astfel, în zona centrală, pe vechea structură complexă a beciurilor boltite din secolele XVI—XVII, aproape în întregime necercetată, două tipuri de clădiri predominau în secolul al XIX-lea : casele și dughenele la parter și cele cu parter și etaj, acest ultim nivel fiind în general destinat locuinței. Detaliile de arhitectură și — uneori — anii consemnați în registrele cadastrale sau pe grilajele balcoanelor ne arată că foarte multe

https://biblioteca-digitala.ro

etajări datează cel mai tirziu din perioada anilor 1840—1880. Spațiile boltite de la parter, unele acoperite cu bolți semicilindrice, precum în cruce și „à vela", ar putea foarte bine să dateze din veacul al XVI și al XVII-lea, (de ex. în 1787, Dumitrache, vinde lui C. Pantazi în centrul orașului „12 dughene, cu pivnițe de piatră") [1108].

Tipul general de plan este cel în formă de „L". Fațadele spre stradă cu balcoane din fier forjat, uneori pe montanți din piatră sculptați, destinate a atrage atenția cumpărătorilor și menite să exprime rangul social al meșteșugarului sau negustorului, părăsesc formele tradiționale și reflectă toate curentele de influență apuseană care au fost adoptate succesiv și cunoscute sub numele de stilul eclectic (caracterizat prin inspirație liberă din stilurile, Renașterii, goticului sau barocului, impregnate de ecourile romantismului).

Clasicismul veacului al XIX-lea, a fost dovedit în arhitectura tîrgului de fațade construcțiilor desfășurate (dreapta) pe str. Karl Marx (nr. 54, 56, 76) și str. Meseriilor (nr. 12, 14, 20) prezentînd spre biserica Sf. Dumitru și piață un impunător fronton ce subliniază corpul central. Arhitectura romantică s-a manifestat la Suceava în formula îmbinării elementelor de tradiție romantică cu sugestii de fortificații : în zona de tîrg această arhitectură, s-a păstrat (pînă în 1980) la cîteva clădiri de pe str. K. Marx (nr. 12 — casa meseriașilor) și str. Vasile Alecsandri (nr. 12), remarcabile prin monumentalitatea lor, ale căror nivele inferioare le bănuim mai vechi decît anul 1880 [1109] (fig. 57-61 ; 90-93).

Impresionante prin forme și desfășurare pe un nivel și pe două, clădirile din jurul pieții (str. Meseriașilor nr. 5—9) și de pe fosta str. K. Marx (nr. 16—38), în zona cuprinsă între actualele străzi N. Bălcescu și Petru Rareș, s-au caracterizat prin : ritmul unitar al traveelor, îmbinat cu o excepțională variație în tratarea arhitecturală a fațadelor ; bogăția modenaturii eclectice, cu nuanțe de Renaștere ,baroc, rococo și clasicism ; fantezia decorativă a consolelor și feroneriei balcoanelor. În sprijinul noii arhitecturi, orașul secolului al XIX-lea a plantat pomi și a lărgit vechile străzi și a pus flori în piețe. Astfel a rezultat un ansamblu reprezentativ pentru arhitectura sfîrșitului de veac XIX, care se situa (azi nu mai există) printre cele mai bune realizări contemporane din principalele orașe ale țării. Dezvoltarea centrului din veacul al XIX, care s-a prezentat așa pînă în anul 1980 [1110], a păstrat aproape neschimbată topografia medievală a piețelor și a unor străzi. Spațiul pieței, a fost restructurat pe același loc primind denumiri specifice categoriilor de produse oferite prin vînzare (piața de lemne și fîn în suprafață de 1 iugăr și 900 de stînjeni pătrați ; piața de făină și păsări de cîte un iugăr ; piața de legume ; piața olarilor) [1111]. Devenită „Piața Principală" sau „Piața de alimente" [1112], aceasta se modelează după un plan dreptunghiular dispus cu latura lungă pe direcția E—V, delimitînd o suprafață de 6 400 m p. din fosta „Piața de jos". Fronturile se realizează în timp, iar piața ajunge, la începutul secolului al XX-lea un spațiu închegat, cu specificul clasicismului est-european și a stilului eclectic bine definit, și cu o ambianță care s-a păstrat pînă în deceniul al optulea al secolului XX. Clădirile erau realizate din zidărie de cărămidă, avînd uneori parterul acoperit cu bolți „à vella", în

https://biblioteca-digitala.ro

timp ce etajele au planșee de lemn. Fațadele așa cum s-a arătat mai sus erau tratate într-un număr impar de travee, oferind compoziții simetrice cu marcare prin portal a zonei centrale. În limbaj formal se întîlnesc pilaștri, bosaje, pinioane, cornișe, coronamente și ancadramente de ferestre cu structură de factură barocă. Chiar dacă piața era dominată de verticala edificiului medieval Sf. Dumitru cu turnul lui Alexandru Lăpușneanu, de biserica Sf. Cruce sau de clădirea fostei primării (1817—1903) [1113], pitorescul său era determinat, în secolul al XIX-lea și a doua jumătate a veacului al XX-lea, de o suită de localuri și spații comerciale. În secolul al XIX-lea figurează în piața principală șapte localuri renumite (La Cerbul de Aur ; La trei coroane ; Hotel Bucovina ; La șapte draci ; La Craiul Negru ; Han Langer ; Hotel Moldavia) unele dintre acestea instalîndu-se în cele „șapte cîrciumi zidite din piatră" ale Mitropoliei" [1114]. La aceasta se poate adăuga funcția de băcănie care apare pe latura nordică a pieței sub numele „La Para de Aur". Răspunzînd atît nevoii de comunicare și schimb de informație, pe care localul public o favorizează, cît și nevoii de festivitate și atmosferă sărbătorească, piața conturează pentru această perioadă, un nou spațiu de atracție și reținere.

În timp, ca urmare a dezvoltării accentuate a orașului în afara perimetrului central (a centrului civic), iar în ultimii 25 de ani, prin intensificarea activității de construcții în noile cartiere, „Piața Principală", ca de altfel întreg nucleul istoric și-a pierdut forța polarizatoare, odată cu părăsirea vechilor vaduri comerciale și înlocuirea fostelor magazine mai întîi prin spații de depozitare (1956—1980), iar apoi prin demolare (1980), s-a ajuns la eliminarea acestora din profilul arhitectural al orașului. Trebuie recunoscut că în majoritatea cazurilor (avînd în vedere schițele de amenajare și proiectare) [1115] arhitecții orașului Suceava, nu au înțeles să facă efortul de armonizare a arhitecturii noi cu arhitectura monumentelor vechi (de ex. azi, Suceava secolului al XIX-lea nu mai există), în scopul valorificării reciproce a caracteristicilor lor, preferind așa cum arată și prof. univ. arh. Gr. Ionescu, „să se orienteze după concepții personale — fără consultarea altor specialiști — sprijinindu-se în special pe criteriile de economicitate și funcțiuni, care stau la baza metodelor de proiectare a orașelor noi" [1116]. Vechea înfățișare a arhitecturii de tirg ce se suprapunea pe cea medievală (în special pivnițele) a dispărut, în locul ei apărînd o nouă fizionomie asemănătoare cu cea a cartierelor de blocuri, uniformă, opturînd vechile dominante ale pieței [1117] și „gonind în același timp sculptura din stradă și fostele fîntîni monumentale" [1118], din zona sa centrală.

Frumusețea unei structuri, urbane, istoricește constituită, constă tocmai „în mulțimea și varietatea elementelor ei componente în amestecul de forme și stiluri care reprezintă viața însăși, reflectată în ritmul și echilibrul pe care generații întregi de arhitecți au știut să-l stabilească între monumente mari și cele mici, între piețe și străzi, între arhitectură și natură, între vechi și nou" [1119] ; despre o asemenea fizionomie astăzi la Suceava nu se mai poate vorbi.

https://biblioteca-digitala.ro

Arhitectura urbană realizată la comanda patricianului înainte de veacul al XX-lea, poate fi schițată în baza unor rare exemplare care s-au păstrat în întregime, precum și a unor faze de construcție medievală — în general pivnițe — înglobate în clădiri amplificate ulterior. Arhitectura civilă a secolului al XVIII-lea din zona mahalalelor, realizată în întregime sau parțial din zidărie, constituie o temă independentă, chiar dacă trăsăturile ei caracteristice (distribuția simetrică a încăperilor din ambele laturi ale unui vestibul precedat de pridvor și foișor, înălțarea nivelului locuinței pe un soclu înalt adăpostind pivnițe ; așezate în vaste curți gospodărești continuate cu livezi ș.a.) au influențat arhitectura din veacul al XIX-lea, din Suceava, cel puțin pînă în jurul anului 1900. În schimb, *arhitectura populară* — care a predominat fără îndoială în cartierele de locuințe ale orașului medieval — este reprezentată în Suceava de numeroase exemplare pentru care nu există ,la prima vedere, elemente de datare ante 1800, astfel încît examinarea acestei arhitecturi în cadrul studiului de față, este firească cu observația că ea are o străveche tradiție locală, în care se regăsesc rădăcinile arhitecturii culte, atît medievale cît și moderne. Examinarea distribuției pe cartiere a tipurilor de case demonstrează faptul că ele în general se grupează în jurul fostelor biserici de breaslă (vezi casele din jurul bisericii Sf. Nicolae ; planul de la fig. 54). Case cu arhitectură populară apar în număr însemnat la periferia orașului, pe străzile : Ștefăniță Vodă, Mirăuți, Armenească, Dragoș Vodă, 6 Noiembrie, Mihail Kogălniceanu, Cărămidăriei, Zimbrului, Prunului etc.

Din punct de vedere tipologic toate aceste case sînt construite pe un singur nivel și — în general — nu au pivniță, beciul fiind amenajat independent, în curte. Sistemul de construcție folosește zidăria numai pentru fundație și soclu, casa propriu-zisă fiind realizată cu schelet de lemn și panouri din dulapi, acoperiți pe ambele fețe cu lipitură de lut pe nuiele împletite. Încăperile au tavane din scînduri profilate, prinse de grinzile aparente ale planșeului. Pridvoarele și tindele cu stîlpi de lemn rămîn în general nezugrăvite. Structura interioară se compune din tindă cu două sau patru camere dispuse simetric ; scară cu intrarea așezată asimetric și accentuată printr-un pridvor. Trăsătura comună o constituie nelipsitul „cerdac" (sau foișor) folosit în cele mai variate soluții ; pe latura lungă sau pe latura scurtă a dreptunghiului de bază. În majoritatea cazurilor sculptura în lemn este foarte simplă. O particularitate a arhitecturii populare din Suceava, întîlnită și la Botoșani [120], o constituie tratarea unor acoperișuri cu două pante și pinioane teșite pe laturile scurte, formulă privită de obicei ca specific transilvăneană.

Fostele construcții din lemn ale epocii medievale au rămas și ele în memoria colectivității urbane, a secolelor XIX—XX, pentru că se refăceau periodic după aceleași modele, cu aceeași structură, cu aceeași modenatură, cu aceeași înțelegere spațială și volumetrică.

Arhitectura cultă s-a considerat că nu este altceva decît trecerea în „major a arhitecturii populare, adaptarea logică și estetică la nevoile

https://biblioteca-digitala.ro

orașului, atît în dimensiuni cît și ca expresie a unei voințe de formă și cultură urbană" [1121]. Monumentele de arhitectură pe care le analizăm se păstrează în Suceava zilelor noastre, cifrîndu-se la 15 [1122], într-un perimetru restrîns a fostei mahalele armenești (10 000 m p) marcat de străzile Dragoș Vodă (casele nr. 2, 10, 13, 23, 25), Ion Creangă (2, 8, 10, 12) și Armenească (13, 14, 18, 19, 22).

Datate în general la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și secolul al XIX-lea, casele mai sus menționate au suferit mai ales în ultimele două decenii numeroase remanieri de fațadă și uneori chiar de planimetrie (în special cele de pe str. Armenească și Dragoș Vodă). Aceste case ale patriciatului (sec. XVIII—XIX) au pivnițe integrate sub locuință cu plan în formă de „L" și soclul înălțat; ele dezvoltă ceardacul (foișorul), de plan aproximativ pătrat, pe stîlpi fie deschis, fie închis, urmărind monumentalitatea casei. Devenind subiectul principal al casei, foișorul se rupe de streașina casei, creînd un volum separat mai mic în raport cu restul acoperișului, el fiind tratat în stil clasicizant. Sub aspect topografic ele sînt dispuse în teren cu frontonul principal al fațadei orientat spre est, flancînd strada cu fața laterală. Amplasarea la o depărtare medie față de stradă precum și distanțele dintre locuințe, creau spații destinate curții sau livezii. Foișorul („cerdacul dinaintea casei") [1123] în general pătrat este elementul marcant al fațadei principale. El este în general deschis, sprijinindu-se pe patru-șapte stîlpi în funcție de mărimea lui. În toate cazurile, el este amplasat în dreptul tinzii (coridor) de acces, protejînd intrarea principală. Stîlpii foișorului sînt prelucrați într-o suită armonioasă de volum, avînd, în general un profil rotunjit sau în muchii. La partea superioară aceștia sînt uniți printr-un element funcțional și decorativ alcătuit dintr-o grindă cioplită în acoladă. Tavanul foișorului se realizează din scînduri scurte, profilate cu șănțuire marginală îngustă, continuă, ansamblate în V, dispunere care creează un desen original (fig. 56).

Accesul în foișorul înălțat se făcea pe o scară din lemn, situată de regulă pe axa lui longitudinală sau chiar frontală. Foișorul se folosește ca spațiu pentru activități de fiecare zi; în același timp el protejează accesul în pivniță. Aceasta din urmă este alcătuită din două părți: prima, o scară lungă din lemn, încununată de o boltă semicilindrică din piatră, urmărind un plan înclinat ce facilitează trecerea spre beci și pivnița propriu-zisă, cu pereți din piatră și boltă semicilindrică. Pivnița comunică cu exteriorul prin una sau două ferestre mici amplasate la nivelul de călcare. Foișorul se întregește uneori, fie pe toată fațada principală fie pe una laterală, printr-un pridvor („gang sub un acoperămînt de draniță") [1124], din lemn cu parapet susținut de stîlpi din lemn. Pridvorul se sprijină pe un soclu din piatră, impresia generală sporită de prelucrarea, în volume, a balustrilor; stîlpii ca elemente singulare, alcătuiesc compoziții de sine stătătoare. Pereții construcțiilor sînt în general din bîrne cioplite; înălțimea lor nu depășește 2,40 m, încheindu-se în partea superioară cu o cosoroabă lipită de console, pe care se reazemă căpriorii. Streașina este îngustă, cu excepția atunci cînd protejează pridvorul. Învelitoarea acestor case este întotdeauna, în patru pante, de dimensiuni mijlocii, ridicîndu-se o dată și jumătate peste înălțimea pereților. Panta

https://biblioteca-digitala.ro

principală este străpunsă de învelitoarea foișorului. Din punct de vedere planimetric, interiorul acestor case are la bază planul tradițional — tindă și două camere însă recompartimentate. Variantele cu care se poate opera, pornind de la planul tradițional, sînt multiple și se condiționează numai de dimensiunile construcției. Deosebirea față de arhitectura populară, constă tocmai și în dimensionarea planului, care în cele mai multe cazuri capătă forma literei „L" ; în toate cazurile analizate trebuie de remarcat existența unei încăperi de dimensiuni mai mari, destinate oaspeților (odaia mare). În general aceste construcții nu sînt însoțite de anexe, ceea ce se explică prin faptul că orășenii aveau îndeletniciri care nu presupuneau existența unor asemenea construcții. De remarcat că, o parte din casele situate pe str. Armenească, făceau parte din fosta „piață de sus" [1125], adăugînd un caracter de reprezentare la funcția economică și administrativă a locului de schimb.

Din ansamblul electismului clasicizant din Suceava, s-a mai conservat pînă în zilele noastre, cu unele modificări ale fațadei, casa Pruncu (azi restaurantul Național de pe Bulevardul N. Bălcescu). Construită în anul 1909, locuința se compunea dintr-un corp central, mărginit de alte două mai scunde laterale, cu turnuri pe colțuri ; fațada principală era străjuită de un frumos portic sprijinit pe patru coloane acoperite (azi s-a amenajat o terasă). În același stil s-a construit (1902) și casa ce-a aparținut lui R. Gassauer și Samoil Isopescu (azi Consiliul județean al Sindicatelor), în care elementele de stil gotic (turnulețele pe colțuri) și cele aparținînd eclectismului de școală franceză, înobilează porticul de pe fațada principală.

3 EDIFICIILE PUBLICE

Dintre aceste edificii care s-au păstrat pînă în zilele noastre și care au jucat un rol dominant în compoziția urbanistică a orașului secolului XIX, se numără în primul rînd *primăria*. La început aceasta a funcționat în vechiul centru medieval al orașului într-o casă particulară, fără etaj (probabil din anul 1784) [1126], din cărămidă și piatră (azi Școala generală nr. 2, secția de muzică și arte plastice). În anul 1804, autoritățile municipale au dispus să o cumpere de la familia Hatzendorf [1127]. Sub conducerea ing. Ioanelli în anul 1844, ea a suferit unele adaptări și modificări impuse de noile cerințe publice. În anul 1859, în scopul adaptării noului gimnaziu ce urma să se înființeze la Suceava, clădirea este refăcută după planurile și sub conducerea inginerului Münnich [1128]. Etajul adăugat acum ,împreună cu aripa laterală sînt adaptate noilor destinații. Între anii 1860 și 1895 aici va funcționa atît gimnaziul cît și primăria orașului. Văzută din exterior, clădirea impune prin sobrietate, simplitate și echilibru specifice stilului clasic. Un singur accent arhitectural apare la mijlocul fațadei, un ușor decroș, care pune în evidență intrarea boltită, decroș care, continuîndu-se pe verticală se termină cu un fronton dreptunghiular ce sparge monotonia acoperișului edificiului. Nota de verticalitate a imobilului este dată de ferestre înalte care cuprind parterul și etajul clădirii.

https://biblioteca-digitala.ro

Construirea la începutul secolului al XX-lea a noului edificiu al primăriei, crecază un nou centru administrativ, față de cel vechi, medieval. Compoziția urbanistică a Sucevei își multiplică și în felul acesta dominantele istorice, prin creerea în partea de sud-vest a orașului, a unei noi siluete specifice epocii moderne, în care, verticalitatea turnului primăriei și a turnului bisericii catolice Sf. Nepomuk (biserica a fost construită între anii 1832—1836 ; a depins de episcopia din Lemberg, iar din anul 1845 i s-a instalat în turn un ceas comandat la firma vieneză Wilhelm Stiehl în 1837) [1129], dominau masa fondului construit, în care Prefectura și Judecătoria Districtuală ocupau un volum masiv în topografia zonei. Noua clădire a primăriei, construită între anii 1903—1904 [1130], cu 72 de încăperi, adăpostea administrația orașului, poliția, pompierii, o casă de economii și muzeul de istorie (azi clădirea este ocupată de sediul politico-administrativ al județului). Ridicat din zid și acoperit cu olane edificiul în stil baroc, cu subsol, parter și două etaje a fost și este una dintre cele mai frumoase clădiri din oraș (fig. 62). Construită inițial în formă de „L" clădirea se remarca prin suplețe și armonie, avînd pe colțul din dreapta un foișor de tip „mușarabieu", închis pe verticala celor două etaje și terminat cu un turnuleț închis. În partea stîngă, un corp decroșat, mărginit în partea superioară cu un fronton baroc în trei registre, decorat cu stema Bucovinei și elemente de tip baroc (urna), dă o impresie deosebită edificiului. Turnul cu ceas, înalt de 52 m, ce domina zona de sud a orașului, decroșat din mijlocul clădirii înălțat cu mult peste acoperișul mansardat, dă echilibru și zvelțețe întregului ansamblu. Inițial turnul avea între etajele doi și trei sculptate vechea stemă a orașului — Sf. Gheorghe omorînd balaurul. La nivelul parterului, paramente cu bosaje, ce încadrează ferestrele, îmbracă întreaga fațadă. Accesul principal se făcea și se face printr-un portal semicircular la parterul turnului central, străjuit de două coloane semicilindrice ce susțin un balcon în stil baroc la nivelul etajului întîi. Cinci rînduri de brîuri orizontale, cu mai multe profile liniare împart fațada, delimitînd subsolul parterului și etajele. Ferestrele înalte, terminate cu un arc semicilindric sînt decorate la partea superioară cu frontoane triunghiulare, pe toată fațada etajului întîi. Colțurile foișorului închis, ale turnului central și ale corpului decroșat din partea stîngă erau prinse într-un parament de bosaje de tip „rustic". Din cele 72 de încăperi ce au avut, în majoritatea de la început destinația de birouri pentru personalul administrației locale, se remarcă sala cea mare de ședințe de la etajul I. Inițial în curte se afla un grajd, remiza de pompieri și remiza de trăsuri, toate construite din zid și acoperite cu olane. Demolate, pe locul lor s-a ridicat, în același stil, în anii 1960, un corp ce dă întregului ansamblu un plan de formă dreptunghiulară cu o curte interioară. Cu această ocazie s-au executat și lucrări de restaurare a fațadelor, cu tencuieli în praf de piatră și mozaic, cu respectarea întocmai a vechii profilaturi, ca și unele amenajări interioare corespunzătoare cerințelor actuale. Pe peretele fundal al holului central s-a realizat o valoroasă frescă cu tematică-istorică.

https://biblioteca-digitala.ro

Suceava păstrează încă în perfectă stare de conservare și alte trei clădiri executate la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea după un proiect tip al epocii, reprodus cu foarte discrete varietăți de modenatură (str. Ștefan cel Mare nr. 33, 58; strada Vasile Alecsandri nr. 3). Executate în stilul eclectismului clasicizant cu nuanțe de baroc, dintre aceste clădiri cea a *Prefecturii Județului Suceava*, se detașează în mod special [1131]. Construită între anii 1902—1903, de către antreprenorul și constructorul J. Bochnner [1132], la început edificiul a fost destinat sediului Căpităniei Districtului Suceava. Clădirea cu două niveluri (parter și etaj) are dispuse simetric încăperile (cîte 25 pe fiecare nivel) pe cele două coridoare longitudinale care porneau dintr-un hol central. Simetria planului este transpusă și în fațada principală. Motivul arhitectural central, care depășește prin înălțime aripile clădirii, este pus în evidență și de un ușor decroș, în axul căruia se găsește la parter intrarea, iar la etaj un balcon din fier forjat și un altorelief reprezentînd stema Moldovei, mărginită lateral de o cunună. Același decroș îl întîlnim și la cele două extremități ale edificiului, dinspre strada principală. Fațada este divizată pe orizontală în două registre: cel corespunzător parterului este străpuns de ferestre dreptunghiulare, printr-un parament de bosaje de tip „rustic"; cel superior, mai dezvoltat, are ferestrele tot dreptunghiulare ,dar deasupra lor sînt dispuse elemente în relief, fie sub formă de triunghi, fie sub formă de bare orizontale, alternînd grupat. Între anii 1976—1979, clădirea care, încă din 1968 adăpostea Muzeul de istorie județean, a fost supusă unor complexe lucrări de amenajare interioară, avînd drept finalitate crearea condițiilor care să corespundă exigențelor funcționale și ambientale ale noului obiectiv social-cultural, Muzeul de Istorie (fig. 63).

Un alt impunător edificiu, cu două etaje a fost construit în anul 1885 [1133] și a servit la început ca sediu al Tribunalului districtual, al Judecătoriei, Cărții funciare și ca penitenciar. De formă dreptunghiulară, cu o curte interioară și căi de acces pe cele patru laturi, clădirea nu avea fațade cu elemente arhitecturale deosebite, în afara paramentelor cu bosaje ce o îmbracă de jur-împrejur la parter și pe colțuri. Brîie orizontale cu mai multe profile delimitează subsolul înălțat, parterul și etajele.

Arhitectura vechilor *școli românești* din Suceava s-a orientat către occident — indiferent de varietatea modelelor alese — fapt care corespunde interesului general pentru cultura apuseană manifestat de societatea românească din veacul al XIX-lea. Astfel, impunătoarea clădire a Liceului „Ștefan cel Mare" ridicată la sfîrșitul secolului trecut (1893—1895) [1134] pe locul pieții de lemne, ocupa o suprafață de 3 588 mp și se compunea din două etaje. Rigidizată și simplificată, arhitectura Liceului „Ștefan cel Mare" demonstrează totuși posibilitatea eclectismului de a exprima conținutul de idei al unei epoci, construcția fiind în același timp o expresie a afirmării intelectualității sucevene, pe deplin constituită și conștientă de valoarea sa, la sfîrșitul veacului al XIX-lea. Un accent arhitectural decroșat din zidul clădirii, deasupra unei monumentale intrări boltite, mărginită de pilaștri ce dau o notă pronunțată de

https://biblioteca-digitala.ro

verticalitate, împarte în mod distinct fațada în două părți egale, ceea ce conferă întregului ansamblu o notă de echilibru.

Clădirea are la exterior ca elemente specifice de ornamentație paramente de bosaje de tip „rustic" ce înconjoară ancadramentele ferestrelor de la parter și colțurile clădirii ; două brîie de piatră ce înconjoară clădirea delimitează parterul de cele două etaje.

Nu cunoaștem vechea arhitectură a „Cosei polone" (fig. 67) construită înainte de a doua jumătate a secolului al XIX-lea [1135], pe vechiul loc (tradiția a consemnat acest fapt) [1136] al „casei-han" ridicată pentru negustorii poloni și pomenită în hrisovul lui Alexandru cel Bun din 1408 [1137]. Aici aveau loc reprezentanții teatrale, susținute de actorii din Cernăuți, și de alte trupe din țară, precum și concerte date de localnicii iubitori de muzică clasică, asociați în societăți culturale ca Reuniunea muzicală „Ciprian Porumbescu", Societatea de muzică instrumentală, Clubul de cîntare, Societatea „Armonia" ; tot aici se mai țineau și două concursuri de dans pentru locuitorii din oraș. Din 1912 localul a fost folosit ca cinematograf, construcția suferind numeroase modificări atît în compartimentarea interioară, cît și la exterior, păstrîndu-se la nivelul parterului o friză de bosaje de tip „rustic". După înființarea Teatrului Municipal, clădirea a fost renovată complet în 1984, ea căpătînd o înfățișare modernă.

Alte edificii publice construite în stilul eclectismului clasicizant, care s-au conservat pînă în zilele noastre amintim : spitalul vechi, construit pe locul altei clădiri (1827—1844) [1138], folosită tot ca spital, se compunea din mai multe pavilioane construite succesiv între anii 1891 și 1903 [1139] ; Cazarma construită între anii 1831—1840 [1140], cuprindea un complex de trei clădiri dintre care cea principală era prevăzută cu un etaj (dormitoare ,cancelarii, popotă ,baie, sală de conferințe) ea fiind lipsită de un decor geometrizat bogat, datorită probabil caracterului utilitarist al edificiului ; școala normală (azi sediul Muzeului de științele naturii) sau principală din Suceava, a fost ridicată între anii 1811—1913 [1141] ; clădirea școlii primare de fete, azi sediul Bibliotecii județene, s-a construit într-o perioadă destul de lungă, cu numeroase întreruperi, cuprinsă între anii 1925—1926 și 1929—1930 [1142].

Desconsiderarea unor construcții din Suceava, de către edilii orașului pe de o parte ca lipsite de valoare istorică, întrucît nu ar fi mai vechi de 1800, iar pe de altă partea ca avînd valoare artistică îndoielnică, a condus, potrivit schiței de sistematizare din 1965 [1143], la desființare a trei insule cu parcelare medievală (azi zona cuprinsă între Casa de Cultură și Hanul Domnesc) și a uneia dintre valoroasele clădiri în stil clasic, de plan dreptunghiular (desfășurată pe strada principală, pe trei nivele — parter și două etaje — construcția prezenta, în partea centrală o intrare somptuoasă în formă de „U" cu scări în spirală) ce a aparținut Societății românești „Casa Națională". Aceasta adăpostea prăvălii, biblioteca orașului, Muzeul „„Ciprian Porumbescu" și apoi Muzeul de istorie, o sală de conferințe și concerte. Clădirea se compunea din două corpuri (unul de la începutul secolului al XX-lea și cel de al doilea adosat primului, ridicat între anii 1929—1931) și a fost concepută de arhitectul Konrad Bittner [1144].

https://biblioteca-digitala.ro

„Angajați deplin în planul înnoirilor socialiste", edilii orașului, după anul 1980, au demolat „Hanul Langer", monument istoric, pentru care există încă din 1973 o propunere de restaurare [1145]. Clădirea ridicată în 1808 de negustorul sucevean Capri, cu planșee în boltă, pridvoare spre curtea interioară cu arce mult turtite, întîlnite de altfel și în sistemul de susținere a bolților planșeelor, și cu alte elemente caracteristice arhitecturii și construcțiilor de la începutul secolului al XIX-lea, era prevăzut cu un etaj, avînd corpul principal în formă de „U". Clădirea suprapunea parțial o veche pivniță medievală (sec. XVI—XVII), cu boltă semicilindrică, pe două nivele, a cărei adîncime față de nivelul actual de călcare era la 23 m.

Majoritatea edificiilor publice prezentate mai sus sînt tributare unei faze clasicizant-eclectice, prezentînd reliefuri de tip bosaj, și sculpturi decorate pe mai multe nivele unele cu balcoane din fier forjat, susținute pe console de piatră sculptată. Din această cauză ele se vor integra unei faze mai moderne, unde geometrismul savant este ponderat de o simplitate încărcată doar prin bogăția decorului sculptural (steme și blazoane ; decor floral în ghirlandă și figurativ) și a celui realizat în fier forjat (balcoane). În afara acestor mari complexe arhitecturale, Suceava mai prezenta în mod dispersat, un „Club de tir" (1885—1887) [1146] și două pavilioane de agrement (unul în parcul orașului, lîngă statuia lui Ciprian Porumbescu și altul în zona Mirăuți, spre valea Sucevei), care de asemenea nu au putut rezista schițelor de sistematizare ale orașului. De remarcat că cele două pavilioane bogat ornamentate, în care intrările în „acoladă" erau dispuse pe toate fețele „chioșcului", ne conduc și la analogii foarte apropiate cu arhitectura locuințelor atît din Suceava, cît și din București [1147].

Modernizarea orașului s-a făcut și prin apariția unor elemente noi de mobilier urban : felinare, chioșcuri de ziare, bănci, statui în parc (1908 bustul împăratului Franz Iasef ; 1933 bustul lui Ciprian Porumbescu ; 1935 bustul lui S. Fl. Marian) [1148].

Forma de creație ce va da posibilitatea dezvoltării unui nou stil arhitecturalși unei alte compoziții urbanistice ce va adăuga noi elemente la fizionomia orașului, cea a eclctismului clasicizant și a romantismului este de altfel prima manifestare modernă (de după 1850) ce rupe unitatea stilistică a trecutului tradițional medieval, legat de alte programe arhitecturale, dar care va conserva (în zonele periferice nucleului central) și va prelua multe dintre formele populare și culte ale arhitecturii orășenești în noua suită de înoire a orașului.Pentru a nu depăși cadrul arhitecturii urbane de secol XIX și începutul de secol XX, ne vom limita doar la a susține că, zestrea constructivă a Sucevei după 1930, nu s-a mai îmbogățit cu alte clădiri reprezentative pentru arhitectura și urbanistica orașului Suceava. Analiza arhitecturii vechi a orașului Suceava (din secolul XIX și începutul secolului XX), în situația din 1975, cînd s-a propus conservarea vechiului centru istoric [1149] întregită prin materiale de arhivă (foto și documente) [1150], ne-a permis să constatăm următoarele :

https://biblioteca-digitala.ro

— existența unor elemente de arhitectură civilă medievală importante (pivnițe din piatră și 14 clădiri de piatră de la începutul secolului al XVIII-lea) — nu numai pentru Suceava — dar și pentru istoria arhitecturii românești în ansamblu, din care nu s-a mai conservat decît foarte puțin (patru pivnițe și cinci clădiri), restul fiind demolate, ceea ce a reprezentat pentru istoria orașului un asasinat cultural ;

— persistența în mod izolat în cartierele rezidențiale (str. Armenească, Dragoș Vodă, Ion Creangă, Prunului și Mihai Eminescu), a arhitecturii populare și a celei orășenești predominată în trecut la locuințele tîrgoveților, explică și asimilarea curentelor apusene în spiritul formelor tradiționale românești ;

— prelucrarea curentelor secolului al XIX-lea și al primelor decenii din veacul nostru (clasicism, romantism și eclectism) cu intervenția viguroasă a arhitecturii tradiționale, a condus la conturarea unor tipuri specifice locale. Existența acestei arhitecturi, pusă în evidență de proiectul de restaurare din 1975, a cărui dispoziție planimetrică, soluție constructivă, volumetrie, forme arhitecturale, erau direct legate de dezvoltarea centrului istoric, nu s-a mai păstrat după anul 1980, dispărînd odată cu aceasta și generația orașului din epoca modernă. Comerțul a constituit principala formă de integrare a economiei în peisajul arhitectural al pieții, fronturile acesteia conțineau clădiri reprezentînd exclusiv locuințe cu magazine la parter. Fațadele acestora, împodobite cu balcoane, feroneria porților și a balustradelor din zidărie, cu goluri sau feronerie florală, le dădea o notă de cochetărie, ce întregea frumoasa imagine a vechiului centru comercial. Animația permanentă, asigurată de funcțiune, în întreg spațiul, făcea parte din caracterul și personalitatea ansamblului secolului XIX—XX. Fostul fond construit al pieței, oferea cadrul de desfășurare a acestei animații, condiționîndu-se și punîndu-se în valoare reciproc. În aceste condiții decizia renunțării în totalitate la vechea arhitectură a centrului istoric comercial, nu trebuia luată cu ușurință, în baza simplei aprecieri subiective [1151] a calității estetice sau a gradului de uzură, întrucît păstrarea și evidența dovezilor concrete ale culturii urbane românești din evul mediu (în special pivnițe) și epoca modernă (sec. XIX și începutul secolului XX) era nu numai o datorie națională, dar și una de ordin istoric, acestea constituindu-se în argumente de netăgăduit în revelarea unei continuități de viață urbană. Astfel, distrugerile provocate în zestrea constructivă a orașului fac ca fosta imagine asupra arhitecturii urbane, din secolul al XIX-lea și începutul secolului XX, să ne-o creem doar din tablouri, schițe-document, stampe, fotografii și din descrierile unor călători străini.

S-a ajuns astfel la apariția unui oraș nou, cu cîteva monumente istorice (construcții reprezentative — în special edificii publice — cu caracter de unicat, dispersate însă pînă la anihilare în masa construcțiilor contemporane), în care a fost anihilată tocmai mărturia culturii urbane, sărăcită de ansamblurile cu lentă evoluție în timp ce-au constituit de-a lungul celor 600 de ani, faima și frumusețea Sucevei.

https://biblioteca-digitala.ro

4. ANALIZA TRANSFORMĂRILOR SUFERITE DE ANSAMBLUL URBAN ÎNTRE ANII 1944—1988

Relevanta stagnare economică de după deceniul al treilea al sec. XX, a generat un fenomen de „dibilitare" demografică, care a contribuit la păstrarea pînă la prima schiță de sistematizare din anul 1960 [1152] a unei impresionante moșteniri arhitecturale. Punerea în valoare a fondului urban arhitectonic existent, necesita studierea monumentelor de arhitectură în contextul evoluției zonelor în care au fost create. În sensul acesta în perioada 1950—1956 s-au efectuat studii geodezice, geografice, istorice și de urbanistică cu privire specială la orașul Suceava ; s-au întocmit numeroase hărți necesare primelor schițe de sistematizare a orașului și a zonei înconjurătoare [1153].

Existînd această idee, ajungem la concluzia că orașul se putea sistematiza numai ținînd seama de evoluția istorică, de succesiunea etapelor lui de construcție, de calitățile fiecăruia dintre aceste etape. Deși ulterior s-a trecut chiar și la un proiect ce urmărea să stabilească ce trebuia restructurat, renovat și restaurat [1154], el a fost abandonat cu ocazia schițelor de sistematizare din anii 1965, 1975 și 1980 [1155], aplicîndu-se principiul reconstrucției orașului, adică a „construi din nou, pe baze noi" [1156]. Așadar singura cale de modernizare găsită acceptabilă pentru edilii orașului a fost de a curăți terenul prin demolare și construirea unui oraș nou, care să păstreze, izolat și unele dintre clădirile monumentale din trecut. Astfel că, în deceniul de a cărui sfîrșit ne apropiem, evoluția generală a favorizat apariția unui curent critic față de arhitectura echivalentă cu mașina [1157]. Începînd cu anul 1953 statul a acordat împrumuturi salariaților pentru construirea de locuințe (HCM 1 053/1953), iar din 1957 s-a trecut și în Suceava la construirea de blocuri din fondul statului ; (în perioada 1957—1960 s-au construit 270 de apartamente prin amplasarea de blocuri — P + 2—3 E — izolate fie în zona centrului istoric (str. Armenească, Aleea Trandafirilor), fie la periferia acestuia (str. Aleea Nucului și Obor) [1158].

Casele înalte reprezentau în 1957, cca. 4% din totalul clădirilor [1159]. În Suceava regimul de înălțare în perioada 1930—1957 [1160], era conform tabelului de mai jos :

Anul	Total case	Un etaj	Două etaje	Trei etaje
1930	1912	69	7	—
1957	3558	103	21	6

Constatăm că procentul locuințelor cu 2—3 etaje în 1960 reprezenta circa 6% din totalul locuințelor, situație ce se va modifica mult începînd cu anul 1970. Astfel ,constatăm că la începutul anului 1990,

https://biblioteca-digitala.ro

numărul locuințelor cu etaj (P + 4; P + 5; P + 3; P + 11) în Suceava reprezentau un procent de circa 90%.

Sistemele constructive pe care le vom enumera mai jos și care vor contura o nouă siluietă a orașului sînt exprimate statistic astfel:

Anul 1161	Total case	Total apart.	Din piatră, cărămidă	Din lemn	Din plăci beton
1930	1812	—	1020	832	—
1941	1938	—	1022	—	—
1946	1968	—	966	1002	—
1956	3558	—	circa 1200	2358	—
1966	6468 case și apart.		circa 60%	circa 30%	circa 10%
1977	circa 1400	6500	—	—	—
1990	circa 800	31236	circa 25%	circa 5%	circa 70%

Se constată în ultimul sfert de veac XX un foarte mare procent de construcții din piatră și zid (circa 70%) în comparație cu cele din evul mediu cînd în majoritate erau din lemn circa 80%. În felul acesta considerăm că, această statistică reprezintă un ghid important pentru urmărirea și selecționarea valorilor arhitecturale sucevene deoarece momentul în care s-au realizat, reprezintă o etapă importantă în evoluția casei sucevene. Dacă s-ar fi dorit să se păstreze între monumentele orașului și ceea ce este mai reprezentativ din fostele ansambluri urbane, pentru această epocă, trebuia să se țină seama neapărat și de rezultatele acestei statistici; ceea ce nu s-a realizat în fond. Este știut că în cultura tradițională românească forma cea mai frecventă de casă este aceea dreptunghiulară cuprinzînd o tindă și una sau două camere. Planul acestei locuințe a stat chiar și la baza locuințelor contemporane cu mai multe camere; noile modele de locuințe s-au dovedit, cu consecințe mai mult sau mai puțin favorabile asupra modului de locuire tradițional. Implicații majore asupra evoluției ansamblului urban suceveau, din secolul XIX și începutul secolului XX, a avut implantarea așa-numitul stil internațional de arhitectură. Acesta constitue un moment important în evoluția locuinței sucevene, deoarece el marchează despărțirea pentru totdeauna a locului de muncă de locuință. Trecerea de la compunerea și realizarea individuală a clădirilor de locuit, la proiectarea și construirea ansamblurilor colective — beneficiarul devine un anonim — constituie o cotitură însemnată în programul de construcție al orașului Suceava (începînd cu 1952).

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă începînd cu anul 1960, noile construcții se amplasează pe locuri libere, marginale creindu-se adevărate cartiere noi (Areni, George Enescu, Obcine) după 1975 s-a trecut la restructurarea totală sau parțială a vechilor cartiere componente ale vetrei orașului (M. Viteazul, Zamca, T. Vladimirescu, Ana Ipătescu, Ștefan cel Mare, Curtea domnească și Mărășești). Ceea ce a caracterizat construcția urbană dintre 1957—1975 a fost tendința către reprezentare, ca și dorința de afirmare a prestigiului sau evidența monumentului, chiar și în arhitectura rezidențială, precum era cea a cvartalelor de locuit. Faza următoare de sistematizare după 1975, este definită prin predominarea activității de investiții, prin accelerarea ritmului de construcții și prin temporizarea și chiar sistarea lucrărilor de întreținere și reparații a vechiului fond construit. Prin efortul constructiv declanșat după 1957 și extins în mod considerabil cîțiva ani mai tîrziu, s-a ajuns ca în 1980, suprafața locuibilă să crească de la 115 000 mp [1162] la circa 2 500 00 mp, ceea ce înseamnă un procent de 217%. La recensămîntul din 1977 a rezultat că din acest patrimoniu clădit (1 400 locuințe și 6 500 apartamente) circa 40%, a fost ridicat înainte de 1900, alte circa 40% datau din perioada 1900—1918, iar circa 20% din anii 1920—1957. Locuințele de chirpici și paiantă reprezentau în 1977 circa 20%, iar cele de piatră, cărămidă și plăci de beton circa 80%.

La puțin timp după definirea cadrului legal (Legea nr. 58/1974 și Legea nr. 37/1975, punea problema fondului clădit preluat în cadrul studiilor de circulație prin care trebuia să se asigure menținerea și folosirea rețelei de străzi existente, propunîndu-se străzi noi, doar în cazuri bine justificate, să se păstreze aliniamentele vechi, să se evite demolările, să se aibă în vedere conservarea construcțiilor, a specificului arhitectural și urbanistic al localităților) [1163], prin apariția legii siguranței construcțiilor (Legea nr. 8/1977) și a legii investigațiilor (Legea nr. 9/1980) s-a trecut cu rapiditate la restructurarea radicală — demolare — a zonei centrale a orașului Suceava și la modificarea siluetei sale. În acest context apare Decretul Consiliului de Stat (nr. 120 1981) privind recuperarea obiectelor de valoare și înregistrarea documentară a zonelor restructurabile și Legea nr. 1/1985 referitoare la autonomia unităților administrativ-teritoriale în conducere, gestiunea economică și finanțare, cu efecte negative importante asupra construcțiilor, inclusiv asupra conservării și restaurării patrimoniului clădit.

În atare împrejurări s-au deteriorat și mai mult vechile clădiri din centrul istoric alSucevei, ceea ce a dus treptat la renunțarea zonei și demolarea ei în întregime (fig. 95). Astfel pe lîngă reorganizarea pieței centrale (azi piața agroalimentară), intervenții, care în cîteva cazuri, s-au extins la întreaga zonă centrală, s-a recurs la operații de restructurare nu numai a arterelor de circulație, dar s-au demolat și toate clădirile din jurul pieții vechi. La Suceava, azi noua zonă centrală este dominată de clădiri noi, lăsînd impresia că generațiile precedente n-au lăsat nimic demn de preluat în afara unei clădiri de cult (biserica Sf. Dumitru) și a uneia civile de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (azi Școala generală nr. 2).

https://biblioteca-digitala.ro

Problema exploatării intensive a terenului, evidențiată în Legea fondului funciar, a impus alături de construcția mai densă a zonelor vechi (îndeosebi centrul istoric) și revizuirea modului de organizare și de ocupare a spațiului în ansamblurile Zamca, zona Armenească, Mirăuți și Ștefan cel Mare, recent edificate.

Soluții opuse, continuității istorice a patrimoniului clădit, s-au adoptat de către edilii orașului atunci cînd au conceput un nou centru civic, care l-au suprapus pe cel vechi (demolindu-l), centru care de fapt nici nu corespunde noilor exigențe urbanistice dar nici nu este structurat pe componentele specifice unui nou centru politico-administrativ și cultural, ca în cazul Vasluiului, Piatra Neamț, Bacău, etc.

Creșterea populației orășenești a dus și la extinderea teritoriului urban, prin dezafectarea aproape totală a satului Sf. Ilie și crearea noului cartier numit „Obcine". Această regulă a acumulărilor, definitorii pentru o colectivitate care în numai 25 de ani a crescut de circa cinci ori (de la 22 150 în 1960 la 100 500 în 1987) și care face eforturi susținute pe drumul dezvoltării, imperativ la care fac indirect referire mai multe acte normative și schițe de sistematizare, și pe care se fundamentează acțiunea de recuperare-reconstituire-reutilizare, apare interpretată într-un mod specific, dar și critic în construcția de masă a clădirilor, după 1975. Această interpretare, exemplificată într-un număr de ansambluri rezidențiale, clădite fie pe vechiul centru istoric, fie marginal, era justificată în contextul preocupărilor pentru rezolvarea solicitărilor mereu crescînde de locuințe, al lipsei de amplasamente vacante, la care se adaugă lipsa în aprecierea valorii în sine a terenului, ca și o reevaluare surprinzătoare a consumurilor materiale și energetice. În același timp s-au schimbat prioritățile legate de celelalte trăsături ale cadrului construit, așa cum sînt calitățile estetice, care lasă de dorit și conținuturile culturale, de arhitectură și urbanism, precum și bulversarea *siluietei orașului* (fig. 79, 80).

Astfel, în zona centrală, în întregime reconstruită ,scara noilor clădiri realizate cu P + 3, P +4 și P + 6, prin volumele lor mai ample decît cele ale clădirilor demolate, nu mai păstrează vechea siluietă a dominantelor edificiilor istorice care se armonizau în raporturile de scară cu ambianța vechiului fondu construit, ci, acesta a dispărut, prin opturarea pe verticală cu noi construcții, a bisericii Sf. Dumitru și a turnului Alexandru Lăpușneanu. Conform noii schițe de sistematizare (1980) ansamblul de blocuri ridicate pe str. Curții domnești cu 5—6 etaje, în regim dens de construcție, a desființat vechea rețea medievală de străzi, precum și vechiul centru comercial din secolul al XIX-lea. O gradare a regimului de construcție, în preajma monumentelor mai sus pomenite ar fi putut să contribuie la evidențierea acestora într-o măsură mai mare, prin punerea în valoare a unor imagini diferite, ale unor timpuri și generații diferite. Aceasta a dus la sărăcirea orașului de propria identitate în sine și pentru sine, precum și la cea etico-estetică. Privită critic schița de sistematizare din 1975, reactualizată

https://biblioteca-digitala.ro

în 1980, vădește un conflict între conștiința valorii urbanistice remarcate a orașului vechi [1164], — privit ca un ansamblu închegat organic pe parcursul a cel puțin șase veacuri — și tendința remodelării integrale în concepție mai întîi „selectivă", iar apoi de reconstrucție totală și ștergere a trecutului cu buldozerul.

Deși această amplă intervenție a căpătat caracterul unei renovări urbane radicale și în cartierele aferente centrului istoric, totuși, păstrarea tramei stradale, dispoziția noilor blocuri masiv construite pe gradenele reliefului în formă de amfiteatru răsturnat, asemenea fostei topografii a fondului construit și înlocuit, preocuparea de valorificare a unor monumente istorice în cadrul unor detalii de sistematizare din cartierele Zamca (biserica Sf. Simeon), Mihai Viteazul (biserica Sf. Nicolae), Ana Ipătescu (biserica Sf. Gheorghe), o rezolvare fericită a spațiilor verzi la nivelul întregului oraș, au făcut ca orașul să-și păstreze unele trăsături specifice ale siluetei, ca rezultate ale raportului implant-teren și volum-curbe de nivel. Văzută dinspre dealul Tătărași, silueta actuală a orașului ni se înfățișează printr-un imens volum de zidărie, cu regim mediu mediu de înălțime (P + 4), dominat de verticalele contemporane — blocurile turn (P + 11) — de pe curba de relief a străzilor 6 Noiembrie și Mărășești, în număr de șapte. Silueta veche a orașului nu a fost un element static, astfel prin amplasarea unui bloc turn (P + 11) în piața 23 August și a unuia în apropierea bisericii Sf. Dumitru (P + 7) s-au multiplicat dominantele, ceea ce dă impresia unei dezordini, atenuîndu-se mult și personalitatea istorică a orașului. Cu toate recomandările făcute de vechii arhitecți cu experiență [1165], aceste perspective ale străzilor din zona centrală nu s-au păstrat, dominantele istorice fiind „înecate" în masa de blocuri. Raportul dintre nou și vechi, în zona centrală a Sucevei, a intrat într-o fază de concurență acută a verticalelor istorice cu bolocurile contemporane, acestea din urmă reușind să se exprime printr-o nouă identitate, cea socialistă, devenită specifică și negatoare, în același timp, pentru sufletul omului. Cele două dominante ale fostei Uliți Mari Boierești, turnul bisericii Sf. Dumitru și turnul de la Sf. Cruce, folosite multă vreme drept perspective de capăt, azi s-au topit în masa de blocuri ce le domină. La aceste intervenții survenite în silueta orașului, trebuie să mai adăugăm construirea pe aceleași curbe de nivel, în partea de sud a parcului orașului, a unei clădiri înalte (Casa de modă) și a unui hotel cu secțiune în formă de „L" (Bucovina), cele mai nefavorabile prin efectele pe care le genera ca profil, intrînd în concurență cu cele două dominante ale epocii moderne — turnul primăriei orașului și a bisericii catolice Sf. Nepomuk. Dacă în tot cursul timpului dominanta principală a orașului a fost turnul lui Alexandru Lăpușneanu, azi acesta a dispărut, ea fiind preluată de hotelul „Bucovina" și grupul de blocuri turn de pe str. Mărășești într-o compoziție complet dezordonată (fig. 74-77).

Astăzi, o bună parte a zonei centrale a orașului fiind reconstruită, apare posibilitatea să se analizeze pe viu dacă raporturile de scară din-

https://biblioteca-digitala.ro

tre vechile și noile clădiri contribuie la atingerea obiectivului valorificării monumentelor istorice în cadrul noii structuri a orașului. Pornind de la schița de sistematizare din 1980 putem constata că aceste obiective nu au fost atinse. Peisajul nou, care a distrus vechiul peisaj urban, nu se mai înscriază în tiparul continuității acesta dispărînd. Este necesar însă a se face o mențiune privind aspectul pe care l-au căpătat noile construcții. Astfel, trebuie semnalat că blocul liniar plasat către nord-vestul ansamblului mînăstirii Sf. Ioan, creează, în raport cu monumentul, contraste de scară nefavorabile. În sensul acesta s-a constatat că recurgerea la blocuri care, de altfel, nici nu sînt potrivite reliefului accidentat, sporește aceste contraste și atenuează într-o anumită măsură rolul pe care monumentele îl joacă în determinarea siluetei atît de caracteristice Sucevei din epoca modernă. De aceea, utilizarea de clădiri cu volume și fațade mai divizate (de ex. în cartierul George Enescu), ar fi evitat astfel de contraste nefavorabile cu vechile clădiri din zona centrală (str. Ștefan cel Mare, N. Bălcescu, B-dul Ana Ipătescu și B-dul 1 Mai) și ar fi constituit o soluție mai potrivită. În sensul acesta, sub raportul conținutului (organizarea fiecărei clădiri în cadrul compoziției urbanistice) și al formei, constatăm o serie de particularități specifice siluetei contemporane a orașului Suceava în dialog cu mediul geografic și cel arhitectural, cele două dominante contemporane (blocul turn din Piața 23 August și hotelul turn „Bucovina") sînt în dezacord cu ansamblul centrului istoric medieval și cel modern ; locuințele individuale grupate în aglomerări de densitate scăzută (sub 25 loc/ha) și dezvoltate pe un nivel sau două, singurele tradiționale în arhitectura orașului (arhitectura populară și de cult orășenească din secolul al XIX-lea) sînt grupate în zona de nord-vest și est a orașului (zona Mirăuți, zona cartierului Armenesc și zona cartierului Șeptilici). De fapt, acest tip de locuințe împreună cu vilele contemporane, înșirate sau cuplate cîte două de-a lungul vechilor artere de circulație, reprezintă o formulă de tranziție între casa tradițională individuală și clădirea colectivă (blocurile P + 3, P + 4, P + M + 6, P + M + 10), păstrînd de la prima o relativă autonomie în raport cu spațiul public și un lot minimal de teren, dar ajungînd la densități de ocupare a terenului mult superioare (150—300 loc/ha). Dacă, într-o primă etapă de sistematizare a teritoriului blocurile sînt în general masive, nu prea înalte (P + 4), monotone ca formă și cu ornamentație discutabilă, în cea de-a doua etapă de construcție a blocurilor extinsă excesiv (ansamblul Areni 2 200 de apartamente ; ansamblul Mărășești 7 500 apartamente ; ansamblul George Enescu 8 800 de apartamente etc.), a dus la o mai mare varietate de forme (diversificarea tipologică a clădirilor) și înălțime, folosindu-se motive ornamentale mai apreciate, preluate din vechea arhitectură, medievală și modernă. Construirea blocurilor de locuințe și industrializarea construcțiilor au avut o influență deosebită asupra sporirii ritmului construcțiilor în ansamblul așa încît în perioada 1969—1989 s-au ridicat în total peste 30 000 de apartamente. În cazul acesta imaginea contemporană a Sucevei este total diferită de cea anterioară, ea căpătînd o mai mare consistență, devenind mai reprezentativă, în raport cu istoria, ceea ce a estompat

https://biblioteca-digitala.ro

cu totul unele trăsături specifice siluetei medievale sau moderne. Față de trecut, cînd dominantele jucau un rol important în compoziția urbanistică a orașului, masa (profil volumetric) constituie elementul pozitiv al întregii morfologii arhitecturale. Spațiul conservat dintre blocuri constituie elementul negativ, el este restrîns și este exclusiv receptor. În sensul acesta masa dominantă de blocuri înalță formele și acoperă spațiul grație anumitor calități constitutive ale materiei, cum ar fi coeziunea, rigiditatea, duritatea și greutatea vizuală. La lumina zilei întreaga masă de clădiri văzută dinspre Tătărași își recapătă forma unui amfiteatru monolit dintr-o zonă aridă montană (vezi formele arhitecturii indiene), căci plinurile alternează cu golurile, volumele se reliefează, dominantele sub forma unor grinzi revin la viață, totul în sfîrșit se animă și vibrează într-un joc de umbre și lumini, astfel încît silueta orașului nu mai constituie conturul unei mase total inerte, ci cîmpul unei vieți organizate și autonome la prima vedere.

Astfel dacă pentru evul mediu ne putem imagina un oraș în formă de „palat" (imaginea Curții Domnești, a turnului de intrare Lăpușneanu și a turlelor de biserică ce dominau silueta orașului), iar, pentru perioada modernă orașul apare „teatral" (piețele și esplanadele erau dominate de imaginea unică a primăriei, școlii, catedralei și a casei) pentru cea contemporană imaginea orașului este cea a unui „monolit" cu o siluetă pluridinamică. Orașul s-a reinnoit permanent, fiecare generație a trebuit să-și construiască propriul oraș ; devenind mereu altceva decît el însuși, într-o continuă negare a proprii identități acesta și-a golit permanent fondul istoric. Spațiul s-a sărăcit într-o asemenea măsură, de orice calitate estetică-sentimentală a unor timpuri de mult apuse, încît imaginea actuală a devenit extensiune nelimitată în care locuințele și serviciile se multiplică continuu fără întoarcere, fără istorie.

Armonia compoziției urbanistice a orașului de azi nu constă numai din imagini ale vechilor clădiri monumentale care au supraviețuit, dar și a celor contemporane specifice unor instituții care s-au adăugat într-un ritm accelerat și a căror personalitate volumetrică este bine conturată și standardizată în peisajul urban : clădirea Inspectoratului Silvic (1954) ; policlinica municipală (1960) ; complaxul bancar (1963) ; spitalul nou (1964), Institutul superior de învățămînt (1967) ; hotel „Arcașul" (1968) și hotel „Bucovina" (1973) ; Casa de cultură (1965—1970) ; magazinul Universal „Bucovina" (1971) ; Casa de mode (1971) ; Centrul teritorial de calcul (1974) ; Complexul astronomic (1981) ; Centrul de proiectare (1983).

Azi Suceava municipală fără centru istoric, cu un centru industrial și unul rezidențial este lipsită și de un centru nou administrativ-politic, semănînd tot mai mult cu alte orașe, ea tinde să se identifice cu acestea. Omogenizarea extensivă a orașului comportă o golire a imaginii sale isforice, care, acolo unde supraviețuiește (în jurul Curții domnești) are aerul amăgitor al unei scene de teatru.

Dacă aceasta este, totuși ordinea rațională de evoluție, azi nu mai este o ordinea istorică de continuitate (orașul nemaiavînd nici o memorie urbană). S-a creat o imensă casă monolitică artificială ce a fugărit natura, esteticul și omul din ea. În cazul nostru armonia dintre

https://biblioteca-digitala.ro

forma compoziției urbane și fond a dispărut. Acest ultim aspect legat de un anumit nivel de dezvoltare tehnică și de *conceptele estetice* ale arhitecturii „moderne" dominante de geometrismul simplist al prismelor și rețelelor, generator de monotonie și de sărăcie de expresie, a fost de curînd relevat într-un pertinent studiu [1166].

La toate acestea ar mai fi de adăugat și faptul că, actualul oraș Suceava, aproape în totalitate nou, cu o altă identitate, posedă mai mult o *arhitectură de structuri*, nu *de fațade*, ea fiind funcțională, dar nu estetică. Răsturnarea calității estetice, de la tehnologia verticală contemplativă, la funcționalitatea orizontală mecanică, poate fi ușor dovedită și de uniformitatea estetică a mobilierului uman, care a limitat vechea diversitate a imaginii timpului, reflectată în opere de artă, grădini, case publice, fîntîni etc. Orașul modern se extinde în forma sa de ciment, în cadrul unei contradicții logice dintre oraș și natură, care s-a înfăptuit de-a lungul timpului ; astfel vechile „grădini" medievale din jurul Curții voievodale (zona Șipot), cu fîntîni domnești au dispărut ; de asemenea au dispărut livezile și plantațiile din zona Tătărași, Areni și Zamca care au constituit cîndva farmecul și una dintre bogățiile orașului. În schimb azi s-au amenajat pe locul fostului oraș medieval un parc al copiilor și mai multe terenuri de sport ; de asemenea zona a fost amenajată ca parc datorită deselor alunecări de teren [1167]. Ipostaza ornamentală a apei este legată în orașul Suceava, de opera Renașterii (secolul XVI—XVII), cînd sînt menționate fîntînile, dintre care cea mai frumoasă trebuia să fi fost „fîntîna doamnei" (Șipotul din epoca modernă), care avea un regulament de exploatare a apei și un paznic. Epoca modernă a preluat acest sistem al fîntînilor diversificînd programul acestora, de la cel utilitar, la cel estetic. Azi Suceava beneficiază doar de cinci fîntîni cinetice — una în Piața 23 August (fosta zonă Șipot) ; una în parcul central și trei în zona Areni și cartierul George Enescu — a căror expresie plastică (sub forma unui vas cu flori sau a unor globuri din metal dispuse asimetric) este mai puțin pusă în evidență, rolul dominant fiind preluat de traiectoria apei ce se modifică de la un moment la altul, fie că se repetă la intervale mari de timp, fie că nu se mai reia niciodată. De asemenea în zona Șipot, s-a amenajat vechiul curs al acestuia, prin construirea de mici cascade, căderea de apă imprumutînd forme variate.

Poate că piesele de mobilier decorativ cele mai obișnuite și mai frecvente sînt statuile. Purtătoare de idei și mesaje, statuile din orașul Suceava, evocă prin conținutul lor în special evenimente și fapte istorice care s-au petrecut aici. Astfel zona centrală este mobilată cu statuile lui Petru I Mușat (întemeietorul orașului), Petru Rareș (cel care a ridicat orașul Suceava în evul mediu la cel mai înalt grad de dezvoltare economică și edilitar-urbană), Ciprian Porumbescu (primul muzician român modern de renume național, care și-a făcut studiile la Suceava), S. Fl. Marian (primul cercetător sucevean care a devenit membru al Academiei Române), M. Kogălniceanu, Costachi Negri, Alecu Russo, Constantin Brâncoveanu [1168]. Alte grupuri statuare amplasate în noile cartiere ale orașului, au mai mult o funcție simbolică și ornamentală : „Mama și școlarul", „Avînt", „Bucuria vieții",

https://biblioteca-digitala.ro

„Constructorul", „Aruncătorul de ciocan" [1169]. Depășind limita zonei de influență a clădirilor, situată pe platoul Cetății de Scaun, statuia ecvestră a lui Ștefan cel Mare (înălțimea totală, inclusiv soclul este de 23 m) cea mai mare lucrare de acest gen din țară, domină prin verticalitatea sa întreg orașul, ea fiind în același timp și prezență simbolică pentru suceveni, de numele căruia ne leagă întreaga istorie constructivă (Cetatea de Scaun, Curtea domnească) de tip aulic din fosta capitală a Moldovei, orașul Suceava.

În spațiile publice ,alături de aliniamentele de pomi, parterele de flori și locurile de gazon, plantația apare în combinație cu pergolele, jardinierele și poteria care, în afara rostului decorativ, asigurat de plantele agățătoare și flori etc., se folosesc ca piese de delimitare și compartimentare a spațiului sau ca umbre (mai ales în zona centrală de pe str. Ștefan cel Mare). Între elementele utilitare un loc aparte îl ocupă cele realizate din tratarea planului solului, una din părți ale spațiului organizat. Piața 23 August, a beneficiat de un asemenea dalaj, cu desen neutru, fie concentric (zona pietonală din fața hotelului „Suceava"), fie în pete dispuse regulat sau liber. Decorarea cu stema Moldovei a unor capace de canal din zona centrală a orașului nu reprezintă o reușită nici sub aspect estetic și nici chiar istoric. Pardoseli moderne realizate în cartierul Areni și George Enescu, combină materialele naturale cu cele artificiale, suprafețe destul de restrinse sînt realizate din asfalt și beton, marmură și ceramică. De multe ori calitatea acestor execuții lasă de dorit, ceea ce duce după un timp scurt de funcționalitate la deteriorarea lor și la crearea unui aspect de loc potrivit pentru un oraș modern. Se cade menționată în schimb, armonia ce s-a creat dintre coloritul dalelor și combinația de cărămidă și beton a fațadelor blocurilor, din Piața 23 August. Caracteristice orașului contemporan sînt printre altele și piesele de mobilier : chioșcuri de ziare, cabine telefonice, cutiile poștale, stații secundare de transport colectiv. În schimb, vechile pavilioane destinate concertelor în aer liber, din parcul central și gardurile din grilaje de fier, adevărate opere de artă au fost înlăturate, sărăcind orașul de una dintre cele mai frumoase imagini.

Mobilierul auxiliar este foarte numeros și foarte divers ca folosință. Tipice pentru domeniul de evoluție al iluminatului orașului sînt lampadarele de medie înălțime ; s-au proiectat la început forme simple din materiale adecvate (oțel, beton pretensionat) cu unul sau mai multe brațe. Ulterior zona centrală a orașului a fost mobilată cu lampadare din fier forjat frumos lucrate susținînd mai multe felinare de epocă. Piese de mobilier pentru măsurarea timpului nu s-au creat, doar cele din epoca modernă, instalate în turnul primăriei și al bisericii catolice, mai amintesc de imaginea unor timpuri diferite, asemenea clădirilor de epocă, care s-au mai păstrat. Despre timpul orașului istoric, mărturia celor două orologii, din care unul și-a fixat timpul la trecut, nu mai poate fi perceput decît inegal și în mod izolat, diform ; orașul istorico-natural se constituie ca imagine a timpului nu în vizual, acesta nu mai există, ci în imaginar. Toate aceste considerații legate de elementele de mobilier urban ce întregesc estetica compoziției orașului, trebuie să le asociem noilor orientări ale

https://biblioteca-digitala.ro

urbaniștilor suceveni, care urmăresc în ultimul timp diversificarea tipologică a clădirilor de locuit în ansambluri ce ar putea să devină o nouă caracteristică a locuinței contemporane și care să poată contribui la dezvoltarea armonioasă a orașului, permițind o racordare organică cu fondul specific existent, intr-un spirit de continuitate în care renovarea să nu mai nege tradiția acolo unde s-a mai păstrat.

5) REMODELAREA MICROZONEI CURTEA DOMNEASCA DIN FOSTUL CENTRU ISTORIC AL SUCEVEI

Remodelarea microzonei Curtea domnească angajează numai teritoriul aflat între străzile Petru Rareș, Ana Ipătescu și Curtea domnească în centrul căruia se află ruinele Curții, biserica Sf. Dumitru cu turnul de intrare Alexandru Lăpușneanu și patru pivnițe boltite din secolele XVI—XVII. Valoarea cu totul deosebită a acestor monumente, care în trecut au constituit clădirile principale ale Curții, a ridicat și ridică încă dificile probleme nu numai de restaurare, dar și de remodelare a unei mici porțiuni care a mai rămas din fostul centru istoric al Sucevei.

Crearea rezervației istorice în vechea vatră civică a Sucevei în centrul căreia se află Curtea domnească, pornește de la înțelegerea pe care edilii orașului ar trebui să o mai aibă, în ultimul moment, atunci cînd se discută integrarea acestei microzone în cadrul ansamblului de blocuri deja ridicat în vechiul centru istoric al orașului.

În cazul acesta propunem ca rezervația Curtea domnească și microzona bisericii Sf. Dumitru și a Domnițelor să reprezinte expresia centralității urbane, a vechiului centru istoric, ele reprezentnid în egală măsură „martori" de cultură și civilizație ale unei ambianțe urbane. Autenticitatea acestei ambianțe va depinde de expresia arhitecturală a reîntregirilor și de detaliile ambianței pe care i le vor crea arhitecții orașului. Cercetările arheologice, documentare și de istoria artei [1170] au scos în evidență nu numai însemnătatea istorică a acestei zone pentru istoria orașului, dar și semnificația ei politică, curtea din Suceava indeplinind rolul principal în polarizarea vieții politice și spirituale a veacurilor XV—XVI, unde familia domnitoare rezida mai mult, loc conferit de însăși existența capitalei („locus politicus") [1171] aici. În sensul acesta programul arhitectural realizat cu sensuri dinastice, va trebui regîndit pentru a putea fi integrat în ansamblul nou creat. Astfel prin remodelare va trebui să se urmărească :

— continuitatea specificității istorice generate de vechea construcție a Curții domnești, va delimita nu numai monumentul în sine, ci și altele a căror dependență o pune în valoare : biserica de curte (a Coconilor), biserica domnească (Sf. Dumitru), piața mare cu pivnițe și turnul de intrare Alexandru Lăpușneanu ;

— păstrarea și continuarea, cel puțin parțial a unei concepții de viață, respectiv realizarea unui efect de muzeu activ : restaurarea Curții domnești și amenajarea sălii Sfatului Domnesc, a unui muzeu de tip

https://biblioteca-digitala.ro

lapidarium în pivnițele acesteia și a unui muzeu de istoria artei medievale pe latura de nord a curții, prin reconstituirea unor sobe de cahle ;

— conservarea unei străzi-muzeu, Ulița Mare Boierească (azi str. Curții) prin punerea în valoare expozițională a celar patru pivnițe boltite cu mai multe nivele ;

— valorificarea spațială a unor elemente de identificare atît pentru localnici, cît și pentru vizitatori, prin păstrarea unei imagini caracteristice de epocă ; aceasta ar trebui să o reprezinte fosta stradă Mare-Domnească din fața Curții, un spațiu bogat plantat, care în trecut a îndeplinit funcții comerciale — Piața mare.

De asemenea în apropierea palatului, în jurul fostei biserici de curte, a Domnițelor, se vor pune în valoare muzeistică prin restaurare parțială, unele dependințe ale acesteia : fîntîni, clădiri de piatră (sec. XV), cu rosturi și funcții administrative și religioase încă mai puțin cunoscute. În toată zona este de dorit a se păstra un regim de construcție moderat, fără a se admite introducerea unor accente verticale care să modifice silueta centrului vechi.

Reconstituirea vechiului centru medieval, chiar și parțial, în același perimetru cu centrul modern din jurul Curții domnești se va constitui într-o componentă necesară a fostului centru istoric. Vestigiile palatului se vor proiecta, deci, pe un front compus cu elemente din aceeași epocă cu el ,similare celor folosite la restaurarea bisericii Sf. Dumitru și a Domnițelor. În acest fel, pe o singură construcție s-au cumulat informații din epoci diferite (sec. XV—XVII) mărind valoarea de document de cultură și artă a fostei Curți domnești. Ceea ce va impresiona după restaurarea Curții și a pivnițelor din apropierea sa va fi varietatea stilurilor provenind din epoci diferite, desfășurate pe fațadele austere ale palatului, într-o ambianță tipică vechilor centre medievale urbane, de un pitoresc incontestabil.

Credem că rezultă destul de clar pierderea ce ar fi reprezentat-o și eliminarea complexă a acestui ultim fragment de istorie urbană ce s-a mai păstrat, pentru valorificarea informațiilor de cultură ce le caracterizează și care vor accentua în noua ambianță personalitatea istorică a vechiului centru civic al Sucevei.

În aceste condiții, sperăm că și fragmentele de arhitectură civilă, din secolul XV—XVIII, se vor bucura de atenția cuvenită din partea edililor orașului. Experiența sistematizării, reconstrucției integrale a orașului Suceava [1172], incluzînd rezolvări ale problematicii raporturilor între vechi și nou, asigurarea unei noi existențe a monumentelor istorice într-un context contemporan, toate îi conferă un caracter deosebit printre intervențiile efectuate asupra așezărilor din țara noastră. Activitatea desfășurată pentru a aduce orașului în starea în care se află astăzi a fost excepțională, mai ales în sens negativ, dar aplicată unui unicat, ea însăși rămîne

https://biblioteca-digitala.ro

un unicat și nu poate fi transferată altor orașe în devenire. De altfel un al doilea oraș ca Suceava nu mai există. Fosta moștenire arhitectonică, o reflectare de necontestat a istoriei cu mii de fațete, a fost distrusă de proprii edili la indicația guvernului [1173], într-o încercare de omogenizare a experienței culturale naționale și de eliminare a istoriei națiunii. Într-o lucrare recent apărută, a reputatului istoric Dinu C. Giurescu [1174], care a analizat în spirit critic, dar obiectiv, ceea ce s-a întîmplat în ultimii douăzeci de ani cu patrimoniul arhitectural al orașelor din România, se afirma : „Demolarea unor mari zone de construcții înseamnă raderea unor întregi pagini de istorie din mințile și inimile poporului. Tinerii vor locui în orașe unde aproape nimic nu le va mai aminti de trecutul civilizației românești".

https://biblioteca-digitala.ro

SĂ NU DĂRÎMI, DACĂ NU ȘTII SĂ ZIDEȘTI

(în loc de concluzii)

„Dacă vrei să îndeplinești o ispravă și să-ți faci un nume glorios, distruge tot ce vor fi clădit ceilalți, căci tu nu poți să ridici o clădire mai grozavă decît cele ridicate de înaintașii tăi, și nu este ispravă mai frumoasă pe care să-ți poți înălța slava".

(Îndemnul mamei unui rege barbar către fiul său, consemnate de cronicarul Fredegarius în secolul VII)

Măreața ambiție totalitară de a eradica trecutul orașelor pentru al înlocui cu prezentul său, pe care-l credea etern, a fost retezată de ghilotina istoriei înainte de a deveni un fapt împlinit. Mutilarea acestui patrimoniu a fost o realitate dureroasă, un proces deliberat îndreptat către valorile excepționale ale trecutului nostru cultural. Mănăstirile Văcărești și Cotroceni au fost demolate, alte biserici — în număr de zece — au fost, de asemenea, demolate, dislocate (Mihai-Vodă și Antim) și alterate, centrele tradițional-istorice de la Suceava, Iași, Bacău, Botoșani, Vaslui, București, Craiova, Tîrgoviște, Pitești, au fost distruse aproape în totalitate, toate acestea fiind numai cîteva dintre simbolurile tragice ale acestui proces care a fost în fapt mai profund, mai grav și mai agresiv, soldîndu-se cu desfigurarea iremediabilă a orașelor Românici, distrugîndu-li-se nu numai monumentele, ci însăși istoria lor.

Către această situație a condus politica de creare a unor așa-zise „centre civice", prin demolarea vechilor nuclee constituite în mod firesc de-a lungul sutelor de ani și care reprezentau însumarea valorilor urbanistice cu semnificațiile lor istorice, estetice și nu în ultimul rînd pe cele simbolice proprii fiecărui oraș. Ruptura cu trecutul a fost proclamată cu vehemență în spirit nihilist și exclusivist, de pe poziții absolutizante și de către activiștii-arhitecți, slujitori devotați ai nomenclaturii; este înlăturată istoria pentru a se construi o nouă istorie bazată pe „tabula rasa", autonomă față de orice contact cu trecutul. Dacă vechea revoluție din arhitectură a pus accentul pe discontinuitate, în schimb, aceeași revoluție a proclamat *constructivismul* — indiferent de calitate — politică de stat. „Arhitectul de onoare" al țării a reușit să întreprindă cea mai extravagantă și sîngeroasă gafă din istoria tuturor gafelor; a dus pînă la capăt proiecte monstruoase pe care nu le vom putea uita pentru că există și vor exista în monumentalitatea lor indecentă și inestetică. Absurdul faraonic edificat pe baza stoarcerii poporului român,

https://biblioteca-digitala.ro

transformarea țării intr-un joc de cuburi pe care dictatura le amesteca după propriul hatir, terorizarea unei națiuni sub spectrul cel de toate zilele al demolării, iată cadrul „dezvoltării multilaterale" pe care ni l-a impus timp de peste 25 de ani, intr-un ritm greu de imaginat. Caracterul uman al arhitecturii și fizionomiei orașelor a dispărut. Casa de ciment, sticlă, fier, fără picturi și fără sculpturi, extraordinar de urîtă prin simplitatea ei mecanică, înaltă și întinsă, ne-a inundat viața. Nu se mai face nici o deosebire intre masă și formă, nici intre clădirile publice și nici intre cele particulare. Se stabilea astfel o dialectică nouă, profund antiumană intre trecutul îndepărtat, prezentul și viitorul pentru care se construia.

Demolarea unor mari zone de contact arhitectural în orașele din Moldova și Țara Românească, a însemnat practic radierea cu bună știință și a unor întregi pagini de istorie din mințile și inimile oamenilor; tinerii locuiesc în orașe unde aproape nimic nu le va mai aminti de trecutul civilizației românești, ci de cel al comunismului implantat pentru mult timp în piatră și ciment. Distrugerile provocate localităților țării noastre de „edilul 1", dictatorul, nu pot fi stabilite la dimensiunile lor reale, fiindcă nu e posibil să comensurăm aceste componente ale avuției naționale care sînt și valorile arhitecturale și istorice construite acum 2—3 secole și care azi nu mai există.

Toate acestea au provocat reacții atit în țară cît și în străinătate. Un prim protest îl putem considera pe cel din 29—30 ianuarie 1981 cînd la Uniunea Arhitecților, intr-o ședință axată în special pe problema centrelor istorice, se arăta că „distrugerea moștenirii arhitecturale ar reprezenta o lovitură serioasă pentru cultura națională și ar discredita pe arhitecți în ochii comunității internaționale, chiar în condițiile în care ei ar trebui să se supună ordinelor".

În 1984 (14 decembrie), cu ocazia demolărilor masive din București, un grup de trei specialiști, bine cunoscuți în România și străinătate, format din Gr. Ionescu, Răzvan Theodorescu și Dinu C. Giurescu au trimis o primă scrisoare la secția cc al pcr. Scopul ei era să oprească demolarea tocmai începută la mănăstirea Văcărești. O a doua scrisoare (24 ianuarie 1985), referindu-se la Văcărești și biserica Mihai-Vodă era semnată pe lîngă cele trei nume mai sus menționate și de către acad. Dionisie M. Pippidi, Vasile Drăguț, Radu Popa și Aurelian Trișcu. Ea făcea totodată un apel insistent pentru a se lua măsuri în vederea păstrării și restaurării celor două complexe arhitecturale (Văcărești și Mihai-Vodă), simboluri ale istoriei și civilizației românești: „Fiecare națiune își legitimează existența prin propria creativitate. Atunci cînd dovezile acesteia sînt suprimate piesă cu piesă, însăși identitatea națională se pierde treptat-treptat. Actuala generație și cele ce vor veni vor trăi în orașe în care vor fi rămas puține urme ale istoriei noastre și a lor". O ultimă încercare, rămasă tot fără rezultat a fost memoriul mai multor profesori și cercetători din București, înaintat aceleeași secții de propagandă a cc al pcr, la 21 octombrie 1985. Acesta era semnat de prof. dr. arh. Gr. Ionescu, Dinu C. Giurescu, Răzvan Theodorescu, Vasile Drăguț și Virgil Cândea. Tot în 1985, la Ministerul Apărării Naționale, a depus

https://biblioteca-digitala.ro

un memoriu și cercetătorul dr. Sergiu Iosipescu, pentru salvarea mînăstirii Văcărești.

Demolarea casei marelui istoric Nicolae Iorga, din București, a atras vii proteste din partea cercetătorului Andrei Pippidi, dar care s-au soldat cu un total eșec. Nu putem ști cîte scrisori și memorii au fost expediate autorităților politice și administrative în problema resistematizării orașelor și satelor. (Aceasta rămîne o problemă pe care cercetările viitoare ar trebui s-o elucideze). O cerere orală și scrisă către Sinodul Arhiepiscopiei Bucureștilor, prezentată în cadrul întrunirii sale anuale, pentru a opri demolarea bisericilor, a fost respinsă în mod categoric la 8 decembrie 1985.

Pentru a sensibiliza și conștientiza opinia publică, de marele pericol ce va însemna distrugerea centrelor istorice, la muzeele din București, Cluj și Suceava, în perioada anului 1982 s-au organizat mese rotunde și expoziții pe teme de urbanism și arhitectură („Reînnoire urbană și problemele contemporane"; „Continuitate și discontinuitate în valorificarea vechilor structuri urbane").

În afara României, resistematizare a provocat de asemenea vii reacții de protest împotriva demolării orașelor și satelor României.

La Paris a fost înființată la 1 martie 1985, L'Association Internationale pour la Protection des Monuments et des Sites Historique en Roumanie. Scopul acesteia era să informeze opinia publică și guvernele diferitelor țări ce acțiuni se întreprind în România în problema resistematizării, și să obțină sprijin pentru apărarea monumentelor și vestigiilor istorice. Asociația a informat de asemenea pe reprezentanții UNESCO și ICOMOS, în anii 1986 și 1987, despre soarta patrimoniului arhitectonic din România. În noiembrie 1984 și ianuarie 1988, aproximativ 25 de articole și analize au fost elaborate și prezentate la radio Europa Liberă pe aceeași temă. Eforturi pentru salvarea acestei moșteniri arhitectonice au fost întreprinse de ICOMOS din Anglia, Christian Solidarity International din Salzburg, cît și din inițiative individuale (Ariadna Combe și Mihnea Berindei). Numeroase articole avînd un asemenea subiect au apărut în S.U.A., Franța, Elveția, Belgia, Italia, dar evenimentul care a captat și atenționat opinia publică internațională de ce se întîmplă în România a fost cartea prof. univ. dr. Dinu C. Giurescu, intitulată *„Raderea trecutului României"* (The Razing of Romania's Past), lucrare tipărită în Statele Unite ale Americii cu sprijinul lui Press Foundation European Preservation Program of the World Monuments Fund. Titlul vorbește de la sine. Este prima lucrare ce tratează politica sistematică de distrugere a trecutului — arhitectonic din țara noastră. Cartea este o prezentare cutremurătoare și exactă a ceea ce s-a întîmplat în România din 1985 încoace. De la „epurarea" cumplită făcută de Pol Pot în Cambodgia, nu s-a mai întîmplat așa ceva în lumea contemporană. Politica de „modernizare" a fostului guvern român prevedea distrugerea a cel puțin jumătate din cele 13 000 de sate și 39 de orașe cu cartierele lor istorice. În 36 de orașe buldozerele ceaușiste și-au început misiunea lor cumplită. Obiectivul fostului președinte era să „uniformizeze" populația

https://biblioteca-digitala.ro

și locuințele în care ședeau. Cartea prof. univ. Dinu C. Giurescu este un avertisment pentru întreaga lume. Prin aplicarea acestei politici iraționale, dictatorul și-a dezvăluit cărțile încă înaintea evenimentelor cutremurătoare care i-au adus moartea.

O a doua lucrare de acest gen, dar care se întemeiază pe analiza evoluției fenomenului urban la un caz particular, în speță *Suceava*, analiză consacrată verticalității structurilor moștenite, este și cea de față, care nu exclude sinteza, dar pe care o realizează mai puțin, în comparație cu prima. Caracterizat de Iorga „un adevărat muzeu în aer liber", orașul Suceava a fost un centru urban plin de farmec, al cărui caracter era definit de un amestec de stiluri arhitecturale (arhitectura este considerată a fi cronica vie a trecutului) de la cel bizantin, gotic și renaștere, pînă la cel neoclasic și eclectic, din perioada secolului al XIX-lea. Dar și la Suceava, ca și în alte orașe ale României, unde în general ideile dictaturii și-au găsit „catolici" zeloși în a le pune în practică, lucrurile sînt dureros de avansate într-o încercare nebună de omogenizare a experienței culturale la nivel național și de eliminare a unui trecut de caracter internațional (fig. 70-72).

Greșelile de proiectare din perioada de tristă amintire nu au ținut cont de nici un detaliu de sistematizare și nici de situația compozițională existentă — cu excepția unor clădiri importante cum sînt cele ale fostei Prefecturi, ale Palatului comunal și ale Judecătoriei Districtuale — considerîndu-se, la nivel politic de decizie că nimic nu merită în rest a fi păstrat. Bucățile de străzi nedemolate (Armenească, Dragoș-Vodă, Ion Creangă) trebuiau și ele să cadă într-o bună zi, cînd curățenia va fi fost completă, așa încît la ora actuală nimic din ce e nou nu se leagă cu ce e vechi. Fostul ansamblu urban din zona veche a pieței, cu o textură moștenită din perioada medievală și modernă, cu o arhiectură inconfundabilă (bună sau proastă) ce a deservit cel puțin trei generații, a căzut pradă buldozerului ceaușist. Acest adevăr a fost ignorat sistematic de către edili, fie specialiști, fie nespecialiști, dar cu drept de decizie (arhitectul șef al județului și municipiului, vicele și primvicele de la județ, directorul Muzeului, directorul Centrului de Proiectare, cadre cu drept de decizie în perioada 1975—1988), făcîndu-se presiuni asupra arhitecților și urbaniștilor, presiuni care au imitat întru totul tehnica centralizării aplicate în celelalte sectoare ale vieții din țară. Aceste presiuni la toate nivelele, absența dialogului, neinformarea sau dezorientarea Comisiei Județene a Patrimoniului Cultural prin minciună, au impus un ritm de proiectare infernal, care a dus în final la soluții superficiale. Greșelile trecutului au fost făcute metodic, prin impunerea cîtorva principii : demolări abuzive, materiale și spirituale, megalomania feței văzute a orașului, standardizarea umilitoare a feței nevăzute. Astfel, în orașul Suceava detaliile de sistematizare se adaptau din mers la modificările legale, la indicații sau interese personale. Rezultatele sînt următoarele : îndesiri sufocante în zona fostului centru istoric (str. N. Bălcescu și Curtea domnească) azi dispărut, și în cartierele M. Viteazul, Ana Ipătescu, George Enescu și Zamca ; lipsa de unitate a regimului de înălțime

https://biblioteca-digitala.ro

(blocurile de pe strada Mărăşeşti P+ 11 într-un ansamblu de P + 4; sau uniformitatea exagerată a cartierului Obcine cu P + 4); ocuparea unor amplasamente, rezervate prin proiect unor dotări social-culturale, cu blocuri de locuinţe; lipsa dotărilor social-culturale din planurile de investiţii (şcoli, cinematografe, grădiniţe etc.); crearea unui ansamblu nou pe străzile Ştefan cel Mare, Vasile Alecsandri, Petru Rareş şi Curtea domnească prin demolarea unui ansamblu vechi, valoros din secolele XVI—XVII (pivniţe din piatră) şi XVIII—XIX. (De ce să înlocuim o valoare cu alta în loc să acumulăm valori ?); tendinţe megalomane de a crea pieţe civice supradimensionate (Piaţa 22 Decembrie) pentru adunările publice ocazionate de discursurile dictatorului; neintegrarea în detaliile de sistematizare a unor imobile vechi valoroase (casele de secolul al XVIII-lea din zona străzilor Dragoş-Vodă şi Ion Creangă). Cei responsabili de mutilarea oraşului nostru, prin distrugeri nesăbuite şi construcţii desfigurate, nu trebuie consideraţi arhitecţi şi trebuie judecaţi cel puţin de opinia publică. Vina lor este cu atît mai mare cu cît construcţia urbană, prin forma, ornamentaţia şi programul ei funcţional, exercită asupra tuturor o influenţă bună sau rea în formarea gustului şi a perceperii estetice.

Dacă pedeapsa cu moarte pentru oameni a fost abolită, în schimb pentru case a rămas. Centrul vechi, istoric al Sucevei, (spaţiul său genetic), dezident şi deţinut politic timp de peste 30 de ani (1947—1979), a fost condamnat şi, din păcate, executat în totalitate, în urma unui proces sumar şi fără drept de apărare. Pentru generaţiile viitoare, imaginea centrului istoric al Sucevei nu mai există; în schimb, locuinţele din panouri mari, ridicate în „inima veche" a tîrgului care azi nu mai pulsează pentru noi, au generat o invadare a fondului de locuit nou cu produse improprii nu numai pentru locuit, dar şi inestetice pentru vizitatori. Consecinţele sînt cunoscute tuturor, mai ales celor care le suportă direct, dar şi pe plan mai larg, cel privind continuitatea şi valoarea fondului construit de-a lungul timpului. Aceasta a însemnat de fapt ştirbirea gravă adusă istoriei şi identităţii noastre naţionale. O astfel de distrugere apare cu atît mai inexplicabilă şi de o extremă gravitate cu cît, în ultima perioadă s-au înmulţit încercările de a se contesta identitatea naţională a românilor şi aportul lor la istoria europeană. Ori tocmai aceste complexe arhitecturale lăsate în voia soartei, într-o degradare de neimaginat — Curtea domnească şi Cetatea de Scaun, pivniţe din piatră — arată cu prisosinţă conştiinţa de independenţă şi continuitate a creaţiei artistice şi arhitectonice, într-o vreme în care restul popoarelor Europei de sud-est se aflau sub o dominaţie străină, ceea ce nu le permitea edificarea unor asemenea monumente reprezentative. Era specificul nostru unic, deoarece îmbina moştenirea bizantină (sec. XIV—XVI), cu influenţele occidentale (sec. XVIII—XIX). La aceasta trebuie desigur adăugate foarte numeroasele mărturii ale arhitecturii populare şi urbane, în zid sau lemn, care ne oferă şi ele un loc de excepţie în tabloul civilizaţiei europene, dar care au fost neglijate, unele demolate, dar mai ales, cele mai multe transformate. Azi, din ceea ce s-a mai

https://biblioteca-digitala.ro

păstrat în Suceava, soarta multora este dramatică. Trebuie refăcut cît mai urgent acel amplu colectiv de specialiști și muncitori restauratori ai fostei Direcții a Monumentelor Istorice, care s-au dispersat și deprofesionalizat.

Trauma produsă culturii urbane și structurilor sale morfogenetice de regimul comunist nu poate dispărea, firește, decît cu timpul, în cadrul unui proces de asanare urbană ce nu trebuie să ignore nimic acolo unde s-au mai păstrat elementele unei continuități relevante. O nouă politică de construcții urbane nu se mai poate desfășura în afara culturii și istoriei. Lecția dureroasă oferită tuturor românilor de falsificare a istoriei prin distrugerea centrelor tradiționale ale orașelor, trebuie să conducă spre atitudini noi. Direcția Monumentelor Istorice, o dată reînființată, împreună cu celelalte foruri de orientare sau decizie, au obligația de a crea un cadru legislativ și un nou sistem operativ de acțiune, într-o viziune globală, pornind de la actuala structură — rămasă — urbană către construcții individuale, de la o reinventariere riguroasă a valorilor urbanistico-arhitecturale la delimitarea ariilor de protecție și la restabilirea unor principii de intervenție în asemenea zone. În sensul acesta nu trebuie uitat faptul că sistemul urban este materializat din spații și clădiri, din străzi, piețe și monumente — o întreagă istorie și cultură urbană care trebuie protejată, restaurată și integrată firesc în circuitul valorilor europene la care din nou am revenit.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE

1. J. Beaujeu-Garnie, Georges Chabat, *Geografia urbană*, *București*, 1971, p. 207.

2. Vasile S Cucu, Emil I. Emandi, *Geografia istorică a nordului Moldovei în lumina izvoarelor cartografice (secolul al XVIII-lea)*, în RMM, 10, 1981, p. 61-76.

3. Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu, *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente, 1393—1849*, București, 1983, p. 348, 349, 397.

4. *Ibidem*, p. 272, 231, 234.

5. T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, Cernăuți, 1937, p. 185.

6. Topographische Bukowiner Kreis Carte, welche aus denen unter der Direction des Deutsch-Bannatischen Gräntz Regimentes Hauptmann Hora v. Otzellowitz ; sc. 1 : 28 800, foaia hărți nr 50 (hărți în colecția Emandi).

7. Filiala Arhivelor Statului, Suceava, fond ORPOT Suceava, nr. 21/1856 (planșe).

8. Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, în Lucrările Soc. Geografice „D. Cantemir", vol. II, Iași, 1939, p. 24 ; Al. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII—XVIII*, București, 1988, p. 28.

9. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 338 ; T. Balan, *op. cit.*, vol IV, p. 137.

10. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, G. Irimescu, S. Irimescu, *Din tezaurul documentar*, p. 192.

11. *Ibidem*, p. 349.

12. T. Balan, *op. cit.*, vol III, p. 185.

13. M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 583.

14. Th. Codrescu, *Uricariu*, vol. XVI, Iași, 1891, p. 30-31.

15. Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, *Suceava, file de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388—1918*, vol. I, București, 1989, p 391.

16. Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 38.

17. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, G. Irimescu, S. Irimescu, *Din tezaurul documentar...*, p. 231.

18. E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol I, București 1876, p. 590 ; *DIR*, A, Moldova, veacul XVI, vol. III, București, 1951, p. 331.

19. Ion Bogdan, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, Ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 118 ; Emil I. Emandi, Octav Monoranu, *Unele aspecte ale relațiilor comerciale dintre Bistrița și ținutul Suceava în evul mediu*, în anuar, „Suceava", vol. V, Suceava, 1978, p. 254-255, (fig. 1).

20. P. Binder, *Din geografia istorică a popasurilor din Carpații Orientali*, în „File de istorie", vol III, Bistrița, 1974, p. 325-326, 328.

https://biblioteca-digitala.ro

21. Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei, de la zidirea lumii pînă la 1601*, Iaşi, 1976, p. 199-200 ; Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 39-40.

22. Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 65 ; Ion Bogdan, *Cronicile slavo-române...*, p. 142.

23. vezi nota nr. 7. Primul plan detaliat al oraşului Suceava întocmit în 1785 s-a pierdut (v. R Gassauer, *Contribuţiuni la istoria Sucevii şi a împrejurimei*, în anuar, Liceul Ort. Or. „Ştefan cel Mare", Suceava, 1927, p. 4-6).

24. Emil I. Emandi, Eusebie Latiş, Mihai Şt. Ceauşu, Constantin Rabiniuc, *Evoluţia oraşului Suceava*, în Arhitectura, nr. 5, 1984, p. 27, fig. 2 ; V. Gh. Miron, M. Şt. Ceauşu, I. Caproşu, G. Irimescu, *Suceava file de istoria...*, p. 861 şi harta întocmită de Emil I. Emandi.

25. Emil I. Emandi, *Contribuţii la cunoaşterea evoluţiei urbanistice a oraşului Suceava în secolele XIV—XX*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 29.

26. Ioan Caproşu, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava*, Iaşi, 1980, p. 34 ; *DIR*, A, Moldova, veacul XVI, vol. I, Bucureşti, 1953, p. 278-279.

27. Nicolae Costin, *op cit.*, p. 201.

28. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond ORPOT Suceava, dosar 21/1856, (planşe).

29. V. Gh. Miron, M. Şt. Ceauşu, G. Irimescu, S. Irimescu, *Din tezaurul documentar...*, p. 499.

30. V. Gh. Miron, M. Şt. Ceuşu, I. Caproşu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 337 ; D. Ciurea, *Date şi sublinieri privind Suceava în sec. XV—XVIII*, în AIIA „A. D. Xenopol", III, Iaşi, 1966, p. 198 (Uliţa Fruntea este indicată a fi tot una cu „mare", realitate topografică infirmată ulterior ; în registrul de delimitare a proprietăţilor oraşului de la 1785, „Uliţa Mare" este tot una cu „Uliţa Boierească", vezi Mihai Ştefan Ceauşu, Emil I. Emandi, *Aspecte din evoluţia economico-socială şi urbană a oraşului Suceava în anii 1774—1786* (I), în AIIA „A. D. Xenopol", XXV/1, 1988, p. 91).

31. V Gh. Miron, M. Şt. Ceauşu, G. Irimescu, S. Irimescu, *Din tezaurul documentar...*, p. 470.

32. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, Bucureşti, 1902, p. 585 ; Şt. S. Gorovei, *Note de istorie medievală suceveană*, în anuar, „Suceava", vol. X, Suceava, 1983, p. 209 („Uliţa Boierească" sau „Uliţa Mare" este tot una cu „Uliţa cea mare Domnească". Vezi, N. Pentelescu, *Un manuscris din secolul al XVIII-lea ; inventarul bisericii Sfintului Dumitru — Suceava*, în MMS, nr. 1—2, 1965, p. 96).

33. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria oraşului Suceava, dosar 5/1785, f 311 (casa nr. 382). Vezi şi Mihai Şt. Ceauşu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 93.

34. Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 208 (cu precizarea că „fîntîna domniei" nu se află în faţa Curţii domneşti, ci în spatele bisericii Sf. Dumitru, în zona restaurantului „Central" ; vezi harta nr. 3).

35. Şerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 185.

36. Mircea D. Matei, *Civilizaţia urbană medievală românească. Contribuţii (Suceava pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, Bucureşti, 1989, p. 49-50 (în lucrarea de faţă autorul nu mai redă în detaliu cronologia fortificaţiei de la Suceava şi nici ipotezele cu privire la localizarea acelei „ţări a românilor" din cronica rimată a lui Ottokar de Stiria Pentru aceasta vezi : M. D. Matei, *Premisele formării oraşului medieval Suceava şi rolul aşezării pînă la mijlocul secolului al XIV-lea*, în SCIVA 28, 1977, 1, p. 82-83 ; Idem, *Aspecte particulare ale procesului formării oraşului medieval Suceava*, în RI, 34, 1981, 12, p. 2254-2256).

37. Mircea D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963, p. 70. Şt. S. Gorovei, *Mutarea capitalei de la Siret la Suceava*, luc. în mss.

38. *Călători străini despre ţările române*, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 155 (1562 — „piaţa mare").

39. V. Gh. Miron, M. Şt. Ceauşu, I. Caproşu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 408.

https://biblioteca-digitala.ro

40. *Ibidem*, p. 410 ; T. Balan, *op. cit.*, vol. V, p. 149-150 ; Șt. Lemny, *Documente referitoare la istoria orașului Suceava*, în „Cercetări istorice", Iași, 1974, p. 260.

41 G. Balș, *Bisericile și mînăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 535 ; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 92.

42. *D.R.H.*, A, Moldova, vol. I, București, 1975, p. 392.

43. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 410.

44. Paul Niedermaier, *Dezvoltarea urbanistică și arhitectonică a unor orașe transilvănene din secolul al XVII-lea pînă în secolul al XVIII-lea*, în Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România și a înfrățirii lor cu națiunea română, București, 1976, p. 115-160 ; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, Iași, 1974 ; Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, 1981 ; Idem, *Ansamblul urban medieval Pitești*, București, 1982 ; Cristian Moisescu, *Tîrgoviște. Monumente istorice și de artă*, București, 1979.

45. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, G. Irimescu, S. Irimescu, *Din tezaurul documentar...*, p. 437.

46. Emil I. Emandi, *op. cit*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 29.

47. Paul Niedermaier, *op. cit.*, p. 144, 149 ; C. Cihodaru, Gh. Platon (red. responsabili), *Istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, 1980, p. 92-93.

48. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 337, 431.

49. *Ibidem*, p. 410.

50. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 15/1855, fila 66.

51. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 431.

52. *Călători străini...*, vol. V, București, 1973, p. 6, 239.

53. Gr. Goilav, *Bisericile armene de prin Țările Române*, în RIAF, XII, 1911, p. 100.

54. *SCIV*, 1—2, 1954, anul V, p. 293

55. *DRH*, A, Moldova, vol. I, București, 1975, p. 392.

56. T. Codrescu, *Uricariul*, XIX, Iași, 1857, p. 1-6 ; *Catalogul documentelor moldovenești*, *Supliment I*, București, 1975, p. 84.

57. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 39/1865, f. 24.

58. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 335.

59. *Ibidem*, p. 340.

60. Mihai Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 91.

61. N. Pentelescu, *op cit.*, p. 96.

62. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 303.

63. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 18/1857 ; dosar 23/1857—1866.

64. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 409.

65. M. Șt. Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 90-91.

66. R. Gassauer, *op. cit.*, p. 25.

67 Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar/1871, f. 67—82.

68. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 372.

69. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 4/1785, f. 15.

70 Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 40/1865.

71. T. Balan, *op. cit.*, vol. V, Cernăuți, 1939, p. 149-150.

72. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 335 ; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 198.

73. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 409.

74. Chiril Pistrui, *Tetraevanghelul de la Suceava*, în M.M S., nr. 7—8, 1968, p. 442-444 ; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 795.

75. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 243.

https://biblioteca-digitala.ro

76. Artur Gorovei, *Documente tăutulești*, în „Junimea literară", nr 3—4, Cernăuți, 1924, p. 135-136.

77. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 810; *Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII* (red. coord. Emil. I. Emandi), Suceava, 1986, p. 115-116.

78. *Geografia municipiului Iași* (coord. N. Bârbu și Al. Ungureanu), Iași, 1987, p. 252; pentru alte păreri ce reflectă de fapt adevărata realitate istorică, vezi Eug. Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, 1981, p. 48-58; Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, București, 1988, p. 108-113.

79. Al. I. Gonța, *Mărfuri și negustori moldoveni în Transilvania în secolele XIV—XV* în AIIA, „A. D. Xenopol", XIX, Iași, 1982, p. 527-529; Gernat Nussbächer, *Un document privind comerțul Brașovului cu Moldova la sfîrșitul secolului al XV (III)*, în AIIA, „A. D. Xenopol", XXIII, Iași, 1986, p. 333-335; Bogdan Murgescu, *Impactul conjuncturii europene asupra comerțului românesc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (II)*, în RI, 6, 1988, 41, p. 587-589; Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*. București, 1965, p. 113-142; Ion Toderașcu, *op. cit.*, p. 114-115.

80. Filiala Arh. St. Suceava, fond ORPOT—Suceava, nr. 140/1856 (planșe cadastrale).

81. *Ibidem*, fond Inspectoratul cadastral, mapa nr. 261 (Suceava).

82. *Ibidem*, fond Primăria orașului Suceava, dosar 18/1853; dosar 6/1856.

83. N. Pentelescu, *op. cit.*, p. 96-97.

84. Eugenia Greceanu, *Ansamblu urban Botoșani...*, p. 58.

85 Pentru aceste probleme privind centrele istorice și modul lor de integrare în noua urbanistică vezi: Gh. Curinschi, *Centrele istorice ale orașelor*, București, 1967 și nr. 2, din 1980, al revistei M.I.A., dedicat integral acestor probleme.

86. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 22/1859.

87. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar nr. 33/1853.

88. N. Pentelescu, *op. cit.*, p. 95-100 (vezi și originalul de la biserica Sf. Dumitru cuprins în dosarul cu anul 1792)

89. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 9/1907, f. 192; cealaltă hartă originală a orașului Suceava din 1906 se află în colecția Emil I. Emandi.

90. *Ibidem*, fond Primăria orașului Suceava, dosar 39/1865 și 5/1871, f. 67-82.

91. Fr. Reindl, *Erinnerungen an Suczawa*, Stuttgart, 1977, p. 9; Emil. I. Emandi, V. Cucu, M. Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p 36-37; vezi și Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 31/1894.

92. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 19/1926.

93. Centrul de proiectare Suceava, *Un sfert de veac de activitate*, Suceava, 1983, p. 43-53.

94. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 404.

95. Gh. Curinschi-Vorona, *Suceava: înnoire și specific*, în M.I.A., nr. 1, 1988, p. 44-45.

96 Eusebie Latiș, *Suceava — vechi și nou*, în Arhitectura, nr. 4, 1973, p. 39.

97. Schițele de sistematizare privind vechiul centru istoric al Sucevei au fost întocmite de Eusebie Latiș, Octavian Dungeanu și Iftimie Ghivnici (1965—1975); reactualizată în 1980, noua schiță desființează vechiul centru istoric (proiectanții: Teodor Buliga, Eusebie Latiș, Anatolie Petruc, Kușnirue Artur, Florin Duda, Gh. Semian, C. Rabîniuc).

98. Emil I. Emandi, V. Cucu, M. Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 67-68; J. Polek, *Die Bukowina zu Aufang des Jahres 1801 in alphabetischer Darstellung*, în JBLM, Cernăuți, 1908, p. 57.

99. *Lista Monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R.*, București, 1955, p 124-125.

100. Gh. Curinschi-Vorona, *op. cit.*, în MIA, 1, 1988, p. 45.

101. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 335.

102. *D R.H.*, A. Moldova, vol. XXI, p. 369-370; Ioan Caproșu, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava*, Iași, 1980, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

103. *DIR*, A, Moldova, veac XVI, vol I, p. 278-279 ; Ioan Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 21.

104. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 5/1871, f. 67.

105. *Ibidem*, dosar 36/1874, f. 1.

106. *Ibidem*, dosar 39/1865

107. R. Gassauer, *op. cit.*, p. 23.

108. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 9/1907, f. 132.

109. *Ibidem*, dosar 19/1926.

110. *Ibidem*, dosar 22/1859.

111. Al. Andronic, *Iașii pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iași, 1986, p. 52-53 ; Eug Greceanu, *op. cit.*, p. 70-71 ; Paul Niedermaier, *op. cit.*, p. 160 și urm. ; Gh. Sebestyén, *O pagină din istoria arhitecturii României, Renașterea*, București, 1987, p. 29 și urm.

112. Mircea D. Matei, *Civilizația urbană medievală...*, p. 60, 62, 64, 90.

113. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 326-344.

114. *Ibidem*, p. 409.

115. *Ibidem*, p. 340.

116. *DRH*, A, Moldova, vol. II, p. 5-6 ; *Catalogul documentelor moldovenești*, Supliment I, București, 1975, p. 84 ; Th. Codrescu, *Uricariul*, XIX, p. 1-6.

117. N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, 1902, p. 579, 587 ; V Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, G. Irimescu, S. Irimescu, *Din tezaurul documentar...*, p. 121, 123, 374.

118. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 483.

119. R Gassauer, *op. cit.*, p. 2-6.

120. *Călători străini...*, V, p. 238-241 ; R. Gassauer, *op. cit.*, p. 5.

121. Ioan Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 35 ; *Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII* (coord. Emil I. Emandi), Suceava, 1986, p. 115-116

122. *Catalogul documentelor moldovenești*, Supliment I, București, 1975, p. 84.

123. H. Dj. Siruni, *Bisericile armene în Țările Române*, în „Arhiva românească", V, 1940, p. 180-181 ; N. Grămadă, *Aspecte de viață din trecutul Sucevei*, în MMS, nr. 10—12, 1957, p. 883 ; *Aspecte ale civilizației românești...*, p. 115 (cap. semnat de Gr. Foit)

124. Gr. Goilav, *op. cit.*, în RIAF, nr. 12, 1911, p. 100 ; V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 431 (Ulița Boierească trecea pe lîngă o biserică armenească „aflată în mijlocul orașului").

125. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 243.

126. *Aspecte ale civilizației românești...*, p. 112 (cap. semnat de Gr. Foit) ; Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 589-590.

127. R. Gassauer, *op cit.*, p. 5.

128. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 22/1859 ; 39/1865 ; 40/1865 și dosar 9/1907, f. 132.

129. *Ibidem*, dosar 9/1907, f. 132.

130. *Ibidem*, dosar 15/1827.

131. R. Gassauer, *op. cit.*, p. 38-39.

132. vezi nota 76

133. N. Stoicescu, *Repertoriul...*, p. 809 ; Șt. S. Gorovei, *Addenda et corrigenda*, în AIIA, „A. D. Xenopol", XVI, Iași, 1979, p. 537-538 ; Idem, *Addenda et corrigenda*, vol. XVIII, Iași, 1981, p. 686-687 ; Cercetările arheologice — inedite — efectuate de Adrian Bătrîna, confirmă că biserica exista la începutul secolului al XVI-lea.

134. Mărioara Nicorescu, *Cuptoare de ars ceramică din secolele XIV—XV, de la Suceava*, în SCIV, 1, 1965, 16, p. 97-107.

135. *DIR*, A, Moldova, veac XVII, vol. III, p. 101-102 ; N. Grămadă, *op. cit.*, p. 868-883 ; M. Șt. Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 93.

136. Mărioara Nicorescu, *Date noi privitoare la cartierul meșteșugarilor din Suceava*, în SCIV, 1, 1962, 13, p. 84-85.

https://biblioteca-digitala.ro

137. Emil I. Emandi, *op. cit.*, în MIA, 1, 1988, p. 29 (fig. 39); V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *Suceava...*, p. 335, 421.

138. vezi nota 76.

139. *Șantierul arheologic Suceava*, în „Materiale", VII, p. 613 (identificarea uliței pavate, descoperită arheologic, cu Ulița Crimca, ne aparține și ea s-a bazat pe registrul de delimitare a proprietăților din 1785).

140. Ruinele Bisericii Sf. Treimi — azi dispărută — se aflau în secolul trecut în grădina lui Volcinschi, lîngă poșta veche, azi zona internatului „Vasile Cocîrlă". Vezi N. Grămadă, *op. cit.*, în MMS nr. 10—12, 1957, p. 883; *Aspecte ale civilizației românești...*, p. 115 (cap. semnat de Gr. Foit).

141. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 9/1907, f. 13.

142. *Ibidem.*

143. M. Șt. Ceaușu, E. I. Emandi, *op. cit.*, p. 88.

144. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 39/1865.

145. Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 132-133.

146. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, G. Irimescu și S. Irimescu, *Din tezaurul documentar...*, p. 148; *Catalogul documentelor moldovenești, Supliment I*, Bucu rești, 1975, p. 198.

147. I. Zugrav, *Vechi pietre funerare din Suceava*, în M.M.S. XLV, 1969, nr. 3—4, p. 186-187; Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, în anuar „Suceava" vol. X, 1983, p. 209-210; Idem, *Cu privire la patriciatul orășenesc în Moldova medievală. Cîte observații preliminare*, în AIIA, XXV/1, Iași, 1983, p. 259; Vasile Gh. Miron, ș. a., *Suceava...*, p. 339.

148. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria Suceava, dosar 19/1926.

149. *Ibidem*, dosar 16/1924, f. 20.

150. Emil I. Emandi, *Muzeul de istorie Suceava*, București, 1985, p. 239-242.

151. *Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R.*, București, 1955 (HCM 1160), p. 124-125.

152. Mihai Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, Iași, 1988, p. 93.

153. Vasile Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 521-522.

154. *Ibidem*, p. 342.

155. Mihai Ceaușu, Emil I. Emandi ,*op. cit.*, în AIIA, XXV/1, Iași, 1988, p. 89 (azi zona cuprinsă între Consiliul municipal și bloc 43, E-3).

156. *Ibidem*, p. 89.

157. Gh. Mihăilă, *Istoriografia română veche* (sec. al XV-lea, începutul sec. al XV-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă, în*Romanoslavica* XV, București, 1967, p. 162 („și a fost scrisă cu mîna preotului Manoil din Suceava, de la biserica Vovedenia, Născătoare de Dumnezeu în anul 6146 (1637)"); L. Demeny, *Recenzii și precizări* în SMIM, nr. VI, 1973, p. 442-443; Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 14/1844 (loc situat între pîrîul Areni și grădina baronului Andrei Capri).

158. *Catalogul documentelor moldovenești*, vol. V, București, 1975, p. 269.

159. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 5/1871, p. 67-68.

160. Mihai Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, Iași, 1988, p. 89.

161. Vasile Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 99.

162. *Ibidem*, p. 155.

163. Vasile Gh. Miron ș. a., *Din tezaurul documentar...*, p. 482-483.

164. *Ibidem*, p. 33, 34, 70, 80, 110, 120, 124, 152, 157.

165. R. Gassauer, *op. cit.*, p. 54-49.

166. Vasile Gh. Miron și colaboratorii, *Din tezaurul documentar...*, p. 564.

167. Ioan Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 42.

168. D. Ciurea, *op. cit.*, în AIIA, III, 1966, p. 197; Vasile Gu. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 259.

169. N. Costin, *op. cit.*, p. 201, 203, 214.

170. I. Zugrav, *Două pomelnice ale bisericii Sf. Gheorghe — Suceava*, în MMS, nr. 1—2, 1960, p. 38; T. V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpu-*

https://biblioteca-digitala.ro

lungului Moldovenesc, Bucureşti, 1915, p. 440-441, 444; Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă*, Bucureşti, 1978, p. 206.

171. Cercetări inedite efectuate de Emil I. Emandi.

172. Vasile Gh. Miron şi colaboratorii, *Suceava, file de istorie...*, p. 338-339.

173. Vasile Gh. Miron şi colaboratorii, *Din tezaurul documentar...*, p. 470; Miron Costin, *Opere. Letopiseţul Ţării Moldovei...*, Bucureşti, 1958, p. 158-165.

174. Mircea D. Matei, *Civilizaţie urbană...*, p. 155-156.

175. Cercetări arheologice inedite, efectuate de Adrian Bătrîna şi Emil I. Emandi; Emil I. Emandi, Mandache Ciubotaru, *O ctitorie voievodală din Suceava, mai puţin cunoscută — biserica „Învierea Domnului"*, în Candela, serie nouă, I, nr. 2—4, 1990, p. 36-40.

176. Vezi p. 203-206 din lucrarea de faţă.

177. Vasile Gh. Miron ş. a., *Suceava...*, p. 155-156.

178. Mihai Ceauşu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, 1988, p. 93.

179. M. D. Matei şi colaboratorii, *Şantierul arheologic Suceava*, în Materiale, vol. IX, p. 373-375 (fig. 1).

180. Mărioara Nicorescu, *Date noi privitoare la cartierul meşteşugarilor din Suceava*, în SCIV, 1, anul III, 1962, p. 81-85.

181. Şt. Olteanu, C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, 1969, p. 235.

182. M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 636.

183. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria Suceava, dosar 21/1856—1866.

184. N. Grămadă, *Aspecte de viaţă din trecutul oraşului Suceava*, în MMS, nr. 10—12, 1957, p. 883.

185. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria Suceava, dosar 9/1907, f. 132.

186. *Ibidem*, dosar 6/1878, f. 1.

187. *Ibidem*, dosar 5/1871, f. 79.

188. *Ibidem*, dosar 19/1926, f. 2.

189. Schiţa de sistematizare a oraşului din 1960 a fost elaborată de Ovidiu Vasilescu de la ISCAS Bucureşti, cea din 1965 a fost concepută de Eusebie Latiş — Suceava.

190. Vasile Gh. Miron ş. a., *Suceava...*, p. 338.

191. *SCIV*, VI, 1955, nr. 3—4, p. 779-780; *Materiale şi cercetări arheologice*, VI, 1959, p. 687 (fig. 5).

192. I. Caproşu, *Vechea catedrală...*, p. 21.

193. I. Zugrav, *Un Tetraevanghel, manuscris slav de la biserica astăzi dispărută Cuvioasa Paraschiva din Suceava*, în MMS, nr. 9—10, p. 475-483; Eugen Pavlescu, *Economia breslelor din Moldova*, Bucureşti, 1939, p. 65, 73-74, 81-82; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. III/1, Iaşi, 1910, p. 197-198.

194. Mihai Ceauşu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, 1988, p. 94.

195. R. Gassauer, N. Turtureanu, *Muzeul oraşului Succava*, în Anuarul Liceului „Ştefan cel Mare", 1924/1925, p. 28.

196. *D.R.H.*, A, Moldova, vol. I, Bucureşti, 1975, p. 392.

197. Vasile Gh. Miron ş. a., *Suceava...*, p. 338.

198. *Ibidem*, p. 335.

199. D. Ciurea, *op. cit.*, în AIIA, vol. III, 1966, p. 198.

200. Mircea D. Matei, *Civilizaţia urbană...*, p. 90-91.

201. Vasile Gh. Miron ş. a., *op. cit.*, p. 338.

202. Mihai Ceauşu, Emil I. 5mandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, 1988, p. 94.

203. *Călători străini...*, vol. IV, p. 337; vol. V, p. 181.

204. Vasile Gh. Miron ş. a., *op. cit.*, p. 431.

205. *Călători străini...*, vol. V, p. 239.

206. Cf. *„Diplomatarium italicum"*, vol. II, 1930, p. 411.

207. Cf. „Revistă istorică", II, 1916, p. 121; Adina Berciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova, Despot Vodă*, Bucureşti, 1980, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro

208. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria Suceava, dosar 9/1907, f. 132.
209. Vasile Gh. Miron ş. a., *op. cit.*, p. 466, 477-480, 510.
210. Mihai Ştefan Ceauşu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, 1988, p. 94-95.
211. *DRH*, A, Moldova, vol. II, Bucureşti, 1976, p. 142-144.
212. V. I. Palade, *Suceava*, Iaşi, 1871, p. 2-3,6.
213. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 798-800.
214. Mircea D. Matei, *Contribuţii arheologice...*, p. 79.
215. Ioan Caproşu, *Vechea catedrală...*, p. 24.
216. *D.R.H.*, A, Moldova, vol. II, Bucureşti, 1976, p. 142-144.
217. Vezi nota 41.
218. Vezi nota 216.
219. *Călători străini...*, vol. V, p. 181.
220. *Materiale şi cercetări arheologice*, VI, Bucureşti, 1959, p. 687.
221. Gh. Diaconu, *Contribuţii la cunoaşterea culturii medievale de la Suceava în veacurile XV—XVI*, în Materiale, VI, Bucureşti, 1959, p. 913-923.
222. *Călători străini...*, vol. IV, p. 336-337.
223. C. C. Giurescu *op. cit.*, p. 92; M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieţii orăşeneşti la Suceava*, în SCIV, 1, anul XI, 1960, p. 118.
224. Şt. Olteanu, C. Şerban, *op. cit.*, p. 187.
225. Vasile Gh. Miron ş. a., *op. cit.*, p. 399.
226. *Ibidem*, p. 410.
227. *Materiale şi cercetări arheologice*, V, 1959, Bucureşti, p. 607-610 (fig. 9).
228. Vasile Gh. Miron şi colaboratorii, *Suceava, file de istorie...*, p. 408-410.
229. Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, în anuar, „Suceava", X, 1983, p. 212.
230. Vezi nota 228.
231. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria Suceava, dosar 9/1907.
232. Ştefan Lemny, *„Documente referitoare la istoria oraşului Suceava adunate de S. Fl. Marian"*, în „Cercetări istorice", Iaşi, 1974, p. 262-263.
233. Mihai Ştefan Ceauşu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, 1988, p. 95.
234. N. Iorga, *Documente privitoare...*, p. 578.
235. *Călători străini...*, vol. III, p. 216.
236. *Ibidem*, vol. V, p. 25.
237. *Ibidem*, vol. V, p. 237-241.
238. Cercetări inedite efectuate de Mircea D. Matei şi Emil I. Emandi.
239. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun şi Curtea Domnească din Suceava*, Bucureşti, 1988, p. 143.
240. *Ibidem*, p. 145-150.
241. Gh. Diaconu, *Observaţii cu privire la urmele vechiului târg al Sucevei în vremea marilor asedii otomane şi polone din veacul al XVII-lea*, în SMIM, vol. I, 1956, p. 267-282.
242. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 796 (biserica nu a dispărut).
243. I. Zugrav, *Notă cu privire la data zidirii bisericii Sf. Ioan Botezătorul din Suceava*, în MMS, nr. 7—8, 1967, p. 544-545.
244. M. D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 146-148.
245. W. Schmidt, *Suczawa*, Cernăuţi, 1876, p. 94; E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, Viena, 1903, p. 144 (nota 1).
246. Vezi nota 243; P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave din biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 76-77.
247. Simion Reli, *Din viaţa religioasă şi bisericească a Sucevii secolelor XVIII—XIX*, în „Candela", anul XLII, Cernăuţi, 1931, p. 19-20; Idem, *Lupta românilor din Suceava cu stăpînirea austriacă pentru conservarea momentelor religioase istorice din oraş în anii 1791—1794, în Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani, Cluj, 1931*, p. 360-371; Vasile Gh. Miron şi colaboratorii, *Suceava, file de istorie...*, p. 512.
248. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 796.
249. M. D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 138-139.

https://biblioteca-digitala.ro

250. M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 616 ; *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I, Chișinău, 1961, p. 2.

251. Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 94, 106 ; Gh. Balș, *Bisericile și mînăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 334 ; P. S. Năsturel, *D'un document byzantin de 1395 et de quelques monastères Roumains*, în Travaux et Mémoires, 8, Paris, 1981, p. 345-351 ; M. D. Matei, Al. Rădulescu, Al. Artimon, *Bisericile de piatră de la Sf. Dumitru din Suceava*, în SCIV, 4, t 20, 1969, p. 541-563.

252. V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, în Analele Universității „Al. I. Cuza", secț. III, t. XIV, Iași, 1968, p. 113-117, 124.

253. *D.R.H.*, A, Moldova, vol. II, p. 364.

254. P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările românești*, București, 1939, p. 97.

255. Ștefan Lemny, *op. cit.*, în Cercetări istorice, Iași, 1974, p. 262-263.

256. Mihai Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/I, 1988, p. 94.

257. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Primăria Suceava, dosar 5/1840.

258. *Ibidem*, dosar 6/1856—1863.

259. Schița a fost întocmită de Eusebie Latiș, Teodor Buliga, Anatolie Petruc, Kușniruc Artur, Florin Duda și Gh. Semian.

260. Proiect întocmit de arh. Gh. Sion — București.

261. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 82.

262. Vasile Gh. Miron și colaboratorii, *Din tezaurul documentar...*, p. 33, 98.

263. *Ibidem*, p. 134, 174.

264. *Ibidem*, p. 508 ; Mihai Ceaușu, *Un aspect din istoria orașului Suceava : cumpărarea moșiei Ițcanii Vèchi la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în Buletinul Științific, Suceava, 1983, p. 99-111.

265. Erast Hostiuc, *Istoricul fostei mînăstiri de maici din Ițcani-Suceava*, în „Candela" anul XXXIX, nr. 6—8, Cernăuți, 1928, p. 35-40.

266. *DIR*, A, Moldova, veacul XVI/III, p. 331.

267. D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova*, (sec. XIV—XVIII), în AIIA, II, Iași, 1965, p. 224.

268. Vasile Gh. Miron și colaboratorii, *Din tezaurul documentar...*, p. 271, 380.

269. *Ibidem*, p. 564.

270. T. V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 447-449 ; I. Caproșu, *Arenii*, în Anuarul de lingvistică și istorie literară, t. XXII, Iași, 1971.

271. N. Costin, *op. cit.*, p. 203, 214.

272. Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 175.

273. Vasile Gh. Miron și colaboratorii, *Din tezaurul documentar...*, p. 452.

274. Erast Costea, *Mînăstirea Sînt Ilie, ctitoria voievodului Ștefan cel Mare*, Cernăuți, 1938, p. 163-168.

275. Cercetări inedite efectuate de Emil I. Emandi.

276. *Un sfert de veac de activitate*, Centrul de proiectare Suceava, 1982, p. 44.

277. Vezi notele 97 și 189 precum și critica acestor schițe de sistematizare în „*Crai Nou*" din 11 februarie 1990 și din 31 decembrie 1989, nr. 7 (articol semnat de Emil I. Emandi).

278. *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 586-587 ; o preluare a acestei concepții o regăsim și la Al. Ungureanu, *Orașele din Moldova*, București, 1980, p. 114-115.

279. Grigore Arbore, *Cetatea ideală*, București, 1978, p. 43-47.

280. J. Beaujeu-Garnier, Georges Chabot, *op. cit.*, p. 215 ; Al. Ungureanu, *op. cit.*, p. 115 ; Vasile S. Cucu, *Geografie și urbanizare*, Iași, 1976, p. 171-176.

281. *Geografia municipiului Iași* (coord. N. Barbu și Al. Ungureanu), Iași, 1987, p. 248.

282. I. Șandru, C. V. Toma, *Bacău studiu de geografie urbană*, Bacău, 1986, p. 111-114 ; Paul Păltănea, *Informații despre evoluția demografică a teritoriului orașului Galați pînă la 1918*, în AIIA, XXIV, Iași, 1987, p. 125-135.

283. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 176.

284. T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 439-449.

https://biblioteca-digitala.ro

285. Emil I. Emandi, *op. cit.*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 29-33.
286. *Călători străini...*, vol. II, p. 641.
287. *Ibidem*, vol. I, p. 503.
288. M. Guboglu, Mustafa Mehmet, *Cronici turcești privind Țările române*, București, 1966, p. 269.
289. *Călători străini...*, vol. I, p. 137-138.
290. M. Guboglu, Mustafa Mehmet, *op. cit.*, p. 229.
291. *Ibidem*, p. 269.
292. *Ibidem*, p. 353.
293. *Călători străini...*, vol. II, p. 155, 227-228.
294. *Ibidem*, vol. III, p. 216.
295. *Ibidem*, vol. V, p. 96, 281.
296. *Ibidem*, vol. IV, p. 267.
297. *Ibidem*, p. 336-337.
298. *Ibidem*, p. 345-346.
299. *Ibidem*, vol. V, p. 25, 27.
300. *Ibidem*, p. 181.
301. *Ibidem*, p. 238-239.
302. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 92-93.
303. Vasile Gh. Miron *op. cit.*, p. 235-236; vezi și Al. Gonța, în MMS, nr. 1—2, 1962, p. 37; precum și revista „Ioan Neculce", fasc. IV, p. 320.
304. N. Iorga, *Documente privitoare...*, p. 447; Vasile Gh. Miron ș. a., *Din tezaurul documentar...*, p. 140-141, 166.
305. J. Fleischer, *Zur Geschichte der Stadt Sucsavia*, în JBLM, Cernăuți, 1900, p. 41-48.
306. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981 p. 101-102, 115, 118.
307. Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna, *Contribuții arheologice la cunoașterea primului lăcaș al Mitropoliei Moldovei: biserica Mirăuților din Suceava*, în Cercetări arheologice, vol. V, București, 1982, p. 215-224.
308. M. D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 132.
309. Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfîrșit de veac*, Iași, 1980, p. 13-37; Idem, *La răscruce a trei imperii*, Iași, 1985, p. 64-67.
310. Vasile Gh. Miron și colab., *Din tezaurul documentar...*, p. 391.
311. Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1982, p. 240-241.
312. Grigore Foit, *Monumente de cultură armeană medievală ale Sucevei*, în Aspecte ale civilizației românești, în secolele XIII—XVII (coord. Emil I. Emandi), Suceava, 1986, p. 112.
313. C. Șerban, *Asediul Sucevei în anul 1653*, în anuar „Suceava", vol. X, Suceava, 1983, p. 235-245.
314. *Călători străini...*, vol. VII, p. 208, 217, 338.
315. *Ibidem*, p. 389.
316. *Călători străini...*, vol. VIII, p. 118.
317. *Ibidem*, p. 165.
318. *Ibidem*, p. 184 (identificarea bisericii soborului cu Sf. Gheorghe este greșită; aceasta este biserica Sf. Dumitru).
319. *Ibidem*, p. 260.
320. *Ibidem*, p. 346.
321. Răzvan Theodorescu, *Un model artistic în vechea cultură românească: orașul reședință domnească*, în RI, 3, t. 40, 1987, p. 241.
322. Eug. Greceanu, *op. cit.*, p. 78; Idem, *Ansamblu Pitești...*, p. 64.
323. Vasile Gh. Miron și colab., *Din tezaurul documentar...*, p. 437.
324. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, nr. 21/1856—1866.
325. E. Hurmuzachi, *Documente privitoare...*, vol. VII, p. 454-456; C. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii*, București, 1913, p. 16.
326. Vasile Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 439.
327. *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, IV, București, 1957, p. 253-255; idem, vol. VIII, București, 1962, p. 745; Gh. Diaconu, *op. cit.*, în SMIM, vol. I, 1956, p. 267-271.

https://biblioteca-digitala.ro

328. M. D. Matei, Emil I. Emandi, *O casă de orășean din secolul al XV-lea de la Suceava*, în SCIVA, 4, 1977, 28, p. 554-556.
329. *Șantierul Suceava*, în Materiale, VI, p. 681-683.
330. E. H. Abizova, P. P. Birnea, A. A. Nudelman, *Drevnosti starogo Orhei*, Chișinău, 1981, p. 9 și urm.
331. *Șantierul Suceava*, în Materiale, VI, p. 681.
332. Cercetări inedite efectuate de E. I. Emandi, Mircea Ignat și V. Demciuc.
333. Gh. Diaconescu, *op. cit.*, în SMIM, I, 1956, p. 270.
334. *Ibidem*, p. 274.
335. Gr. Foit, *Suceava — centru de interes major pentru numismatica medievală a Moldovei*, în anuar „Suceava", VIII, Suceava, 1981, p. 47-84.
336. V. Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 184.
337. *D.I.R.*, A, Moldova, veac XVII, vol. IV, p. 218-219; V. Gh. Miron, ș. a., *Suceava...*, p. 243.
338. V. Gh. Miron, *op. cit.*, p. 248; Idem, *Din tezaurul documentar...*, p. 123.
339. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu și colab., *Din tezaurul documentar...*, p. 129, 132, 134, 159, 169.
340. V. Gh. Miron, ș. a., *Suceava...*, p. 408-409.
341. Idem, *Din tezaurul documentar...*, p. 453.
342. V. Gh. Miron, ș. a., *Suceava...*, p. 282.
343. *Ibidem*, p. 296.
344. *Ibidem*, p. 282.
345. T. Balan, *op. cit.*, V, p. 154.
346. V. Gh. Miron, ș. a., *Suceava...*, p. 367.
347. V. Gh. Miron, Adrian N. Pricop, *Documente privind orașul Suceava în secolele XVII—XVIII*, în anuar „Suceava", vol. VIII, Suceava, 1981, p. 128-129.
348. V. Gh. Miron., ș. a., *Suceava...*, p. 404.
349. *Ibidem.*
350. *Ibidem*, p. 309.
351. *Ibidem*, p. 371.
352. *Ibidem*, p. 404-405.
353. *Ibidem*, p. 409.
354. *Ibidem.*
355. *Ibitem.*
356. N. Iorga, *Documente privitoare la familia...*, I, p. 570.
357. V. Gh. Miron, Adrian N. Pricop, *op. cit.*, în anuar „*Suceava*", vol. VIII, Suceava, 1981, p. 129-130.
358. N. Iorga, *Documente privitoare la familia...*, I, p. 579.
359. V. Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 425.
360. *Ibidem*, p. 421.
361. *Ibidem*, p. 431.
362. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava ,nr. 21/1856—1866.
363. Vezi nota 325.
364. Mihai Șt. Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, 1988, p. 88-96.
365. R. Gassauer, *op. cit.*, în anuarul „Liceului Ort. Or. Ștefan cel Mare", Suceava, 1927, p. 13.
366. *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, vol. IV, București, 1957, p. 254.
367. Observații și cercetări (inedite) s-au efectuat de către Emil I. Emandi și arh. Gh. Bratiloveanu.
368. Herman Fabini, *Sibiul gotic*, București, 1982, p. 136; R. Strobel; *Das Bürgerhaus in Regensburg*, München, 1976, p. 92.
369. Emil I. Emandi, *op. cit.*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 29.
370. I. V. Pallade, *Suceava*, Iași, 1871, p. 42.
371. Valerian Doboș-Boca, *Din trecutul Sucevei de altădată*, Cernăuți, 1938, p. 78.
372. Dinu C. Giurescu, *Patrimoniul arhitectonic și construcțiile orașelor*, în MIA, nr. 2, 1980, p. 6; Idem, *The Razing of Romania's Past*, New York, 1989,

https://biblioteca-digitala.ro

(lucrare tipărită de către Kress Foundation European Preservation Program of the World Monuments Fund).

373. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 141-142.

374. Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1982, p. 112; Vasile Drăguţ, *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească*, Bucureşti, 1976, p. 62.

375. Mira Voitec-Dordea, *Reflexe gotice în arhitectura Moldovei*, Bucureşti, 1976, p. 66-68, 69, 71-73; Anca Brătuleanu, Liviu Brătuleanu, *Studiu asupra sistemelor de boltire utilizate la beciurile caselor domneşti şi boiereşti din Ţara Românească, în secolele XVII şi XVIII*, în MIA, 2, 1989, p. 30-37.

376. Ioan Caproşu, *Vechea catedrală...*, p. 24; Şt. S. Gorovei, *Op. cit.*, în Românii în istoria universală, vol. III/1, Iaşi, 1988, p. 875; Ciprian Zaharia, *Iosif I Muşat*, Ed. Episcopiei Romanului şi Huşilor, 1987, p. 133-136, 140, 181-183.

377. Vezi gravura din lucrarea lui Al. Ligor, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1987.

378. *Şantierul arheologic Suceava*, în SCIV, 3—4, t. VI, 1955, p. 788/fig. 30.

379. C. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii...*, p. 100/fig. 104.

380. Vezi nota 378 (p. 785).

381. Gh. Curinschi-Vorona, *Suceava: înnoire şi specific*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 43.

382. Paul Niedermaier, *op. cit.*, p. 164, 168.

383. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 177.

384. Hermann Fabini, *op. cit.*, p. 42-50.

385. Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 306.

386. E. Neamţu, V. Neamţu, Stela Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, vol. II, Iaşi, 1984, p. 42.

387. Vezi nota 330.

388. Constantin Joja, *Actualitatea tradiţiei arhitecturale româneşti*, Bucureşti, 1984, p. 54.

389. *Ibidem*, p. 22, 53.

390. Idem, *Sensuri şi valori regăsite*, Bucureşti, 1981, p. 60-61.

391. Idem, *Specificul arhitecturii urbane româneşti*, în SCIA, 17, I, 1970, p. 73; Peter Derer, *Locuirea urbană*, Bucureşti, 1985, p. 105.

392. Radu Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturii de civilizaţie medievală românească*, Bucureşti, 1979, p. 34.

393. *Şantierul arheologic Suceava*, în SCIV, 3—4, t. VI, 1955, p. 772.

394. *Ibidem.*

395. *Ibidem.*

396. *Ibidem*, p. 773.

397. *Ibidem*, p. 776.

398. *Ibidem*, p. 780.

399. *Ibidem*, p. 784-785.

400. Gh. Diaconu, *op. cit.*, în SMIM, I, 1956, p. 271-272.

401. *Ibidem.*

402. *Şantierul arheologic Suceava*, în Materiale, IV, 1957, p. 252.

403. *Ibidem.*

404. Vezi nota 392.

405. *Şantierul arheologic Suceava*, în Materiale, IV, 1957, p. 253.

406. *Ibidem*, p. 255.

407. *Ibidem.*

408. *Ibidem.*

409. *Ibidem*, p. 256.

410. *Şantierul arheologic Suceava*, în Materiale, V, 1959, p. 610.

411. *Şantierul arheologic Suceava*, în Materiale, VI, 1959, p.691/fig. 7.

412. *Şantierul arheologic Suceava*, în Materiale, VII, 1961, p. 610.

413. *Ibidem*, p. 611.

414. *Ibidem*, p. 612-615; M. D. Matei şi Şt. Olteanu, în SCIV, 1, 1961, p. 122 şi urm.

415. *Şantierul arheologic Suceava*, în Materiale, VII, 1961, p. 613.

https://biblioteca-digitala.ro

416. *Ibidem*, p. 615.
417. *Ibidem*.
418. *Șantierul Suceava*, în SCIV, anul V, nr. 1—2, 1954, p. 292-293.
419. Al. Artimon, Al. Rădulescu, *Necropola medievală de la Sf. Dumitru din Suceava (sec. XV—XVIII)*, în anuar „Suceava", VIII, Suceava, 1981, p. 87.
420. *Ibidem*.
421. Victoria Batariuc, Mugur Andronic, *Descoperiri arheologice la Suceava, — contribuții la cunoașterea topografici orașului medieval*, în anuar „Suceava", lucrare sub tipar.
422. *Ibidem*.
423. *Ibidem*.
424. *Ibidem*.
425. *Ibidem*.
426. *Ibidem*.
427. *Ibidem*.
428. *Ibidem*.
429. *Ibidem*.
430. *Ibidem*.
431. *Ibidem*.
432. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în SCIVA, 4, 1977, 28, p. 553-575.
433. Informație Gr. Foit (vezi și A. M., vol. V, 1967, p. 145).
434. *Ibidem*.
435. *Ibidem*.
436. *Ibidem*.
437. *Ibidem*.
438. Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice...*, p. 80.
439. *Ibidem*.
440. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 144.
441. *Ibidem*; Raport preliminar privind cercetările arheologice de la Curtea Domnească din Suceava (1986—1987), comunicare prezentată la sesiunea anuală de rapoarte arheologice de la Târgoviște.
442. *Ibidem*.
443. *Ibidem*.
444. *Ibidem*.
445. *Ibidm*.
446. Cercetări inedite efectuate de Emil I. Emandi.
447. *Ibidem*.
448. *Ibidem*.
449. *Ibidem*.
450. Vasile Gh. Miron, Adrian N. Pricop, *op. cit.*, în anuar „Suceava", vol. VIII, Suceava, 1981, p. 126 ; *Călători străini...*, V, 1973, p. 238 și urm.
451. *DIR*, A, Moldova veac XVII, vol. IV, p. 461-463.
452. Cercetări inedite efectuate de Emil I. Emandi.
453. *Ibidem*.
454. *Ibidem*.
455. *Ibidem*.
456. *Ibidem*.
457. *Ibidem*.
458. *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale..., VIII, p. 742-744.
459. *Ibidem*, p. 746.
460. *Ibidem*, p. 746-747.
461. Victoria Batariuc, Mugur Andronic, *op. cit.*, în anuar „Suceava" lucrare sub tipar.
462. Mircea D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (sec. XIV—XVI)*, Suceava, 1970, p. 87.
463. Idem, *Contribuții arheologice...*, p. 80.
464. *Ibidem*.
465. *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

466. *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, IX, 1961, p. 388.
467. *Ibidem*, p. 389.
468. *Ibidem*, p. 374.
469. *Ibidem*.
470. *Ibidem*, p. 377.
471. Informație Gr. Foit („Consemnări cu privire la unele descoperiri arheologice din orașul Suceava"; lucrare în mss.).
472. Cercetări inedite, Emil I. Emandi.
473. I. Zugrav, *op. cit.*, în MMS, nr. 1—2, 1960, p. 38; T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 440-441, 444.
474. Cercetări inedite, Emil I. Emandi.
475. Vezi nota 471.
476. Victoria Batariuc, Mugur Andronic, *op. cit.*, în anuar „Suceava", lucrare sub tipar.
477. *Ibidem*.
478. *Ibidem*.
479. *Ibidem*.
480. *Ibidem*.
481. Cercetări inedite, Emil I. Emandi.
482. Vezi nota 471.
483. Cercetări inedite, Emil I. Emandi.
484. Cercetări inedite efectuate de Emil I. Emandi, Mircea Ignat și V. Demciuc.
485. R. Gassauer, *Teracote sucevene*, în BCMI, XXVIII, 1935, fasc. 86, p. 145-164.
486. Eug. Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, vol. II, p. 35 și urm.
487. V. Neamțu, *Bordei și semibordei, mod de locuire în vremea feudalismului timpuriu*, în Civilizație medievală și modernă românească, Cluj-Napoca, 1985, p. 64-70.
488. Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979, p. 23.
489. Aceeași situație se constată și la Baia (v. Eug. Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, vol. II, p. 38).
490. R. Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 32; Eug. Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, vol. II, p. 37; Gr. Ionescu, *Arhitectura românească. Tipologii, creații, creatori*, București, 1986, p. 5-28; Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 29 și urm.; Virgil Vătășianu, *Studii de artă veche românească și universală*, București, 1987, p. 71.
491. *Călători străini...*, V, p. 75.
492. A. Pănoiu, *Din arhitectura lemnului*, București, 1977, p. 22-23.
493. Adrian Gheorghiu, *Scara de acces ca formă arhitectonică în arhitectura populară românească*, în MIA, nr. 1, 1976, p. 6.
494. Gh. Bratiloveanu, M. Spînu, *Monumente de arhitectură în lemn din ținutul Suceava*, București, 1985, p. 32-34.
495. Pentru a face o deosebire între cele două noțiuni, foișor și pridvor, precizez că, păstrez numele de foișor ca element specific, care ocupă numai o parte din fațada casei, cel din zona scărilor de acces. Numele de pridvor ocupă fie întreaga fațadă a casei, fie numai parțial.
496. Aceste date vin să confirme aserțiunile arh. C. Joja, care a demonstrat cu dovezi incontestabile, formele exterioare ale arhitecturii urbane românești în evul mediu (v. *Actualitatea tradiției arhitecturale...*, p. 29).
497. C. Joja, *Actualitatea tradiției arhitecturale...*, p. 29-31.
498. E. Hurmuzachi, *Documente privitoare...*, vol. XV/I, p. 292.
499. Paul Niedermaier, *op. cit.*, p. 161 (vezi și nota 8).
500. Mircea D. Matei, *Civilizația urbană...*, p. 118-119.
501. Paul Niedermaier, *op. cit.*, p. 172 și urm., (planșele 1, 2, 3).
502. Mircea D. Matei, *Civilizația urbană...*, p. 159.
503. Eug. Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, vol. II, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro

504. N. Pentelescu, *op. cit.*, în MMS, 1—2, 1965, p. 97 ; Vasile Gh. Miron, Andrei N. Pricop, *op. cit.*, în anuar „Suceava" VIII, Suceava, 1981, p. 126, 129 ; Vasile Gh. Miron și colab., *Din tezaurul documntar...*, p. 339 ; *Călători străini...*, VI, p. 27 ; VIII, p. 350.

505. Lucian Chițescu, *op. cit.*, în Cercetări arheologice. I, București, 1975, p. 245-248.

506. Mircea D. Matei, *Civilizația urbană...*, p. 159.

507. Eug. Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, II, p. 39 (am adoptat criteriul tipologic folosit în monografia — Baia).

508. Șt. S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orășenesc...*, în AIIA, XXV/II, 1988, p. 256 și urm.

509. I. Bogdan, *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*. București, 1895, p. 56 ; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359—1595)*, ed. C. Giurescu, București, 1916, p. 62, 67-68.

510. Gh. Diaconu, *op. cit.*, în SMIM, I, 1956, p. 268-283 ; Mircea D. Matei, *Civilizația urbană...*, p. 118-119, 159-160.

511. Eugen Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, I, p. 27.

512. *Călători străini...* V, p. 19.

513. *Ibidem*, IV, p. 346.

514. D. Ciurea, *op. cit.*, în AIIA, III, Iași, 1966, p. 199.

515. *Călători străini...* I, p. 137.

516. *D.R.H.*, A, Moldova, vol. II, București, 1976, p. 5-6.

517. *D.R.H.*, A, Moldova, vol. I, București, 1975, p. 392.

518. *D.R.H.*, A, Moldova, vol. II, p. 9-10, 60-61.

519. *Ibidem*, p. 10-11, 94.

520. N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 311 ; Vasile Gh. Miron și colab., *Suceava, file de istorie...*, p. 135.

521. *DIR*, A, Moldova, veac XVII, vol. IV, p. 426-427 ; Vasile Gh. Miron și colab., *Suceava, file de istorie...*, p. 309.

522. N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 319.

523. *D.R.H.*, A, Moldova, vol. II, p. 142-144.

524. *DIR*, A, Moldova veac XVI, vol. I, p. 278-279.

525. *Catalogul documentelor moldovenești*, Supliment, I, București, 1975, p. 84 ; Șt. S. Gorovei, *Note de istorie...*, în anuar „Suceava", X, 1983, p. 216-217.

526. *D.R.H.*, A, Moldova, XXI, București, 1971, p. 369-370 ; D. Ciurea, *op. cit.*, în AIIA, III, 1966, p. 197.

527. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, Secolul XVI*, București, 1979, p. 141.

528. Vasile Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 309.

529. *Ibideni*, p. 310-311.

530. Artur Gorovei, *op. cit.*, în „Junimea literară" nr. 3—4/1924, Cernăuți, 1924, p. 135-136.

531. *Ibidem*.

532. Vasile Gh. Miron și colab., *Din tezaurul documentar...*, p. 339.

533. N. Iorga, *Documente privitoare la familia...*, *I*, p. 570.

534. Vasile Gh. Miron, Adrian N. Pricop, *op. cit.*, în anuar „Suceava', VIII, 1981, p. 129-130.

535. N. Pentelescu, *op. cit.*, în MMS, nr. 1—2, 1965, p. 97.

536. Șt. Lemny, *op. cit.*, în „Cercetări istorice", Iași, 1974, p. 262-263.

537. Vasile Gh. Miron și colaboratorii, *Din tezaurul documentar...*, p. 374.

538. *Ibidem*, p. 339 ; *Catalogul documentelor moldovenești*, supliment I, București, 1975, p. 250.

539. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 141 ; N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, partea I și a II-a, București, 1899, p. 74-75.

540. Vasile Gh. Miron ș. a.,*op. cit.*, p. 325 și urm.

541. *Ibidem*, p. 358.

542. Andrei Pănoiu, *Arhitectura și sistematizarea rurală în jud. Mehedinți*, București, p. 124 ; Idem, *Din arhitectura lemnului*, București, 1977, p. 25-31.

543. Vasile Gh. Miron și colab., *Suceava, file de istorie...*, p. 425.

https://biblioteca-digitala.ro

544. C. Joja, *Sensuri și valori...*, p. 62 ; Idem, *Arhitectura românească în context european*, București, 1989, p. 16, 85 ; Grigore Ionescu, *Arhitectura românească. Tipologi...*, p. 26-27.

545. R. Popa, Monica Mărgineanu-Cîrstoiu, *op. cit.*, p. 34.

546. *Călători străini...*, VII, p. 389.

547. *Ibidem*, VIII, p. 165, 260.

548. Gh. Pătrașcu, *Arhitectura și tehnica populară*, București, 1984, p. 75-112.

549. N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, p. 348-358 ; Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, București, 1988, p. 108 și urm. ; Șerban Papacostea, *Geneza statului...*, p. 196 și urm. În epoca modernă Suceava, preluînd tradițiile vechi medievale păstrează șase „tîrguri anuale și unul de vite" (în ziua de după „Anul Nou", „în prima zi după Rusalii", „în ziua ortodoxului Sf. Pricopie" ; „în ziua ortodoxului Sf. Samuil", „în ziua ortodoxiei Sf. Cruci" ; „în ziua ortodoxului Sf. Dumitru" : v. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 605).

550. *Călători străini...* II, p. 155.

551. *Ibidem*, V, p. 240-241.

552. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 445.

553. *Ibidem*.

554. N. Pentelescu, *op. cit.*, în MMS, nr. 1—2, 1965, p. 97-98.

555. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 282.

556. *Ibidem*, p. 367.

557. Vezi nota 554 ; Vasile Gh. Miron ș. a.,*op. cit.*, p. 510.

558. Vasile Gh. Miron și colab., *Din tezaurul documentar...*, p. 269.

559. Idem, *Suceava, file de istorie...*, p. 408 și urm.

560. *Ibidem*, p. 442-443.

561. Gh. Sebestyen, *O pagină din istoria arhitecturii Românici. Renașterea*, București, 1987, p. 33.

562. Vasile Gh. Miron și colab., *Suceava, file de istorie...*, p. 425.

563. Mihai Șt. Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, Iași, 1988, p. 88-96.

564. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 410.

565. M. Costachescu, *Documente moldovenești...* II, p. 630-637.

566. P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele române*, în „Interpretări românești", București, 1947, p. 196.

567. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 248.

568. *Ibidem*, p. 282 ; *Catalogul documentelor moldovenești*, supliment I, București, 1975, p. 229.

569. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 296.

570. N. Iorga, *Scrisori de negustori*, București, 1925, p. 60-61.

571. Idem, *Istoria comerțului românesc*, II, București, 1925, p. 237-239.

572. Vasile Gh. Miron și colab., *Din tezaurul documentar...*, p. 129-130.

573. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 282.

574. *Ibidem*, p. 248.

575. Chiril Pistrui, *Tetraevanghelul de la Suceava* (manuscris slav 1529), în MMS, nr. 7—8, 1968, p. 442-444 ; D. Mioc, *Materiale din arhive străine*, în SMIM, VI, 1973, p. 337 ; *DIR*, A, Moldova, XVII/III, p. 101.

576. Filiala Arhivelor Statului, fond Primăria Suceava, nr. 21, 1856—1866, fila 154.

577. Vasile Gh. Miron. ș. a., *op. cit.*, p. 248.

578. *Ibidem*, p. 303.

579. Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979, p. 57-59.

580. Vasile Gh. Miron ș. a.,*op. cit.*, p. 431.

581. Filiala Arhivelor Statului, fond Primăria orașului Suceava, reg. 1/1785, f. 127 ; Eusebie Latiș, *Suceava — vechi și nou*, în „Arhitectura", nr. 4, 1973, p. 39.

582. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 248, 282, 303.

583. Virgil Antonescu, *Hanul Domnesc din Suceava*, în Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare, III, București, 1969, p. 99-121.

584. Gh. Pătrașcu, *op. cit.*, p. 112 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

585. Șt. Olteanu, C. Șerban, *op. cit.*, p. 63-64.
586. *SCIV*, VI, nr. 3—4, 1955, p. 776 (fig. 21).
587. *Șantierul arheologic Suceava*, în „Materiale", VII, p. 612, 614-615.
588. Mircea D. Matei, *Civilizația urbană...*, p. 139.
589. *Ibidem*, p. 90 (vezi nota 21).
590. Mircea D. Matei, *Studii de istorie orășenească...*, p. 87.
591. Șt. Olteanu, C. Șerban, *op. cit.*, p. 162.
592. C. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii...*, p. 86.
593. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 18.
594. Cf. Arhivele Statului București, „Documente istorice", VIII/204.
595. Gh. Sebestyén, *O pagină din istoria...*, p. 33 ; P. Niedermaier, op. cit., p.164
596. Hermann Fabini, *Turnuri de patricieni în Sibiu la sfîrșitul evului mediu*, în MIA, nr. 1, 1974, p. 49 (fig. 9 și 11).
597. Vasile Gh. Mioon și colab., *Suceava, file de istorie...*, p. 172.
598. *Călători străini...* II, p. 155.
599. N. Iorga, *Documente românești din arhivele...*, p. 23.
600. P. Niedermaier, *op. cit.*, p. 165.
601. *Călători străini...* V, p. 238-239.
602. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 262.
603. Mihai Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, 1988, p. 88 și urm.
604. Cristian Moisescu, *Târgoviște. Momente istorice și de artă*, București, 1979, p. 57.
605. *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, IV, p. 252-253.
606. C. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii...*, p. 16-17.
607. Hermann Fabini, *Sibiul gotic...*, p. 151.
608. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 235.
609. Vasile Gh. Miron, Adrian N. Pricop, *op. cit.*, în anuar „Suceava" VIII, 1981, p. 126.
610. *DIR*, A, Moldova, veac XVII, vol. IV, p. 461-463.
611. *Călători străini...* V, p. 238-241.
612. Vasile Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 431.
613. Șt. Lemny, *op. cit.*, în „Cercetări istorice", Iași, 1974, p. 262-263.
614. Vasile Demciuc, *Petru I Mușat*, București, 1988, p. 87 și urm. (autorul neglijează rezultatele săpăturilor arheologice de la Suceava mai ales în privința ridicării primelor construcții domnești, care vor reprezenta nucleul Curții domnești).
615. Mihai Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 616.
616. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I, Chișinău, 1961, p. 2.
617. *Călători străini... III*, p. 216.
618. Lucian Chițescu, *op. cit.*, în „Cercetări arheologice", I, p. 245-257 ; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 130-150.
619. Radu Popa, *O sobă cu cahle — oală din secolul al XIV-lea la Cuhna—Maramureș*, în SCIV, 24, 1973, 4, p. 671-679.
620. Idem, *O casă domnească în secolul al XV-lea lîngă Cetatea Sucevei*, în *SCIV*, 20, 1969, 1, p. 55-63.
621. Lucian Chițescu, *op. cit.*, în „Cercetări arheologice", I, p. 249.
622. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 111.
623. *SCIV*, t. VI, nr. 3—4, 1955, p. 769.
624. *Ibidem*.
625. Mircea D. Matei, *Civilizația urbană...*, p. 78-79.
626. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 17 ; Gh. Anghel, *Fortificații medievale de piatră din sec. XIII—XVI*, Cluj-Napoca, 1984, p. 153.
627. Mircea D. Matei, *Civilizația urbană...*, p. 79.
628. H. Rössler, *Deutsches Patriziat 1430 bis, 1740*, Ed. C. A. Staske, Limburg, 1968, p. 520 ; J. Bier, *Das alte Nürnberg in Anlage und Aufban*, Nürnberg, 1926, fig. 11, 12.

https://biblioteca-digitala.ro

629. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 138.
630. *Ibidem*, p. 116 (vezi nota 19).
631. *SCIV*, t. VI, nr. 3—4, 1955, p. 768-770 ; Paraschiva Batariuc, *Motive decorative în ceramica ornamentală din secolul al XVII-lea de la Curtea domnească din Suceava*, în anuar „Suceava", VIII, Suceava, 1981, p. 111.
632. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 116.
633. *Ibidem*, p. 140.
634. Mircea D. Matei, *Civilizația urbană...*, p. 80-81.
635. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 134, 139, 140-141.
636. *Ibidem*.
637. Corina Nicolescu, *Case, conace...*, p. 39, 70.
638. *SCIV*, t. VI, nr. 3—4, 1955, p. 772.
639. C. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei...*, p. 51 ; Mircea D. Matei, Al. Andronic, *Cetatea de scaun a Sucevei*, București, 1967, p. 30.
640. Mira Voitec-Dordea, *Reflexe gotice...*, p. 31.
641. E. Hurmuzachi, *Documente privitoare...*, XV/2, p. 1014.
642. Iulian Antonescu, *Curțile domnești de la Bacău*, în „Carpica" Bacău, 1969, p. 331-342 ; Eug. Neamțu, *Date istorice și arheologice cu privire la Curtea domnească de la Piatra Neamț*, în Memoria Antiquitatis, I, Piatra Neamț, 1969, p. 227-239 ; Al. Andronic, Eug. Neamțu, Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în Materiale, VIII, 1962, p. 89-90 ; Al. Andronic, Eug. Neamțu, Gh. Melinte, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Huși*, în R M, II, 1965, p. 456 și urm. ; Al. Andronic, *Iașii pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iași, 1986, p. 46 și urm.
643. N. Constantinescu, *Curtea de Argeș, 1200—1400. Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984 ; Panait I. Panait, Aristide Ștefănescu, *Muzeul Curtea Veche. Palatul voievodal*, București, 1973, p. 22 și urm. ; Cristian Moisescu, *op. cit.*, p. 39 și urm. ; Gabriel Mihăescu, Eugen Fruchter, *Curtea domnească din Târgoviște*, București, 1986.
644. N. Iorga, *Documente românești din arhivele... I*, p. 67-68.
645. *Ibidem*, p. 74-75.
646. E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria...*, XV/2, p. 1014, 1197.
647. *SCIV*, t VI, nr. 3—4, 1955, p. 770-771.
648. *Ibidem* ; *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, IX, p. 383 ; *SCIV*, t V, nr. 1—2, 1954, p. 293-296.
649. Paraschiva Batariuc, *op. cit.*, p. 112-120.
650. Radu Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 42-44.
651. Al. Andronic, *Iași, pînă la mijlocul sec. al XVII-lea...*, p. 69.
652. C. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei...*, p. 77 și urm.
653. Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI—XVII, găsită în Moldova*, în A. M. V, 1967, p. 291-292.
654. *Ibidem*.
655. *Ibidem*.
656. *Ibidem* ; *SCIV*, t VI, nr. 3—4, 1955, p. 770-771.
657. *SCIV*, t. VI, nr. 3—4, 1955, p. 770.
658. P. P. Panaitescu, *Călători poloni...*, p. 97.
659. Cristian Moisescu, *op. cit.*, p. 45.
660. *Călători străini...* V, p. 239-240.
661. Șt. Lemny, *op. cit.*, în Cercetări istorice, Iași, 1974, p. 262-263.
662. *Călători străini...*, V, p. 238-241.
663. Vasile Gh. Miron și colab., *Suceava file de istorie...*, p. 246.
664. Corina Nicolescu, *Case, conace...*, p. 81.
665. M. Guboglu, Mustafa Mehmet, *op. cit.*, I, p. 269.
666. Al. Andronic, *Iași, pînă la mijlocul sec. al XVII-lea...*, p. 64-66.
667. Francis Bacon, *Eseuri*, Torino, 1961, p. 229.
668. Șt. Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, 1988, p. 92, 94 ; Filiala Arhivelor Statului, fond Primăria Suceava D 3/1785, f. 64, 104.
669. Valeria Doboș-Boca, *Din trecutul Sucevei...*, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro

670. I. Zugrav, *Notă cu privire la data zidirii bisericii Sf. Ioan Botezătorul din Suceava*, în M.M.S., nr. 7—8, 1967, p. 544-545.
671. Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 149 și urm.
672. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 311.
673. W. Schmid, *Suczawa's...*, p. 94 ; E. Kozak, *Die Inschriften...*, p. 144 (nota 1).
674. I. Zugrav, *op. cit.*, în MMS, nr. 7—8, 1967, p. 545 ; P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, București, 1959, p. 76-77.
675. Cercetări arheologice inedite, efectuate de Mircea D. Matei și Emil I. Emandi.
676. Vasile Gh. Miron, Adrian N. Pricop, *op. cit.*, în anuar „Suceava", VII, 1981, p. 129.
677. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 796.
678. Simion Reli, *Din viața religioasă...*, p. 19-20.
679. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 511-513.
680. I. Zugrav, *Un tetraevangheliar manuscris slav de la biserica astăzi dispărută Curioasa Paraschiva din Suceava*, în MMS, nr. 9—10, 1964, p. 475-483.
681. V. Morariu, *Călăuza istorică a orașului Suceava*, Cernăuți, 1930, p. 34.
682. Vezi nota 676.
683. Vasile Gh. Miron, ș.a., *Suceava...*, p. 672-673.
684. *Călători străini...*, V, p. 25.
685. Idem, IV, p. 41.
686. *Ibidem*, p. 337.
687. Idem, V, p. 182.
688. *Ibidem*, p. 239.
689. *Ibidem*, p. 437.
690. Cf. *Diplomatarium italicum*, II, 1930, p. 411.
691. Cf. Revistă istorică, II, 1916, p. 121 ; Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, în anuar „Suceava", X, Suceava, 1983, p. 207.
692. *Călători străini...*, V, p. 239 ; VII, p. 48.
693. Vasile Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 431.
694. Gr. Goilav, *Biserici armene de prin țările române*, în RIAF, 12, 1911, p. 100.
695. Filiala Arhivelor Statului, fond Primăria Suceava, D 3/1785, f. 64.
696. *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, VI, p. 687 (fig. 5).
697. Filiala Arh. Statului, fond Primăria Suceava, D 21/1856, f. 14.
698. Cercetări inedite efectuate de Mircea D. Matei și Emil I. Emandi.
699. Cristian Moisescu, *op. cit.*, p. 58 (fig. 54).
700. Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna, *op. cit.*, în Cercetări arheologice V, 1982, p. 215-223.
701. Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, în Românii în istoria universală, III/1, Iași, 1988, p. 860 și urm.
702. *Călători străini...*, V, p. 239.
703. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 431 ; N. Pentelescu, *op. cit.*, în MMS, nr. 1—2, 1965, p. 96.
704. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 431 ; *SCIV*, t. V, nr. 1—2, 1954, p. 293.
705. *SCIV*, t. V, nr. 1—2, 1954, p. 290-296 ; *SCIV*, t. VI, nr. 3—4, 1955, p. 772.
706. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 158-164.
707. N. Iorga, *Documente privitoare la familia...*, I, p. 447 ; Vasile Gh. Miron și colab., *Din tezaurul documentar...*, p. 139-140 ; C. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevi...*, p. 16-17 (Fintina Domniei este identificată cu izvorul numit ulterior Șipot pe care l-au reamenajat austriecii).
708. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 164.
709. *Călători străini...*, V, p. 181.
710. *Ibidem*, p. 239-240.
711. Ion Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 37, 43, 45.
712. Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, în anuar, „Suceava", Suceava, 1983, p. 203 ; Pavel Blaj, *Un sigiliu inedit al orașului Suceava*, în anuar „Suceava", IX, 1982, p. 39-41.
713. *Călători străini...*, II, p. 227-28.

https://biblioteca-digitala.ro

714. *Ibidem*, V, p. 148.
715. *Ibidem*, p. 77.
716. *Ibidem*, IV, p. 337.
717. D. Ciurea, *Sigilii medievale ale oraşelor din Moldova*, în SCŞ, VII, fasc. 2, Iaşi, 1956, p. 161 (pl. I/3).
718. *Călători străini...*, II, p. 155.
719. C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe...*, p. 125.
720. J. Fleischer, *op. cit.*, în *J.B.L.M.*, Cernăuţi, 1900, p. 46.
721. Şt. Lemny, *op. cit.*, în Cercetări istorice, Iaşi, 1974, p. 260.
722. R. Theodorescu, *Un model artistic în vechea cultură românească: oraşul — reşedinţă domnească*, în R. I., nr. 5, t. 40, 1987, p. 240-241.
723. V. Drăguţ, *Miron Barnovschi ctitor în Suceava*, în MIA, nr. 1, 1974, p. 91-92 (probabil autorul face confuzia cu ctitoria lui Barbovschi, informaţie preluată din documentul din 13 decembrie 1784, privind delimitarea proprietăţilor din Suceava; v. R. Gassauer, *op. cit.*, în anuar „Liceul Ort. Or. Ştefan cel Mare", Suceava 1927, p. 27.
724. *Călători străini...*, IV, p. 336.
725. J. Fleischer, *op. cit.*, în *J.B.L.M.*, Cernăuţi, 1900, p. 48.
726. *Călători străini...*, VII, p. 91, 93, 101.
727. *Ibidem*, p. 389.
728. *Ibidem*, VIII, p. 181, 184.
729. Se indică greşit că biserica soborului este Sf. Gheorghe: v. *Călători străini...*, VIII, p. 184.
730. D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 81.
731. Grigore Ionescu, *Arhitectura românească. Tipologii...*, p. 109-124.
732. *Ibidem*, p. 30-45.
733. Mircea Voitec-Dordea, *Reflexe gotice...*, p. 36-88.
734. Gh. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, în BCMI, XVIII, Bucureşti, 1926, p. 14.
735. V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, Bucureşti, 1959, p. 290, 295.
736. Corina Nicolescu, *Începutul ceramicii monumentale în Modova*, în Omagiu lui George Oprescu, Bucureşti, 1961, p. 373-394; V. Drăguţ, *Ceramica monumentală din Moldova — operă de inspirată sinteză*, în MIA, nr. 1, 1976, p. 33-38.
737. Grigore Ionescu, *Arhitectură românească. Tipologii...*, p. 109-113.
738. V. Gh. Miron ş. a., *Suceava...*, p. 82.
739. R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400—1400)*, Bucureşti, 1976, p. 210-219; Horia Teodoru, *Contribuţii la studiul originii şi evoluţiei planului tricone în Moldova*, în BMI, 1979, p. 31-36.
740. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *O ctitorie din secolul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tulova*, în SCIA, 32, 1985, p. 3-13.
741. Al. Artimon, *Cîteva consideraţii istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XVI-lea descoperită la Volovăţ*, în SCIVA, 3, 1981, p. 383-405.
742. R. Theodorescu, *Implicaţii balcanice ale începuturilor Mitropoliei Moldovei. O ipoteză*, în Românii în istoria universală, III/1, Iaşi, 1988, p. 562-565.
743. R. Theodorescu, *Un mileniu...*, p. 219.
744. P. Năsturel, *op. cit.*, în Travaux et Mémoires, 8, Paris, 1981, p. 346-351.
745. Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, în Românii în istoria universală, III/1, Iaşi, 1988, p. 860-861; Ciprian Zaharia, *op. cit.*, p. 29-37.
746. P. Năsturel, *op. cit.*, în Travaux et Mémoires, 8, Paris, 1981, p. 346.
747. Şerban Papacostea, *Întemeierea Mitropoliei Moldovei: implicaţii central şi est — europene*, în Românii în istoria universală, III/1, 1988, p. 535.
748. V. Gh. Miron ş. a., *op. cit.*, p. 105-106.
749. Miron Costin, *Opere...*, Bucureşti, 1958, p. 232-233.
750. V. Gh. Miron ş. a., *op. cit.*, p. 82.
751. T. Balan, *Documente...*, II, p. 54-55; Al. Gonţa, *Domeniul feudal şi privilegiile mînăstirilor moldoveneşti în timpul lui Ştefan cel Mare*, în BOR, LXXV, 1957, nr. 5, p. 447-448.
752. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond Colecţia de documente, pachet VII, nr. 90, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

753. T. Balan, *op. cit.*, V, p. 116-117.
754. *Ibidem.*
755. *Ibidem.*
756. Erast Hostiuc, *op. cit.*, în „Candela", anul XXXIX, nr. 6—8, Cernăuți, 1928, p. 38-39.
757. R. Gassauer ,*op. cit.*, p. 36.
758. Filiala Arh. St. Suceava, fond Colecția de documente, pachet VI/87.
759. Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile din veacurile al XVII-lea...*, p. 82-83.
760. Erast Hostiuc, *op. cit.*, în „Candela", nr. 6—8, Cernăuți, 1928, p. 24, Eug. Kozak, *op. cit.*, p. 147-150.
761. P. Năsturel, *Recenziile la inscripțiile m-rii lui Iațco din Suceava*, în Romanoslavica, V, istorie, 1972, p. 200-201 ; I. Zugravu, *Vechi pietre funerare din Suceava*, în MMS, nr. 3—4, 1968, p. 181-194.
762. Șt. Olteanu, *Inscripția de pe piatra de mormînt de la M-rea lui Iațco din Suceava*, în SMIM, I, 1956, p. 367-372.
763. Eug. Kozak, *op. cit.*, p. 346 ; P. S. Năsturel, *op. cit.*, în Romanoslavica, V, istorie, 1972, p. 220-201.
764. Mircea D. Matei, Al. Rădulescu, Al. Artimon, *op. cit.*, în SCIV, 20, 1969, 4, p. 541-565 ; Mircea D. Matei, *Civilizația urbană...*, p. 59 și urm.
765. P. S. Năsturel, *D'un document byzantin de 1395 et de quelques monasteres roumains*, în „Travaux et mémoires de Centre de Recherche D'Histoire et Civilisation de Byzance", 8, Paris, 1981, p. 345-351.
766. *D.R.H.*, A, Moldova, vol. I, București, 1975, p. 13, 15, 17, 18, 27, 39.
767. M. D. Matei, Al. Rădulescu, Al. Artimon, *Bisericile de piatră de la Sf. Dumitru din Suceava*, în SCIV, 4, 1969, 20, p. 541-563.
768. Cristian Moisescu, *Biserica Mănăstirii Săraca — secolul al XIV-lea din Șemlacul Mic (jud. Timiș)*, în MIA, nr. 2, 1989, p. 66-71.
768 bis. Eug. Greceanu, *Un tip singular al arhitecturii feudale românești: biserica Adormirea Maicii Domnului din Lipova, jud. Arad*, în „Muzeul Național", III, București, 1976, p. 279-289.
769. Grigore Ureche, *Letopisețul...*, Ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 68-71.
770. Șt. S. Gorovei, *Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, I, (Recenzie)*, în AIIA, XIII, Iași, 1976, p. 390.
771. Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 130.
772. *DRH*, A, Moldova, I, București, 1975, p. 22-23.
773. I. Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 37 ; V. Gh. Mîron ș. a., *Suceava...*, p. 129.
774. *DRH*, A, Moldova, I, București, 1975, p. 23-25, 348, 349 ; II, p. 135, 232, 337 ; III, p. 53-58, 511.
775. C. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii...*, p. 21.
776. *Ibidem.*
777. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale...*, p. 309 ; Vasile Drăguț, *op. cit.*, în MIA, nr. 1, 1976, p. 38.
778. C. Nicolescu, *Începutul ceramicii monumentale în Moldova*, în Omagiu lui George Oprescu, București, 1961, p. 385-386.
779. *Cronicile slavo-române din secolul XV—XVI...*, Ed. P. P. Panaitescu, p. 162-163 ; Eug. Kozak, *op. cit.*, p. 134.
780. C. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei...*, p. 19.
781. V. Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 511-513 ; Simion Reli, *op. cit.*, în Închinarea lui N. Iorga, Cluj, 1931, p. 360-371.
782. Isidor Onciu. *Biserica Mirăuților*, în „Candela", nr. 10, 1892, p. 603-612.
783. Valerian Doboș-Boca, *Din trecutul Sucevei...*, p. 91.
784. M. Șesan, *Biserica Mirăuților*, în MMS, oct.-dec., 1957, p. 863 ; Simion Reli, *În jurul unei vechi catedrale a Mitropoliei din Suceava*, București, 1941, p. 10-11.
785. Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile din veacurile al XVII-lea...*, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro

786. N. Grigoraș, I. Caproșu, *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova*, București, 1968, p. 30 ; Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile din veacurile al XVII-lea...*, p. 113.

787. Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *op. cit.*, în Cercetări arheologice, V, București, 1982, p. 215-224.

788. *Ibidem*, p. 216.

789. *Ibidem*, p. 219.

790. R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident. La începuturile culturii medievale românești*, București, 1974, p. 271 și urm.

791. Idem, *Implicații balcanice ale începuturilor Mitropoliei Moldovei. O ipoteză*, în Românii în istoria universală. III/1, Iași, 1988, p. 562-565.

792. Ciprian Zaharia, *Iosif Mușat...*, p. 98-110.

793. I. Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 38-39.

794. Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517—1527)*, București, 1972, p. 66-67.

795. *Ibidem*, p. 56.

796. M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1943, p. 549, 557.

797. *Cronicile slavo-române...*, Ed. P. P. Panaitescu. p. 162-163.

798. Sorin Ulea, *Datarea frescelor bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava*, în SCIA, XIII, 1966, 2, p. 207 și urm.

799. I. Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 43.

800. Gr. Ureche, *Letopisețul...*, Ed. P. P. Panaitescu, ediția aII-a, București, 1958, p. 166.

801. I. Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 58.

802. C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*. București, 1888, p. 20-23 ; *DRH*, A, Moldova, vol. XIX, București, 1969, p. 166, 236, 250 ; vol. XXI, (1971), p. 4, 79, 132, 419, 452, 457 ; V. Gh. Miron, ș. a., *Suceava...*, p. 128, 186, 460.

803. Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei. O sămă de cuvinte*. Ed. Iorgu Iordan, București, 1959, p. 96-97 ; S. Fl. Marian, *Sfintul Ioan cel Nou de la Suceava*, București, 1895, p. 96, 170-171.

804. I. Zugravu, *Biserica Sf. Gheorghe de la mînăstirea Sf. Ioan din Suceava*, în MMS, nr. 5—7, 1957, p. 473-479 ; Idem, *Două pomelnice ale bisercii Sf. Gheorghe din Suceava*, în MMS, nr. 1—2. 1960, p. 32-48.

805. S. Fl. Marian, *Sfintul Ioan cel Nou...*, p. 176-177 ; Simion Reli, *Alaiul militar la repatrierea moaștelor Sfîntului mare mucenic Ioan cel Nou din Galiția, la Suceava în 1783*, Cernăuți, 1937, p. 7-9.

806. Gh. Balș, *Introducerea pridvorului în planul bisericilor moldovenești*, în Analele Acad. Române, Mem. Sect. Istorie, seria III, t. XI, 1931, p. 47 ; I. Caproșu, *Vechea catedrală...*. p. 46.

807. S. Reli, *op. cit.*, în „Candela", anul XLII, Cernăuți, 1931, p. 22-23.

808. Dimitrie Dan, *Biserica Sf. Gheorghe din Succava*, în B.M.I., III, 1910, p. 136-138.

809. I. Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 47.

810. Sorin Ulea, *Datarea frescelor bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava*, în SCIA, XIII. 1966, nr. 2, p. 212 și urm.

811. Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul...*, p. 242.

812. *Ibidem*.

813. Gh. Sebestyén, *O pagină din istoria...*, p. 88 și urm.

814. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale...*, p. 675.

815. *Ibidem*.

816. I. Zugravu, *op. cit.*, în MMS, nr. 1—2, 1960, p. 43.

817. Gh. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 154.

818. C. Nicolescu, *Începutul ceramicii monumentatle din Moldova*, în Omagiu lui G. Oprescu, 1961, p. 391.

819. Emil I. Emandi, *Muzeul de istoric din Suceava*, București, 1985, p. 206.

https://biblioteca-digitala.ro

820. V. Grecu, *Din frumusețile vechilor noastre biserici*, în „Glasul Bucovinei", an VII, Cernăuți, 1926, p. 6-7.
821. Sorin Ulea, *op. cit.*, în SCIA, XIII. 1966, nr. 2, p. 207, 218-219.
822. Idem, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, în SCIA, IX, 1963, nr. 1, p. 86-88.
823. *Călători străini...*, V, p. 77.
824. I. Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 70-75.
825. *Ibidem*, p. 84-86 ; I. D. Ștefănescu, *Arta feudală în țările române*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara. 1981, p. 200-201.
826. Gh. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea...*, p. 50.
827. M. D. Matei, Al. Rădulescu, Al. Artimon, *op. cit.*, în SCIV, 4, 1969, 20, p. 556-563 ; Vasile Gh .Miron și colab., *Suceava, file de istorie...*, p. 160-162.
828. Gr. Ureche, *Letopisețul...*, Ed. P. P. Panaitescu, p. 94.
829. M. D. Matei, Al. Rădulescu. Al. Artimon, *op. cit.*, în SCIV, 4, 1969, 20, p. 549-550.
830. Al. Artimon Al. Rădulescu, *Necropola medievală de la Sf. Dumitru din Suceava (sec. XV—XVIII)*, în anuar „Suceava", VIII, Suceava, 1981, p. 97-98.
831. Vasile Gh .Miron și colab., *Din tezaurul documentar...*, p. 393.
832. Idem, *Suceava...*, p. 400-401.
833. *Ibidem*, p. 400-402, 407-408, 413, 439, 442-443, 445-446. 510-511, 554.
834. *Ibidem*, p. 407.
835. *Ibidem*, p. 412.
836. N. Pentelescu, *op. cit.*, în MMS, nr. 1—2, 1965, p. 95 ; Vasile Gh. Miron și colab., *Suceava...*, p. 517.
837. Doboș, Valerian-Boca, *Din trecutul Sucevei...*, p. 99 ; N. Grămadă, *op. cit.*, în MMS, nr. 10—12, 1957, p. 881.
838. *Ibidem*.
839. *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 193.
840. Gh. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 46 și urm.
841. *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 194.
842. Gh. Sebestyén, *O pagină din istoria arhitecturii...*, p. 72.
843. V. Vătășianu, *Studii de artă veche românească și universală*, București, 1987, p. 62, 101.
844. Gh. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea...*, p. 49-50.
845. *Ibidem*, p. 46.
846. *Pictura murală din Moldova (sec. XV—XVI)*, București, 1982, p. 57.
847. W. Podlacho, Gr. Nandriș, *Umanismul picturii murale postbizantine*, București, 1985, p. 88 și urm. ; Paul Henry, *Monumentele din Moldova de Nord*, București, 1984, p. 134 și urm.
848. I. D. Ștefănescu, *Arta feudală...*, p. 211.
849. *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 197.
850. Gh. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea...*, p. 50.
851. *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, VI, 1959, p. 687 (fig. 5).
852. Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în BCMI, XVIII, 1925, p. 14, 189.
853. Cf. J. Lehder, *Der byzantinisch — gotische Wolbungsban in der Moldau von 15—17 Jahrbundert*, Viena, 1947 (teză de doctorat).
854. V. Vătășianu, *Bolțile moldovenești. Originea și evoluția lor istorică*, în AIIN, Cluj, 1928/1930, p. 415 și urm.
855. V. Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1979, p. 164.
856. E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la...*, XV/I, p. 400.
857. *Pictura murală din Moldova*, București, 1982, p. 27.
858. Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească...*, p. 106.
859. V. Drăguț, *Arta gotică...*, p. 326.
860. Gh. Diaconu, *op. cit.*, în Materiale, VI, 1959, p. 914-915.
861. Mira Voitec-Dordea, *Reflexe gotice...*, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro

862. Gh. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 318. Mira Voitec-Dordea, *Reflexe gotice...*, p. 72-73.
863. Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 216.
864. Mira Voitec-Dordea, *Reflexe gotice...*, p. 67, 69.
865. *Ibidem*, p. 85.
866. E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la...*, II/3, p. 15, 29.
867. *Călători străini...*, I, p. 137.
868. Cristian Moisescu, *Procedee, tehnici, materiale și creșteri, construcțori români, în evul mediu*, în MIA, nr. I, 1985, p. 28.
869. Al. Lepădatu, *Ioan, zidarul lui Petru-Vodă Rareș*, în BCMI, 1912, p. 83-86.
870. V. Vătășianu, *Studii de artă veche...*, p. 44.
871. Gr Ionescu, *Arhitectura românească. Tipologii...*, p. 30-45.
872. Eug. Kozak, *Die Inschriften...*, p. 142.
873. Gh. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 110.
874. D. Ciurea, *op. cit.*, în AIIA. III, Iași, 1960, p. 197.
875. Vasile Gh. Miron și colab., *Suceava, file de istorie...*, p. 155.
876. *Ibidem*, p. 218.
877. Cercetări inedite efectuate de Adrian Bătrîna și Emil I. Emandi.
878. Vasile Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 491.
879. Valerian Doboș-Boca, *Din trecutul Sucevei...*, p. 101.
880. Gh. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 110.
881. *DIR*, A, Moldova, veac XVI, vol. I, p. 278-279; I. Zugrav, *Biserica Sf. Înviere din Suceava*, în MMS, nr. 3—4, 1962, p. 209-212.
882. Vezi nota 880.
883. *DIR*, A, Moldova, veac XVI, vol. IV, p. 215.
884. Gh. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 55 și urm.
885. Cercetări (inedite) efectuate de Adrian Bătrîna.
886. Emil Turdeanu, *Tetraevanghelele visternicului Mateiaș*, în „Buletinul Bibliotecii române", vol .I, Freiburg, 1953, p. 59-62; Șt. S. Gorovei, *Addenda et corrigenda*, în AIIA, XVI, Iași, 1979, p. 537-538; *Ibidem*, în AIIA, XVIII, Iași, 1981, p. 687.
887. I. Zugrav, *Vechi pietre funerare la Suceava*, în MMS, nr. 3—4, 1969, p. 181-194; Gh. Balș, *Pietre uitate*, în volumul *„Închinare lui N. Iorga"*, Cluj, 1931, p. 24-27.
888. Vasile Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 429.
889. Valerian Doboș-Boca, *Din trecutul Sucevei...*, p. 101-102; Anipodist Daschevici, *Ceva din trecutul orașului Suceava*, Suceava, 1899, p. 11.
890. *Călători străini...*, vol. IV, p. 346.
891. H. Dj Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române*, în ARMSI, III, t: XVII, 1936, p. 30.
892. P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava*, în RIR, IV, 1934, p. 50 și urm.
893. *DRH*, A, Moldova, vol. I, p. 21-22.
894. H. Dj Siruni, *Bisericile armene din țările române*, în „Arhiva românească", V, 1940, p. 180-181.
895. J. Polek, *Das armenische Kloster Zamka bei Suczawa in der Bukowina*, în J.B.L.M., Cernăuți, 1901, p. 54-70.
896. N. Constantinescu, *Precizări în legătură cu data construirii mînăstirii armenești Zamca din Suceava*, în SCIA, VIII, 1961, nr. 2, p. 366 și urm.
897. Leon Șimanschi, *Mînăstirea Zamca*, București, 1967, p. 8.
898. Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, în anuar „Suceava", X, Suceava, 1983, p. 214.
899. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 374.
900. *Ibidem*, p. 347.
901. *Ibidem*, p. 316, 326, 347.
902. *Ibidem*, p. 326.
903. *Ibidem*, p. 347.

https://biblioteca-digitala.ro

904. L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 9.
905. *Ibidem.*
906. Vasile Gh. Miron ş. a., *op. cit.*, p. 350.
907. *Ibidem*, p. 351. *Călători străini...*, VIII, p. 118.
908. Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii româneşti*, Bucureşti, 1937. p. 74-93.
909. Idem, *Arhitectura românească. Tipologii...*, p. 110.
910. Dan Bădărău, I. Caproşu, *Iaşii vechilor ziditi*, Iaşi, 1974. p. 136 şi urm.
911. Gh. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1928, p. 171.
912. Leon Şimanschi, *op. cit.*, p. 15.
913. N. Constantinescu, *op. cit.*, în SCIA, VIII, 1961, nr. 2, p. 364.
914. Leon Şimanschi, *op. cit.*, p. 20.
915. Gh. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1933, p. 449.
916. Gr. Foit, *Monumente de cultură armenească medievală din Suceava*, în Aspecte ale civilizaţiei româneşti în secolele XIII—XVII (red. coord. Emil I. Emandi), Suceava, 1986, p. 114.
917. *Ibidem.*
918. N. Constantinescu, *op. cit.*, în SCIA, VIII, 1961,nr. 2, p. 328.
919. *Ibidem*, p. 368.
920. Leon Şimanschi, *op. cit.*, p. 31.
921. Gr. Goilav, *Bisericile armene de prin ţările române*, în RIAF, XII, 1911, p. 101-102; Z. Baranian, *Biserici armene, monumente de artă din Moldova*, în BOR, LXXXVII, 1969, p. 1222.
922. D. Dan, *Armenii orientali în Bucovina*, în „Candela", X, 1891, p. 399-400.
923. Gh. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea...*, p. 176.
924. Gr. Foit, *Monumente de cultură armeană...*, p. 115.
925. *Ibidem.*
926. Vasile Gh. Miron ş. a., *Suceava...*, p. 170.
927. *Ibidem*, p. 174.
928. Gr. Foit, *Monumente de cultură...*, p. 112.
929. *Ibidem*, p. 115.
930. Gr. Goilav, *op. cit.*, în RIAF, 12, 1911, p. 100.
931. Gr. Foit, *Monumente de cultură...*, p. 115.
932. Vezi nota nr. 930; Gr. Foit, *Monumente de cultură...*, p. 115.
933. Gh. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea...*, p. 47 şi urm.
934. Gr. Goilav, *Bisericile armene...*, p. 105.
935. Vezi nota 933.
936. Gr. Foit, *Monumente de cultură...*, p. 116.
937. Gh. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea...*, p. 49.
938. *Ibidem.*
939. Gr. Foit, *Monumente de cultură...*, p. 116.
940. Valerian Doboş-Boca, *Din trecutul Sucevei...*, p. 113.
941. Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1982, p. 306; *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 586-587.
942. Şt. M. Ceauşu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, vol. XXV/1, Iaşi, 1988, p. 88-96; Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond ORPOT, D. 21/1856.
943. Gh. Curinschi, *Centrele istorice ale oraşelor*, Bucureşti, 1967, p. 202.
944. *Şantierul arheologic Suceava*, în Materiale, VI, p. 688-689.
945. Gr. Goilav, *op. cit.*, în RIAF, nr. 12, 1911, p. 100.
946. *Şantierul Suceava*, în SCIV, VI, 1955, nr. 3—4, p. 777-779; *Şantierul arheologic Suceava*, în Materiale, VI, 1959, p. 687.
947. *DRII*, A, Moldova, vol. II, p. 142-144.
948. Gh. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii vechi*, Bucureşti, 1972, p. 29; I. Zugrav, *Două pomelnice ale bisericii Sf. Gheorghe — Suceava*, în MMS, nr. 1—2, 1960, p. 38; Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 216.
949. D. Mioc, *Materiale din arhive străine*, în SMIM, VI, 1973, p. 337.
950. Vasile Gh. Miron ş. a., *op. cit.*, p. 342.

https://biblioteca-digitala.ro

951. Gh. Mihăilă, *Istoriografia română veche...*, în Romanoslavica, XV, București, 1967, p. 162.
952. Gr. Arbore, *Cetatea ideală*, București, 1978, p. 28-61.
953. Gh. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea...*, p. 139-140.
954. Leon Șimanschi, *op. cit.*, p. 16-17.
955. I. Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 42.
956. Ilarie Teodoru, *Porțile Sucevei*, în BCMI, XXXVIII, 1945, p. 11.
957. I. Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 53.
958. Horia Teodoru, *op. cit.*, în BCMI, XXXVIII, 1945, p. 10-11.
959. I. Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 57.
960. Rosario Assunto, *Scrieri despre artă. Orașul lui Amfion și orașul lui Prometeu*, București, 1988, p. 54.
961. *Călători străini...*, VI, p. 97.
962. Simion Reli, *op. cit.*, în „Închinare lui N. Iorga", Cluj, 1931, p. 360-371.
963. *SCIV*, anul VI, 1955, nr. 3—4, p. 778; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 213.
964. Filiala Arhivelor Statului, fond Primăria orașului Suceava, reg. nr. 1/1785, f. 71 (nr. casei 434).
965. *SCIV*, anul VI, 1955, nr. 3—4, p. 777-779.
966. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun...*, p. 98-99.
967. *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, VI, 1959, p. 687 (fig. 5).
968. Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 260-261.
969. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/1, Iași, 1910, p. 197-198; Academia Română, Colecția de documente, VIII/204; Vasile Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 280.
970. Eug. Pavlescu, *Economia breslelor din Moldova*, București, 1939, p. 503-513.
971. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 328.
972. Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, în AIIA, vol. XXV/1, Iași, 1988, p. 256.
973. I. Zugrav, *Un Tetraevanghel manuscris slav de la biserica astăzi dispărută Cuvioasa Paraschiva din Suceava*, în MMS, nr. 9—10, 1964, p. 475-483.
974. *Ibidem.*
975. *Ion Neculce, Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, Ed. Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 329-330.
976. *SCIV*, VI, 1955, nr. 3—4, p. 779.
977. R. Gassauer, N. Turtureanu, *Muzeul orașului Suceava*, în anuar „Liceul Ștefan cel Mare" Suceava, 1924/1925, p. 28; I. Zugrav, *op. cit.*, în MMS, nr. 9—10, 1964, p. 477.
978. Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond ORPOT, nr. 21/1856, f. 12.
979. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 512.
980. Filiala Arhivelor Statului, fond Primăria Suceava, D. nr. 9/1907, f. 132.
981. Șt. S. Gorovei, *Addenda et corrigenda, În jurul lui Teodosie Barbovschi*, în AIIA, t. XVI, 1979, p. 546-548.
982. Chiril Pistrui, *Tetraevanghelul de la Suceava (manuscris slav, 1529)*, în MMS, nr. 7—8, 1968, p. 442-444.
983. Șt. S. Gorovei, *Note și îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei*, în MMS, nr. 1—2, 1980, p. 81-83.
984. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 516-517.
985. Simion Reli, *op. cit.*, în „Închinare lui N. Iorga", Cluj, 1931, p. 362, 366.
986. Simion Reli, *Din viața religioasă și bisericească a Sucevei în secolele XVIII—XIX*, în „Candela", anul XLII, Cernăuți, 1931, p. 28.
987. N. Grămadă, *op. cit.*, în MMS, nr. 10—12, p. 875-877.
988. R. Gassauer, *op. cit.*, în anuar „Liceul Ștefan cel Mare', Suceava, 1927, p. 27.
989. Eug. Kozak, *Die Inschriften...*, p. 153.
990. V. Drăguț, *Miron Barnovschi ctitor în Suceava*, în MIA, nr. 1, 1974, p. 92.
991. R. Gassauer, *op. cit.*, în anuar „Liceul Ștefan cel Mare", Suceava, 1927, p. 26-27; I. Zugrav, *op. cit.*, în MMS, nr. 9—10, 1960, p. 477.

https://biblioteca-digitala.ro

992. Informație de la Gr. Foit, fostul director al Muzeului de Istorie din Suceava.
993. D. Mioc, *op. cit.*, în SMIM, VI, 1973, p. 337.
994. *DIR*, A, Moldova, veac XVII, vol. III, p. 101-102.
995. *DRH*, A, Moldova, vol. XXI, p. 561-562.
996. Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 65.
997. P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei*, vol. I, București, 1959, p. 7; Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 202; Idem, *Cartea veche românească în Bihor*, Oradea, 1977, p. 51-53.
998. N. Grămadă, *op. cit.*, în MMS, nr. 10—12, 1957, p. 868-883.
999. N. Iorga, *Documente privitoare la familia...*, I, p. 583.
1000. Vasile Gh. Miron, ș. a., *Suceava...*, p. 342.
1001. Filiala Arhivelor Statului, fond ORPOT, D 3/1785, f. 45; N. Grămadă, *op. cit.*, în MMS, nr. 10—12, 1957, p. 876.
1002. Gh. Mihăilă, *Cultura și literatura română veche în context european*, București, 1969, p. 394; Idem, *op. cit.*, în Romanoslavica, XV, 1967, p. 162; L. Demeny, *op. cit.*, în SMIM, VI, 1973, p. 442-443.
1003. Catalogul documentelor moldovenești, vol. V, București, 1976, p. 269.
1004. N. Grămadă, *op. cit.*, în MMS, nr. 10—12, 1957, p. 876; Filiala Arhivelor Statului Suceava, fond ORPOT, D. 3/1785, f. 42.
1005. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 586.
1006. *Ibidem*.
1007. I. Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 42.
1008. Damian P. Bogdan, *Paleografie româno-slavă*, București, 1978, p. 216.
1009. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 586.
1010. *DRH*, A, Moldova, vol. II, p. 142-144; Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 126.
1011. Paul Mihailovici, *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia (1468—1866) Cărți și manuscrise românești la Muntele Athos*, Chișinău, 1933, p. 104-105.
1012. Gabriel Strempel, *Catalogul manuscriselor românești de la B.A.R.*, vol. I, București, 1978, p. 218-219.
1013. Erast Costea, *Mănăstirea Sf. Ilie*, Cernăuți, 1940, p. 163-168.
1014. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 587.
1015. Miron Costin, *Opere...*, București, 1958, p. 83-88.
1016. *SCIV*, anul IV, 1953, nr. 1—2, p. 354-356.
1017. Gr. Goilav, *op. cit.*, în RIAF, nr. 12, 1911, p. 100; Dan Dimitrie, *Armenii orientali în Bucovina*, în „Candela", X, Cernăuți, 1891, p. 399-400.
1018. N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic...*, p. 810; Gr. Foit, *op. cit.*, în Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII, Suceava, 1986, p. 115.
1019. V. Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 431.
1020. *Călători străini...*, VI, p. 99-100; G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, 1608—1665, București, 1965, p. 165.
1021. *Călători străini...*, V, p. 25.
1022. *Ibidem*, IV, p. 41.
1023. *Ibidem*, p. 337.
1024. *Ibidem*, V, p. 6.
1025. *Ibidem*, p. 25.
1026. *Ibidem*, p. 181.
1027. *Ibidem*, p. 239.
1028. *Ibidem*, VII, p. 92.
1029. *Ibidem*, V, p. 181.
1030. *SCIV*, V, 1954, nr. 1—2, p. 238, 299, fig. 33; *Șantierul arheologic de la Suceava*, în Materiale, VI, 1959, p. 687, fig. 6.
1031. J. Fleischer, *Zur Geschichte der Stadt Suczawa*, în JBLM, Cernăuți, 1900, p. 41-48.
1032. *Călători străini...*, V, 1, 181-182.
1033. J. Fleischer, *op. cit.*, în JBLM, Cernăuți, 1900, p. 45.
1034. *Ibidem*.
1035. *Ibidem*.
1036. *Călători străini...*, IV, p. 337.

https://biblioteca-digitala.ro

1037. *Şantierul arheologic de la Suceava*, în Materiale, VI, 1959, p. 687.
1038. *Călători străini...*, V, p. 181.
1039. *Şantierul arheologic de la Suceava*, în Materiale, VI, p. 689.
1040. Gh. Diaconu, *Contribuţii la cunoaşterea culturii medievale de la Suceava în veacurile XV—XVI*, în Materiale, VI, 1959, p. 914-923.
1041. *Ibidem*, p. 689.
1042. *Călători străini...*, V, p. 25.
1043. *Şantierul arheologic de la Suceava*, în Materiale, VI, p. 689.
1044. *Călători străini...*, IV, p. 41, 337 ; V, p. 6, 25, 181, 239.
1045. *Ibidem*, V, p. 437, 463, 508 ; VII, p. 84, 92, 101, 137, 217.
1046. *Călători străini...*, V, p. 239.
1047. Vezi nota 1031.
1048. *Călători străini...*, V, p. 25.
1049. *Şantierul arheologic de la Suceava*, în Materiale, VI, p. 689.
1050. Vezi nota 1031.
1051. *Călători străini...*, V, p. 437 ; C. Şerban, *Asediul Sucevei în anul 1653*, în anuar „Suceava", 1983, p. 235-245.
1052. *Călători străini...*, V, p. 508.
1053. *Ibidem*, VII, p. 137, 217.
1054. *Ibidem*, p. 101.
1055. *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI*, Ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 33.
1056. Radu Manolescu, *Cultura orăşenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 58-63.
1057. Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, în anuar „Suceava", X, Suceava, 1983, p. 209-217.
1058. Idem, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, Iaşi, 1988, p. 258.
1059. R. Manolescu, *op. cit.*, în Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare, Bucureşti, 1964, p. 80.
1060. Al. Andronic, *Iaşi pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iaşi, 1986, p. 65.
1061. Pentru aceste date vezi Hermann Fabini, *Sibiul gotic...*, p. 159.
1062. Veniamin Ciobanu, *La graniţa a trei imperii*, Iaşi, 1985, p. 37-39.
1063. M. Şt. Ceauşu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/1, 1988, p. 76.
1064. V. Gh. Miron şi colab., *Din tezaurul documentar...*, p. 566.
1065. Fr. Reindl, *Erinnerungen aus Suczawa*, Stuttgart, 1977, p. 7.
1066. Stela Mărieş, *Supuşii străini din Moldova în perioada 1781—1862*, Iaşi, 1985, p. 148.
1067. Filiala Arh. St. Suceava, Colecţia de doc. XIII/70, anul 1874—1878.
1068. *Ibidem*, fond Primăria Suceava, D. 14/1921.
1069. *Ibidem*, D. 3/1950.
1070. Centrul de proiectare Suceava (1983) : *Un sfert de veac de activitate*, p. 3.
1071. N. Popp, I. Iosep, D. Paulencu, *Judeţul Suceava*, Bucureşti, 1973, p. 7.
1072. Vezi nota 1070.
1073. Filiala Arh. St. Suceava, colecţia foto ; Emil I. Emandi, colecţie personală.
1074. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 6/1856—1863.
1075. M. Şt. Ceauşu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, XXV/I, 1988, p. 88-96.
1076. Emil I. Emandi, *Aspecte fundamentale de geodemografie în nordul Moldovei (sec. IX—XX)*, referat doctorat (lucrare în mss. — recensămîntul din 1808 este inedit).
1077. V. Gh. Miron, ş. a., *Suceava...*, p. 581.
1078. N. Pentelescu, *op. cit.*, în MMS, 1—2, 1965, p. 96-97.
1079. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 11/1811, 5/1840, 6/1856—1863.
1080. V. Gh. Miron ş. a., *Suceava...*, p. 666-668 ; Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 28/1856—1864.
1081. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 18/1853.
1082. *Ibidem*, D. 15/1811, 34/1817, 9/1824, 20/1832, 15/1850, 32/1871, 38/1878.
1083. *Ibidem*, D. 9/1824.

https://biblioteca-digitala.ro

1084. *Ibidem*, Colecția de documente XIII/70 1874—1878.
1085. *Ibidem*, fond Primăria Suceava, D. 12/1857—1868.
1086. *Ibidem*, Colecția de documente XIII/70 1874—1878.
1087. *Ibidem*, fond ORPOT, nr. 21/1856—1866.
1088. *Ibidem*, fond Primăria Suceava, D. 14/1921.
1089. Fr. Reindl, *op. cit.*, p. 46.
1090. Rudolf Wagner, *Die Reisetagbüchen des österreichischen Kaisers Franz I in die Bukowina (1817 und 1823)*, München, 1979, p. 47-53.
1091. V. Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 698, 702, 714.
1092. Filiala Arh. St. Suceava, fond Judecătoria mixtă Suceava, D. 13/1891, f. 1.
1093. *Ibidem*, fond Primăria Suceava, D. 9/1907, f. 192.
1094. *Ibidem*, fond Primăria Suceava, reg. nr. 1/1785, f. 1—148.
1095. *Ibidem*, D. 21/1856—1866.
1096. *Ibidem*, D. 5/1869.
1097. *Ibidem*, D. 12/1857—1868.
1098. *Ibidem*, D. 14/1921.
1099. *Ibidem*, reg. nr. 1/1785, f. 1—148, și nr. 2/1785, f. 1—120.
1100. *Ibidm*, D. 6/1856—1863; 5/1871, f. 76; 5/1847; Vasile Gh. Miron și colab., *Suceava...*, p. 598.
1101. Vasile Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 642, 647.
1102. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 5/1840.
1103. *Ibidem*, D. 23/1856—1864.
1104. Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 668.
1105. Pentru centrele istorice și arhitectura acestora, vezi revista MIA, nr. 2, 1980, dedicat în exclusivitate acestor probleme.
1106. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, dosar 21/1856—1866; Mihai Șt. Ceaușu, Emil I. Emandi, *op. cit.*, în AIIA, vol. XXV/1, Iași, 1988, p. 85-95.
1107. C. Joja, *Actualitatea tradiției...*, p. 89-102; Idem, *Arhitectura românească în context european*, București, 1989, p. 6-21.
1108. Vasile Gh. Miron ș. a., *Suceava...*, p. 503.
1109. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 14/1854; 23/1856; 30/1862; 25/1866; 41/1872; 36/1885; 46/1892.
1110. Schița de sistematizare întocmită de Eusebie Latiș, Teodor Buliga, Anatolie Petruc, Kușnîruc Artur, Florin Duda, Gh. Semian și C. Rabiniuc.
1111. Vasile Gh. Miron ș. a.,*op. cit.*, p. 604; Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 23/1856—1864; 11/1853.
1112. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 40/1865; 5/1871, f. 80.
1113. R. Wagner, *Die Reistegebücher...*, p. 50; Fr. Reindl, *op. cit.*, p. 42; Emil I. Emandi, V. Cucu, Șt. Ceaușu, *Suceava — ghid de oraș*, București, 1989, p. 65-66.
1114. Vasile Gh. Miron, ș. a., *Din tezaurul documentar...*, p. 129-130.
1115. Gh. Curinschi-Vorona, *op. cit.*, în MIA, nr. 1988, p. 41, 44-45.
1116. Gr. Ionescu, *Arhitectura românească. Tipologii...*, p. 128.
1117. Gh. Curinschi-Vorona, *op. cit.*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 43-45.
1118. C. Joja, *Arhitectura românească în context contemporan...*, p. 22.
1119. Gr. Ionescu, *Arhitectura românească. Tipologii...*, p. 126.
1120. Eug. Greceanu, *Arhitectura civilă a orașului Botoșani în veacul al XIX-lea*, în MIA, nr. 2, 1980, p. 51.
1121. C. Joja, *Sensuri și valori regăsite*, București, 1981, p. 62.
1122. Gh. Bratiloveanu, M. Spânu, *Monumente de arhitectură în lemn din ținutul Sucevei*, București, 1985, p. 31.
1123. N. Pentelescu, *op. cit.*, în MMS, nr. 1—2, 1965, p. 97.
1124. *Ibidem*.
1125. Vasile Gh. Miron, ș. a., *Suceava...*, p. 409.
1126. J. Polek, în JBLM, Cernăuți, 1895, p. 59; Emil I. Emandi, Vasile Cucu, M. Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 67-68; Clădirea este înainte de anul 1792, așa cum de altfel precizează același document; v. Vasile Gh. Miron și colab., *Suceava, file de istorie...*, p. 517.

https://biblioteca-digitala.ro

1127. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 8/1859—1871; 49/1873.

1128. *Ibidem*, 8/1859; Emil I. Emandi, V. Cucu, Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 68.

1129. Fr. Reindl, *op. cit.*, p. 29; Emil I. Emandi, V. Cucu, Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 37; Vasile Gh. Miron ș. a., *op. cit.*, p. 642; Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 18/1845.

1130. Fr. Reindl, *op. cit.*, p. 41; Emil I. Emandi, Vasile Cucu, Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 65-66; Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava D. 69+74/1903.

1131. Emil I. Emandi, V. Cucu, Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 64; Emil I. Emandi, *Muzeul de istorie Suceava*, București, 1985, p. 68-69.

1132. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 17/1902.

1133. Emil I. Emandi și colab., *op. cit.*, în *Arhitectura*, nr. 5, 1984, p. 29; Emil I. Emandi, V. Cucu, Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 67.

1134. Emil I. Emandi, V. Cucu, Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 69.

1135. *Ibidem*, p. 70.

1136. I. Caproșu, *Vechea catedrală...*, p. 17.

1137. M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 636, 673, 795.

1138. Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 6/1831—1833, D. 10/1827.

1139. Fr. Reindl, *op. cit.*, p. 51; Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 6/1831—1833; 1/1820; 11/1841; 3, 4/1865.

1140. La 1817, Cazarma din orașul Suceava era începută: v. R. Wagner, *Die Reisetagebücher...*, p. 51; Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 3/1834; 4/1841.

1141. Filiala Arh. St. Sucava, fond Primăria Suceava, D. 15/1811, 85/1813, 26/1813, 105/1813 și 25/1813.

1142. Gr. Foit, *O revelatoare cerere a dr. Eusebie Popovici înaintată primăriei orașului Suceava*, în anuar „Suceava", XIII—XIV, Suceava, 1986—1987, p. 62.

1143. Schiță de sistematizare, întocmită de arh. Eusebie Latiș.

1144. Gr. Foit, *op. cit.*, în anuar „Suceava", XIII—XIV, 1986—1987, p. 63-64; Filiala Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, D. 16/1926, f. 25—26.

1145. Eusebie Latiș, *Suceava: vechi și nou*, în Arhitectura, nr. 4, 1973, p. 39.

1146. Fr. Reindl, *op. cit.*, p. 51.

1147. M. Ispir, *Case și tîrgoveți bucureșteni și arhitectura „de loisir" în programul secolului al XIX-lea*, în MIA, nr. 2, 1980, p. 25-29.

1148. Fr. Reindl, *op. cit.*, p. 29; Emil I. Emandi, Vasile Cucu, Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 84-85.

1149. Vezi nota 1145 și colectivul (de la nota 1110) care a propus în schița de sistematizare a orașului din 1980, demolarea vechiului centru istoric al Sucevei.

1150. Filiala Arh. St. Suceava, colecția foto, fond Primăria Suceava D. 14/1854, 30/1862; 41/1872; 36/1885. Proiectul de conservare și renovare a întregului ansamblu arhitectonic al vechiului centru istoric al Sucevei, întocmit în perioada 1973—1975 de către Institutul de arhitectură „Ion Mincu", a fost salvat ulterior de la distrugerea sa de Emil I. Emandi, care a donat Filialei Arh. St. Suceava acest proiect.

1151. „Arhitectul de onoare" din cea mai „fericită" „epocă de aur" a țării a reușit să imprime politic pînă la cele mai mici nivele prin reprezentanții săi de la Județ cea mai extravagantă și mai „sîngeroasă" gafă din istoria arhitecturii: absurdul faraonic de a distruge un centru istoric (la acest absurd s-au alăturat șefii arhitecți ai Județului și Municipiului Suceava din perioada 1980—1988) pentru a edifica un oraș haotic de „cuburi" cenușii din ciment și sticlă, ceea ce a însemnat o pierdere ireparabilă pentru cultura și creația românească a unei arhitecturi din secolele XVII—XIX, dezastru care a condus în fond la pierderea identității noastre naționale. O astfel de distrugere apare cu atît mai inexplicabilă (Nu cunosc rolul acelei comisii constituite de a apăra patrimoniul imobil din oraș, din care a făcut parte și directorul Muzeului de Istorie, Octav Monoranu; oricum, făcînd abstracție de aceste date nu putem să nu ne întrebăm în ce a constat componența acestei comisii și rolul ei nefast în a distruge identitatea unei foste capitale istorice și a unui centru urban de marcă din secolele XIX—XX) și de o

https://biblioteca-digitala.ro

extremă gravitate în condițiile în care în ultima perioadă, s-au înmulțit încercările de a se contesta identitatea națională a românilor și aportul lor la istoria europeană.

1152. Aceste studii s-au întocmit de către prof. univ. Gh. Nimigean de la Universitatea „Al. I. Cuza", Iași.

1153. Referitor la materialele și hărțile întocmite, necesare sistematizării (de care nu s-a ținut cont ulterior) și care au fost puse la dispoziția Sfatului Popular Orășenesc Suceava, vezi „Analele Științifice al Univ. „Al. I. Cuza", Iași, secția II, științ. nat., A VI, 1960, fasc. 4, p. 453, 459, 489.

1154. E. Latiș, *op. cit.*, în Arhitectura, nr. 4, 1973, p. 39.

1155. Gh. Curinschi-Vorona, *op. cit.*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 41-45.

1156. Al. Sandu, *Pentru o înțelegere complexă științifică a restructurării urbane*, în Arhitectura, nr. 4, 1973, p. 4-5.

1157. Rosario Assunto, *op. cit.*, p. 167-218 ; *Funcție și formă*, (prefață și antologie și note bio-bibliografice de N. Lascu), București, 1989, p. 5-44.

1158. *C.P.S.* — Un sfert de veac de activitate, Suceava, 1982, p. 43.

1159. P. Poghirc, A. Apăvăloaie, F. Balaban, C. Swizewski, *Contribuții economico-geografice asupra orașului Suceava*, în Analele Științifice, Univ. „Al. I. Cuza", Iași, secția II, (serie nouă), t. VI, fasc. 4, Iași, 1960, p. 493.

1160. *Ibidem* ; Fr. Reindl, *op. cit.*, p. 16.

1161. Filiala Arh. St. Suceava, fond Direcția de Statistică Suceava, D. 43/1966 ; 148/1977 ; 8/1946, f. 3—4 ; 12/1941 ; *Recensământul general al populației al României din 1941*, București, 1944, p. 243 ; P. Poghirc, A. Apăvăloaie, F. Balaban, C. Swizewski, *op. cit.*, p. 492.

1162. În raport cu anul 1957, vezi P. Poghirc, A. Apăvăloaie, F. Balaban, C. Swizewski, *op. cit.*, p. 493.

1163. Peter Derer, *Patrimoniul clădit — parte a avuției naționale*, în MIA, nr. 1, 1968, p. 26.

1164. Gh. Curinschi, *Centrele istorice...*, p. 143, 202, 205 ; Idem, *op. cit.*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 44-47.

1165. Gh. Curinschi, *Centrele istorice...*, p. 210.

1166. P. A. Michelis, *Estetica arhitecturii*, București, 1982, p. 385-397.

1167. Emil I. Emandi, V. Cucu, Șt. Ceaușu, *op. cit.*, p. 50-51.

1168. *Ibidem*, p. 84-92 ; Maria Ileana Sabados, *Arta contemporană de for din județul Suceava — sculptură și pictura monumentală*, în anuar „Suceava", VIII, 1981, p. 423-441.

1169. *Ibidem*, p. 436.

1170. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun și Curtea domnească din Suceava*, București, 1988 ; Gh. Sion, *Proiect de restaurare a Curții domnești din Suceava*, comunicare științifică la Sesiunea arheologică anuală de rapoarte de la Târgoviște — 1986.

1171. R. Theodorescu, *op. cit.*, în RI, 3, 1987, p. 241.

1172. Gh. Curinschi, *op. cit.*, în MIA, nr. 1, 1988, p. 45.

1173. Emil I. Emandi, *Să nu dărimi, dacă nu știi să zidești*, în Curierul de Iași, nr. 15, 1990, p. 3.

1174. Pentru informarea și prezentarea cărții prof. Dinu C. Giurescu, vezi *Magazin Istoric*, nr. 1—3, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

LISTA ABREVIERILOR

AIIA	— Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" (Iaşi).
Arhitectura	— Revistă a Uniunii arhitecţilor din România (Bucureşti).
BCMI	— Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice (Bucure)ti.
BMI	— Buletinul Monumentelor Istorice (Bucureşti).
BOR	— Biserica Ortodoxă Română (Bucureşti).
Cercetări arheologice	— Anuarul Muzeului de Istorie al României. Seria arheologie (Bucureşti).
Cercetări istorice	— Anuarul Muzeului Judeţean (Iaşi).
Dacia	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. (Bucureşti).
DIR, seria A	— Documente privind istoria României, A. Moldova (Bucureşti).
DRH, seria A	— Documente Romaniae Historica, A, Moldova (Bucureşti).
File de istorie	— Anuarul Muzeului Judeţean (Bistriţa).
JBLM	— Jahrbuch des Bukowiner Landes — Museum (Czernowitz).
Materiale	— Materiale şi cercetări arheologice (Bucureşti).
Memoria Antiquitatis	— Anuarul Muzeului Judeţean (Piatra Neamţ).
MIA	— Monumente istorice şi de artă. Revista muzeelor şi monumentelor (Bucureşti).
MMS	— Mitropolia Moldovei şi Sucevei (Iaşi).
RI	— Revista de istorie (Bucureşti).
RIAF	— Revista pentru istorie, arheologie şi filologie (Bucureşti).
RM	— Revista Muzeelor (Bucureşti).
RMM, seria M	— Revista muzeelor şi monumentelor. Seria muzee (Bucureşti).
SCIA	— Studii şi cercetări de istoria artei (Bucureşti).
SCIV(A)	— Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie. Institutul de arheologie (Bucureşti).
SMIM	— Studii şi materiale de istorie medie (Bucureşti).
Suceava	— Anuarul Muzeului Judeţean (Suceava).

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUTIONS DE LA MORPHOLOGIE URBAINE A LA CONNAISSANCE HISTORIQUE DE LA VILLE DE SUCEAVA

La ville de Suceava, qui a joué un rôle historique fondamental dans l'évolution de laMoldavie médiévale, n'a pas encore bénéficié d'une recherche monographique adéquate, qui puisse épuiser tous les aspects de son existence, le long du temps. En ce sens, comme le font voir les auteurs dans l'*Introduction*, le présent ouvrage aborde et essaie de tirer au clair un aspect extrêmement important pour cette ville, qui fait partie de la génération des anciennes villes du pays, à savoir l'évolution de la structure urbaine. On relève le fait que traiter un sujet pareil implique de nombreuses difficultés, générées par l'inédit de la résolution scientifique de ce problème, tout comme par la profusion du matériel archéologique et d'archive étudié. C'est ainsi que prend contour l'image globale de la morphologie urbaine de la ville de Suceava, dans les limites du temps historique.

Le premier chapitre de l'ouvrage, *L'origine et l'évolution territoriale de la ville de Suceava : le phénomène et la concentration urbaines* est voué à la présentation synthétique de l'évolution de la société humaine sur la territoire de la future ville médiévale, des facteurs économiques, politiques, démographiques, ethniques ayant contribué à la formation de la destinée historique urbaine de la ville de Suceava. On souligne constament la dualité ville — cité de résidence, sous laquelle l'histoire de Suceava a évolué pendant tout le Moyen Age, avec des retentissements tardifs jusqu'à l'époque moderne et contemporaine. Les informations archéologiques et documentaires, conjuguées et poursuivies synchroniquement et diachroniquement pendant cette période, mettent en évidence le fait que l'évolution territoriale de la ville a été le résultat du développement fonctionnel de l'habitat, dans le temps et dans l'espace, de l'apparition graduelle de nouvelles fonctions et du développement des fonctions existant déjà. On remarque l'interconditionnement de ces facteurs avec d'autres, parmi lesquels un rôle important est réservé au facteur démographique. On relève les phénomènes d'accroissement territorial pour ce qui est du tissu urbain, àpartir du noyau, que au début du XIVe, décrivait un arc de cercle partant de la rivière Şipot, à sa jonction avec le ruisseau Cacaina et se fermant à la confluence de celui-ci avec la rivière Suceava, jusqu'au territoire d'aujourd'hui de la ville, avec ses périodes de stagnation et de regrès, comme, par exemple, celles de la fin du XVIIe s. et du début du XVIIIe s.

Le deuxième chapitre, voué à la *Morphologie urbaine*, concentre dans trois sous-chapitres *(La texture de la ville, Le profil urbain de la ville au Moyen Age et à l'époque moderne et contemporaine)* les éléments d'analyse et de synthèse historique, par la corrélation des informations recueillies dans les documents avec les informations archéologiques et carthographiques. On réalise ainsi une identification des éléments d'urbanisme médiéval et moderne dans la texture de la ville contemporaine, tout en facilitant la compréhension de la logique de formation et de fonctionnement de l'ancien habitat. La texture de la ville, ou son

https://biblioteca-digitala.ro

profil topographique, est analysée en fonction des conditions géographiques spécifiques (le relief de plateau ayant une position doucement inclinée est-ouest), des voies de transit, qui ont donné une note particulière à la ville de Suceava, située sur la principale route commerciale européenne, traversant la Moldavie à partir du XIVe s., au carrefour de celle-ci avec les routes de Bistrița et du Brașov transylvain et le réseau des rues afférent aux centres d'échange-production et aux quartiers habités. Dans ce dernier contexte, à force d'analyser les interdépendances entre le réseau des rues et l'espace habité dans le quartier des artisans et dans les banlieues de la ville (la banlieue arménienne, Saint Nicolas, Tătărași vers Areni, Cutul) on met en évidence le fait que, si le commerce de transit a défini au début le schéma de base du plan de la ville, les évolutions politiques et économiques ultérieures ont établi la structure territoriale de l'espace géographique urbain et sa texture le long du temps historique. Quant au facteur politique, on analyse le rôle joué par la Cour Princière (Curtea Domnească), représentant la construction symbole du pouvoir voïvodal qui, par sa position centrale dans le plan de la ville, a dominé le paysage urbain de Suceava pendant plusieurs siècles. C'est par rapport à celle-ci que l'on a constitué les endroits d'échange, les habitations et le réseau des rues. On conclut, en raison des informations documentaires, qu'aux XVI—XVIIe siècles la ville avait une texture rectangulaire qui a évolué, par l'extension de la ville aux XVII—XVIIIe siècles vers une texture radiale-concentrique et que, pendant les dernières décennies, on a entrepris la restructuration totale du plan de la ville, sans tenir compte de son ancienne structure historique.

Le sous-chapitre suivant, qui découle tout naturellement du précédent, est consacré au profil architectural de Suceava au Moyen Age. Afin de réaliser ce profil urbain, qui représente la dimension de la ville en plan vertical, on a fait appel aux témoignages des voyageurs étrangers qui se sont arrêtés un instant à Suceava dans leurs voyages à travers l'Europe. Ceux-ci nous fournissent des renseignements intéressants, contribuant à compléter l'image de l'époque.

La valeur historique de l'ancienne structure médiévale dans le profil urbain est mise en évidence par la manière dont était organisée la ville résidence princière en tant que „locus politicus" et „locus sanctus", avec toutes les implications découlant de ce dialogue, pour le degré de représentativité de l'architecture. En ce sens, on met en valeur la ville souterraine de pierre, avec toute sa grandeur fonctionnelle et architecturale, contribuant, en une grande mesure, à la compréhension des phénomènes de l'urbanisme médiéval. Dans l'analyse documentaire-archéologique de la structure souterraine de la ville on souligne l'importance des caves voûtées à établir le contour des limites de l'ancienne bourgade et de la ville „entrepôt", Suceava, en établissant une certaine typologie pour celle-ci.

Les valeurs architecturales extérieures, représentatives pour le Moyen Age, matérialisées dans la forme sacrée ou profane d'une architecture institutionnalisée ou commune, sont analysées par les représentations iconographiques, par le profil des habitations civiles ou des autres bâtiments de la ville, recherchés et systématisés de manière archéologique, tout en mettant l'accent sur le complexe d'architecture de cour (la Cour Princière) et sur son interférence avec le centre administratif-commercial de la ville. L'analyse attentive et la corrélation des informations documentaires et archéologique mettent en évidence un certain profil de l'architecture religieuse urbaine, issu du fait que Suceava a été pendant quelques siècles le premier centre religieux du pays. C'est ce qui explique le grand nombre de constructions religieuses, que l'on peut diviser en deux types structurels distincts, à savoir, celui au plan trilobé et celui au plan droit, à nef unique. L'image de l'évolution de l'espace urbain de Suceava et de sa silhouette, en fonction de la totalité des verticales historiques, est complétée par les données historiques du sous-chapitre concernant les églises et les monuments disparus.

Par une analyse pertinente, pluridisciplinaire, du grand nombre de documents, plans, esquesses, tout comme des photos de l'époque on réalise l'image du *profil urbain de la ville à l'époque moderne et contemporaine.*

https://biblioteca-digitala.ro

Le développement édilitaire-urbain de Suceava pendent cette période de temps est poursuivi aussi bien par *l'architecture de bourgade* ou celle de *l'habitation*, que par celle des *édifices publics*. On met en évidence que ce qui caractérise le profil urbain de l'époque moderne est le fait que, à côté des vieilles dominantes historiques, spécifiques au Moyen Age, surgit le plein des volumes, ce qui est caractéristique aux édifices publics, en spécial ; les influences de facture central et est-européenne s'ajoutent aux influences orientales.

L'architecture civile de Suceava, à partir du XIXe s., jusqu-'aux années '60 du XXe s., peut être divisée en deux programmes, à savoir : l'un, celui d'une architecture de bourgade, dominnée par la pierre et la brique, l'autre, celui des habitations des divers quartiers de Suceava, ou la pierre s'ajoute au bois traditionnel.

L'analyse des transformations survenues dans l'ensemble urbain pendant les années 1944—1985 met en relief le fait que les dégâts produits dans le patrimoine constructif de la ville ont mené à la disparition de la silhouette qu'avait le ville a u XIXe s, et pendant la première moitié du XXe. Voilà porquoi, à présent et à l'avenir, on ne pourra se rendre compte de l'image de l'architecture urbaine de Suceava à cette époque-là que par des documents, des tableaux et des photos. La conséquence de cette systématisation ratée a été l'apparition d'une nouvelle ville, qui conserve certains monuments historiques, sans pour autant garder la preuve de la continuité de sa culture urbaine séculaire.

version française par BRĂDUȘA STEICIUC

DIE URBANMORPHOLOGIEBEITRÄGE ZUR KENNTNIS DER SUCZAWAER STADTSGESCHICHTE

Der Stadt Suczawa, die eine geschichtliche Grundrolle in der Entwicklung der mittelalterische Moldau gespielt, schon nicht eine monographische Forschung zu seinen Vorteile benutzt hat, welche die allen Ansichten dem seinem Dasein, in dem Zeitlauf, zu vollenden. In diesen Richtung, wie die Verfasser in die Einleitung angeben, die gegenwärtige Arbeit anleget und vrsucht zu aufklären ein bedeutenden Anblick für dieser Stadt, der aus den Generation den alten Städten des Landes angehört, und zwar der der Entwicklung der städtischen Struktur. Man hervorheben dass, die Erörterung diesem Subjekt vertragen zahlreichen Schwierigkeiten verursachten aus der Neuigkeit der wiesenschaftlichen Behandlung der dieses Problems wie auch aus der Unermes slichkeit dem archeologischen und archivistichen Material zu untersuchen. So, man umreisst, in den Grenzen der geschichtlichen Zeit, das Ensemblesbild der urbanistischen Morphologie der Stadt Suczawa.

Der erste Abschnitt der Arbeit, *Der Anfang und die Gebietsentwicklung der Stadt Suczawa : dan städischen Phänomen und die Urbankonzentration*, gewidment ist an der sintetischen Vorstellung der Entwicklung der menschlichen Gesellschaft über dem künftigen mittelalterischen Stadtgebiet, und an den economischen, politischen, demographischen, etnischen Faktoren, die sich um der Bildung dem urbansgeschichtlichen Schicksal der Stadt Suczawa beworben haben. Man unterstreichen in der standhaften Art die Festungs-Stadtdualität, unter welche, in der ganze mittelalterische Periode, mit späterer Bemerkungen bis in neueren Zeiten, die ganze Suczawaer Geschichte entwickelt hat. Die archeologischen und archivistischen Erkundigungen, konjugierten und verfolgten, in der gibtes Zeitperiode, hervorheben dass, die Teritorial-entwicklung der gibtes Zeitperiode, war das Resultat der Funktionalausführung des Arts, im Zeit und Raum. Sich bemerken die Interkonditionierung diesen Faktoren mit anderen, aus welchen, eine bedeutenden Rolle, denen demografischen vorbehalten wird. Die Teritorialwaelstumsphänomen im Anschluss mit dem Urbanswerben, am Kerns vom dem Anfang

https://biblioteca-digitala.ro

des XIV Jahrhundert, der beschreibt ein Kreisbogen anfängend am Bach Schipot, zu seiner Konfluenz mit dem Bach Kakaina, schliessenden zu diser Mündung in der Fluss Suczawa, bis dem Stadtsterritorium vom heute, mit seinen Rückschrittsperiode, wie denen von der Ande des XVII Jahrhundert und am Anfang des XVIII Jahrhundert, hervorgehoben wird.

Das zweiten Kapitel, gewidmet der *Urbansmorphologie*, in drei Unterabteilungen *(die städlischen Textur, der Ansicht der Stadt in der Mittelalter, und in der Neuzeit und Zeitgeschichte)*, konzentriert die Elemente vom geschichtlichen Untersuchung und Synthese, durch die Korelation den Urkundensinformationen, mit denen archäologischen und kartographischen. Man realisieren durch diese eine Identifikation der mittelalterischen und neuzeitlichen Stadtbauelemente in der zeitgenössichen Stadtstextur, erleichterend die Verständigung der Bildungs und Funktionierungslogik der alten Siedlung. Die Stadtstextur oder seine topographischen Profil, je nachdem die geographischen Verhaltnisse (des Hochebenesrelief mit einer leichten Ost-West Neigung), die Transitswege, die die Eigenheitsnote der Stadt Suczawa gegeben haben, als ein liegenden Ort zu der Kreuzung der Haupt europäischen Handelsweg, welche durchwandert die Moldau mit Anfangs des XIV Jahrhundert, mit die Nösens und Kronstadtswege, als auch die Strassennetze dazugehörigen den Handels und Gewerbszentrum und den Wohnsviertel, analysiert, wird. In diesem letzten Kontext, untersuchenden die Interdependenz zwischen die Strassennetz und der Wohnraum aus dem bewerblichen Zone und die Stadtswiertel (armenischen, St. Nikolaus, Tatarasch gegen Areni, Kut) man zeigt dass, falls die Handelstransit am Anfang das Grundlageskema der Stadtsplan definiert hat, die späteren politischen und wirthschaftlichen Evolution haben die Teritorialstruktur der geographischen Urbansraum und seine Textur innerhalb der geschichtlichen Zeit abgezeichnet. In bezug auf des politischen Faktor man analysieren die gespielte Rolle der herrschaftlichen Hof, repräsentierend der Hausymbol der woywodalischen Kraft, welche, durch seine Zentralposition im Stadtplan der Suczawaer Urbanslandschaft während mehrerer Jahrhundert beherrschet hat. Je nachdem dieser man hat die Gründung den Handelsplätze, den Wohnungen, und der Strassennetz gemalht. Man abgeschliessen dass, der Stadt in den XIV—XVI Jahrhundert eine Rektangulartextur hat, entwicklend durch die Stadtausweiterung in den XVII—XIX, Jahrhundert gegen eine radial-konzentrisch Textur, damit man übergehen im letzten Jahrzehnt zu der total Neugestaltung dem Stadtplan, ohne dass man berücksichtigen von seiner alten geschichtlichen Textur.

Der folgenden Untertitel, der sich näturlich folgt aus dem vorigen, dem Süczawaer architekturalischen Profil im Mittelalter gewidmet ist. Für diese Abzeichnung dem Stadtprofil, der die Stadtdimension in dem vertikal Plan repräsentiert, sich an die Zeugenaussagen der einigen fremden Reisenden gewandt hat, die, in ihrer europäischen Wanderungen, eine Zeit im Suczawa gehaltet hat. Diese lieferen die Daten vollen von Interesse für die Bildergänzung der Epoche.

Der Geschichtswert der mittelalterischen Struktur im Urbansprofil, ausgezeichnet durch die Organisierungsweise der herrschaftlichen Residenzstadt, als „locus politicus" und „locus sanctus", mit allen Folgen, die sich aus dieses Dialog für die Repräsentationstufe der Architektur ergibt. In diesem Sinn man in Werte legen die steineren Untergrundstadt mit aller seine funktionellen und architekturalischen Erhabenheit, die in einigermassen zum Verstandniss der mittelalterischen städtischen Erscheinungen beiträgt. Aus der documentarischen-archeologischen Untersuchung der Untergrundstruktur der Stadt, sich unterstreichen die Bedeutung des gewölbten Keller in der Abzeichnung den Grenzen des alten Markt und der Lagerhausstadt Suczawa, bestimmend auch einigen Tipologien für diese.

Die äusserlichen architekturalen Werte, vertretenden für die Mittealter, materialisierten in die Heilgen oder Profanenform der einen Institutions oder architektur, durch die ikonographischen Vorstellungen, bürgerlichen Wohnungsprofil oder anderen städtischen Bauen, archeolgischen untersuchte und katalogirte, mit einem besonderen Akzent über die fürstlichen Hof und dieser Interferenz mit dem Administrativ-Handelszentrum der Stadt, analysiert werden. Die aufmerk-

https://biblioteca-digitala.ro

samen Untersuchung, und die Korelation der dokumentarishcn Informationen mit denen archeologischen, auszeichnet ein besonderen Profil der städtischen Religionsarchitektur, die ergibt hieraus dass, Suczawa war einigen Jahrhunderte der erste Rligionszentrum des Landes. Von hier die Vielheit den Religionsbauen, die, in zwei verschiedenen Strukturaltypen geteilt kann, und zwar, der der Kleeapsisplan und der, der Rechtsplan mit einziges Schiff. Das Bild der Evolution der städtischen Raum Suczawa und seiner Silhouette, je nachdem die Totälitat den geschichtlichen Vertikallen, mit den geschichtlichen Daten gebotete im Unterkapitel bezüglich der verschwundenen Kirchen und Denkmalen ergänzt wird.

Durch eine scharfsinnigen Untersuchung, Mahrdisziplinar der Vielseitigkeit der Urkunden, den Pläne, Skizzen, wie auch den epochen Fotografien, man realisiert *das Bild den städtischen Profil der Stadt in der Neuzeit und Zeitgeschichte.*

Die stadtebäulichen Entwicklung der Stadt Suczawa in diese Zeitperiode, sowohl durch *die Stadtarchitektur der Wohnung auch der öffentlichen Gebäude* verfolg wird. Sich auszeichne dass, die die Stadtsprofil in der Neuzeit charakterrisiert wird durch die Tatsache dass, neben die alten geschichtlichen Dominanten, eigentümlichen für die Mittelalter, erscheine die Volumenvoll eigen im besoderen den öffentlichen Gebäude, den orientalischen Einflüsse sich hinzukommenden anderen von der zentral und westeuropäischen Faktur.

Des Suczawaer Zivilarchitektur, mit Anfang dem XIX Jahrhundert und gegen des sechsten Jahrzehnt des XX Jahrhunderts, kann in zweien Programme unterscheidet, und zwar: einen der Marktarchitektur, in welche beherrscht der Stein und der Zeigel, und ein anderen, der der Suczawaer Viertelswohnungen, im welche, dem traditionellen Holz der Stein sich zugibt.

Die Analse der Verwandlungen gelitterten an der städtischen Gessamtheit zwischen den Jahre 1944—1988 hervorhebt dass, die verursachten Verderben in der städtebaulichen Mitgift der Stadt Suczawa an dem Verschwinden, der Stadtsilhouette von dem XIX und XX Jahrhundert geführt hat. So, heute und in der Zukunft, das Bild der Suczawaer stadtischen Architektur von diese Periode es kennen zu erhalten nur aus den Urkunden, Gemälde und Photografien, Zufolge einer solchen unerfolgten Systematisierung an der Erscheinung einer neuen Stadt sich gelangt hat, welche einigen geschichtlichen Denkmahlen bewahrt, ohne dass seiner städtischen Kulturkontinuitätsbeweis mehr zu aufbewahren.

https://biblioteca-digitala.ro

1871 iunie 8, Suceava.

SITUAȚIE STATISTICĂ REFERITOARE LA HANURILE ȘI CÎRCIUMILE EXISTENTE ÎN SUCEAVA

Löblicher Stadtgemeinde Vorstand !

In Folge des geehrten Auftrages vom 22 May 1871 Z/ahl/951 wird Einem Löblichen Stadtgemeinde Vorstand im Anschlusse sub % das verfasste Verzeichniss der hierorts gegenwärtig bestehenden Gast — und Wirthshäusern dienstergebenst vorgelegt.

Suczawa am 8 Juny 1871

Moczarski, Polizeifeldwebel.

Post Nr.	Vor und zuname der Schankinhaber	Haus Nr.	Benennung der Gasse und des Viertels	Vor und zuname des Schänker oder Pächters	Beschreibung der Schanklokalitäten und des Umfänges in welchen das Gewerbe ausgeübt wird	Hierfür wird ein jährlichen Pachtzins entrichtet fl.	kr.
0	1	2	3	4	5	6	7
1.	Chaja Hausirer	313	Ulica Mare I Viertel	Berl Sommer Pächter	Ein Schankzinmener 1 Wohnzimmer 1 Küche 1 Keller	40	—
2.	Cipra Weinbach	298	Borduzener Gasse I Viertel	allein	Ein Schankzimmer 1 Wohnzimmer	—	—
3.	Rosi Zentner	82	detto	Seidel Burgel, Mendel Herzberg	Ein Schankzimmer, klein, ungeeignet zur schänken 1 kleines Wohzimmer	20	—

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
4.	Iankel Hellman	84	Hauptstrasse	allein	Ein Schankzimmer 4 Gastzimmer, Keller, Stallung, Schopfen, Brunnen in Hofe	—	—
5.	Selmman Langer	134	Mühlgasse	detto	Ein Schankzimmer	—	—
6.	Simche Sommer et Sisig Klinghofer Propinations pachter	94	Reichsrtrasse Alt Itzkany	Wolf Gereszczek Lohnschänker	Ein Schank- 1 Wohnzimmer und Keller	30	—
7.	detto	49	detto	Baruch Rukenstein Lohnschänker	Ein Schankzimmer 1 Wohnzimmer und Keller		
8.	detto	52	detto	Srul Schächter Lohnschänker	1 Schank- 2 Wohnzimmer 1 Keller	20	—
9.	Iakob Gewölb	523	Siebenbürger-strasse V Stadtviertel Siebenbürger	Johann Marianek Lohnschänker	1 Schankzimmer 2 Gastzimmer 1 Wohnzimmer Keller Stallung und offenen Schopfen		
10.	Berel Perker	520	Hauptstrassen V Stadtviertel	Ienkel Leib Schwerdberg Prozentschänker Emanuel Fingler Gastbeger	Gast und Einkerhaus zu ebener Erde 1 Schankzimmer 1 Kaffenhauszimmer an I Stockwerker 7 Gastzimmer Stallung und offnner Schopfen	400	—
11.	Bogdan Prunkul	575	detto	Isak Libermann Pächter im Keller Schänker Möses Weiss	Gast und Einkehrhaus 3 Schenklokaliteten, zwei Gast 1 Stall und Schopfen		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
12.	Hersch Langer	489	detto	Schmil Leib Parker Perzentschänker im Keller Schänker Stechmann Mergler	1 Schenk 1 Biliardzimmer 12 Gastzimemr 3 Wohnzimmer Stallung auf 24 Stük Pferde 1 versparte und 1 offene Wagenschopfe mehrere Keller		
13.	Antschel Gartenlaub	468	Holzmarktgasse V Stadtviertel	Ritenn Diamant Perzentschänker	Gast und Enker haus : 3 Schankzimmer 1 Saal 4 Passagierzimmer Stallung für 24 Pferde 1 Keller 1 Wagenschopfen		
14.	Güttel Krömer	843	Siebenbürger- strasse III Viertel	Johann Iaworski Pächter	1 Schankzimmer 2 Wohnzimmer 1 Keller	25	—
15.	Iosef Rozbroys Erben	602	Wiehmarktplatz III Viertel	Gottlieb Rozbrog Lohnschänker	1 Schankzimmer 1 Keller 2 Wohnzimmer 1 Stall 1 Schopfen		
16.	Wolf Schmelzer	601	Viehmarktplatz III Viertel	Hersch Langer Pächter Irina Wagner Lohnschänker	1 Schankzimmer 2 Gastzimmer 5 Wohnzimmer 1 Keller 1 Stall 1 Wagenschopfen		
17.	Derselbe	600	detto	Hersch Langer Pächter Dumitru Rak Lohnschänker	1 Schankzimmer 1 Wohnzimmer 1 Keller		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
17.	Mechel Schwertberg	837	Siebenbürger-strasse III Viertel	Osies Mendel Lohnschänker	1 Schankzimmer 1 Wohnzimmer 1 Küche		
18.	Simche Sommer	0	Siebenbürger-strasse III Viertel	Wolf Schäfer Schänker	1 Schankzimmer 1 Wohnzimmer 1 Küche		
19.	Gabriel of Prunkuls Erben	530	Detto V Viertel	Hersch Langer Pächter Berl Libich Lohnschänker	*Hotel de Bukowina* 1 Schankzimmer 7 Gastzimmer 1 Wohnzimmer 2 Stallungen 1 offener Wagenschopfen 1 Keller		
20.	Wolf Kagner	555	detto	Markus Kalman Pächter	*Schank—Gast und Einkehrhaus* 5 Schankzimmer 5 Gastzimmer 2 Stallungen 1 Wegenschopfen		
21.	Heinrich Brulikoski	579	Kapri Gasse V Stadtviertel	allein	*Schank, Gast und Einkehrhaus* 1 Schankzimmer 2 Gastzimmer 1 Keller 1 Stallung 1 Schopfen		
22.	Nathan Steiner	488	Siebenbürger-strasse V Stadtviertel	Wilhelm Rozbroy Lohnschänker	1 Schank und 1 Wohnzimmer dann 1 Keller		
23.	Bogdan Iuon ,Botuszan	486	detto	Chain Wagner Pächter Schmil Wagner Lohnschänker	1 Schank und 1 Wohnzimmer 1 Keller		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
24.	Hersch Wagner	500	Hauptstrasse V Stadtviertel	Itzig Ellie Weidenfeld Lohnschänker	2 Schenkzimmer 2 Gastzimmer 2 Wohnzimmer 2 Keller		
25.	Leiser Rozenfeldische Erben	502	detto	Itzig Plliter Gestgeber Moses Leib Zentner und Schloim Schwarz	1 groses und 3 Kleine Schenkzimmer 1 Ausschankkeller	180	—
26.	Mejer Tamenhausichen Erben	504	detto	Naftuli Schwerdberg Pächter	Gast Einkehr und Schankhaus 7 Gastzimmer 3 Wohnzimmer 1 Stallung und Schopfen		
27.	Adam Iaworski eigentlich Mendel Eisenberg	420	detto	Karl Dreher Lohnschänker	Ein Schankzimmer 3 Gastzimmer 3 Wohnzimmer Stallung, Schopfen und Keller		
28.	Ienkel Vogel	335	detto	Iassel Sauer	Ein Kellergeschoss bestehend aus 1 Schankzimmer 3 Stubenzimmer 1 Keller, Stallung und Shopfen		
29.	Alter Wagner	270	Miroutzengasse II Viertel	Moses Wagner Lohnschänker	1 Ausschankskeller		
30.	Chaje Hausirer	313	Ulica Mare I Viertel	Berel Sommer Pächter	1 Schankzimmer 2 Wohnzimmer 1 Keller	20	—

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
30.	Axente Botoschanische Erben	454	Kreutzgasse V Stadtviertel	Rosa Zentner	*Schankhaus zum Hirschhorn* 1 Schankzimmer 1 Wohnzimmer 1 Keller		
31.	Leib Vogel	457	detto	allein	1 Schankzimmer 4 Wohnzimmer 1 Keller		
32.	Mechel Schwerdberg	0	Am Wirktualien-marktplatze	Leib Surkis Lohnschänker	1 Kellergeschoss mit 4 Abtheilung zum Ausschanke		
33.	Andrees Romaszkanische Erben	458	Kreuzgasse V Stadtviertel	Süssel Schächter Lonschänker Miendel Eisenberg Pächter	Schänk, Gast und *Einkehrhaus* 2 Schenkzimmer 4 Gastzimmer 1 Stallung und 1 Schopten		
34.	Antschel Gartenlaub	473	Kreuzgasse V Stadtviertel	Berel Gartenlaub Lonschänker	1 Schankzimmer 3 Nebenzimmer 1 Keller		
35.	Chatuna Allatz	467	Holzmarktplatz V Viertel	Johann Magolnicki	1 Schankzimmer 3 Nebenzimmer 1 Keller		
36.	Srul Gottlieb	461	detto	allein	1 Schankzimmer 1 Keller 3 Nebenzimmer		
37.	Sarkis Romaszkan	470	Wiktualien-Marktplatz V Viertel	Hersch Haernig	1 Schankzimmer 1 Wohnzimmer 1 Keller	150	—

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
38.	Eisig Klinghoffen und Simche Sommer et	476 474	Kreuzgasse V Viertel	Mechel Herzberg Lonschänker	1 Schankzimmer 1 Nebenzimmer 1 Keller		
39.	Israel Krämmer	390	Wassergasse V Viertel	allein	1 Schenkzimmer 2 Wohnzimmer 1 Keller		
40.	Eisig Klinghofer et Simche Sommer	957	Bossanczer Strasse Kutt	Schmil Schwarz Bestettler Nachman Mehler Lohnschänker	2 Ausschankzimmer 4 Wohnzimmer 2 Keller		
41.	Mendel Hoch	938	Bosanczer Strasse III Viertel	allein	1 Schankzimmer 2 Wohnzimmer		
42.	Kalman Hausfater	898	Zigeuner Gasse III Stradtviertel detto	detto	1 Zimmer		
43.	Scheja Hausfater	915		detto	1 Schankzimmer		
44.	Berel Perker	526	Kirchenplatz V Stadtviertel	Iankel Leib Schwerdberg Lohnschänker	1 Schankzimmer 2 Wohnzimmer	150	
45.	Itzig Meth Erben Kaile	572	Reichsstrasse V Stadtviertel	Abraham Kremmer	2 Zimmer		
46.	Ursu Allacz Erben	519	detto	Moritz Wischofer durch	1 Schankzimmer		
47.	Laser Rozenfeld Erben	516	detto	Leib Drapel Eisig Klinghofer Pächter Benjamin Toynewitz Schenker	1 Nebenzimmer 1 Schankzimmer		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
48.	Ienkel Leib Schwerdberg	469	Kreuzgasse V. Stadtviertel	Freude Perker	1 Schankzimmer 1 Nebenzimmer		
49.	Eisig Klinghofer et Simche Sommer	812	Zamkergasse IV Viertel	Loffel Tanenhaus Lohnschäker	2 Wohnzimmer 1 Keller		
50.	Freide Krämmer	391	Wassergasse V Viertel	allein	1 Schankzimmer 1 Wohnzimmer		
51.	Elli Schapirer Erben	393	detto	detto	1 Schankzimmer 1 Wohnzimmer		
52.	Theresia Frank	250	Schlachthaus-gasse II Viertel	Leibisch Sommer	1 Kleines Schank und Wohnzimmer		
53.	Rosa König	250	detto	Tobias Berghof	1 Schankzimmer 1 Keller 2 Wohnzimmer		
54.	Schloim Schwarz	0	Mirautzergasse II Viertel	Chaim Avpter	1 Schankkeller 1 Wohnzimmer		
55.	Frau Uhlich geboren Matuszowska	689	Harbaric IV Viertel	Elies Amtmann	1 Schankzimmer 3 Wohzimmer	40	—
56.	Schepirer Mayer	497	Reichsstrasse V Stadtviertel	allein	1 Schankzimmer 1 Wohnzimmer 1 Keller		
57.	Freide Lauber	498	detto	detto	1 Schankzimmer 1 Wohnzimmer 1 Keller		
58.	Kalman Rozenhek	581	Wiktualienplatz V Stadtviertel	detto	1 Schankzimmer 1 Wohnzimmer 1 Keller		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
59.	derselbe detto		detto	Wilhelm Hildebrand	1 Schankzimmer 1 Wohnzimmer 1 Keller	180	—
60.	Gittel Güssebel	1132	detto	Feibisch Körner Pächter Feibisch Feinewitz Schänker	1 Schankzimmer 1 Nebenzimmer 1 Keller		
61.	Berthe Beiner	470	detto	Owadi Taubmann Lohnchänker	1 Schankzimmer		
62.	Ester Wagner		detto	allein	1 Schankzimmer 1 Wohnzimmer		
63.	Benjamin Henig	1010	Viktualienplatz V Stadviertel	Jenkel des David Schwerdberg Lohnchänker	1 Schank Keller nebst 1 Wohnzimmer		
64.	Bogdan Popowitz	0	detto	allein	1 Schankkeller		
65.	Eisig Klinghofer et Simche Sommer	576	detto	Cheim Seider	1 Schankzimmer		
66.	Stefen Stocki	447	Judengasse V Stadviertel	Dawid Guttman Pächter Abraham Rouch Schänker	1 Schankzimmer		
67.	Marie Todorowitz geborenen Baczko	997	Viktualienplatz V Stadviertel	Jankel Redlich Pächter Moses Leib Rukenstein	1 Schankzimmer	50	—
68.	Johann Hilberth	—	Viehmarkt	Gottlieb Rozbray Schänker	detto		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
69.	Hersch Langer	—	deto	Mehnel Lutsinkewitz Schänker	detto		
70.	Roza Konig	—	Mirautzergasse	Leib Surkis	detto		
71.	Grittel Strohminger	318	Klein Stadtgasse	allein	detto		
72.	Dawid Kohn	1112	Gainagasse	allein	detto Keller		
73.	Samuel Dolinger	559	Postgasse	Schulen Erbst	1 Schankzimmer 2 Wohnzimmer		
74.	Iosef Schmuchalek	478	Stadtgasse	Iacob Beer Pächter	1 Schankzimmer 1 Nohnzimmer		
75.	Andrees Romaschkan	458	Holzplatz	Lene Kalina	1 Schank und 1 Wohnzimmer		
76.	Leibisch Moldauer	451	Klein Stadtgasse	Nothan Friedmann	detto		

https://biblioteca-digitala.ro

Onoratei conduceri a primăriei !

Ca urmare a onoratului ordin din 22 mai nr. 951 se pune în modul cel mai devotat în faţa onoratei conduceri a primăriei în anexă sub % situaţia încheiată a cîrciumilor şi hanurilor existente în prezent.

Suceava la 8 iunie 1871

Moczarski, plutonier de poliţie

Nr. crt.	Numele şi prenumele cîrciumarului proprietar	Nr. casei	Denumirea uliţii şi a cartierului	Numele şi prenumele hangiului sau al arendaşului	Descrierea localului de cîrciumă şi a volumului în care meseria se practică	Pentru aceasta se plăteşte o arendă anuală de : kr.	fl.
0	1	2	3	4	5	6	7
1.	Chaja Hausirer	313	Uliţa Mare cartierul I	Berel Sommer arendaş	1 cameră de cîrciumă 1 cameră de locuit 1 bucătărie 1 pivniţă	40	—
2.	Cipra Weinbach	298	Uliţa Burdujenilor cartierul I	singur	1 cameră de cîrciumă 1 cameră de locuit		
3.	Rosi Zentner	82	la fel	Seidel Burgel Mendel Herzberg	1 cameră de cîrciumă, mică, improprie, pentru cîrciumă 1 cameră mică de locuit	20	—
4.	Ienkel Hellman	84	Uliţa Mare	singur	1 cameră de cîrciumă 4 camere de hotel, pivniţă, grajd, şopron, fîntînă în curte		
5.	Selman Langer	134	Uliţa Morii	la fel	1 cameră de cîrciumă		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
6.	Simche Sommer și Cisig Klinghofer arendașii dreptului de cîrciumărit	94	Strada Imperială Iţcanii Vechi	Wolf Gereszczek cîrciumar salariat	1 cameră de cîrciumă 1 cameră de locuit și pivniţa	30	—
7.	la fel	49	la fel	Baruch Rukenstein cîrciumar salariat	1 cameră de cîrciumă 1 cameră de locuit și pivniţă		
8.	la fel	52	la fel	Srul Schächter, cîrciumar salariat	1 cameră de cîrciumă 2 camere de locuit 1 pivniţă	20	—
9.	Iakob Gewölb	523	Strada Transilvaniei, cartierul V	Johann Marianek, cîrciumar plătit	1 cameră de cîrciumă 2 camere de hotel, 1 cameră de locuit, pivniţă, grajd și șopron deschis		
10.	Berel Perker	520	Strada principală a Transilvaniei, cartierul V	Ienkel Leib Schwerdberg cîrciumar procentual Emanuel Finkler, hangiu	*Han și cîrciumă la parter* 1 cameră de cîrciumă 1 cafenea *la etajul I :* 7 camere de han ; grajd și șopron deschis	400	—
11.	Bogdan Pruncul	575	la fel	Isak Liebermann arendaș În pivniţă cîrciumar Moses Weiss	*Han și cîrciumă* 3 camere de cîrciumă 2 de han și 2 de locuit 1 grajd și șopron		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
12.	Hersch Langer	489	la fel	Schimil Leib Perker, cîrciumar procentual în pivniță, cîrciumar Stechmann Mergler	*Han și cîrciumă* 1 cameră de cîrciumă 1 sală de biliard, 12 odăi de han, 3 camere de locuit, grajd pentru 24 de cai 1 șopron pentru trăsuri închis și unul deschis mai multe pivnițe		
13.	Antschel Gartenlaub	468	Ulița Pieței de Lemne, cartierul V	Ritenn Diamant cîrciumar procentual	*Han și cîrciumă* 3 camere de cîrciumă 1 salon 4 camere pentru pasageri, grajd de 24 de cai, 1 pivniță 1 șopron pentru trăsuri		
14.	Güttel Krämer	843	Strada Transilvaniei, cartierul III	Johann Jaworski, arendaș	1 cameră de cîrciumă 2 camere de locuit 1 pivniță		
15.	Moștenitorii lui Josef Rozbray	602	Piața Tîrgului Vitelor cartierul III	Gottleib Rozbray, cîrciumar plătit	1 cameră de cîrciumă 2 camere de locuit 1 pivniță 1 grajd 1 șopron		
16.	Wolf Schmelzer același	601 600	Piața Tîrgului Vitelor, cartierul III	Hersch Langer, arendaș Ioina Wagner, cîrciumar plătit	1 cameră de cîrciumă 2 odăi de han 5 camere de locuit 1 pivniță, 1 grajd, 1 șopron pentru trăsuri		
			la fel	Hersch Langer, arendaș Dumitru Rac, cîrciumar plătit	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră de locuit, 1 pivniță		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
17.	Mechel Schwertberg	837	Strada Transilvaniei, cartierul III	Osies Mündel, circiumar plătit	1 cameră de circiumă 1 cameră de locuit 1 bucătărie		
18.	Simche Sommer	0	Strada Transilvaniei, cartierul III	Wolf Schäfer, circiumar	1 cameră de circiumă 1 cameră de locuit 1 bucătărie		
19.	Urmaşii lui Gabriel Pruncul	530	la fel, cartierul V	Hersch Langer, arendaş Berl Libich, circiumar plătit	*Hotel de Bucovina* 1 cameră de circiumă, 7 odăi de hotel, 1 cameră de locuit, 2 grajduri, 2 şopruri deschise pentru trăsuri, 1 pivniţă		
20.	Wolf Kogner	555	la fel	Markus Kalman, arendaş	*Circiumă, han şi ospătărie* 5 camere de circiumă, 5 odăi de han, 2 grajduri, 1 şopron pentru trăsuri		
21.	Henrich Brulikoski	579	Uliţa Capri, cartierul V	singur	*Circiumă, han şi ospătărie* 1 cameră de circiumă, 2 odăi de han, 1 pivniţă, 1 grajd, 1 şopron		
22.	Nathan Steiner	488	Strada Transilvaniei, cartierul V	Wilhalm Rozbray, circiumar plătit	1 cameră de circiumă, 1 cameră de locuit, apoi 1 pivniţă		
23.	Bogdan Ion Botuşan	486	la fel	Chain Wagner, arendaş Schmil Wagner, circiumar plătit	1 cameră de circiumă, 1 cameră de locuit, 1 pivniţă		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
24.	Hersch Wagner	500	Strada Mare, cartierul V	Itzig Ellie Werdenfeld, circiumar plătit	2 camere de circiumă, 2 odăi de han, 2 camere de locuit, 2 pivniţe		
25.	Urmaşii lui Leiser Rosenfeld	502	la fel	Itzig Pliter, hangiu Moses Leib Zentner şi Schoim Schwarz	1 cameră mare şi 3 camere mici de circiumă, 1 bufet	180	—
26.	Urmaşii lui Meyer Tanenhaus	504	la fel	Naftuli Schwerdberg, arendaş	*Han, ospătărie şi circiumă* 7 odăi de han, 3 camere de locuit, 1 grajd şi şopron		
27.	Adam Iavorschi prin Mendel Eisenberg	420	la fel	Carl Dreher	1 cameră de circiumă, 3 odăi de han şi 3 camere de locuit, grajd, şopron şi pivniţă		
28.	Ienkel Vogel	335	la fel	Iossel Sauer	Un demisol constînd din 1 cameră de circiumă, 3 cămări, 1 grajd, pivniţă şi şopron		
29.	Alter Wagner	270	Uliţa Mirăuţilor, cartierul VI	Moses Wagner, circiumar plătit	1 bodegă în pivniţă		
	Chage Hausirer	313	Uliţa Mare, cartierul I	Berel Somener, arendaş	1 cameră de circiumă, 2 camere de locuit, 1 pivniţă	20	—
30.	Urmaşii lui Axente Botuşan	454	Uliţa Crucii, cartierul V	Roza Zentner	*Ciciuma „La cornul de cerb"* 1 cameră de circiumă, 1 cameră de locuit, 1 pivniţă		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
31.	Leib Vogel	457	la fel	singur	1 cameră de cîrciumă, 4 camere de locuit, 1 pivniță		
32.	Mechel Schwerdberg	0	Pe locul Pieței de alimente	Leib Surkis, cîrciumar	1 demisol cu 4 despărțituri pentru bodegă		
33.	Urmașii lui Andrei Romașcan	458	Uliția Crucii, cartierul V	Süssel Schöchter, cîrciumar plătit Mendel Eisenberg, arendaș	*Circiumă, han și ospătărie* 2 camere de cîrciumă, 4 odăi de han, 1 grajd și 1 șopron		
34.	Antschel Gartenlaub	473	Uliția Crucii, cartierul V	Berel Gartenlaub, cîrciumar plătit	1 cameră de cîrciumă, 3 camere laterale, 1 pivniță		
35.	Chatuna Alaci	467	Piața Tîrgului de Lemne, cartierul V	Johann Mogolnicki	1 cameră de cîrciumă, 3 camere laterale, 1 pivniță		
36.	Srul Gottleib	461	la fel	singur	1 cameră de cîrciumă, 3 camere laterale, 1 pivniță		
37.	Sarkis Romașcan	470	Piața Tîrgului de Alimente, cartierul V	Hersch Häernig	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră de locuit, 1 pivniță	150	—
38.	Eisig Klinghoffer și Simche Sommer și	476 474	Uliția Crucii, cartierul V	Mechel Herzberg, cîrciumar plătit	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră laterală, 1 pivniță		
39.	Israel Krämmer	390	Uliția Apei, cartierul V	singur	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră de cîrciumă, 1 pivniță		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
40.	Eisig Klinghofer şi Simche Sommer	957	Strada Bosancilor, Cut	Schmil Schwartz, ospătar, Nachman Mehler, cîrciumar plătit	2 camere de bodegă, 4 camere de locuit, 2 pivniţe		
41.	Mendel Hoch	938	Strada Bosancilor, cartierul III	singur	1 cameră de cîrciumă, 2 camere de locuit		
42.	Kalman Hausfater	898	Uliţa Ţigănească, cartierul III	la fel	1 cameră		
43.	Scheja Hausfater	915	la fel	la fel	1 cameră de cîrciumă		
44.	Berel Perker	526	Piaţa Bisericii, cartierul V	Iankel Leib Schwerdberg, cîrciumar plătit	1 cameră de cîrciumă, 2 camere de locuit, 1 pivniţă	150	—
45.	Itzig Meth moştenitorul Kailei	572	Strada Imperială cartier V	Abraham Kremmer	2 camere		
46.	Moştenitorii lui Lazer Rozenfeld	519	la fel	Moritz Wischofer, prin Leib Dropel	1 cameră de cîrciumă		
47.	Moştenitorii lui Lazer Rozenfeldl	516	la fel	Eisig Klinghofer, arendaş, Benjamin Toynewitz, cîrciumar	1 cameră de cîrmiumă, 1 cameră laterală		
48.	Ienkel Leib Schwerdberg	469	Uliţa Crucii, cartierul V	Freude Perker	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră laterală		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
49.	Eisig Klinghofer și Simche Sommer	812	Ulița Zamcăi, cartierul IV	Loffel Tanenhaus, cîrciumar plătit	1 cameră de cîrciumă, 2 camere de locuit, 1 pivniță		
50.	Freide Krämmer	391	Ulița Apei, cartierul V	singur	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră de locuit,		
51.	Urmașii lui Elli Schapirer	393	la fel	la fel	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră de locuit		
52.	Theresia Frank	250	Ulița Măcelăriei, cartierul II	Leibisch Sommer	1 mică cameră de cîrciumă, și una de locuit		
53.	Roza Kõnig	250	la fel	Tobias Berghof	1 cameră de cîrciumă, 2 camere de locuit, 1 pivniță		
54.	Schloim Schwartz	0	Ulița Mirăuților, cartierul II	Chaim Avpter	1 pivniță cîrciumă, 1 cameră de locuit		
55.	Doamna Uhlich născută Matuszowka	689	Hărbărie, cartierul IV	Elias Amtmann	1 cameră de cîrciumă, 3 camere de locuit	40	
56.	Schepirer Mayer	497	Strada Imperială cartierul V	singur	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră de locuit, 1 pivniță		
57.	Freide Lauber	498	la fel	la fel	1 cameră de locuit, 1 pivniță		
58.	Kalman Rozenhek	581	Piața de Alimente, cartierul V	la fel	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră de locuit, 1 pivniță		
59.	același	la fel	la fel	Wilhelm Hildebrand	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră de locuit, 1 pivniță	180	—

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
60.	Gittel Güssübel	1132	la fel	Feibisch Körner, arendaş, Feibisch Feinewitz, cîrciumar	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră laterală, 1 pivniţă		
61.	Bertha Beiner	470	la fel	Owadi Taubmann, cîrciumar	1 cameră de cîrciumă		
62.	Ester Wagner	0	la fel	singur	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră de locuit		
63.	Benjamin Henig	1010	Piaţa de Alimente, cartierul V	Ienkel, cîrciumar plătit a lui David Schwerdberg	1 cameră de cîrciumă, împreună cu 1 cameră de locuit		
64.	Bogdan Popovici	0	la fel	singur	1 cameră de cîrciumă		
65.	Eisig Klinghofer şi Simche	576	la fel	Cheim Seider	1 cameră de cîrciumă		
66.	Ştefan Stoţchi	447	Uliţa Evreiască, cartierul V	David Gutmann, arendaş, Abraham Rauch, cîrciumar	1 cameră de cîrciumă, 1 cameră de locuit, 1 pîvniţă		
67.	Maria Teodorovici născută Bacico	997	Piaţa de Alimente, cartierul V	Iankel Redlich, arendaş, Moses Leib Rukenstein	1 cameră de cîrciumă	50	—
68.	Johann Hilberth	—	Tîrgul Vitelor	Gottlelb Rozbroy, cîrciumar	la fel		
69.	Hersch Langer	—	la fel	Mehnel Lutsinkewitz, cîrciumar	la fel		

https://biblioteca-digitala.ro

0	1	2	3	4	5	6	7
70.	Roza König	—	Uliţa Mirăuţilor	Leib Surkis	la fel		
71.	Gittel Strohminger	318	Uliţa Mică a oraşului	singur	la fel		
72.	David Kohn	1112	Uliţa Găină	singur	la fel		
73.	Samuel Dolinger	559	Uliţa Poştei	Schulenn Erbst	1 cameră de circiumă, 2 camere de locuit		
74.	Iosef Schmuchalek	478	Uliţa Oraşului	Iacob Beer, arendaş	1 cameră de circiumă, 1 cameră de locuit		
75.	Andrei Romaşcan	458	Piaţa de Lemne	Lene Calina	1 cameră de circiumă şi una de locuit		
76.	Leibisch Moldauer	451	Uliţa Mică a oraşului	Nothan Friedmann	la fel		

Arh. St. Suceava, fond Primăria oraşului Suceava, dosar 5/1871, f. 67-80.

Orig. german.

https://biblioteca-digitala.ro

INDICE*)

A

Abărbieriței, Vasile, 172.
Adormirea Maicii Domnului (Uspenia), biserica, 31, 35, 85, 86, 97, 107, 112, 180, 182, 183, 200, 205, 206, 221, 222.
Adîncata, 54.
Alaci, Chatuna, 318.
Alecsandri, Vasile, strada, 73, 108, 237, 243, 263.
Alcea Ioan Vodă Viteazul, 76.
Alcea Nucului, 73, 247.
Alcea Trandafirilor, 247.
Alexandru cel Bun, strada, 74-75; voievod, 36, 76, 83, 97, 98, 111, 116-118, 120, 125, 127, 139, 160-165, 167, 169, 172, 176, 189, 192, 208, 224, 230, 244.
Alexandru cel Mare, 94.
Amtmann, Elias, 320.
Andrei, pisar, 76.
Andrei, Armeanul, 105.
Andrieș, jude, 167.
Andronic, Ion, dulgher, 74.
Angiolello, Giovanni Maria, 30, 94.
Anglia, 12, 261.
Antim, biserica, 259.
Anton, Vameșul, 197.
Antonie IV, patriarh, 182, 183.
Antonio, Francesco, 99.
Apafy, Mihail, principe, 71.
Arbore, Luca, strada, 79, 80.
Ardeal v. *Transilvania*.
Areni, biserica, 86; cartier, 45, 46, 53, 55, 65, 87, 90-92, 249, 252, 254, 255; fîntîna, 26; mahala, 72-75, 82-83, 86, 234; pîriu, 19, 21-24, 42-44, 53, 56, 60, 74-76, 78, 79, 86, 96, 216; sat, 22, 23, 26, 34, 40, 41, 43, 44, 54, 76, 86, 224.
Arenda Mitropoliei, 59.
Argento, Ioan, 95.
Arhip, Ioniță, 190.
Armenească, cafeneaua, 71; strada, 70, 232, 239, 240, 246, 247, 250, 252, 262.
Aron, 60, 149.
Aroneanu, biserica, 171, 183, 190, 211.
Asăvoaie, Costel, 184.
Asia Mică, 138.
Asvadur, 213.
Avereşti, 36.
Avpter, Chaim, 320.
Axenie, 106.

B

Bacalul, Constantin, 81.
Bacău, oraș, 16, 54, 56, 91, 250, 259.
Bahrinești, 34.
Baia, 30, 34, 54-56, 58, 99, 114, 142.
Baiazid II, sultan, 121.
Bakšić, Bogdan, 96, 112, 155, 170, 175
Baloșevici, Toader, logofăt, 72, 222.
Balș, vornic, 60, 81, 105.
Balș, Constantin, 106.
Balș, Gheorghe, 181, 199, 214.
Bandini, 79, 96, 97, 173, 180, 226, 227.
Baptista de Vesentino, 178, 201, 226.
Barbovschi, Onufrei, 60, 231, 222.
Bardet, J. P., 13.
Barnovschi, Miron, voievod, 104, 111, 150, 179, 193.
Barsi, Nicolo, 177.
Bassetti, Bartolomeo, 81, 96, 99, 173, 225.
Bașotă, Ioniță, 106.
Battista, Giovanni, 180.
Băcal, Toader, 56, 59.

*) Numele autorilor și titlurile lucrărilor din aparatul critic și din Bibliografie nu au fost indexate.

https://biblioteca-digitala.ro

Bălcescu, Nicolae, strada, 68, 72, 85, 237, 252, 262.
Beer, Iacob, 322.
Beiner, Bertha, 326.
Belgia, 261.
Belgrad, 187.
Belsius, J., 94, 177.
Berăriei, strada, 82.
Berchișești, 51.
Berghof, Tobias, 320.
Berindei, Mihnea, 261.
Biserica Coconilor, 60, 67.
Biserica Domnițelor, 256, 257.
Bistrița, oraș, 34, 54-56, 58, 69, 87, 99, 150, 160, 167, 188, 229.
Bistrița, Aurie, riu, 54.
Bittner, Konrad, arhitect, 244.
Birgău, 34, 54.
Bochnner, Julius, 243.
Bogdan, voievod, 83, 144, 171, 189, 190, 192, 202.
Bogdan, Toma, 106.
Bogrea, Vasile, 36.
Bolea, Ionașco, zlătar, 76, 145.
Bonnicio, Paolo, 33, 82, 85, 173, 225.
Borcilă, Costachi, 42.
Bosanci, 34, 54-56, 233.
Botoșani, 13, 16, 40, 54-56, 58, 63, 87, 232, 239, 259.
Botușan, Arente, 317.
Botușan, Bogdan Ion, 316.
Brandabur, Dimitrie, 64.
Brașov, 34, 56, 58, 113, 141, 154.
Braudel, Fernand, 14.
Brâncoveanu, Constantin, statuia lui, 254.
Brulikoski, Henrich, 316.
Bucovina, 42, 53, 70, 101, 172, 183, 194, 203, 232, 233, 236, 242.
București, 13, 16, 29, 109, 236, 245, 259, 260, 261.
Buda, oraș, 230.
Bulai, deal, 23, 25, 58.
Bulai, Ioniță, 145.
Buliga, Gherasim, strada, 73.
Bumbac, Vasile, strada, 74, 75.
Buna Vestire, biserica, 41, 56, 81, 82, 95-97, 107, 150, 176, 178, 193, 215, 217, 225, 226, 234.
Bunești, 34.
Burdujeni, 19, 20, 45, 46, 56, 66, 67, 105, 106.
Burgel Seidel, 313.

C

Cacaina, piriu, 19, 24, 27, 28, 37, 38, 42, 44, 56.
Caffa, 33, 208.
Calea Imperială, 69.
Calea Unirii, 69.
Calian, Toader, 106.
Callimachi, Gavril, 183.
Callimachi, Grigore, voievod, 198.
Cambogia, 261.
Cantacuzino, Dumitrașco, 168.
Cantacuzino, Iordachi, 106.
Cantemir, Dimitrie, voievod, 113, 180.
Capri, Ioan, 72, 80, 106.
Capri, Nicolae, 222.
Caraman, Grigore, 106.
Carpați, munți, 163, 164, 191, 192, 231.
Casa Bucovineană, restaurant, 108.
Căldărușa, vale, 23.
Cămirzan, 144.
Căprăria, deal, 20.
Cărămidăriei, strada, 68, 71, 239.
Ceaușu, Mihai Ștefan, 7, 9.
Celebi, Evlia, 36.
Cernăuți, 25, 29, 34, 42, 54, 55, 233, 236, 241.
Cetatea Albă, 229.
Cetatea Neamțului, 99.
Cetatea de Scaun, 22, 31, 36, 38, 40, 53, 58, 76, 96, 99, 157, 158, 166, 167, 169, 184, 212, 219, 220, 230, 255, 263.
Cetatea Șcheia, 38, 53.
Cetății, piriu, 24, 38.
Chanu, Pierre, 13.
Cheșco, Petru, 106.
Chilia, 229.
Chinzerschi, Grigori, 74.
Chira, 73.
Chirilă, șoltuz, 74.
Christian Solidarity International, 261.
Ciubotaru, Mandache, 204.
Ciungilor, piemont, 27.
Cimpulung Moldovenesc, 29, 34, 42, 54, 55, 56, 79.
Cindea, Virgil, 260.
Cirjă, Luca, 192.
Cîrlibaba, 34, 54.
Clubul de cîntare, 244.
Clubul de tir, 245.
Cluj, 261.
Cocîrlă, Vasile, strada, 73.
Codrul Cosminului, 84, 188, 197.
Colbert, fotograf, 232.
Combe, Ariadna, 261.
Constantin, băcal, 150.
Constantinopol, 35, 182, 183, 208.
Costachi, Veniamin, 194, 195.
Costin, pușcaș, 74.
Costin, Miron, 183.
Costin, Nicolae, 76.
Cotnari, 98.
Cotroceni, mănăstire, 259.
Cotofeni, 152.
Cozia, mănăstire, 195.
Cracovia, 34, 229-231, 259.

https://biblioteca-digitala.ro

Cranistre, Philipp, 43.
Creangă, Ion, strada, 71, 240, 246, 262, 263.
Crimca, Anastasie, 96, 130, 156, 183, 193.
Crucea, deal, 22.
Cuciurul Mare, 34.
Cuhea, 158.
Curtea Domnească, 82, 84, 85, 89, 92, 99, 100, 101, 103, 110, 112, 116, 126, 130, 157, 161, 163, 170, 173, 175, 176, 178, 179, 197, 215-219, 234, 253, 255-257, 263.
Curtea din Viena, 101, 106.
Curții, strada, 257, 263.
Cuza (Țigănia), 40, 43-45, 55, 68, 70, 75, 76, 78, 86, 135, 216, 234, 319.

D

Dabija Vodă, 212.
Danovac, Drăgan, 69, 145, 180.
Deroka, Andrei, 187.
Désert, G., 13.
Despot-Vodă, 54, 76, 80, 86, 94, 112, 140, 173, 176.
Diamant, Ritenn, 315.
Dietrich Frank, Iacob, 12.
Dima, portar, 145.
Dinul, ban, 26.
Dolinger, Samuel, 322.
Doniș, 214.
Dorneşti, 34, 55.
Dornișoara, 34.
Dorohoi, 34, 54, 56.
Dosoftei, mitropolit, 176, 193.
Dragomirna, deal, 23, 27; mănăstire, 106, 156, 171, 194.
Dragoș Vodă, strada, 68, 72, 74, 103, 232, 239, 240, 246, 262, 263.
Drapel, Leib, 319.
Drăgan, preot, 145.
Drăguț, Vasile, 260.
Dreher, Carl, 317.
Duca, Gheorghe, voievod, 221.
Drumul Harabagiilor, 54.
Dumbrăveni, 54.
Dumitrache, 237.

E

Edilbei, 213.
Eisenberg, Mendel, 318.
Elena Doamna, liceu, 234; strada, 234.
Elveția, 261.
Emandi, Emil I., 7, 9, 184, 204.
Eminescu, Mihai, strada, 72-74, 246.
Enescu, George, cartier, 69, 87, 92, 249, 252, 254, 255.
Enzenberg, general, 101.
Erbst, Schulenn, 322.
Europa, 12, 33, 40, 62, 93, 170, 263.
Europa Liberă, post de radio, 261.
Evdochia de Kiev, 184.

F

Fălticeni, 27, 34, 54, 73.
Fărcaș cel Bătrîn, negustor, 69.
Fătul, morar, 185.
Felten, sas, 130.
Fevronia, stareță, 183.
Fidelis, Wilhelm, 174.
Finkler, Emanuel, 314.
Fintina Doamnei, 254.
Fintina Domnească, 42, 43, 56, 59.
Fintina Frigurilor, 22, 25, 71.
Fintina Mitropoliei, 76, 80.
Florea, Ioan, 190.
Focillon, Henri, 18.
Foti, Ioniță, 81, 106, 150.
Frank, Theresia, 320.
Franța, 12, 261.
Franz-Joseph, bustul lui, 245; strada, 68.
Frumoasa, odaie, 23; sat, 26; vale, 23.

G

Gainăă, Grigore, 106.
Gainâ, Sarkis, 25.
Galata, biserică, 190, 210.
Galați, 91.
Galiția, 85, 86, 202.
Gartenlaub, Antschel, 315, 318.
Gassauer, Rudolf, 137, 241.
Gavril, cojocar, 172.
Genova, 33.
Gereszczek, Wolf, 314.
Germania, 12.
Gewölb, Jakob, 314.
Gheorghe, heregar, 39, 69, 144.
Gheorghe, preot, 221.
Gherla, oraș, 71, 199.
Gheuca, grec, 73.
Ghica, Grigore, voievod, 105.
Ghica, Matei, voievod, 183.
Gilbert, Frederic, 14.
Giurescu, Dinu C., 16, 218, 260, 261, 262.
Gligoreea, 83.
Goe[a], Dosoftei, 105.
Görlitz, 12.
Gottlieb, Srul, 318.
Gouhier, P., 13.
Grama, Semion, 76.
Grecoanu, Eugenia, 13, 16.
Grecu, Vasile, 196.
Grigorești, 54.
Groapa Postolăchioaiei, 26.

https://biblioteca-digitala.ro

Gropile, moşie, 26.
Gross, Georg, 80, 173.
Gura Bursucului, deal, 26.
Güssubel. Gittel, 321.
Gutkind, E.A., 12.
Gu[l]*mann, David*, 321.
Gutter, chirurg, 222.

H

Häenig, Hersch, 318.
Hagigadar, mănăstire, 95, 207.
Hago, armean, 214.
Han L[a]*nger*, 234, 238, 245.
Hance, vornic, 167.
Hancoian, Cristea, 180, 213.
Hanko, 213.
Hanul Capri, 64, 108.
Hanul Domnesc, 40, 68, 72, 244.
Harstallen, Friedrich, colonel, 209.
Hatzendorf, 241.
Hausfater, Kalman, 319.
Hausfater. Schcja, 319.
H[a]*usirer, Chaje*, 319.
Hazar, episcop, 208.
Hellman, Jenkel, 313.
Heniq, Benjamin, 321.
Herţa, 34.
Herzber, Mechel, 318.
Hilberth, Johann, 321.
Hildebrand, Wilhe[l]*m*, 320.
Hirbăric, 45.
Hirlău, 84, 198.
Hliboca, 34.
Hmelniţki, Timuş, 225.
Hoch, Mendel, 319.
Hotel Arcaşul, 73, 253.
Hotel Bucovina, 78, 238, 251-253, 316.
Hotel de Moldavie, 107, 108, 238.
Hotel Suce[a]*va*, 255.
Hotin, 55, 56, 98.
Hoticeanu, Mihai, 64.
Hreaţca, 36, 54, 56.
Humor, biserica, 189 ; rîu, 35.
Hurmuzachi, Eudoxiu, 190.

I

Iacob, diac, 155.
Iacob Pu[l]*neanu*, mitropolit, 193, 198.
Iacobeni, 34, 54.
Iamandi, Anastasia, 80.
Ianache, spătar, 105.
I[a]*ncu Vodă*, drum, 34, 54.
Iane, grec, 73 ; vornic, 41.
Iani, 106.
Iaskos v. *Iaţco*.
Iaşi, 16, 40, 42, 54, 56, 58, 98, 168, 170, 193, 230, 259.
Iaţco, (Iaskos), boier, 35, 84, 180, 182, 183.
Iavorschi, Adam, 317.
Iavorschi, Johann, 315.
Ibăneşti, 34.
Iliaş, voievod, 83, 157.
Iliaş. Alexandru, voievod, 222.
Ilişeşti, mănăstire, 106.
Imperiul Bizantin, 191.
Imperiul Habsburgic, 70.
Ioan, armean, 81.
Io[a]*n Vodă Viteazul*, strada, 68, 78.
Ioane[l]*li, inginer*, 233, 241.
Iolăş, Dima, 105.
Ion, ţîrcovnic, 171.
Ionescu, Grigore, 114, 238, 260.
Iorga, Nicolae, 97, 261, 262.
Iosif II, împărat, 232.
Iosif, mitropolit, 192.
Iosipescu, Sergiu, 260.
Ipătescu, Ana, strada, 68, 76-80, 82, 85, 91, 249, 251, 252, 256.
Ipo[l]*eşti*, 54.
Isopescu, Samoil, 241 ; strada, 75.
Ispas v. *Înălţarea Domnului*.
Italia, 111, 199, 219, 261.
Iţcani, 21, 23, 25, 43, 45, 46, 56, 66, 85, 87, 182, 183, 185, 204, 233.
Iţcanii Noi, 42.
Iţcanii Vechi, 28, 44, 45, 57, 68, 72, 85, 314.
Iţc[a]*nilor*, strada, 68, 82.
Iznik, 167-169, 174.
Izvorul Maicii Domnului, biserica, 43, 180, 224.

Î

Înălţarea Domnului (Ispas), biserica, 76, 136, 180, 223.
Învierea lui Hristos, biserica, 40, 44, 68, 75, 76-78, 104, 145, 203, 205, 206.

J

Joldeşti, 54, 55.

K

Kalman, Markus, 316.
Kern, Leips, fotograf, 232.
Kiev, 189.
Klinghofer, Eisig, 314, 319, 320, 321.
Kogălniceanu, Mihail, statuia lui, 254 ; strada, 71, 239.
Kogner, Wolf, 316.
Kohn, David, 322.
König, Rosa, 320, 322.
Körner, Feibisch, 321.
Kovila, 187.

https://biblioteca-digitala.ro

Krämmer, Abraham, 319.
Krämmer, Freide, 320.
Krämmer, Güttel, 315.
Krämmer, Israel, 318.
Kraus, Georg, 224.
Kurek, arhitect, 232.

L

La Cerbul de Aur, cîrciuma, 238.
La Cornul de Cerb, cîrciuma, 317.
La Craiul Negru, cîrciuma, 238.
Langer, Hersch, 315, 316, 321.
Langer, Selman, 313.
La Para de Aur, han, 71, 238.
La Şapte Draci, cîrciuma, 238.
La Trei Coroane, han, 71, 108, 238
Lauber, Freide, 320.
Lăcustă, Ştefan, voievod, 154.
Lămăşanul, deal, 26.
Lămăşeni, 34.
Lăpuşneanu, Alxandru, turnul lui, 85, 92, 113, 116, 154, 176, 178, 216-220, 234, 234, 238, 250, 251, 256 ; voievod, 21, 59, 61, 67, 76, 111, 170.
Lehati, Simeon, 33, 95.
Lemberg, v. *Liov*.
Lene, Calina, 322.
Lespezi, 34.
Leszczynski, Rafael, 99, 180.
Liebermann, Isak, 314.
Lindos, insula, 187.
Liov, (Lemberg, Lwow), 32, 33, 34, 36, 54-56, 58, 60, 76, 87, 90, 177, 213, 229, 230, 242.
Lipova, 187.
Lisaura, 21, 26-28.
Liteni, 34, 54-56.
Lituania, 181, 189.
Löffelman, moara lui, 68.
Londra, 12.
Lovedan, Pierre, 12.
Lübek, 231.
Lublin, 193.
Luca, preot, 40, 145.
Lunca, 34.
Lupu, Vasile, voievod, 73, 80, 83, 99, 111, 166-169, 171, 172, 176, 230.
Lupul, braşovean, 79 ; negustor, 69.
Lutsinkewitz, Mehnel, 321.
Lwow, v. *Liow*.

M

Macarie, 44, 59, 75.
Mahala, 74.
Mahomed, v. *Mehmet*.
Maistorovina, 187.
Manoil, grec, 183.
Maramureş, 158.
Marco, meserciu, 69.
Mardiros, 214.
Marea Baltică, 33.
Marea Neagră, 33, 34, 61.
Maria Tereza, împărătească, 232.
Marian, Simean Florea, bustul lui, 245 ; strada, 72, 73.
Marianek, Johann, 314.
Martin, puşcar, 79.
Martin Literatul, 176.
Matei, Mircea D., 184.
Mateiaş, cămăraş, 207.
Matič, Vladislav, 187.
Maximilian, împărat, 94.
Mayer, Schepirer, 320.
Mărăşeşti, strada, 69, 73, 74, 92, 249, 251, 263.
Mărităeanul, Iurco, 104, 152.
Mediaş, 155.
Meştodie, dichiu, 183.
Mehmet II, (Mahomed), sultan, 39, 94, 121.
Mehmet, Mustafa, 29.
Meixner, Georg, berar, 74, 86.
Mereni, 54.
Mergler, Stechmann, 315.
Meseriilor, strada, 237.
Meth, Itzig, 319.
Metzger, colonel, 42.
Mihai Viteazul, strada, 72-74, 249, 251, 259, 260.
Mihalcea, 34.
Mihăilescu, Cristea, uricar, 145.
Milişăuţi, biserica, 220.
Milano, 187.
Mino de Fiesole, 199.
Mirăuţi, biserica, 35, 37, 38, 65, 80, 81, 97, 107, 111, 177, 181, 182, 189, 190, 191, 193, 201, 215, 217, 233 ; cartier, 234 ; mahala, 80 ; strada, 81, 232, 239, 250.
Mirceşti, 34.
Mircea cel Bătrîn, 36.
Mironescu, Vasile, 207.
Mitocul Armenesc, 23, 26.
Mitropolia Moldovei, 39, 76, 80, 82, 93, 100, 174, 193, 238.
Moara, piriu, 44.
Moczarski, plutonier, 313.
Mogolnieki, Johann, 318.
Moisescu, Cristian, 186.
Moldauer, Leibisch, 322.
Moldova, 16, 18, 23, 30, 31, 33-35, 39, 41, 42, 44, 46, 57, 84, 85, 87, 89, 91, 94, 95-100, 102, 107, 114, 153, 158, 166, 168, 177, 191, 192, 195, 196, 208, 243, 255, 260 ; rîu, 34.
Moldoviţa, mănăstire, 39, 144 ; rîu, 34.
Morariu, Silvestru, 190.
Morii, strada, 82.
Moroco, 187.

https://biblioteca-digitala.ro

Movilă, Moise, voievod, 155.
Movilă, Ieremia, voievod, 95, 96, 111, 173, 203, 206, 226.
Mündel, Osies, 316.
Münnich, inginer, 241.
Muratori, Johannes, 201.
Mustafa, Ali, 94.
Mușat, Petru, voievod, 31, 32, 35, 38, 81, 83, 98, 120, 157, 160, 162, 180, 182, 191 ; statuia lui, 254.

N

Național, restaurant, 68, 72.
Năsturel, P. S., 185.
Neamț, mănăstire, 194, 195.
Neculce, vătaf de pietrari, 147.
Neculce, Ion, 79, 221.
Negri, Costache, statuia lui, 254.
Negrilă, hatman, 155.
Nestor Armanul, 26.
Nistru, fluviu, 164.
Noiembrie 6, strada, 251.
Nosești, preot, 213.
Novella, Adriano Alpago, 182.
Novi Sad, 187.
Nürnberg, 148, 230, 231.

O

Obcine, cartier, 87, 249, 250, 263.
Obor, strada, 247.
Ohanes, episcop armean, 38, 208.
Opre, Grigore, logofăt, 222.
Oprișeni, 34.
Orăștie, 155.
Orhei, 114, 189.
Ottokar de Stiria, 31.
Otzellowitz, 72.

P

Pantazi, Constantin, 64, 106, 146, 149, 237.
Papp, Chaezig, 122.
Paris, 12-14, 261.
Paul de Alep, 219.
Pădure, Gavril, 221.
Pădure, Nicolae, 106.
Pădure, Safta, 106.
Pătrăuți, biserica, 202.
Peitaven, inginer, 232.
Perker, Berel, 314, 319.
Perker, Freude, 319.
Perker, Schmil Leib, 315.
Petru, făclier, 65.
Petru, protopop, 183.
Piatra Neamț, 203, 250.
Piața de Alimente, 318, 320, 321.
Piața Carol, 65, 66.
Piața Cazărmii, 65, 66.
Piața Cerealelor, 65, 66,
Piața Halelor, 65, 66.
Piața de Jos, 237.
Piața de Lemne, 318, 322.
Piața Principală, 237, 238.
Piluzzi, Vito, 99, 180.
Pippidi, Andrei, 261.
Pippidi, Dionisie M., 260.
Piscul Dealului, 26.
Pitești, 16, 236, 259.
Pitzelli, J., 43, 222.
Pingărați, biserica, 171.
Platforma Moldovenească, 19, 20.
Platforma Rusească, 19.
Plăiter, Itzig, 317.
Poclitari, Ștefan, 172.
Podlache, Wladislaw, 200.
Poiana lui Șeptilici, 25, 43, 68, 72.
Polonia, 32-34, 36, 38, 42, 54, 56, 80, 83, 95, 96, 99, 111, 157, 176, 181, 189, 192, 193, 195, 202, 208.
Popa, Radu, 260.
Popovici, Bogdan, 321.
Popovici, Dimitrie, 64.
Popovici, Gheorghe, 172.
Porumbescu, Ciprian, statuia lui, 245, 254 ; strada, 73.
Pot, Pol, 261.
Potlogi, 152.
Praga, 230.
Prăjescu, Nicoară, vistier, 72, 73, 104, 145, 180, 206.
Prăpastia, vale, 26.
Pridvarnița, 187.
Probota, mănăstire, 83, 171, 198.
Pruncul, 241.
Pruncul, Ariton, 106.
Pruncul, Bogdan, 314.
Pruncul, Gabriel, 316.
Prunului, strada, 239, 246.
Prut, riu, 34, 54.
Putna, mănăstire, 164.

Q

Quirini, 173, 225.

R

Rac, Dumitru, 315.
Racoviță, Mihai, voievod, 147.
Radzewski, Francisc, 99, 148.
Rareș, Elena, 40, 76, 203, 206.
Rareș, Petru, statuia lui, 254 ; strada, 68, 89, 103, 237, 265, 263 ; voievod, 76, 84, 98, 111, 170, 180, 185, 188, 189, 192, 193, 196, 197, 200, 201.
Rareș, Ștefan, voievod, 99, 212, 213, 227.

https://biblioteca-digitala.ro

Rauch, Abracham, 321.
Rădăuți, 34, 54, 106, 187, 221.
Reitlich, Iankel, 321.
Regele Ferdinand, strada, 69.
Regensburg, 202, 230.
Renaștere, stil arhitectural, 170, 199, 201, 237, 254.
Reuniunea Muzicală „Ciprian Porumbescu", 244.
Ribnicul Mitropolici, 44.
Ripa de la Fintina Doamnei, 79.
Rișca, biserica, 211.
Rodos, insula, 187.
Rohatin, 189.
Romașcan, Andrei, 318, 322.
Romașcan, Sarkis, 318.
Roman, 34.
România, 16, 258, 259, 261, 262.
Romstorfer, K. A., 154, 167, 189, 190, 194, 196, 219.
Rosenfeld, Leiser, 317, 319.
Rostock, 231.
Roșcani, 34, 54.
Rotunda, 34, 54.
Rozbroy, Gottlieb, 315, 321.
Rozbroy, Josef, 315.
Rozbroy, Wilhelm, 316.
Rozenhek, Kalman, 320.
Rukenstein, Baruch, 314.
Rukenstein, Moses Leib, 321.
Rusciuc, 208.
Russo, Alecu, statuia lui, 254.
Ruș, 54.

S

Sadoveanu, Mihail, strada, 69.
Sahac, 144.
Salcea, 54.
Salzburg, 261.
Sauer, Iossel, 317.
Săbăoani, 34.
Schäfer, Wolf, 316.
Schapirer, Elli, 320.
Schmuchalek, Josef, 322.
Schneider, Heinrich Erasmus, 100.
Schwartz, Schloim, 320.
Schwartz, Schmil, 319.
Schwerdberg, David, 321.
Schwerdberg, Ienkel Leib, 319.
Schwerdberg, Naftuli, 317.
Scursura Zotti, 26.
Seelig, Leibel, 60.
Seider, Chaim, 321.
Serbia, 182.
Serelor, strada, 74.
Sfinții Apostoli Petru și Pavel, biserica, 224.
Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril, biserica 72, 151, 180, 216, 217, 222-224.
Sfinta Cruce, biserica, 59, 60, 64, 65, 70, 71, 95, 104, 107, 108, 136, 150, 180, 202, 213, 216, 217, 234, 238, 251 ; strada, 234.
Sfinta Maria, biserica, 25, 58, 71, 95, 96, 150, 211, 215, 217, 224, 225, 228, 234.
Sfinta Paraschiva, v. *Sfinta Vineri*.
Sfinta Treime, biserica, 58, 73, 79, 83, 95, 112, 173-175, 225.
Sfinta Vineri (Paraschiva), biserica, 40, 78, 79, 133, 135, 172, 174, 179, 216, 217, 220, 221.
Sfintul Atanasie, biserica, 39, 81, 179, 216, 217, 224.
Sfintul Auxentie, biserica, 204.
Sfintul Dominic, călugării ordinului, 97.
Sfintul Dumitru, biserica, 22, 23, 31, 35, 38, 41, 42, 54, 56, 58-61, 63-65, 67, 71, 80, 82-85, 92, 96, 98, 99, 101, 103, 107, 112, 114, 125, 146, 149, 150, 175, 179, 180-182, 185, 187, 188, 197-201, 216, 227, 230, 233-238, 249-251, 256, 257.
Sfintul Gheorghe, biserica, 40, 76, 82, 97, 113, 174, 176-178, 180-182, 189, 190, 192-194, 196, 200-202, 217, 223, 231, 251 ; in stema orașului, 242.
Sfintul Humbert, 112, 173.
Sfintul Ilie, mănăstire, 41, 104-106, 150, 202 ; sat, 22, 23, 26, 42, 45, 54, 86, 87, 250.
Sfintul Ioan Botezătorul, biserică, 43, 79, 82, 83, 105, 171, 175, 228.
Sfintul Ioan cel Nou, mănăstire, 39, 40, 68, 75, 81, 95, 103, 105, 112, 192, 233, 252 ; moaștele, 97, 111, 177, 190, 193, 196.
Sfintul Nepomuk, biserica, 78, 234, 242, 251.
Sfintul Nicolae, biserica, 60, 68, 72, 73, 104, 145, 180, 181, 202, 206, 207, 216, 217, 230, 239, 251 ; mahalaua, 72, 74, 76, 136.
Sfintul Sacrament, biserica, 79, 95, 96, 225.
Sfintul Sebastian, 226.
Sfintul Simeon (Turnu Roșu), biserica, 41, 61, 70, 71, 95, 104, 180, 202, 212, 214, 216, 217, 231, 233, 234, 251.
Sfintul Theodor, biserica, 40, 74, 174, 216, 217, 223, 231.
Sibiu, 155, 160, 231.
Sighișoara, 154.
Sigismund III, rege, 190.
Silezia, 111.
Simeon, 69, 105.
Simeon, episcop, 207

https://biblioteca-digitala.ro

Sion, Gheorghe, 164.
Siret, 30, 31, 34, 38, 39, 54, 157, 182, 183, 187, 207 ; rîu, 34.
Slovacia, 111.
Sobieski, Ioan, rege, 42, 176, 193, 209, 221.
Soci, 36, 37.
Societatea „Armonia", 224.
Societatea „Casa Națională", 244.
Solca, mănăstire, 104, 106.
Soliman Magnificul, sultan, 22, 25, 94.
Solomon, starostele evreilor, 82, 105, 146.
Someșul Mare, 34, 54.
Sommer, Berl, 313, 317.
Sommer, Johann, 112, 140, 176, 231.
Sommer, Leibisch, 320.
Sommer, Simche, 314, 316, 319, 320.
Sopočani, 187.
Spleny, general, 172, 217, 222.
Stan, negustor, 69.
Stana, 144.
Stanciul, Vasile, 65.
Statele Unite ale Americii, 16, 261.
Steiner, Nathan, 316.
Stichl, Wilhelm, 242.
Stiglea, preot, 83.
Stinca Biholului, 26.
Stircea, 34.
Storojineț, 34.
Stoțchi, Ștefan, 321.
Strada Armașului, 45.
Strada Bosancilor, 319.
Strada Cazărmii, 45.
Strada Croitorilor, 45.
Strada Imperială, 74, 314, 319, 320.
Strada Logofătului, 45.
Strada Mare, 59, 62, 63, 105, 317.
Strada Olarilor, 45.
Strada Paharnicului, 45.
Strada Pircălabului, 45.
Strada Scurtă, 45.
Strada Solidarității, 68.
Strada Transilvaniei, 63, 233, 314, 315, 316.
Strada Vornicului, 45.
Straja, 34.
Strassburg, 195, 231.
Strat, George, 65.
Strimbu, pîrîu, 23.
Strohminger, Güttel, 322.
Suceava, rîu, 21, 23-28, 31, 34, 37, 39, 42, 43, 60, 68, 96, 216 ; vale, 21-24, 27, 34.
Surkis, Leib, 318, 322.

Ș

Șandru, Dumitru, 223.
Șanț, 34, 54.
Șcheia, cetatea, 69, 159 ; pîrîu, 21, 22, 23, 27, 28, 53, 68, 87, 96, 212 ; sat, 42, 45.
Șchiopul, Petru, turnul lui, 76, 113, 233 ; voievod, 190, 193, 219.
Șeptilici, cartier, 44, 69, 252.
Șeptilici, Costin, 105.
Șeptilici, Ștefan, 70, 105.
Șipot, pîrîu, 35, 37-40, 65, 66, 68, 70, 75-78, 80, 90, 96, 102, 133, 143, 155, 166, 170, 175, 253.
Șipotul Mic, pîrîu, 68.
Șomuzul Mare, rîu, 34.
Ștefan, voievod, 83, 157, 183.
Ștefan cel Mare, statuia lui, 255 ; strada, 68, 108, 243, 249, 250, 252, 255, 263 ; voievod, 78, 79, 82-84, 95, 96, 98, 111, 117, 120, 128, 135, 143, 144, 146, 157, 162, 163, 165-167, 169, 173, 180, 183, 188, 189, 192, 196, 197, 220, 225, 229, 230.
Ștefăniță-Vodă, strada, 79, 80, 85, 239.
Ștefăniță, voievod, 120, 180, 192, 202.

T

Tanenhaus, Loffel, 320.
Tanenhaus, Mayer, 317.
Taubmann, Owadi, 321.
Tătărași, deal, 22, 23, 75, 76, 231, 233, 251, 253, 254 ; sat, 22, 23, 26, 40, 41, 43, 74, 75, 145, 203.
Tătărescu, vale, 26.
Tăutul (Teutul), Ion, 79, 80, 221.
Teodoreni, mănăstire, 41.
Teodorovici, Maria, 321.
Teofan, mitropolit, 193.
Theodorescu, Răzvan, 260.
Theodoros II, 36.
Tinoasa, mlaștina, 26.
Tischler, Johann, 141.
Tîrgoviște, 154, 155, 169, 170, 174, 259.
Tîrgu Neamț, 99.
Tîrgul, pîrîu, 19, 24.
Tîrgul de Sus, 60, 63.
Tîrgul Grînelor, 98.
Tîrgul Nou, 20.
Tîrgul Vechi, 20, 41.
Tîrgul Vitelor, 20, 61, 67, 98, 315, 321.
Toader, spătar, 74.
Toader, țîrcovnic, 74.
Tokaj, 97.
Toma, pictor, 201.
Tomșa, Ștefan, strada, 75 ; voievod, 76, 104, 223.
Trandafir, negustor, 69.
Trandafirilor, strada, 75.
Transilvania, 32-34, 38, 56, 57, 59, 62, 71, 93, 97, 99, 111, 151, 152, 163, 181, 199, 202, 209, 229, 231.

https://biblioteca-digitala.ro

Trenchioaia, *Anița*, 81.
Trișcu, *Aurelian*, 260.
Tudora, 34.
Tupilat, *Gheorghe*, 42, 65, 106.
Turcia, 208.
Turnul Roșu, v. *Sfintul Simeon*.
Tușinschi, *Casian*, preot, 207.

Ț

Țara Românească, 16, 97, 111, 166, 231.
Țarina Mare, 23.
Țica, postelnic, 60, 106, 174.
Țigănia, v. *Cut*.

U

Udești, 34.
Ulea, *Sorin*, 196.
Ulița *Apei*, 65, 318, 320.
Ulița *Arenilor*, 42, 223.
Ulița *Armașului*, 66.
Ulița *Armenească*, 71, 104, 106, 215.
Ulița *Băncii*, 44.
Ulița *Berăriei*, 66, 68.
Ulița *Bisericii*, 78.
Ulița *Boierească*, 41, 42, 43, 55, 56, 58-64, 66, 67, 79, 89, 100, 106, 174, 224.
Ulița *Bosancilor*, 55, 78.
Ulița *Botușan*, 44, 71.
Ulița *Burdujenilor*, 313.
Ulița *Capri*, 43, 59, 63, 73, 316.
Ulița *ce duce drept la Cetate*, 58, 59.
Ulița *Centurii*, 63.
Ulița *Cerealelor*, 65.
Ulița *Cetății*, 79.
Ulița *Chiițeștilor*, 64, 149.
Ulița *Cimpului*, 75.
Ulița *Cojocarilor*, 65, 66, 69.
Ulița *Copacilor Verzi*, 44.
Ulița *Crimca*, 41, 59, 60, 68, 72-74, 106, 228.
Ulița *Croitorilor*, 44, 65, 66.
Ulița *Crucii*, 62, 63, 66, 71, 317, 318, 319.
Ulița *Curții Domnești*, 65.
Ulița *Cutului*, 63, 78.
Ulița *Dătornicilor*, 41, 58, 60, 79, 81, 82, 150, 215, 228.
Ulița *Dinovac*, 41, 60, 72.
Ulița *Domnească*, 113, 170.
Ulița *Elena*, 73.
Ulița *Evreiască*, 321.
Ulița *Fălticenilor*, 63.
Ulița *Feldinger*, 73.
Ulița *Filip*, 71.
Ulița *Focului*, 65.
Ulița *Fruntea (Fronti)*, 23, 41, 42, 43, 55, 56, 58, 60, 61, 66, 71, 79, 89, 100, 105, 106, 130, 141, 156, 178, 215, 225, 228.
Ulița *Găină*, 322.
Ulița *Gării*, 63, 74.
Ulița *Grecească*, 73.
Ulița *Grigore*, 44, 73.
Ulița *Hărbăriei*, 44, 63, 320.
Ulița *Ilarion*, 73.
Ulița *Iței anilor*, 66.
Ulița *Îngustă*, 75.
Ulița *Învierii*, 76, 78.
Ulița *Legumelor*, 44, 65.
Ulița *Logofătului*, 66.
Ulița *Lungă*, 23, 58, 62, 66, 68, 234.
Ulița *Magazinului*, 59, 66.
Ulița *Mare*, 41.
Ulița *Mare*, 68, 71, 73, 106, 151, 178, 216, 217, 233, 234, 236, 313, 317.
Ulița *Mare Armenească*, 40, 43, 55, 59, 60, 62, 70, 71, 214.
Ulița *Mare Boierească*, 82, 152, 175, 222, 251, 257.
Ulița *Mare Domnească*, 141, 215.
Ulița *Măcelarilor*, 44, 65, 66, 320.
Ulița *Mică*, 44, 322.
Ulița *Mirăuților*, 68, 317, 320, 322.
Ulița *Mitropoliei*, 40, 41, 68, 76-78, 90.
Ulița *Morii*, 44, 68, 313.
Ulița *Muste*, 43.
Ulița *Nouă*, 40, 55, 68, 69, 75-79, 145, 203.
Ulița *Olarilor*, 44, 66.
Ulița *Orașului*, 322.
Ulița *Paharnicului*, 66.
Ulița *Pieții de Lemne*, 315.
Ulița *Pircălabului*, 66.
Ulița *Plăcintarului*, 43, 44, 63, 71.
Ulița *Podgoria*, 41, 60, 79, 82.
Ulița *Pone (Poni)*, 39, 41, 43, 44, 55, 56, 59-63, 67-71, 74-76, 79, 106, 150, 216, 222, 228.
Ulița *Poștei*, 73, 322.
Ulița *Pruncu*, 65, 66, 73.
Ulița *Rusească*, 56, 62, 81, 172, 229.
Ulița *Sf. Ana*, 44, 65.
Ulița *Sf. Dumitru*, 66.
Ulița *Sf. Gheorghe*, 78.
Ulița *Sf. Ioan*, 41, 55, 65, 67, 76, 78, 80, 82, 84, 215.
Ulița *Sf. Maria*, 44.
Ulița *Sf. Nicolae*, 41, 43, 72.
Ulița *Sf. Simeon*, 71.
Ulița *Sf. Theodor*, 41, 74, 75.
Ulița *Sf. Vineri*, 41, 78-80, 82, 220, 228.
Ulița *Sinagogei*, 65, 84, 85.
Ulița *Sofia*, 84.
Ulița *Stirber*, 73.
Ulița *Sturdza*, 63, 74, 75.
Ulița *Șeptilici*, 44, 63.
Ulița *Ștefan-Vodă*, 75, 80, 84.
Ulița *Tăcăriei*, 44, 63, 68, 71.
Ulița *Tătărască*, 41, 42, 55, 76.

https://biblioteca-digitala.ro

Ulița Timplarilor, 75.
Ulița Tîrgului, 41, 84.
Ulița Tomi, 44, 73.
Ulița Transilvaniei, 63.
Ulița Turnul Roșu, 71.
Ulița Țigănească, 68, 76, 78, 319.
Ulița Topa, 63, 75.
Ulița Valeria, 76.
Ulița Vornicului, 66.
Ulița Zamca, 44, 310.
Ulița Zotești lor, 63, 74, 75.
Ungureanu, Alexandru, 49, 50, 51.
Uniunea Arhitecților, 260.
Ureche, Grigore, 185, 188, 193, 197.
Ursul, circiumar, 74.
Uspenia, v. *Adormirea Maicii Domnului*.

V

Valahia, 33.
Valea Dornișoarei, 54.
Valery, Paul, 11.
Vama, 54.
Varlaam, mitropolit, 80, 112, 140, 155, 173.
Vasile, preot, 221.
Vatican, 199.
Vatra Dornei, 54.
Văcărești, mănăstire, 259, 260.
Văculești, 34.
Văscrisenia, v. *Invierea Domnului*.
Vătavu, piriu, 23.
Vătășianu, Virgil, 195.
Verbia, 34, 76.
Vericicani, 34, 54.
Vicol, negustor, 69.
Vicol, pușcar, 79.
Vicov, 34.
Viena, 208.
Viertelberger, Johann, pictor, 194.
Vieru, Ion, 80.
Vindereu, Grigore, 68, 78.
Vinerea Mare, v. *Sfînta Vineri*.
Vladimirescu, Tudor, strada, 249.
Vlădeni, 54.
Vogel, Ienkel, 317.
Vogel, Leib, 318.
Volovăț, 182.
Vorniceni, 34.
Voroneț, 165.
Vovidenia, biserica, 41, 74, 180, 223, 231.

W

Wagner, Alter, 317.
Wagner, Chaim, 316.
Wagner, Ester, 321.
Wagner, Hersch, 317.
Wagner, Ioina, 315.
Weinbach, Cipra, 313.
Werdenfeld, Itzig Ellia, 317.
Wischofer, Moritz, 319.
Wolff, Philippe, 12.
Wroclaw, 231.

Z

Zamca, cartier, 22, 42-46, 55, 57, 69, 87, 99, 100, 249-251, 254, 262; deal, 19, 20-23, 25, 27, 28, 37, 53, 59; mănăstire, 41, 43, 53, 90, 95, 202, 208, 210, 212, 233.
Zbiera, Constantin, șetrar, 105.
Zentner, Moses Leib, 317.
Zentner, Rosa, 313, 317.
Zilichtar-Oglu, Minas, episcop, 208.
Zolkiew, 193.
Zota, Ștefan, 106.
Zvorîștea, 54.

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

IZVOARE

I. *DOCUMENTARE*

a) *Inedite* de la Arhivele Statului — Filiala Suceava, din fondurile: Colecția de documente; Colecția de Fotografii; Direcția Județeană de Statistică; Inspectoratul Cadastral Bucovina; Judecătoria Suceava; Oficiul Regional de Proiectare și Organizare a Teritoriului (ORPOT); Primăria Orașului.

b) *Editate*

Balan, Teodor, *Documente bucovinene*, vol. I—V, Cernăuți, 1933—1939.

Bogdan, Ioan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I—II, București, 1913.

Codrescu, Theodor, *Uricariul*, vol. 1—XXV, Iași, 1852—1895.

Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului, vol. I—V, și suplimente I, București, 1957—1975.

Corfus, Ilie, *Documente privitoare la Istoria României, culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, vol. I, București, Ed. Academiei, 1979.

Idem, *Secolul al XVII-lea*, vol. II, București, Ed. Academiei, 1983.

Costăchescu, Mihai, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I—II, Iași, 1931—1932.

Idem, *Documentele moldovenești de la Bogdan voievod*, București, 1940.

Idem, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voievod*, Iași, 1943.

Documenta Romaniae Historica (D.R.H.), seria A, Moldova, vol. I, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Simanschi, București, Ed. Academiei, 1975; Vol. II, întocmit de L. Șimanschi și colab., București, 1976; vol. III, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, Nistor Ciocan, București, 1980; vol. XIX, întocmit de Haralambie Chircă, București, 1969; vol. XXI și XXII, întocmite de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, București, 1971 și 1974.

Documente privind istoria României, A, Moldova, veacul XIV, XV, XVI (1—4), XVII (1—5); București, 1951—1957.

Dimitriev, J. G., Dragnev, D. M., Russev, E. M., Sovetov, P. M., *Moldova in epoca feudalismului*, vol. I, Chișinău, 1961.

Dragnev, D. M., Nichitici, A. N., Svetlicinaia, L. I., Sovetov, P. V., *Moldova in epoca feudalismului*, vol. II—V, Chișinău, 1978—1987.

Ghibănescu, Gh., *Ispisoace și zapise*, vol. I—VI, Iași—Huși, 1906—1933.

Idem, *Surete și izvoade*, vol. I—XXV, Iași—Huși, 1906—1933.

Gorovei, Arthur, *Documente tăutulești*, în „Junimea Literară", nr. 3—4 Cernăuți, 1924.

Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I—XXI; București, 1876—1924.

Iorga, N., *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I—II, București, 1902.

Idem, *Documente românești din Arhivele Bistriței (Scrisori domnești și scrisori private)*, I—II, București, 1899—1900.

https://biblioteca-digitala.ro

Idem, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I—XXIII, Bucureşti, 1901—1913.

Lemny, Ştefan, *Documente referitoare la istoria oraşului Suceava adunate de S. Fl. Marian*, în „Cercetări Istorice", Iaşi, 1974.

Miron, V. Gh., Ceauşu, M. Şt., Irimescu, G. şi S., *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente, 1393—1848*, Bucureşti, 1983.

Miron, V. Gh., Ceauşu, M. Şt., Caproşu, I., Irimescu, G., *Suceava. Documente privitoare la istoria oraşului (1388—1918)*, vol. I, Bucureşti, 1989.

Năsturel, P. S., *(D'un document bizantin de 1395 et de quelques monastères roumains*, în „Travaux et mémoires de Centre de Recherche D'Histoire et Civilisation de Byzance", 8, Paris, 1981.

Nüsbächer, Gernot, *Un document privind comerţul Braşovului cu Moldova la sfîrşitul sec. al XV-lea*, (III), în A.I.I.A., XXIII, Iaşi, 1986.

Ştefaneli, T. V., *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, 1915.

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I—XI, Bucureşti, 1929—1933.

II. *NARATIVE*

Bogdan, Ion, *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1973.

Călători străini despre Ţările Române, vol. I—VIII, Bucureşti, 1969—1983.

Costin, Miron, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.

Costin, Nicolae, *Letopiseţul Ţării Moldovei, Opere*, I, ed. C. A. Stoide şi I. Lăzărescu, Iaşi, 1976.

Cronici turceşti privind Ţările Române, ed. Guboglu M., şi Mustafa Mehmet, Bucureşti, 1966.

Iorga, N., *Istoria românilor prin călători*, Bucureşti, 1981.

Kogălniceanu, M., *Cronicile României sau Letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, Bucureşti, 1872.

Kraus, Georg, *Cronica Transilvaniei, 1608—1655*, trad. şi studiu introductiv de G. Duzinchevici şi E. Reus-Mârza, Bucureşti, 1965.

Neculce, Ion, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1982.

Panaitescu, P. P., *Manuscrise slave din biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Bucureşti, 1959.

Panaitescu, P. P., *Călători poloni în Ţările Româneşti*, Bucureşti, 1939.

Ştrempel, Gabriel, *Catalogul manuscriselor româneşti din B.A.R.*, vol. I, Bucureşti, 1978.

Ureche, Grigore, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.

Wagner, Rudolf, *Die Reisetagebücher des österreichischen Kaisers Franz I in die Bukowina (1817 und 1823)*, München, 1979.

LUCRĂRI GENERALE

Andronic, Al., *Iaşii pînă la mijlocul secolului ali XVII-lea*, Iaşi, 1986.

Idem; Neamţu, Eugenia, Melinte, Gh., *Principalele rezultate ale cercetărilor de la Huşi*, în R.M., II, 1965.

Idem, Banu, Fl., *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în „Materiale", VII, 1962.

Anghel, Gh., *Fortificaţii medievale de piatră din sec. XIII—XVI*, Cluj-Napoca, 1984.

Antonescu, Iulian, *Curţile domneşti de la Bacău*, în „Carpica", Bacău, 1969.

Arbore, Grigore, *Cetatea ideală*, Bucureşti, 1978.

Artimon, Al., *Cîteva consideraţii istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XVI-lea descoperită la Volovăţ*, în SCIVA, 3/1981.

Aspecte ale civilizaţiei româneşti în secolele XIII—XVII (red. coord. Emil I. Emandi), Suceava, 1986.

https://biblioteca-digitala.ro

Assunto, Rosario, *Scrieri despre artă. Orașul lui Amfion și orașul lui Prometeu*, București, 1988.

Balș, Gh., *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în BCMI, XVIII, București, 1926.

Idem, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928 ; *Veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933.

Baranian, Z., *Biserici armene, monumente de artă din Moldova*, în BOR, LXXXVII, 1969.

Beaujeu-Garnier, J., Chabat, G., *Geografia urbană*, București, 1971.

Berciu-Drăghicescu, Adina, *O domnie umanistă în Moldova, Despot Vodă*.

Bier, J., *Das alte Nürnberg in Anlage und Aufbau*, Nürnberg, 1926.

Binder, P., *Din geografia istorică a popasurilor din Carpații Orientali*, în „File de istorie", III, Bistrița, 1974.

Bogdan, Damin P., *Paleografia româno-slavă*, București, 1978.

Bratiloveanu, Gh., Spinu, M., *Monumente de arhitectură în lemn din ținutul Sucevei*, București, 1985.

Brătuleanu, Anca și Liviu, *Studiu asupra sistemelor de boltire utilizate la beciurile caselor domnești și boierești din Țara Românească în secolele XVII și XVIII*, în MIA, 2, 1989.

Caproșu , Ioan ; Bădărău, Dan, *Iașii vechilor zidiri*, Iași 1974.

Ciobanu, Veniamin, *Jurnal ieșean la sfîrșit de veac*, Iași, 1980.

Idem, *La granița a trei imperii*, Iași, 1985.

Ciurea, D., *Organizarea administrativă a statutului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)*, în AIIA, II, Iași, 1965.

Idem, *Sigilii medievale ale orașelor din Moldova*, în SCS, VII, fasc. 2, Iași, 1956.

Constantinescu, N., *Curtea de Argeș, 1200—1400. Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984.

Curinschi, Gh., *Centrele istorice ale orașelor*, București, 1967.

Dan, D., *Armenii orientali în Bucovina*, în „Candela", X, 1891.

Demciuc, V., *Petru I Mușat*, București, 1988.

Derer, Peter, *Locuirea urbană*, București, 1981.

Idem, *Patrimoniu clădit — parte a avuției naționale*, în MIA, nr. I, 1968.

Drăguț, V., *Arta gotică în România*, București, 1979.

Idem, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976.

Idem : Lupan, P., *Pictura murală din Moldova*, București, 1982.

Dudaș, Fl., *Carte veche românească în Bihor*, Oradea, 1977.

Idem, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983.

Enciclopedia României, vol. II-III, București, 1936, 1939.

Fabini, Herman, *Sibiul gotic*, București, 1982.

Idem, *Turnuri de patricieni în Sibiu la sfîrșitul evului mediu*, în MIA, nr. 13, 1974.

Geografia municipiului Iași (coord. N. Barbu și Al. Ungureanu), Iași, 1987.

Gheorghiu, Adrian, *Scara de acces ca formă arhitectonică în arhitectura populară românească*, în MIA, nr. 1, 1976.

Giurescu, C. C., *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967.

Giurescu, Dinu, C., *Patrimoniu arhitectonic și construcțiile orașelor*, în MIA, nr. 2, 1980.

Idem, *The Razing of Romania's Past*, New York, 1989.

Goilav, Gr., *Biserici armene de prin Țările Române*, în RIAF, 12, 1911.

Gonța, Al., *Domeniul feudal și privilegiile mînăstirilor moldovenești în timpul lui Ștefan cel Mare*, în BOR, LXXV, 1957.

Idem, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII—XVII*, București, 1989.

Gorovei, Șt, S., *Addenda et corrigenda*, în AIIA, XVI, Iași, 1979.

Gorovei, Șt. S., *Note și îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei*, în MMS, nr. 1-2, 1980.

Greceanu, Eugenia, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, 1981.

Idem, *Ansamblul urban medieval Pitești*, București, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro

Idem, *Un timp singular al arhitecturii feudale românești; biserica Adormirea Maicii Domnului din Lipova, jud. Arad*, în „Muzeul Național", III, București, 1976.

Grigoraș, N., *Instituțiile feudale din Moldova*, București, 1971.

Idem, *Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare (1359-1457)*. Iași, 1978.

Henry, Paul, *Monumentele din Moldova de Nord*, București, 1984.

Ionescu, Gr., *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982.

Idem, *Arhitectura românească. Tipologii, creații, creatori*, București, 1986.

Ispir, M., *Case și tîrgoveți bucureșteni și arhitectura „de loisir" în programul secolului al XIX-lea*, în MIA, nr. 2, 1980.

Istoria orașului Iași (red. resp. Cihodaru, C. și Platon, Gh.), vol. I, Iași 1980.

Istoria României, vol. II, București, 1962.

Joja, C., *Actualitatea tradiției arhitecturale românești*. București, 1984.

Idem, *Arhitectura românească în context european*, București, 1989.

Idem, *Sensuri și valori regăsite*, București, 1981.

Kozak, E., *Die Inschriften aus der Bukovina*, Viena, 1903.

Lehder, J., *Der byzantinisch-gotische Völbungsbau in der Moldova von 15-17 Jahrhundert*, Viena, 1947.

Ligor, Al., *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, București, 1987.

Manolescu, Radu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, București, 1965.

Idem, *Cultura orășenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964.

Matei, Mircea D.; Emandi, Emil I. Monoranu, Octav, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomului Mare, (secolele XI—XVII)*, București, 1982.

Matei, Mircea D., *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile acestora*, în SCIVA, 3, t. 29, 1978.

Idem; Emandi, Emil I., *O cetățoie din secolul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tulova*, în SCIVA, 32, 1985.

Măriș, Stela, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Iași, 1985.

Michelis, P. A., *Estetica arhitecturii*, București, 1982.

Mihailovici, Paul, *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia (1468-1866). Cărți și manuscrise românești la Muntele Athos*, Chișinău, 1933.

Mihăescu, Gabriel, Fruchter, Eugen, *Curtea Domnească din Tîrgoviște*, București, 1986.

Mihăilă, Gh., *Contribuții la istoria culturii și literaturii vechi*, București, 1972.

Idem, *Cultura și literatura română veche în context european*, București, 1969.

Idem, *Istoriografia română veche (sec. al XV-lea, începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, în „Romanoslavica", XV, București, 1967.

Moisescu, Cristian, *Tîrgoviște. Monumente istorice și de artă*, București, 1979.

Möhlenkampf, Renate, *Die Enstehung und Entwicklung der mittelalterlichen moldanischen Städte bis Ende des XVI Jahrhundert*, în „Românii în istoria universală", III/1, Iași, 1988.

Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1974.

Murgescu, Bogdan, *Impactul conjuncturii europene asupra comerțului românesc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea* (II), în RI, 61, t. 41, 1988.

Neamțu, Eugenia, *Date istorice și arheologice cu privire la Curtea domnească de la Piatra Neamț*, în „Memoria Antiquitatis", I, Piatra Neamț, 1969.

Neamțu, Eugenia și Vasile; Cheptea, Stela, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, vol. I—II, Iași, 1980, 1984.

Nicolescu, Corina, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro

Idem, *Ceramica otomană de Iznik, din secolele XVI—XVII, găsită în Moldova*, în AM, V, 1967.

Idem, *Începutul ceramicii monumentale în Moldova*, în *Omagiul lui George Oprescu*, Bucureşti, 1961.

Niedermaier, Paul, *Dezvoltarea urbanistică şi arhitectonică a unor oraşe transilvănene din secolul al XVII-lea şi până în secolul al XVIII-lea*, în *Studii de istorie a naţionalităţilor conlocuitoare din România şi a înfrăţirii lor cu naţiunea română*, Bucureşti, 1976.

Olteanu, Şt., Şerban, C., *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, 1969.

Panait, I. Panait, Ştefănescu, Aristide, *Muzeul Curtea Veche. Palatul voievodal*, Bucureşti, 1973.

Panaitescu, P. P., *Comunele medievale în Principatele Române*, în „Interpretări româneşti", Bucureşti, 1947.

Idem, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969.

Papacostea, Şerban, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988.

Idem, *Întemeierea Mitropoliei Moldovei: implicaţii central şi est-europene*, în „Românii în istoria universală", III/1, Iaşi, 1988.

Păltănea, Paul, *Informaţii despre evoluţia demografică a teritoriului oraşului Galaţi până la 1918*, în AIIA, XXIV, Iaşi, 1987.

Pavlescu, Eugen, *Economia breslelor din Moldova*, Bucureşti, 1939.

Pănoiu, A., *Din arhitectura lemnului*, Bucureşti, 1977.

Pătraşcu, Gh., *Arhitectura şi tehnica populară*, Bucureşti, 1984.

Podlacha, W., Nandriş, Gr., *Umanismul picturii murale postbizantine*, Bucureşti, 1985.

Polek, J., *Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1801 in alphabetischer Darstellung*, în J.B.L.M., Cernăuţi, 1908.

Popa, Radu, Mărgineanu-Cîrstoiu, Monica, *Mărturii de civilizaţie medievală românească*, Bucureşti, 1979.

Recensământul general al populaţiei României din 1941, Bucureşti, 1944.

Rössler, H., *Deutsches Patriziat. 1430 bis 1740*, Limburg, 1968.

Sandu, Al., *Pentru o înţelegere complexă ştiinţifică a restructurării urbane*, în „Arhitectura", nr. 4, 1973.

Sebestyen, Gh., *O pagină din istoria arhitecturii în România. Renaşterea*, Bucureşti, 1987.

Siruni, H. Dj., *Armenii în viaţa economică a Ţărilor Române*, în ARMSI, III, t. XVII, 1936.

Idem, *Bisericile armene în Ţările Române*, în „Arhiva Românească", V, 1940.

Spinei, Victor, *Moldova în sec. XI—XIV*, Bucureşti, 1982.

Stoicescu, N., *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974.

Strobel, R., *Das Bürgerhaus in Regensburg*, München, 1976.

Şandru, I., Toma, C. V., *Bacău, studiu de geografie urbană*, Bacău, 1986.

Ştefănescu, I. D., *Arta feudală în Ţările Române*, Timişoara, 1981.

Teodoru, Horia, *Contribuţii la studiul originii şi evoluţiei planului triconc în Moldova*, în BMI, 1970.

Theodorescu, Răzvan, *Implicaţii balcanice ale începuturilor Mitropoliei Moldovei. O ipoteză*, în „Românii în istoria universală", III/1, Iaşi, 1988.

Idem, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400—1400)*, Bucureşti, 1976.

Idem, *Un model artistic în vechea cultură românească: oraşul reşedinţă domnească*, în R.I., 3, t. 40, 1987.

Toderaşcu, I., *Unitatea românească medievală*, Bucureşti, 1988.

Ulea, Sorin, *Originea şi semnificaţia ideologică a picturii exterioare moldoveneşti*, în SCIA, IX, 1963.

Ungureanu, Al., *Oraşele din Moldova*, Bucureşti, 1980.

Ungureanu, Eug., *Ansamblul urban medieval Botoşani*, Bucureşti, 1981.

Ursu, Horia I., *Moldova în contextul politic european (1517—1527)*, Bucureşti, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro

Vătășianu, Virgil, *Bolțile moldovenești. Originea și evoluția lor istorică*, în AJIN, Cluj, 1928/1930.

Idem, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959.

Idem, *Studii de artă veche românească și universală*, București, 1987.

Voitec-Dordea, Mira, *Reflexe gotice în arhitectura Moldovei*, București, 1976.

Weczerka, Hugo, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum in Fürstentum Moldau von seinen Anfängen bis zu seinen Untergang (13—18 Jahrundert)*, München, 1960.

Zaharia, Ciprian, *Iosif I Mușat*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1987.

LUCRĂRI SPECIALE

Antonescu, Virgil, *Hanul Domnesc din Suceava*, în „Monumente Istorice", III, București, 1969.

Artimon, Al., Rădulescu, Al., *Necropala medievală de la Sf. Dumitru din Suceava (sec. XV—XVIII)*, în „Suceava", VIII, Suceava, 1981.

Batariuc, Victoria, Andronic, Mugur, *Descoperiri arheologice la Suceava, contribuții la cunoașterea topografiei orașului medieval*, în „Suceava", XVII—XVIII, Suceava, 1990—1991 (sub tipar).

Idem, *Ceramica ornamentală din secolul al XV-lea descoperit la Curtea domnească din Suceava*, anuar, Suceava, X, 1983.

Băcăuanu, V., *Contribuții la studiul geomorfologic al teritoriului orașului Suceava și al împrejurimilor sale*, în „An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza", sect. II, t. VI, fasc. 4, 1960.

Bătrîna, Adrian și Lia, *Contribuții arheologice la cunoașterea primului lăcaș al Mitropoliei Moldovei: biserica Mirăuților din Suceava*, în „Cercetări arheologice", V, București, 1982.

Blaj, Pavel, *Un sigiliu inedit al orașului Suceava*, în „Suceava", IX, 1982.

Bojoi, I., Parichi, M., Seceleanu, I., *Relieful structural din Podișul Sucevei. Cîteva probleme de geomorfologie aplicată*, în „Studii și cercetări de geografie", Suceava, 1983.

Busuioc, Elena, *Șanțul de apărare al orașului Suceava din secolul al XV-lea*, în „Materiale", IX, 1970.

Caproșu, I., *Arenii*, în „Anuarul de lingvistică și istorie literară", t. XXII, Iași, 1971.

Idem, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava*, Iași, 1980.

Ceaușu, Mihai-Ștefan, Emandi, Emil I., *Aspecte din evoluția economico-socială și urbană a orașului Suceava în anii 1774—1786*, în AIIA, XXV/1, Iași, 1988.

Ceaușu, M. Șt., *Un aspect din istoria orașului Suceava: cumpărarea moșiei Ițcanii-Vechi la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Buletin științific", Suceava, 1983.

Chițescu, Lucian, *Cercetări arheologice la Curtea Domnească din Suceava*, în „Cercetări arheologice", I, București, 1975.

Constantinescu, N., *Precizări în legătură cu data construirii mănăstirii armenești Zamca din Suceava*, în SCIA, VIII, 1961.

Curinschi-Vorona, Gh., *Suceava: înnoire și specific*, în MIA, nr. 1, 1988.

Dan, D., *Biserica Sf. Gheorghe din Suceava*, în BMI., III, 1910.

Diaconu, Gh., *Observații cu privire la urmele vechiului tîrg al Sucevei în vremea marilor asedii otomane și polone din veacul al XVI-lea*, în SMIM, I, 1956.

Boboș-Boca, Valerian, *Din trecutul Sucevei de altădată*, Cernăuți, 1938.

Emandi, Emil I., *Contribuții la cunoașterea evoluției urbanistice a orașului Suceava în secolele XIV—XX*, în MIA, nr. 1, 1988.

Idem, *Muzeul de istorie Suceava*, București, 1985.

Idem, *Observații de geografie-istorică privind ocolul orașului Suceava*, în „Suceava", V, 1977.

Idem, Ciubotaru, Mandache, *O ctitorie voievodală din Suceava mai puțin cunoscută — biserica „Învierea Domnului"*, în „Candela" (serie nouă), I, nr. 2—4, Suceava, 1990.

Idem, Mororanu, Octav, *Unele aspecte ale relațiilor comerciale dintre Bistrița și ținutul Suceava în evul mediu*, în „Suceava", V, 1978.

https://biblioteca-digitala.ro

Erbiceanu, C., *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei şi a catedralei mitropolitane din Iaşi*, Bucureşti, 1983.
Fleischer, J., *Zur Geschichte der Stadt Suczawa*, în J.B.L.M., 8, Cernăuţi, 1900.
Foit, Grigore, *Monumente de cultură armeană medievală ale Sucevei*, în *Aspecte ale civilizaţiei româneşti...*, Suceava, 1986.
Gassauer, R., *Contribuţiuni la istoria Sucevei şi a împrejurimei*, în „Anuarul Liceului „Ştefan cel Mare", Suceava, 1927.
Gorovei, Ştefan S., *Addenda et corrigenda. În jurul lui Teodosie Barbovschi*, în AIIA, XVI, Iaşi, 1979 şi în vol. XVIII, Iaşi 1981.
Idem, *Cu privire la patriciatul orăşenesc în Moldova medievală. Cîteva observaţii preliminare*, în AIIA, XXV/1, Iaşi, 1983.
Idem, *La începutul relaţiilor moldo-bizantine: contextul întemeierii Mitropoliei Moldovei*, în „Românii în istoria universală", III/1, Iaşi, 1988.
Idem, *Note de istorie medievală suceveană*, în „Suceava", X, 1983.
Grămadă, N., *Aspecte de viaţă din trecutul oraşului Suceava*, în MMS, nr. 10—12, 1957.
Hostiuc, Erast, *Istoricul fostei mănăstiri de maici Ilcani*, în „Candela", XXXIX, nr. 6—8, Cernăuţi, 1928.
Idem, *Mănăstirea Sf. Ilie*, Cernăuţi, 1938.
Latiş, E., Emandi, Emil I., Ceauşu, M. Şt., Rabiniuc, C, *Evoluţia oraşului Suceava*, în „Arhitectura", nr. 5, 1984.
Matei, Mircea D., *Aspecte particulare ale procesului formării oraşului medieval Suceava*, în R.I., t. 34, nr. 12, 1981.
Idem, Rădulescu, Al., Artimon, Al., *Bisericile de piatră de la Sf. Dumitru din Suceava*, în SCIV, 4, t. 20, 1969.
Idem, Emandi, Emil I., *Cetatea de Scaun şi Curtea Domnească din Suceava*, Bucureşti, 1988.
Idem, *Civilizaţie urbană medievală românească. Contribuţii*, Bucureşti, 1989.
Idem, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963.
Idem, *Nivelul premuşatin de la Curtea Domnească din Suceava*, în SCIVA, t. 29, nr. 4, 1978.
Idem, Emandi, Emil I., *O casă de orăşean din secolul al XV-lea de la Suceava*, în SCIVA, t. 28, nr. 4, 1977.
Idem, *Premisele formării oraşului medieval Suceava şi rolul aşezării pînă la mijlocul secolului al XIV-lea*, în SCIVA, t. 28, nr. 1, 1977.
Idem, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieţii orăşeneşti la Suceava*, în SCIV, XI, nr. 1, 1960.
Morariu, V., *Călăuza istorică a oraşului Suceava*, Cernăuţi, 1930.
Năsturel, P. S., *Recenziile la inscripţiile m-rii lui Iaţco din Suceava*, în „Romanoslavica", V, istorie, 1972.
Neamţu, V., *Stabilirea capitalei Moldovei la Iaşi*, în „Analele ştiinţifice ale Univ. „Al. I. Cuza", t. XIV, secţ. III, Iaşi, 1968.
Nicorescu, M., *Cuptoare de ars ceramică, din secolele XIV—XV, de la Suceava*, în SCIV, t. 16, nr. 1, 1965.
Idem, *Date noi privitoare la cartierul meşteşugarilor din Suceava*, în SCIV, t. III, nr. 1, 1962.
Olariu, P., *Procese şi forme actuale de relief din cuprinsul şesului Sucevei extracarpatice*, în „Studii şi cercetări de geografie", Suceava, 1983.
Olteanu, Şt., *Inscripţia de pe piatra de mormînt de la M-rea lui Iaţco din Suceava*, MMS, nr. 3—4, 1968.
Panaitescu, P. P., *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava*, în RIR, IV, 1934.
Pentelescu, N., *Un manuscris din secolul al XVIII-lea: inventarul bisericii Sf. Dumitru — Suceava*, în MMS, nr. 1—2, 1965.
Pistrui, Chiril, *Tetraevanghelul de la Suceava*, în MMS, nr. 7—9, 1968.
Polek, J., *Das armenischekloster Zamka bei Suczawa in der Bukowina*, în JBLM, Cernăuţi, 1901.
Popescu-Argeşel, I., *Unele aspecte geomorfologice în partea centrală a podişului Sucevei*, în „Comunicări şi referate de geografie", Suceava, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro

Reindl, Fr., *Erinnerungen an Suczawa*, Stuttgart, 1977.

Reli, Simion, *Alaiul militar la repatrierea moaștelor Sfîntului mare mucenic Ioan cel Nou din Galiția la Suceava în 1783*, Cernăuți, 1937.

Idem, *Din viața religioasă și bisericească a Sucevii secolelor XVIII—XIX*, în „Candela", XLII, Cernăuți, 1931.

Idem, *Lupta românilor din Suceava cu stăpînirea austriacă pentru conservarea monumentelor religioase istorice din oraș în anii 1791—1794*, în *Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 ani*, Cluj, 1931.

Romstorfer, C. A., *Cetatea Sucevii*, București, 1913.

Schmidt, Wilhelm, *Suczawa'S historische Denkwürdigkeiten, von der ersten historischen Kenntnis bis zur Verbindung der Bukowina mit Osterreich*, Czernowitz, 1876.

Șandru, I., *Populația și evoluția orașului Suceava*, în „Rev. șt. „A. Adamachi", 1946.

Șantierul arheologic Suceava, în „Materiale', VII.

Șerban, C., *Așezămîntul Sucevei în anul 1653*, în „Suceava", X, 1983.

Șimanschi, Leon, *Mănăstirea Zamca*, București, 1967.

Ulea, Sorin, *Datarea frescelor bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava*, în SCIA, XIII, 1966.

Zugrav, I., *Notă cu privire la data zidirii bisericii Sf. Ioan Botezătorul din Suceava*, în MMS, nr. 7—8, 1967.

Idem, *Un Tetraevanghel, manuscris slav de la biserica astăzi dispărută, Cuvioasa Paraschiva din Suceava*, în MMS, nr. 9—10.

Idem, *Vechi pietre funerare la Suceavă*, în MMS, nr. 3—4, 1969.

https://biblioteca-digitala.ro

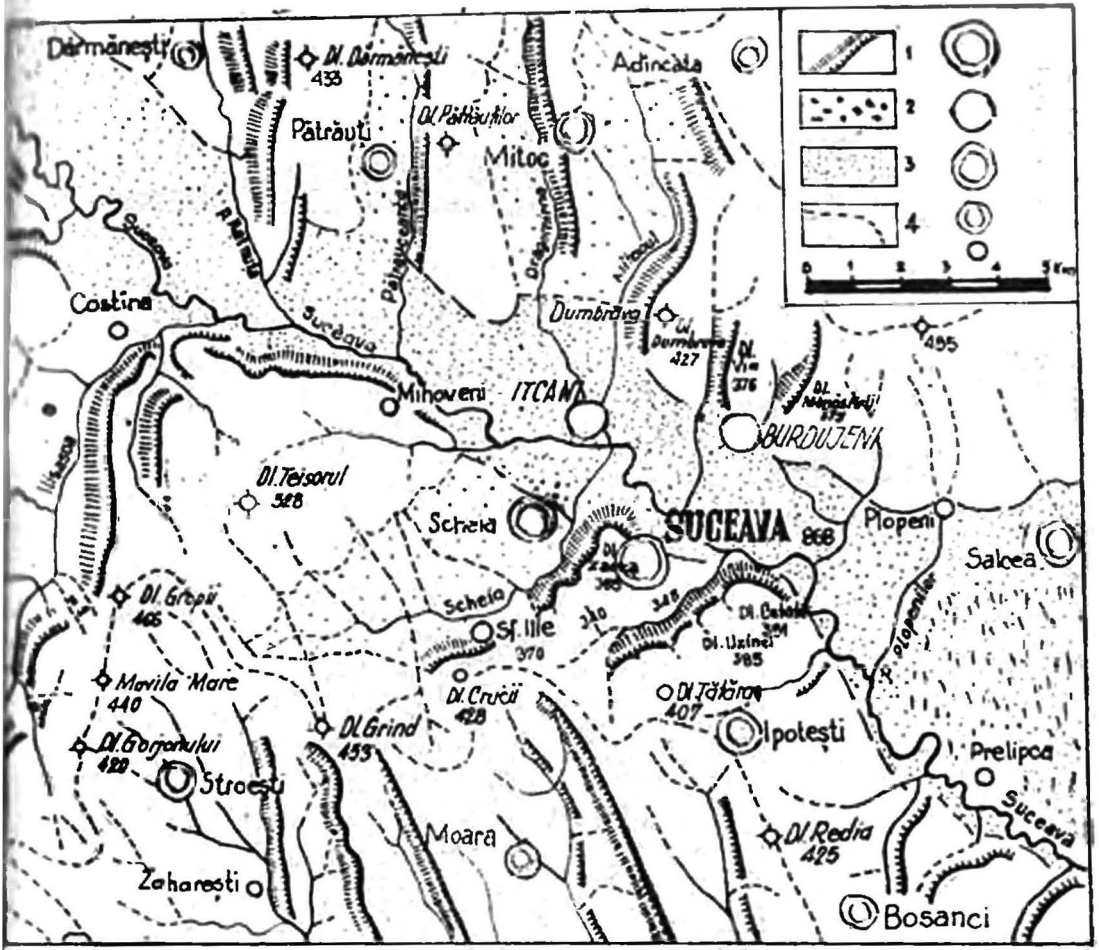

SCHIȚA GEOMORFOLOGICĂ A PĂRȚII CENTRALE A PODIȘULUI SUCEVEI:
1. cuesta; 2. depresiune subsecventă; 3. culuarul văii Suceava cu terase, lunci și conuri de dejecție; 4. cumpăna apelor; 5. municipiu; 6. cartier al municipiului Suceava; 7. comună suburbană; 8. comună; 9. sat.

Fig. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

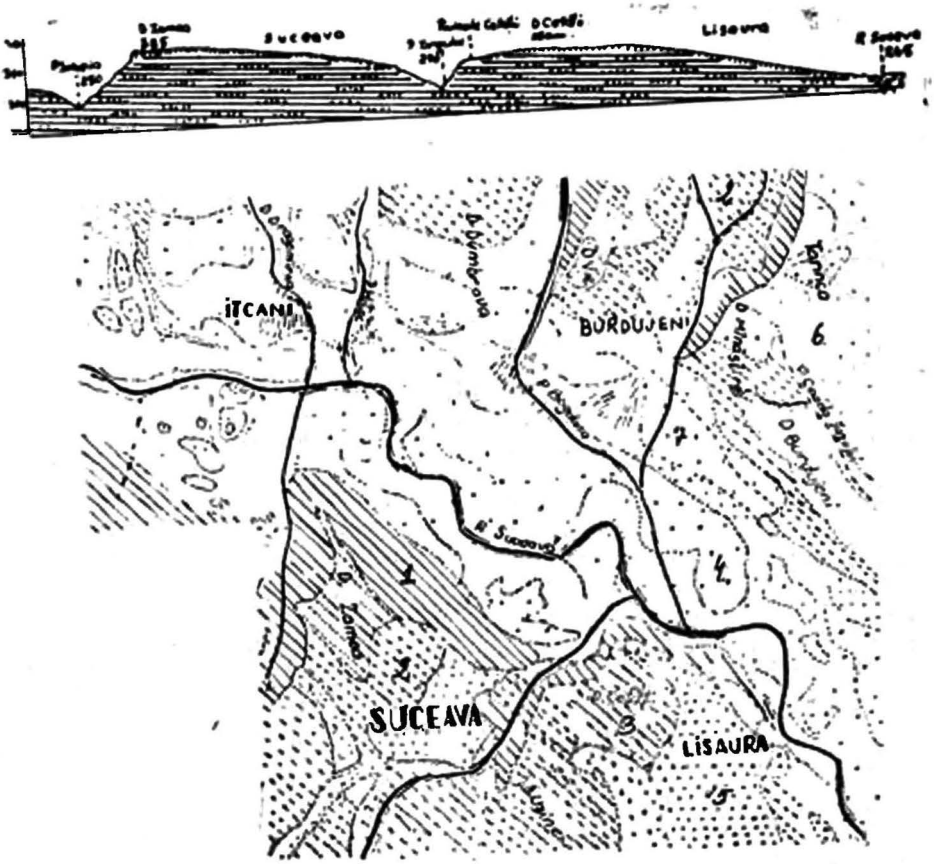

Fig. 2. Profilul longitudinal al versantului sting al Sucevei la nivelul terasei de 100 m altitudine (1) ; harta geomorfologică a teritoriului oraşului Suceava (2).

https://biblioteca-digitala.ro

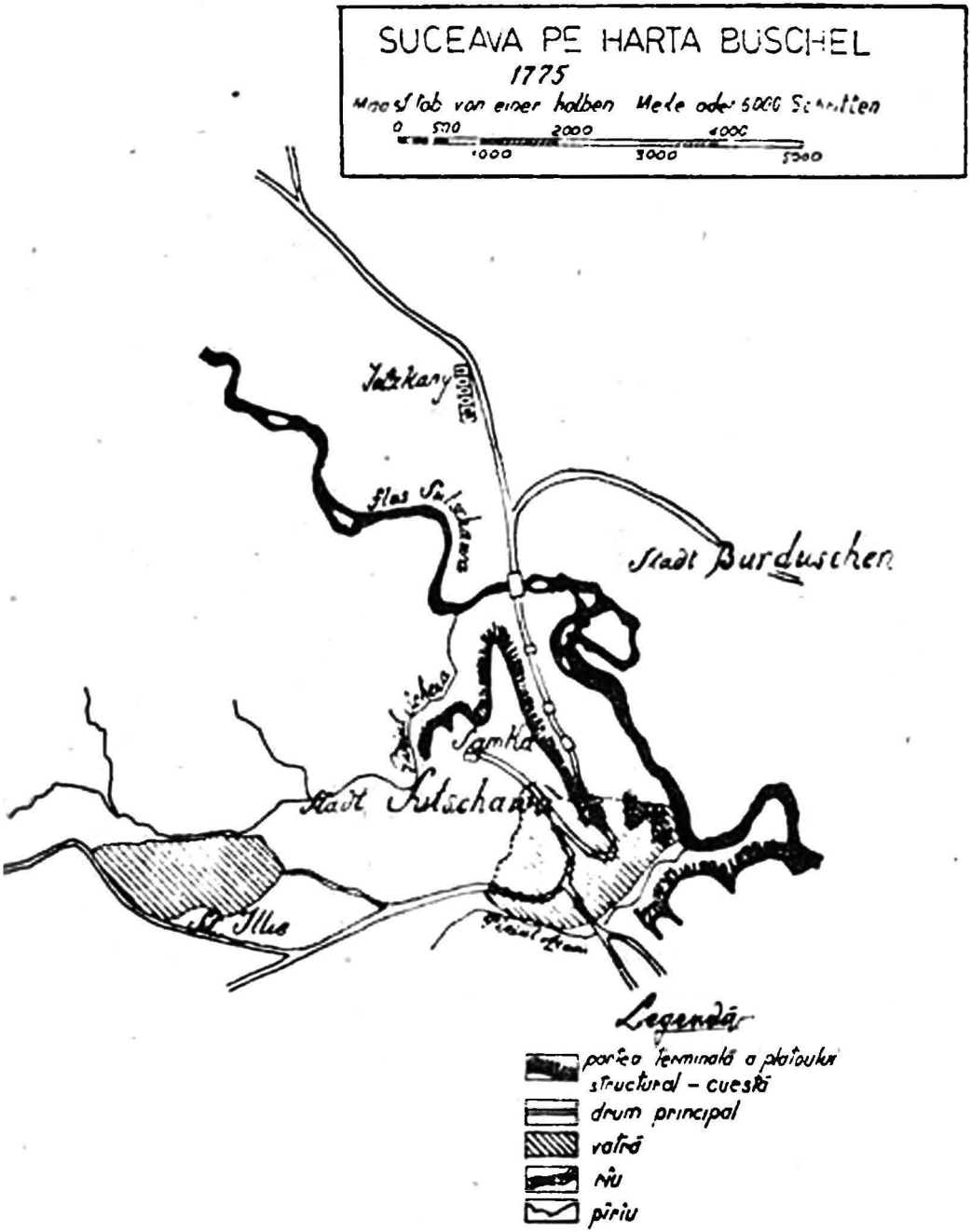

Fig. 3. Planul orașului Suceava după harta Büschel (1772-1774), cu principalele artere de circulație.

https://biblioteca-digitala.ro

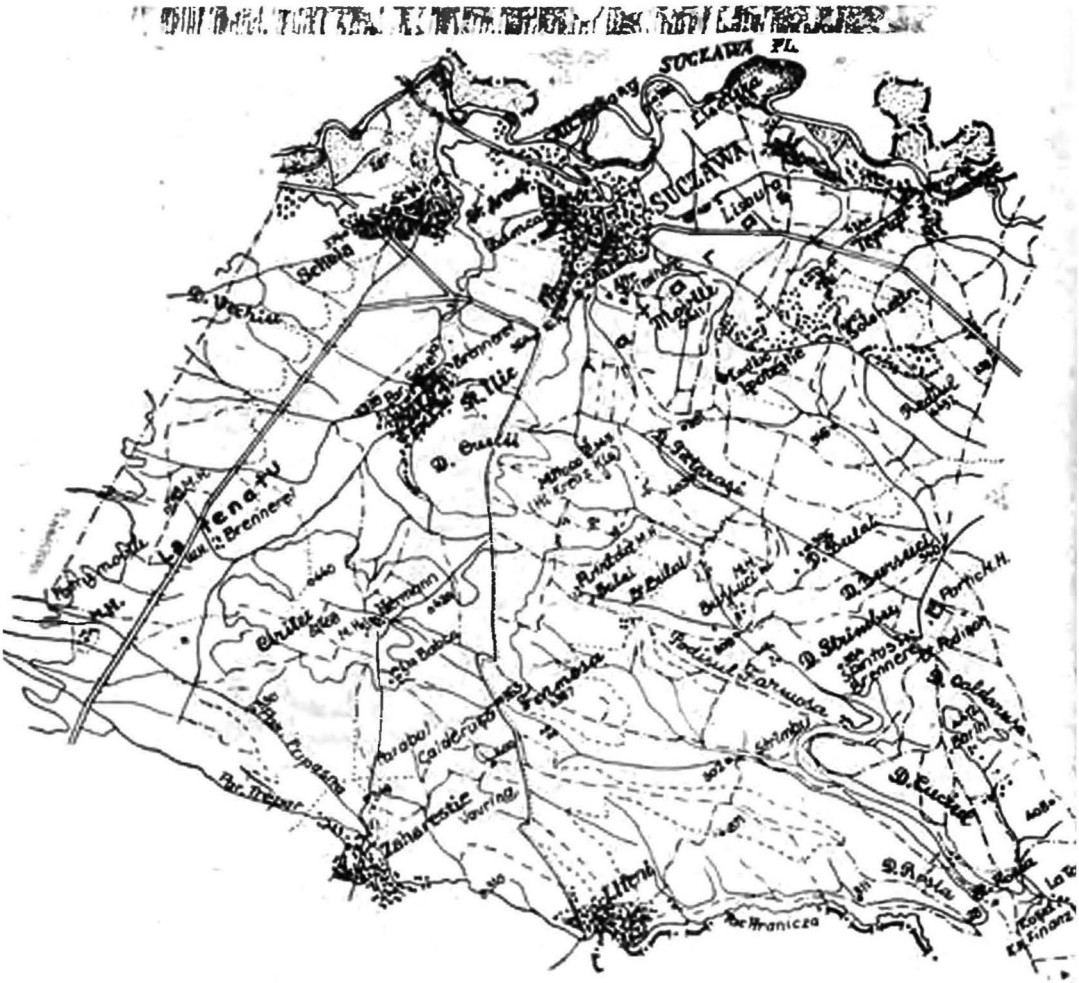

Fig. 4. Hotarul oraşului Suceava, după o hartă inedită din anul 1800.

https://biblioteca-digitala.ro

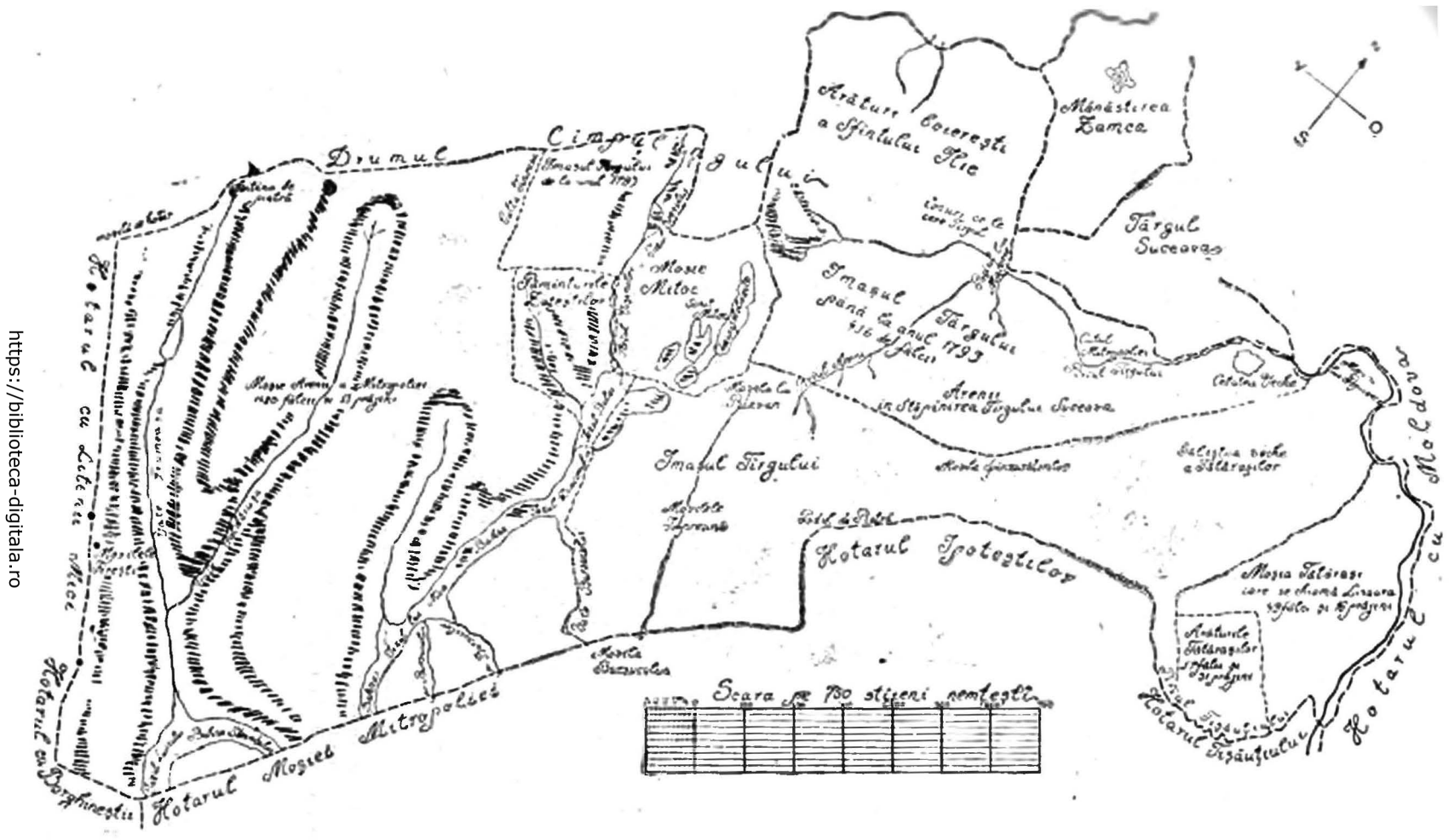

Fig. 5. Tîrgul Sucevei şi hotarul său, după un plan inedit al ing. J. Braun, din 1807.

https://biblioteca-digitala.ro

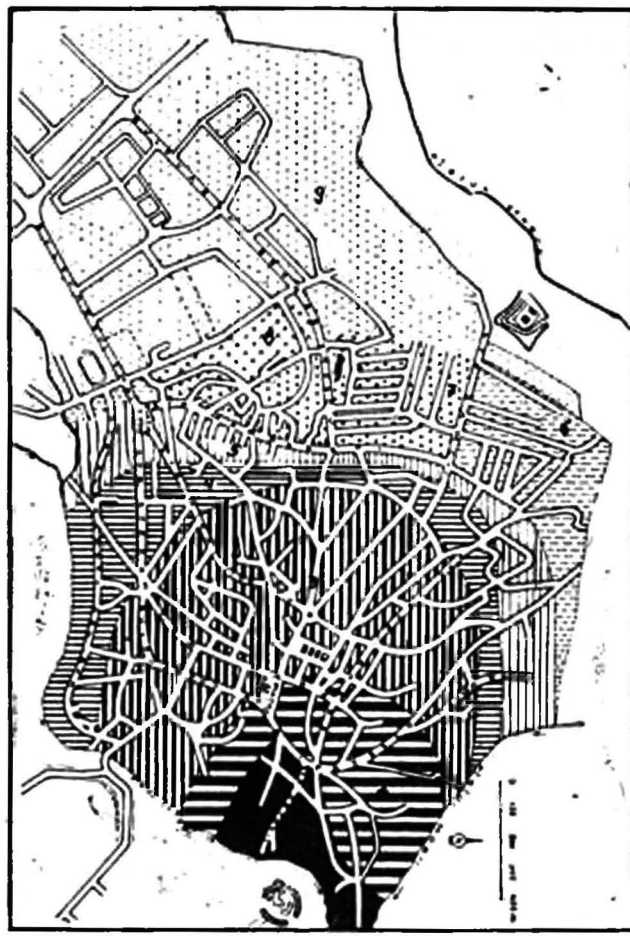

Fig. 6. Evoluția teritorială a orașului Suceava : 1, perioada anilor 1300-1388 ; 2, perioada anilor 1388-1432 ; 3, perioada anilor 1432-1564 ; 4, perioada anilor 1564-1775 ; 5, perioada anilor 1775-1918 ; 7, 8. perioada anilor 1918-1944 ; 6, 9, perioada anilor 1944-1988.

https://biblioteca-digitala.ro

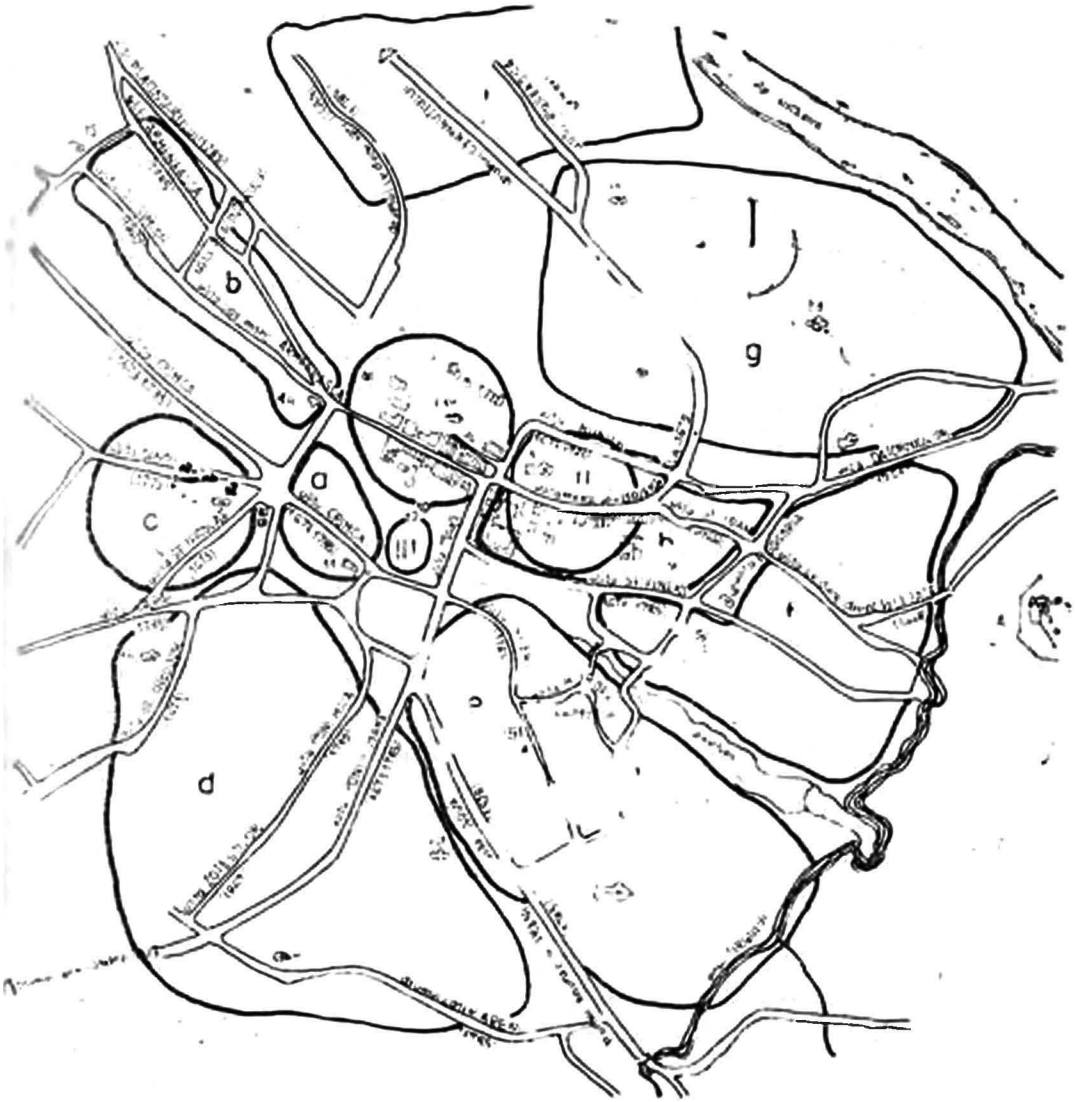

Fig. 7. Piețe și mahalale ale orașului Suceava (reconstituire) : I, Tîrgul de Sus (sau cel nou) ; II, Tîrgul de Jos (sau cel mare) ; III, Tîrgul de Pește ; a) cartier meșteșugăresc ; b) mahalaua armenească ; c) mahalaua Sf. Nicolae ; d) casele din zona numită Mahala sau Tătărași către Areni ; e) colțul sau cutul de la biserica Învierea lui Hristos ; f) mahalaua cojocarilor și blănarilor (Șipot) ; g) mahalaua dinaintea tîrgului ; h) „Ograda domnească" ; i) mahalaua Iţcanii-Vechi.

https://biblioteca-digitala.ro

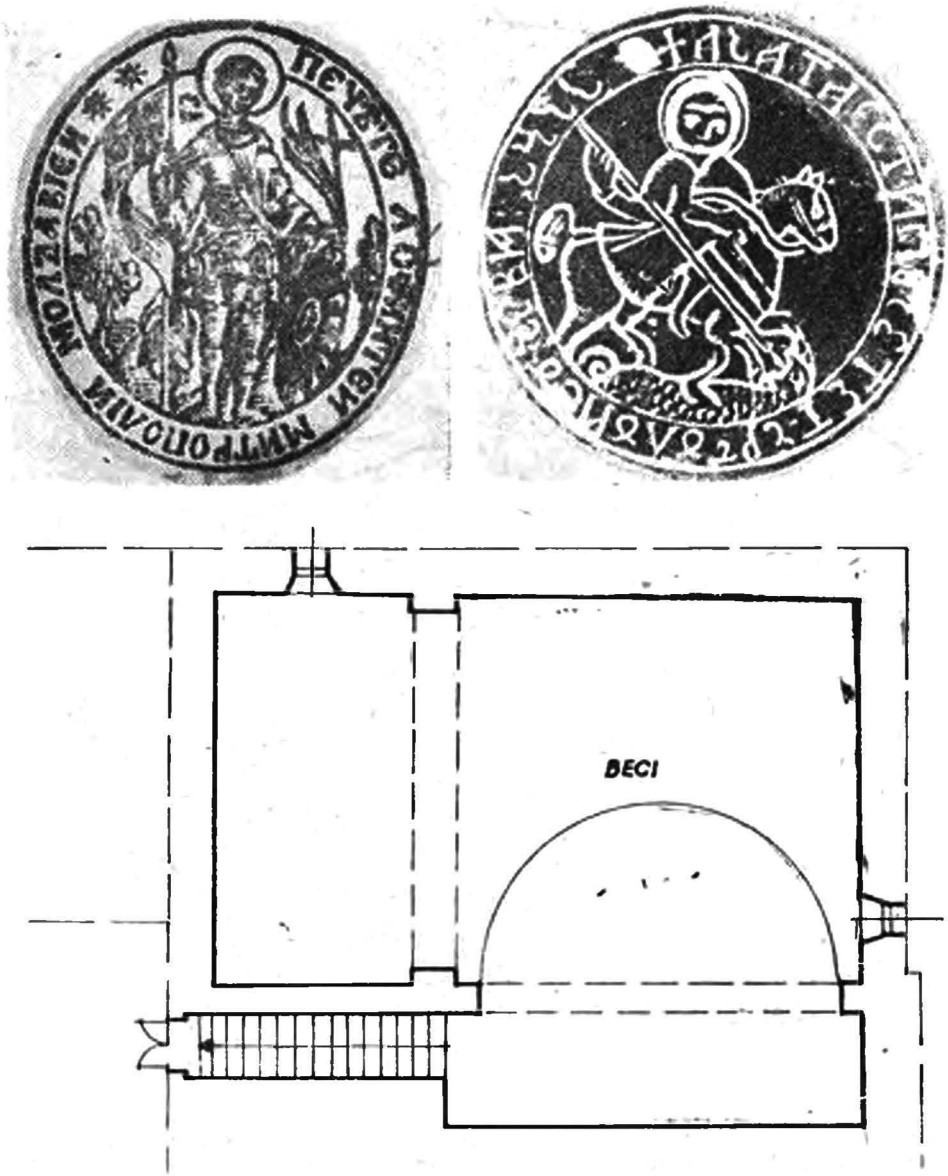

Fig. 8. Peceţile Mitropoliei şi a oraşului Suceava din secolul al XVIII-lea şi din anul 1782 (apare imprimat şi în anul 1487); plan pivniţă şi releveu din str. „Ştefan cel Mare", 13, azi demolată (sc. 1 : 50)

https://biblioteca-digitala.ro

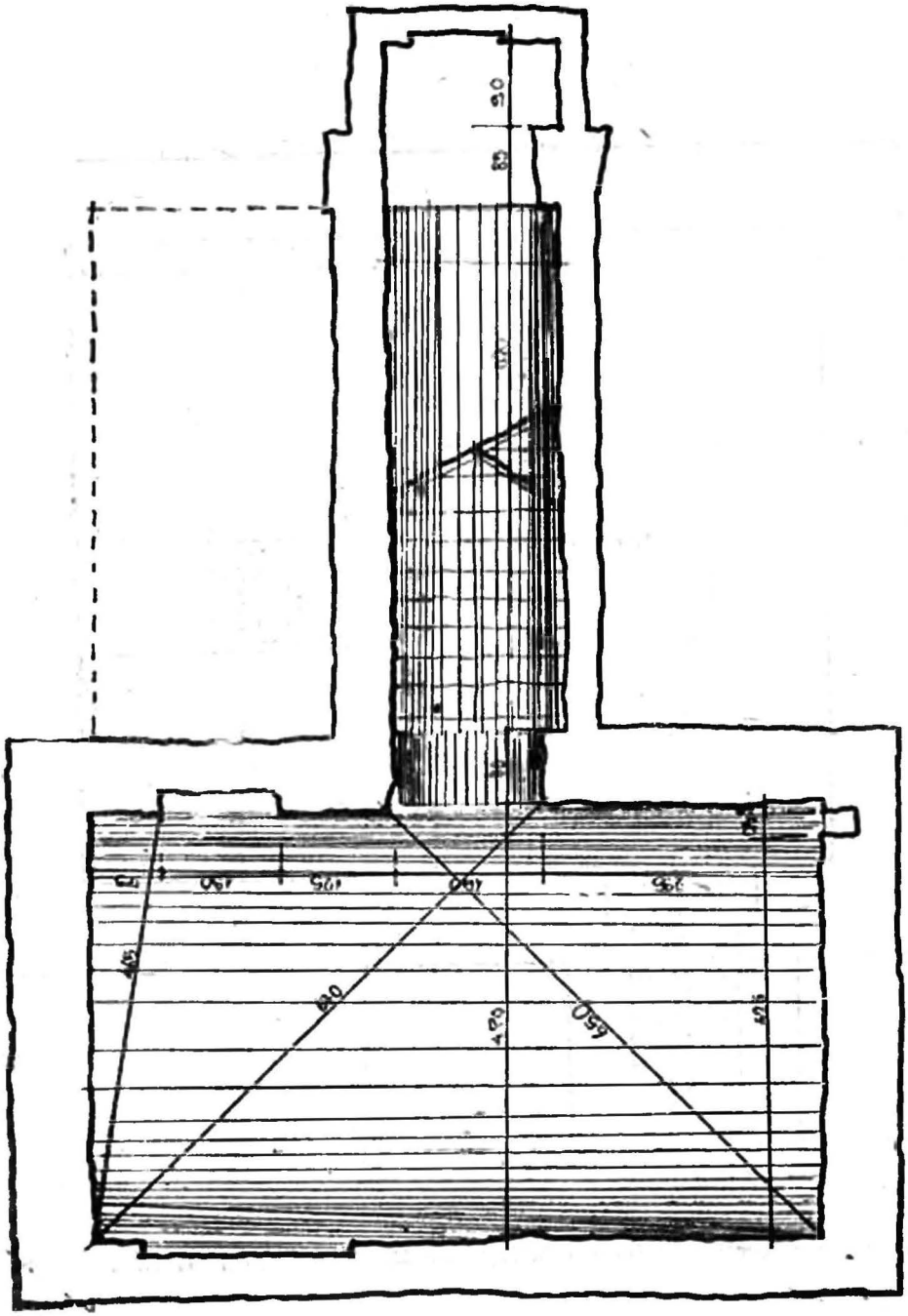

Fig. 9. Plan pivniță și releveu (din fosta str. K. Marx, 12, Casa Plăieșilor ; sc. 1:50) azi demolată.

https://biblioteca-digitala.ro

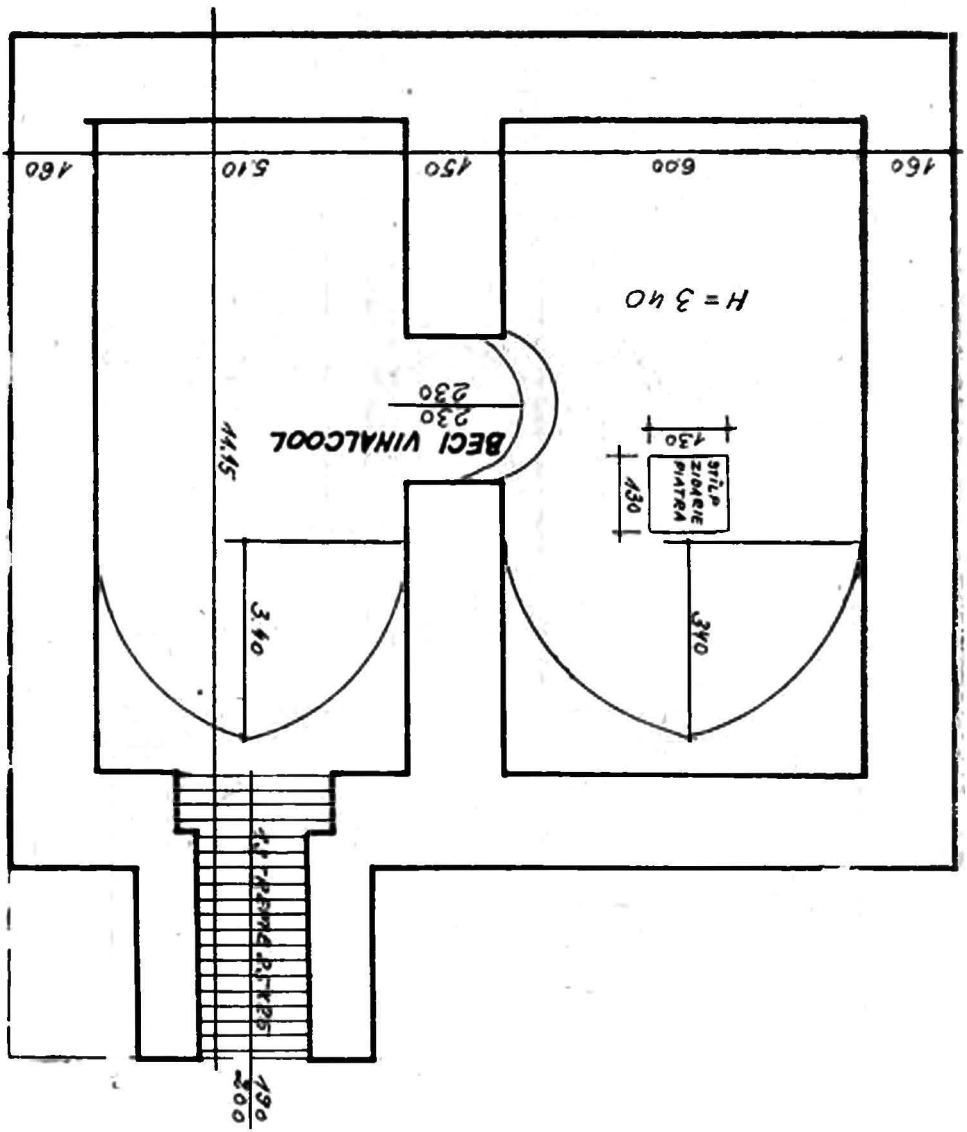

Fig. 10. Plan pivniță și releveu (din fosta str. K. Marx, 56), azi demolată (sc. 1:50).

https://biblioteca-digitala.ro

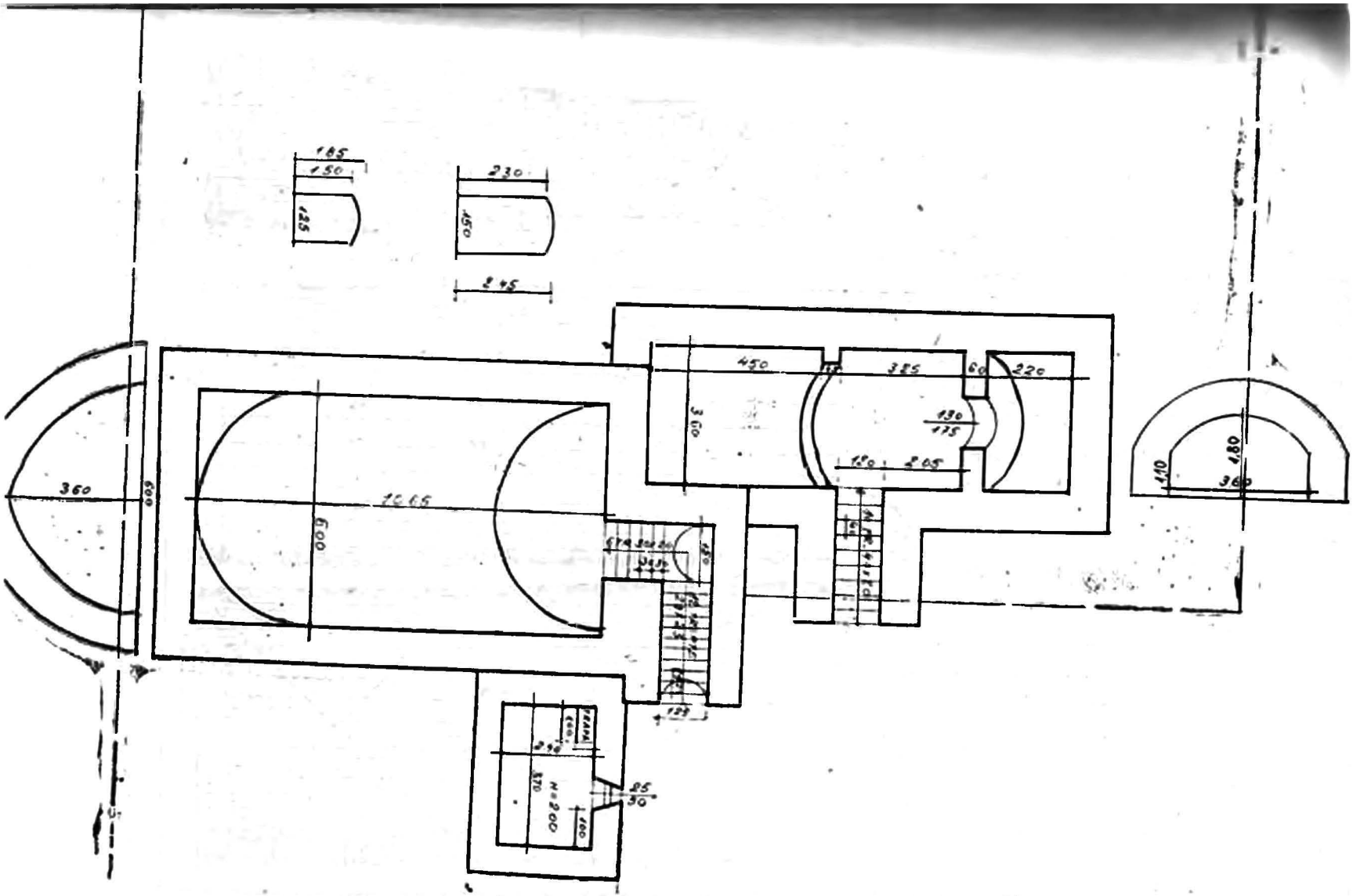

Fig. 11. Plan pivniță și releveu. din fosta str. K. Marx 52, azi demolată (sc. 1:50)

https://biblioteca-digitala.ro

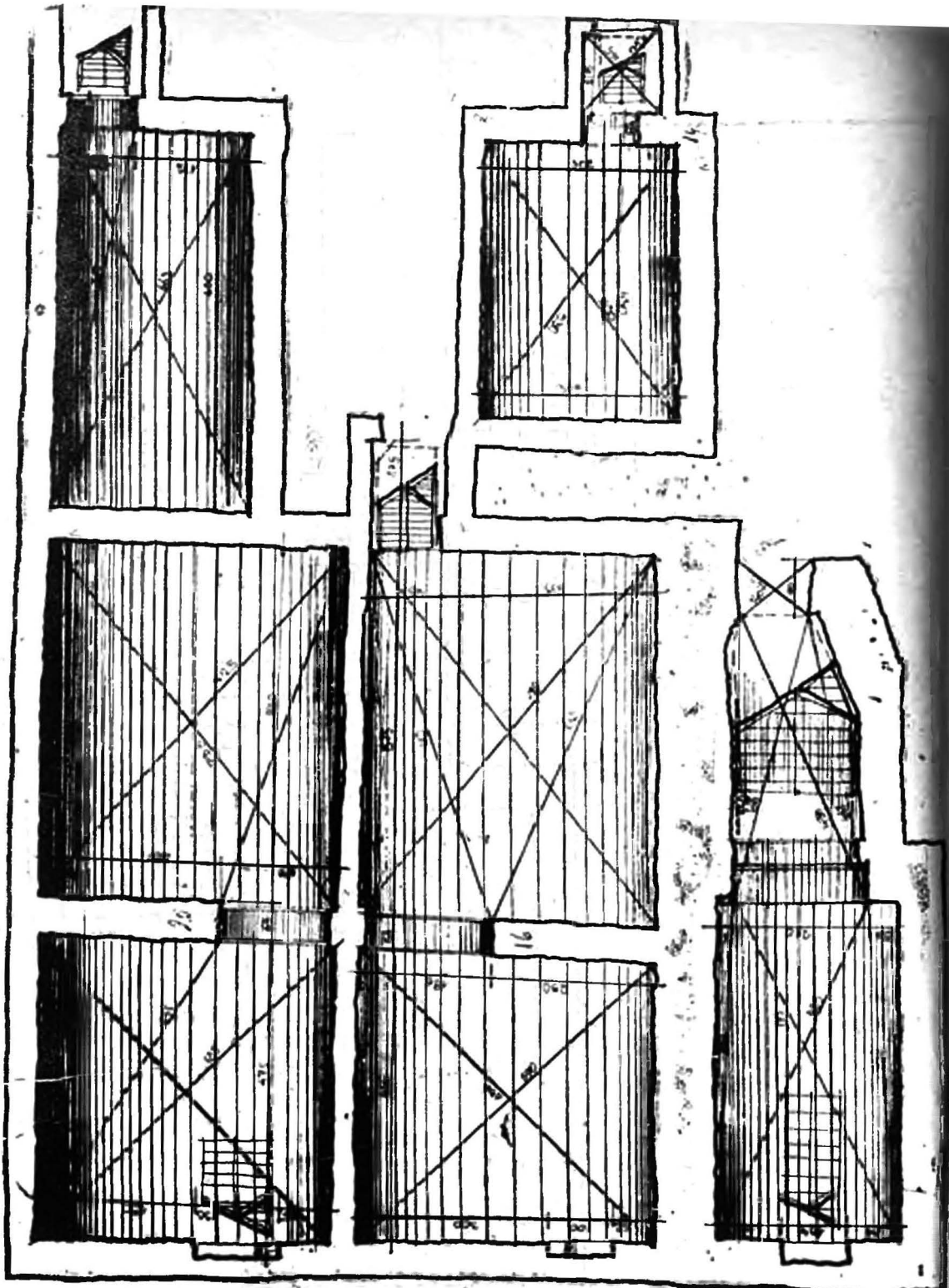

Fig. 12. Plan pivniță și releveu, din fosta str. K. Marx, 12 (Casa Plăieșilor), azi demolată (sc. 1:50).

https://biblioteca-digitala.ro

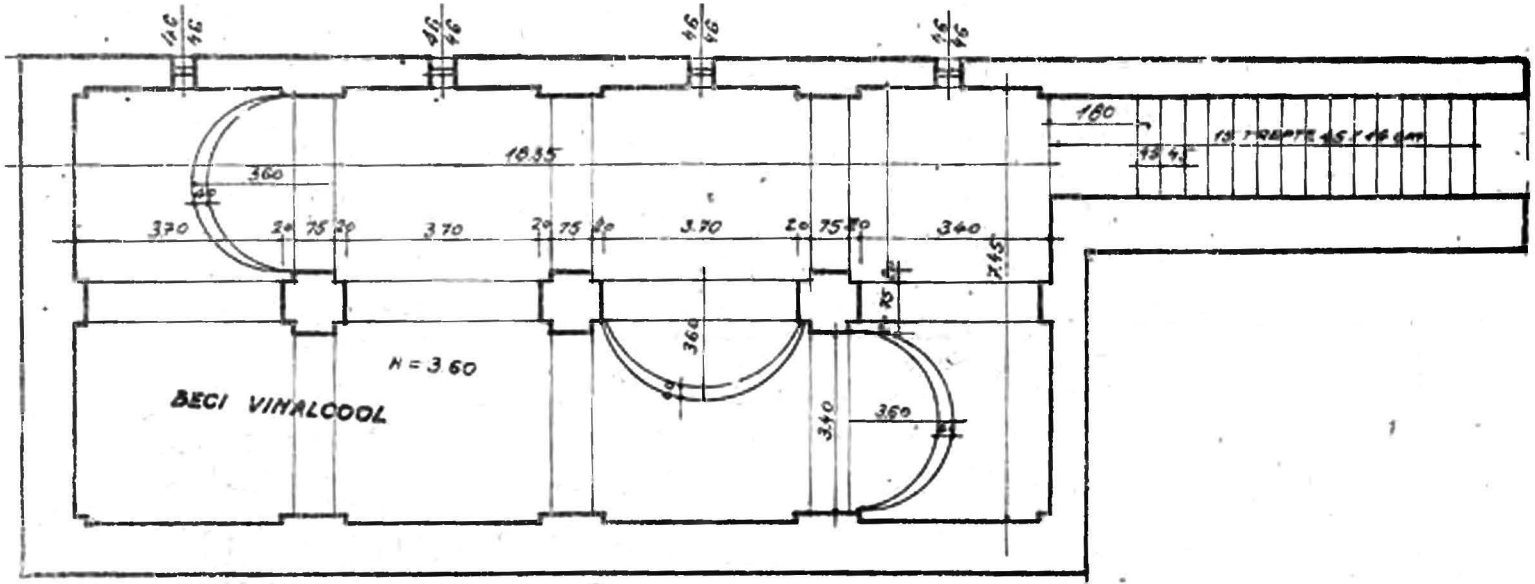

Fig. 13 Plan pivniță și releveu. din fosta str. K. Marx, 54, azi acoperită (sc. 1:50).

https://biblioteca-digitala.ro

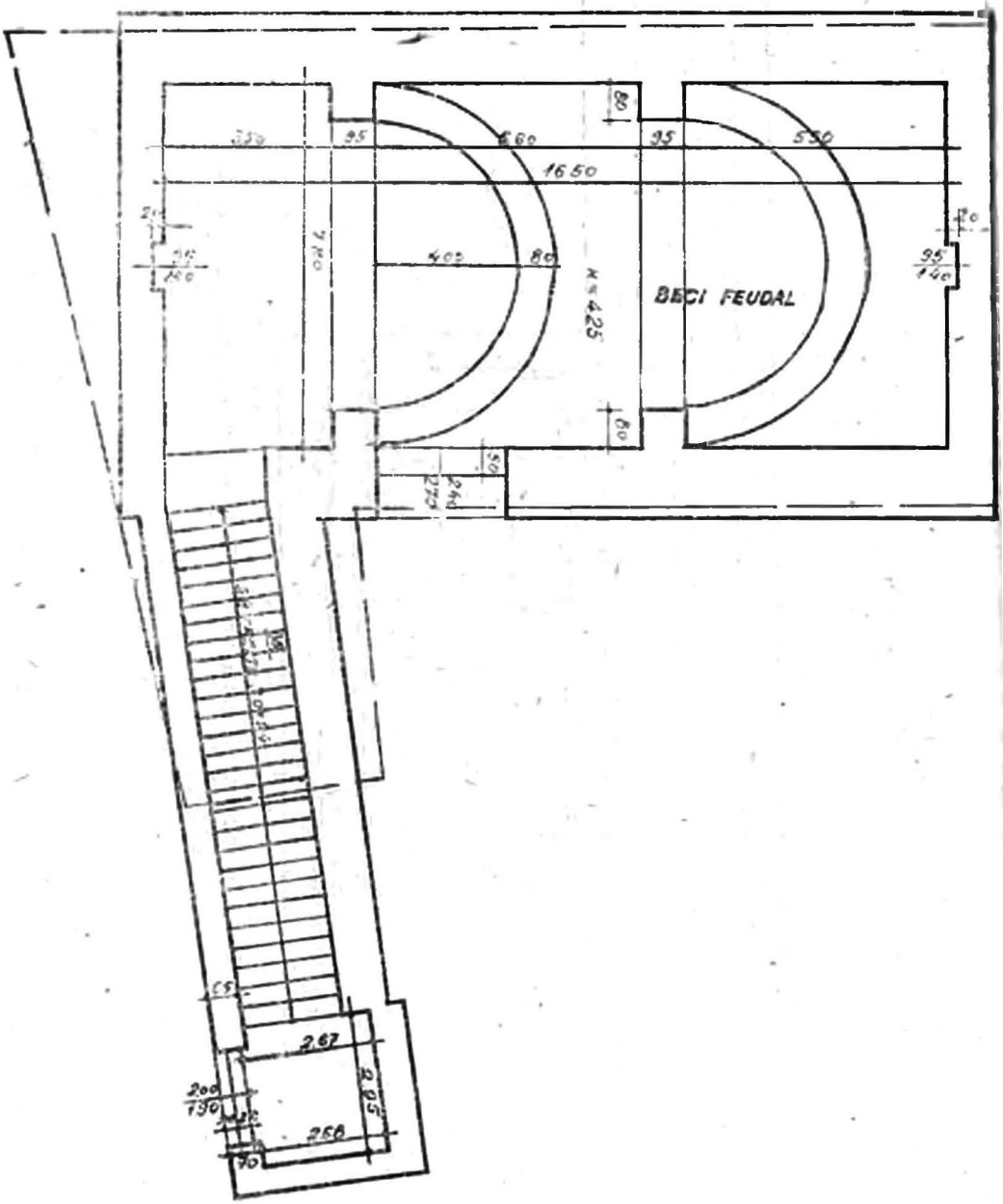

https://biblioteca-digitala.ro

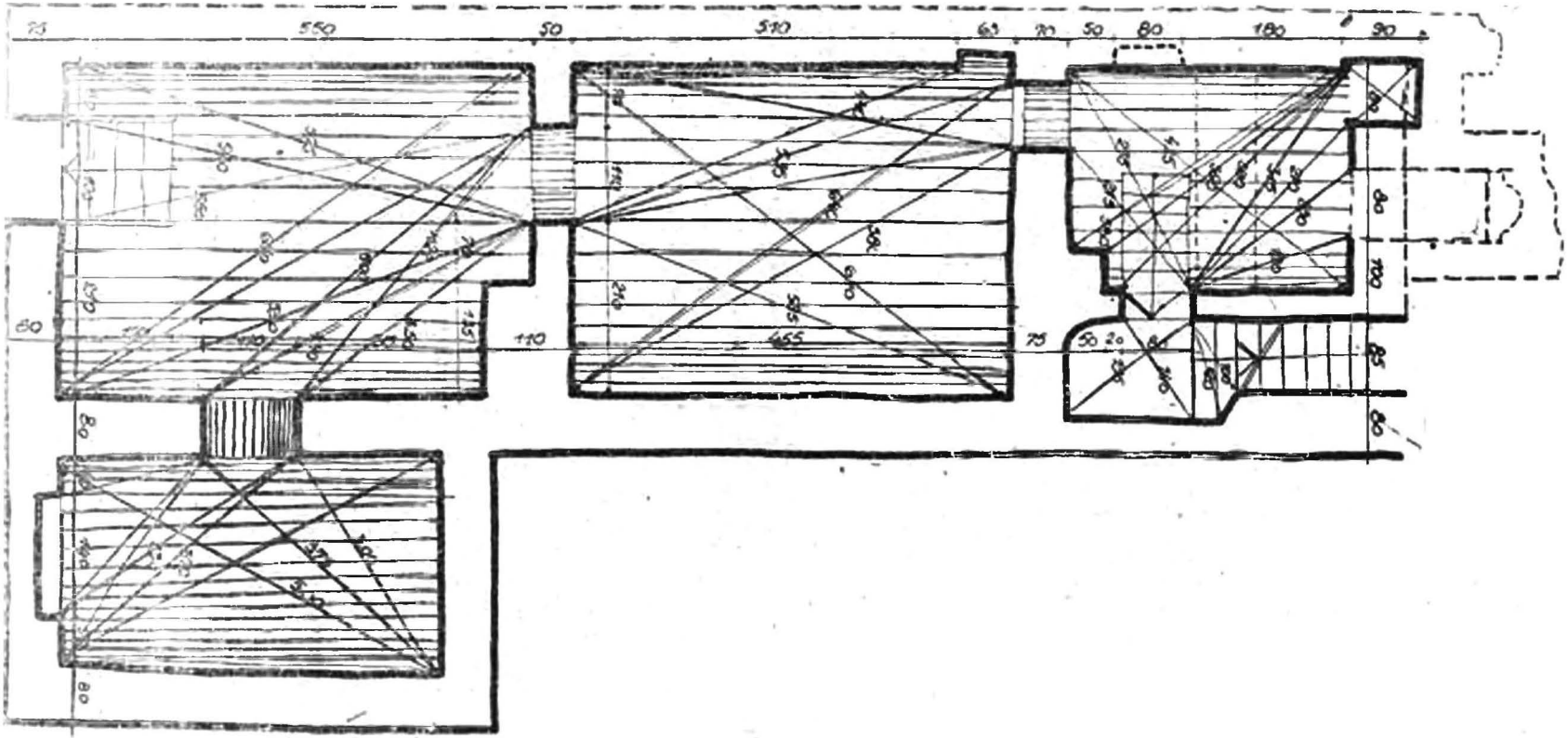

Fig. 15. Plan pivniță și releveu, din fosta str. I. C. Frimu, 6, azi demolată (sc. 1:50).

https://biblioteca-digitala.ro

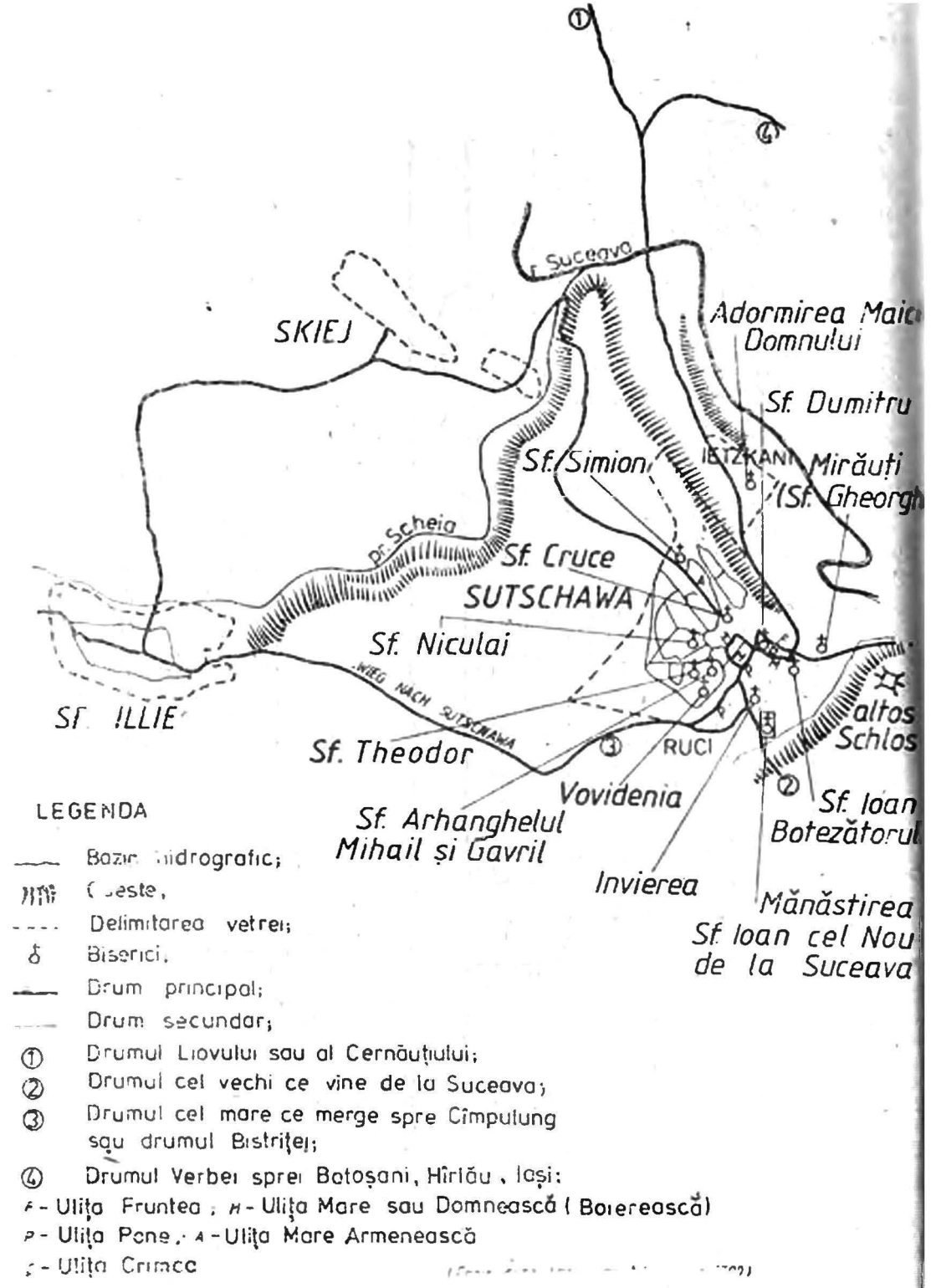

Fig. 16. Analiza rețelei de străzi și biserici după harta inedită a lui Hora v. Otzellowitz (1790).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 17. Stema cu pisanie a Moldovei, de pe turnul lui Alexandru Lăpușneanu, din fața „Pieții Mari".

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 18. Imaginea vechiului centru istoric al orașului Suceava, după o cahlă din secolul al XV-lea, descoperită la Curtea domnească.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 19. Imaginea oraşului Suceava, după o gravură din Cazania lui Varlaam (1643); vedere fantezistă, după o gravură de Iacob Haarewijn, 1688 (reprodusă în „Descrierea Moldovei").

https://biblioteca-digitala.ro

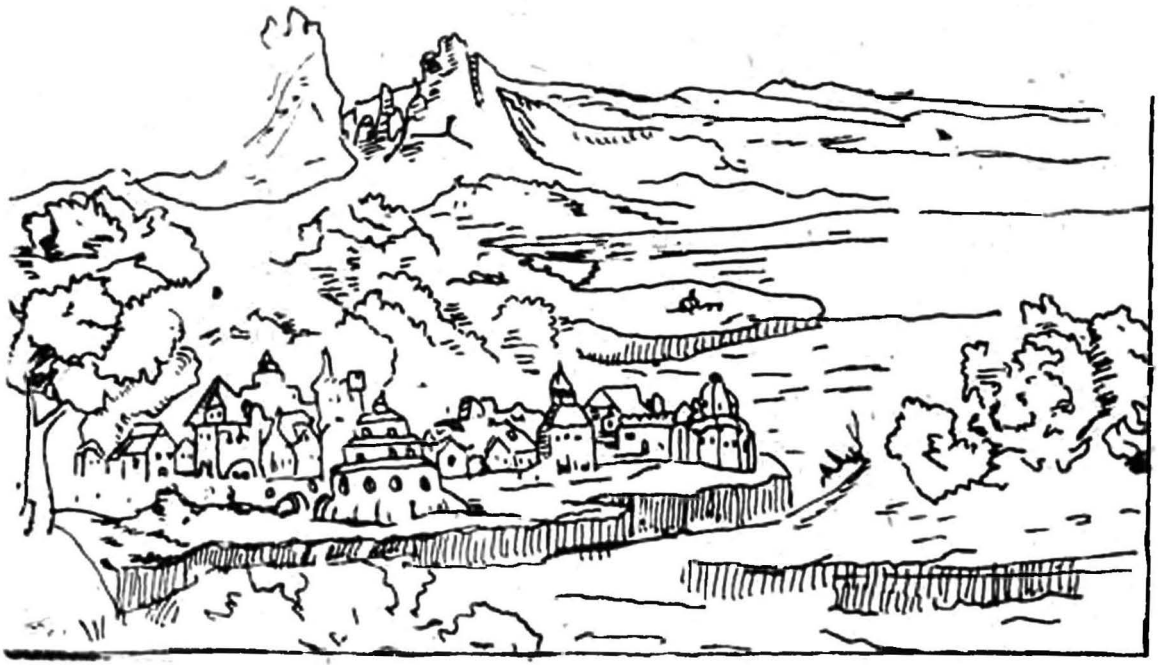

Fig. 20. Imaginea oraşului Suceava, după o gravură (1587) reprodusă în lucrarea lui Sommer (Vita Iacobi Despotae).

https://biblioteca-digitala.ro

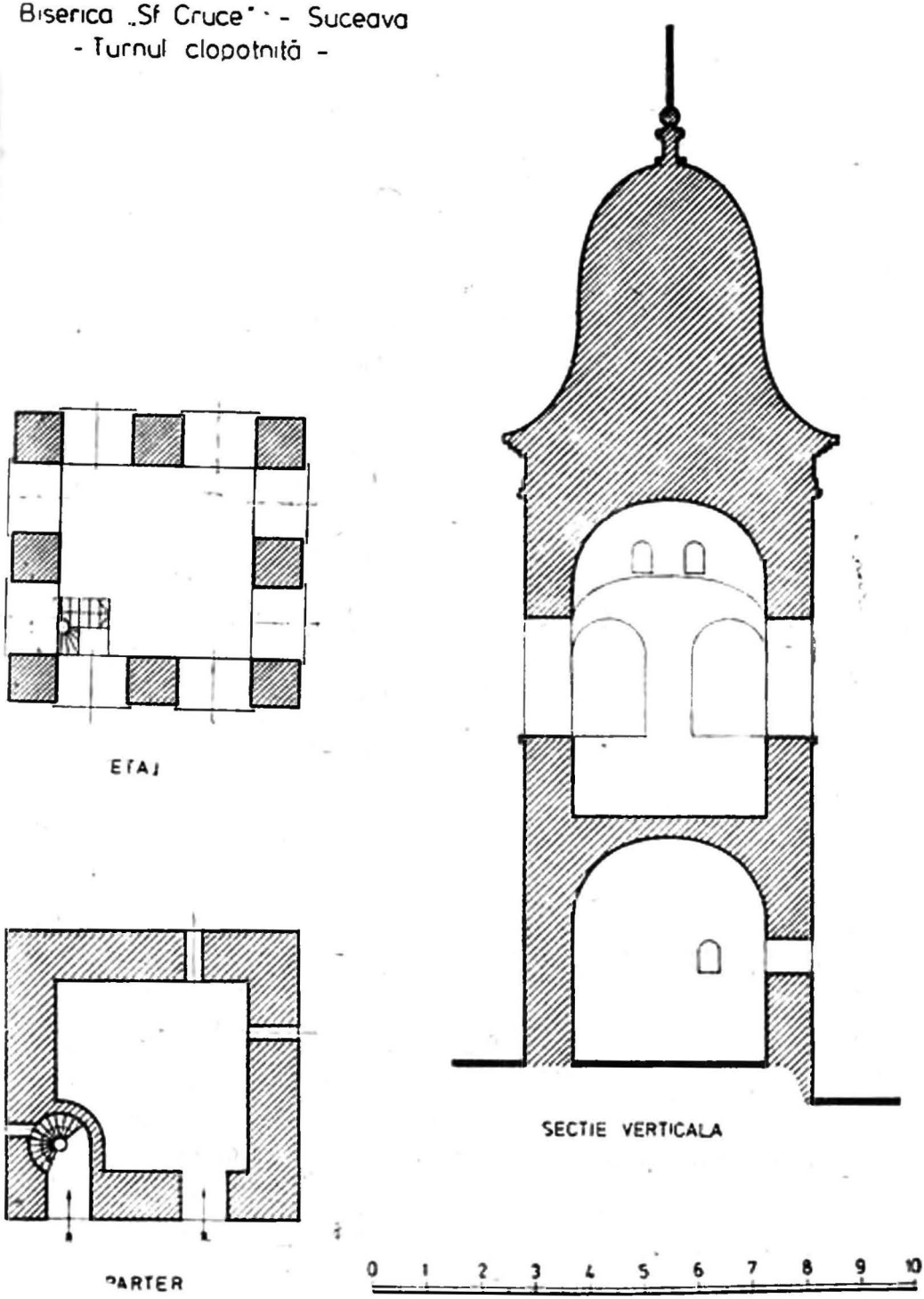

Fig. 21. Plan și secțiune : turnul bisericii Sf. Cruce (1521).

https://biblioteca-digitala.ro

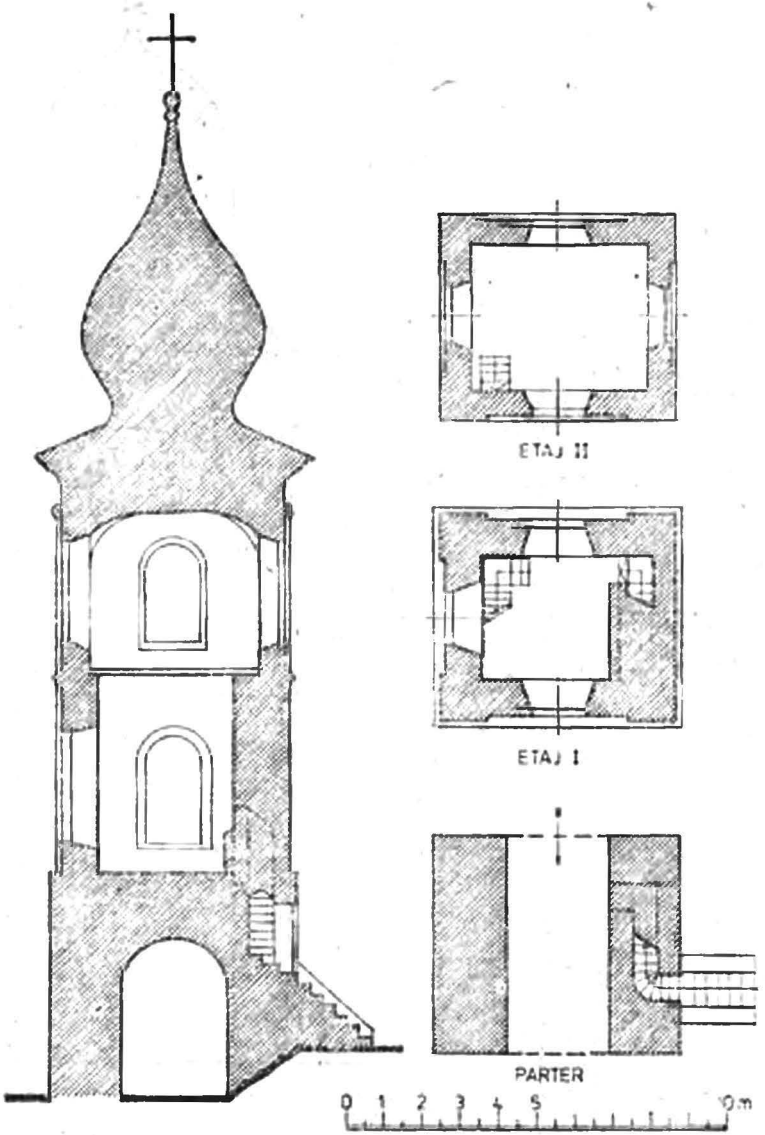

Fig. 22. Plan și secțiune longitudinală : turnul bisericii Sf. Simeon (1513).

https://biblioteca-digitala.ro

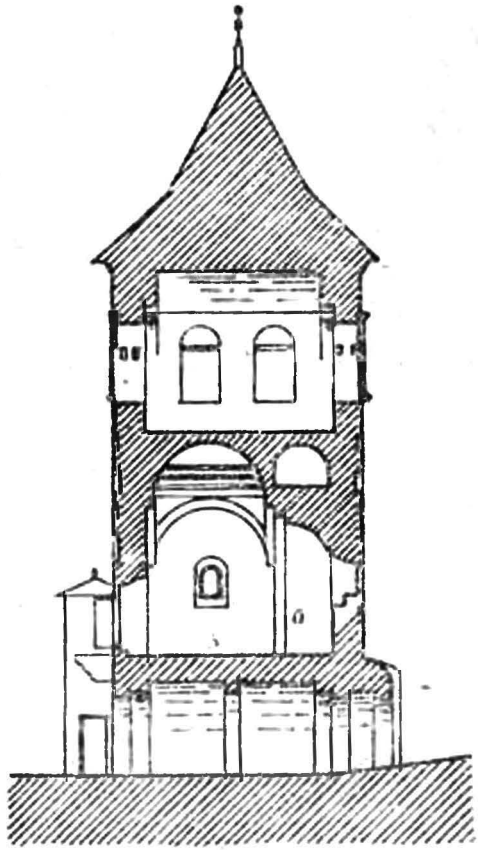

Fig. 23. Plan şi secţiune longitudinală : turnul de est de la Mănăstirea Zamca (1606).

https://biblioteca-digitala.ro

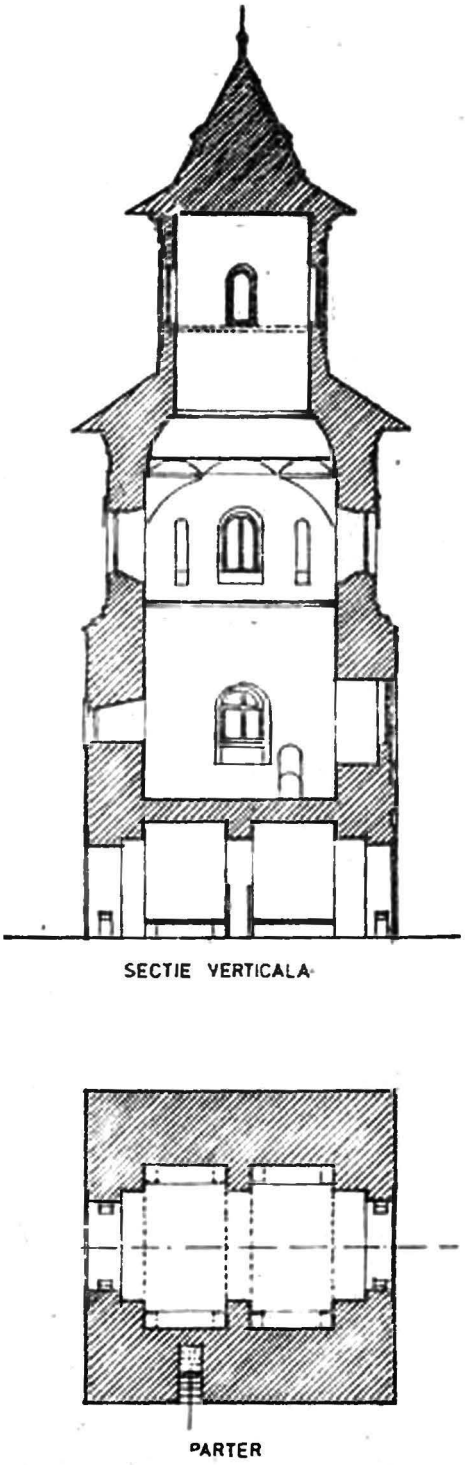

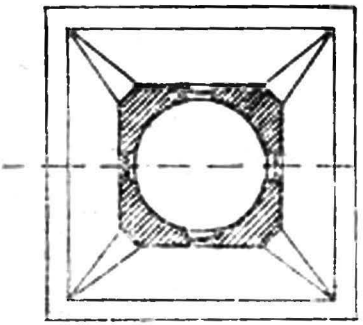

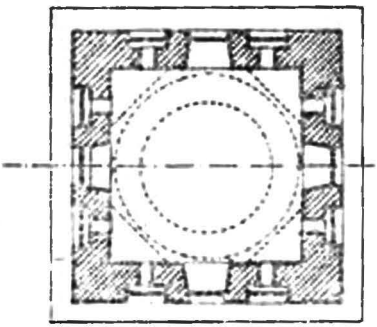

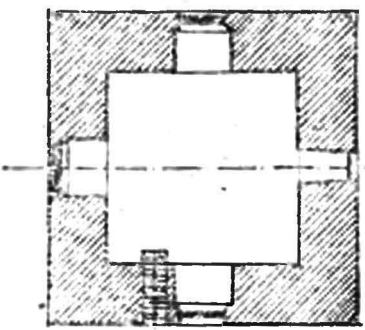

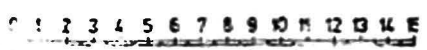

Fig. 24. Plan şi secţiune : turnul lui Petru Şchiopul de la biserica mitropolitană Sf. Gheorghe (1589).

https://biblioteca-digitala.ro

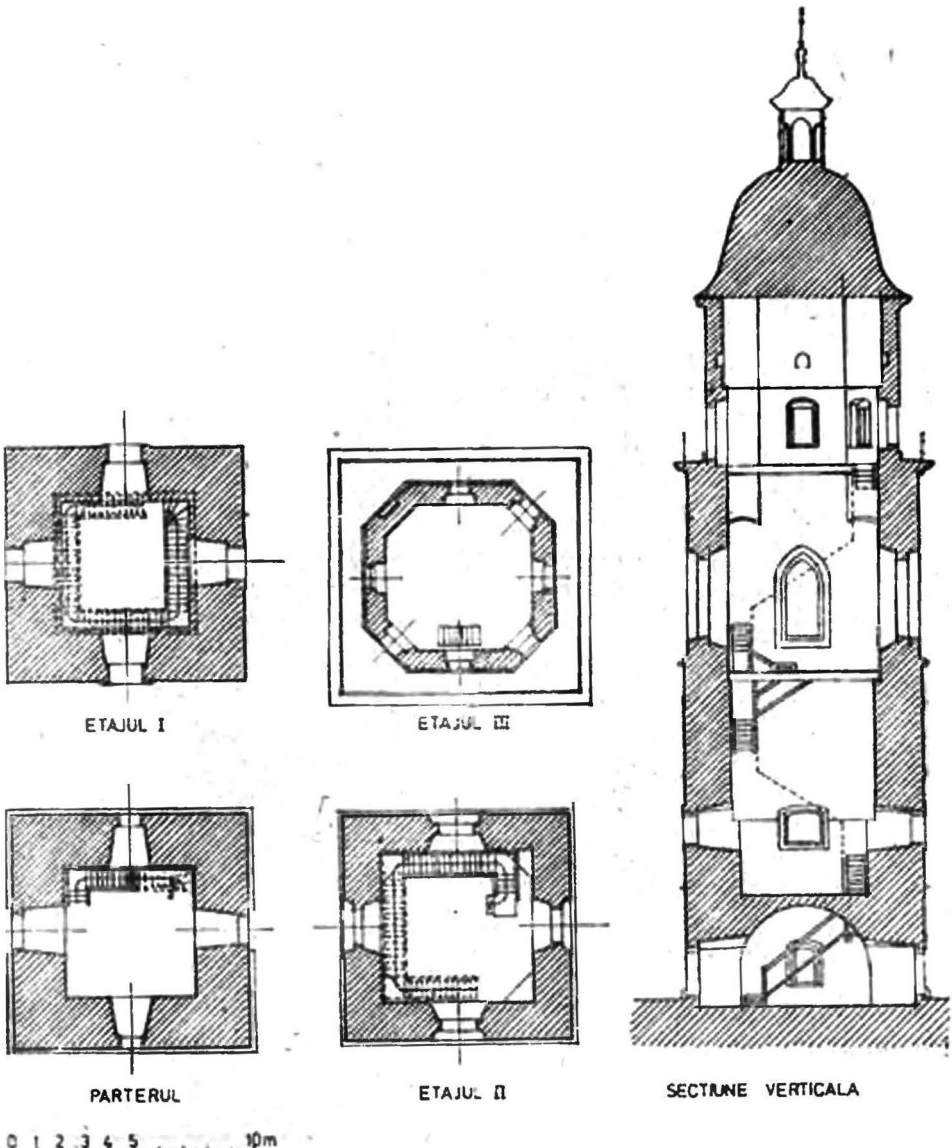

Fig. 25. Plan şi secţiune : turnul de intrare al lui Alexandru Lăpuşneanu, din faţa „Pieţii Mari", de la biserica domnească Sf. Dumitru (1560-1561).

https://biblioteca-digitala.ro

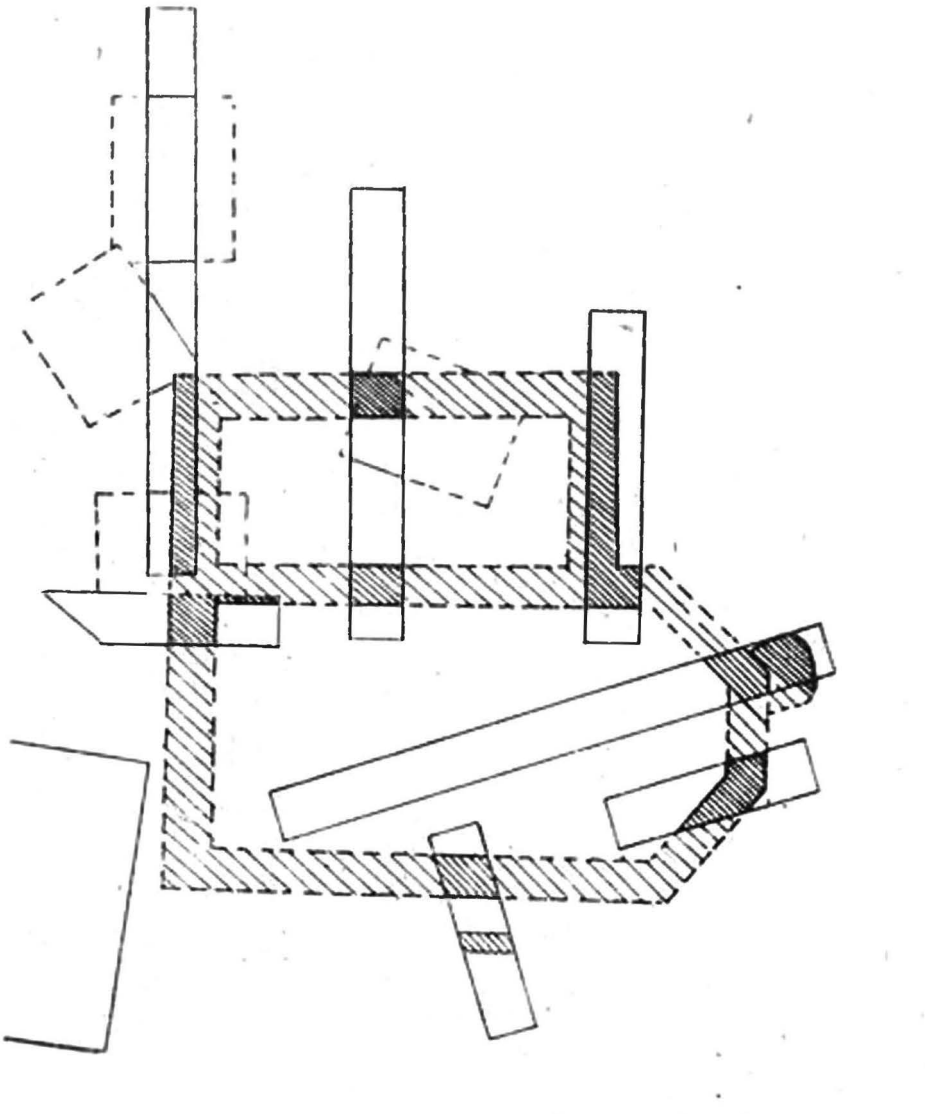

Fig. 26. Fundația bisericii catolice din secolul al XV-lea (identificată de noi cu Buna-Vestire).

https://biblioteca-digitala.ro

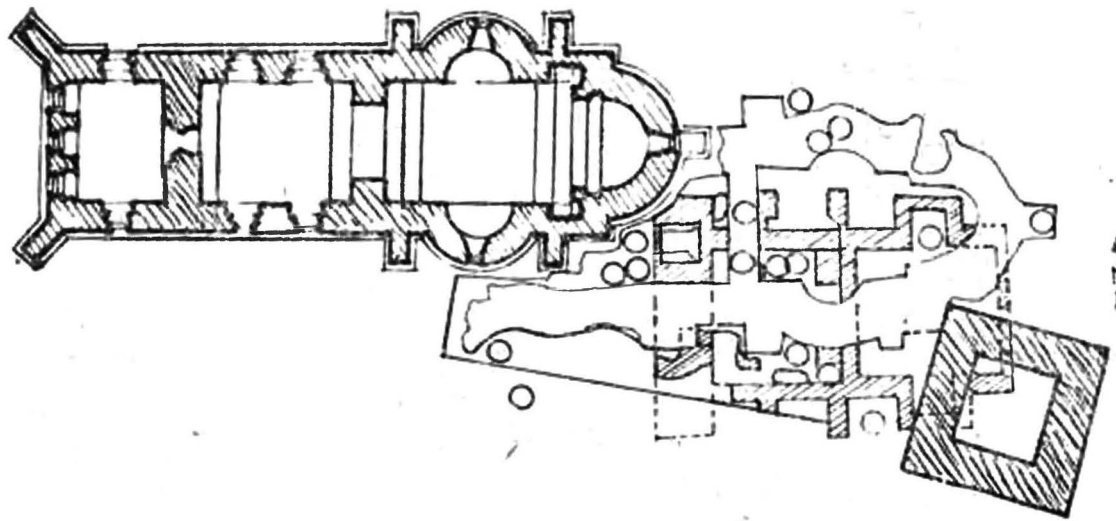

Fig. 27. Planul de situaţii a celor trei construcţii religioase de la Sf. Dumitru : 1, sfîrşitul secolului al XIV-lea — biserică, identificată de noi cu Sf. Dumitru, pomenită documentar la 1395 ; 2, biserică din secolul al XV-lea, identificată de noi cu o construcţie din vremea lui Ştefan cel Mare ; 3, biserică din secolul al XVI-lea construită de Petru Rareş.

https://biblioteca-digitala.ro

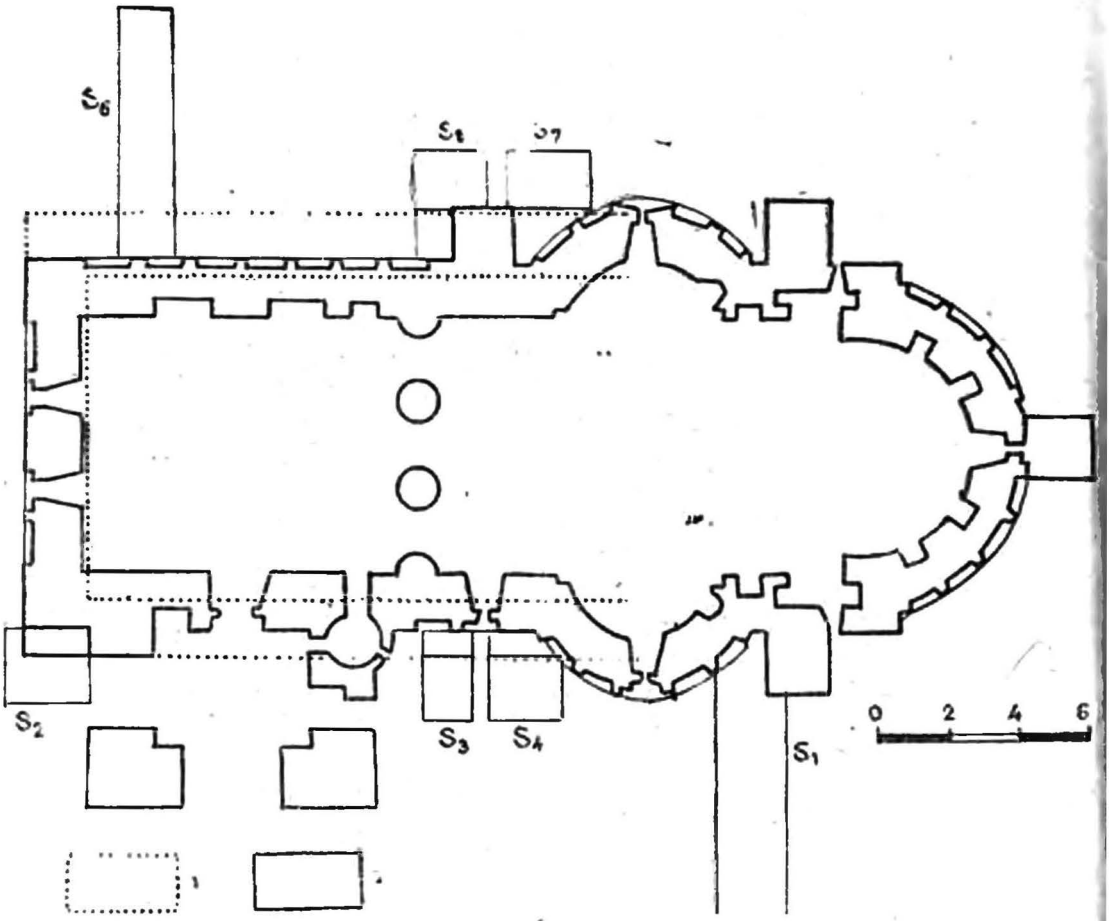

Biserica Mirăuților - Suceava Plan general al săpăturilor arheologi

1 - traseul fundațiilor primei biserici,

2 - traseul celei de a doua biserici

Fig. 28. Planul bisericii Mirăuți, cu amplasarea săpăturilor arheologice.

https://biblioteca-digitala.ro

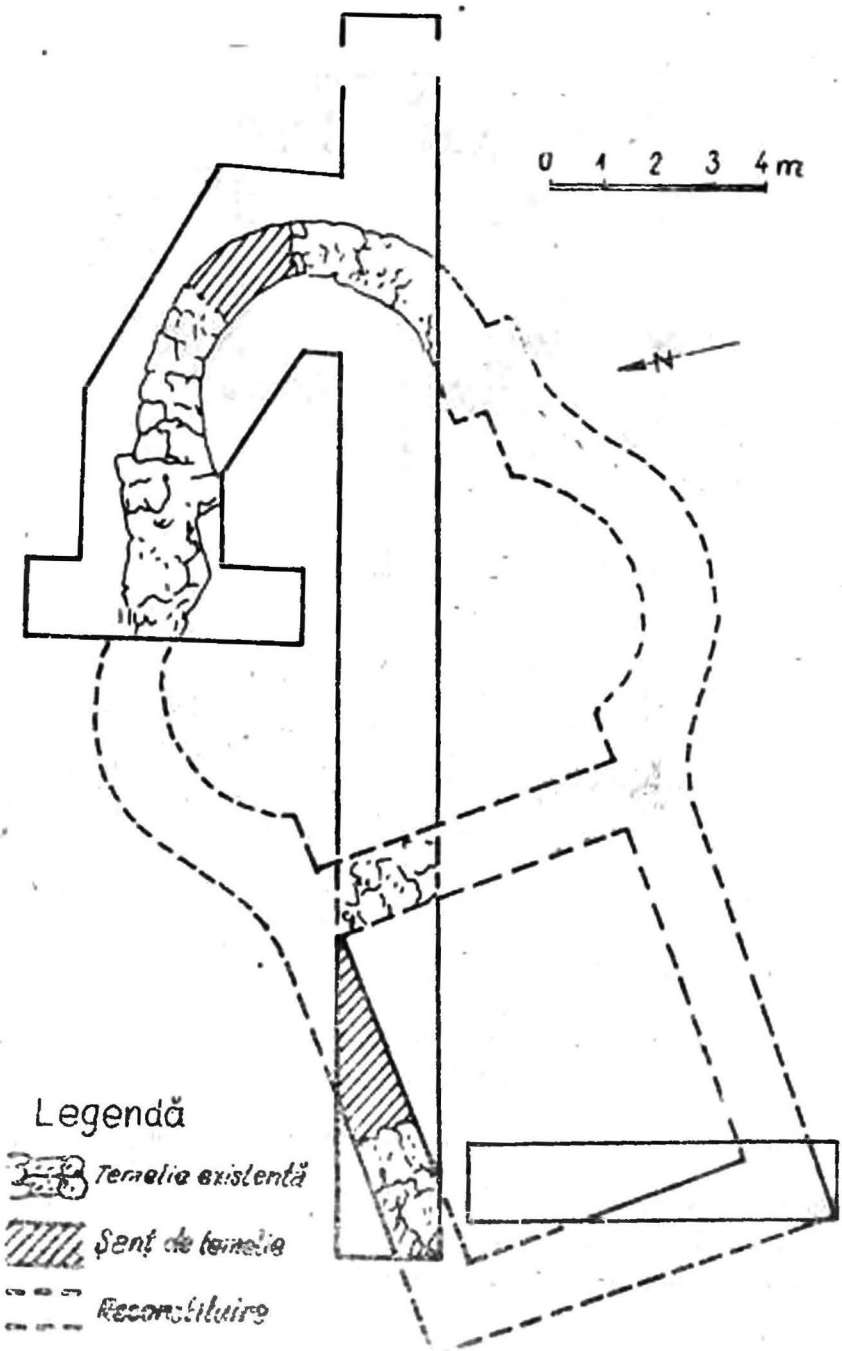

Fig. 29. Planul bisericii de la Șipot din secolul al XV-lea (identificată cu Sf. Vineri).

https://biblioteca-digitala.ro

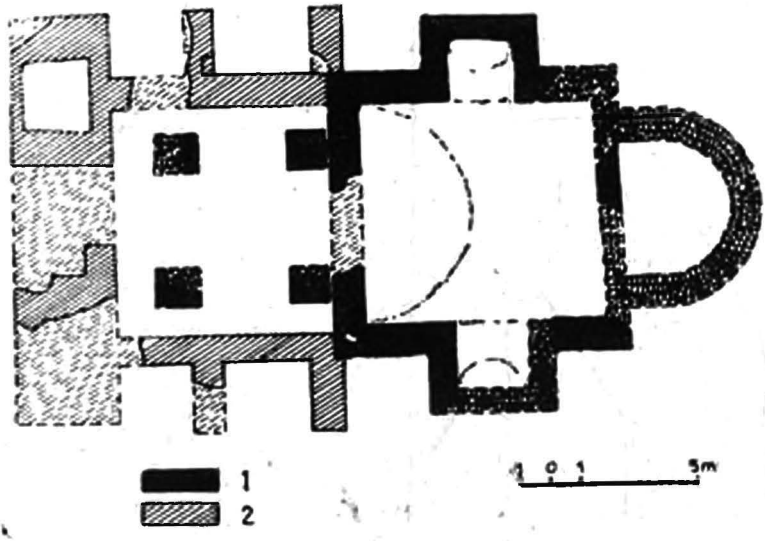

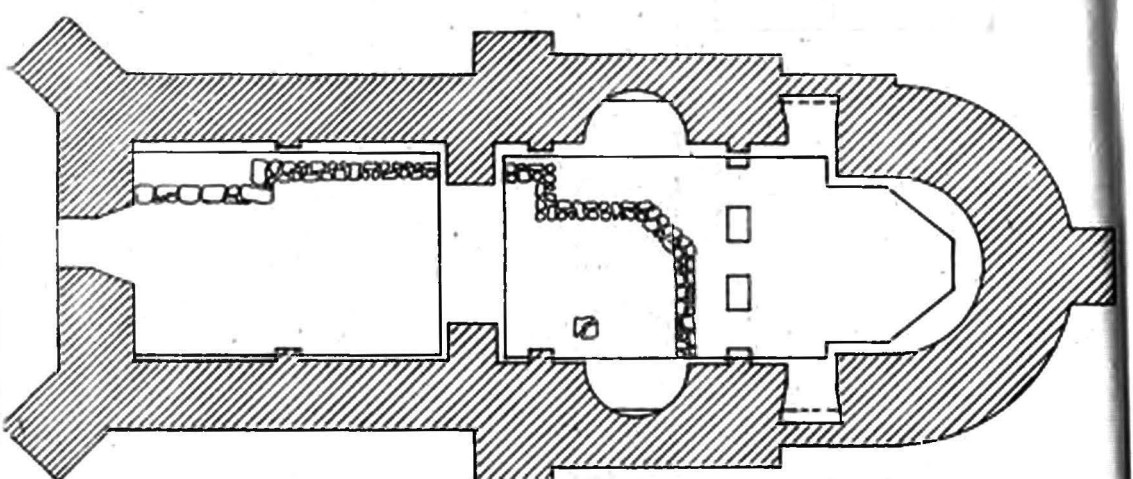

Cercetările arheologice de la biserica Învierea Domnului din Suceava (1982-1983)

1. Biserica de lemn din secolul al XV-lea
2. Biserica de zid atribuită Elenei Rareș (1551)
3. Biserica actuală refăcută de Ieremia Movilă (1598)

Fig. 30. Planul primei biserici Sf. Dumitru (1) din Suceava, cu cele două faze de construcție (1, prima fază ; 2, faza a doua) ; planul bisericilor de la Învierea Domnului (2).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 31. Pisania de la biserica Sf. Dumitru, ornamentată cu doi „amoretti", de factură renascentistă (motiv de proveniență italiană).

https://biblioteca-digitala.ro

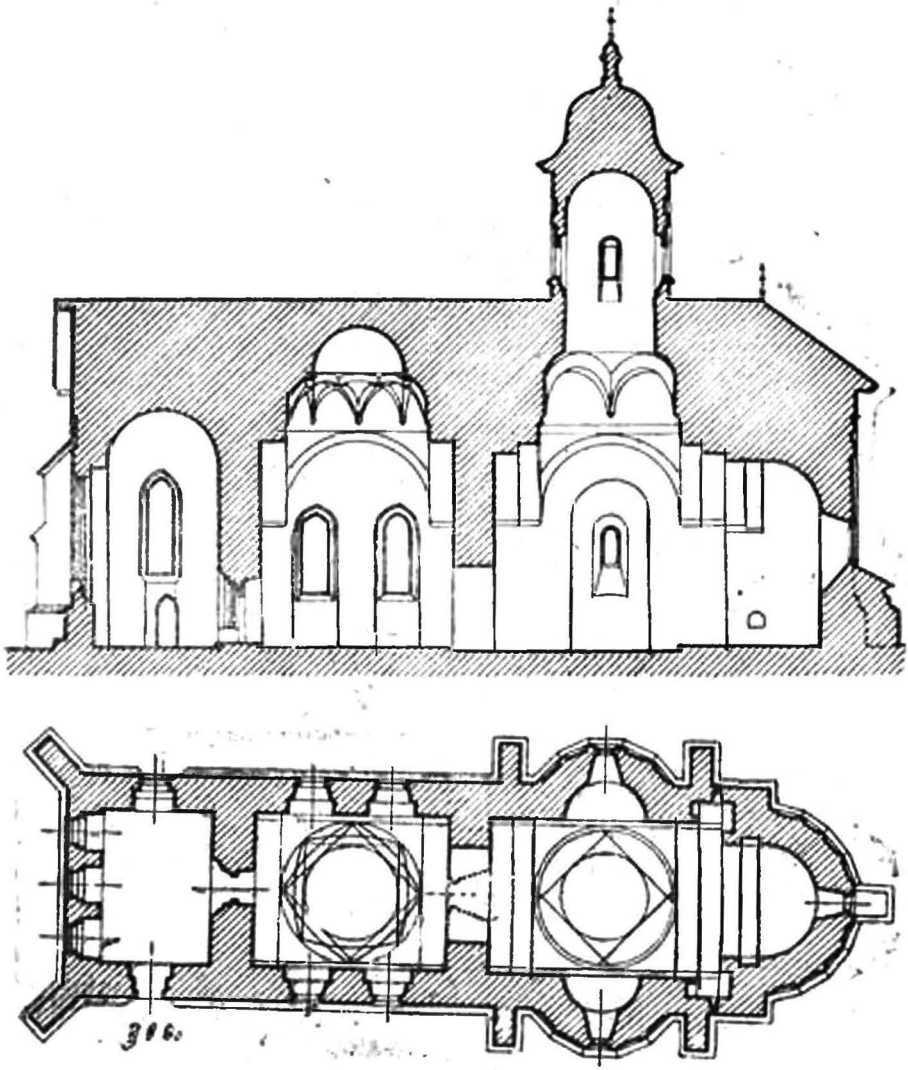

Fig. 32. Biserica domnească Sf. Dumitru (1534-1535); plan şi secţiune.

https://biblioteca-digitala.ro

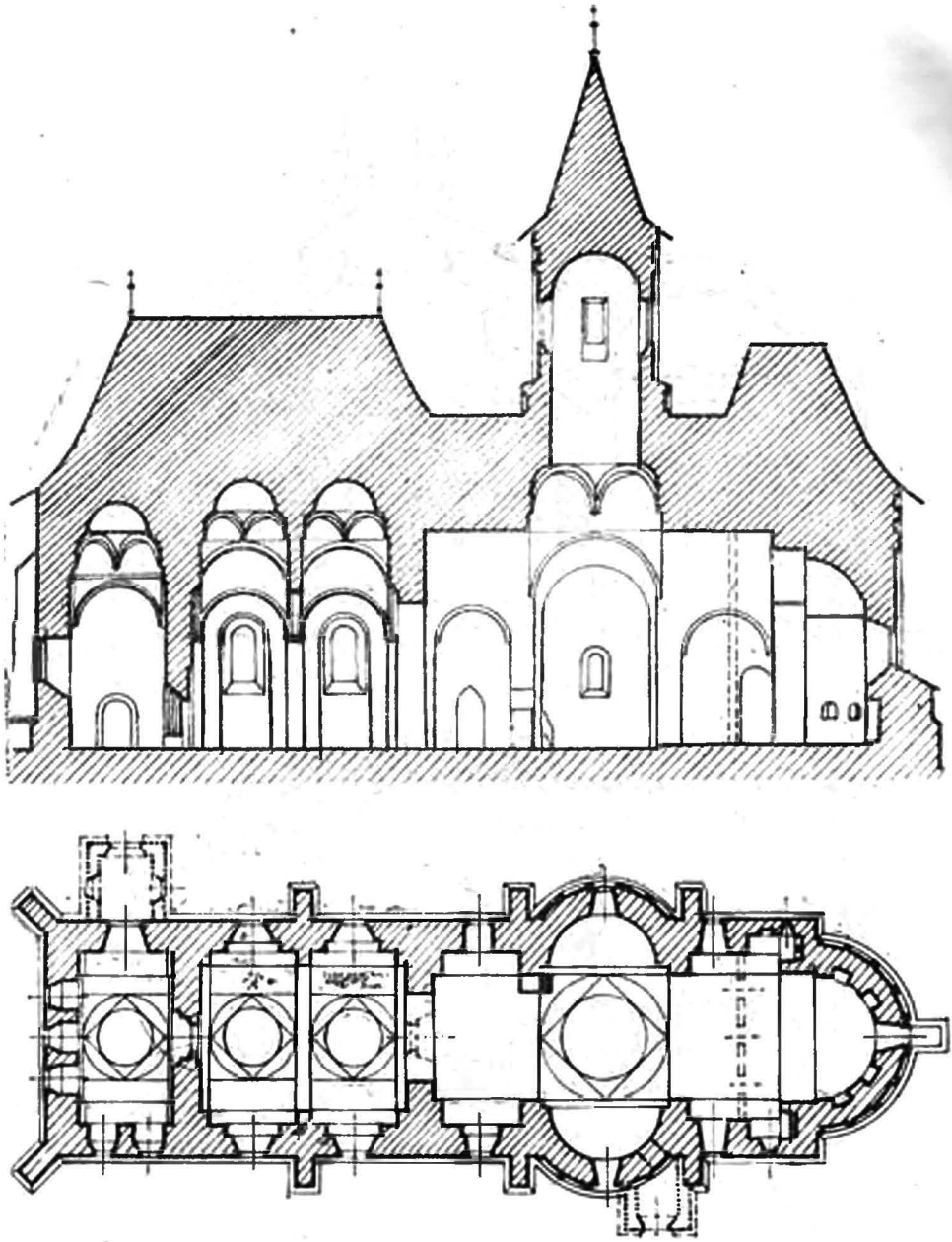

Fig. 33. Biserica mitropolitană Sf. Gheorghe (1514 şi 1522) din cadrul complexului mănăstiresc Sf. Ioan cel Nou : plan şi secţiune.

https://biblioteca-digitala.ro

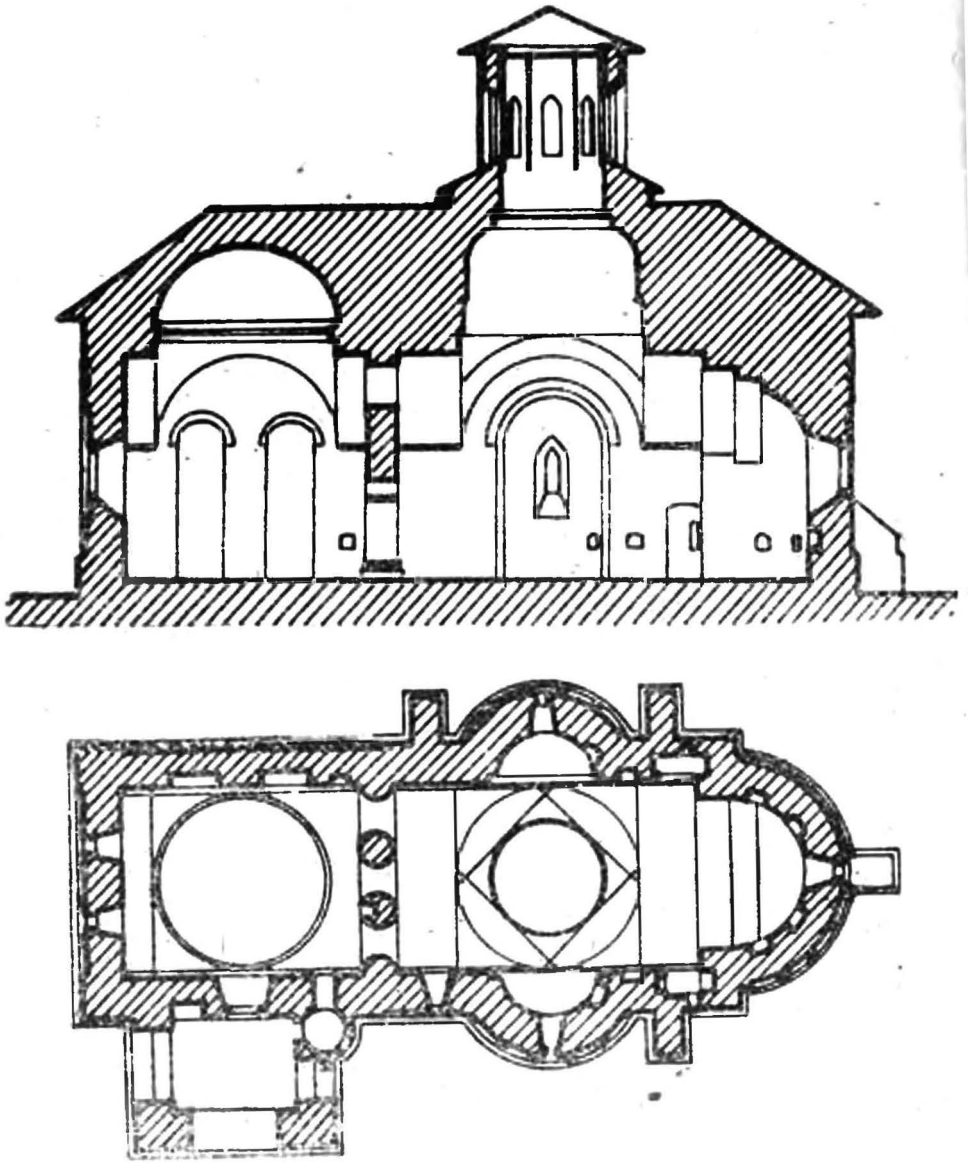

Fig. 34. Biserica mitropolitană Sf. Gheorghe (Mirăuți) : plan și secțiune (sec, XVII).

https://biblioteca-digitala.ro

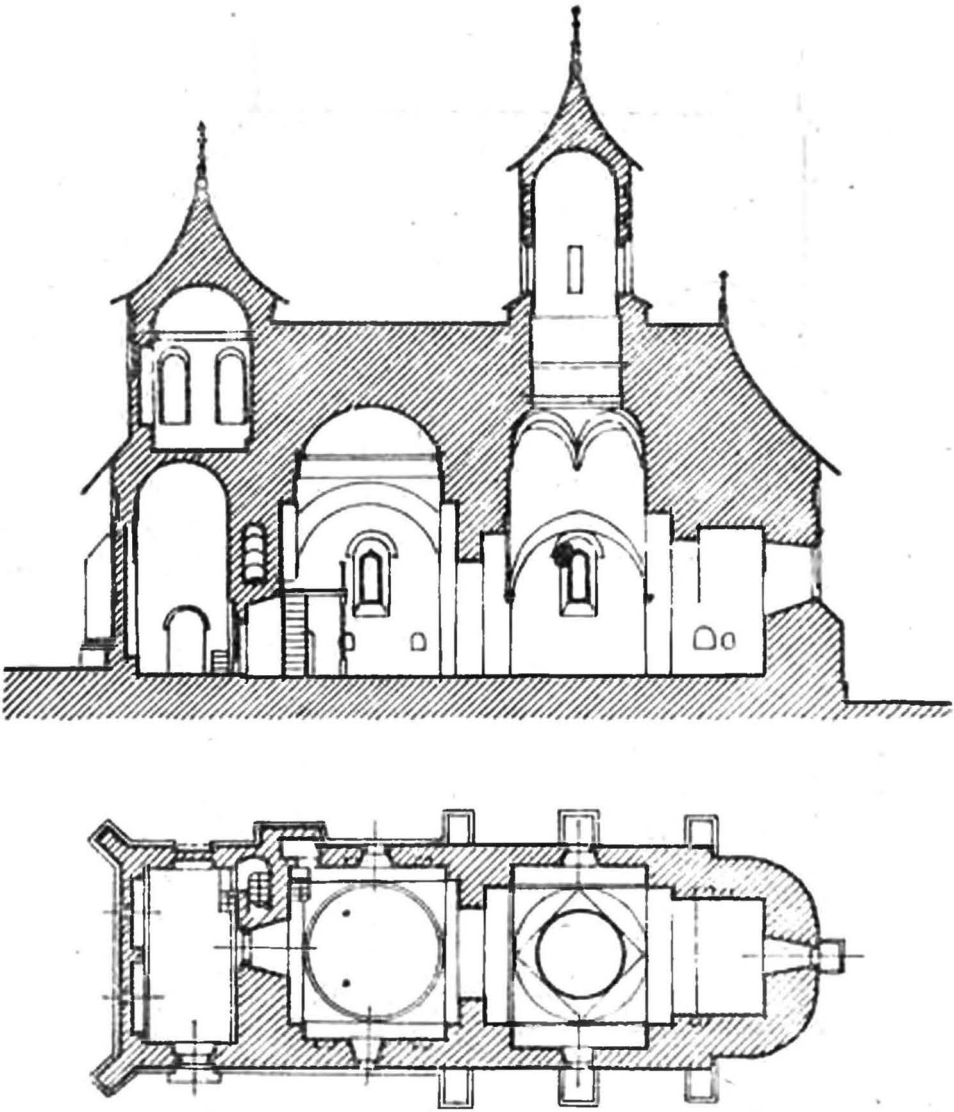

Fig. 35. Biserica Sf. Nicolae (1611) : plan şi secţiune.

https://biblioteca-digitala.ro

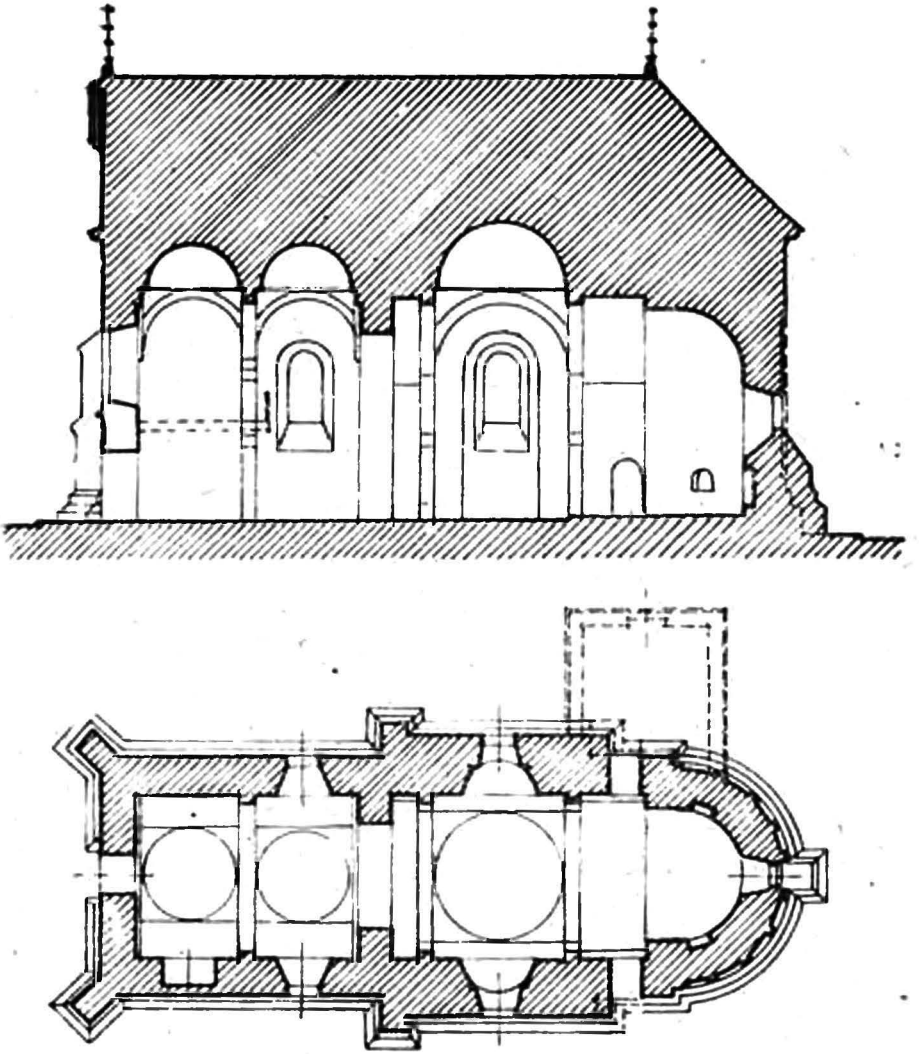

Fig. 36. Biserica Învierea Domnului (potrivit pisaniei, ridicată la 1551): plan și secțiune.

https://biblioteca-digitala.ro

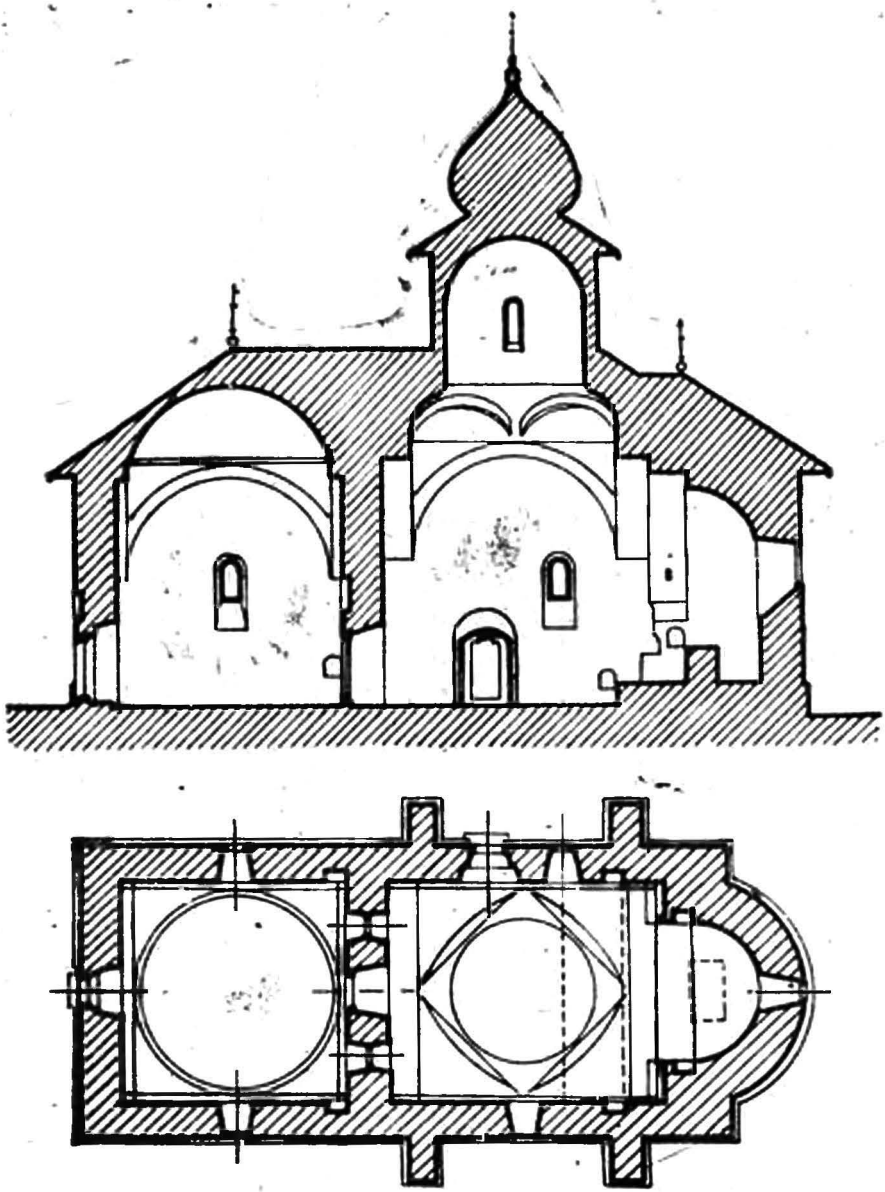

Fig. 37. Biserica mănăstirii Zamca, cu hramul Sf. Auxentie (sec. XVII); plan și secțiune.

https://biblioteca-digitala.ro

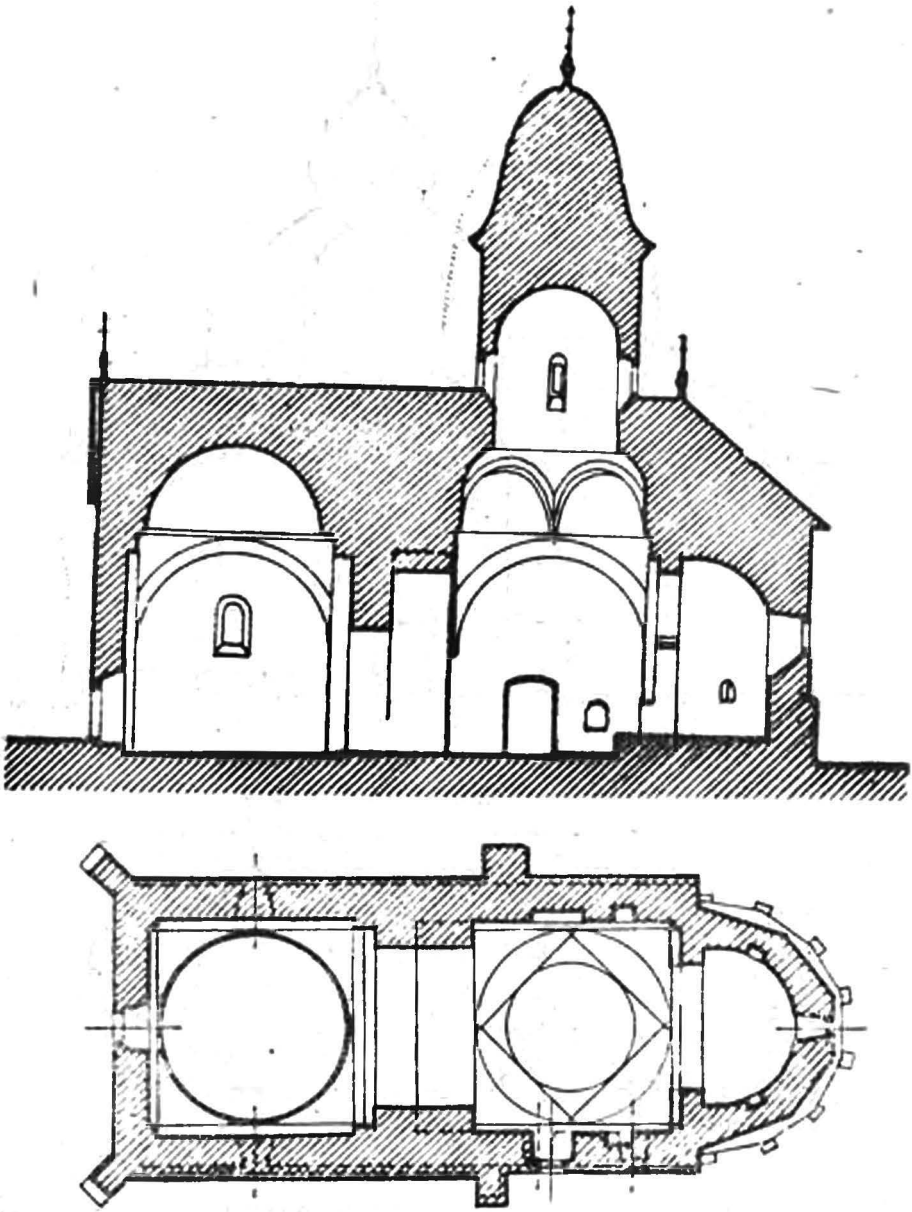

Fig. 38. Biserica Sf. Simeon (1513) : plan şi secţiune.

https://biblioteca-digitala.ro

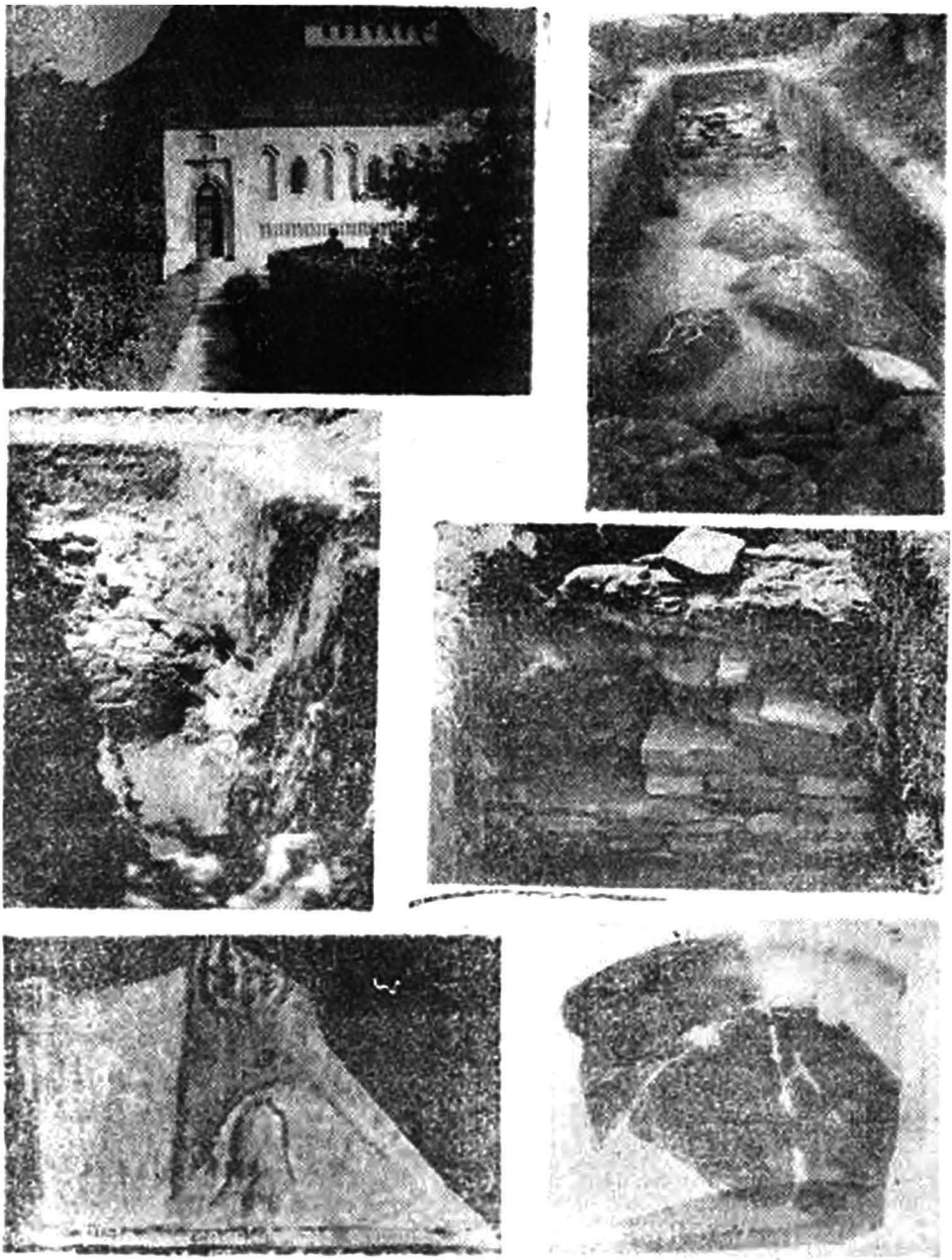

Fig. 39. Cercetările arheologice de la biserica Sf. Ioan Botezătorul : săpăturile arheologice din exteriorul bisericii.

https://biblioteca-digitala.ro

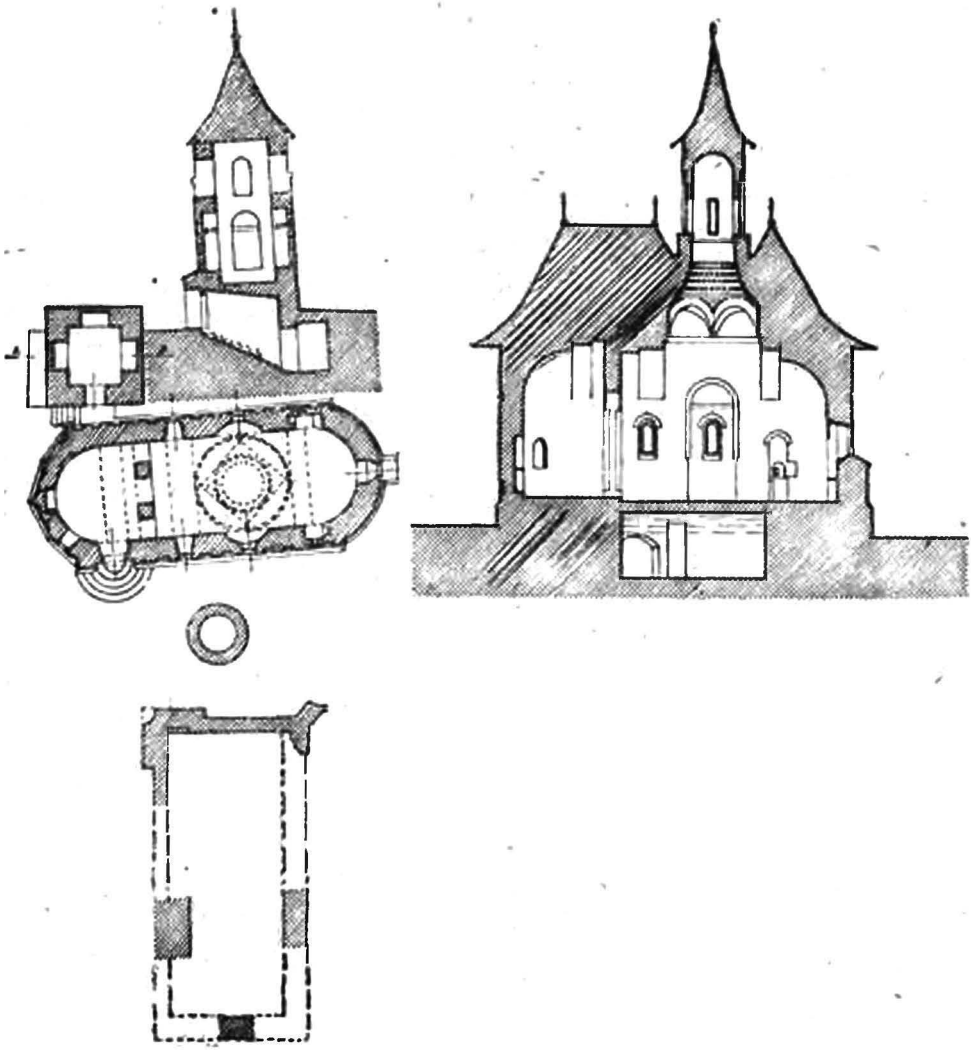

Fig. 40. Biserica de curte Sf. Ioan Botezătorul (1643): plan și secțiune; clădire din piatră de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 41. Imagini de la șantierul arheologic Iţcani: biserica Adormirea Maicii Domnului.

https://biblioteca-digitala.ro

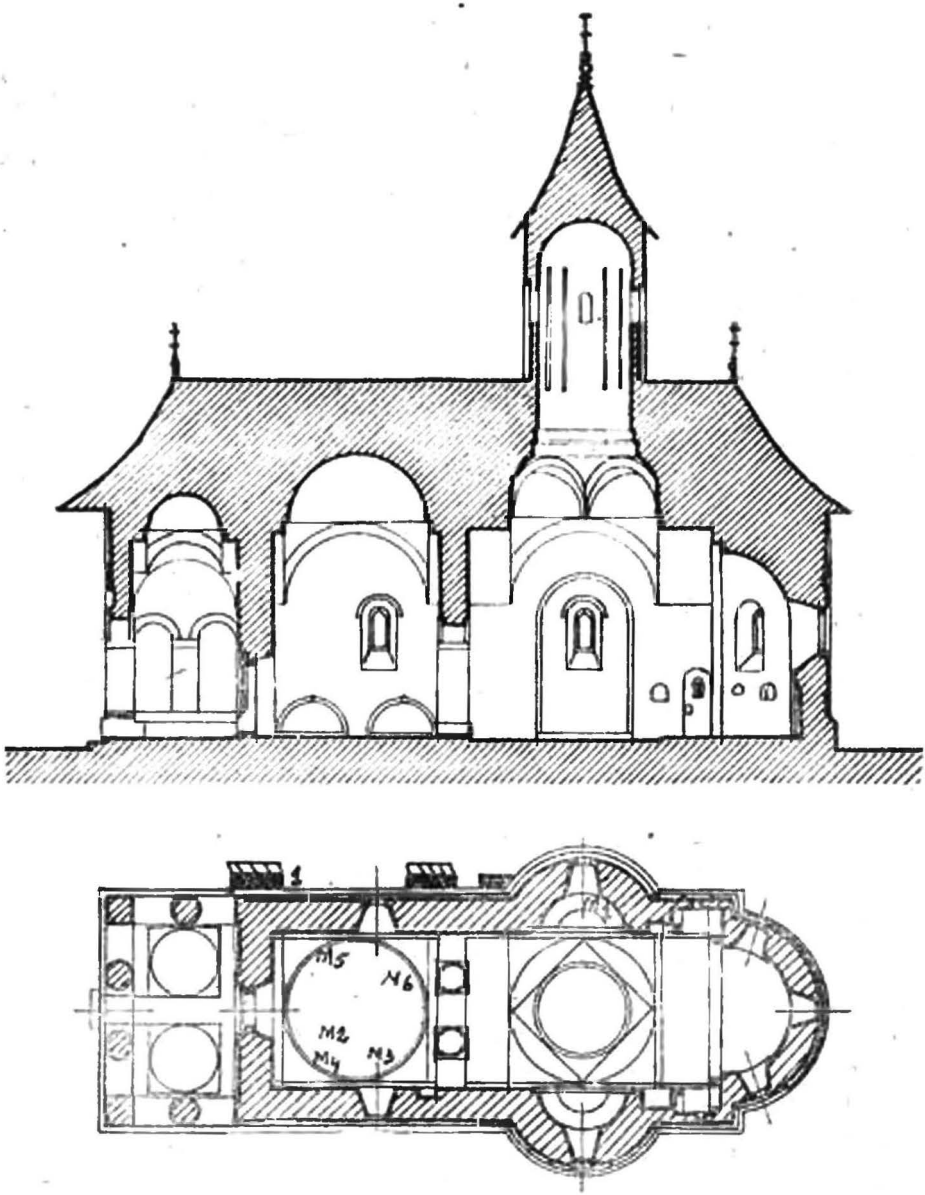

Fig. 42. Biserica Adormirea Maicii Domnului — Iţcani (sec. XVII): plan şi secţiune; amplasarea săpăturilor din interiorul şi exteriorul bisericii.

https://biblioteca-digitala.ro

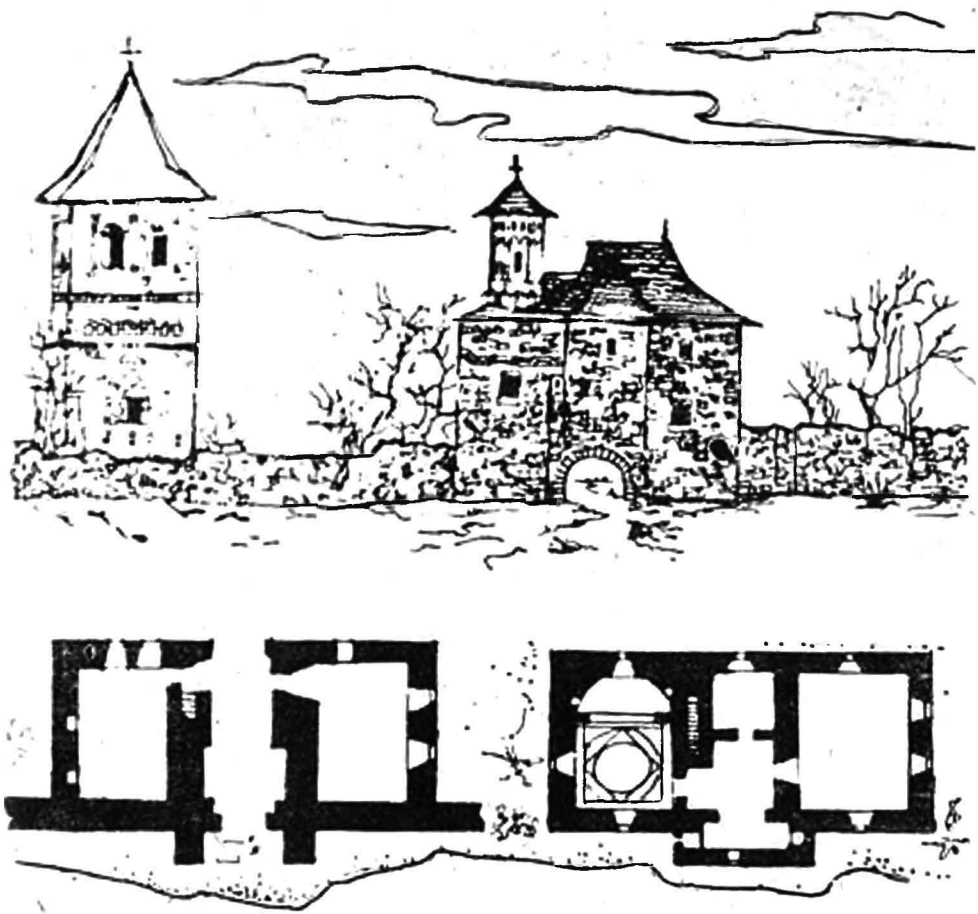

Fig. 43. Mănăstirea Zamca : latura vestică a incintei, cu intrarea şi planurile casei cu paraclis.

https://biblioteca-digitala.ro

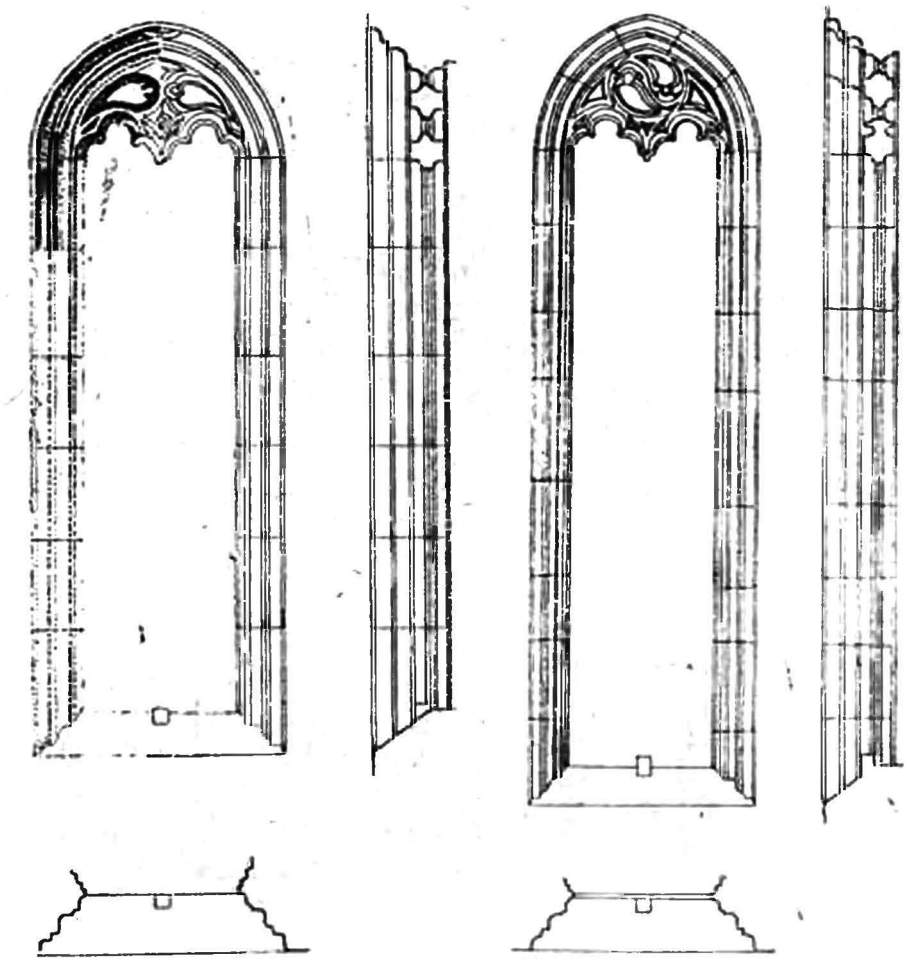

Fig. 44. Profile de ferestre în stil gotic de la biserica Sf. Dumitru.

https://biblioteca-digitala.ro

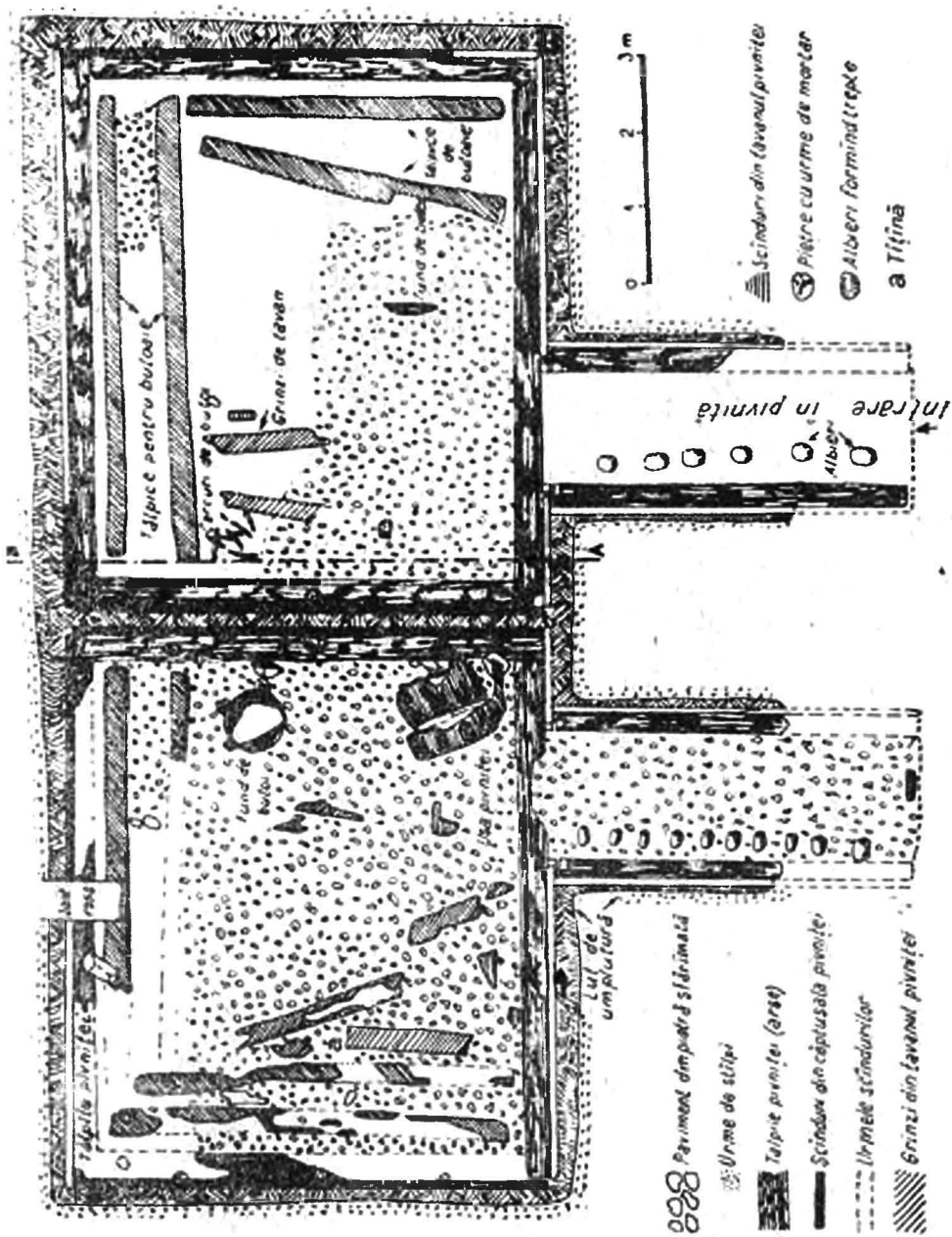

Fig. 45. Planul unor pivnițe cu structură din lemn și cu locuințe din paiantă (secolele XV—XVI).

https://biblioteca-digitala.ro

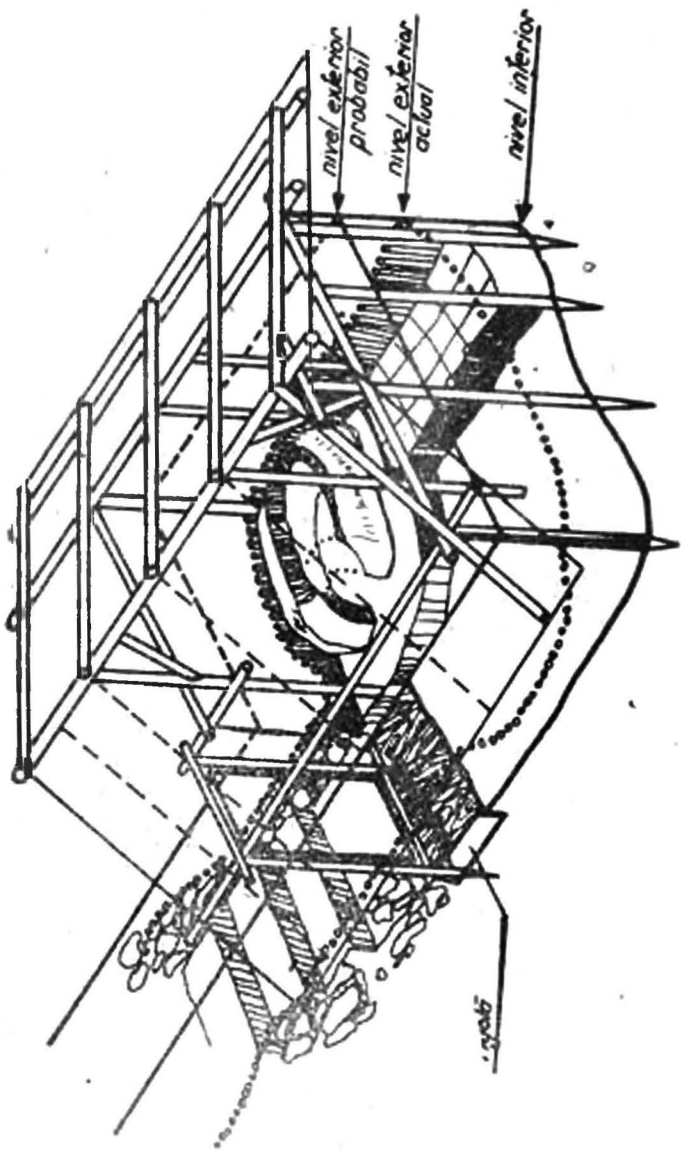

Fig. 46. Propunere de reconstituire a unei locuințe din secolul al XV-lea, din zona vechiului centru medieval (arh. Gh. Sion).

https://biblioteca-digitala.ro

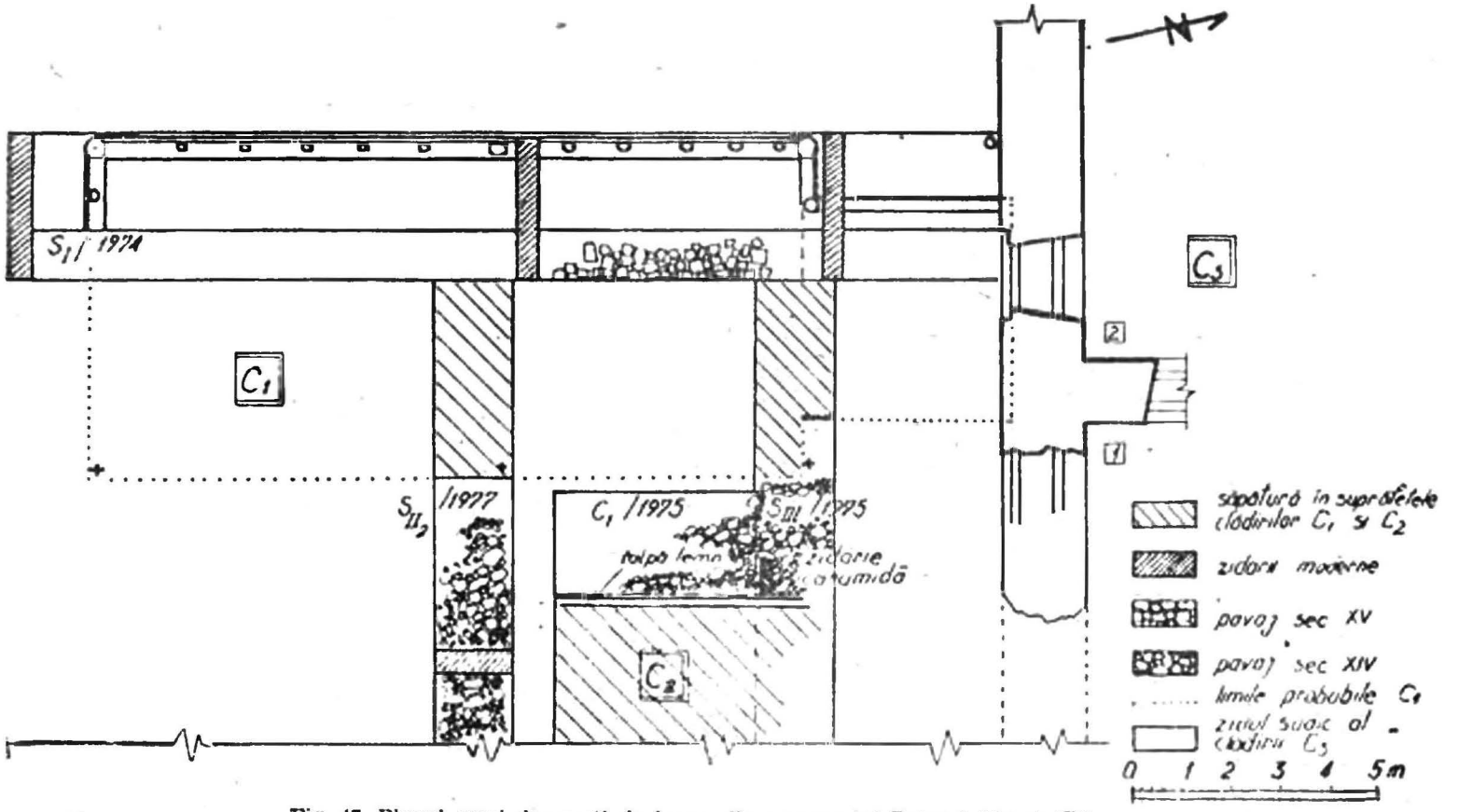

Fig. 47. Planul casei domnești de lemn, din vremea lui Petru I Mușat (C2).

https://biblioteca-digitala.ro

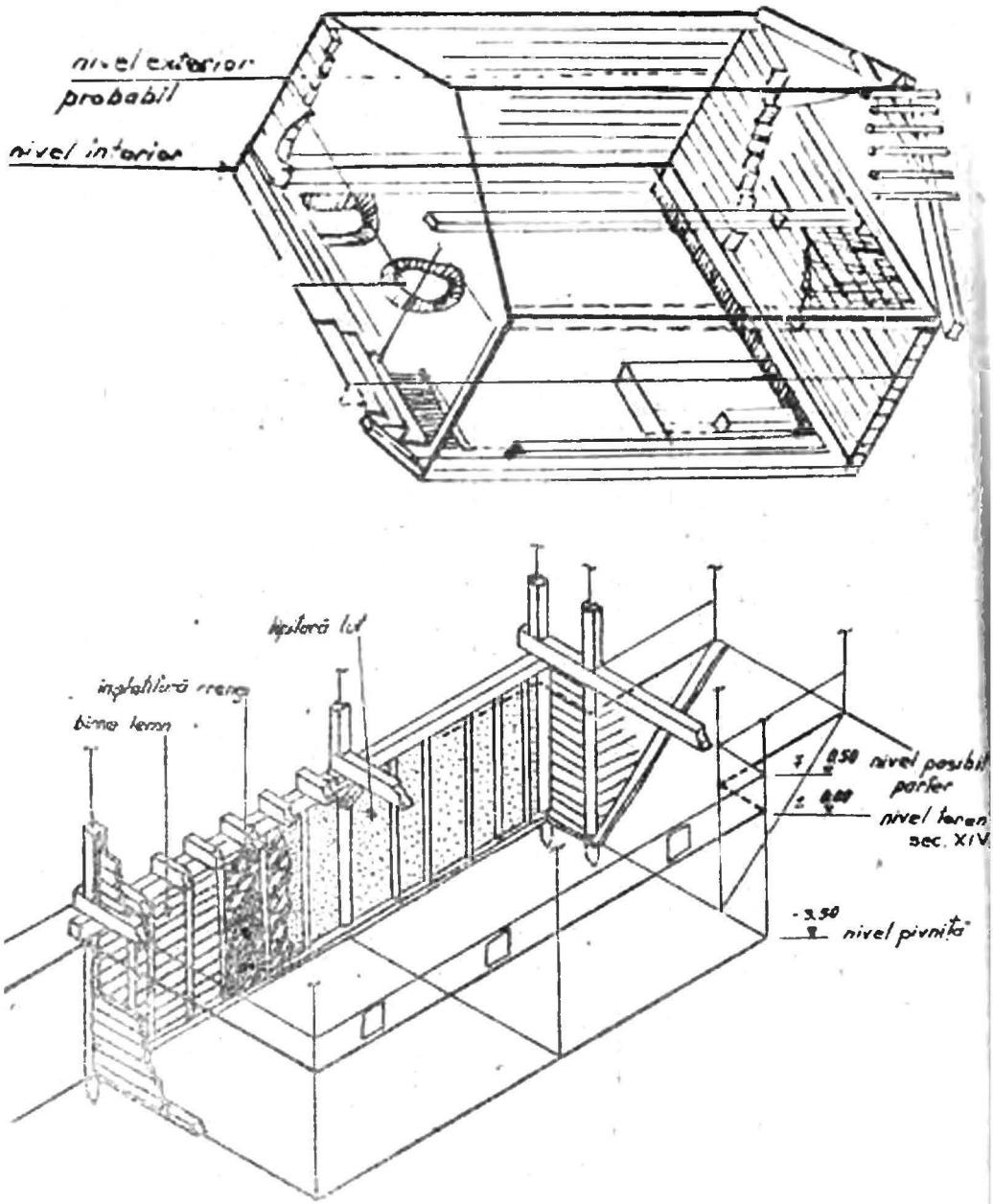

Fig. 48. Propunere de reconstituire a unei locuințe de la Șipot (1); propunere de reconstituire a pivniței aparținînd casei domnești (C2) din vremea lui Petru I Mușat (arh. Gh. Sion).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 49. Imagini de şantier arheologic (Curtea domnească ; biserica Învierea Domnului).

https://biblioteca-digitala.ro

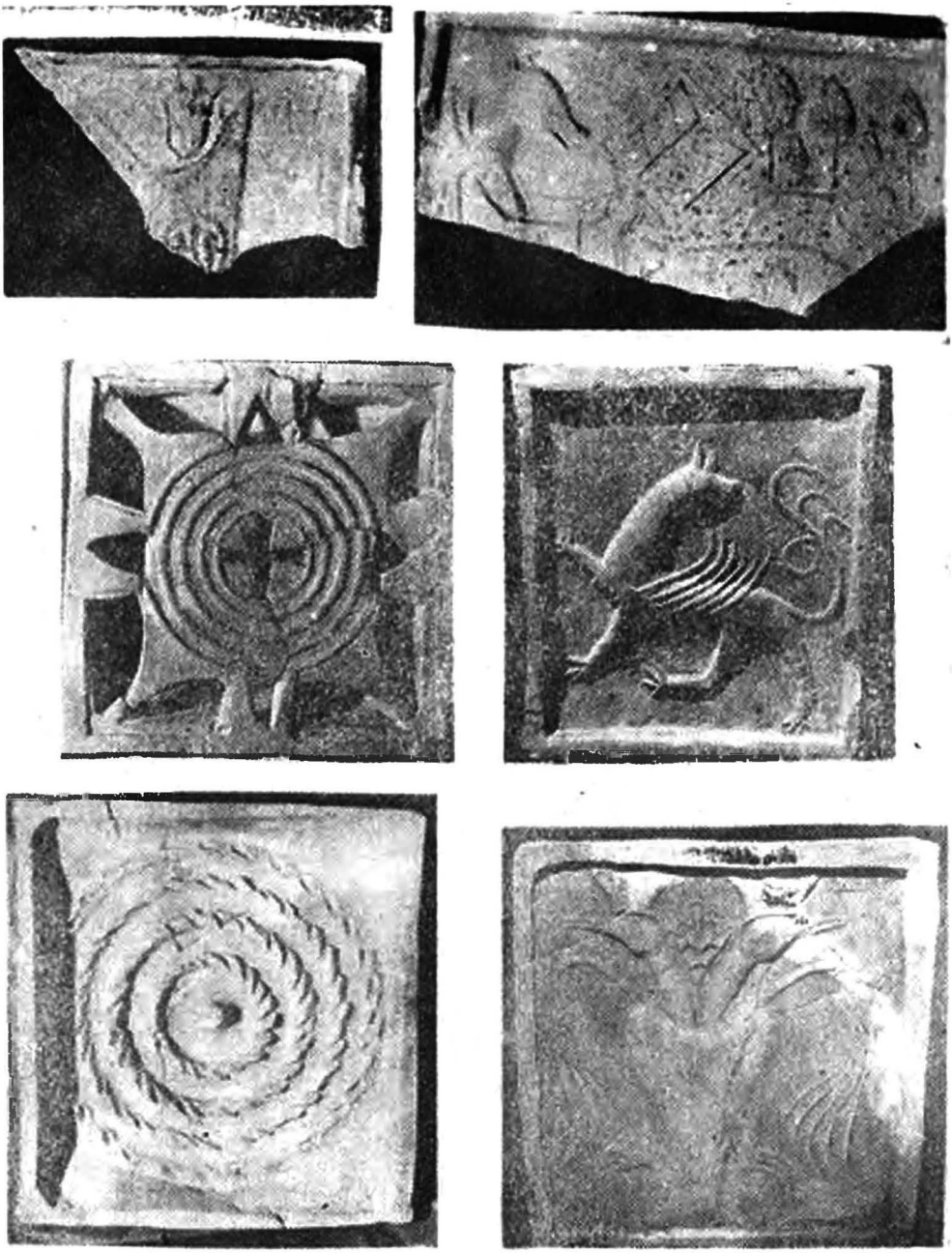

Fig. 50. Cahle de sobă de la Curtea domnească și biserica Sf. Ioan Botezătorul (secolele XV—XVI).

https://biblioteca-digitala.ro

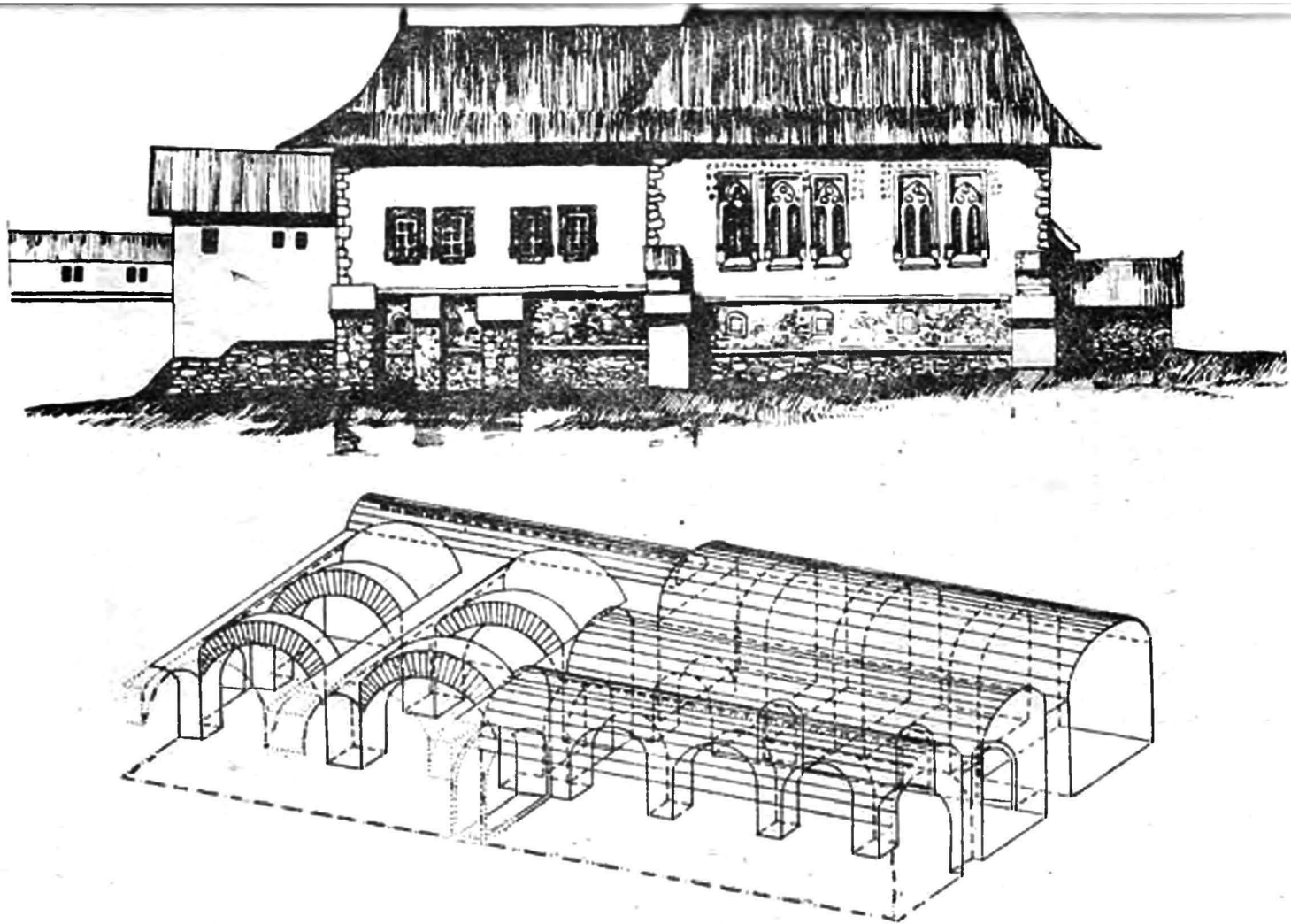

Fig. 51. Propunerea de reconstituire a fațadei estice și a pivnițelor de la Curtea domnească (arh. Gh. Sion).

https://biblioteca-digitala.ro

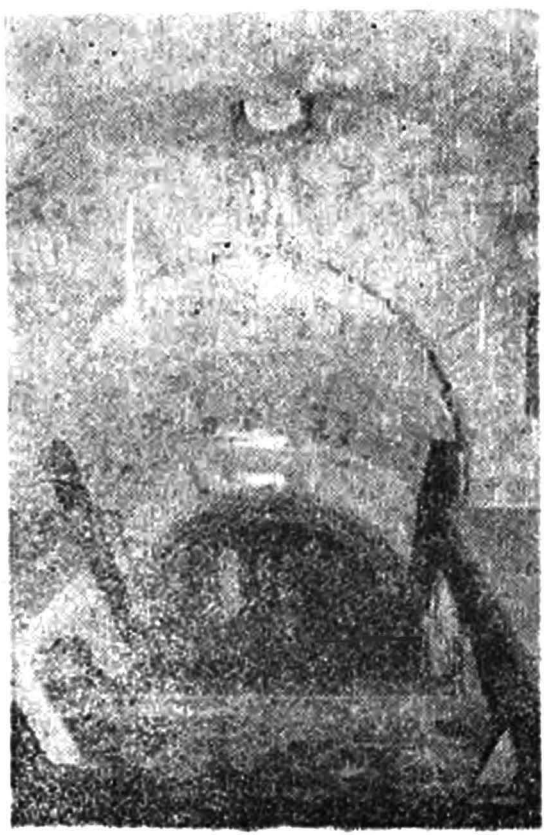

Fig. 52. Hanul domnesc : clădirea înainte de restaurare ; intrarea în pivniță.

https://biblioteca-digitala.ro

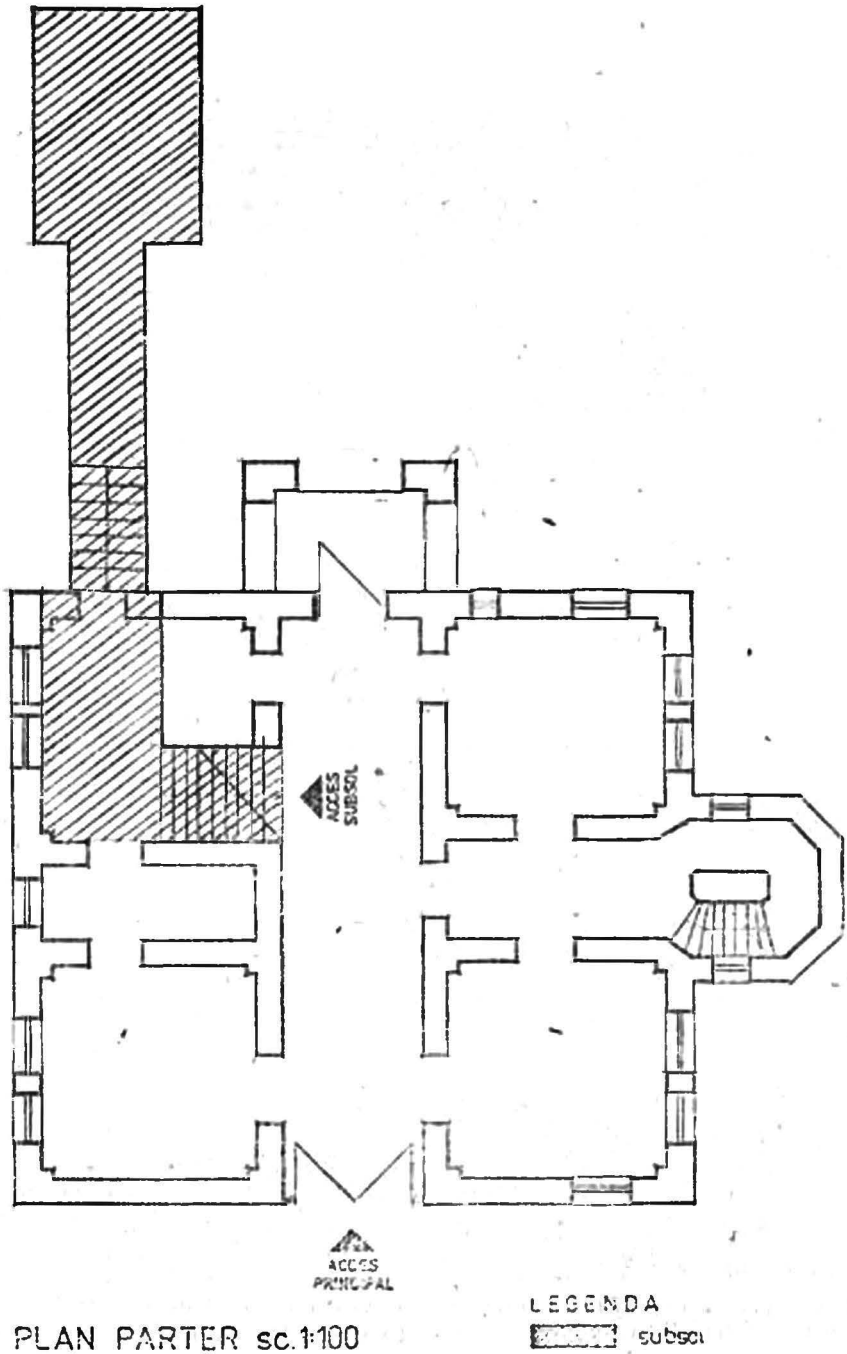

Fig. 53. Hanul domnesc (secolele XVI—XVII) : plan parter și pivniță.

https://biblioteca-digitala.ro

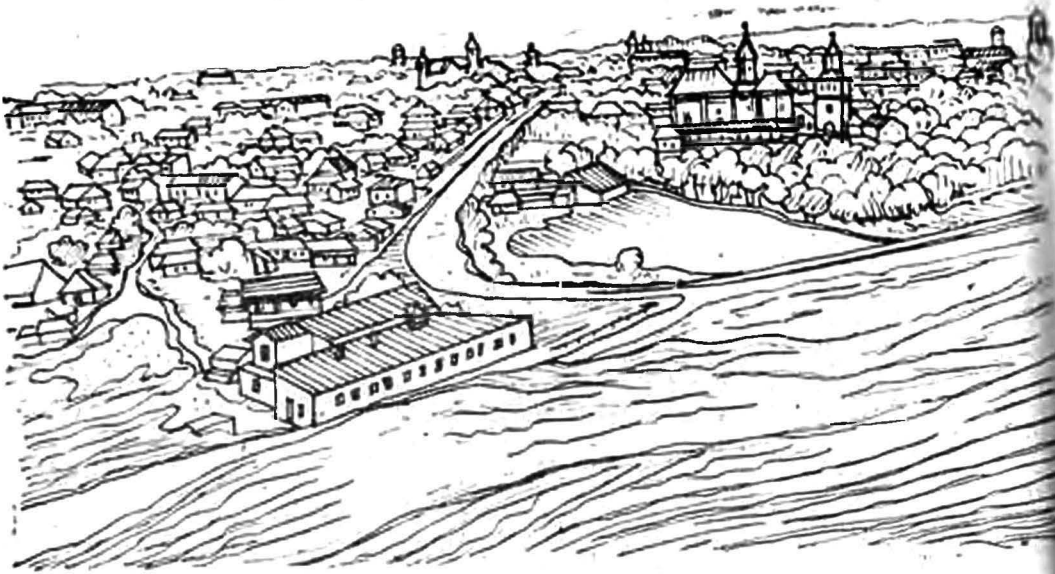

Fig. 54. Compoziția urbanistică a orașului Suceava, după o stampă de la începutul secolului al XX-lea (1) ; casă orășenească de pe strada Dragoș-Vodă, 25 (sec. XVIII).

https://biblioteca-digitala.ro

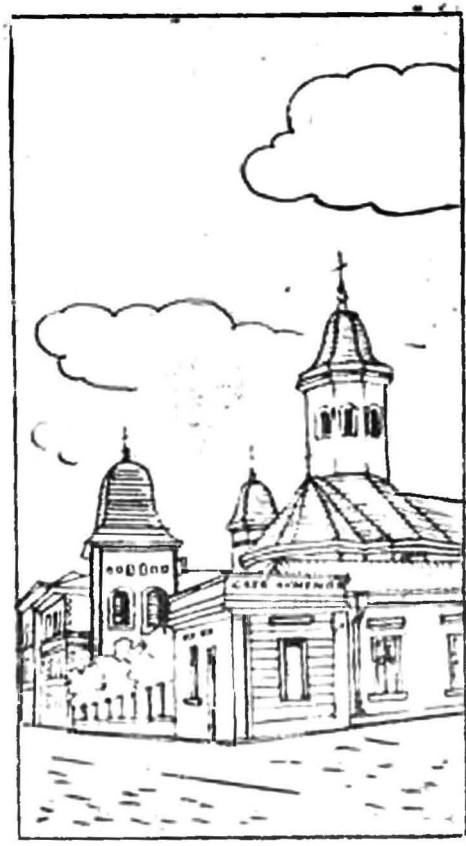

Fig. 55. Cafeneaua armenească din Suceava (1910) după o stampă (1); profilul arhitectural al străzii comerciale Curtea domnească, după o stampă din 1906.

https://biblioteca-digitala.ro

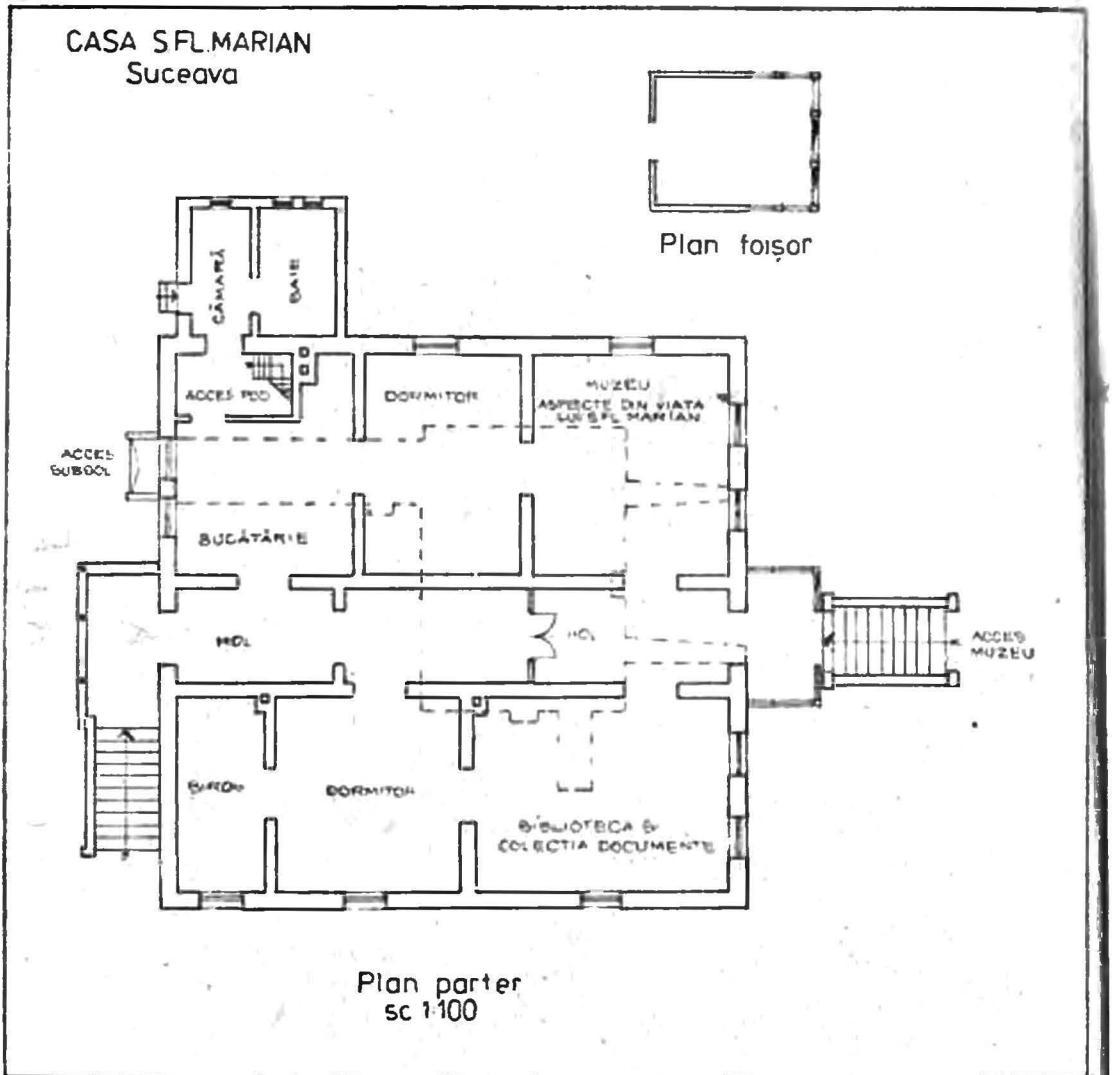

Fig. 56. Planul casei memoriale Simion Fl. Marian (construită în secolul al XVIII-lea).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 57. Clădire din zona comercială (str. Meseriaşilor. 7-9 ; 1876), azi demolată : releveu faţada principală (sc. 1:50).

https://biblioteca-digitala.ro

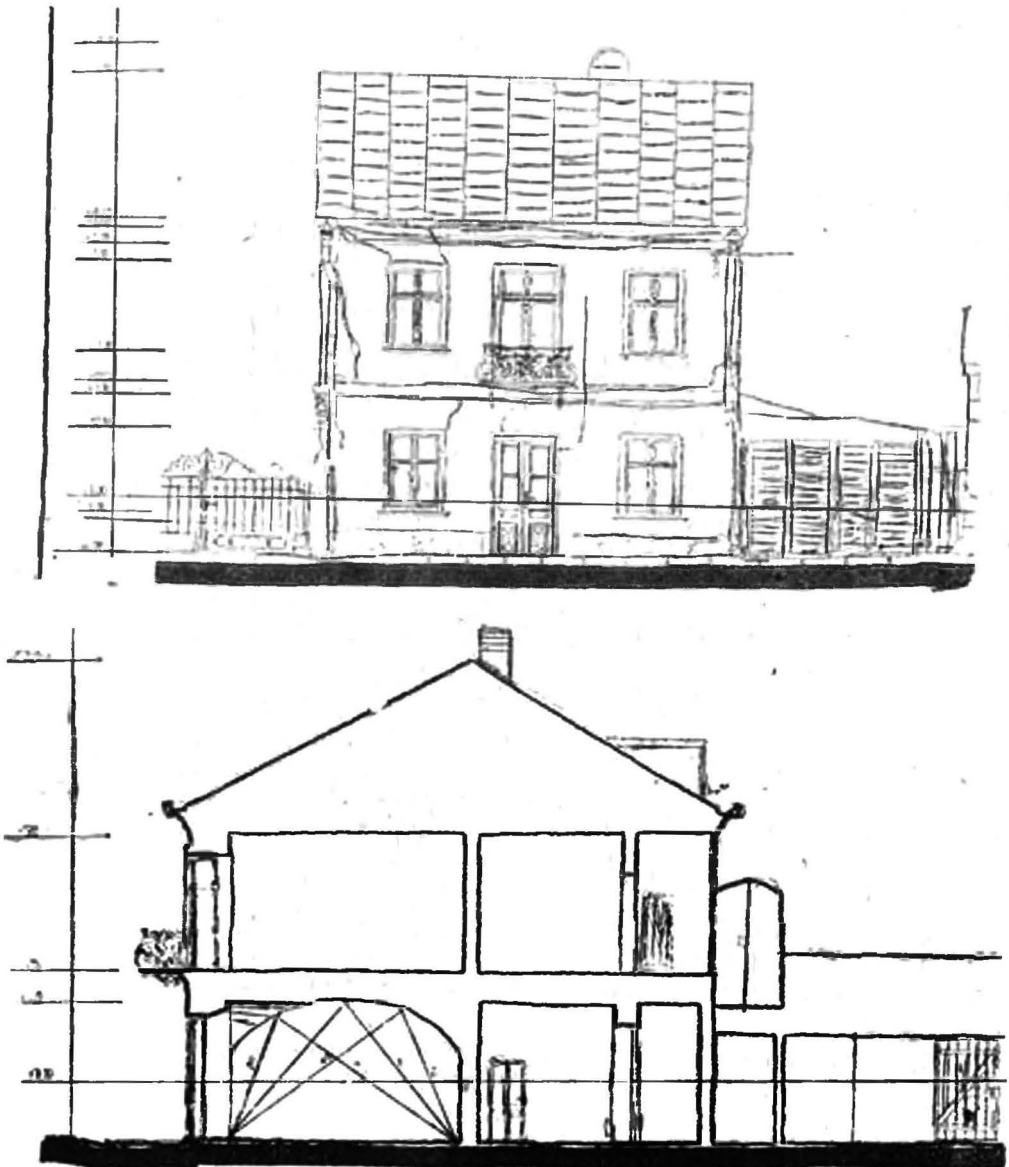

Fig. 58. Clădire din zona comercială (fosta str. K. Marx, 44-46) azi demolată ; relevcu fațadă ; secțiune transversală, etaj și boltă (sc. 1:50).

https://biblioteca-digitala.ro

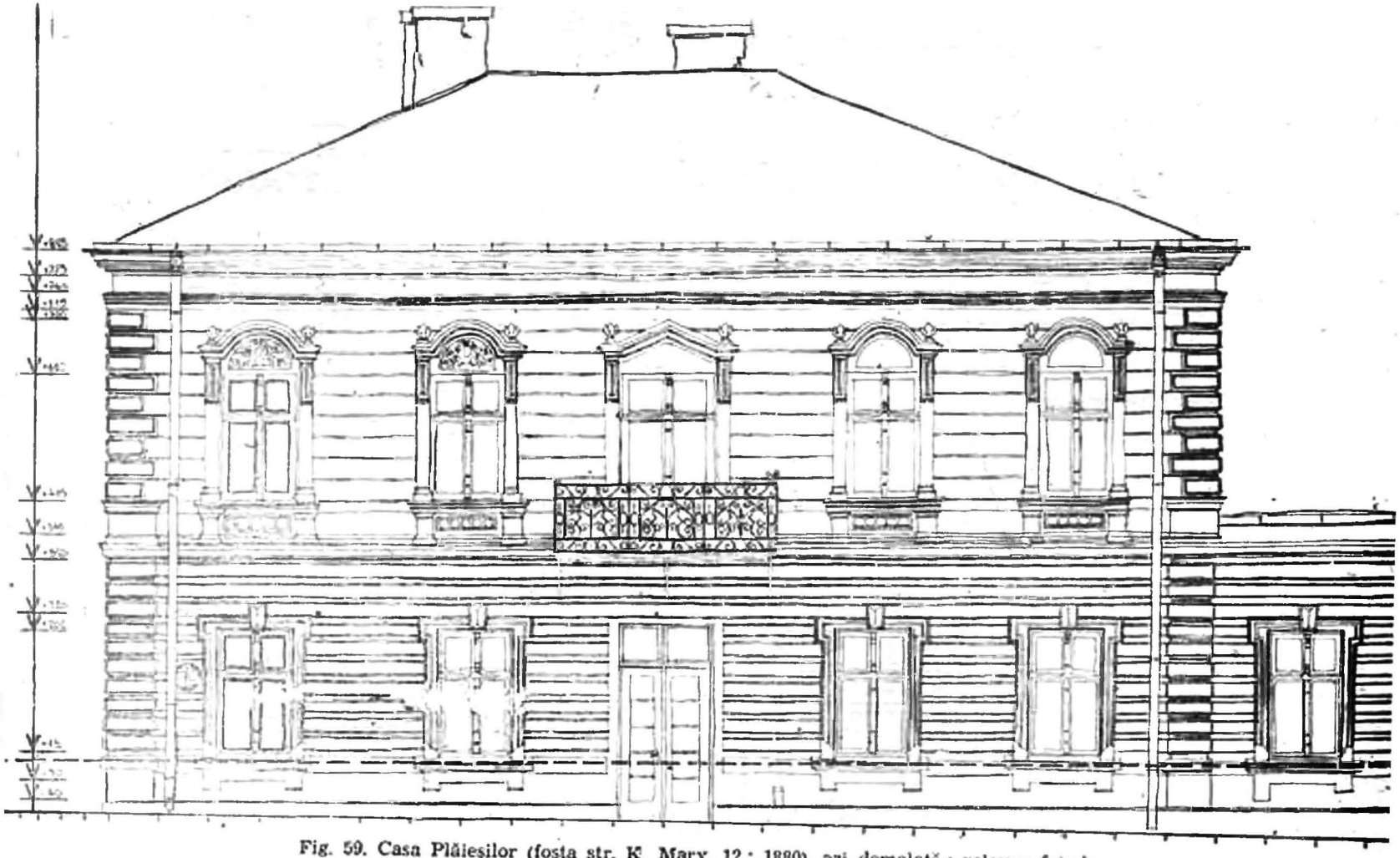

Fig. 59. Casa Plăieşilor (fosta str. K. Marx, 12 ; 1880), azi demolată : releveu faţada principală (sc. 1:50).

https://biblioteca-digitala.ro

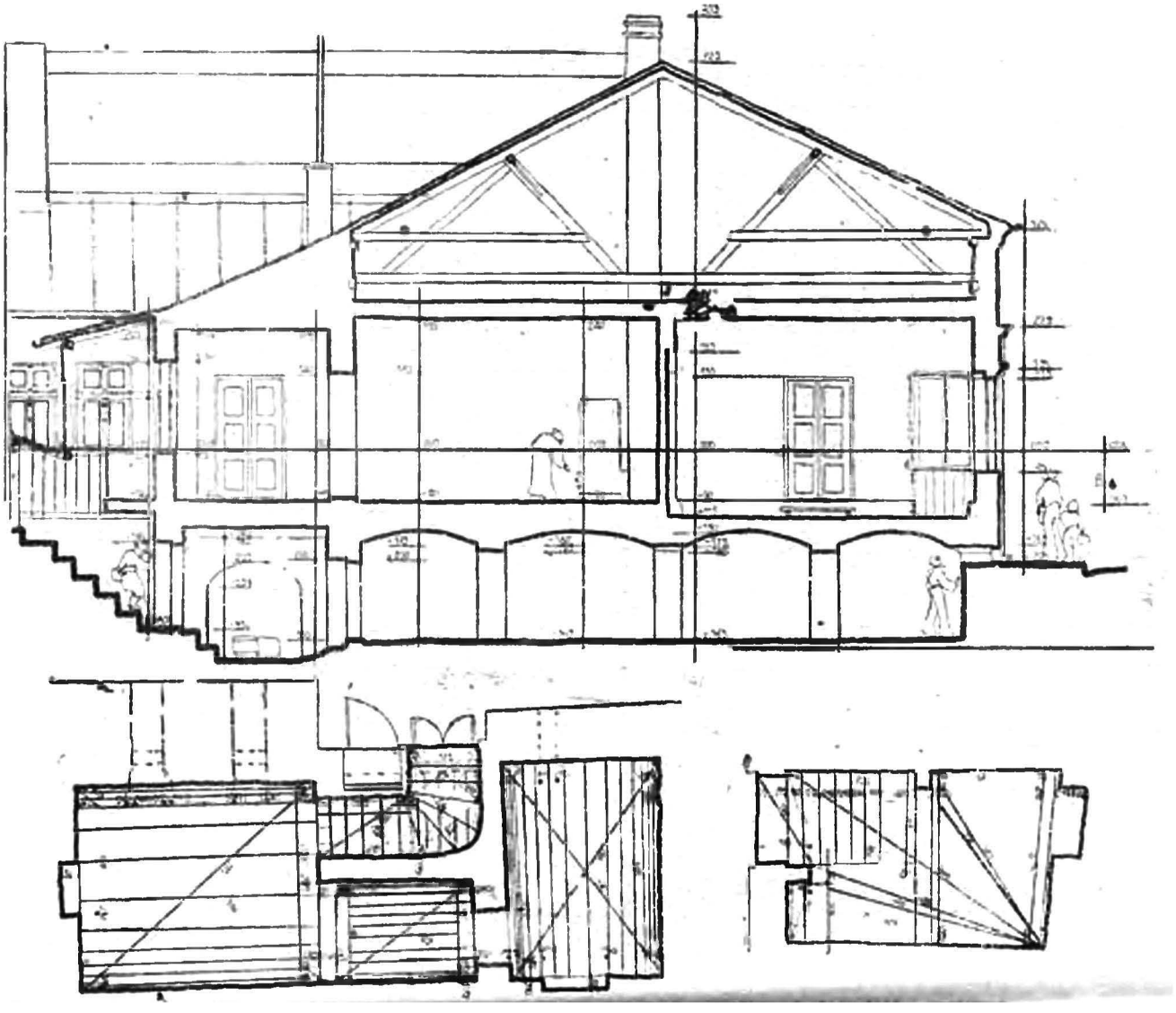

https://biblioteca-digitala.ro

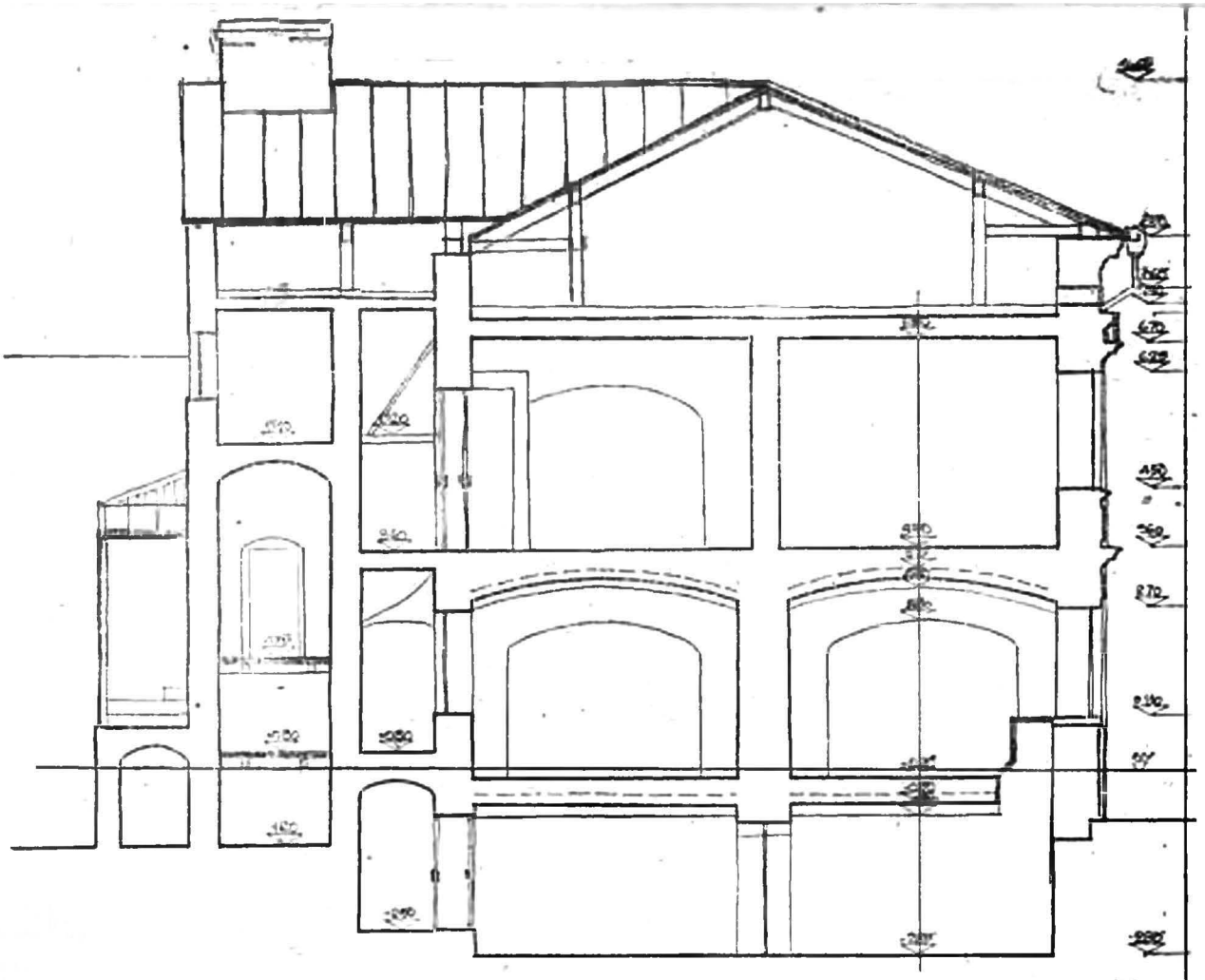

Fig. 61. Clădire din zona comercială (str. Meseriaşilor 5-9; 1876), azi demolată: secţiune longitudinală (pivniţe, parter şi etaj).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 62. Prefectura (clădirea fostei primării a orașului Suceava, 1903-1904).

https://biblioteca-digitala.ro

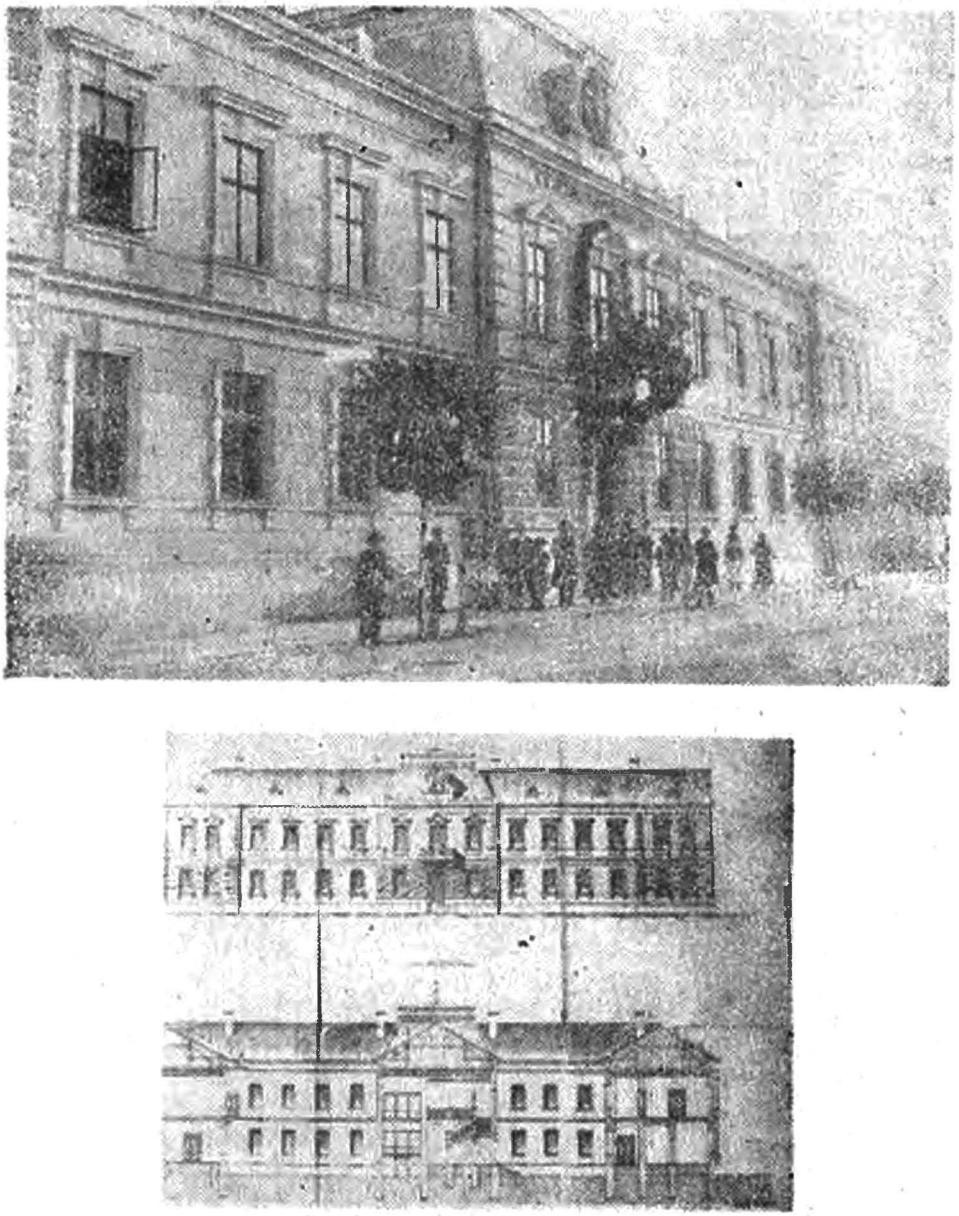

Fig. 63. Clădirea Muzeului de istorie Bucovinei (fosta Căpitănie a Districtului Suceava — 1902).

https://biblioteca-digitala.ro

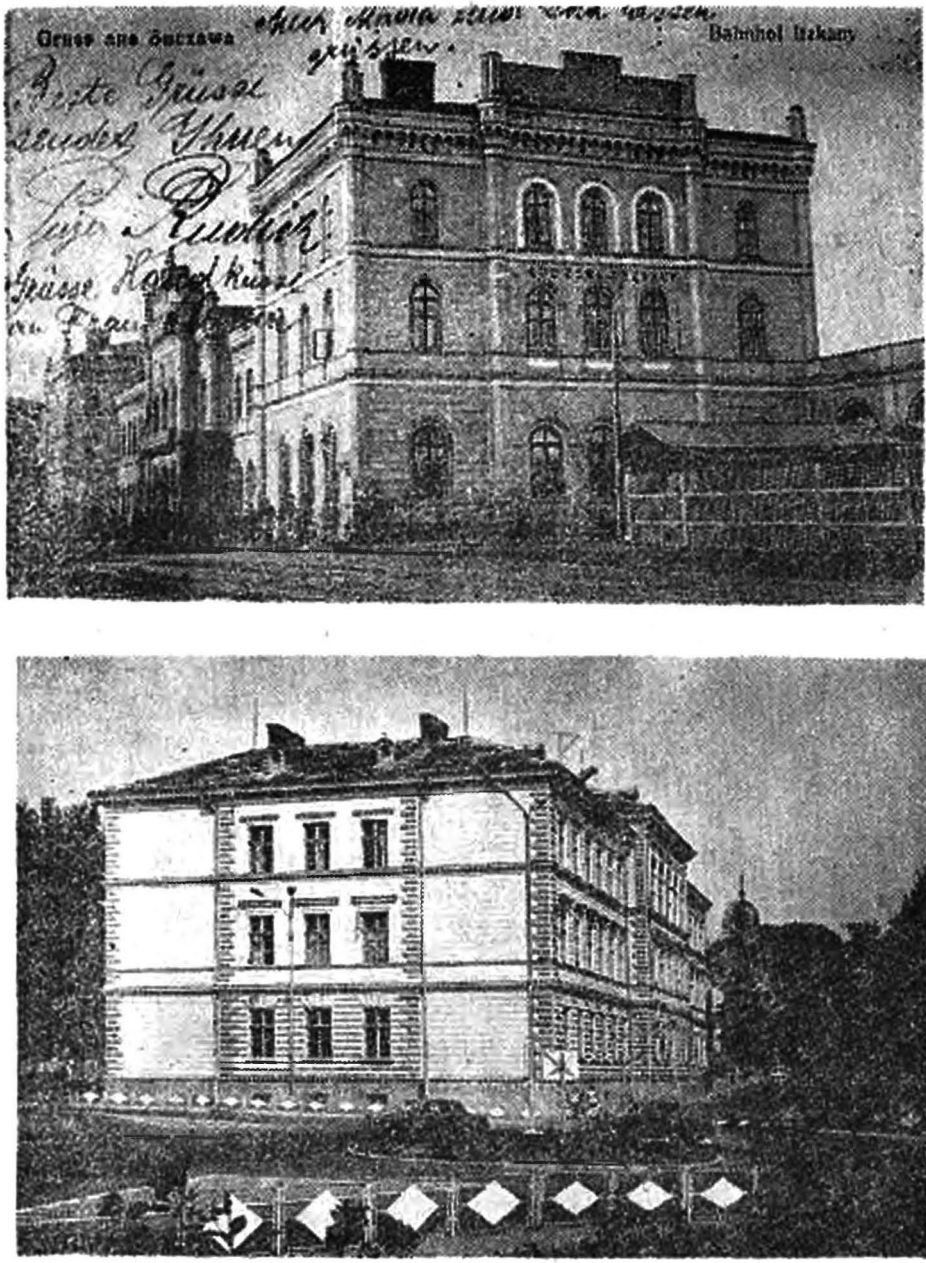

Fig. 64. Clădirea gării Burdujeni (1902); clădirea Liceului „Ștefan cel Mare" (1895).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 65. Zona comercială, de secol XIX, din jurul bisericii Sf. Dumitru, azi demolată.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 66. Clădiri de secol XIX, de pe strada Ștefan cel Mare, azi demolate (circa 95%).

https://biblioteca-digitala.ro

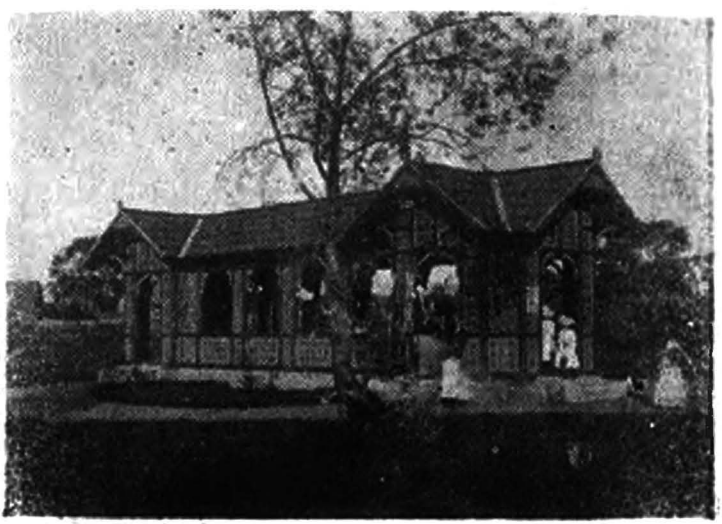

Fig. 67. Clădiri de secol XVIII şi XIX, azi dispărute (Casa de Tir ; Casa Naţională ; Casa Poloná ; Tîrgul de vite ; Chioşc pentru dans şi muzică).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 68. Halele din fosta piață „Regele Carol al II-lea", azi demolate. Șipotul cel Mare: instalație de captare a apei (sec. XVIII), grefată pe cea veche medievală (azi demolată).

https://biblioteca-digitala.ro

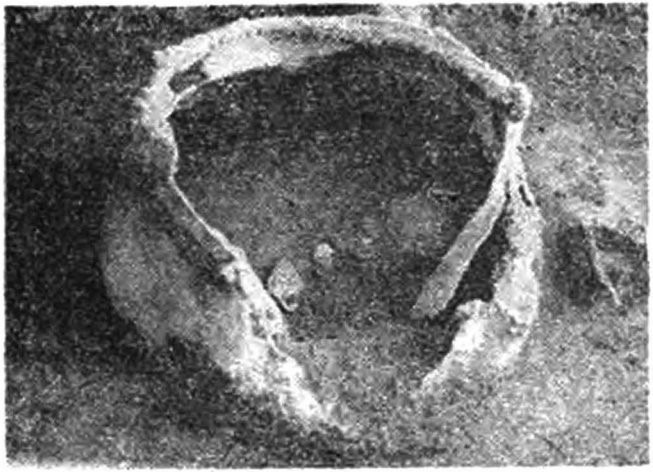

Relicve arheologice din zona centrului istoric demolat.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 70. Imagini din vechiul centru comercial al Sucevei, în demolare (1977-1978).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 71. Demolarea centrului istoric (sec. XIX) din zona comercială a orașului Suceava.

https://biblioteca-digitala.ro

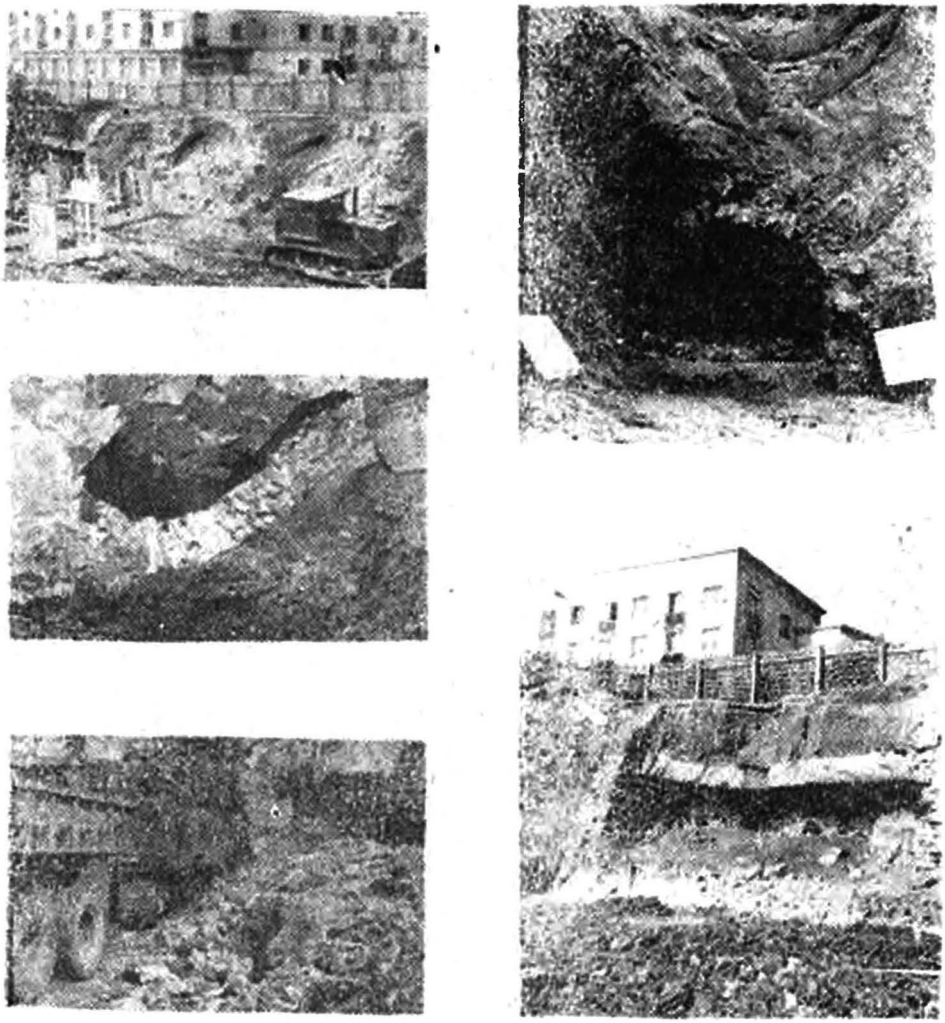

Fig. 72. Buldozerul ceaușist în plină acțiune de demolare a vechilor pivnițe medievale (sec. XVI—XVII), din zona centrului istoric.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 73. Aspecte privind demolarea zonei centrale.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 74. Imaginea contemporană a orașului Suceava, văzută din avion (1970).

https://biblioteca-digitala.ro

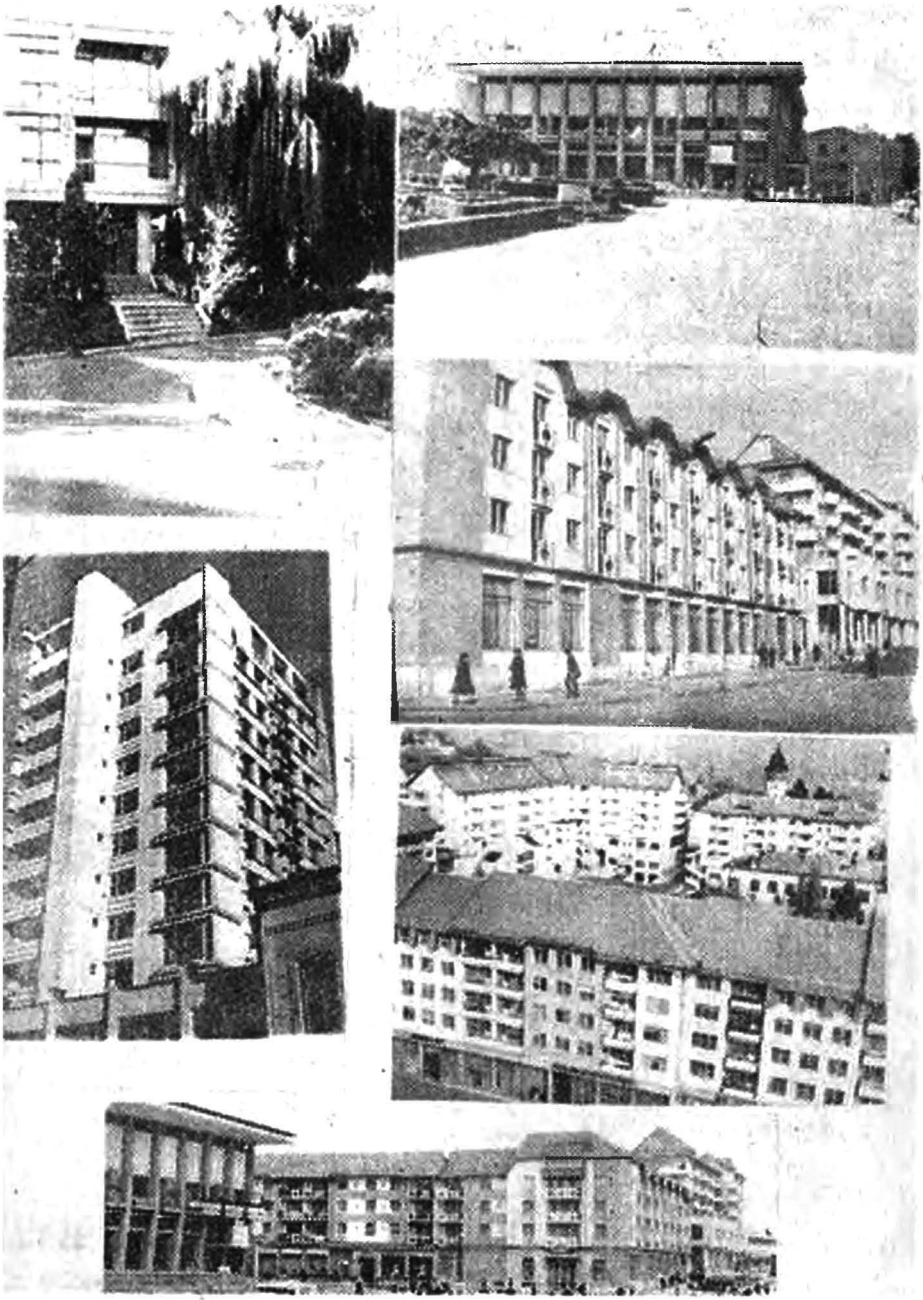

Fig. 75. Imaginea Sucevei contemporane, din zona centrului civic.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 76. Imagini ale noilor cartiere sucevene.

https://biblioteca-digitala.ro

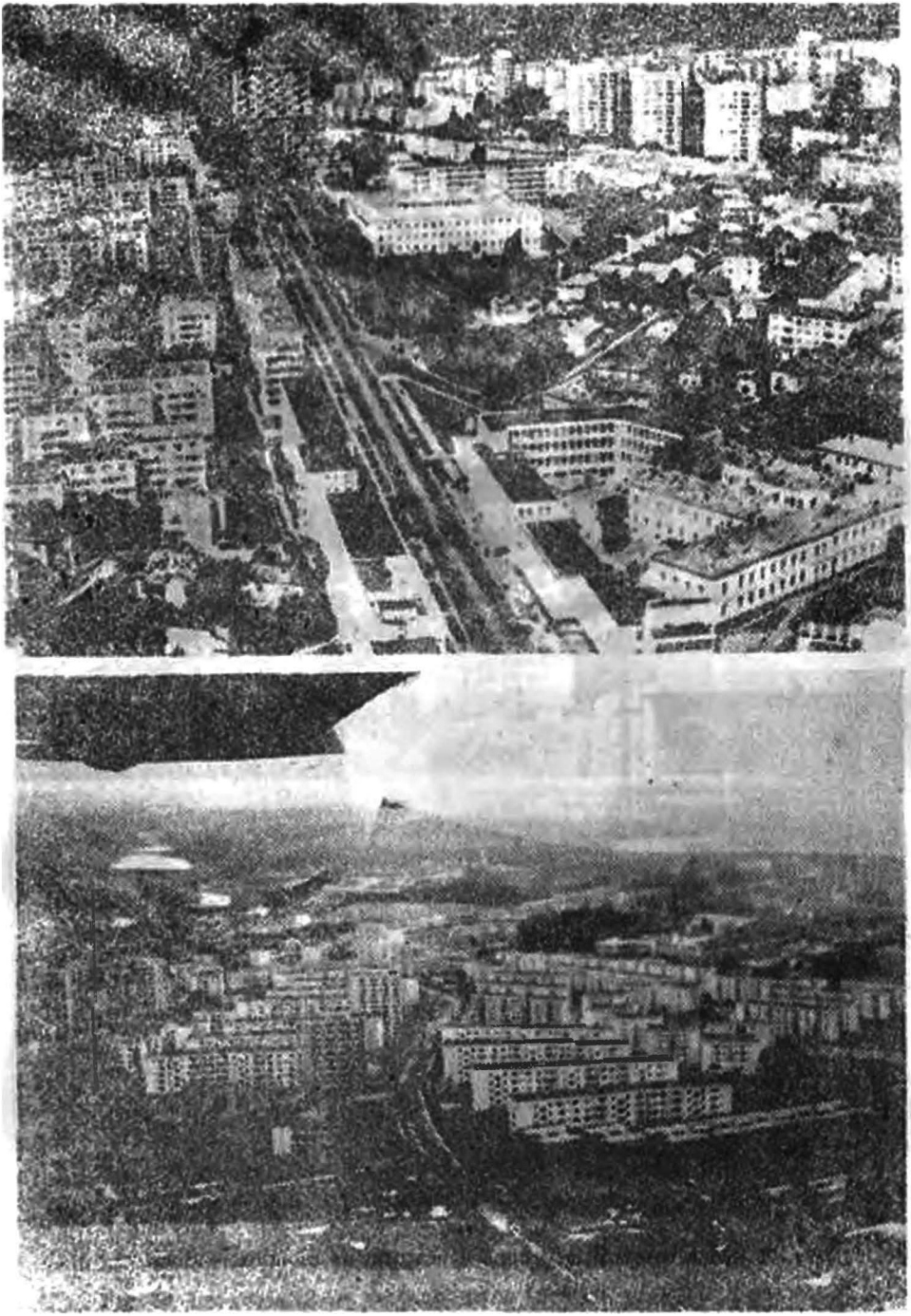

Fig. 77. Profilul urbanistic al Sta- vei contemporane văzut din avion.

https://biblioteca-digitala.ro

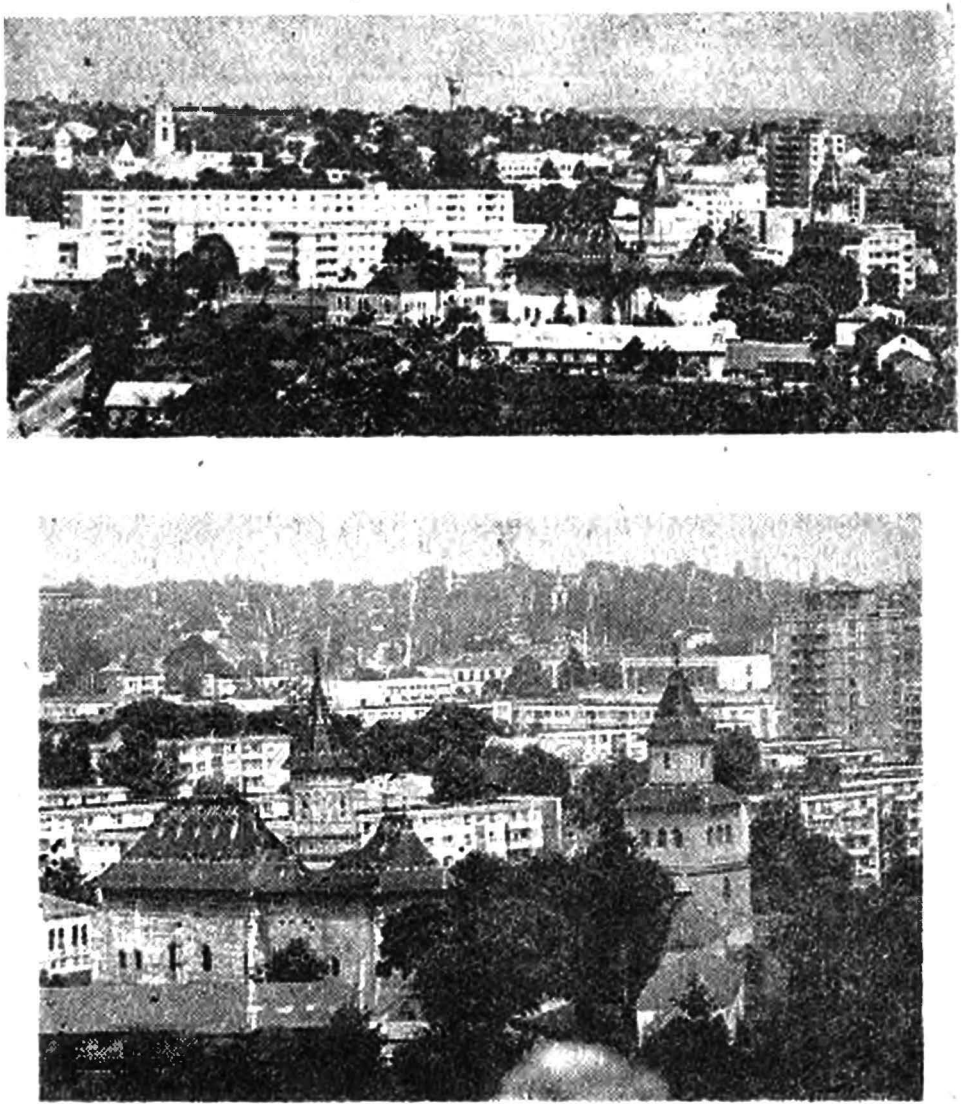

Fig. 80. Profilul urban al Sucevei contemporane văzut dinspre Cetatea de Scaun.